
თომას მ. მანუჭაძე

ბავშვობის პოლიტიკა

იდეები, ინსტიტუტები
და პოლიტიკები

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი — 2010

გავიგოთ პოლიტიკა: იდეები, ინსტიტუტები და პრობლემები
თომას მ. მაგსტადტი

Understanding Politics: Ideas, Institutions, and Issues, 6th Ed.
Thomas M. Magstadt

COPYRIGHT © 2003 Wadsworth, a division of Cengage Learning Inc.
Cengage Learning™ is a trademark used herein under license.

Wadsworth/ Cengage Learning
ISBN 9780534603816

წიგნის თარგმანი დაფინანსდა საქართველოს მეცნიერებისა და განათლების სამინისტროს პროგრამით — „საუნივერსიტეტო სახელმძღვანელოების განვითარება“. წიგნი გამოიცა ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობის მიერ.

მთარგმნელები: არჩილ აბაშიძე, გიორგი გვალია, ელენე ნოდია,
ნინო სვანაძე, მალხაზ სალდაძე, რევაზ ბახტაძე,
ქეთევან ცინელაშვილი, გელა ბანძილაძე,
გიორგი ბაგუნაშვილი, ნოდარ მანჩხაშვილი, მარიამ ქსეზუა

რედაქტორები: გია ნოდია
დავით აფრასიძე

კომპიუტერული
უზრუნველყოფა: სოფო კვეციანი

ქართული გამოცემა
© სსიპ ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ISBN 978-9941-0-0223-6

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ქაქუცა ჩოლოყაშვილის 3/5, თბილისი, 0162, საქართველო
Ilia State University Press 3/5 Cholokashvili Ave, Tbilisi, 0162, Georgia

ს ა ტ რ ე ვ ი

შესავალი

მსოფლიო რუკა

I შესავალი: პოლიტიკის შესწავლა 19

პოლიტიკა და ყოველდღიური ცხოვრება

პოლიტიკის ძირითადი ცნებები

- წესრიგი • ძალაუფლება და მასთან დაკავშირებული ცნებები • სამართლიანობა

როგორ სწავლობენ პოლიტიკას?

- რა მიზნით? • რა მეთოდებით? • რა პერსპექტივიდან?

რატომ სწავლობენ პოლიტიკას?

- პირადი ინტერესი • საზოგადოებრივი ინტერესი

ნაწილი I შედარებითი პოლიტიკური სისტემები

II უტოპია: სანიმუშო სახელმწიფოები.....47

პლატონის „სახელმწიფო“: პასუხი ფილოსოფიაა

- სამართლიანი ქალაქი • კეთილშობილი ტყუილი

ფრენსის ბეკონის „ახალი ატლანტიდა“: პასუხი მეცნიერებაა

- სტაბილურობა და მეცნიერება • სამომავლო ნიმუში

კარლ მარქსის უკლასო საზოგადოება: პასუხი ეკონომიკაა

- ეკონომიკის წამყვანი როლი • პროლეტარიატის დიქტატურა
- უკლასო საზოგადოება

უტოპიისაკენ დაბრუნება

- უტოპიით შთაგონება • გზა უტოპიისაკენ • უტოპიის პრაქტიკულობა
- უტოპია და ადამიანის ბუნება • უტოპია და პოლიტიკის უგულვებელყოფა

დისტოპია: ოცნებიდან კომმარამდე

- ორუელის სამყარო • უტოპია და ტერორიზმი

დასკვნითი მოსაზრებანი

III კონსტიტუციური დემოკრატია: წარმომადგენლობის რეპრეზენტაცია 67

დემოკრატიული კონსტიტუციები

დემოკრატია, როგორც მგრძნობიარე ხელისუფლება

- უმრავლესობის მმართველობა • უმრავლესობის ტირანია

დემოკრატია, როგორც შეზღუდული ხელისუფლება

- უმცირესობის უფლებები ● კანონის უზენაესობა ● კონსტიტუციონალიზმი, როგორც მართებული პროცედურა ● ფედერალიზმი

დემოკრატია, როგორც ეფექტიანი ხელისუფლება

- სტაბილურობის აუცილებლობა ● ქმედითობის აუცილებლობა

ხელისუფლების ხელახლა გამოგონება: განმანათლებლობა და ამერიკის იდეა

თავისუფლების არქიტექტურა

- შეკავება და განონასწორება ● საპრეზიდენტო სისტემა ● ძალაუფლების დანაწილება ● შეზღუდვები უმრავლესობის მმართველობაზე ● როდისაა ძალაუფლება მართებული?

IV ავტორიტარული სახელმწიფოები: ტრადიციული მმართველობა 96

ავტორიტარიზმის ღირსებები

ავტორიტარიზმის ნაკლოვანებები

ავტორიტარული სახელმწიფოს ნიშნები

ავტორიტარული პოლიტიკა

ავტორიტარიზმის მაგალითი — ნიგერია

ავტორიტარიზმის თეორია: მითი და რეალობა

- ავტორიტარიზმი თანამედროვე ფენომენია ● ავტორიტარული რეჟიმი ტირანულია ● ავტორიტარული რეჟიმი არალეგიტიმურია ● ავტორიტარული რეჟიმი არაპოპულარულია ● ავტორიტარული რეჟიმი საზოგადოებრივ ინტერესებს უგულვებელყოფს ● ავტორიტარიზმი ყველაზე ცუდი მმართველობაა

ავტორიტარიზმის აღსასრული?

V ტოტალიტარული სახელმწიფოები: განუსწორებელი უტოპიები 118

ტოტალიტარიზმის არსი

ტოტალიტარიზმის რევოლუციური ეტაპი

- ლიდერობა ● იდეოლოგია ● ორგანიზაცია ● პროპაგანდა ● ძალადობა

ძალაუფლების კონსოლიდაცია

- ოპოზიციური პარტიების განადგურება ● პარტიის რეალური ან წარმოსახვითი მეტოქეებისგან განმეხდა ● მონოლითური საზოგადოების შექმნა

საზოგადოების ტრანსფორმაცია

- სტალინის საბჭოთა კავშირი ● ჰიტლერის გერმანია ● მაოს ჩინეთი

ტოტალიტარიზმის ნაირსახეობები

ტოტალიტარიზმის უსახელო მსხვერპლნი

ტოტალიტარული რეჟიმების სიცოცხლისუნარიანობა

ნანილი II ჩამოყალიბებული და განვითარებადი დემოკრატია

VI საპარლამენტო დემოკრატია 160

დიდი ბრიტანეთი: ნიმუში

- შერეული წყობა ● ძალაუფლებათა შერწყმა ● ხელისუფლებაში ყოფნის განუსაზღვრელი ვადები ● „დისციპლინებული“ პარტიები ● ორი მეთაური სჯობს თუ ერთი? ● შესაძლებელია თუ არა ბრიტანული ინსტიტუტების „გადანერგვა“?

დემოკრატიის შეგუებადობა: ხუთი შემთხვევა

საფრანგეთი: პრეზიდენტი პარლამენტის წინააღმდეგ.

- მეხუთე რესპუბლიკა: ჰიბრიდული სისტემა ● აღმასრულებელი ხელისუფლება ● ეროვნული ასამბლეის შეზღუდული როლი ● პოლიტიკური პარტიები ● კონსტიტუცია ზენოლის ქვეშ: ბალანსის გამოცდა ● სასამართლო სისტემა ● მუშაობს თუ არა დემოკრატია საფრანგეთში?

გერმანია: ფედერალიზმი მილიტარიზმის წინააღმდეგ.

- ვაიმარის რესპუბლიკა ● გაყოფილი გერმანია: ცივი ომის მინი მოდელი ● გაერთიანებული გერმანია: დემოკრატიის ტრიუმფი ● გერმანული ფედერალიზმი ● აღმასრულებელი ხელისუფლება ● საკანონმდებლო ხელისუფლება ● პოლიტიკური პარტიები ● სასამართლო ხელისუფლება ● ძირითადი კანონი და სამოქალაქო თავისუფლებები ● მუშაობს თუ არა დემოკრატია გერმანიაში?

იაპონია: საპარლამენტო მმართველობა კონსენსუსის ქვეყანაში.

- ისტორიული წანამძღვრები ● ახალი კონსტიტუცია ● საპარლამენტო დემოკრატია: გარეგნული და რეალური ● პარტიული სისტემა ● პოლიტიკურ ცვლილებათა შემაფერხებელი ფაქტორები ● სასამართლო ხელისუფლება და იაპონური კულტურა ● მუშაობს თუ არა დემოკრატია იაპონიაში?

საპარლამენტო მმართველობა მოულოდნელ გარემოში

- ინდოეთი: საპარლამენტო სასწაული ● ისრაელი: ომის რესპუბლიკა

პრეზიდენტები და პარლამენტები: შედარებითი დახასიათება.

- საკანონმდებლო ხელისუფლება ● აღმასრულებელი ხელისუფლება ● სასამართლო ხელისუფლება ● ორი სისტემის უპირატესობები და ნაკლოვანებები ● კონსტიტუციები და კონტექსტები

VII სახელმწიფოები გარდამავალ პერიოდში:

ახალი დემოკრატია და აღმოსავლელი ბაზრები 222

კომუნიზმის კრაზი

რუსეთი: არეულობა და ტრანზიცია (თუ მხოლოდ არეულობა?)

- გორბაჩოვის ტრანზიცია ● რეფორმის მარცხი: სისტემის დეზინტეგრაცია ● თანამედროვე სირთულეები ● ბოლოსდაბოლოს, გამოჩნდა ლიდერი? ● სამომავლო პერსპექტივები

აღმოსავლეთი ევროპა გზაგასაყარზე: (მოკვდება თუ არა ოდესმე ძველი ჩვევები)

ჩინეთი: გადასვლა მართვად კაპიტალიზმზე (რა იქნება შემდეგ)

- მათ ხელისუფლებაში
- ხელისუფალთა ცვლა
- დომინანტი პარტია
- იდეოლოგიის შესუსტება
- ბაზარზე ორიენტირებული რეფორმები
- გაზრდილი პიროვნული თავისუფლება
- ახალი სახელმწიფოებრივი პრობლემები
- პოლიტიკური და რელიგიური რეპრესიები
- პოლიტიკური ფრაგმენტაციის საფრთხე
- ამომავალი სახელმწიფოები

აზია: ეკონომიკური ტრანზიცია (და თავისუფლება?)

- სამხრეთ კორეა
- ტაივანი
- აზიის ვეფხვები

ლათინური ამერიკა: პოლიტიკური ტრანზიცია (და კეთილდღეობა?)

- რეფორმის ანაბანა (არგენტინა, ბრაზილია, ჩილე)
- მექსიკა

VIII განვითარებადი ქვეყნები: დემოკრატია თუ დიქტატურა..... 267

განვითარებადი ქვეყნების კლასიფიკაცია

განვითარებადი ქვეყნების შესწავლა

კოლონიალიზმის მემკვიდრეობა

პოლიტიკური განვითარება: ოთხი გამოწვევა

დემოკრატია და განვითარებადი ქვეყნები

- დემოკრატიის კორელატები
- დემოკრატიული სტრატეგიები
- დემოკრატია განვითარებად ქვეყნებში: ტენდენცია თუ ილუზია?

განვითარების თავსატეხი

- განვითარების მოტივები
- განვითარების საზოგადოებრივი ბარიერები
- განვითარების ფსიქოლოგიური ბარიერები
- ეკონომიკური განვითარების დაბრკოლებები
- განვითარების მარცხი

დისფუნქციური სახელმწიფოები:

- სომალი
- იუგოსლავია
- სიერა-ლეონე
- ავღანეთი

განვითარების თეორია: ტენდენციური მსჯელობა?

ჭარბგანვითარება: კაპიტალიზმის პატარა ბინძური საიდუმლო

ნაწილი III პოლიტიკის სამოქალაქო განვითარება

IX პოლიტიკური სოციალიზაცია: მოქალაქის ჩამოყალიბება 309

კარგი მოქალაქე და კარგი პიროვნება

- საპირისპირო განმარტებები
- კლასიკური ხედვა

პოლიტიკური სოციალიზაცია

- ოჯახი
- თანატოლები
- მასმედია
- კანონი
- ძირითადი პოლიტიკური ღირებულებები: როგორ ვიპოვოთ ოქროს შუალედი?

პოლიტიკური სოციალიზაციის მარცხი

X პოლიტიკური მონაწილეობა: გავლენის საფასური 335

მონაწილეობის ფორმები

- სამართლებრივი ფორმები
- არასამართლებრივი ფორმები

მოქალაქეთა მონაწილეობის განსაზღვრება

- საზოგადოებრივი აზრი
- გამოკითხვები
- არჩევნები
- საარჩევნო სისტემები
- პირდაპირი დემოკრატია

მონაწილეობის შეფასება: რატომ მივცეთ ხმა?

- ხმის მიცემა ამერიკის შეერთებულ შტატებში
- მონაწილეობის ტენდენციები
- ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი მონაწილეობა
- პოლიტიკური აპათია: ამერიკული დაავადება?

მონაწილეობის შეფასება: რა იციან ამომრჩევლებმა?

მონაწილეობის შეფასება: მბრუნავი კარი

- ელიტისტური თეორიები: რკინის კანონები და დემოკრატის ირონია
- პლურალისტები და ელიტისტები

პოლიტიკური მონაწილეობა ავტორიტარულ სახელმწიფოში

პოლიტიკური პარტიები

- ისტორიული წინამძღვრები
- ძირითადი მიზნები
- ერთპარტიული სისტემა
- ორპარტიული სისტემა
- მრავალპარტიული სისტემა
- პარტიული სისტემების განმსაზღვრელები
- პერსპექტივები: პოლიტიკური პარტიების დაკნინება?

ინტერესთა ჯგუფები

- ინტერესთა ჯგუფების ტიპები
- ზეგავლენის წყაროები და მეთოდები
- ინტერესთა ჯგუფების ბუმი
- ინტერესთა ჯგუფები დემოკრატიაში
- იკლებს თუ არა საზოგადოების ინტერესი?
- ინტერესთა ჯგუფები ავტორიტარულ ქვეყნებში

XI პოლიტიკური ლიდერობა: ქალაუფლების მრავალსახეობა 390

ნამდვილი ლიდერები

- მართვის ხელოვნების არსი
- დიდების ხიბლი
- ლიდერის ოთხი ტიპი
- ლიდერობის დაკნინება?

დემაგოგები

პოლიტიკოსები

- კანონმდებლები, როგორც დელეგატები
- კანონმდებლები, როგორც მეურვეები
- „პოლიტიკო“
- დამშოშმინებლები

სამოქალაქო ლიდერები

XII რა არის საჯარო სიკეთე? იდეოლოგიები და იზმები.....421

პოლიტიკის მიზნები და საშუალებები

იდეოლოგიები და საჯარო ინტერესი

- ანტისამთავრობო იდეოლოგიები • მემარჯვენე იდეოლოგიები • მემარცხენე იდეოლოგიები

იზმები და ამერიკული პოლიტიკა

- იარლიყები ამერიკულ პოლიტიკაში • საერთო თემები • კონსერვატორები: ეკონომიკური უფლებების პრიმატი • ლიბერალები: სამოქალაქო უფლებების პრიმატი • არსებითი განსხვავებები • კონსერვატორები, ლიბერალები და საჯარო პოლიტიკა

XIII საჯარო სიკეთის პრობლემატიკა: პრინციპები, პრიორიტეტები და პრაქტიკა.....445

უსაფრთხოების უზრუნველყოფა

- გარე მტრებისგან დაცვა • შიდა მტრებისგან დაცვა • სოციალური დაცვა • საკუთარ ქმედებათაგან დაცვა

კეთილდღეობის უზრუნველყოფა

- საბიუჯეტო დეფიციტი და სახელმწიფო ვალი • საგანმანათლებლო კრიზისი • შემოსავლების განაწილება

თანასწორობის უზრუნველყოფა

- რასობრივი დისკრიმინაცია • პოზიტიური ქმედებები თუ შებრუნებული დისკრიმინაცია • ვის სჭირდება დაცვა?

თავისუფლების უზრუნველყოფა

- თავისუფლების ღირებულება • თავისუფლება და პირველი საკონსტიტუციო შესწორება • პირადი ცხოვრების ხელშეუხებლობა

სამართლიანობის უზრუნველყოფა

- დანაშაული და სასჯელი • მართლმსაჯულება, როგორც მართებული პროცედურა • სამართლებრივი დაცვის საზღვრები

მიზანთა კონფლიქტი

ნაწილი IV პოლიტიკა ქალაქობის გზით

XIV რევოლუცია: სამართლიანობის სახელით 487

რევოლუციის კვლავდბრუნება თანამედროვე რევოლუციები: ორი ტრადიცია

- ამერიკული რევოლუცია • ფრანგული რევოლუცია • ორი რევოლუციის შედარება

რევოლუციის სასურველობა: ბერკი, პეინი და ლოკი

- ბერკის პოზიცია • პეინის კრიტიკა • ლოკისეული პერსპექტივა

რევოლუციის მიზეზები

- ტრადიციული ახსნა • რევოლუციის სოციალური ფსიქოლოგია • რევოლუციის თანამედროვე თეორიები

XV ტერორიზმი: სუსტის იარაღი.....514

რა არის ტერორიზმი?

- ტერორიზმის ნარმოშობა • ტერორიზმის ლოგიკა • ტერორისტული ტაქტიკა • ტერორისტული აქტი და ომი • ტერორისტული ჯგუფების მახასიათებლები • ტერორიზმი ალჟირში: თანამედროვე მაგალითი.

ვინ არის ტერორისტი?

- ტერორისტების კლასიფიკაცია: კრიმინალები, პარტიზანები თუ რევოლუციონერები? • ტერორისტის იდენტიფიცირება

ტერორიზმი და საზოგადოება

- ახალგაზრდა რეკრუტები • ტერორიზმის ფსიქოლოგია • ტერორიზმი და მასმედია

ტერორიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა

- შიდა კანონმდებლობა • ქვეყნებს შორის თანამშრომლობა • უნილატერალური ზომები ტერორიზმის წინააღმდეგ • რა შეუძლია პიროვნებსა

შესაძლებელია კი ტერორიზმის შეკავება?

XVI ომი: პოლიტიკა სხვა საშუალებებით.....551

ომის მიზეზები

- ადამიანის ბუნება • საზოგადოება • გარემო

ომის თეორიები: კრიტიკა პოლიტიკის მიღმა

ტოტალური ომი: ომი, რომელშიც ყველა იბრძვის

შემთხვევითი ომი: ომი, რომელიც არავის სურს

ბირთვული ომი: ომი, რომელსაც ვერავინ იგებს

არის თუ არა ომი ოდესმე მორალურად გამართლებული?

- სამართლიანი ომის დოქტრინა • სამართლიანი ომის დოქტრინის შეფასება • ნიუ-რნბერგის პროცესი

ნაწილი V პოლიტიკა მთავრობის გარეშე

XVII საერთაშორისო ურთიერთობები: ბრძოლა.....589

იყავი რეალისტი: მაკიაველი და მორგენტაუ

კლასიკური ევროპული სისტემა

- სისტემური წინაპირობები • ევროპული კონსენსუსის მარცხი • თანამედროვე გლობალური სისტემა

- ევროცენტრიზმის დასასრული • ბიპოლარობის დასაწყისი • იდეოლოგიის პრიმატი
- ბირთვული ომის საფრთხე • ურთიერთ შეკავება

ამერიკის საგარეო პოლიტიკა: გუშინ და დღეს

- რა არის ეროვნული ინტერესი? • ეროვნული ინტერესის დაცვა

დიდი დებატები: რეალიზმი და იდეალიზმი

- ბუმერანგის ეფექტი • ახალი საგარეო პოლიტიკის ძიებაში • იდეალიზმი, როგორც ეგოიზმი: ზნეობის ძალა • ახალი სამყარო, ძველი ჩვევები • ახალი ტენდენციები, ძველი პრობლემები • რა ხდება ცივი ომის შემდეგ? • გლობალური ეკონომიკა • რეგიონალიზმის აღზევება • ეთნიკური ძალადობის წყველა • აღსასრულის ახლებურად: „მდუმარე გაზაფხულის“ თავიდან აცილება • აღსასრული ძველებურად: ბირთვული იარაღის გავრცელების თავიდან აცილება • საინფორმაციო ტექნოლოგიების რევოლუცია

აპოკალიფსური ხედვები: ცივილიზაციათა შეჯახება და ანარქია?

XVIII საერთაშორისო ურთიერთობები: ბრძოლა წესრიგისთვის.....635

არასახელმწიფო აქტორები მსოფლიო ასპარეზზე

- მულტინაციონალური კორპორაციები • საერთაშორისო არასამთავრობო და სამთავრობო ორანიზაციები

გაერთიანებული ერების ორგანიზაცია (გაერო)

- ისტორიული ფონი: ერთა ლიგა • გაეროს დაარსება • გაერო ცივი ომის დროს
- გაერო ცივი ომის შემდეგ • დიდი საერთაშორისო ორგანიზაციების პრობლემები

საერთაშორისო სამართალი

- სარგებლიანობა • შესრულება და იძულება • საერთაშორისო სამართალი თანამედროვე ეპოქაში • საერთაშორისო სამართლის შეზღუდულობა
- საერთაშორისო სამართლის შეფასება

მუდმივი სწრაფვა მშვიდობისაკენ

შესავალი

დღეს პოლიტიკური და ეკონომიკური არამდგრადობა მსოფლიოს ნებისმიერ ადგილზე მცხოვრებ ადამიანზე ახდენს გავლენას. ტერორისტული აქტები, სამხედრო შეტაკებები, სამოქალაქო ომები, ეთნიკური კონფლიქტები, ეკონომიკური ვარდნა, საფინანსო კრიზისი და ცვალებადი საფონდო ბირჟა ყოველდღიური მოვლენებია. ისეთ ფუნდამენტურ მოვლენებს, როგორც 2001 წლის შემოდგომაზე შეერთებული შტატების წინააღმდეგ განხორციელებული ტერორისტული თავდასხმები იყო, ისევე მრავალგვარად შეუძლია იმოქმედოს ჩვენს ცხოვრებაზე, როგორც შედარებით ნაკლებად დრამატულ აქტს, მაგალითად, კონგრესის მიერ 2002 წლის გაზაფხულზე მიღებულ ახალ კანონს საფინანსო სამართლის ან კორპორაციული გიგანტების ტრანსეროვნული შერწყმის შესახებ.

მოვლენები თვალისმომჭრელი სიჩქარით იცვლება, თუმცა პოლიტიკის ძირითადი ბუნება უცვლელი რჩება. ძალაუფლებისათვის ბრძოლა გრძელდება, ისევე როგორც ბრძოლა წესრიგისა და სამართლიანობისათვის მთელ მსოფლიოში. ძალაუფლების საზღვრები თვით ყველაზე კონცენტრირებულ ფორმებშიც კი, გამომწვევად აშკარაა – დაწყებული ახლო აღმოსავლეთში მდებარე პალესტინისა და ცენტრალურ აზიაში მდებარე ავღანეთის მსგავსი ძველისძველი ადგილებიდან, დამთავრებული შედარებით მოკლე ისტორიისა და ასევე მოკლე მესხიერების მქონე ამერიკის შეერთებული შტატებით.

ძალზე აშკარაა წარუმატებელი ან დამახინჯებული პოლიტიკის, ცინიკური ან უბრალოდ არაკომპეტენტული ლიდერობის შედეგები თანამედროვე მსოფლიოში. არც მოქალაქეობრიობის ხარისხი გვაძლევს სიამაყის საშუალებას. ეს ორმაგი დეფიციტი, პოლიტიკური საზოგადოების როგორც ზედა, ასევე ქვედა საფეხურებზე, ერთგვარი უზილავი კრიზისია, რომელიც საკუთარი არსებობის უთვალავ სამხილს გვიტოვებს, მაგრამ, ამავე დროს, გარკვეულწილად შეუმჩნეველად არსებობას განაგრძობს. ამავე დროს, არც უსამართლობა, შეუწყნარებლობა, არასწორად გაგებული იდეალიზმი, ფანატიზმი და ადამიანთა ტანჯვა არის უცხო ხილი, რომლის არსებობა გვიდასტურებს, რომ ჩვენი, კიდევ უფრო დაბინძურებული და გადატვირთული პლანეტა, უკეთესობისაკენ არ იცვლება, მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთის რამდენიმე ილზლიან ქვეყანაში ადამიანები თავს უფრო დაცულად და კომფორტულად გრძნობენ, ვიდრე ადამიანთა უმრავლესობა დედამიწის ე.წ. განვითარებად რეგიონებში.

ნიგნის „გავიგოთ პოლიტიკა“ დებიუტი 1984 წელს შედგა. მას შემდეგ ჩემი რწმენა პოლიტიკის მნიშვნელობის შესახებ არ შერყეულა. უწინდებურად მჯერა, რომ სტუდენტებს ელემენტარული ცოდნა მაინც სჭირდებათ მსოფლიოში არსებული პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალების შესახებ, რათა თავისუფლების სიკეთესა და დემოკრატიულ რესპუბლიკაში მოქალაქეობრივ პასუხისმგებლობას ჩასწვდნენ. პარადოქსულია, რომ რაც უფრო ხელმისაწვდომი ხდება ცოდნა, სიახლე და ინფორმაცია (რაშიც დიდი წვლილი პერსონალურ კომპიუტერსა და მსოფლიო მასშტაბით ინტერნეტ-ქსელს მიუძღვის, ამერიკელთა მონანილეობა პოლიტიკურ პროცესებში სულ უფრო და უფრო მცირდება. ეს სამწუხარო ფაქტია, რადგან პოლიტიკური განსწავლულობის ამადლება პირველი ნაბიჯია მოქალაქეთა მომავალი თაობების განათლებისა და უფლებამოსილებისაკენ — მათ უნდა მისცენ ხმა არჩევნებში, გადაიხადონ გადასახადები და მათ ხელში უნდა გადალახოს ქვეყანამ რთული ათწლეულები.

პოლიტიკის შესწავლა ერთგვარი ჭიშკარია ადამიანური ბუნების, საზოგადოებისა და

სამყაროს უფრო ფართოდ და ღრმად გასაგებად. თავდაპირველად სწორედ ეს რწმენა გახდა ორი ახალგაზრდა პროფესორისათვის ამ წიგნის პირველი გამოცემის შექმნის სტიმული. ეს რწმენა დღემდე წიგნის მრავალი გამოცემის შთაგონების წყაროა და მას ემატება ის განცდა, რომ ჩვენი შრომა მუდამ განახლებადი პროცესი იქნება.

პოლიტიკის კარგი შესავალი ორი ძირითად მიზანს უნდა ემსახურებოდეს: (1) გააქარწყლოს პოლიტიკის, როგორც მეცნიერების გაგების მცდელობასთან დაკავშირებული ნერვიულობა, განსაკუთრებით დამწყებთათვის და (2) უზრუნველყოს დღევანდელი კოლეჯის სტუდენტის გამოსანვევად აუცილებელი ინტელექტუალური სტიმული. ეს წიგნი იმის დადასტურებაა, რომ პოლიტიკა როგორც მეცნიერება და ფილოსოფია პირდაპირ ერწყმის მეცნიერების ლიბერალურ ტრადიციებს. ფრაზა „პოლიტიკა როგორც მეცნიერება და ფილოსოფია“ დისციპლინაში ერთ ყველაზე ღრმა განხეთქილებაზე მიაჩნებოდა: ანალიტიკოსები, რომლებიც პოლიტიკას მეცნიერების კუთხით უდგებიან, ხშირად ძალაუფლების მნიშვნელობაზე ამახვილებენ ყურადღებას, ხოლო ისინი, ვინც პოლიტიკას ფილოსოფიის მრავალმხრივი ობიექტით განიხილავენ, ხაზს სამართლიანობის მნიშვნელობას უსვამენ. ძალაუფლებასა და სამართლიანობას შორის განსხვავება, ისევე, როგორც მეცნიერებასა და ფილოსოფიას შორის განსხვავება ხშირად გადაჭარბებულია.

რეალურ ცხოვრებაში ზნეობრივი და პოლიტიკური საკითხები არსებითად განუყოფელია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ძალაუფლება თავისთავად ქმედებას პოლიტიკურ ელფერს არ აძლევს; ძალაუფლების მართებულ და არამართებულ გამოყენებასა და გამოყენების შედეგად მოგებულთა და დაზარალებულთა შესახებ დებატები აქცევს ძალაუფლებას *პოლიტიკურ* კატეგორიად. ამრიგად, როდესაც საჯარო პოლიტიკის სფეროში სამართლიანობის საკითხი დგება (მაგალითად, აბორტისა და სიკვდილით დასჯის აღკვეთა, პოლიციისა და სამხედროების მიერ ძალის გამოყენება), სახეზე გვაქვს პოლიტიკის არსებითი კომპონენტები. ძალაუფლების ან ზნეობის კონცეფციისადმი გადაჭარბებული ყურადღება აფერხებს პოლიტიკის გააზრებისა და მტკივნეული და განხეთქილების ჩამომგდები პრობლემების გადაჭრის მცდელობას. ამრიგად, ყოველთვის საჭიროა ტოლოზის ბალანსი — პოლიტიკური რეალიზმის შერბილება სამართლიანობის სიყვარულით.

სწორედ ასევე მაცდურია დიქტომია ფაქტებსა და ფასეულობებს შორის. რაციონალური მსჯელობა დასაბუთებული მოსაზრებით კარგისა და სამართლიანის თაობაზე ხშირად უფრო მნიშვნელოვანია (ან ნაკლებად ეფემერული), ვიდრე ფაქტები (განცხადება „ადოლფ ჰიტლერმა და ნაცისტებმა შელახეს ადამიანთა უფლებები“ ამგვარი დასკვნის საფუძველია). ფასეულობის მატარებელი განცხადებები შესაძლოა ვარაუდის მაღალ ხარისხს შეიცავდეს, მაგრამ არა აბსოლუტურ უტყუარობას (მაგალითად, „თუ ძალადობრივი დანაშაულის შემცირება გვსურს, სიღარიბე უნდა შევამციროთ“). სხვა ამგვარი საკითხები შესაძლოა, აბორტის თაობაზე დებატების მსგავსად, ძალზე რთული იყოს. მაგალითად, შეიძლება თუ არა ქალის ბიოლოგიური თვითგანსაზღვრის უფლებამ გადასწოროს ნაყოფის სიცოცხლის უფლება? უაზრობა იქნებოდა უმნიშვნელოვანესი საკითხების უგულვებელყოფა მათზე პასუხის გაცემის სირთულის მიზეზით. მაშინაც კი, როცა სწორი პასუხები ბუნდოვანია, ხშირად მცდარი პასუხების განსაზღვრაც თავისთავად მნიშვნელოვანია.

წიგნი შესაბამის ყურადღებას უთმობს თანამედროვე პოლიტიკურ საკითხებს და ამავე დროს, არ უგულვებელყოფს მათ საფუძველში არსებულ მარადიულ კითხვებს. მაგალითად, ხმის მიმცემთა წინაშე არსებული დილემა, ვინ იქნებოდა საუკეთესო მერი, გუბერნატორი ან პრეზიდენტი უფრო სერიოზულ კითხვებს წამოსწევს ხოლმე. რა კვალიფიკაცია არის აუცილებელი სახელმწიფო დანესებულებისათვის? რა ხინჯი აქვს სისტემას,

რომელიც ვერ იძლევა მრავალფეროვანი არჩევანის საშუალებას? ასევე, კონფლიქტები ერი-სახელმწიფოებსა ან სოციალურ ჯგუფებს შორის აჩენს ზოგად კითხვებს იმის თაობაზე, რა აიძულებს ადამიანებს ებრძოლონ და მასობრივად დახოცონ ერთმანეთი.

მიუხედავად ჩემი მცდელობისა, მინიმუმამდე შემემცირებინა სახელებისა და თარიღების გამოყენება, პოლიტიკურ საკითხებზე წარმატებული მსჯელობა შეუძლებელია ისტორიულ ვაკუუმში. ისტორიული მაგალითების შერჩევისას ვხელმძღვანელობდით პოლიტიკის ცალკეული საკითხების გაგების მოტივით. მეოცე საუკუნის ისტორიის ზოგიერთი ეპიზოდი (მათ შორის, რუსეთში ოქტომბრის რევოლუცია, ჰიტლერის გერმანიაში ნაციონალ-სოციალისტების მმართველობა, კოლონიური იმპერიების ნგრევა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, შეერთებულ შტატებში მოძრაობა სამოქალაქო უფლებათა დაცვის მოთხოვნით და ევროპაში კომუნიზმის დამხობა) იმდენად მნიშვნელოვანია და ისეთ ფუნდამენტურ კითხვებს ნამოს-წევს, რომ ის, ვინც ლიბერალურ განათლებაზე დებს თავს, მათი მნიშვნელობა უნდა იცოდეს.

რა თქმა უნდა, ზოგიერთი თემა და მოვლენა რამდენიმე თავშია განხილული: პოლიტიკის სამყარო უნაკერო ქსელს უფრო ჰგავს, ვიდრე უჯრებიან კარადას. პოლიტიკაში, ისევე როგორც ბუნებაში, კონკრეტულ მოვლენას ან ფენომენს ხშირად მრავალი მნიშვნელობა აქვს და სხვა მოვლენებთან და ფენომენებთან აშკარად დაკავშირებული როდია. ძირითად პოლიტიკურ იდეებს, ინსტიტუტებსა და პრობლემებს შორის ხაზის გავლება დამწყებ სტუდენტს პოლიტიკური თავსატეხის ერთი შეხედვით დაუკავშირებელ ნაწილებში აზრის დანახვაში ეხმარება. პოლიტიკის გასაგებად აუცილებელი ნაბიჯია სხვადასხვა ნაწილებს შორის კავშირების დანახვა.

„გავიგოთ პოლიტიკა“ პოლიტიკისა და ხელისუფლების შესწავლისას ქვემოდან ზემოთ მიდგომას იყენებს. ის იწყება სტუდენტთათვის საინტერესო პოლიტიკური ფენომენის განსაზღვრით (მაგალითად, ომისა და ტერორიზმის) და შემდეგ ცდილობს მათ აღწერასა და ახსნას. მინდოდა, რომ წიგნი სტუდენტის ჩვეულ ცნობისმოყვარეობაზე ამეგო და ამიტო ვეცადე თავიდან ამეცილებინა უფრო თანამედროვე ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი მრავალი ჟარგონი, ტექნიკური თუ ბუნდოვანი დისპუტი.

კონკრეტული დისციპლინის სიღრმეების განხილვის გარდა, წიგნი ისეთ დისციპლინებსაც მიმოიხილავს, როგორიცაა ისტორია და ფილოსოფია. ხელისუფლებისა და პოლიტიკის შესწავლისას, ის მიზნად ისახავს ლიბერალური განათლებისათვის დამახასიათებელ მიდგომას. მიზანი ამბიციურია: გამოიწვიოს სტუდენტებში სწავლის ისეთი ინტერესი, რომელიც მთელი ცხოვრება გაჰყვებათ. ამას კი შედეგად კარგად ინფორმირებულ, აქტიურად ჩართულ, საკუთარ თავში დარწმუნებულ და მოაზროვნე მოქალაქეთა თაობის ჩამოყალიბება მოჰყვება, რომელიც შეძლებს აღშფოთება გამოხატოს საზოგადოებრივი მლიქვნელობის, თაღლითობის, სიბრყვეის თუ ზოგადი უუნარობის გამო.

I თავში „შესავალი: პოლიტიკის შესწავლა“ განსაზღვრულია პოლიტიკის ძირითადი კონცეფციები და ყურადღება მახვილდება იმაზე, თუ როგორ და რატომ უნდა შევისწავლოთ ეს საგანი. ეს თავი შემდეგი თავების ერთგვარი საფუძველია.

I ნაწილში („შედარებითი პოლიტიკური სისტემები“) გაანალიზებულია როგორც ხელისუფლების უტოპიური, დემოკრატიული და ავტორიტარული ფორმები, ასევე პოლიტიკურ სისტემათა სირთულეები ავტორიტარული ინსტიტუტებიდან დემოკრატიულ ინსტიტუტებზე გადასვლის პერიოდში. ამ ნაწილში (მე-2-დან მე-5 თავის ჩათვლით), რომელიც ასევე ერთგვარი საფუძველია, თეორიულ ასპექტშია განხილული სხვადასხვა პოლიტიკური რეჟიმები.

II ნაწილი („ჩამოყალიბებული და განვითარებადი დემოკრატიები“) სამი თავისაგან

(6-8 თავები) შედგება და წარმოდგენილია ჩამოყალიბებული დემოკრატიის მქონე ქვეყნები (მე-6 თავი), გარდამავალ პერიოდში მყოფი სახელმწიფოები (მე-7 თავი) და განვითარებადი ქვეყნები (მე-8 თავი). მსოფლიოს ფაქტობრივად ყველა ქვეყნის ხელისუფლება მიისწრაფის დემოკრატიისაკენ ან „დემოკრატიულობაზე“ დებს თავს. ეს, თავისთავად, დემოკრატიის იდეის ძლევამოსილების საინტერესო დადასტურებაა. მიუხედავად ხშირი თავდასხმისა, დემოკრატიის იდეა ორ საუკუნეზე მეტია მრავალი ადამიანის წარმოსახვას შთააგონებს. ეპოქაში, როცა ცუდი ამბები სისხლით იწერება და მოკლულებში შეიარაღებულ მეომრებს უდანაშაულო მოქალაქეები სჭარბობენ, კარგი იქნება გვახსოვდეს, რომ დემოკრატიული იდეალები არასდროს ყოფილა ასე თბილად მიღებული ან ფართოდ (თუ არასრულყოფილად) ინსტიტუციონალიზებული, როგორც დღეს.

III ნაწილი „პოლიტიკის სამოქალაქო განზომილება“ (მე-9-დან მე-13 თავის ჩათვლით), კონცენტრირებულია პოლიტიკურ პროცესებზე. ამ ნაწილში წარმოდგენილია შეერთებული შტატები, განხილულია მოქალაქეობა და სოციალიზაცია, პოლიტიკური მონაწილეობა (საზოგადოებრივი აზრის შესწავლისა და ამომრჩეველთა ქცევის ჩათვლით), პოლიტიკური ორგანიზაცია (პარტიები და ინტერესთა ჯგუფები), პოლიტიკური ლიდერობა, პოლიტიკური იდეოლოგიები (ანუ განსხვავებული „მიდგომა საჯარო სიკეთის მიმართ“) და თანამედროვე საჯარო პოლიტიკის საკითხები.

IV ნაწილში „პოლიტიკა ძალადობის გზით“ განხილულია კონფლიქტი, როგორც განსაკუთრებული და უნივერსალური პრობლემა პოლიტიკაში. მასში პრობლემათა სამი კატეგორიაა ასახული: რევოლუცია, ტერორიზმი და ომი (შესაბამისად მე-14, მე-15 და მე-16 თავები). ეს ნაწილი სტიმულს მისცემს სტუდენტთა ცნობისმოყვარეობას და გააღვიძებს საკლასო დისკუსიათა სურვილს.

დაბოლოს, **V ნაწილი** „პოლიტიკა მთვრობის გარეშე“ სტუდენტებს აცნობს მსოფლიო პოლიტიკის საკითხთა ძირითად კონცეფციებს, აღწერს ძირითად სქემებს და წარმოადგენს მსჯელობას მუდმივი პრობლემების შესახებ. მე-17 თავი აერთიანებს წინა გამოცემის ორი თავის მასალას. მასში განხილულია საერთაშორისო ურთიერთობების ძირითადი პრინციპები და კონცეფციები, მსოფლიო პოლიტიკის ევოლუციური სტრუქტურა და კონტექსტი და ყურადღება ეთმობა მსოფლიო პრობლემათა მთელ რიგს. მე-18 თავში განხილულია საერთაშორისო სამართალი და ორგანიზაციები და მსოფლიო წესრიგის ძიება, ეს კი კურსის კარგი დასასრულია.

ამახალ, მე-6 გამოცემაში შენარჩუნებულია წიგნის წინა ხუთი გამოცემის პედაგოგიური თავისებურებები. ყოველი თავი იწყება მოკლე შინაარსით და მთავრდება შეჯამებით, მუქი დახრილი შრიფტით არის გამოყოფილი ტერმინები, წარმოდგენილია კითხვები გამეორებისათვის. ამას გარდა, წიგნი მდიდარია მრავალფეროვანი მასალით – ფოტოებით, ცხრილებით, რუკებით, სქემებითა და ჩანართებით, რომელთაგან უმრავლესობა განახლდა ან შეიცვალა.

ავტორისაგან

წიგნი „გავიგოთ პოლიტიკა“ მჭიდრო პროფესიული და პიროვნული კავშირების შედეგად შეიქმნა. ამ გამოცემის პატივი მხოლოდ მე მხვდა წილად. ჩემი ძველი თანამშრომელი, დოქტორი პიტერ სკოტენი (Dr. Peter Schotten) უკვე აღარ არის პასუხისმგებელი ამ გამოცემაში შეტანილი ცვლილებების, ლოგიკური შეცდომებისა თუ ფაქტების გამო, მაგრამ მისი მონდომებისა და ინტელექტის კვალი, რა თქმა უნდა, არ წაიშლება, სანამ წიგნის ახალი გამოცემები დაიბეჭდება.

მაღლიტუმის ნიშნად

თითქმის ორი ათწლეულის განმავლობაში ამ სახელმძღვანელოს ექვსი გამოცემის წარმატებაში სხვადასხვა გამომცემლობასა და უნივერსიტეტში მომუშავე მრავალ ადამიანს მიუძღვის წვლილი. იმ მეცნიერთა და პედაგოგთა შორის, რომლებმაც სახელმძღვანელოს ამ გამოცემის ხელნაწერი კრიტიკულად წაიკითხა და მრავალი ფასდაუდებელი შენიშვნა მომცა, იყვნენ: პიტერ ლონგო (Peter Longo) — ქალაქ კარნის ნებრასკას უნივერსიტეტი; დონალდ, გ. ბეიკერი (Donald G. Baker) საუთჰემპტონის კოლეჯი, ლონგ აილენდის უნივერსიტეტი; ჰენრი სტეკი (Henry Steck) — ნიუ იორკის შტატის უნივერსიტეტი, კორტლენდი; რუთ ენ სტრიკლენდი (Ruth Ann Strickland) — აპალაჩის შტატის უნივერსიტეტი და ირაჯ პეიდარი (Iraj Paydar) — ბელჯიუს ადგილობრივი კოლეჯი. მინდა ასევე მადლობა ვუთხრა დევიდ ატკინსონსა (David Atkinson) და დეილ ნიუმანს (Dale Neuman) — მეგობრებსა და კოლეგებს, რომლებმაც თავაზიანად წაიკითხეს ხელნაწერის ცალკეული ნაწილები და სასარგებლო რჩევები მომცეს.

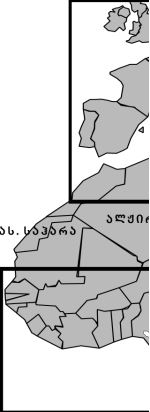
ვალში ვარ Wadsworth-ის გამომცემლობის რამდენიმე რედაქტორთან, განსაკუთრებით, სტეისი სიმსთან (Stacey Sims). კაროლინ კროლეი (Caroline Croley), მარგარეტ პარკსი (Margaret Parks) და ბრაიან ჩაფი (Brian Chaffee) დამეხმარნენ მარკეტინგში და მარკეტინგულ კომუნიკაციებში. მინდა ასევე მადლობა ვუთხრა წინა გამოცემათა რედაქტორებს, გამსაკუთრებით მაიკლ ვებერსა (Michael Weber) და დოუ ბელს (Doug Bell) ყოფილი St. Martin's Press გამომცემლობიდან და ჯეიმს ჰედლის (James Headley) იმ ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში თანამშრომლობისათვის, როცა წიგნი St. Martin's/Worth Publishers-ის საკუთრება იყო. წიგნის წარმატებას დღემდე მათი და ბევრი სხვა ადამიანის წვლილი განაპირობებს. გამომცემლობა Bedford/St. Martin's-ის თანამშრომლებმა ემი მაკკონალტიმ (Amy McConathy) და მარიელა ფოლკ ფრეიდმა (Marilea Polk Fried) გადამწყვეტი როლი ითამაშეს ამ გამოცემის მომზადებაში.

ნადია ნედელსკიმ (Nadya Nedelsky) „მასწავლებლის გზამკვლევი“ კვლავ კეთილსინდისიერად და მიმზიდველად მოამზადა. წინასწარ მხიბლავს Wadsworth-ის რედაქტორებთან ახლო და ხანგრძლივი ურთიერთობა, რომლებმაც 2001 წელს ეს წიგნი Bedford/St. Martin's-ის მიერ პოლიტოლოგიაზე გამოცემული წიგნების სიის ნაწილად აღიარეს.

დაბოლოს, მუდამ ვალში ვიქნები ჩემი ოჯახის — (მერი ჯოს 1990 წელს გარდაიცვალა), დევიდის, ამის, მაიკლის, ბარბარასა და რებეკას წინაშე.

აუფტანის შესახებ

თომას მ. მაგშტადტმა დოქტორის ხარისხი თანამედროვე საერთაშორისო კვლევათა ჯონ ჰოპკინსის სკოლაში (SAIS) მოიპოვა. ის რამდენიმე კოლეჯსა და უნივერსიტეტში ასწავლის, მათ შორის: ავგუსტანას კოლეჯში, კარნის ნებრასკას უნივერსიტეტსა და სამხედრო-საჰაერო კოლეჯში. ორჯერ ხელმძღვანელობდა პოლიტიკის მეცნიერებათა კათედრის. ის ასევე მუშაობდა საგარეო საქმეთა სპეციალისტად ფედერალური მთავრობის აღმასრულებელ შტოში. წიგნის გამოცემის დროს მაგშტადტი ადიუნქტ-პროფესორი იყო ქალაქ კანზასის როკჰარსტის უნივერსიტეტში. იგი არის ავტორი წიგნისა „ქვეყნები და მთავრობები: შედარებითი პოლიტიკა რეგიონულ ჭრილში“, მე-4 გამოცემა (Bedford/St. Martin's/Wadsworth, 2002).

დონორი ოკეანე

ატლანტის ოკეანე

თავი I

შესავალი

პდლიფივის შქსწაჟლა

პოლიტიკა და ყოველდღიური ცხოვრება ძირითადი კონცეფციები

- წესრიგი
- ძალაუფლება და მასთან დაკავშირებული ცნებები
- სამართლიანობა

როგორ სწავლობენ პოლიტიკას?

- რა მიზნით?
- რა მეთოდებით?
- რა პერსპექტივიდან

რატომ სწავლობენ პოლიტიკას?

- პირადი ინტერესი
- საზოგადოებრივი ინტერესი

ადამიანთა უმრავლესობა ჩვეულებრივად ვცხოვრობთ. სამართლიანად ვზრუნავთ ყოველდღიურობის ჩვეულ, თუმცა არსებით დეტალებზე – გადასახადებზე (მათ შორის, სწავლის!), ოჯახის ან შეყვარებულთა წინსვლასა და უსაფრთხოებაზე, იმაზე, თუ რა მოდელის მანქანა ვიყიდოთ (ან დაიქოქება თუ არა არსებული მანქანა!) და ა. შ. რაღაც დონეზე ვხვდებით, რომ ინდივიდუალური და ეკონომიკური უსაფრთხოებისა და პიროვნული ბედნიერების ეს ჩვეულებრივი, მაგრამ არცთუ უმნიშვნელო საზრუნავები არა მხოლოდ ჩვენს ძალისხმევაზე, არამედ საზოგადოებრივი აზრის ხასიათსა და შედეგებზეც, ანუ პოლიტიკაზე არის დამოკიდებული. სხვა რომ არაფერი, ყველგან მყოფი პოლიტიკა თავს საღამოს ახალი ამბების მოსმენის ან ყურებისას გვახსენებს, როცა ჩვენს სახლებში აფრიკის შორეულ სახელმწიფოებში მძვინვარე უმოწყალო ეთნიკური კონფლიქტები, ახლო აღმოსავლეთის ძალადობრივი შეხლა-შემოხლის სცენები და პოლიტიკური ტერორის აქტები იჭრება.

პოლიტიკა მნიშვნელოვანია. სწორედ ამ მიზეზით, სამოქალაქო საზოგადოების პასუხისმგებელ მოქალაქეს პოლიტიკის შემადგენელი იდეების, ინსტიტუტებისა და პრობლემების საფუძვლების ცოდნა სჭირდება.

პოლიტიკა და ყოველდღიური ცხოვრება

პოლიტიკა არის მეცნიერება იმის შესახებ, თუ როგორ მართავენ და იმართებიან ადამიანები. ქვემოთ მოცემული ორი ჰიპოთეტური მაგალითი გვიჩვენებს, რომ პოლიტიკა ათასგვარ გავლენას ახდენს ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაზე.

მაგალითი № 1

კაცი, რომლის კისერზე ორი გაუპატიურება, მრავალი შედარებით უმნიშვნელო სექსუალური ძალადობა და რამდენიმე შეიარაღებული ძარცვა და თავდასხმაა, სასამართლოს გადანყვეტილებით ციხიდან გამოუშვებს. ის ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მკურნალობის პერიოდში პრესას უცხადებს, რომ შეიცვალა, რელიგია დაეხმარა და იმედი აქვს, რომ მშობლიურ ქალაქში დაბრუნდება და ნორმალურ ცხოვრებას დაიწყებს. ქალაქში მისი დაბრუნების პირველივე კვირას რამდენიმე სასტიკი გაუპატიურება ხდება. მიუხედავად იმისა, რომ ამ კაცის დადანაშაულების არანაირი საფუძველი არ არსებობს, ადგილობრივი მცხოვრებნი აღმფოთებულები არიან. გაუპატიურების შემთხვევები ამყარებს მათ მოსაზრებას, რომ (1) საშიში დამნაშავეები მათ შორის არიან; (2) ძალზე ძნელია მათი დაჭერა, მიუხედავად მათი თავხედური და ხშირი თავდასხმებისა; და (3) დაჭერის შემთხვევაშიც, ის ქურდები, მკვლელები და მოძალადეები, რომლებმაც დანაშაული აღიარეს, ზოგჯერ სასამართლო სისტემის არასრულყოფილების გამო თავს იძვრენენ ხოლმე. მოქალაქეები მოსამართლეებსა და პოლიტიკოსებს აკისრებენ პასუხისმგებლობას იმ შიშისათვის, რომელიც ღამით მათ ქალაქს მოსვენების საშუალებას არ აძლევს. „როგორც ჩანს, კანონმდებლობაში რაღაც ხარვეზი არსებობს, რაკი ასეთი დანაშაული ხდება“, – აცხადებენ ისინი.

მაგალითი № 2

ხანდაზმული ქალბატონი მერი, რომელსაც ახლახან შეუსრულდა ოთხმოცდაათი წელი, მარტო ცხოვრობს იმ სახლში, რომელიც მან და მისმა მეუღლემ პატარა ქალაქში აიშენეს დაახლოებით სამოცდახუთი წლის წინ. მერის საკუთარ თავზე ზრუნვა შეუძლია და მოხუცებულთა სახლში გადასვლა არ სურს. ასაკის შესაფერისი მოთხოვნები დაკმაყოფილებას თავისი მოკრძალებული პენსიით ის მეტნაკლებად ახერხებს, ვიდრე სახლის გასათბობად საჭირო სანვავის ფასი კატასტროფულად არ გაიზრდება; ამის შემდეგ, მისი დანაზოგი სხვა ხანდაზმული მოქალაქეების დანაზოგთა მსგავსად, ყოველწლიურად იკლებს. გასულმა ორმა ზამთარმა, რომელიც განსაკუთრებით მკაცრი იყო, თითქმის ამოწურა მერის პირადი ფინანსები. მერის იმედი საგაზეთო სტატიამ დაუბრუნა, რომელიც იტყობინებოდა, რომ მთავრობამ შემოიღო კანონი, რათა სანვავის სუბსიდიებით უზრუნველყოს ხანდაზმულები. მიუხედავად ამისა, ცხელ ხაზზე დარეკვით მან შეიტყო, რომ ბანკში მის ანგარიშზე თანხის არსებობამდე, ის სუბსიდიას ვერ მიიღებს. მერი სასონარკვეთილია: „რა ხდება ჩემს თავს? ჩანს, მთავრობა ვერ მოისვენებს, სანამ უფულო და უსახლკარო არ ვიქნები. სად არის ამ ქვეყნად სამართალი?“

დამნაშავისა და მოხუცი ქალბატონის შემთხვევა თვალსაჩინოს ხდის, რომ ყოველდღიური პოლიტიკის პრაქტიკული პრობლემები, რომლებიც, ერთი შეხედვით, მხოლოდ ცალკეულ ინდივიდებზე ახდენს გავლენას, სამართლიანობის ან საზოგადოებრივი ინტერესის დაცვის მუდმივი ძიების განუყოფელი ნაწილი ხდება. სხვა სიტყვებით, საკითხები მეტ-ნაკლებად პოლიტიკურია იმ ზომით, რა ზომითაც სახელმწიფო ძალაუფლება გავლენას ახდენს ცალკეულ მოქალაქეთა ცხოვრებასა და კეთილდღეობაზე.

პოლიტიკის ძირითადი ცნებები

პოლიტიკას სხვადასხვაგვარად განსაზღვრავენ – როგორც „შესაძლებლის ხელოვნებას“, მოძღვრებას „ვინ რას, როდის და სად იღებს“, „ფასეულობების ავტორიტეტულ განაწილებას“ და ა. შ. შეიძლება დეფინიციაზე ვერც შევთანხმდეთ, მაგრამ ზოგადად ვხვდებით, როდის გვაქვს საქმე პლიტიკასთან. ისევე, როგორც ადამიანის ცოდნის ნებისმიერ სხვა სფეროს, პოლიტიკურ მეცნიერებასაც – პოლიტიკის სისტემურ შესწავლას – აქვს საკუთარი ტერმინები და ენა. ამ ენის შესწავლას მნიშველოვანი პოლიტიკური წონის მქონე „სამი პატარა სიტყვით“ – ნესრიგი, ძალაუფლება და სამართლიანობა – დავიწყებთ.

წესტიკი

არსებობს რამოდენიმე დონის **ნესრიგი**. პოლიტიკური გაგებით, ნესრიგი აღნიშნავს იმ სტრუქტურებს, წესებს, რიტუალებს, პროცედურებსა და ჩვეულებებს,

რომლებიც პოლიტიკურ სისტემას შეადგენენ. იგი დაფუძნებულია საზოგადოებრივი ნყობილების (ან მარტივად რომ ვთქვათ „საზოგადოების“) საძირკველზე. ზუსტად რა არის საზოგადოება? **საზოგადოება**, როგორც მას თანამედროვე კონტექსტში ვიყენებთ, მჭიდრო კავშირშია სიტყვა **თემთან ან ერთობასთან**, რომელიც საერთო იდენტობის პირთა გაერთიანებაა. ჩვეულებრივ, იდენტობა, ნაწილობრივ მაინც, განსაზღვრულია გეოგრაფიით, რადგან ადამიანები, რომლებიც ერთმანეთის ახლოს ცხოვრობენ, როგორც წესი, ერთმანეთს იცნობენ, ლაპარაკობენ ერთსა და იმავე ენაზე, აქვთ საერთო ღირებულებები, ინტერესები და გამოცდილება. ხანდახან, საერთო მიზნის განცდის ან პოლიტიკური ერთგულების საფუძველზე, განსხვავებული ჯგუფები ქმნიან ახალ თემს, მაგრამ როგორც 1990-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირისა და იუგოსლავიის დაშლამ გვაჩვენა, ახალი სოციალური ნყობის შექმნა, კარგად სტუქტურირებული პოლიტიკური სისტემის პირობებშიც კი, ადვილი არაა.

მთავრობა, (ხელისუფლება) ქმნის სავალდებულო წესებს, რომელთა საშუალებით მართავს საზოგადოებას. როგორ შეიძლება მსოფლიოში მმართველობის მრავალგვარი ფორმების კატეგორიებად დაყოფა? ტრადიციულად, სახელმწიფოები იყოფა **რესპუბლიკებად** (სადაც სუვერენიტეტი საბოლოოდ ხალხის ხელშია) და სახელმწიფოებად, სადაც სუვერენიტეტი მმართველთა ხელშია – მონარქიად ან ტირანიად. დღეისათვის, თითქმის ყველა რესპუბლიკა დემოკრატიული (ანუ წარმომადგენლობითი) რესპუბლიკაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ ძალაუფლება არჩეული წარმომადგენლების ხელშია, რომლებიც ხალხის წინაშე არიან პასუხისმგებელნი.¹

ზოგიერთი პოლიტოლოგი ერთმანეთისგან უბრალოდ განასხვავებს დემოკრატიულ, სადაც ტარდება თავისუფალი არჩევნები, და დიქტატურულ სახელმწიფოებს, სადაც ასეთი რამ არ ხდება. სხვები, ვინც მეტ ყურადღებას აქცევს ეკონომიკას, განასხვავებენ კაპიტალისტური ანუ ბაზარზე დაფუძნებული სისტემების მქონე და სოციალისტურ ანუ სახელმწიფოს მიერ რეგულირებული სისტემების მქონე სახელმწიფოებს. დაბოლოს, განვითარებად ქვეყნებში მთავრობას ისეთი სახის გამოწვევებთან, პრობლემებთან, სირთულეებთან უხდება გამკლავება, რომლებთან ბრძოლა განვითარებულ ქვეყნებს არ სჭირდება; ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ მსოფლიოს მდიდარ და ღარიბ რეგიონებში საკმაოდ განსხვავებული მმართველობების ფორმები გვხვდება.

თანამედროვე მსოფლიოში, **სახელმწიფო არის სუვერენიტეტის** ერთადერთი ადგილსამყოფელი. სუვერენული სახელმწიფო არის საზღვრებით მკაფიოდ შემოფარგლული მთლიანობა, რომელსაც ერთი ხელისუფლება განაგებს. პოლიტიკის ენაზე, სახელმწიფო იგივეა, რაც **ქვეყანა** (ინგლისურ ენაში *state* აღნიშნავს სახელმწიფოსაც და შტატსაც. მთარგმ. შენიშვნა). მაგალითად, შეგვიძლია საფრანგეთი მოვიხსენიოთ როგორც „სახელმწიფო“ ან „ქვეყანა“.

ერი შედგება ადამიანთა განსხვავებული ჯგუფებისაგან, რომელთაც აერთიანებს საერთო წარსული და შემდეგ ნიშან-თვისებათაგან ყველა ან ერთი მაინც: გეოგრაფიული მდებარეობა, ისტორია, რასობრივი ან ეთნიკური კუთვნილება, რელიგია, ენა, კულტურა და საერთო პოლიტიკური იდეების რწმენა. ამ ჩამონათვალის სათავეში გეოგრაფიული მდებარეობა იმ მიზეზით მოხვდა, რომ ერთი ერის წარმომადგენლებს, როგორც წესი, ახასიათებთ კუთვნილების ძლიერი კოლექტიური გრძნობა, რომელიც დაკავშირებულია კონკრეტულ გეოგრაფიულ ტერიტორიასთან,

რომლისთვის საბრძოლველად, საჭიროების შემთხვევაში კი მისთვის სიკვდილისთვისაც მზად არიან ხოლმე.

ერები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან წარსულისა და ჰომოგენურობის (ერთგვაროვნების ანუ წევრთა მსგავსების) მიხედვით. ქვეყნები, რომლებსაც შედარებით ერთგვაროვანი მოსახლეობა ჰყავს, ძირითადად ევროპაში გვხვდება. მაგალითად, პოლონეთი ძალიან ჰომოგენური ერია, ისევე როგორც სკანდინავიური ქვეყნები (დანია, შვედეთი და ნორვეგია), ფინეთი, საფრანგეთი, ავსტრია, პორტუგალია და საბერძნეთი. უფრო არაერთგვაროვანია დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, ნიდერლანდები, ესპანეთი და იტალია, მაგრამ აქაც ერთ სახელმწიფო ენაზე ლაპარაკობენ (თუმცა ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა დიალექტზეც საუბრობენ). ბელგია კონტინენტზე იმ მცირერიცხოვან ქვეყნებს განეკუთვნება, რომლებიც მკაფიოდაა გაყოფილი კულტურული და ლინგვისტური თვალსაზრისით (ფრანგულად მოლაპარაკე ვალონებად და ჰოლანდიურად მოლაპარაკე ფლამანდიელებად). მისგან განსხვავებით, ამერიკის შეერთებული შტატები, როგორც იმიგრანტების სახელმწიფო, განსაკუთრებული მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მაგრამ „სადნობი ქვაბი“ საბოლოოდ ყველა ახალჩამოსულს ამერიკული საზოგადოების ძირითად ნაკადში აქცევს (ასიმილირებას ახდენს), რითაც ამკვიდრებს საერთო ეროვნულობას.²

ამკარაა, რომ **ერი-სახელმწიფოს**, როგორც იდეის და როგორც იდეალის ფესვები, კონკრეტულ დროში და ადგილას უნდა ვეძიოთ: ეს ახალი დროის ევროპის, განსაკუთრებით კი დასავლეთ ევროპის ისტორიაა. იგი ნაკლებად მიესადაგება მსოფლიოს სხვა რეგიონებს, სადაც სუვერენული სახელმწიფოების (რომელთაგან ბევრი მეორე მსოფლიო ომამდე ევროპული ქვეყნების კოლონია იყო) პოლიტიკური საზღვრები ხშირად არ ემთხვევა ეთნიკურ თუ კულტურულ საზღვრებს. ზოგიერთ შემთხვევაში, ეთნიკური, რელიგიური თუ ტომობრივი დაჯგუფებები, რომლებიც ტრადიციულად ერთმანეთს ძლიერ ემტერებოდნენ, აღმოჩნდნენ ახალ „სახელმწიფოში“, რის შედეგადაც მივიღეთ არასტაბილურობისა და სამოქალაქო ომების მაღალი რისკის მქონე საზოგადოებები.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომმა დეკოლონიზაციამ დასაბამი მისცა ბევრ ერთბაშად შექმნილ **მრავალეროვნულ სახელმწიფოს**, რომლებშიც ბევრი ეროვნული ჯგუფი (ეთნიკური თუ ტომობრივი) ახალ საზოგადოებრივ წყობაში ასიმილირებული არ იყო. მრავალი ათწლეულის შემდეგაც ეს პრობლემად რჩება; ამ ახალ სახელმწიფოებში ერად ჩამოყალიბება შორეული პერსპექტივაა. არგუმენტის გასაძლიერებლად რამდენიმე მაგალითს მოვიყვანო. 1967 წელს, ნიგერია გააფთრებულ სამოქალაქო ომში ჩაიძირა, რომლის დროსაც ერთი დიდი ეთნიკური ჯგუფი (იბო) წარუმატებლად შეეცადა ქვეყანას გამოყოფოდა და დამოუკიდებელი სახელმწიფო შეექმნა. 1994 წელს, რუანდაში მოწმე გავხდით თანამედროვეობის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ხოცვა-ჟლეტისა, რომელშიც ჰუტუს უფრო მრავალრიცხოვანი ტომის წარმომადგენლები ტუტსის ტომის ასიათასობით ადამიანს, ქალებისა და ბავშვების ჩათვლით, სასტიკად გაუსწორდნენ. სრულიად უადგილო და გაუმართლებელია ინდოეთის ერი-სახელმწიფოდ მიჩნევა, რადგანაც აქ ასეულობით ენასა და დიალექტზე ლაპარაკობენ, ხშირია შეტაკებები ინდუსებსა და მუსლიმებს შორის, აგრეთვე პენჯაბში ძალადობის ტალღის სპორადული აგორება მეომარი სინხების მონაწილეობით. შრი-ლანკაზე (ყოფილი ცვილონი) ინდუსი თამილები დიდი ხანია აწარმოებენ პარტიზანულ ომს სინჰალელების წინააღმდეგ, რომლებიც ბუდისტები არიან და მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენენ.

სახელმწიფოები დაიშალა ევროპის სლავურ ნაწილშიც, ძველისძველი ეთნიკური დაპირისპირებების გამო. საბჭოთა კავშირი, იუგოსლავია და ჩეხოსლოვაკია იმ სახელმწიფოთა მაგალითია, რომლებიც 1990-იან წლებში შიგნიდან დაიშალნენ.

დაბოლოს, არსებობენ **სახელმწიფოს არმქონე ერები**, მაგალითად, პალესტინელები და ქურთები. მათ საერთო იდენტობის (ან თემის) გრძნობა აქვთ, მაგრამ სამშობლო არ გააჩნიათ. სახელმწიფოს გარეშე მათი არსებობა ქმნის ძალზე არამდგრად სიტუაციას, რაც ყველაზე აშკარად ახლო აღმოსავლეთში ჩანს.

ძალაუფლება და მასთან დაკავშირებული ცნებები

მთავრობებისა და მათი ლიდერების უნარი – შეიმუშავონ, მიიღონ და ცხოვრებაში გაატარონ წესები, წახალისებისა ან სასჯელის მეშვეობით გავლენა იქონიონ ინდივიდებისა თუ ჯგუფების ქცევაზე, შეადგენს **ძალაუფლებას**. მის გარეშე ხელისუფლება ვერ შეინარჩუნებს მშვიდობას, ვერ უზრუნველყოფს უსაფრთხოებას, ვერ მისცემს სტიმულს ეკონომიკურ ზრდას და ვერ გაატარებს ეფექტიან პოლიტიკას. თუმცა, პოლიტიკური ძალაუფლების შედეგიანი გამოყენება გაცილებით მეტს გულისხმობს, ვიდრე ფიზიკური ძალის გამოყენების უნარს. მართლაც, არსებობს ძალაუფლების მრავალი და განსხვავებული წყარო. დამაჯერებელი საარჩევნო მანდატი, ორატორული ნიჭი, სიმდიდრე ან რეპრესიული საიდუმლო პოლიცია – ყველა ეს ძალაუფლების განსხვავებული წყაროა. რა თქმა უნდა, რაც უფრო მეტი ძალაუფლების წყარო (ან რესურსი) არსებობს, მით მეტია მთავრობის შესაძლებლობები. სუსტ მთავრობას ხშირად დიდი ზიანის მოტანა არ ხელენიფება (ყოველ შემთხვევაში, პირდაპირ მაინც), მაგრამ კარგის გაკეთების შესაძლებლობაც იშვიათად აქვს.

ნებისმიერ საზოგადოებასა თუ სახელმწიფოში შეუძლებელია ძალაუფლების თანაბრად გადანაწილება. მაგრამ, რამდენიმე ადამიანის ხელში ძალაუფლების კონცენტრირების საჭიროება მოქალაქეთა უმრავლესობაში კითხვებს და ეჭვებს ბადებს. ვის ხელშია ძალაუფლება და გამოიყენებენ თუ არა ძალაუფლებას ეფექტიანად? – ეს საერთო კეთილდღეობისათვის მნიშვნელოვანი საკითხებია. ამიტომ, კითხვა „ვინ მართავს?“ შეიძლება ძალზე საკამათო პოლიტიკური საკითხი იყოს. ხანდახან პასუხი ძალზე მარტივია, საკმარისია ჩაიხედო ქვეყნის კონსტიტუციაში და გაცნო მისი ხელისუფლების ქმედებებს. მაგრამ, თუკი ხელისუფლება საიდუმლო ბურუსშია გახვეული ან, როგორც ეს ხშირად ხდება, ძალაუფლების არაფორმალური მოდელი მკვეთრად განსხვავდება ქვეყნის მთავარ კანონში განერილი ფორმალური სტრუქტურებისაგან, შესაძლოა რთული იყოს იმის გამოვლენა, რეალურად ვინ მართავს. ნებისმიერ სახელმწიფოში, პოლიტიკური თანამდებობებისა და ძალაუფლების მქონე პირთა რიცხვი ძალზე მცირეა მოსახლეობის საერთო რაოდენობასთან შედარებით. „ვინ მართავს“ და „რამდენად ეფექტიანად“ – ამ კითხვებთან ერთად, არანაკლებ მნიშვნელოვანია კითხვა: უპყრია თუ არა მმართველს პოლიტიკური ძალაუფლება კანონიერად.

ამ მხრივ მნიშვნელოვანია ერთმანეთს დავუკავშიროთ ორი ცნება: ძალაუფლება და ავტორიტეტი. ინგლისურ ენაში შესაბამისი ტერმინები (power და authority) ხანდახან სინონიმურადაც კი იხმარება, ანუ სიტყვა authority ზოგ კონტექსტში შეიძლება ვთარგმნოთ როგორც „ხელისუფლება“, ზოგან კი – როგორც „ავტორიტეტი“. ძალაუფლება და ავტორიტეტი პოლიტიკური ხელისუფლების ორ სხვადასხვა გან-

ზომილებას აღნიშნავს. მაო ძედუნმა, ჩინეთის კომუნისტმა ლიდერმა, ერთხელ თქვა, რომ ძალაუფლება თოფის ლულიდან მომდინარეობს. ეს სწორია, მაგრამ ამასთანავე ძალზე გადაჭარბებულიც. პოლიტიკური ძალაუფლება ნაწილობრივ მართლაც გამომდინარეობს იძულების ინსტრუმენტების (პოლიცია, უშიშროების სამსახური, შეიარაღებული დაჯგუფებები, ჯარი) ფლობიდან, მაგრამ არა მხოლოდ აქედან. ის შეიძლება ემყარებოდეს სიმდიდრეს, პიროვნულ ქარიზმას, იდეოლოგიას, რელიგიას, ან თუნდაც კერძო პირის თუ ჯგუფის მორალურ ავტორიტეტს მოცემულ საზოგადოებაში.

ამდენად, ხელისუფლების რეალური განხორციელებისთვის თოფის ლულა არ კმარა: მის გარდა, და შესაძლოა მასზე უფრო მეტად, მას სჭირდება **ნორმები**, რომლებიც საზოგადოების დიდ უმრავლესობას აღიარებული და გათავისებული აქვს. ეს ნორმები სხვადასხვა ზომით ფესვგადგმულია ქვეყნის ზნეობრივ, რელიგიურ და სამართლებრივ კოდექსებში. ხელისუფლება როგორც ავტორიტეტით აღჭურვილი ძალაუფლება (ანუ authority, როგორც მას ინგლისურად ეძახიან) გულისხმობს **ლეგიტიმურობას** – მდგომარეობას, როცა ძალაუფლების გამოყენება მისდევს გარკვეულ ინსტიტუტებს და წესებს, ხოლო ადამიანები მათ იძულების გარეშე ემორჩილებიან და სამართლიანად და სწორად მიიჩნევენ. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს განსაზღვრება სულაც არ გულისხმობს, რომ დემოკრატია მმართველობის ერთადერთი ლეგიტიმური ფორმაა. პირიქით, მონარქია ან დიქტატურის სხვა ნაირსახეობაც შეიძლება ლეგიტიმური იყოს. თუ გვინდა გავიგოთ, გვაქვს თუ არა საქმე **ლეგიტიმურ ხელისუფლებასთან**, ის კი არ უნდა ვიკითხოთ, აქვთ თუ არა ადამიანებს არჩევნებში მონაწილეობის, გაფიცვის ან უკმაყოფილების საჯაროდ გამოხატვის უფლება, არამედ ის, თუ რამდენად **უღირთ** მათ ეს უფლებები (ან რომელიმე მათგანი). თუ ხალხი კმაყოფილია არსებული პოლიტიკური წესრიგით (იმის მიუხედავად, აქვს თუ არა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება), მმართველობა ლეგიტიმური ყოფილა. ესე იგი, ძალაუფლება ავტორიტეტითაც ყოფილა აღჭურვილი, რისი ბუნებრივი შედეგიც სახელმწიფო მმართველობის სტაბილურობაა. ისტორიამ საკმარისად ბევრი მაგალითი მოგვცა იმისა, რომ შესაძლებელია ძალაუფლების **ხელში ჩაგდება** (უზურპაცია) და სახალხო მანდატის ან საზოგადოების მხარდაჭერის, მორალური, რელიგიური თუ სამართლებრივი დასაყრდენის გარეშე ქვეყნის მართვა. ამ შემთხვევაში გვაქვს ხელისუფლება ავტორიტეტის ანუ ლეგიტიმურობის გარეშე. ძალაუფლების ამგვარი უზურპაციის მაგალითები უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში მრავლად მოიძებნება ახლო აღმოსავლეთსა და ჩრდილოეთ აფრიკაში, აზიაში და სხვაგან; 1980-იან წლებამდე მსგავსი რამ ხშირი იყო ლათინურ ამერიკაშიც.

ავტორიტეტს თუ ლეგიტიმურობას ძალით ხელში ვერ ჩაიგდებ: იგი შეიძლება დაიმკვიდრო, ან მასზე პრეტენზია გამოთქვა. თუმცა, ცარიელ ლეგიტიმურობასაც აზრი არა აქვს, თუ მმართველობის რეალური ბერკეტები არ გააჩნია. ლეგიტიმურობის ხარისხზე დიდწილად არის დამოკიდებული ის, პრობლემად ხომ არ ექცევა მმართველ გუნდს ძალაუფლების შენარჩუნება და რამდენად დასჭირდება მას საამისოდ ძალის გამოყენება. თუ ხალხი არ ცნობს ხელისუფლების ავტორიტეტს, არალეგიტიმური მმართველები არჩევანის წინაშე დგებიან: ან უარი თქვან ძალაუფლებაზე, ან ჩაახშონ თავიანთი მოწინააღმდეგეები. თავის მხრივ, ის, გაამართლებს თუ არა სამთავრობო რეპრესიები, ორ რამეზეა დამოკიდებული: ერთის მხრივ, რამდენად ფართო და მტკიცეა ოპოზიცია, მეორეც, გააჩნია თუ არა მთავრობას საკმარისი ფინანსური რესურსები და იძულების მექანიზმები, რომ ოპონენტები დაამარცხოს და შემდგომი გამონევეები თავიდან აიცილოს.

ზოგადად, მმართველებისთვის ყოველთვის ჯობია, ჰქონდეთ საზოგადოების მხარდაჭერა, ვიდრე არ ჰქონდეთ. ეს პრინციპი მიეყენება არა მხოლოდ დემოკრატიებს, არამედ დიქტატურებსაც, თუნდაც იმიტომ, რომ ხანგრძლივი რეპრესიები საკმაოდ ძვირი ჯდება. ცხადია, რომ თუ ხალხი პატივს სცემს თავის მმართველებს და იძულების ან ძალის გამოყენების მუქარის გარეშე ემორჩილება დადგენილ წესებს, საზოგადოებაში წესრიგის და სტაბილურობის შენარჩუნება გაცილებით ადვილდება. მეტიც, დათრგუნული, უკმაყოფილო და დაჩაგრული ადამიანები საკმარისად მოტივირებული და ნაყოფიერი მუშაკებიც ვერ იქნებიან – წინა საუკუნეში სწორედ ეს აღმოჩნდა ბევრი დიქტატურის აქილევის ქუსლი. აღმოსავლეთ ევროპასა და ყოფილ საბჭოთა კავშირში კომუნისტური წყობის დამხობა დიდწილად ამ ფაქტორმაც განაპირობა.

სამართლიანობა

იმის გამო, რომ მართულები ყოველთვის მმართველებზე მეტნი არიან, წარმოიქმნება განსხვავებული, არცთუ იშვიათად დაპირისპირებული მოსაზრებები ხელისუფლების პოლიტიკის და პროგრამების სამართლიანობის შესახებ. ხშირად ამტკიცებენ, რომ მოქალაქეთა ერთი ნაწილის დანარჩენ ნაწილზე ბატონობა (მმართველობა) მისაღებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს საზოგადოებრივი ინტერესებისთვის ხელსაყრელია. აქედან გამომდინარე, ძალაუფლების განხორციელება **სამართლიანობის** საკითხის მეშვეობით უნდა იქნას განონასწორებული: ძალაუფლება სამართლიანად, მართულთა ინტერესების დაცვით ხორციელდება თუ მხოლოდ მმართველთა სასარგებლოდ გამოიყენება? 2000 წელზე მეტი ხნის განმავლობაში, პოლიტიკის დამკვირვებლები განასხვავებენ პოლიტიკური ძალაუფლების გამოყენებას, ერთი მხრივ საჯარო, ხოლო, მეორე მხრივ, პირადი ინტერესებისათვის. ეს ადასტურებს, რამდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს სამართლიანობას პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

სამართლიანობის საკითხის დასმის საშუალებას ყველა სახელმწიფო არ იძლევა; მართლაც, თუკი ისტორიას გადავავლებთ თვალს, სახელმწიფოთა უმრავლესობა სწორედ ასე იქცეოდა. დღესაც კი, ზოგიერთი მთავრობა სასტიკად და თანამიმდევრულად დევნის პოლიტიკურ დისკუსიებსა და დებატებს, რადგან ეშინია, რომ თუკი საზოგადოების ყურადღება სამართლიანობის და საზოგადო სიკეთის ძირითად საკითხებზე შეჩერდება, არსებული პოლიტიკური წყობის ლეგიტიმურობა შეიძლება საფრთხეში აღმოჩნდეს. ძალიან ხშირად ხელისუფლების მმართველობის *მეთოდის* კრიტიკამ შეიძლება კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენოს ხელისუფლების ზნეობრივი და კანონიერი უფლება, მართოს ქვეყანა. ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რატომაც პოლიტიკური თავისუფლება ასე მნიშვნელოვანია. სამართლიანობას ხშირად იმის მიხედვით განსაზღვრავენ, რამდენად იცავს მთავრობა ინდივიდის უფლებებს (ესაა, ბუნებითი, ადამიანისა და სამოქალაქო უფლებები). ამათგან ყველაზე მნიშვნელოვანი ის უფლებებია, რომელიც საშუალებას აძლევს მოქალაქეს, ეჭვი შეიტანოს მთავრობის ქმედების სამართლიანობაში.

მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლებელია საზოგადო სიკეთის საკითხების მიჩუმათება, მათი საბოლოოდ ჩახშობა შეუძლებელია. კითხვები, რომელი მმართველია კანონიერი ან რომელი პოლიტიკური კურსია სასურველი, თავისთავად ჩნდება

ყოველდღიურ საუბრებში. ეს, როგორც ჩანს, ადამიანის ბუნებაში ძევს. ბერძენი ფილოსოფოსი არისტოტელე (384-322 ძვ. წ.) შენიშნავდა, რომ ცხოველებისაგან განსხვავებით, რომლებსაც მხოლოდ სიამოვნების და ტკივილის გამოცხადებული ხმების გამოცემა შეუძლიათ, ადამიანი გამოიყენებს გონებას და ენას „რათა გამოხატოს, რა არის სასარგებლო და რა არის სამართლიანი და უსამართლო“. ამიტომ, განსხვავებით სხვა ცხოველებისაგან, „მხოლოდ ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი სიკეთისა და ბოროტების, სამართლიანობის და უსამართლობის განცდა...“³ აქედან გამომდინარე, ადამიანის უნარი განაპირობებს ზნეობრივი განსჯის შესაძლებლობის და პოლიტიკური დისკუსიის აუცილებლობასაც.

მოქალაქეებს პოლიტიკური უსამართლობის შესახებ საკუთარი მოთხოვნების გაცხადება მრავალი გზით, მათ შორის დემონსტრაციებისა და საპროტესტო აქციების საშუალებით, შეუძლიათ. 1995 წლის ოქტომბერში ლუის ფარახანის მომხრეთა მილიონიანი საპროტესტო აქციის ერთ-ერთი მიზანი იყო იმის გარკვევა, სამართლიანად ეპყრობოდნენ თუ არა აფრო-ამერიკელ მოქალაქეებს შეერთებულ შტატებში.

როგორ სწავლობენ პოლიტიკას

ბერძენი ფილოსოფოსი არისტოტელე ითვლება პოლიტიკური მეცნიერების მამამთავრად.⁴ ის არა მარტო წერდა პოლიტიკასა და ეთიკაზე, არამედ აღწერა სხვადასხვა პოლიტიკური წყობა და მათი კლასიფიკაციისა და შეფასების სქემაც დაგვიტოვა. არისტოტელესათვის პოლიტიკური მეცნიერება უბრალოდ პოლიტიკურ ძიებას ნიშნავდა. ამიტომ, ამ დარგის მეცნიერი მისთვის არის ის, ვინც სისტემატური ძიების გზით პოლიტიკის ჭეშმარიტი ბუნების ამოხსნას ცდილობს. ამ თვალსაზრისით, პოლიტიკის შესწავლისადმი არისტოტელესეულ, 2000-ზე მეტი წლის წინანდელ მიდგომას, ბევრი საერთო აქვს იმასთან, რას აკეთებენ თანამედროვე

პოლიტოლოგები. თუმცა, არისტოტელეს შემდეგ ამ დისციპლინამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა.

დღეს არ არსებობს კონსენსუსი იმის შესახებ, თუ რომელია პოლიტიკის შესწავლის საუკეთესო საშუალება. ამის გამო, სახეზეა მრავალნაზნაგოვანი დისციპლინა, რომელშიც სხვადასხვა მეცნიერი სხვადასხვა მიდგომას ირჩევს, სვამს განსხვავებულ შეკითხვებს და სხვადასხვა აუდიტორიას მიმართავს. მიღებული ნაზავი სულაც არაა ურიგო. უფრო მეტიც, იგი ასახავს დისციპლინის მრავალფეროვნებასა და მნიშვნელობას, ისევე როგორც ადამიანის აქტივობის იმ უსაზღვრო სივრცეს, რომელიც პოლიტიკურმა მეცნიერებამ უნდა მოიცვას. შემდეგ გვერდებზე განვიხილავთ იმას, რატომ და როგორ შეისწავლიან თანამედროვე პოლიტოლოგები პოლიტიკას.

ბა მიზნით?

გარკვეული გაგებით, პოლიტიკური მეცნიერება არაფრით არ განსხვავდება ბიოლოგიის, ისტორიის ან ფსიქოლოგიისაგან. ისევე როგორც სხვა მეცნიერებათა შემსწავლელი მკვლევარები ეძიებენ ჭეშმარიტებას შესაბამის სფეროში, პოლიტიკური მეცნიერების მიმდევრებიც ცდილობენ ჩასწვდნენ ჭეშმარიტებას პოლიტიკისა და ხელისუფლების შესახებ.

ცოდნის მიღების გარდა, პოლიტიკის გეგმაზომიერ შესწავლას პრაქტიკული უპირატესობებიც აქვს. ამერიკის შეერთებული შტატების ინტერესთა ჯგუფების შესწავლა არა მხოლოდ მდიდარ ინფორმაციას გვაძლევს მათი რაოდენობის, შემადგენლობისა და გავლენის შესახებ, არამედ ამ უკანასკნელთა აჩვენებს იმ გზებს, რომლებითაც მათ შეუძლიათ უფრო ეფექტიანად იმოქმედონ. გარდა ამისა, საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვები აჩვენებს ამომრჩეველს, თუ რა შედეგებს უნდა ელოდნენ არჩევნებისგან, ასევე ეხმარება კანდიდატებს საარჩევნო კამპანიის დაგეგმვასა და ამა თუ იმ რეგიონსა ან შტატში საარჩევნო ტაქტიკის დახვეწაში (იხ. თავი X). ანალოგიურად, საგარეო პოლიტიკის ან საერთაშორისო ურთიერთობების ექსპერტი არა მხოლოდ ფლობს ინფორმაციას ამერიკის შეერთებული შტატების მიერ ბოლო 25 წელიწადში ხელმოწერილი და რატიფიცირებული ხელშეკრულებების შესახებ, არამედ შეუძლია ჩამოაყალიბოს რეკომენდაციები იმის თაობაზე, რა გართულებებსა და გრძელვადიან შედეგებს გამოიღებს ახალ ალიანსში შესვლა ან საკუთარ თავზე მსოფლიო მასშტაბის ახალი ვალდებულებების აღება (იხ. თავი XVIII).

თუმცა, ხშირად ექსპერტები და სპეციალისტები ვერ პოულობენ საერთო ენას. პოლიტიკურ მეცნიერებაში, ეს შეუთანხმელობა სცილდება კონკრეტულ თემებს და მოიცავს ძირეულ საკითხებს, მაგალითად, ისეთს როგორიცაა პოლიტიკის შესახებ „ჭეშმარიტი“ მეცნიერების არსებობის შესაძლებლობა ან შეუძლებლობა; უნდა ცდილობდეს თუ არა პოლიტიკური მეცნიერება იზინასწარმეტყველოს მოვლენები ისე ზუსტად, როგორც ამას ქიმიკოსები და ფიზიკოსები აკეთებენ? უნდა ნავუყენოთ, მივუსადაგოთ თუ არა პოლიტიკის მეცნიერებს იგივე სტანდარტები, რაც ვთქვით, მეტეოროლოგებს? იმისათვის, რომ გავიგოთ პოლიტოლოგებს შორის არსებული მრავალფეროვნება, თავდაპირველად განვიხილოთ ის, რასაც ჩვეულებრივ „მეთოდოლოგიას“ უწოდებენ.

და მოთმრქმით?

პოლიტოლოგთა კლასიფიკაციის არაერთი პრინციპი არსებობს. თუმცა, შევჩრდებთ თანამედროვე პოლიტიკურ მეცნიერებაში არსებულ ორ მიმართულებაზე: ტრადიციონალისტები ბიჰევიორალისტების, ხოლო პოლიტიკური ეკონომისტები – მარქსისტების წინააღმდეგ. გაითვალისწინეთ, რომ ეს კატეგორიები ერთმანეთს არ გამოირიცხავს და მეცნიერები ხშირად სხვადასხვა მიდგომას აერთიანებენ.

ტრადიციული მიდგომა. პოლიტიკის ძირითადი ელემენტების ცოდნასთან ერთად, ტრადიციონალისტები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ შეფასებას. ისინი ცდილობენ შეაფასონ არა მხოლოდ ის, როგორ მუშაობს ესა თუ ის პოლიტიკა, პროცესი ან ინსტიტუტი, არამედ ისიც, რამდენად კარგად მუშაობს იგი გარკვეული ზნეობრივი თუ კანონიერი სტანდარტების გათვალისწინებით. მაგალითად, კონგრესის საკომიტეტო სისტემის, ბირთვული საფრთხის, ან გაერთიანებული ერების ქმედითუნარიანობის განხილვისას, ისინი საკითხს ასე დასვამდნენ: „არსებობს უკეთესი ალტერნატივა?“

მსგავსი შეფასებისთვის არსებობს მრავალგვარი კრიტერიუმი – ეს შეიძლება იყოს ფილოსოფია და ფორმალური ლოგიკა, კონსტიტუციები, ხელშეკრულებები, ოფიციალურ დოკუმენტთა ტექსტები, სასამართლო საქმეები, ექსპერტთა აზრები და სხვ. ამას გარდა, კვლევის თემატიკისა და მეთოდების შერჩევა ხშირად იმის მიხედვით ხდება, რა მიაჩნია კონკრეტულ მკვლევარს ყველაზე უფრო მნიშვნელოვნად. მაგალითად, ნაშრომი ხელისუფლების (აღმასრულებელ, საკანონმდებლო და სასამართლო შტოებს შორის) დანაწილების შესახებ, კონსტიტუციის მიმოხილვით დაიწყებოდა, რაშიც უდავოდ ჯეიმს მედისონის „ფედერალისტში“ (1787-88 წწ.) გამოქვეყნებული ცნობილი კომენტარებიც შევიდოდა. ან, კვლევა შეიძლება ყურადღებას ამახვილებდეს იმ ეკონომიკურ ინტერესებზე, რომლებსაც დამფუძნებლები გამოხატავდნენ, ან იმ სოციალურ კლასზე, რომლის წარმომადგენელიც პრაქტიკულად ყველა დამფუძნებელი იყო – მაგრამ ასეთი მიდგომა მკვლევარს უკვე ტრადიციული პოლიტიკური მეცნიერების საზღვრებს მიღმა გაიყვანდა ბიჰევიორალიზმის, პოლიტიკური ეკონომიკის ან გამოირიცხული არაა, მარქსისტული ანალიზის სფეროში. მოდით, ახლა ბიჰევიორალიზმი განვიხილოთ.

ბიჰევიორალისტული მიდგომა, ტრადიციონალისტურისაგან განსხვავებით, რომელიც აქცენტს პოლიტიკის ნორმატიულ საკითხებზე აკეთებს, მეტ ყურადღებას მეცნიერულ მეთოდს უთმობს. ეს მსოფლმხედველობა, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გავრცელდა, პოლიტიკური ქცევისა და პოლიტიკური პროცესების დინამიკისა და შედეგების აღწერისა და პროგნოზირების უფრო კონკრეტულ ამოცანას ისახავს მიზნად. ტრადიციონალისტი პოლიტოლოგებისაგან განსხვავებით, ბიჰევიორალისტები, ჩვეულებრივ, ერიდებიან პოლიტიკის შესახებ მორალურ თუ ფილოსოფიურ შეფასებებს (დასკვნებს), რადგან მიაჩნიათ, რომ ასეთი შეფასებები არაფერია, თუ არა სპეკულაცია და მათი მეცნიერულად დასაბუთება შეუძლებელია.

ბიჰევიორალისტი მეცნიერები არად აგდებენ „ღირებულებებს“, მის მაგიერ უპირატესობას „ფაქტებზე“ დაყრდნობას ანიჭებენ (არსებობს თუ არა პოლიტიკურ ცხოვრებაში აშკარა განსხვავება ღირებულებებსა და ფაქტებს შორის, ის საკითხია, რომელსაც სათანადო ყურადღება იშვიათად ექცევა). ბიჰევიორალისტები იყენე-

ბენ მეცნიერულ მეთოდს, რომელიც კარგადაა ნაცნობი ისეთი დარგების მკვლევართათვის, როგორიცაა ბიოლოგია, ფიზიკა და ქიმია და სვამენ ისეთ შეკითხვებს, რომლებზეც პასუხის გაცემა შესაძლებელია მხოლოდ კვლევითი პროექტის შედგენის, ემპირიული მონაცემების შეგროვების, სტატისტიკური ანალიზის მეთოდების გამოყენებისა და ჰიპოთეზის დასაბუთებისათვის საჭირო ექსპერიმენტების ჩატარების გზით. ზოგიერთი ბიჰევიორალისტი დედუქციურ მეთოდებს უფრო მიმართავს ვიდრე ინდუქციურს, ქმნის რთულ მათემატიკურ მოდელებს, რათა ახსნა მოუძებნოს ამომრჩეველთა, პოლიტიკურ პარტიათა, გადაწყვეტილების მიმღებთა, კოალიციის წევრთა და სხვათა ქცევას. ამ სულისკვეთებით, უკვე ნახევარ საუკუნეზე მეტია, რთული სტატისტიკური და მათემატიკური კვლევები ტარდებოდა ომის კორელატებისა (დაკავშირებული ცნებების) და მიზეზების დასადგენად.

ბიჰევიორალისტული მიდგომის ერთი მაგალითი დაგვეხმარება მისი მეთოდების აღწერაში. 1996 წლის დეკემბერში, ერთ ცნობილ სამეცნიერო ჟურნალში გამოქვეყნდა კვლევის – „არჩევნებში მონაწილეობის მაჩვენებლების (ამომრჩეველთა აქტიურობის) გავლენა სენატის და საგუბერნატორო არჩევნებზე“, შედეგები.⁵ კვლევა სვამდა შემდეგ კონკრეტულ კითხვას, რომელზე პასუხის გაცემა თეორიულად, რაოდენობრივი მეთოდის საშუალებით იყო შესაძლებელი: მართალია თუ არა, როგორც ეს ბევრს სჯერა, რომ ამომრჩეველთა მაღალი აქტიურობა დემოკრატიული პარტიისთვისაა ხელსაყრელი? გავრცელებული მოსაზრება, რომ ამომრჩეველთა მაღალი აქტიურობა ეხმარებოდა დემოკრატებს გამარჯვებების მოპოვებაში, გულისხმობდა: (1) შედარებით დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსის მქონე ადამიანები უფრო იშვიათად იღებდნენ მონაწილეობას არჩევნებში, ვიდრე მაღალი სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსის მქონენი; (2) როდესაც იზრდებოდა ამომრჩეველთა აქტიურობა, ხმის მისაცემად არჩევნებზე მოდიოდა უფრო მეტი დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსის მქონე ადამიანი და (3) დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური სტატუსის მქონენი უფრო იმ პარტიას მისცემდნენ ხმას, რომელიც, მათი აზრით, უფრო შედეგიანად დაიცავდა მუშათა კლასის ინტერესებს, კერძოდ, დემოკრატიულ პარტიას. ბევრი პოლიტიკური ექსპერტისათვის მისაღები აღმოჩნდა ეს თეორია, რომლის მიხედვით, უკანასკნელ არჩევნებზე რესპუბლიკელთა გამარჯვებები ამომრჩეველთა დაბალ აქტიურობას შეიძლება დაბრალდებოდა. პოლიტიკოსებმაც დაიჯერეს, რომ ამომრჩეველთა მაღალი აქტიურობა დემოკრატებს ეხმარებოდა, რაც ერთ-ერთი მიზეზი გახდა იმისა, რატომ უჭერდნენ, როგორც წესი, დემოკრატები მხარს (ხოლო რესპუბლიკელები ეწინააღმდეგებოდნენ) 1995 წლის ამომრჩეველთა რეგისტრაციის ეროვნულ აქტს (კანონმა იოლი გახადა ამომრჩეველთა რეგისტრაციის პროცედურები).

მკვლევრებმა გამოიყენეს სტატისტიკური მონაცემები დაწყებული 1928 წლიდან და შეისწავლეს 1 842 შტატების დონის, სენატორის – 983 და გუბერნატორის 859 არჩევნები. კვლევაში არ შევიდა ორი ტიპის არჩევნები – (1) სამხრეთის შტატებში 1928 და 1965 წლებს შორის ჩატარებული არჩევნები, რომლებშიც, ფაქტობრივად, გამარჯვების რეალური შანსის მქონე მხოლოდ ერთი პარტია (დემოკრატიული პარტია) მონაწილეობდა და (2) არჩევნები, რომლებშიც მესამე პარტიის კანდიდატებმა მიიღეს ხმათა 5 პროცენტზე მეტი. მათემატიკური ტესტის საშუალებით მკვლევრებმა დაადგინეს, რომ 1928 წლიდან 1964 წლამდე ამომრჩეველთა მაღალი აქტიურობა მართლაც ეხმარებოდა დემოკრატიულ პარტიას, მაგრამ 1964 წლის შემდეგ შედეგები საგრძნობლად განსხვავდებოდა. სენატორების არჩევნებში, არჩევნების დღეს ამომრჩეველთა აქტიურობასა

და დემოკრატიებისათვის მიცემულ ხმების რაოდენობას შორის არავითარი კავშირი არ არსებობდა; გუბერნატორების არჩევნებში, რესპუბლიკელები დემოკრატებზე ოდნავ წინ იყვნენ, თუმცა სტატისტიკურად სხვაობა უმნიშვნელო იყო.

რატომ გაქარწყლდა 1964 წლის შემდეგ ამომრჩეველთა აქტიურობის საყოველთაოდ მიღებული თეორია? მიუხედავად იმისა, რომ ეს კითხვა კვლევის ჰორიზონტს სცილდებოდა, მასზე პასუხი ეხმაურებოდა კიდევ ერთ კომპლექსურ თეორიას ამერიკელი ამომრჩევლის ქცევის შესახებ. 1964 წლის შემდეგ დამოუკიდებელ კანდიდატთა რაოდენობის ზრდის შედეგად (შემცირდა პარტიული იდენტიფიკაცია და ხმის წინასწარ განსაზღვრული მიცემა), სულ უფრო რთული გახდა იმის გაანგარიშება, რომელ პარტიას მოუტანს მოგებას ამომრჩეველთა აქტიურობის მატება.

ეს რთული კვლევითი პროექტი მოიცავს იმ მეთოდოლოგიას, რომელსაც ბიჰევიორალისტი პოლიტოლოგები იყენებენ. ბიჰევიორალისტები, ისევე როგორც სხვა მკვლევარი მეცნიერები, ცოდნის გზაზე გაკეთებული პატარა ნაბიჯებითაც კმაყოფილდებიან. ყოველ ახალ ნაბიჯს მომავალ კვლევასთან მივყავართ.

ადამიანის ქცევის შესწავლა საგრძობლად განსხვავდება აირების ან ლაბორატორიული თავგების ქცევის შესწავლისაგან. ადამიანის ქცევას თითქმის ყოველთვის მრავალგვარი ახსნა მოეძებნება. უაღრესად რთულია ქცევის ერთი რომელიმე მიზეზი გამოარჩიო და გამოყო, განასხვავო ჭეშმარიტი მიზეზი უბრალო სტატისტიკური კორელაციისაგან. მაგალითად, რამდენიმე კვლევის თანახმად, დამნაშავეები, როგორც წესი, კანონმორჩილ მოქალაქეებზე ნაკლებად ჭკვიანები არიან. თუკი ასეა, იქნებ დაბალი ინტელექტია დანაშაულის მიზეზი (იქნებ ბევრ დამნაშავეს არ ესმის კანონის დარღვევის შედეგები ან ჯილდო, რომელსაც საზოგადოება სურვილების „მყისიერ“ დაკმაყოფილებაზე უარის თქმისათვის იძლევა)? როგორ მიმართებაშია დაბალი ინტელექტი დანაშაულის სხვა კორელატებთან (და მიზეზებთან), როგორიცაა ასაკი, სქესი, პიროვნული ტიპი, ბავშვობაში გადატანილი აზურად აგდება თუ უარყოფა, ან ნარკოტიკებსა და ალკოჰოლზე დამოკიდებულება? რა შეიძლება ითქვას თავისუფალ ნებაზე? უნდა ვივარაუდოთ თუ არა, რომ პასუხისმგებელი საზოგადოებაა და არა დანაშაულის ჩამდენი ინდივიდი?

ბიჰევიორალისტი და ტრადიციონალისტი პოლიტოლოგები ხშირად ვერ თანხმდებიან არა მარტო იმაზე, როგორ უნდა მოხდეს პოლიტიკის შესწავლა, არამედ იმაზეც, რა კითხვები უნდა დაისვას. ბიჰევიორალისტები უპირატესობას ანიჭებენ კონკრეტული და ვიწროდ განსაზღვრული საკითხების განხილვას, რომლებზეც პასუხს რაოდენობრივი მეთოდების გამოყენებით სცემენ. მსგავსი კვლევების თვალსაწიერის მიღმა რჩება პოლიტიკის ბევრი, გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი საკითხი, განსაკუთრებით კი სამართლიანობასთან დაკავშირებული. ისეთი კითხვები, როგორიცაა „რა არის სამართლიანობა?“ ან „რომელია საუკეთესო პოლიტიკური სისტემა?“ — უკუგადაბულია, რადგან მათზე პასუხები, როგორც ამტკიცებენ, შეიცავს პოლიტიკაზე სუბიექტურ შეხედულებებს და ღირებულებით შეფასებებს. ამის პასუხად, ტრადიციონალისტები ამტკიცებენ, რომ იმ შემთხვევაშიც კი, თუკი მსგავსი საკითხების მეცნიერულად ახსნა შეუძლებელია, ყველა ღირებულებითი შეფასება როდია თვითნებური (პირადული) ან უბრალო ცრურწმენაზე დაფუძნებული. მათი მტკიცებით, პოლიტიკის შესწავლის მხოლოდ იმ კითხვებით შემოფარგვლა, რომლებსაც რაოდენობრივი პასუხები მოეძებნებათ, პოლიტიკური მეცნიერების აკადემიურ თამამად გადაქცევის საფრთხეს შეიცავს.

ადამიანის ქცევის სირთულის გათვალისწინებით, სულაც არაა გასაკვირი, რომ ექსპერტები მეთოდოლოგიაზე კამათობენ. კამათი ორ მიმართულებას – ტრადიციონალისტებსა და ბიჰევიორალისტებს შორის, დღეს ნაკლებად ინტენსიურია, ვიდრე ადრე იყო ხოლმე. ორივემ შესამჩნევი წვლილი შეიტანა პოლიტიკისა და მმართველობის შესწავლაში. პოლიტიკის შესწავლაში ასევე მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა პოლიტიკურმა ეკონომიკამ და მარქსიზმმა. ახლა ამ ორ, ურთიერთსაწინააღმდეგო მიდგომას განვიხილავთ.

პოლიტიკური ეკონომია. ბევრი პოლიტოლოგი პოლიტიკას პოლიტიკური ეკონომიკის პრიზმაში განიხილავს. ეს გულისხმობს პოლიტიკისა და მაკროეკონომიკის არა ორ განსხვავებულ დისციპლინად, არამედ ერთი მონეტის ორ სხვადასხვა მხარედ დანახვას. ამ გადასახედიდან, პოლიტიკური ანალიზი, რომელიც იგნორირებას უკეთებს ეკონომიკას, უგულვებელყოფს რეალობას. ასევე, პოლიტიკისაგან დაცილი ეკონომიკური ანალიზი მხოლოდ ფუჭი თეორიული სავარჯიშოა. რეალურ სამყაროში, პოლიტიკა და ეკონომიკა იმდენად მჭიდროდაა ერთმანეთზე დამოკიდებული, რომ მათი ერთმანეთისაგან დაშორება მზის შუქისა და დღის სინათლის ერთმანეთისაგან დაშორების ტოლფასია.

კითხვები, რომლებიც პოლიტეკონომისტებს აწუხებთ, მომდინარეობს პოლიტიკის ამ გაფართოებული დეფინიციისგან. ეკონომიკა პოლიტიკისაგან განსხვავებულ ცნებებზე აკეთებს აქცენტს – კონფლიქტის მაგიერ კონკურენციაზე, ძალაუფლების ნაცვლად – სიმდიდრეზე, ამომრჩევლის ნების ნაცვლად – მომხმარებლის არჩევანზე და ა.შ. ამას გარდა, ეკონომისტები პოლიტოლოგებზე მეტად არიან ორიენტირებული ფისკალურ და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკაზე – გადასახადების და სახელმწიფო ხარჯების, საპროცენტო განაკვეთებისა და ფულადი მასის, ტარიფებისა და ვაჭრობის ჩათვლით, – როგორც გადაწყვეტილებების მიმღებთა ხელში მძლავრ პოლიტიკურ ინსტრუმენტზე. პოლიტოლოგები, მეორე მხრივ, მეტ ყურადღებას უთმობენ ინტერესთა ჯგუფების გავლენას საჯარო პოლიტიკაზე ან ისეთი ეკონომიკური გადაწყვეტილებების პოლიტიკურ მნიშვნელობას, როგორიცაა საპროცენტო განაკვეთის ცვლილება, ხარჯვა დეფიციტის დროს, გადასახადების შემცირება, ვაჭრობის ლიბერალიზაცია.

პოლიტეკონომისტები ცდილობენ ორივე სფეროს, პოლიტიკისა და ეკონომიკის, საუკეთესო მხარეები გააერთიანონ, რათა მიიღონ მაღალი დონის ანალიზი, განმარტებისა და პროგნოზის უფრო მაღალი ხარისხით. პოლიტეკონომიკის მეთოდები შედარებითი და საერთაშორისო პოლიტიკის, ასევე, რომელიმე ერთი ქვეყნის პოლიტიკის, შესწავლის ნაყოფიერი საშუალებაა. წარმოგიდგენთ პოლიტიკური ეკონომიკის პესრპექტივიდან დანახული სამყაროს მოკლე აღწერას:

1. მსოფლიოს მატერიალური სიმდიდრე ცუდადაა (არათანაბრდაა) განაწილებული. ღარიბთა ოთხ მეხუთედზე მეტი ცხოვრობს ორ რეგიონში: აფრიკაში – საჰარის სამხრეთით და სამხრეთ აზიაში. 1998 წელს ჩრდილოეთ ამერიკასა და დასავლეთ ევროპაში მთლიანი ეროვნული პროდუქტი (მეპ) ერთ სულ მოსახლეზე ორმოცდაათჯერ მეტი იყო, ვიდრე საჰარის სამხრეთით აფრიკაში და ოცდათხუთმეტჯერ მეტი ვიდრე აზიასა და წყნარი ოკეანის რეგიონში (სადაც ისეთი მდიდარი ქვეყნებიც შედიან, როგორც იაპონია, სამხრეთი კორეა და ტაივანია).
2. უკანასკნელი სამი ათწლეულის განმავლობაში ბევრ ქვეყანაში ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლებმა იკლო, რაც ყველაზე მძიმედ სწორედ ღარიბ რეგიონებზე

აისახა. განვითარებად ქვეყნებზე ზრდის ტემპის კლების გავლენა ყველაზე ნათლად შეიძლება შეფასდეს, თუკი ზრდის ტემპს შევადარებთ მოსახლეობის მატების ტემპს, რაც მთლიანი ეკონომიკისათვის ერთ სულ მოსახლეზე წლიური ზრდის ტემპს მოგვცემს. ამ საზომით, ბევრი განვითარებადი ქვეყნის ეკონომიკას, განსაკუთრებით აფრიკაში საჰარის სამხრეთით, ასევე ზოგიერთ არაბულ ქვეყანასა და სამხრეთ აზიაში, ყოველწლიურად ეცლება ნიადაგი.

3. სიმდიდრის განაწილება განვითარებად (ღარიბ) ქვეყნებსა და რეგიონებში უფრო არათანაბარია, ვიდრე განვითარებულ (მდიდარ) ქვეყნებსა და რეგიონებში. მაგალითად, ბრაზილიაში მოსახლეობის 10 პროცენტის მფლობელობაშია ქვეყნის სიმდიდრის 50 პროცენტი, ხოლო კენიაში, ზამბიაში, პერუსა და მექსიკაში ეს მაჩვენებელი 40 პროცენტია. ამის საპირისპიროდ, აშშ-სა და იაპონიაში, ზედა 10 პროცენტი ფლობს სიმდიდრის 25 პროცენტზე ნაკლებს.

ზემომოყვანილი აღწერა ნათლად აჩვენებს, როგორ განსაზღვრავს ჩვენს მიერ არჩეული მიდგომა ან პერსპექტივა იმას, რასაც დავინახავთ ან მივიჩნევთ მნიშვნელოვნად. მკვლევრის მიერ არჩეული თემებიც და ანალიზის მეთოდებიც მნიშვნელოვანწილადაა განსაზღვრული იმ მიდგომით, რომელსაც უპირატესობას მივანიჭებთ. იმ მიდგომათა შორის, რომლებმაც არსებითი გავლენა იქონიეს პოლიტიკურ მეცნიერებაზე (და მსოფლიო პოლიტიკაზე), საყურადღებოა მარქსისტული ანალიზიც, მიუხედავად იმისა, მოგვწონს იგი თუ არა.

მარქსისტული მიდგომა. მარქსიზმი, როგორც იდეოლოგია, განხილულია წინამდებარე ნაშრომის მე-5 და მე-12 თავებში. როგორც იდეოლოგია, მარქსიზმი სამუდამოდაა დაკავშირებული მემარცხენე ტოტალიტარიზმთან, ყოფილ საბჭოთა კავშირში სტალინისტური ხანისა და მსოფლიოს სხვა ქვეყნებში კომუნისტური რეჟიმების ნაირსახეობებთან (დღემდე შემორჩენილ, კომუნისტების მიერ მართულ სახელმწიფოთა შორისა ჩინეთი, ჩრდილოეთი კორეა და კუბა). მაგრამ არსებობს მარქსის იდეების გამოყენების განსხვავებული გზაც. მეცნიერები კომუნისტურ ქვეყნებში იძულებული არიან მარქსიზმის ოფიციალური ვერსია საჯაროდ აღიარონ, მიუხედავად იმისა, ეთანხმებიან თუ არა მას პირადად. ბევრი მეცნიერი არაკომუნისტურ ქვეყნებში (აშშ-ის ჩათვლით) მიიჩნევს, რომ ანალიზის მარქსისტული კატეგორიები სასარგებლოა პოლიტიკურ-ეკონომიკური პროცესების ახსნისას. ამ მეცნიერთაგან ზოგიერთს შეიძლება ჰქონდეს პირადი პოლიტიკური დღის წესრიგი – ანუ იდეოლოგიური მოტივები – მაგრამ უკიდურესად არამეცნიერული იქნებოდა, ყოველივე სოციალისტურის მიმართ ბრმა რწმენის გამო, დემოკრატიული კაპიტალიზმის მარქსისტული კრიტიკის იგნორირება.

აშშ-ში, მარქსიზმს მოკრძალებული აკადემიური (და პოლიტიკური) მიმზიდველობა ჰქონდა, ნაწილობრივ ცივი ომის და მარქსიზმსა და საბჭოური სტილის კომუნიზმს შორის აშკარა კავშირის გამო. თუმცა, ბევრ სხვა ქვეყანაში, მარქსიზმმა როგორც საშინაო, ასევე საგარეო დონეზე, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა პოლიტიკის, ეკონომიკისა და საზოგადოების შესწავლაზე.

მაგალითად, განვითარებადი ქვეყნებით დაინტერესებულ მკვლევართა მიერ ჩამოყალიბებულმა სკოლამ აიტაცა მარქსისტული ანალიზის ერთ-ერთი ფორმა, რომელსაც **დაქვემდებარების თეორია** ეწოდება. იზიარებენ რა იმ აზრს, რომ დედამიწის ბუნებრივი რესურსების მარაგი შეზღუდულია (უღვივია არაა), დაქვემ-

დებარების თეორიის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ მსოფლიო (ანუ გლობალური საზოგადოება) დაყოფილია სამ ძირითადად კლასად: ინდუსტრიული ბირთვი (აშშ, დასავლეთი ევროპა და იაპონია), ნახევრადპერიფერია (ახალი ინდუსტრიული ქვეყნები, როგორებიცაა სამხრეთი კორეა, ტაივანი, სინგაპური, ჩილე და ბრაზილია) და პერიფერია (აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ყოფილ კოლონიურ რეგიონებში განლაგებული ქვეყნების დიდი უმრავლესობა). პერიფერიის და ნახევრადპერიფერიის ქვეყნები ბაზრით, კაპიტალით და ტექნოლოგიით დაქვემდებარებულნი არიან ინდუსტრიულ ბირთვზე. ინდუსტრიული ქვეყნების ინტერესებს წარმოადგენს ამ დაქვემდებარების სამუდამოდ შენარჩუნება.

დაქვემდებარების სისტემა მსოფლიო უთანასწორობის მუდმივ შენარჩუნებას რამდენიმე გზით უზრუნველყოფს. ჯერ ერთი, ბირთვის სახელმწიფოები აწარმოებენ ძვირადღირებულ საქონელს, ხოლო პერიფერიის ქვეყნები მათ იაფ ნედლეულს (სურსათ-სანოვაგესა და მინერალურ ნედლეულს) აწვდიან. ფასებით მანიპულირება ნამყვანი ეკონომიკური ძალების ხელშია – შედეგად, **ვაჭრობის პირობები** (სამრეწველო საქონლის მომსახურებისა და პროდუქტების ფასები) ბირთვის სახელმწიფოებისთვის უფრო ხელსაყრელია. მოხმარების საგნებზე ფასები წლიდან წლამდე მნიშველოვან ცვლილებას განიცდის; ბევრი განვითარებადი ქვეყანა დამოკიდებულია ერთი ან ორი სახის მოხმარების საგნის ექსპორტზე (როგორცაა შაქარი, ყავა, ბანანი, ჯუთი). მოხმარების საგნების ექსპორტიდან მიღებული შემოსავალი (მოგება) ძალზე მგრძობიარეა ფასების რყევის მიმართ, რაც ექსპორტიორი ქვეყნების კონტროლს არ ექვემდებარება. მაგრამ განვითარებადი ქვეყნები იძულებულნი არიან გააგრძელონ იმპორტი და იმპორტისთვის გადაიხადონ კონვერტირებადი ვალუტა (როგორცაა დოლარი). ხშირად ეს ქვეყნები იძულებულნი არიან ფული უცხოეთში ისესხონ, არჩევანი არა აქვთ და იხდიან იმ საპროცენტო განაკვეთს, რომელსაც საერთაშორისო ფინანსისტები ბირთვის ქვეყნებში მოითხოვენ. ამას გარდა, ნებისმიერი უცხოური დახმარება გულისხმობს პირობებსაც. დაბოლოს, კრიზისის დროს, მათ სხვა არჩევანი არ გააჩნიათ, გარდა იმისა, რომ დათანახმდნენ აშშ-ის მართული საერთაშორისო სავალუტო ფონდის (*IMF*) მიერ მოკლევადიან სესხებზე დაწესებულ პირობებს.

დაქვემდებარების თეორიის მიმდევართა თანახმად, მთელი ამ სისტემის განსაკუთრებით უსამართლო ასპექტი ბირთვის სახელმწიფოების კაპიტალისტთა და პერიფერიული ქვეყნების ეკონომიკურ ელიტას შორის არსებული შეთანხმებაა. ელიტა დიდ მოგებას ნახულობს ამ შეთანხმებით, მაგრამ გარიგება ორმხრივად მომგებიანია: ბირთვის სახელმწიფოები ეხმარებიან მთავრობებს ძალაუფლების (ხშირად დიქტატურის) შენარჩუნებაში, ისინი კი, თავის მხრივ, ინარჩუნებენ ნესრიგს და სტაბილურობას, თანაც, შიდა ბაზარს უხსნიან საერთაშორისო ბიზნესს. სამხედრო და ეკონომიკური დახმარების სუბსიდიები, თუკი ამ კუთხით შევხედავთ, ქრთამია, რომლებსაც დონორი ქვეყნებისათვის უფრო დიდი დივიდენდები მოაქვს, ვიდრე მიმღები ქვეყნებისათვის, ნაწილობრივ იმის გამოც, რომ კორუმპირებული მმართველები თანხების დიდ ნაწილს ითვისებენ.

დასავლელ პოლიტიკონომისტთა უმრავლესობა უარყოფს დაქვემდებარების თეორიას. ისინი ხაზს უსვამენ, რომ განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობის უბედურება სუსტი ინსტიტუტები, კორუმპირებული და არაკომპეტენტური ლიდერები ან ქრონიკული სოციალურ-პოლიტიკური არასტაბილურობაა. ეკონომიკური განვითარების გზა პოლიტიკური ხასიათისაა. ეკონომიკური განვითარები-

საკენ მიმართულ გონივრულ კანონებსა და პოლიტიკას შეუძლია განვითარების კარიბჭის გახსნა – სხვა შემთხვევაში ეს კარიბჭე დახშული დარჩება. მიუხედავად ამისა, მარქსისტული ანალიზი ჯერ კიდევ რჩება დამაჯერებელ ძალად არა მხოლოდ მსოფლიოს აკადემიურ წრეებში, არამედ ამერიკელ პოლიტოლოგთა ერთ-ერთ მცირერიცხოვან, მაგრამ ნაყოფიერ ჯგუფშიც.

და პქსპქციფიდან?

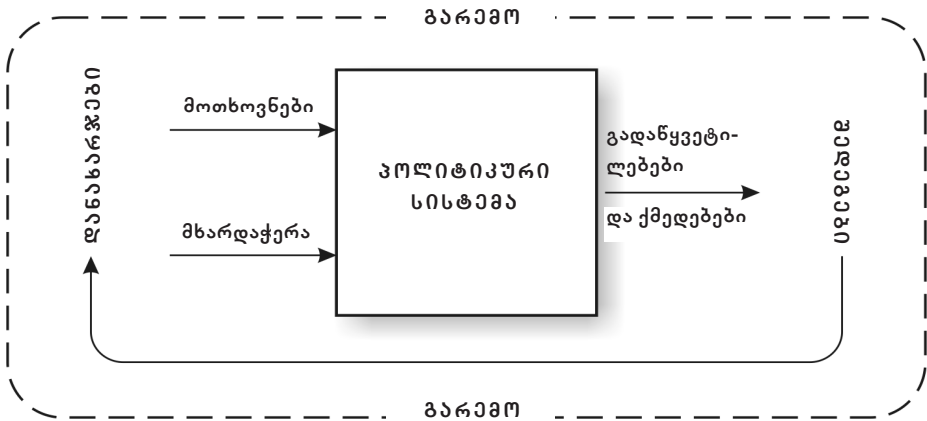
პოლიტიკური ეკონომიკა პოლიტიკური მეცნიერების მხოლოდ ერთი ქვედარგია. სხვა ცნობილი ქვედარგებია პოლიტიკის თეორია, ამერიკის მმართველობა (იგულისხმება ცალკეული ქვეყნები, ჩვენს შემთხვევაში, საქართველო. მთარგ. შენ.), შედარებითი პოლიტიკა, საერთაშორისო ურთიერთობები და საჯარო მმართველობა. აღსანიშნავია ასევე პოლიტიკური მეცნიერების კიდევ რამდენიმე, უფრო სპეციალიზებული სფერო. იმისდა მიხედვით, როგორ შეისწავლიან მათ, ეს სფეროები შეიძლება უკვე ჩამოთვლილ ერთ ან რამდენიმე ქვედარგში მოექცეს. მაგალითად, *საკონსტიტუციო სამართალი* ტრადიციული სპეციალობაა, რომლის ყურადღების ცენტრში მმართველობის ერთი კონკრეტული ასპექტია. *საჯარო პოლიტიკა*, რომელიც ეხება თანამედროვე მენეჯმენტის ხერხებს, მაგალითად, ნულოვანი ბიუჯეტი, ანგარიშების წარმოება და სისტემური ანალიზი, შედის როგორც (ამერიკის) მმართველობაში, აგრეთვე საჯარო მმართველობაშიც. *პოლიტიკური პარტიები და ინტერესთა ჯგუფები* (როგორც კვლევისა და სწავლების ცალკე სფერო) ჯდება მმართველობის ან შედარებითი პოლიტიკის ჩარჩოში. მოდით, ახლა უფრო ახლოს გავეცნოთ იმ ექვს ქვედარგს, რომლებსაც პოლიტიკური მეცნიერების პროგრამებში ხშირად გამოჰყოფენ ხოლმე.

პოლიტიკური თეორია. ნორმატიული პოლიტიკური თეორია ანუ პოლიტიკის ფილოსოფია პლატონიდან (დაახლ. ძვ. წ. 400 წ.) იღებს სათავეს. ჭეშმარიტების ძიების პლატონისეული მეთოდი მნიშვნელოვანი კითხვების დასმაში მდგომარეობდა, მაგალითად: როგორია კარგი ცხოვრება? როგორია კარგი მმართველობა? რამდენად მოიტანს კარგი მმართველობა კარგ ცხოვრებას? შეიძლება კი კარგი მმართველობის მიღწევა? როგორია ადამიანის ბუნება? ადამიანები უპირატესად კეთილი თუ ბოროტი? ადვილად იცვლება თუ არა ადამიანის ბუნება? სახელმწიფოს რომელი ფორმა უწევს ყველაზე მეტად ანგარიშს ადამიანის ბუნებას საერთო ინტერესის (საჯარო სიკეთის) ხელყოფის გარეშე? წესრიგისა და უსაფრთხოების გარდა, არის თუ არა სახელმწიფოს უმთავრესი ამოცანა ზნეობრივად დახვეწის ადამიანები, აქციოს ისინი თანასწორად, უზრუნველყოს ინდივიდუალური თავისუფლებები და ა.შ. თუკი ამ მიზნებს დაისახავს, როგორი უნდა იყო სახელმწიფო: ძლიერი და ფხიზელი, თუ სუსტი და დამთმობი? როდისაა გამართლებული რევოლუცია? როგორ შეიძლება დავიცვათ პოლიტიკური სტაბილურობა?

პოლიტიკის თეორია ცდილობს უპასუხოს ამ შეკითხვებს განსჯით და ლოგიკით, რომელიც ისეთ პოლიტიკურ მოაზროვნეთა ნაშრომებს ეფუძნება, როგორებიც სხვებთან ერთად იყვნენ არისტოტელე, ჟან-ჟაკ რუსო, ჯონ ლოკი და ჯონ სტიუარტ მილი. მსგავსი ძიების ამოცანაა გამოიტანოს დასკვნები სწორის და არასწორის ან კეთილის და ბოროტის შესახებ. ვინაიდან ყველა, ვინც ცვლილებებს ემხრობა და

ენინაალმდეგება, დარწმუნებულია თავის მორალურ მართებულობაში, პოლიტიკის გაგება მოითხოვს იმ კრიტერიუმების ცოდნას, რომელთა მიხედვითაც პოლიტიკა და პროგრამები კარგ ან ცუდ შეფასებას იღებს.⁶ ნორმატიული თეორიის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ პოლიტიკის ზნეობრივი ფასისა და მისი შედეგების შესახებ ცოდნის გარეშე, ვერც მოქალაქეებს და ვერც ლიდერებს საკმარისად ცხადად ვერ ექნებათ განსაზღვრული ზუსტი ორიენტირი და მიზანი.

შედარებითი პოლიტიკა. შედარებითი პოლიტიკა ცდილობს ერთმანეთს შეადაროს და შეაფასოს მმართველობა და პოლიტიკური სისტემა. მმართველობის ფორმების, ეკონომიკური განვითარების საფეხურების, საშინაო და საგარეო პოლიტიკისა და პოლიტიკური ტრადიციების შედარებითი ანალიზი საშუალებას აძლევს პოლიტოლოგებს ჩამოაყალიბონ მნიშვნელოვანი განზოგადებები. შედარებითი პოლიტიკის ზოგიერთი მიმდევარი სპეციალიზდება მსოფლიოს რომელიმე კონკრეტული რეგიონის საკითხებზე ან ინტენსიურად სწავლობს რომელიმე კონკრეტულ ერს. სხვები შეისწავლიან რომელიმე კერძო პოლიტიკურ მოვლენას, მაგალითად, როგორცაა არასტაბილურობა ან საარჩევნო ქცევა.

სქემა 1-1. პოლიტიკური სისტემის გამარტივებული მოდელი
წყარო: საავტორო უფლება Devid Easton-1965, 1979.

ყველა პოლიტიკურ სისტემას აქვს გარკვეული საერთო ნიშან-თვისებები. 1-1 სქემაზე გამოსახულია ცნობილი მოდელი, რომელიც პირველად პოლიტოლოგმა დევიდ ისტონმა შექმნა 1965 წელს. მის მიხედვით, ყველა პოლიტიკური სისტემა მოქმედებს გარკვეული პოლიტიკური კულტურის კონტექსტში, რომელიც შედგება ტრადიციების, ფასეულობებისა და საერთო ცოდნისაგან. გარდა ამისა, იგი გულისხმობს, რომ მოქალაქეებს ნიადაგ აქვთ მოლოდინი და მოთხოვნები პოლიტიკური სისტემის მიმართ, მაგრამ ამასთანავე სხვადასხვა გზით მხარს უჭერენ სისტემას. ისინი შეიძლება მონაწილეობდნენ მმართველობაში, არჩევნებში, ან, უბრალოდ, იყვნენ კანონმორჩილნი. მოქალაქეთა მოთხოვნები და მხარდაჭერა, რომლებზეც გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი შეხედულებები იმის შესახებ, რა ხდება და რა

უნდა ხდებოდეს საზოგადოებაში, თავის მხრივ გავლენას ახდენს პოლიტიკური სისტემის უნარზე – მიიღოს გადაწყვეტილებები. ეს პროცესი განაპირობებს სახელმწიფო გადაწყვეტილებებსა და ქმედებებს, ჩვეულებრივ, ბრძანებულებების, კანონებისა და ბრძანებების სახით.

ქვეყნები, რა თქმა უნდა, მრავალგვარად განსხვავდება ერთმანეთისგან. ზოგი პოლიტოლოგის აზრით, ეს განსხვავებები უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მსგავსებები. შესაბამისად, ისინი პოლიტიკურ სისტემებსაც სხვადასხვანაირად ან-სხვავებენ ერთმანეთისაგან. ამ ნიგნში, მაგალითად, ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, რით განსხვავდება დემოკრატიული, ავტორიტარული და ტოტალიტარული სახელმწიფოები. ზოგი მეცნიერი არ ემხრობა ტოტალიტარული სახელმწიფოს ცნებას და ამიტომ უბრალოდ განასხვავებს დემოკრატიულ და არადემოკრატიულ სახელმწიფოებს. სხვები ხაზს უსვამენ პოლიტიკის ეკონომიკურ კონტექსტს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში: პოსტინდუსტრიულ სამყაროში (ჩრდილოეთი ამერიკა, დასავლეთი ევროპა, ავსტრალია და იაპონია) და აღმოსავლეთ აზიის სწრაფად მზარდ სახელმწიფოებში (ჩინეთი, სამხრეთი კორეა, ტაივანი და სინგაპური); კომუნისტური სამყაროს გალატაკებულ ნანგრევებში (ვიეტნამი, ჩრდილოეთ კორეა და კუბა) და ე.წ. „ნაკლებად განვითარებულ სახელმწიფოებში“. ბოლო დროს აქტუალური გახდა განსხვავება ლიბერალური დემოკრატიის მქონე და „ტრანზიტულ სახელმწიფოებს“ შორის (იხ. თავი VII). სხვა მეცნიერები, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, მიუთითებენ მსოფლიო სიმდიდრის არათანაბარ განაწილებაზე და პოლიტიკურად მნიშვნელოვანი განსხვავების ხაზს ავლებენ (ამას „ჩრდილოეთის და სამხრეთის კონფლიქტსაც“ უწოდებენ) ეკვატორის ჩრდილოეთით მდებარე უფრო მდიდარ და ეკვატორის სამხრეთით განლაგებულ ღარიბ ქვეყნებს შორის. დაბოლოს, ზოგიერთი დამკვირვებელი განასხვავებს სიცოცხლისუნარიან და არშემდგარ სახელმწიფოებს (იხ. 8 თავი).

საერთაშორისო ურთიერთობები. საერთაშორისო ურთიერთობათა სპეციალისტები შეისწავლიან, როგორი ურთიერთობაა ქვეყნებს შორის. რატომაა, რომ სახელმწიფოები ხანდახან მშვიდობიანად თანაარსებობენ და სხვა დროს ეომებიან ერთმანეთს? როგორია დიპლომატიის, ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების, გაეროს და ბირთვული შეკავების გავლენა მშვიდობის შენარჩუნების მცდელობებზე? ბირთვული ხანის დადგომამ, რა თქმა უნდა, მოიტანა საერთაშორისო ურთიერთობების შესწავლის განსაკუთრებული აუცილებლობაც.

ომი და მშვიდობა საერთაშორისო ურთიერთობების ყველაზე მწვავე სფეროა, მაგრამ არავითარ შემთხვევაში ერთადერთი. სხვა საკითხები სრულიად განსხვავებულია, ვაჭრობიდან და ტურიზმიდან – ტერორიზმამდე, საგარეო პოლიტიკიდან – აგრარულ პოლიტიკამდე, ეკონომიკური პოლიტიკიდან – ემიგრაციამდე. ეს და სხვა საკითხები საერთაშორისო ურთიერთობების სპეციალისტთა საქმიანობის საგანია, მაგრამ არავის უნდა ჰქონდეს იმედი, რომ ყველა მათგანის ლაბირინთებს ბოლომდე ჩასწვდება. ამიტომ, საერთაშორისო ურთიერთობებიც, როგორც პოლიტიკური მეცნიერების სხვა ქვედარგები, მრავალნახნაგოვანია.

ზნეობრიობის როლი საგარეო პოლიტიკაში კვლავაც რჩება მწვავე დებატების თემად. ზოგიერთი მეცნიერი (მათ, ჩვეულებრივ, რეალისტებს უწოდებენ ხოლმე) ამტკიცებს, რომ სახელმწიფო ინტერესების დაცვა ყოველთვის იყო და იქნება უმთავრესი პრინციპი საერთაშორისო ურთიერთობებში.⁷ სხვა მეცნიერები (მათ

ხანდახან იდეალისტებს უწოდებენ) ამის საპირისპიროდ ამტკიცებენ, რომ ზნეობრიობის მიმართ ყურადღების გაზრდა მიგვიყვანს მსოფლიო მშვიდობამდე და ბოლოს მოუღებს „ომის სისტემას“, რომელსაც რეალისტები ფატალისტურად იღებენ. სხვების აზრით, ეროვნულ ინტერესებსა და საერთაშორისო ზნეობრიობას შორის განსხვავების ხაზგასმა მცდარია; მაგალითად, დემოკრატიული ქვეყანა შეიძლება დაეხმაროს სხვა ქვეყანაში დემოკრატია და ამით ემსახუროს როგორც საკუთარ ინტერესს, ისე მსოფლიო მშვიდობასა და კეთილდღეობას.⁸

საჯარო მმართველობა. უკანასკნელ წლებში საჯარო მმართველობა ზოგან ისწავლება არა როგორც პოლიტიკური მეცნიერების ერთ-ერთი ქვედარგი, არამედ როგორც დამოუკიდებელი დისციპლინა, რომელიც მოწოდებულია განვრთნას, მოამზადოს ადამიანები საჯარო სამსახურში კარიერისათვის. არსებითად, საჯარო მმართველობა ძირითად ყურადღებას აქცევს იმას, როგორ ახორციელებს ბიუროკრატია სახელმწიფო პოლიტიკას. როგორც წესი, ძირითადი აქცენტი კეთდება ეროვნულ (ცენტრალურ) მთავრობაზე, მაგრამ საჯარო მმართველობა ასევე ინტერესდება შტატებისა (რეგიონისა, მთარგ. შენ.) და ადგილობრივ ხელისუფლებებს შორის ურთიერთობებით. მკვლევარები ცდილობენ გაიგონ, რა ეხმარება და რა უშლის ხელს საჯარო მმართველობისას ბიუროკრატია მასზე დაკისრებული ფუნქციების შესრულებაში. ბიუროკრატიული სტრუქტურების, პროცედურებისა და პროცესების შესწავლა ხდება იმისათვის, რომ გაიზარდოს ეფექტიანობა და შემცირდეს ზედმეტი ხარჯი (გაფლანგვა) და დუბლირება. განსაკუთრებით საყურადღებოა, როგორ და რატომ აყალიბებს ბიუროკრატია საკუთარ პოლიტიკურ ინტერესებს იმ სამთავრობო პოლიტიკის მიღმა, რომლის ცხოვრებაში გასათარებლადაცაა ის მოწოდებული.

პოლიტოლოგები, საჯარო მმართველობის შესწავლას, ხშირად ცალკეულ შემთხვევებსაც შეისწავლიან (*case studies*), ყურადღებას მიაპყრობენ არა მარტო იმას, რა საშუალებებით ხორციელდება სახელმწიფო ხელისუფლება, არამედ იმასაც, გამოიყენება თუ არა ძალაუფლება საზოგადოებრივ ინტერესებში. ამ თვალსაზრისით, საჯარო მმართველობის სფერო მთლიანად ემთხვევა პოლიტოლოგთა საზრუნავს.

რატომ სწავლობენ პოლიტიკას?

ის, თუ როგორ შეისწავლიან პროფესიონალი პოლიტოლოგები პოლიტიკას, ბევრ ინფორმაციას გვანდის თვით დისციპლინის შესახებ, მაგრამ ცოტა რამეს ეუბნება სტუდენტებს პოლიტოლოგიის მნიშვნელობის შესახებ. პოლიტიკის სანყისი ცოდნა მნიშვნელოვანია ბაკალავრიატის სტუდენტის განათლებისათვის იმ მიზეზთა გამო, რომლებზეც საუბარი შემდეგ გვექნება. თუმცა, პოლიტიკის შესწავლისაგან გამომდინარე დადებითი შედეგები რომ გაიზარონ, სტუდენტებმა სწავლა გულისთ უნდა მოინდომონ და გონება სიახლეს მიაპყრონ.

პიტაღი ინტერესი

ვინაიდან პიროვნული ბედნიერება ბევრადაა დამოკიდებული იმაზე, რას აკეთებს ან არ აკეთებს ხელისუფლება, ყველა ჩვენგანის ინტერესშია გავრეკვეთ, როგორ მუშა-

ობს ან რატომ ვერ მუშაობს იგი. მაგალითად, კოლეჯის სტუდენტებისათვის დიდი მნიშვნელობის მქონე პოლიტიკური საკითხებია: ფედერალური პროგრამები „მუშაობა-სწავლა“, შტატების სუბსიდიები საზოგადოებრივი განათლებისათვის, დაბალპროცენტური სესხები, ფედერალური გრანტები და სტუდენტთა ინტერესების დასაცავად (ან არდასაცავად) გამოტანილი სასამართლო გადაწყვეტილებები. პოლიტიკის შესწავლის გზით, უკეთ ვერკვევით პოლიტიკური სისტემის მიმართ დამოკიდებულებაში და ვიძენთ ცოდნას, რომელიც გვეხმარება გავაცნობიეროთ, როდის დავუჭიროთ მხარი და როდის დავუპირისპირდეთ ცვლილებებს. ამავე დროს, პოლიტიკის შესწავლა გვეხმარება განვსაზღვროთ, რამდენად შეგვიძლია დადებითი ზეგავლენა მოვახდინოთ მასზე. ყოველთვის გვაფხიზლებს იმის გააზრება, რომ თითოეული ჩვენგანი მხოლოდ ერთი პიროვნებაა მრავალმილიონიან ერში (და მრავალმილიარდიან მსოფლიოში), რომელთა უმრავლესობას ჩვენზე არანაკლებ აქვს შესისხლხორცებული თავისი მოსაზრებები და ცრურწმენები.

საზოგადოებრივი ინტერესი

რა შეიძლება საზოგადოებრივი ინტერესისათვის იმაზე უფრო მნიშვნელოვანი იყოს, ვიდრე მოქალაქეთა მორალური ხასიათი და ქცევა? სამოქალაქო საზოგადოებაზე აისახება უბრალო ხალხის მიერ მიღებული ყოველდღიური გადაწყვეტილებები და არჩევანი. ამავე დროს, სამოქალაქო საზოგადოება და პოლიტიკის გაბატონებული კულტურა და კლიმატი, მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ხალხზე. მსგავსი შესაძლებლობებისა და სურვილების მქონე ადამიანებს, გარემოებათა მიხედვით, შეიძლება ძალზე განსხვავებული ზნეობრივი განწყობილებები განუვითარდეთ. პოლიტიკა ამ გარემოებათა ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს და საზოგადოებრივი ინტერესი, ძალზე ფართო გაგებით, ბენზე ჰკიდია ხოლმე.

უარყოფითი მაგალითი. ნაცისტური გერმანიის აღზევება და დაცემა (1933-1945) ნათლად გვიჩვენებს, რა უზარმაზარი გავლენა შეუძლია პოლიტიკურმა რეჟიმმა იქონიოს მოქალაქეთა ზნეობრივ ხასიათზე. ადოლფ ჰიტლერის მეთაურობით ნაციზმის ყველაზე მნიშვნელოვანი და გასაოცარი ასპექტები მისი პრინციპები იყო. ნაციზმის პოლიტიკური დოქტრინა ცალსახად ეფუძნებოდა რასობრივი უპირატესობის დოქტრინას. ჰიტლერი მძვინვარებდა ე.წ. არიული რასის უპირატესობის გამო, თითქოსდა, გერმანელი ერის სინმინდეს ემუქრებოდა უცხო რასებისა და *Untermenschen*-ების (ქვეადამიანების) მიერ შერყვნა. ასეთ მსოფლმხედველობაზე დაფუძნებული პოლიტიკის შედეგი იყო მილიონობით უდანაშაულო კაცის, ქალის და ბავშვის სისტემატური ხოცვა. დაახლოებით 6 მილიონი ებრაელი და მილიონობით სხვა ადამიანი, პოლონელების, ბოშების, სექსუალური უმცირესობებისა და შეზღუდული უნარების მქონეთა ჩათვლით, დაუნდობლად გაანადგურეს. რასობრივი „დაბინძურების“ გამოგონილი პრობლემის ბოლომდე მოგვარებას ნაცისტები ისეთი მონდომებით ეკიდებოდნენ, რომ მეორე მსოფლიო ომის უკანასკნელ თვეებში სიკვდილის ბანაკების მუშაობა სამხედრო კამპანიების ხარჯზეც კი გრძელდებოდა.

ჰოლოკოსტი – გაზის კამერებისა და მასობრივ მკვლელობათა შემზარავი სანახაობა – გვაიძულებს დავსვათ კითხვა, როგორ შეიძლება ასეთი მასშტაბის

საშინელება მომხდარიყო ვითომცდა ცივილიზებულ ქვეყანაში. როგორ შეეძლო შთამბეჭდავი ჰუმანისტური ტრადიციების მქონე ერს, რომელმაც შვა ამდენი მსოფლიოში საუკეთესო კომპოზიტორი, მწერალი და მოაზროვნე, დაეშვა ასეთი რამე?

ნაციზმის ხანაში, გერმანელი ერი, ერთი შეხედვით, წარმოგვიდგება როგორც ჰიტლერის ნების დანამატი; სხვა სიტყვებით, ჰოლოკოსტისათვის საშინელი მორალური პასუხისმგებლობა ერთ ადამიანს – ადოლფ ჰიტლერს ეკისრება. მაგრამ ზოგიერთისათვის ეს ინტერპრეტაცია საეჭვოა, რაკი მიაჩნია, რომ ჰიტლერი ვერ მოახერხებდა მასობრივი მკვლევლობების მისეული პროგრამის განხორციელებას თანამოაზრეთა ჯგუფის გარეშე. რა ვუყოთ მათ, ვინც მას პოლიტიკის დაგეგმვაში, კოორდინირებასა და მართვაში ეხმარებოდა? ერთი მკვლევარის, ირვინგ კრისტოლის სიტყვებით:

როდესაც ნაცისტების საქმეს ეცნობი, გეუფლება საშინელი სიცარიელის შეგრძნება და საგონებელში ვარდები. ნუთუ სულ ესაა? განსხვავება დანაშაულსა და დამნაშავეს შორის წარმოუდგენლად დიდია.

ჩვენ ველით, რომ აღმოვაჩენთ ბოროტ ადამიანებს, ბოროტების განსახიერებებს, დორბლიან, მანიაკ მხეცებს; მზად ვართ შევისწავლოთ თითოეული ნაცისტის სახის თავისებურება, რათა დავადგინოთ ნაცისტის ხასიათის განუყოფელი ნიშნები. მაგრამ ნაციზმის ლიდერები არ იყვნენ ეშმაკისეულნი, ისინი არ ეთაყვანებოდნენ ბოროტებას. რადგან ნაცისტებს – რაოდენ ირონიულადაც არ უნდა ჟღერდეს ეს – როგორც ადამს და ევას ცოდვის ჩადენამდე, არაფერი გაეგებოდათ კეთილისა და ბოროტის შესახებ და სწორედ ზნეობრივი გულგრილობის ელფერი არის, მათ რომ ასეთ წვრილმან, უფერულ და ზედაპირულ ადამიანებად წარმოგვიდგენს.⁹

კრისტოლი არაა ერთადერთი, რომელიც ფიქრობდა, რომ ყველა ნაცისტი იმდენად ზნეობრივად დაცემული არ იყო, რამდენადაც ზნეობრივად გულგრილი. ზუსტად ასეთ ადამიანად წარმოგვიდგენს ზოგიერთი მკვლევარი ალბერტ შპეერს, ჰიტლერის შეიარაღებისა და სამხედრო მომარაგების მინისტრს.¹⁰ პოლიტიკური თეორეტიკოსის ჰანა არენდტის მიხედვით, ასეთი იყო, ადოლფ აიხმანიც, ნაცისტი ფუნქციონერი, რომელიც სიკვდილის ბანაკების პროგრამის დიდ ნაწილს ხელმძღვანელობდა. არენდტის აზრით, აიხმანი არ იყო მაინცდამაინც განსაკუთრებული, უჩვეულო ადამიანი.¹¹ მას ძალიან უნდოდა წინ წასულიყო, ცხოვრებაში წარმატებისათვის მიეღწია, განსაკუთრებით ეამაყებოდა, რომ შეეძლო საქმე შედეგადად ეკეთებინა. მიუხედავად იმისა, რომ განსაკუთრებულად გამჭრიახი ან დაკვირვებულის არ ყოფილა, მაინც ჭკვიანი იყო. არენდტის აღწერით, იგი იყო მერყევი, მაგრამ არა ბევრ სხვა, „ნორმალურ“ ადამიანზე მეტად. აიხმანი ირწმუნებოდა, რომ ებრაელების მიმართ აკვიატებული ზიზღი არ ამოძრავებდა (თუმცა, როგორც ჩანს, ის არ იყო საკმარისად სექსუალურად განწყობილი ან დამოუკიდებლად მოაზროვნე, რომ შეწინააღმდეგებოდა მაშინდელ გერმანიაში ფართოდ გავრცელებულ ანტი-სემიტიზმს). მოკლედ, აიხმანი იყო ზნეობრივად გულგრილი; კრისტოლის სიტყვებით, „მას არაფერი გაეგებოდა კეთილისა და ბოროტისა“.

ეს მკვლევარები მოგვითხრობენ რიგით ადამიანებზე, რომლებიც მონაწილეობდნენ განსაკუთრებული ბოროტების აქტებში. ისინი გვაგონებენ ჩვენთვის ნაცნობ

ადამიანებს, შეიძლება საკუთარ თავსაც კი. რთული არ იქნება წარმოვიდგინოთ აიხმანი ჩვენთვის უფრო ნაცნობ გარემოში, თუნდაც იმედისმომცემ, პატივმოყვარე ხელმძღვანელ მუშაკად დიდ ამერიკულ კორპორაციაში ან ახალგაზრდა, დანიშნულებაზე მეოცნებე თანამშრომლად საგარეო უწყებაში. ასეთი პიროვნება, ალბათ, „მუშაობით დაავადებული“ (ვორკოპოლიკი), კომპანისათვის ან ქვეყნისათვის თავგადაკლული, დანიშნულებაზე მოფიქრალი და ხელმძღვანელის მამებელი იქნება. შეიძლება, სულაც არ იყოს მოკლებული წესიერ ადამიანურ თვისებებს და ერთგული მეუღლე და მოყვარული მშობელიც იყოს (ნაცისტებისთვის უცხო არ იყო საკუთარი ოჯახების მიმართ სიყვარულის, ერთგულების გამოვლენა). ძირითადი ამ შემთხვევაში ისაა, რომ ეს ფარისეველი პიროვნება იმდენადაა ჩაბმული „რეალურ სამყაროში“, ვინრო კარიერისტული მიზნების ტერმინოლოგიით რომ ვთქვათ, მას „აბსტრაქტული“ მორალური საკითხებისათვის დრო და ინტერესი არ გააჩნია.

თუკი მართალია, რომ აიხმანი რიგითი ადამიანი იყო, რატომ არსებობენ ასე ცოტა აიხმანები? ამის პასუხი ძირითადად ისაა, რომ, საბედნიეროდ, ადამიანების უმრავლესობას ისეთ პოლიტიკურ რეჟიმში უხდება ცხოვრება, რომელსაც ნაციისტურ გერმანიას ვერც კი შეადარებ. ნაციზმი იყო გადამწყვეტი ფაქტორი ორ მსოფლიო ომს შორის გერმანიაში ყველა აიხმანის პიროვნებისა და ხასიათის ჩამოყალიბებაში. ისევე, როგორც ყოველმა შეგნებულმა სურსათის მაღაზიის მეპატრონემ იცის, რომ მისი მიზანი მოგებაა, ასევე აიხმანსა და მის მსგავსთ ესმოდათ, რომ მათი მიზანი გაზის კამერებში რაც შეიძლება მეტი ადამიანის განადგურება იყო. ამას გარდა, იგი იმაშიც დარწმუნებული იყო, რომ მის წარმატებას, ისევე როგორც მაღაზიის მეპატრონისას, ძირითადად ერთი კრიტერიუმით – ეფექტიანობით განსაზღვრავდნენ. აიხმანისათვის მნიშვნელობა იმას კი არ ჰქონდა, რას აკეთებდა, არამედ იმას, რამდენად კარგად აკეთებდა. სავარაუდოდ, ის ასეთივე მონდომებით შეასრულებდა დაკისრებულ მოვალეობას, პარკების დაგეგმვაზე ან ყვავილების დარგვაზე რომ ყოფილიყო პასუხისმგებელი. ამ ბოროტმოქმედის ბანალურობა და მისი ბოროტების მნიშვნელობა (სიდიდე) ერთდროულად საშინელიცაა და ჭკუის სასწავლებელიც, ვინაიდან ზუსტად ასახავს მაშინდელ გერმანიაში გაბატონებულ პოლიტიკას.¹²

გერმანიის ხელმძღვანელობა ადამიანების მასობრივ განადგურებას აიგივებდა პატრიოტიზმსა და საზოგადოებრივ ინტერესთან. ინტელექტუალური დამოუკიდებლობისა და ზნეობრივი გამბედაობის იშვიათი ერთობლიობა იყო საჭირო, ამ გაბატონებულ აზრს რომ არ აპყოლოდი. სამწუხაროდ, ზუსტად ეს თვისებები აკლდა ასე ძალიან აიხმანისნაირ უამრავ ადამიანს. იმის გააზრება, რომ საზოგადოებრივი ინტერესისათვის არასდროს კარგი არაა ხელისუფლების ბრმა მორჩილება, გვიჩვენებს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია პოლიტიკის გაგება.

დასკვნა

პოლიტიკის შესწავლა სამ ძირითად ცნებას ეფუძნება. ესაა წესრიგი, ძალაუფლება და სამართლიანობა. პოლიტიკური ცხოვრების გაგება იწყება იმის აღიარებით, რომ ადამიანის ცხოვრება მონესრიგებულია. კერძოდ, პოლიტიკური წესრიგი ასახულია თემებში (საზოგადოებებში), რომლებშიც ადამიანები ცხოვრობენ და საერთო

იდენტობა აქვთ. თემის მოწყობა, შენარჩუნება და დამკვიდრება მმართველობის საშუალებით ხდება. ყველაზე წარჩინებულ და თვითკმარ თემებში მმართველობის გზით შექმნილმა სტრუქტურამ წარმოშვა თანამედროვე ერი-სახელმწიფოები.

ძალაუფლება, რომელიც რამდენიმე წყაროდან შეიძლება გამომდინარეობდეს, არის მთავრობის უნარი – შეასრულოს მასზე დაკისრებული მოვალეობები. თუკი მთავრობა არ გამოიყენებს ძალაუფლებას საზოგადოებრივი ინტერესების შესაბამისად, დგება ხოლმე სამართლიანობის საკითხი. ამგვარად, პოლიტიკას ყოველდღიურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი და ყოვლისმომცველი ადგილი უკავია, რადგან ადამიანის მიერ სამართლიანობის დაუოკებელი ძიება მჭიდროდაა გადაჯაჭვული ძალაუფლების გამოყენებასთან, მიუხედავად იმისა, რომ ზნეობრივი საკითხები შეიძლება ხანდახან საზოგადოებისათვის შეუმჩნეველი რჩებოდეს.

პოლიტოლოგები შეისწავლიან თავიანთ დისციპლინას იმისათვის, რომ მიაკვლიონ ქვეშარტებას პოლიტიკური ინსტიტუტების, ძალების, მოძრაობებისა და პროცესების შესახებ. ტრადიციონალისტი პოლიტოლოგები დაინტერესებულნი არიან მთავრობის მოქმედებების შეფასებით, ბიჰევიორალისტები კი მეცნიერულ მეთოდებს მიმართავენ პოლიტიკის შედეგების აღწერისა და პროგნოზირებისათვის. თითქმის ყველა პოლიტოლოგს აქვს სპეციალიზაცია; დისციპლინის ყველაზე ფართო ქვედარგია პოლიტიკური თეორია (ან ფილოსოფია), ამერიკის მმართველობა, შედარებითი პოლიტოლოგია, საერთაშორისო ურთიერთობები და საჯარო მმართველობა.

პოლიტიკის შესწავლის მრავალ დამაჯერებელ მიზეზთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი: (1) პოლიტიკის გაგება პიროვნული ინტერესის საქმეა და (2) პოლიტიკის კვლევის შედეგად, ინდივიდს უფრო ზუსტი წარმოდგენა უყალიბდება იმაზე, რა არის და რა არ არის საზოგადოებრივი ინტერესების საგანი. რიგით მოქალაქეთათვის ამ წარმოდგენის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ნაჩვენებია იყო გერმანიაში ნაცისტების აღზევების ტრაგიკული მაგალითით.

საკვანძო სიტყვები

პოლიტიკა	ძალაუფლება
თემი, ერთობა	ავტორიტეტი
მთავრობა	ლეგიტიმურობა
რესპუბლიკა	ლეგიტიმური ხელისუფლება
სახელმწიფო	სამართლიანობა
სუვერენიტეტი	ტრადიციონალისტები
ქვეყანა	ბიჰევიორალისტები
ერი	მარქსისტები
ერი-სახელმწიფო	დაქვემდებარების თეორია
მრავალეროვანი სახელმწიფო	ვაჭრობის პირობები
სახელმწიფოს არმქონე ერები	

კითხვები გამომწვევისათვის

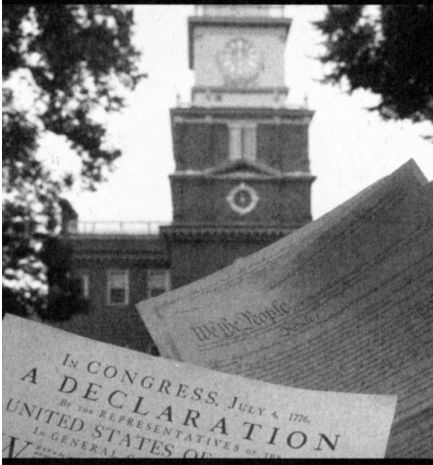
1. რომელ სამ ძირითად ცნებას ეფუძნება პოლიტიკის შესწავლა?
2. როგორ შეიძლება პოლიტიკური პრობლემის დადგენა? არის თუ არა ზოგიერთი კონფლიქტი სხვებზე მეტად პოლიტიკური ხასიათის? ახსენით.
3. რით განასხვავებენ პოლიტოლოგები?
4. რა დადებითი შედეგი შეიძლება მოუტანოს ადამიანს პოლიტიკის და მმართველობის შესწავლამ?

შენიშვნები

1. ყველაზე დიდი გავლენა იქონია ბარონ დე მონტესკიეს „კანონთა გონის“ II ნიგნში მოცემულმა პოლიტიკური მმართველობების კლასიფიკაციამ. მონტესკიე განასხვავებდა რესპუბლიკებს, მონარქიებს და დესპოტურ მმართველობებს, ხოლო შემდეგ დაყოფას ახდენდა დემოკრატიულ რესპუბლიკებად, რომლებიც მთელი ხალხის მიერ იმართება და არისტოკრატიულ დემოკრატიებად, რომლებსაც ხალხის ნაწილი მართავს (განსაკუთრებით მდიდართა კლასი). რესპუბლიკებს ისტორიულად განასხვავებენ პირდაპირი დემოკრატიებისაგან. ამგვარად, ჯეიმს მედისონი (ალბათ წამყვანი ფიგურა შეერთებული შტატების დამფუძნებელთაგან) მმართველობებს, რომლებშიც ხალხი პირდაპირ მონაწილეობდა მართვაში (და წარმომადგენლობის იმედზე არ იყვნენ) პირდაპირ დემოკრატიებს უწოდებდა. რადგან შეერთებული შტატების მმართველობა წარმომადგენლობას ითვალისწინებდა, მას რესპუბლიკა ეწოდა.
2. იხ. ასევე Arthur Schlesinger Jr.-ის *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society* (New York: Norton, 1993).
3. Aristotle, *The Politics* მთარგმ. და რედ. Ernest Barker (New York: Oxford University Press, 1962), 4.
4. პლატონისგან განსხვავებით, რომელსაც პოლიტიკური ფილოსოფიის მამად მოიხსენიებენ ხოლმე.
5. Jack H. Nagel და John E. McNulty "Partisan Effects of Voter Turnout in Senatorial and Gubernatorial Elections", *American Political Science Review* 90 (დეკემბერი 1996): 780-793.
6. იხ. Leo Strauss-ის *What is Political Philosophy?* და სხვა კვლევები (New York: Free Press, 1959), 10-12.
7. არსებობს ამ მიდგომის სხვადასხვა ვარიანტი: მაგალითად, ტრადიციული რეალიზმის თეორია განავითარეს (თუმცა გარკვეული წინააღმდეგობების ფონზე) პოლიტოლოგებმა, რომლებსაც ნეორეალისტებად ან სტრუქტურულ რეალისტებად მოიხსენიებენ. მათი ძირითადი შრომაა Kenneth Waltz-ის *Theory of International Politics*, (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979). იხ. იმავე ავტორის "Realist Thought and Neo-Realist Theory", *Journal of International Affairs* XLIV (გაზაფხული/ზაფხული 1990): 21-37.

8. ამ ორი მიდგომის მეცნიერული შერწყმის მცდელობად იხ. *Robert O. Keohane-ის International Institutions and State Power (Boulder, Colo.: Westview Press, 1989)*, კიოჰენის თეორიას ზოგჯერ მოიხსენიებენ, როგორც ნეოლიბერალურ ინსტიტუციონალიზმს.
9. *Irving Kristol "The Nature of Nazism" in The Commentary Reader*, რედ. *Norman Pohoretz (New York: Atheneum, 1965)*, 16.
10. იხ. *Albert Speer-ის Inside the Third Reich*, თარგმ: *R. Winston* და *C. Winston (New York: Avon, 1971)*. შეადარეთ *Stanley Haverwas* და *David Burrell-ის, "Self-deception and Autobiography: Reflections on Speer's Inside the Third Reich"*, წიგნში *Truthfulness and Tragedy: Further Investigations in Christian Ethics*, რედ. *Stanley Haverwas* და სხვები (*South Bend, Ind.: University of Notre Dame Press, 1977*), 82-97.
11. *Hannah Arendt, Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil (New York, Penguin Books, 1964)*. შეადარეთ *Gideon Hausner-ის, Justice in Jerusalem (New York: Schocken Bokks, 1968)*. 465.
12. ყველა გერმანელი ან ევროპელი როდი იყო ბოროტებისადმი აიხმანივით გულგრილი და ეგოისტი. აღსანიშნავი, თუმცა არატიპური მაგალითია ოსკარ შინდლერი(რომლის სახელი მხატვრული ფილმის – „შინდლერის სია“ წყალობით გახდა ყველასათვის ცნობილი). შინდლერი გერმანელი ბიზნესმენი, ნაციისტური პარტიის წევრი იყო. მან ჯერ ამუშავა, შემდეგ კი საკუთარი საქმიანი და პარტიული კავშირების გამოყენებით გადაარჩინა თავისი ებრაელი მუშები. შინდლერისა და სხვა კეთილი ქრისტიანის მამაცური ქმედებები აღწერილია *Eva Fogelman-ის* წიგნში *Conscience and Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust (New York: Doubelday, 1994)*. იხ. ასევე *Samuel P. Oliner* და *Pearl M. Oliner, The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe (New York: Free Press, 1988)*. ეჭვგარეშეა, რომ მკითხველთა უმრავლესობა ამ მხსნელებთან და შინდლერთან უფრო გააიგივებს საკუთარ თავს, ვიდრე აიხმანთან, მაგრამ შემამფოთებელია ის ფაქტი, რომ გაცილებით უფრო მეტი გერმანელი („ჰიტლერიუგენდის“ ათეულობით ათასი წევრის ჩათვლით) ჰიტლერის სიძულვილის პროპაგანდით მონუსხული, აიხმანივით უფრო იქცეოდა, ვიდრე შინდლერივით.

ნ აწ ი ლ ი I

შ ა ლ ა რ ა ზ ი თ ი პ ო ლ ი თ ი კ უ რ ი ს ი ს ტ ა მ ე ა ზ ი

თ ა უ ი II

უ რ ც ლ ა ზ ი ა : ს ა ნ ი მ რ უ მ ე
ს ა ხ ე ლ მ წ ი თ ე რ ი

თ ა უ ი III

უ მ ნ ს ც ი ფ რ ე რ ი
ღ ე მ ე ჯ ა ს ც ი ა : წ ა მ მ ე მ ა ლ -
გ ე ნ ლ მ ი ს ბ ე უ მ ლ უ ც ი ა

თ ა უ ი IV

ა უ ც მ დ ი ც ა მ რ ე ლ ი ს ა ხ ე ლ მ -
წ ი თ ე რ ი : ც რ ა ლ ი ც ი რ ე ლ ი
მ ი ა მ თ ე რ ე ლ მ ა

თ ა უ ი V

ც მ ც ა ლ ი ც ა მ რ ე ლ ი ს ა ხ ე ლ მ -
წ ი თ ე რ ი : წ ა მ რ ე მ ა ც რ ე მ ე ლ ი
უ რ ც ლ ა ზ ი

თავი II

უტოპია

სანიმუშო სასკლმწითეთში

**პლატონის „სახელმწიფო“: პასუხი
ფილოსოფიაა**

- სამართლიანი ქალაქი
- კეთილშობილი ტყუილი

**ფრენსის ბეკონის „ახალი ატლანტიდა“:
პასუხი მეცნიერებაა**

- სტაბილურობა და მეცნიერება
- სამომავლო გეგმა

**კარლ მარქსის უკლასო საზოგადოება:
პასუხი ეკონომიკაა**

- ეკონომიკის წამყვანი როლი
- პროლეტარიატის დიქტატურა
- უკლასო საზოგადოება

უტოპიისაკენ დაბრუნება

- უტოპიით შთაგონება
- გზა უტოპიისაკენ
- უტოპიის პრაქტიკულობა
- უტოპია და ადამიანის ბუნება
- უტოპია და პოლიტიკის
უგულეებელყოფა

დისტოპია: ოცნებიდან კომმარამდე

- ორუელის სამყარო
- უტოპია და ტერორიზმი

დასკენითი მოსაზრებანი

როგორც მოქალაქეები, ხშირად მხარს ვუჭერთ (ან ვენინალმდეგებით) პოლიტიკას და ლიდერებს, რადგან გვჯერა, რომ ისინი დაგვეხმარებიან, საზოგადოება უკეთესი ან უფრო სამართლიანი გახადოთ. ბევრი ჩვენი პოლიტიკური არჩევანის უკან გარკვეულწილად იმალება საჯარო სიკეთისა და კარგი საზოგადოების იდეა. როგორც წესი, ეს შეხედულება გაუაზრებელია – მიუხედავად იმისა, რომ გვჯერა ამა თუ იმ პოლიტიკური ნიშნისა, ხშირად ვერ ვახერხებთ დავასაბუთოთ ამის მიზეზები.¹ მიუხედავად ამისა, მნიშვნელოვანია შეგვეძლოს ჩვენი პოლიტიკური იდეებისა და იდეალების საფუძველში მდებარე წარმოდგენების გამოხატვა და ანალიზი. თუ გვინდა პოლიტიკური სისტემების გააზრებული შედარება შევძლოთ (რაც ამ ტექსტის I ნაწილის მიზანია), უნდა განვსაზღვროთ, რა არის საზოგადოებრივი სიკეთე და რა არა. იდეები უტოპიის შესახებ, რომლებიც მოცემულია ამა თუ იმ ფილოსოფოსის, თეოლოგისა და სხვათა ნაწერებში, შეიძლება დაგვეხმაროს პოლიტიკის შესაძლებლობებისა და შეზღუდვების უკეთესად გაგებაში. როგორი იქნებოდა საუკეთესო პოლიტიკური ნიშნა? რატომ ამბობენ ხშირად, რომ საუკეთესო კარგის მტერია? რა უფრო საშიშია პოლიტიკისთვის, მცირედით დაკმაყოფილება თუ მეტისმეტისკენ სწრაფვა?

სიტყვა *უტოპია* სათავეს იღებს სერ ტომას მორის (1478-1535) ნიგნის სათაურიდან. იგი მეფე ჰენრი VIII-ის დროს ინგლისის ლორდ-კანცლერი და გავლენიანი ჰუმანისტი იყო. ტერმინი *ou topos* ბერძნულად „არარსებულ ადგილს“ აღნიშნავს, ხოლო „*eutopos*“ ადგილს, სადაც ყველაფერი კარგად არის. ყოველდღიურ ხმარებაში, უტოპია, როგორც წესი, ორივე მნიშვნელობას ერთად მოიცავს. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ *უტოპია* არის არარსებულ ადგილი, სადაც ხალხი ცხოვრობს სრულიად ჯანმრთელად, ჰარმონიულად და ბედნიერად.

დასავლური პოლიტიკის ფილოსოფიის ლიტერატურა მოიცავს კარგად დამუშავებული უტოპიური გეგმების გარკვეულ რაოდენობას. ყოველი მათგანი ავტორის მიერ სრულყოფილი პოლიტიკური ნიშნის ჩამოყალიბების მცდელობაა. უტოპიური მოდელები ერთმანეთისაგან სპეციფიკური ნიშნებით განსხვავდება, თუმცა ყველა მსგავს მიზნებს ემსახურება. უკლებლივ ყველა უტოპისტი ცდილობდა პოლიტიკური ცხოვრების ლოგიკა მის საბოლოო შედეგებამდე მიეყვანა. ამ პროცესში ისინი ხშირად მიმართავდნენ არსებული პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური პირობების ფარულ და აშკარა კრიტიკას. ამ ფუნქციის გამო, უტოპიური კონსტრუქციები ხშირად გამოიყენებოდა პოლიტიკური საზომების სტანდარტად ან პოლიტიკური სისტემების განხორციელების შეფასების კრიტერიუმად. სრულყოფილი საზოგადოების აბსტრაქტული მოდელები ხანდახან პოლიტიკური ქმედების პრაქტიკული სახელმძღვანელოს როლსაც ასრულებდა. ამგვარად, მიუხედავად მისი გარეგნული არაპრაქტიკულობისა, უტოპიური აზრები ემსახურება მნიშვნელოვან მიზნებს და პირდაპირ თუ არაპირდაპირ გავლენას ახდენს პოლიტიკურ საქმიანობაზე.

ცნობილი უტოპიების კვლევას ვინცებთ პლატონის „სახელმწიფოთი“, რომელსაც უტოპიის ორ, მოგვიანებით წარმოშობილ ვერსიას შევადარებთ – ფრენსის ბეკონის „ახალ ატლანტიდას“ და კარლ მარქსის ნაშრომებს, რომელშიც იგი „უკლასო საზოგადოების“ ღირსებებს გამოყოფს. უტოპიური შრომები, რომელიც აღწერილია ამ თავში, არჩეულია იმ ნიშნით, თუ რა სფეროში პოულობს პასუხს თითოეული მათგანი. პლატონი პასუხს ფილოსოფიის სფეროში პოულობს, ბეკონი – მეცნიერებაში, მარქსი კი – ეკონომიკაში.

უტოპიური ლიტერატურის მრავალი სხვა მნიშვნელოვანი ნიმუშიც არსებობს. მაგალითად, ტომას მორის „უტოპია“ (1516) დღემდე მნიშვნელოვან ნაწარმოებად რჩება, ისევე როგორც ტომაზო კამპანელას „მზის ქალაქი“, ჯეიმს ჰერინგტონის „ოკეანეთის თანამეგობრობა“ (1656), ფრანგი უტოპისტ-სოციალისტების – ჩარლს ფურიეს, სენ-სიმონის ნაწარმები, ასევე ამერიკელი მწერალი ედვარდ ბელამი (1850-1898), რომელმაც რამდენიმე მსგავსი იდეა ასახა წიგნში: „ხედვა უკან: 2000-1887“ (1888) ასახა. ამ და ბევრმა სხვა შეხედულებამ ხელი შეუწყო უტოპიის იდეისა და მისი იდეალის შენარჩუნებას.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია ლიტერატურა დისტოპიაზე – პოლიტიკური ექსპერიმენტებზე, რომლებიც საზოგადოებაში სრულყოფილი სამართლიანობის მიღწევას ისახავდნენ მიზნად და სრული კრაზი განიცადეს. ამ ნაწარმოებთა მიზანია წარმოაჩინოს ის საშიშროებები, რომლებიც არასრულყოფილ სამყაროში სრულყოფილი წყობის აშენების მცდელობას ახლავს.

პლატონის „სახელმწიფო“: პასუხი ფილოსოფია

პლატონის „სახელმწიფო“ არის ხანგრძლივი დიალოგი სოკრატესა და მოსაუბრეებს შორის. სოკრატეს (469-399 ძვ.წ.), რომელიც პირველ დასავლელ პოლიტიკის ფილოსოფოსად ითვლება, მიაჩნდა, რომ „გაუაზრებელი ცხოვრება ცხოვრებად არ ღირს“. ეს იდეა გადაიქცა დასავლური ცივილიზაციის ქვაკუთხედად. სოკრატეს ბრწყინვალე მოსწავლის, პლატონის მიერ შემონახული და დამუშავებული სოკრატეს ფილოსოფია ფუნდამენტური ალტერნატივაა ჰომეროსის სოკრატემდელი ნაშრომებისა, რომელშიც იგი სიმამაცესა და ღირსებას ადიდებდა და სოკრატეს შემდგომი იესოს მოძღვრებებისა, რომლის მიხედვითაც ღმერთის რწმენა და ღვთის სიტყვის შესაბამისი მორალური ქცევა კეთილშობილი ცხოვრების საფუძველია.

სიღრმისეულ ფილოსოფიურ კითხვებზე პასუხების მუდმივი ძიების გამო, ათენის მმართველები სოკრატეს ეჭვის თვალთ უყურებდნენ. საბოლოოდ სასამართლომ იგი ღმერთების შეურაცხყოფასა და ათენის ახალგაზრდობის გარყვნაში დაადანაშაულა. იგი გაასამართლეს და მიუსაჯეს სიკვდილი. სოკრატესთვის წაყენებული სასჯელის სისრულეში მოყვანა (საწამლავის საკუთარი ხელით მიღება) რჩება ინტელექტუალურ თავისუფლებასა და პოლიტიკურ წყობას შორის არსებული დაპირისპირებულობის ნათელ მაგალითად.

პლატონის „სახელმწიფო“ სოკრატეს მიერ სამართლიანობის ცნების გამოკვლევით იწყება. შემდეგ ის გადადის საუკეთესო პოლიტიკური წყობის აღწერაზე: საზოგადოება, რომელიც მოკლებულია ყოველგვარ დაპირისპირებას ფილოსოფოსებსა და მმართველებს შორის² (ასეთ საზოგადოებაში სოკრატეს წინააღმდეგ წაყენებული ბრალდებები უსაფუძვლო იქნებოდა. არ იარსებებდა შიში იმისა, რომ მასწავლებლები ახალგაზრდებს მოლაღატებებად აქცევდნენ, ვინაიდან შესაძლებელი იქნებოდა ერთდროულად ფილოსოფოსიც და პატრიოტიც ყოფილიყავი). ასეთი ქალაქის დაფუძნება და აშენება სხვა არაფერი იქნებოდა, თუ არა პოლიტიკური აზრების სრულყოფა.

სამართლიანი ქალაქი

დასაწყისში, სკეპტიკური მსმენელი სოკრატეს მაქსიმალური პოლიტიკური სიკეთის კონცეფციის განვითარებისკენ უბიძგებს და ცდილობს აახსნევინოს, რატომ არის უკეთესი იყო სამართლიანი, ვიდრე უსამართლო. განა მართალი არ არის, ეკითხებიან მას, რომ წარმატებული ადამინი, რომელიც უსამართლო ქმედებით მოპოვებული ძალაუფლებითა და გავლენით სარგებლობს, უფრო ბედნიერია, ვიდრე სოკრატესავით სამართლიანი კაცი, რომელსაც არც ძალაუფლება აქვს და არც გავლენა? რადგან სამართლის გამოვლენა ქალაქში უფრო იოლია, ვიდრე ადამიანში, ინყება სამართლიანი ქალაქის ძებნა.³

თავდაპირველად სოკრატე ვარაუდობს, რომ პოლიტიკური ცხოვრება იმ ფაქტიდან გამომდინარეობს, რომ არც ერთ ინდივიდს არ შეუძლია იყოს დამოუკიდებელი. შემდეგ იგი აღწერს ძალიან მარტივ საზოგადოებას მთავრობისა და გაჭირვების გარეშე, რომლის ფერმერები, მეჯადაგეები და სხვა ხელოსნები მხოლოდ იმდენს გამოიმუშავენ, რამდენიც უბრალო და მშვიდი ცხოვრების შესანარჩუნებლად არის საკმარისი. ამ საზოგადოებაში, რომელიც ცდილობს დაიკმაყოფილოს ფიზიკური მოთხოვნილებები (საკვები, სასმელი, თავშესაფარი და ა.შ.), თითოეული პიროვნება ასრულებს ერთ განსაზღვრულ ფუნქციას.

ერთფეროვნების თავიდან ასაცილებლად საჭიროა სამკაულები. მაგრამ ფუფუნების შექმნა ათავისუფლებს სურვილს და სულის დაუმორჩილებლობას უყრის საფუძველს. შედეგად, ქალაქი „მშფოთვარე“ ხდება და გაფართოება სჭირდება. კერძოდ, მას და, ჭირდება უფრო მეტი მიწის ათვისება, ხოლო ამ მიზნისათვის ჯარისკაცები ხდებიან საჭირო. ჯარისკაცები რესპუბლიკაში მეორე კლასის წარმომადგენლები არიან და მათ თავდაპირველად მცველებს უწოდებდნენ. დიალოგის მსვლელობისას მათი მოვალეობები სულ უფრო ნათელი ხდება: მათ უნდა დაიცვან პოლისი, როგორც მეცხვარის ძაღლები იცავენ ფარას.

ანტიკური საბერძნეთის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ფილოსოფოსი, პლატონი (428-348წწ. ძვ. წ.) მიიჩნევდა, რომ იდეალური სახელმწიფოს ძალაუფლება ფილოსოფოსი მეფეების ხელში უნდა ყოფილიყო: „სანამ ფილოსოფოსები არ გამეფდებიან, ქალაქები ვერასდროს მოისვენებენ მათი მტრებისაგან“.

როგორც „სახელმწიფოში“ არის აღწერილი, მცველთა განათლება მრავალ ადამიანურ საქმიანობას მოიცავს, როგორიცაა ცხოვრების ესთეტიკური, ინტელექტუალური, მორალური და ფიზიკური ასპექტები. სოკრატე თვლის, რომ განათლების მიზანი სიმართლის სწავლებაა. ამის გამო, საჭირო ხდება მცდარ და საშიშ იდეებზე ცენზურის შემოღება. ამგვარი აღზრდის მთელი კურსის განმავლობაში მკაცრი დისციპლინა დაცული. ყველაფერი საერთოა, მათ შორის პირადი ნივთებიც და მეუღლეებიც. თემის სიყვარული ანაცვლებს უბრალო ადამიანურ სიყვარულს.

ოცი წლის ასაკისთვის სტუდენტები იყოფიან ორ ჯგუფად: ზოგიერთი მათგანი ინიშნება შეიარაღებულ ქვედანაყოფში და ქალაქის დამცველის როლში გვევლინება, ისინი სახელმწიფო ჯარისკაცები ხდებიან; ისინი, ვინც მცველის სტატუსს ინარჩუნებენ, სწავლას განაგრძობენ. შემდგომი შერჩევის დროს განისაზღვრება სამსახური, რომელსაც მცველთა კლასის ეს წარმომადგენლები საბოლოოდ მიიღებენ. ყველა არჩევანი განისაზღვრება დამსახურების მიხედვით. ხანგრძლივი სწავლის ბოლოს, ჭეშმარიტების გაგების შემდეგ, მცველები შეიძლება გახდნენ ფილოსოფოსები. უმაღლესი დონის ბრძენ-ფილოსოფოსები მზად არიან დაიკავონ უმაღლესი თანამდებობები. ამგვარად, რესპუბლიკას მართავან **ფილოსოფოსი-მეფეები**.

პლატონისეული „სახელმწიფო“ შედგება მინათმოქმედთა და ხელოსანთა, მეზრძოლებისა და ფილოსოფოს-მცველთა კლასებისგან. ეს სამნახნაგოვანი დაყოფა ასახავს პლატონის აზრს, რომ ადამიანის სული იყოფა სამ ნაწილად: მინიერი ნაწილი, რომელიც გამომდინარეობს ფიზიკური მოთხოვნილებებიდან; კეთილშობილი ნაწილი, რომლის შედეგია რისხვა და აღშფოთება, როდესაც რამე ემუქრება ჩვენთვის ძვირფასს; და რაციონალური ნაწილი, რომელიც ჭეშმარიტების დადგენას ცდილობს. თითოეული კლასი განასახიერებს ერთ ძირითად თვისებას. მუშები და ხელოსნები, რომლებიც უზრუნველყოფენ ქალაქის ფიზიკური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, თავშეკავებულობით გამოირჩევიან. მათი ცხოვრება ორგანიზებული და ზომიერია. მიუხედავად იმისა, რომ მეზრძოლებიც თავშეკავებულნი არიან, მათი მთავარი ღირსება სიმამაცეა, რომელიც სულის კეთილშობილი ნაწილის სრულყოფილებაა. რაციონალური ნაწილის სრულყოფილება – სიბრძნე, ფილოსოფოსების კუთვნილებაა (რომლებსაც, რა თქმა უნდა, აქვთ აგრეთვე დანარჩენი ორი ღირსებაც). მხოლოდ ფილოსოფოსებს აქვთ სრულყოფილი სული; მათი არსების ყველა ნაწილი სრულყოფილია, როგორც მათი სულის ნაწილების ურთიერთკავშირი. მათი ყოვლისმომცველი სრულყოფილების გამო, მხოლოდ ფილოსოფოსებს შეუძლიათ სამართლის, ყველაზე მნიშვნელოვანი ღირსების სრულად აღქმა. მეტიც, ვინაიდან რესპუბლიკის თითოეული კომპონენტი მასზე დაკისრებულ სამუშაოს კარგად ასრულებს (მოსავლის მოყვანა და საგნების შექმნა, ქალაქის დაცვა ან მართვა) და, ამავდროულად, ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ღირსებას წარმოაჩენს (თავშეკავება, სიმამაცე ან სიბრძნე), ეს წარმოსახვითი ქალაქი სამართლიანადაც ითვლება.

ქალაქი და თანაც როგორი! ერთ-ერთი კომენტატორის აზრით, „ყველა დასავლელი კაცის მისწრაფება სამართლიანობისა და კარგი ცხოვრებისაკენ, სოკრატეს შემოთავაზებებში არის გადმოცემული და განხორციელებული“.⁴ ეს არის ქალაქი, სადაც

ადამიანთა ნიჭის გამოყენება არ არის შეზღუდული სიღარიბის, დაბადების ან სქესის მიხედვით და შემთხვევითი ოჯახური კუთვნილება და ქალაქი არ ზღუდავს ადამიანის შემეცნებისა და სიკეთისაკენ სწრაფვას; ეს არის რეჟიმი, სადაც ჭკვიანი, მოქალაქეობრივი შეგნების მქონე ადამიანები მართავენ საზოგადოებრივი კეთილდღეობისთვის.⁵

თითოეული მოქალაქე იმ საქმეს ასრულებს, რომელიც ყველაზე კარგად შეუძლია. ისინი საზოგადოებისათვის განეული სამსახურის შესაბამის აღიარებას, დიდებასა და პატივისცემას მოიპოვებენ. ეს ქალაქი პასუხობს კითხვაზე, რომელიც სოკრატეს დაუსვეს თავდაპირველად. სწორედ ფილოსოფოსები არიან სამართლიანი და ყველაზე ბედნიერი ადამიანები (ნამვილად უფრო ბედნიერი, ვიდრე უსამართლონი), მაგრამ მათი ბედნიერება არ არის დამოკიდებული უსამართლოდ მიღებულ ძალაუფლებაზე. ცხადია, რესპუბლიკაში ფილოსოფოსები არ იდევნებიან; ისინი მმართველი პირები არიან და მათ არასდროს ასამართლებენ.

რომ არა ფილოსოფოსების მმართველობა, და რომ არა მათი სამართლიანობა და სიბრძნე, სხვადასხვა არასასურველი მოვლენა განვითარდება. მაგალითად, იმისათვის, რომ სახელმწიფო მოხელისათვის საზოგადოებრივი ინტერესები კერძო ინტერესებზე მაღლა იდგეს, ჯარისკაცთა და მცველთა კლასებს შორის ნათესაური კავშირი აკრძალულია. საზოგადოებაში ნიჭიერი და ჭკვიანი ადამიანების მუდმივად არსებობას ეგვენიკური პროგრამა უზრუნველყოფს, რომელიც ადამიანთა სექსუალურ კავშირებზე სახელმწიფო კონტროლს ახორციელებს. მცველთა კლასი მხოლოდ ჰარმონიულად შეხამებული „ქორწინების ფესტივალის“ სისტემით მრავლდება, რომლის ერთადერთი მიზანი კოლექტიური (და შერჩევითი) გამრავლებაა გარკვეული მიზნებისათვის. არაფერი უნდა მიენდოს შემთხვევითობას.

კეთილშობილი ცეცხლი

ქვედა ფენის წევრთა დასამშვიდებლად (იმის გათვალისწინებით, რომ ისინი სავარაუდოდ ვერც გაიგებდნენ და არც დათანხმდებოდნენ მათ დაბალ სტატუსს) ფილოსოფოსი-მეფეები ვალდებული არიან მუდმივად მიმართონ კეთილშობილ ტყუილს – ოფიციალურ მითს, რომელზეც სამართლიანი ქალაქი არის დამყარებული. ამგვარად, ყველა მოქალაქეს (ფილოსოფოსების გარდა) ეუბნებიან, რომ მათი წარსული ცხოვრების მოგონებები მხოლოდ სიზმრებია და რომ ისინი ადრე ცხოვრობდნენ მიწისქვეშეთში, სადაც მათ ქმნიდნენ და წვრთნიდნენ. როდესაც საამისოდ მზად იყვნენ, მათი დედა – დედამიწა, გზავნიდა მათ ზედაპირზე. ამასთანავე, ფორმირების პროცესში მათ მიეცათ სული, რომელიც იყო შექმნილი ოქროსგან (ფილოსოფოსების), ვერცხლისგან (მებრძოლების), ან რკინისა და ბრინჯაოსაგან (მინათმოქმედებისა და ხელოსნების). ამ მითის მიზანია სახელწიფოს მცხოვრებთა დარწმუნება, რომ ყველანი დები და ძმები არიან, აგრეთვე იმისათვის, რომ კლასობრივი სისტემა, რომელიც სახელწიფოს არსებობისათვის უმნიშვნელოვანესია, ყოველთვის პოპულარული იყოს.

საუკეთესო პოლიტიკური სახელმწიფოს აღწერის დროს სოკრატე ასევე საუბრობს იმ სირთულეებზე, რომელიც ახლავს მის შექმნასა და შენარჩუნებას. რესპუბლიკის არა მხოლოდ ზოგადი კონცეფციაა არაპრაქტიკული, არამედ მისი განხორციელებაც შეუძლებელი ჩანს. სოკრატე ნათლად გვიჩვენებს, რა საფასურის გადახდა იქნებოდა აუცილებელი ასეთი პოლიტიკური წყობის შექმნისათვის. როგორც დავინახეთ, საფასური, რომელიც ასეთი წყობის დანერგვისთვის იქნებოდა საჭირო, არის ოჯახების აღმოფხვრა, ცენზურის დანესება, სიცრუის ფართოდ გავრცელება რეჟიმის მორალური საფუძვლის შესანარჩუნებლად და იმ ხალხის მმართველობა, რომელსაც არ სურს მართვა.

მიუხედავად იმისა, რომ *პლატონის სახელმწიფო* შეიძლება არ იყოს რომელიმე მომავალი პოლიტიკური რეჟიმის სქემა, იგი სასარგებლოა სხვა კუთხითაც. პირველ რიგში, იგი სიღრმისეულად იკვლევს ისეთ საჭირო პოლიტიკურ იდეებს, როგორცაა სამართლიანობა, ტირანია და განათლება. იგი გვთავაზობს საუკეთესო პოლიტიკური წყობის გააზრებულ იდეას და ამასთანავე გვიჩვენებს მისი დანერგვის პრაქტიკულ ხარვეზებს. საბოლოოდ, *პლატონის სახელმწიფო* უნდა მივიღოთ არა როგორც პოლიტიკური მითითება, არამედ როგორც ფილოსოფიური სავარჯიშო. სოკრატეს ექსკურსია უტოპიაში წარმოგვიდგენს ადამიანის აზრის სრულყოფის მცდელობას და არა ადამიანის ქცევის სრულყოფის ფორმულას.

ფრენსის ბეკონის ახალი ატლანტიდა: პასუხი მეცნიერებას

იდეა იმის შესახებ, რომ უტოპია რეალურად მიიღწევა „აქ“ და „ახლა“, მეთხუთმეტე საუკუნის შემდეგ გახდა პოპულარული. ფრენსის ბეკონი (1561-1626) იყო პირველი და ყველაზე გავლენიანი გამავრცელებელი უტოპიური იდეისა, რომლის მიხედვითაც მეცნიერებას შეუძლია ადამიანებს მისცეს ყველაზე სასურველი სიკეთე – კომფორტული თვითშენარჩუნება. ისინი, ვისაც დღეს სჯერათ ან აღიდეგენ ადამიანის პროგრესის, მეცნიერული მიღწევების, ტექნოლოგიური სიახლეების ან მსოფლიო პოლიტიკური მოდერნიზაციისა და განვითარების ბრწყინვალეობას (იხ. თავი IX), ძირითადად ისეთივე პოლიტიკური რეჟიმის სისწორეში არიან დარწმუნებულები, რომელიც ბეკონის სქემასთანაა ახლოს.

ახალ ატლანტიდაში (1627) ბეკონი აღწერს მოგზაურთა წარმოსახვით ვოიაჟს, რომლებმაც აღმოაჩინეს კუნძული ბენსალემი. ისინი დაიტანჯნენ წყნარ ოკეანეში ხანგრძლივი მგზავრობით და სჭირდებოდათ საკვები და დასვენება. თავდაპირველად, კუნძულის მკვიდრებმა გააფრთხილეს, არ გადასულიყვნენ კუნძულზე, მაგრამ მოლაპარაკებების შემდეგ მაინც დართეს ნება. სტუმართა პირველი უარყოფითი შთაბეჭდილება გაქრა, როგორც კი ნახეს კუნძული ისეთი, როგორც ის ნამდვილად არის: დალოცვილი, ბედნიერი ადგილი.

სცამილუტამა და მეცნიერება

ბენსალემის ყოველდღიური ცხოვრების პრაქტიკული დეტალების უმეტესობა ბეკონს მხოლოდ ზედაპირულად აქვს აღწერილი. მიუხედავად იმისა, რომ კუნძულის წარგზავნილებმა ევროპაში საიდუმლო ექსპედიცია ჩაატარეს მეცნიერული მიღწევების შესასწავლად, სხვა მხრივ კუნძული მოწყვეტილია მსოფლიოს. ამგვარი გეოგრაფიული იზოლაციის გამო, თავდაცვის საჭიროება არ არსებობს. კუნძული ეკონომიკურადაც თვითკმარია. მდიდარი ბუნებრივი რესურსების ხარჯზე ბეკონი ქმნის ყოველმხრივ უზრუნველყოფილ ქვეყნას.

ბენსალემი ქრისტიანული საზოგადოებაა, მაგრამ აღიარებს რელიგიურ თავისუფლებას. სხვადასხვა რელიგიური აღმსარებლობის წევრებს უკავიათ მაღალი თანამდებობები, აქ ტოლერანტობა ნორმაა. რელიგიური დისპუტები, რომლებმაც განხეთქილება ჩამოაგდო ზევრ ევროპულ ქვეყანას შორის, უტოპიურ კუნძულზე არ არსებობს.

ფრენსის ბეკონი (1561-1626) – ინგლისელი ფილოსოფოსი, მეცნიერი, ესეისტი და სახელმწიფო მოხელე – იმ მოსაზრებას უჭერდა მხარს, რომ მეცნიერება კაცობრიობის თვითშენარჩუნების გასაღებია: „ბუნებაზე რომ იბატონო, მას უნდა დაემორჩილო“, ამბობდა იგი.

ბენსალემის სოციალური საფუძველი ოჯახია; ქორწინება არის საზოგადოების ფუძე. დღესასწაულების დროს, რომელიც ოჯახის ზეიმად არის ცნობილი და დაარსებული და დაფინანსებულია სახელმწიფოს მიერ, განსაკუთრებულ პატივს დიდი ოჯახის უფროსებს მიაგებენ. ოჯახი და მორალური საქციელი ურთიერთდაკავშირებული და სტაბილური თემური ცხოვრების ქვაკუთხედად არის მიჩნეული. თემის სტაბილურობას აძლიერებს ის ფაქტიც, რომ 2000 წლის წინ დიდსულოვანმა მმართველმა სოლომონმა შექმნა იმდენად სრულყოფილი კანონები, რომელთა განახლება მას მერე საჭირო აღარ გამხდარა.

ბენსალეში ძალიან პროგრესული საზოგადოებაა. მისი საუკეთესო მოაზროვნეები იკრიბებიან კოლეჯში, რომელსაც შესაბამისად სოლომონის სახლი ეწოდება; აქ მეცნიერების კანონები ექსპერიმენტებისა და დაკვირვების გზით „საგნების მიზეზების და იდუმალი ბუნების გარკვევის; ყველა შესაძლო საშუალებით ადამიანის იმპერიის საზღვრების გაფართოების“ აღმოსაჩენად გამოიყენება. პლატონის „სახელმწიფოსგან“ განსხვავებით, ბენსალეში ცოდნას არა მხოლოდ საკუთარი კეთილდღეობისთვის იძენენ, არამედ ბუნებაზე ბატონობისათვისაც. მეცნიერება უნდა იყოს გამოყენებული „ადამიანის ყოფის შემსუბუქებისათვის“.

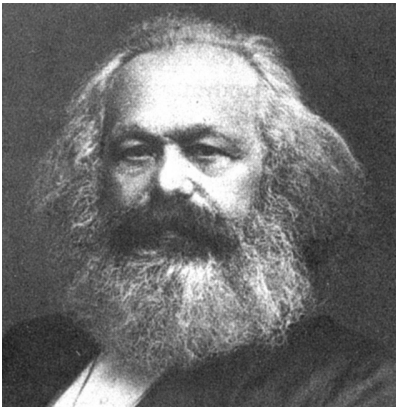
ბეკონისეული მეჩვიდმეტე საუკუნის შეხედულება ბევრ საკითხში წინასწარმეტყველურად ჟღერს. მაგალითად, კუნძულზე მეცნიერების მეშვეობით ცხოვრების საშუალო ხანგრძლივობა შესამჩნევად იზრდება, ვინაიდან ავადმყოფობის მთელი სიმძიმე აღმოფხვრილია, შექმნილია ხილისა და ყვავილების ახალი ჯიშები, ზოგიერთ მათგანს სამკურნალო თვისებები აქვს, მკურნალობის სფეროში ტექნოლოგიური რევოლუცია მოხდა. ბენსალემის მკვიდრთ ბუნებრივი კატასტროფების თავიდან აცილება შეუძლიათ, ვინაიდან მათი მეცნიერება ბუნების უმკაცრეს საიდუმლოებასაც კი ხსნის.

სამთავალ გეგმა

მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერები ვერ თანხმდებიან, რაში მდგომარეობს ბეკონის ახალი ატლანტიდის ნამდვილი მიზანი, ნაშრომი ძალიან მნიშვნელოვანია. ერთი ცნობილი და ავტორიტეტული მოაზროვნე ბეკონში „პირველ რეალურ, თანამედროვე უტოპისტს“ ხედავს, ვინაიდან ბეკონს ეგონა, რომ მისი იდეალური საზოგადოება არსებობას შეძლებდა.⁶ ახალი ატლანტიდა არ მოიაზრებოდა როგორც მომავლის ზუსტი გეგმა; თუმცა, ბეკონმა შემოგვთავაზა საზოგადოების ერთი შესაძლო ფორმა, რომელშიც მეცნიერული პროგრესი შეუზღუდავად იქნებოდა ნებადართული. ბეკონის ტექნოლოგიური უტოპიის ხედვა მიზნად არ ისახავდა არსებული საზოგადოებისადმი პროტესტს, ეს იყო ადამიანის მდგომარეობის რადიკალური გაუმჯობესების გეგმა.

კარლ მარქსის უკლასო საზოგადოება: პასუხი ეკონომიკაზე

კარლ მარქსი (1818-1883) უტოპისტი იყო, მაგრამ პლატონისა და ბეკონისაგან განსხვავდებოდა. მარქსის წინამორბედი იწყებდნენ თავისი სამოთხის დეტალური აღწერით და როდესაც სოციალური რეალობის კრიტიკაზე გადადიოდნენ, ეს უფრო ფარულად ხდებოდა, ვიდრე აშკარად. მათგან განსხვავებით, მარქსმა დაიწყო არსებული საზოგადოების აშკარა კრიტიკით და მისეული უტოპიის მხოლოდ ზოგადი მონახაზი შექმნა. ის საკუთარ თავს პრაქტიკოს-რეალისტად მიიჩნევდა და არა მეოცნებე იდეალისტად. იგი თავის მსოფლმხედველობას ისტორიული და სოციალურ-ეკონომიკური რეალობის სწორ ემპირიულ აღქმად განიხილავდა და ამით უარყოფდა, რომ მისი იდეები წარმოსახვით აზროვნებას ეფუძნებოდა.

კარლ მარქს (1818-1883) – გერმანელ ფილოსოფოსს, ეკონომისტსა და რევოლუციონერს – მიაჩნდა, რომ სამართლიანი სამყარო მხოლოდ კაცობრიობის კაპიტალისტურიდან სოციალისტურ ეკონომიკაზე გადასვლითა და საზოგადოების ევოლუციით მიიღწევა: „აქამდე არსებული ყველა საზოგადოების ისტორია კლასთა ბრძოლის ისტორიაა“.

მიუხედავად ამისა, მარქსიზმში უტოპიური ელემენტი აშკარაა. წინამორბედი უტოპისტებისაგან განსხვავებით მარქსს სჯეროდა, რომ მისი იდეალური საზოგადოება არა მხოლოდ შესაძლებელი, არამედ გარდაუვალი იყო. კლასებს შორის მწვავე ბრძოლა, რომელსაც იგი წინასწარმეტყველებდა (იხ. თავი XIV), მხოლოდ იმ შემ-

თხვევაში შეიძლება იქნეს სწორად გაგებული, თუ ეს ბრძოლა აღიქმება, როგორც მშვიდობისა და სიუხვის აღთქმულ ქვეყანაში უტოპიური ცხოვრების აუცილებელი შესავალი. ეს წინასწარმეტყველება, მარქსის აზრით, იყო დაუძლეველი ძალის საბოლოო შედეგი, რომელიც კაცობრიობის ისტორიას მისი გარდაუვალი ბედისწერისკენ – უკლასო საზოგადოებისკენ – მიაქანებდა.

უძნდმივის წამყვანი ძალი

მარქსის გალაშქრება ეკონომიკური უთანასწორობის წინააღმდეგ, მეცხრამეტე საუკუნის შუა პერიოდში კაპიტალიზმთან ასოცირებული შრომის მძიმე პირობებით და ფართოდ გავრცელებული ტანჯვით იყო გამოწვეული. მდიდარი კომერციული და ინდუსტრიული ელიტა (ბურჟუა კაპიტალისტთა კლასი) ეწინააღმდეგებოდა რეფორმებს, რომლებიც გალარბებული მუშათა კლასის (პროლეტარიატის) ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებისაკენ იყო მიმართული. მარქსის *კაპიტალში* ნათლად არის აღწერილი დასაქმების სფეროდან მოტიანილი ისეთი მაგალითები, რომლებმაც მისი რისხვა გამოიწვია, მაგალითად:

მერი ენ ვოკლიმ იმუშავა შესვენების გარეშე 26.5 საათი 60 სხვა გოგოსთან ერთად, 30 გოგო ერთ ოთახში, რის გამოც საჭირო რაოდენობის ჟანგბადის ნაცვლად მხოლოდ ერთ მესამედ კუბურ ფუტს შეისუნთქვდნენ... მერი ენ ვოკლი ცუდად გახდა პარასკევს [და] მოკვდა კვირას... ექიმმა კეისმა, რომელიც დაგვიანებით გამოიძახეს, სასამართლოში განაცხადა, რომ „მერი ენ ვოკლი მოკვდა ხალხით გადატვირთულ ოთახში ხანგრძლივი მუშაობის შედეგად“.⁷

მარქსისათვის მერი ენ ვოკლის და სხვა მისწირების სიკვდილი უბრალო შემთხვევითობა არ ყოფილა. მას სწამდა, რომ ეკონომიკა – მატერიალურ საჭიროებათა წარმოება და განაწილება – ადამიანის ცხოვრების ძირითადი განმსაზღვრელია და რომ ისტორიულად ადამიანთა საზოგადოებები იქმნებოდა და ინგრეოდა ეკონომიკური ფაქტორების მკაცრი დინამიკის შესაბამისად. მას სჯეროდა ისიც, რომ მერი ენ ვოკლი, რაკი კაპიტალიზმის ეპოქაში დაიბადა, განწირული იყო ხანმოკლე და ხელმოკლე ცხოვრებისათვის და საარსებო მინიმუმისთვის სამუშაოდ. წარმოების მეპატრონეებს – კაპიტალისტებს კლასს კი – შეეძლო სულ უფრო მეტად გამდიდრებულიყო. ენ ვოკლის ცხოვრება და ადრეული სიკვდილი გამოწვეული იყო მეცხრამეტე საუკუნის შუა პერიოდის შემოსავალზე ორიენტირებული ეკონომიკით. თუმცა, მარქსის აზრით, კაპიტალიზმის განვითარების ლოგიკამ, გარდაუვალი გახადა სიძუნწესა და ექსპლუატაციაზე აგებული ძალაუფლების ზესტრუქტურების ნგრევა და მარქსის საყვარელი პროლეტარიატის – ღარიბი და გარიყული მუშათა კლასის დიდი სოციალური აღმასვლა.

პბტლუფატიადის დიქტატურა

მარქსი რევოლუციური პროცესის პირველ სტადიას, რომელიც დაუყოვნებლივ მოჰყვება კაპიტალიზმის გადავარდნას, *პროლეტარიატის დიქტატურას* უწოდებს.

მარქსის მტკიცებით, ეს ისტორიული ეპოქა *კომუნის პირველი სტადია* უნდა ყოფილიყო და კაცობრიობის ისტორიაში სოციალისტური ათასწლეულის დასაწყისი განესახიერებინა. პროლეტარიატის დიქტატურა, როგორც დროებითი ფენომენი, იარსებებდა მხოლოდ იმ დრომდე, სანამ იარსებებდა კონტრრევოლუციისაგან დაცვის აუცილებლობა. ამ დროის განმავლობაში შეიქმნებოდა ახალი რევოლუციური პროგრამები „ყველასგან შესაძლებლობების მიხედვით, ყველასთვის საჭიროებათა მიხედვით“ პრინციპით. ამგვარი პოლიტიკა გულისხმობდა კერძო საკუთრების გაუქმებას, მუდმივად მზარდ საშემოსავლო გადასახადს, მემკვიდრეობის უფლების გაუქმებას, სახელმწიფოს მიერ ყველა საკრედიტო დაწესებულების, აგრეთვე კომუნიკაციისა და ტრანსპორტის საშუალებების ცენტრალიზაციას, ყველა ბავშვისათვის უფასო განათლების შემოღებას, ბავშვთა შრომის გაუქმებას, სახელმწიფოს საკუთრებაში არსებული ქარხნებისა და ნარმოების საშუალებების გაფართოებას და „გამოუყენებელი მიწების კულტივაციასა და მიწის გაუმჯობესებას ზოგადი გეგმის შესაბამისად.“⁸

ამ სტადიების თანმიმდევრულად შესრულების შედეგად ხელისუფლება უბრალოდ თავისთავად გაქრებოდა. როცა (მარქსის კოლეგის, ფრიდრიხ ენგელსის აზრით) კლასობრივი განსხვავება და ანტაგონიზმი ბუნებრივად ქრება, სახელმწიფო ძალაუფლების ჩართვა სოციალურ ურთიერთობებში ზედმეტი ხდება და „ადამიანთა მმართველობა იცვლება საგნების და ნარმოების პროცესის ადმინისტრირებით“. საბოლოო ჯამში „სახელმწიფო არ „ნადგურდება,“ იგი გადაშენდება.“⁹

არსებითად, მარქსი, პროლეტარიატის დიქტატურას (კომუნის სოციალისტურ საფეხურს), უკლასო უტოპიის აუცილებელ შუალედურ რგოლად განიხილავდა. მარქსს სწამდა, რომ ადამიანები სუფთა გონებით იბადებიან და ის, რაც მოგვიანებით მათ გონებაში აღიბეჭდება, უფრო მეტად საზოგადოების ბუნებით განისაზღვრება, ვიდრე ინდივიდუალური გენეტიკური მემკვიდრეობით. მეტიც, მარქსი ვერ ხედავდა პიროვნების ჭეშმარიტ ინტერესებსა და საზოგადოების ინტერესებს შორის შესაძლო დაძაბულობას. შესაბამისად, სოციალისტურ ხანაში ხალხი ბუნებრივად შეითვისებდა სოციალისტურ ღირებულებებს. კაპიტალისტური სახელმწიფოებისგან განსხვავებით, სადაც, თითქოს, კონკურენტული მოქალაქეების ჩამოყალიბებას უწყობენ ხელს, რომლებიც სინამდვილეში დეგრადირებულნი არიან და ექსპლუატაციას უწევენ ერთმანეთს, სოციალისტური სახელმწიფო აყალიბებდა კოოპერატიულ მოქალაქეებს, რომლებიც პატივს სცემდნენ და ეხმარებოდნენ ერთმანეთს. კლასობრივი კონფლიქტი თავისთავად აღმოიფხვრებოდა და ინტერესთა ბუნებრივი ჰარმონიით იქნებოდა ჩანაცვლებული.

სახელმწიფოთა გაქრობის მარქსისტული რწმენა ინტერესთა მთლიანობის ერთგვარ ლოგიკაზე იყო დაფუძნებული: კერძო საკუთრების შემცირებითა და შრომის დანაწილებით სოციალური უთანასწორობა მცირდება, ხოლო სოციალური უთანასწორობის შემცირებით – შეიარაღებული კონფლიქტის მიზეზები. თავისთავად, კლასების არარსებობის შემთხვაში კლასობრივი ბრძოლაც შეუძლებელი ხდება. დაბოლოს, შეიარაღებული კონფლიქტის შემცირებით სახელმწიფოს საჭიროებაც მცირდება. წარსული საზოგადოებები იყო მხოლოდ ადამიანთა გამოგონება კლასობრივი დომინანტობის შესანარჩუნებლად. მარქსის თანახმად, სოციალური კლასების გაქრობასთან ერთად უფუნქციოდ დარჩენილი მთავრობაც მოკვდება.

უკლასო საზოგადოება

როგორც მარქსი წინასწარმეტყველებდა, მთავრობის არსებობის ბუნებრივი დასასრული *კომუნისმის მეორე სტადია* – უკლასო საზოგადოებაში უნდა მომხდარიყო. ამ კომუნისტურ უტოპიაში ნამდვილი ადამიანური სურვილების დაკმაყოფილება შესაძლებელი იქნებოდა. კაპიტალიზმში, წერდა მარქსი, „ყველას კონკრეტული, განსაზღვრული საქმიანობის თავსმოხვეული სფერო აქვს, რომელსაც თავს ვერ დააღწევს. მონადირეა ის მეთევზე, მწყემსი თუ „კრიტიკული კრიტიკოსი“, ასეთად უნდა დარჩეს, თუ არ უნდა, რომ არსებობის საშუალება დაკარგოს.“¹⁰ ამის საპირისპიროდ, კომუნისმში,

სადაც არავის აქვს საქმიანობის განსაზღვრული სფერო, მაგრამ შეუძლია მოამზადოს საკუთარი თავი მის მიერ არჩეულ დარგისათვის, საერთო პროდუქციის რეგულირების გზით საზოგადოება შესაძლებელს ხდის ჩემთვის გავაკეთო ერთი საქმე დღეს და მეორე ხვალ. ვინადრო დილით, ვითევზაო შუადღეს, ვმწყემსო ნახირი საღამოს, აგრეთვე გავაკრიტიკო ვახშამი – ზუსტად ისე, როგორც მე მინდა – მონადირედ, მეთევზედ, მწყემსად ან კრიტიკოსად გადაქცევის გარეშე.¹¹

ინდივიდუალური თვითრეალიზაციის პარალელურად, განვითარდებოდა ბედნიერების მომტანი სოციალიზმი, რომლის დროსაც ადამიანები იქნებოდნენ „ლოიალური, ბრძენი და არაკორუმპირებული ამხანაგები, რომლებიც ერთმანეთს სრულიად არაეგოისტური კეთილგანწყობით მოეპყრობოდნენ.“¹² მარქსის უკლასო საზოგადოება ამ მხრივ ვირტუალურად ყველა დანარჩენ უტოპიას მოგვაგონებს. ერთ-ერთი მეცნიერი მარქსისტული უტოპიზმის შესახებ აღნიშნავს, რომ კომუნისტური საზოგადოების მარქსისტული აღწერა ბევრ სხვა უტოპიურ შრომასთან „საერთო ეთიკურ საფუძველს“ იზიარებს, რომლის მთავარი მახასიათებლებიცაა „საერთო და არა კონკურენტული შრომა, საზოგადოებისთვის სასიკეთო მიზნები და არა თვითკმაყოფილება და ჰედონიზმი – თითოეულ წევრზე სოციალური პასუხისმგებლობის ეთიკა და არა ყველაზე ძლიერთა გადარჩენისათვის ბრძოლა.“¹³

მომავლის სურათი, რომელიც მარქსმა და ენგელსმა მსოფლიოს შესთავაზეს, ნამდვილად მიმზიდველი და უტოპიური იყო:

დანაშაული აღმოიფხვრებოდა, ცხოვრების ხანგრძლივობა გაიზრდებოდა, ძმობა და თანამშრომლობა ახალ მორალურ ნესებს დაამკვიდრებდა, მეცნიერული პროგრესი სწრაფი ტემპით განვითარდებოდა. ყველაფერთან ერთად, სოციალიზმის მთელ მსოფლიოში გავრცელებით, კაცობრიობის უდიდეს დაავადებას – ომსა და მის ტყუპ ძმას, ნაციონალიზმს – ადგილი აღარ ექნებოდა. ამას საერთაშორისო მეგობრობა მოჰყვებოდა ... სოციალური რევოლუციით კაცობრიობა დაასრულებდა მის „პრეისტორიულ“ ხანას და პირველად შეაბიჯებდა იქ, რასაც შეიძლება მისი საკუთარი ისტორია ეწოდოს.

...რევოლუციის შემდგომ გაერთიანებულ უკლასო საზოგადოებას პირველად შეეძლება გადანყვიტოს, რომელი გზით ნავიდეს და როგორ გამოიყენოს საკუთარი რესურსები და შესაძლებლობები. პირველად ჩვენ თავად შევექმნით საკუთარ ისტორიას! ეს არის „ნახტომი მონობიდან დამოუკიდებლობისაკენ, სიბნელიდან სინათლისაკენ.“¹⁴

უტოპიისაკენ დაბრუნება

არც ერთ უტოპიაში, რომელიც განვიხილეთ, არ არსებობს კონფლიქტი, შური, წინააღმდეგობა, მტრული დისპუტები ან პირადი იმედგაცრუება. არანაირი ღრმად ფესვგადგმული დაპირისპირება არ ყოფს ინდივიდებს და არ არსებობს დიდი ანტაგონიზმი საზოგადოებასა და სახელმწიფოს შორის. თუმცა, ყველა ეს იდეალური სახელმწიფო სხვადასხვა ხედვით არის ინსპირირებული და წესრიგის გეგმაც სხვადასხვაგვარი აქვს.

უცდაპიით შთაგანება

როგორც ვნახეთ, პოლიტიკური მოაზროვნეები უტოპიას სხვადასხვა მიზეზის გამო ქმნიან. „სახელმწიფოში“ პლატონმა ადამიანის სრულყოფილების საზღვრები გამოიკვლია; იგი არა მარტო საუკეთესო პოლიტიკური წყობის აღწერას ცდილობდა, არამედ სურდა ნათელი მოეფინა იმ პრობლემებისათვის, რომლებიც შესაძლოა მოჰყოლოდა ასეთი პოლიტიკური წყობის დანერგვის მცდელობას. მისგან განსხვავებით, ბეკონმა „ახალი ატლანტიდა“ დანერა არა იმისათვის, რომ ადამიანური შესაძლებლობების ზღვარი ეჩვენებინა, არამედ წარმოეჩინა, თუ რისი მიღწევა შეუძლია თანამედროვე მეცნიერებაზე დაფუძნებულ საზოგადოებას. ბეკონს აინტერესებდა არა ადამიანთა შეზღუდვები, არამედ მათი შესაძლებლობები. მისი ნაშრომი დამაიმედებელია და ადამიანის კეთილდღეობის შესამჩნევ გაუმჯობესებას გვპირდება.

მარქსის უტოპიური შეხედულება იმედისმომცემია; მეტიც, იგი შედგება მისი მსოფლმხედველობის ლოგიკური და აუცილებელი ნაწილისგან. გზის ბოლოს უკლასო საზოგადოების დაპირების გარეშე, ძალადობა და ტანჯვა, რომელიც მარქსის რწმენით, აუცილებლად თან უნდა ახლდეს კაპიტალიზმის დასასრულს, საბოლოოდ აზრს მოკლებული იქნება. მარქსის უტოპია იმედის ნაპერწკალს სახავს რევოლუციისა და ბრძოლის უიმედო პერსპექტივაში.

გზა უცდაპიისაკენ

იმისათვის, რომ შეიქმნას სრულიად ბედნიერი და ჰარმონიული მსოფლიო, ავტორმა უნდა წარმოადგინოს საზოგადოების კონსტრუირების ახლებური ხედვა. პლატონი ფილოსოფიაში ხედავდა გასაღებს. მისეული სახელმწიფო ვერ იარსებებდა, სანამ მის მმართველობაში ყველაზე ჭკვიანი ფილოსოფოსები არ მოვიდოდნენ; სხვაგვარად არის ბეკონთან, რომლისთვისაც ნათელი მომავალი არის არა ადამიანთა აბსტრაქტული ცოდნის შედეგი, არამედ მეცნიერული მეთოდების ტექნიკური განვითარება. მისი „სოლომონები“ არ იყვნენ ფილოსოფოსები, რომლებიც იდეების სულიერ სფეროზე ნუხდნენ; ისინი იყვნენ მეცნიერები, რომლებიც ადამიანთა შესაძლებლობების განმტკიცების მიზნით აანალიზებდნენ, იკვლევდნენ, სისტემატიზაციას უკეთებდნენ, იწერდნენ და ამოწმებდნენ ბუნების სხვადასხვა ფენომენს. მარქსისათვის ფილოსოფია და მეცნიერება ეკონომიკამ დაჩრდილა: მისი აზრით, არაექსპლუატაციური ეკონომიკური ურთიერთობები მშვიდობიანი და მდიდარი ქვეყნის გარანტიაა.

რეაქციის პრაქტიკული

თანამედროვე მეცნიერულ და ტექნოლოგიურ განვითარებასთან ერთად, ზოგიერთი პოლიტიკური მოაზროვნე უფრო სერიოზულად დაფიქრდა უტოპიის მიღწევის პრაქტიკულ შესაძლებლობაზე. ახალი უტოპისტები, რაკი შეიარაღდნენ უფრო მეტად განვითარებული ინსტრუმენტებით – ახალი მეცნიერებით, ახალი ეკონომიკით – დედამიწაზე სამოთხის არსებობას სულ უფრო ხშირად განიხილავენ როგორც რეალურ შესაძლებლობას და არა უბრალოდ აუსრულებელ ოცნებას.

ეს ტენდენცია ნათლად არის ასახული ზემოთ განხილულ უტოპიურ ნაშრომებში. მაგალითად, პლატონი გვიჩვენებდა, რომ მისი უტოპიის შექმნა და შენარჩუნება, სრულიად შეუძლებელი თუ არა, ძალიან რთული იქნებოდა. მისგან განსხვავებით, ბეკონმა აღწერა საზოგადოება, რომელიც თანამედროვე მეცნიერების ყველა შესაძლებლობის სრულად გამოყენების შემთხვევაში, შესაძლებელია გამხდარიყო ადამიანის კეთილდღეობის განმტკიცების საფუძველი. რა თქმა უნდა, ბეკონი უტოპიას მომავლის შესაძლებლობად განიხილავდა, თუმცა მიაჩნდა, რომ მისი მიღწევა ადამიანს ხელეწიფება. მარქსის უკლასო საზოგადოება არათუ შესაძლებელი, არამედ გარდაუვალიც იყო — პროლეტარიატის საბოლოო გამარჯვების დამტკიცება და ჯილდო.

საბოლოოდ, უტოპიებმა სამომავლო გეგმის სახე მიიღო. ამ გეგმების საერთო საფუძველია ზოგადი ხედვები ადამიანთა მოდემისა და იმის შესახებ, თუ რა არის ადამიანისთვის საუკეთესო.

რეაქცია და ადამიანის მუშა

„სახემნიფოში“, იდეალური ქალაქის აღწერასთან ერთად, აღწერილია მისი დაღუპვაც. ნაშრომის ერთ-ერთი ინტერპრეტაციის მიხედვით, პლატონი ხვდებოდა, რომ ადამიანთა სრულყოფილი თემის დაარსების შემთხვევაშიც კი, მისი გადაგვარება გარდაუვალი გახდებოდა. ამგვარად, პლატონმა დასვა კითხვა, რომელიც გადამდები აღმოჩნდა ყველა შემდგომი უტოპიისათვის: როგორ შეიძლება თავიდან ავიცილოთ ცვლილება? განმარტების მიხედვით, უტოპია არის საუკეთესო პოლიტიკური წყობა; აქედან გამომდინარე, მასში განხორციელებული ყველა მნიშვნელოვანი ცვლილება უარესობისკენ არის მიმართული. ამგვარად, პარადოქსულად, ცვლილება ამ ნოვატორული საზოგადოებების მომაკვდინებელი მტერი ხდება.

ცვლილებებისაგან დასაცავად უტოპისტმა ავტორმა იდეალურ საზოგადოებაში არაფერი უნდა დატოვოს შესაცვლელი, განსაკუთრებით ის, რაც **ადამიანის ბუნებას** ეხება. ხალხის მშვიდად და ჰარმონიულად ცხოვრებისათვის აუცილებელია აღმოიფხვრას ან მკაცრად გაკონტროლდეს ადამიანის ისეთი ფუნდამენტური თვისებები, როგორცაა უზნეობა, ბოროტება და არაპროგნოზირებადობა.

ბედნიერი სახელმწიფოს ძიებაში უტოპიები, როგორც წესი, მოიცავენ **ევგენიკურ** პროგრამებს, იძულებით განათლებასა და კერძო საკუთრების აკრძალვას. ევგენიური პროგრამის მიზანია გააკონტროლოს ხალხის მემკვიდრეობითი თვისებები სელექციური გამრავლების გზით, ხოლო იძულებითი განათლება განიხილებოდა, როგორც საჭირო მეთოდი საუკეთესო ადამიანური თვისებების შენარჩუნებისა და არასასურველი თვისებების აღმოფხვრისათვის. უტოპიურმა

მოაზროვნებმა იმავე მიზნით დაუჭირეს მხარი კერძო საკუთრების აღმოფხვრას, რათა განიღვენოს ეგოიზმი, სიხარბე და სიძუნწე ადამიანის ბუნებიდან. უტოპისტების უმეტესობის აზრით, ადამიანის ეგოიზმი გამოწვეულია სოციალურ-ეკონომიკური ინსტიტუტებით, რომლებიც იცავენ, მხარს უჭერენ და სამუდამოდ ინარჩუნებენ უთანასწორობას და ეს ინსტიტუტები შეიძლება გაუქმდეს მხოლოდ საზოგადოების ფუნდამენტური რეორგანიზაციით. ამის გამო, ბევრ უტოპიაში საერთო სათემო აქტივობა, საერთო საცხოვრებელი და საზოგადოებრივი კვება ანაცვლებს ქონების კერძო მესაკუთრეობას იმ იმედით, რომ თანამშრომლობა გაიმარჯვებს კონკურენციაზე.

საზოგადოების რადიკალური რეორგანიზაციის გეგმათა უმეტესობას საფუძვლად უდევს ადამიანის ბუნების სპეციფიკური ხედვა. ამ თვალსაზრისით, ადამიანთა შორის კონფლიქტი წარმოიშობა ცუდად ორგანიზებულ ან კორუმპირებულ საზოგადოებაში, რასაც ხშირად, უბრალოდ „სისტემა“ ეწოდება. თუ ფუნდამენტურად არაკორექტული ინსტიტუტების ნეგატიური გავლენა აღმოიფხვრება, ადამიანის ქცევა პოზიტიურისკენ შეიცვლება. უტოპიური შეხედულების მთავარი რწმენა ისაა, რომ ადამიანის ბუნება კარგი თუ არა, დამჯერი მაინც არის (და ამის გამო პოტენციურად კარგია).

უტოპია და პლიციის უტოპიკალიტა

უტოპიური რწმენა, რომ ადამიანის ბუნება უნდა და შეიძლება ადვილად შეიცვალოს, სერიოზულ კითხვებს ბადებს. თუ გარემოს მართლაც შეუძლია სერიოზული გავლენა იქონიოს ინდივიდზე, მაშინ ადამიანი არა მარტო მორალური სრულყოფილების, არამედ მორალური გახრწნის კანდიდატი ხდება. აქედან გამომდინარე, უტოპიის დროს ნებისმიერმა ნაკლმა შეიძლება ოცნება კომპარად აქციოს.

თითქმის ყველა უტოპიაში (მარქსის პროლეტარიატის დიქტატურის ეტაპის ჩათვლით) პოლიტიკური ძალაუფლება ცენტრალიზებულია. შესაბამისად, უტოპიურ მთავრობებს განკარგულებაში აქვთ ძლიერი ინსტრუმენტები, რომლებითაც აკონტროლებენ ადამიანთა ქცევას. თავისთავად ეს ინსტრუმენტები ნეიტრალური; ყველაფერი იმაზე დამოკიდებული, როგორ იყენებენ მათ – ბრძნულად თუ სულელურად, რაციონალურად თუ მფლანგველურად, მორალურად თუ ამორალურად. ხშირად, უტოპისტები თვლიან, რომ ეს ინსტრუმენტები ყოველთვის სასიკეთოდ იქნება გამოყენებული. მაგრამ თანამედროვე ტექნოკრატიული სახელმწიფოს ძალაუფლებისა და დამყოლი ადამიანური ბუნების გათვალისწინებით, ეს ვარაუდი, რბილად რომ ვთქვათ, უსუსურია. უტოპიური სქემების კრიტიკოსებს აწუხებდათ არა უბრალოდ ძალაუფლების ერთ ადგილას თავმოყრა, რასაც ისინი ხშირ შემთხვევაში დადებითად აფასებდნენ კიდევ, არამედ ძალაუფლების განხორციელებისას შეკავებისა და განონასწორების სრული არარსებობა.

უტოპიის მიმდევრები, როგორც წესი, პოლიტიკისა და მთავრობისადმი მცირე ინტერესს იჩენენ. ისინი ვერ ხედავენ ძალაუფლებასა და სამართლიანობას შორის კონფლიქტური ურთიერთობის დარეგულირების აუცილებლობას. მატერიალური სიმდიდრის, სამოქალაქო სულისკვეთებით განმსჭვალული მოქალაქეებისა და ადამიანის სურვილებსა და კეთილდღეობას (ან სოციოეკონომიკურ თანასწორობასა და პიროვნულ აღმატებულებას) შორის მცირე ან არარსებული კონფლიქტის შემთხვევაში, სოციალური სამართლიანობის მიღწევა გახდება უფრო ტექნიკური,

ვიდრე პოლიტიკური სახის პრობლემა. ამგვარად, არსებული მთავრობის მუშაობის ძირითადი მექანიზმი – ძალაუფლებათა გამიჯვნა, შეკავება და განონასწორება, სასამართლო ზედამხედველობა და ა.შ. – უტოპისტათა უმეტესობისთვის ინტერესმოკლებული იყო.

დისტოპია: ოცნებიდან კომპარამდე

უკონტროლო პოლიტიკური ძალაუფლების საშიშროებანი და კომპარად გადაქცეული უტოპიის თემა თვალსაჩინოდ არის განხილული ისეთ ცნობილ ნაშრომებში, როგორებიცაა ჯორჯ ორუელის „ათას ცხრაას ოთხმოცდაოთხი“ (1961) და ოლდოს ჰაქსლის „მამაცი ახალი სამყარო“ (1932). ორივე ნიგნი **დისტოპიის** გრაფიკული აღწერაა – საზოგადოება, რომლის შემქმნელებიც აპირებდნენ სრულყოფილი პოლიტიკური წყობის აშენებას, აღმოაჩენს, რომ შეუძლებელს დაჰპირდნენ. ისინი ხელისუფლებაში დარჩენას მხოლოდ ძალადობისა და კომუნიკაციის სისტემის მეშვეობით დამყარებული მკაცრი მონოპოლიის გზით ახერხებენ.

მტყლის სამყარო

„ათას ცხრაას ოთხმოცდაოთხში“ ტოტალიტარი მმართველები (რომელთაც განსახიერებს ბუნდოვანი ფიგურა, რომელსაც დიდ ძმას უწოდებენ) ინარჩუნებენ ძალაუფლებას არა მარტო ადამიანთა მოქმედებებისა და ქცევის ფორმების, არამედ მათი აზროვნების წყაროსა და მეთოდების მანიპულირებით. დაარსებულია სიმართლის სამინისტრო, რომელსაც აქვს მხოლოდ ერთი მიზანი – სისტემატურად მოატყუოს მოქალაქეები; გამოგონილია ახალი ენა („Newspeak“) — ყველა იმ სიტყვის, იდეის და გამოთქმის აღმოსაფხვრელად, რომელიც მთავრობის მიერ საშიშად არის მიჩნეული; გარდა ამისა, შემოღებულია ურთიერთსანაინალმდეგო ლოგიკა (ორმაგი აზროვნება), რომლის მიზანიცაა მოქალაქეთა გონებისათვის მისაღები გახადოს ოფიციალური პროპაგანდის უპრინციპობა.

ოფიციალური იდეოლოგიის თანახმად, სახელმწიფო ტერორის, მკაცრი ცენზურისა და მუდმივი მეთვალყურეობის მიზანია რევოლუციის მტრებს არ მიეცეთ საშუალება, დაარღვიონ მარში სრული კომუნიზმისკენ – მშრომელთა სამოთხისკენ, სადაც ყველა იქნება ბედნიერი, დაცული, წარმატებული და თანასწორი. თეორიულად, მასები საკუთარ ბედს თავად განაგებენ, პრაქტიკულად კი ისინი მონების ახალ კლასად გადაიქცევიან. მათ ბედს განკარგავს ყველაზე უმოწყალო ტირანი (ან ტირანები), როგორც კი შეიძლება წარმოვიდგინოთ, ან შესაძლოა, ვერც წარმოვიდგინოთ (ორუელის დახმარების გარეშე).

უცდაპია და ცრუადიგმი

XV თავში განვიხილავთ ტერორიზმის ბუნებას და გავლენას შიდა და საერთაშორისო პოლიტიკაზე თანამედროვე მსოფლიოში. ტერორისტული აქტები ხშირად ასოცირდება რელიგიურ ან იდეოლოგიურ ფანატიზმთან, განსაკუთრებით, თუ ასეთი

აქტები ხორციელდება სრული თავგანწირვით, როგორც ეს ხდება თვითმკვლელი ტერორისტების შემთხვევაში. ნორმალურ ხალხს უკვირს, რა შეიძლება იყოს ადამიანის მოტივაცია შეასრულოს მისია, რომელიც ერთდროულად ბარბაროსულიცაა და თვითგამანადგურებელიც. 2001 წლის 11 სექტემბრის შემთხვევა – კოორდინირებული შეტევა მსოფლიო სავაჭრო ცენტრზე ნიუ-იორკში და პენტაგონზე ვაშინგტონში, რომელშიც მრავალი ადამიანი მონაწილეობდა და იარაღად გატაცებული კომერციული ავიალინერები გამოიყენეს, შოკის მომგვრელი და ძნელად გასაგებია. რა არის სათავე ასეთი სიძულვილისა, რას შეუძლია არა ერთი პირის, არამედ პირთა ჯგუფების მოტივირება, რათა დაგეგმონ, ხანგრძლივად მოამზადონ და საბოლოოდ განახორციელონ ერთობლივ თვითმკვლელობაზე დაფუძნებული მასობრივი მკვლელობა?

ამ კითხვაზე მარტივი პასუხი არ არსებობს. იქნებ კარგიცაა, რომ უმრავლეს ჩვენთაგანს არ შეუძლია გაიგოს, როგორ პოულობს ვინმე „კარგ“ მიზეზს, უდანაშაულო ხალხისათვის ასეთი ზიანის მისაყენებლად. მაგრამ სავსებით შესაძლებელია – (და ალბათ ასეც არის) – რომ ზოგიერთი ტერორისტი მოტივირებულია იმ დამახინჯებული იდეით, როგორი შეიძლება იყოს სამყარო ბოროტების, როგორც მას ისინი უწოდებენ, სათავეების განადგურების შემდეგ.¹⁵ მეორეხარისხოვანია, რა აზრით ეს „ბოროტება“: კაპიტალიზმი, მატერიალიზმი, ისრაელი, ამერიკის შეერთებული შტატები თუ სხვა რამ. ექსტრემისტები წარმოიდგენენ დროს, როდესაც, მაგალითად, ისლამური საზოგადოება წმინდა და შეურყვნელი იყო, სანამ დასავლური იდეები, ფასეულობები, მუსიკა, ფული და შეიარაღებული ინტერვენცია წაბილწავდნენ მორწმუნეებს და ძალიან იოლად ასრულებენ მიზეზს – მტერს. ისინი დამახინჯებულად ხედავენ წარსულს, აწმყოსა და მომავლს. შემაშფოთებელია, რომ თანამედროვე ისტორიაში სწრაფვა უტოპიისკენ, დედამიწის იმ ადგილისკენ, სადაც ბედნიერებას არ აქვს საზღვარი, ხშირად ასოცირდება ძადადობასთან, რომელსაც ასევე არ აქვს საზღვარი.

დასკვნითი მოსაზრებანი

შესაძლოა, ზოგიერთი, შედარებითი მოკრძალებული ინსტიტუტი ზოგადი მმართველობის რიგიანი მუშაობისთვის უფრო მეტ ყურადღებას იმსახურებს, ვიდრე მას უტოპისტები უთმობენ. როგორც ვნახეთ, უტოპიური გეგმები სავსეა ფარული საფრთხეებით. მიუხედავად იმისა, რომ უტოპიური სქემები ხშირად საუკეთესო სურვილებითაა მოტივირებული და მაღალი იდეალებით განმტკიცებული, როგორც პლატონმა აღმოაჩინა, სხვა ადამიანურ სწრაფვათა უმეტესობის მსგავსად, მაინც წარუმატებლობისთვის არის განწირული. რეალურ სამყაროში, უტოპიური ოცნებების მსხვრევა მთლიანად საზოგადოების ნგრევას იწვევს, რაც ნათლად აჩვენა მეოცე საუკუნის ტოტალიტარიზმმა, რომელიც მეტწილად უტოპისტურ იდეალებს ემყარებოდა.

დასკვნა

ტომას მორმა ტერმინ *უტოპიაში* სრულყოფილი ჰარმონიისა და ბედნიერების წარმოსახვითი საზოგადოება იგულისხმა. მეთექვსმეტე საუკუნეში მორის *უტოპია*

იყო შემპარავი შეტევა ჰენრი VIII-ის მმართველობის დროინდელი ინგლისის საზოგადოების მანკიერებებზე. თუმცა, „სრულყოფილი“ პოლიტიკური წყობის განსაზღვრის პირველი მნიშვნელოვანი მცდელობა პლატონის „სახელმწიფოში“ გვხვდება.

სახელმწიფოში პლატონი ფილოსოფიური გამოკვლევების გზით სამართლიან საზოგადოებას ეძებდა. მეჩვიდმეტე საუკუნეში ფრენსის ბეკონის ახალმა ატლანტიდამ გვიჩვენა, როგორ შეიძლება, თანამედროვე მეცნიერების მეშვეობით, გაიზარდოს ადამიანის შესაძლებლობები. მოგვიანებით, კარლ მარქსმა შემოგვთავაზა შეხედულება, რომლის მიხედვითაც მხოლოდ საზოგადოების შიგნით ეკონომიკურ ურთიერთობათა რადიკალური რეორგანიზაციის გზით არის შესაძლებელი ჭეშმარიტი სამართლიანობის მიღწევა და ადამიანთა ტანჯვის დასრულება. მარქსის საზოგადოებრივი ტრანსფორმაციის თეორიის საბოლოო მიზანი უკლასო საზოგადოების შექმნაა.

ზოგადად, უტოპიური აზრები იდეალიზმითა და სოციალური უსამართლობის შეუწყნარებლობით იყო შთაგონებული. თუმცა, უტოპიის სავარაუდო სასურველობა ხშირად ენინააღმდეგება მის პრაქტიკულ შესაძლებლობას. უტოპიური საზოგადოების პრინციპული დაბრკოლება არის ადამიანის ბუნების უდავო არაპროგნოზირებადობა და ეგოიზმი, რომლის კონტროლსაც უტოპისტი მოაზროვნენი ევგენიკური პროგრამების, სავალდებულო განათლების სისტემით და კერძო საკუთრების გაუქმებით ცდილობდნენ.

უტოპისტები ხშირად ადანაშაულებენ პოლიტიკოსებს, რომ მათ ვერ გააუმჯობესეს საზოგადოების ყოფა. შედეგად, ბევრ უტოპიურ გეგმაში, სასურველ ცვლილებათა გატარების დროს, პოლიტიკოსების როლი ან მნიშვნელოვნად შეზღუდულია, ან საერთოდ გაუქმებული. პოლიტიკის უგულვებელყოფა უტოპიური სქემების უმეტესობას კრიტიკის სამიზნედ ხდის, ვინაიდან ისინი ადვილად შეიძლება იქცნენ ტოტალიტარიზმის გეგმად. ასეთი გეგმები ასახულია ნაშრომებში, რომლებშიც უტოპია ღამის კომმარად გადაქცეულ დისტოპიად იქცევა.

საკვანძო სიტყვები

უტოპია	კომუნიზმის მეორე სტადია
ფილოსოფოსი-მეფეები	ადამიანის ბუნება
პროლეტარიატის დიქტატურა	ევგენიკა
კომუნიზმის პირველი სტადია	დისტოპია

კითხვები გამომწამისათვის

1. საიდან წარმოიშვა და რას ნიშნავს სიტყვა „უტოპია“?
2. აზრთა როგორი სხვადასხვაობა იყო უტოპისტ მწერალთა შორის უტოპიის პრაქტიკულობის თაობაზე?

3. უტოპისტი მწერლები ხშირად გარკვეულ ვარაუდს გამოთქვამენ ადამიანის ბუნებისა და საზოგადოების შესახებ. განმარტეთ.
4. რისი სწავლა შეგვიძლია უტოპიური შეხედულებებიდან თანამედროვე მსოფლიოს პოლიტიკასთან მიმართებაში?
5. მეოცე საუკუნეში ტოტალიტარიზმმა დიდი გავლენა მოახდინა ცალკეულ მწერლებზე, რომელთა მოთხრობებში უტოპია „თავდაყირაა“ წარმოდგენილი. განმარტეთ.

მუნიმუნები

---

1. ib. eo Strauss, *What Is Political Philosophy? and Other Studies* (New York: Free Press, 1959), 10.
2. Allan Bloom, "Interpretive Essay," in *The Republic of Plato*, trans. Allan Bloom (New York: Basic Books, 1968), 308-310.
3. პლატონისეული პოლიტიკური წესრიგის იდეალს ყველაზე ზუსტად ასახავს „city“. ბერძნული სიტყვა გულისხმობს მცირერიცხოვან თვითკმარ საზოგადოებას, რომელიც უზრუნველყოფს ყველა ადამიანურ ურთიერთობას. თანამედროვე განსხვავება, მაგალითად, საზოგადოებასა და მთავრობას ან ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის საკმაოდ უცხოა ამ ცნებისათვის.
4. Bloom, *The Republic of Plato*, 410.
5. იქვე.
6. Howard White, *Peace among the Willows: The Political Philosophy of Francis Bacon* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1968), 97,102.
7. Karl Marx, "Capital: Selections," in *The Marx-Engels Reader*, ed. Robert C. Tucker (New York: Norton, 1972), 259.
8. Karl Marx and Friedrich Engels, "Manifesto of the Communist Party," in *The Marx-Engels Reader*, ed. Robert C. Tucker (New York: Norton, 1972), 352.
9. Friedrich Engels, "Socialism: Utopian and Scientific," in *The Marx-Engels Reader*, ed. Robert C. Tucker (New York: Norton, 1972), 635.
10. Karl Marx, "Outlines of a Future Society, from 'The Germany Ideology,'" in *Capital, Communist Manifesto, and Other Writings*, ed. Max Eastman (New York: Modern Library, 1932), 1.
11. იქვე.
12. Joseph Cropsey, "Karl Marx," in *History of Political Philosophy*, ed. Leo Strauss and Joseph Cropsey (Skokie, Ill.: Rand McNally, 1969), 717.
13. Jerome Gilson, *The Soviet Image of Utopia* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975), 110.
14. Roy Macrides, *Contemporary Political Ideologies* (Cambridge, Mass.: Winthrop, 1980), 180.
15. B. F. Skinner, *Walden Two* (New York: Macmillan, 1962), 159.
16. იქვე, 161.
17. იქვე, 104-105.
18. იქვე, 262.

19. იქვე, 193.
20. იქვე, 272.
21. იქვე, 295.
22. მაგალითისათვის იხ. Daniel Pipes-ის ნაშრომები, განსაკუთრებით *The Hidden Hand: Middle East Theories of Conspiracy* (New York: Free Press, 1997) and *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: Free Press, 1998); იხ. ასევე, Fouad Ajami, *The Dream Palace of the Arabs: A Generation's Odyssey* (New York: Pantheon, 1998).

თავი III

კონსტიტუციური დემოკრატია

წაბმმადგენლობის დეტალი

დემოკრატიული კონსტიტუციები დემოკრატია, როგორც მგრძნობიარე ხელისუფლება

- უმრავლესობის მმართველობა
- უმრავლესობის ტირანია

დემოკრატია, როგორც შეზღუდული ხელისუფლება

- უმცირესობის უფლებები
- კანონის უზენაესობა
- კონსტიტუციონალიზმი, როგორც

მართებული პროცედურა

- ფედერალიზმი

დემოკრატია, როგორც ეფექტიანი ხელისუფლება

- სტაბილურობის აუცილებლობა
- ქმედითობის აუცილებლობა

ხელისუფლების ხელახლა გამოგონება:

განმანათლებლობა და ამერიკის იდეა

თავისუფლების არქიტექტურა

- შეკავება და განონასწორება
- საპრეზიდენტო სისტემა
- ძალაუფლების დანაწილება
- შეზღუდვები უმრავლესობის მმართველობაზე
- როდისაა ძალაუფლება გადამეტებული?

კონსტიტუციური დემოკრატიის პრინციპით მოქმედებს მთავრობა, რომელიც პირდაპირაა არჩეული ანუ რომელიც, ამერიკის დამფუძნებელ მამათა თქმით, „წარმომადგენლობით სტრუქტურას“ მოიცავს. **რესპუბლიკაში** (ეფუძნება არაპირდაპირი დემოკრატიული მმართველობის პრინციპს) პოლიტიკურ პროცესში ხალხი მონაწილეობს როგორც პირდაპირ, ისე არჩეული წარმომადგენლების მეშვეობით. ისეთი მრავალფეროვანი ქვეყნები, როგორიცაა საფრანგეთი, პოლონეთი, ინდოეთი, სამხრეთი აფრიკა, ბრაზილია და მექსიკა, ითვლება *კონსტიტუციური დემოკრატიის* მაგალითებად. ისეთი ოფიციალური სახელები, როგორებიცაა გერმანიის ფედერაციული დემოკრატიული რესპუბლიკა ან სამხრეთ კორეის რესპუბლიკა, ასახავს იმას, რომ თანამედროვე დემოკრატიის არსი წარმომადგენლობაა. შესაბამისად, რესპუბლიკის პოლიტიკური ცხოვრებისთვის არაფერია სასიცოცხლოდ იმაზე უფრო მნიშვნელოვანი, როგორც რეგულარული არჩევნები, რაც საყოველთაო საარჩევნო უფლებისა და ხმის ფარულად მიცემის პრინციპებს ეფუძნება. ადვილია იმის დავიწყება, რომ ამ უფლებებისთვის დედამიწის მრავალ ადგილზე უამრავი ადამიანი იბრძოდა და იღუპებოდა მსოფლიო ისტორიის ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში. დღეისათვის გაცილებით მეტი ადამიანი გაცილებით მეტ ადგილას სარგებლობს ხმის მიცემის უფლებით, ვიდრე ოდესმე. რეტროსპექტიულად რომ შევხედოთ, ამერიკისა და საფრანგეთის რევოლუციების შემდგომი ორსაუკუნოვანი ისტორია ძირითადად სწორედ *ადამიანის ღირსებისა და სახალხო თვითმმართველობისთვის* ბრძოლის გამოხატვაა (ეს ორი ტერმინი, ბევრი ადამიანის გონებაში არსებითად ერთსა და იმავეს ნიშნავს).

იქაც, სადაც ხალხი პოლიტიკური ძალაუფლების ძირითადი წყაროა, ყველაფრის გაკეთება მასაც არ შეუძლია. ნებისმიერი არსებული დემოკრატია შეზღუდვებს უწესებს უმრავლესობის მმართველობას. ეს შეზღუდვები ხშირად უმცირესობის უფლებებში გამოიხატება – ეს ის უფლებებია, რომლებიც გარანტირებულია თუნდაც იმ მოქალაქეთათვის, რომლებიც საერთოდ ვერ ეწყობიან უმრავლესობას. გამომდინარე აქედან, გამომუშავებულია იმ პროცედურების განმსაზღვრელი რეგულაციის სტანდარტული ნესები, რომლის ფარგლებშიც მთავრობა მოქმედებს.

დემოკრატიული კონსტიტუციები

სახელმწიფოს *კონსტიტუცია* ქმნის ხელისუფლების მოწყობისა და მოქმედების სქემას, შესაბამისად განსაზღვრავს, როგორც მის უფლებამოსილებათა, ისე ამ უფლებამოსილებების განხორციელების ჩარჩოებს (შეზღუდვებს). თანამედროვე დემოკრატიულ სახელმწიფოთა უმეტესობას დაწერილი კონსტიტუცია აქვს, მაგრამ ისინი არსებითად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ძირითადად ისტორიისა და მოცულობის მიხედვით. ზოგი მათგანი, მაგალითად, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და საფრანგეთისა, ლაკონურობის მაგალითებია, სხვებისა, ვთქვათ, ინდოეთისა და კენიისა – გრძელი და დეტალურად განწერილი. ინდოეთის კონსტიტუცია ფედერალური კონტროლის საკითხებს ოთხმოცდაჩვიდმეტ მუხლს უძღვნის, სამოცდაექვსს – შტატების იურისდიქციას და ორმოცდაშვიდს – ფედერალურ და შტატების ხელისუფლებათა საერთო კონტროლის (ანუ **პარალელური ძალაუფლებების**) საკითხებს. კენიის კონსტიტუცია იმდენად დეტალურია ცენტრალურ და რეგიონულ ხელისუფლებათა კომპეტენციების განაწილების თვალსაზრისით, რომ

ეხება ისეთ საკითხებსაც კი, როგორცაა ცხოველთა დაავადებების კონტროლი, დალაქთა საქმიანობის რეგულაცია და მაცხოვრებელთა მიერ საცხოვრებელი ფართობის არაორგანიზებულად დაკავების საკითხები.

დიდი ბრიტანეთი და ისრაელი არის ორი დემოკრატია, რომლებსაც ფორმალური (დანერლი) კონსტიტუცია არც აქვთ. ბრიტანული კონსტიტუცია განერილია ბრიტანელი ხალხის გულებსა და გონებაში. იგი საზოგადოებაში ღრმად გამჯდარი და საყოველთაოდ გაზიარებული საზოგადოებრივი ხელშეკრულებაა, რომელიც ემყარება ტრადიციას და ჩვეულებას, ასევე ისტორიულ დოკუმენტებში, სამეფო განკარგულებებში, პარლამენტის აქტებსა და სასამართლო პრეცედენტებში ასახულ კონსტიტუციურ პრინციპებს, რომლებიც საუკუნეთა განმავლობაში განსაზღვრავენ ბრიტანეთის პოლიტიკურ ცხოვრებას.

ამასთან, გასათვალისწინებელია, რომ დემოკრატიული კონსტიტუცია იქმნება გარკვეული ძირითადი ღირებულებების საფუძველზე. ეს ღირებულებებია: თავისუფლება, გარკვეული სახის თანასწორობა, და საყოველთაო, მიუკერძოებელი სამართლიანობა კანონის ფარგლებში. ბოლო წლებში დასავლური დემოკრატიისათვის საერთაშორისო ტერორიზმის საფრთხე უფრო მზარდი გახდა, ვიდრე შესაძლო საგარეო სამხედრო აგრესია ან სარაკეტო მუქარა. ეს საფრთხე დემოკრატიას სერიოზული დილემის წინაშე აყენებს: როგორ შენარჩუნდეს შეზღუდული მმართველობის შესაბამისი სამოქალაქო თავისუფლებები, თუკი აღმასრულებელ ხელისუფლებასა და სამართალდამცავ ინსტიტუტებს ეფექტიანი მმართველობისთვის ეძლევა მეტი უფლებამოსილებები, რომლებიც, თავის მხრივ, აუცილებელია იმ პირობებში, როდესაც ბოროტება საზოგადოებაში აღწევს, ჩუმად ვრცელდება და გაუფრთხილებლად ესხმის მას თავს.

კონსტიტუციური დემოკრატია უნდა აკმაყოფილებდეს სამ კონკურენტულ, ხშირად კონფლიქტურ მოთხოვნას. პირველი ისაა, რომ რაკი დემოკრატიულია, იგი *მგრძნობიარე* უნდა იყოს ხალხის მიმართ. მეორე – რაკი იგი იმართება განსაზღვრული წესებისა და პროცედურების შესაბამისად, *შეზღუდულია* დასახული მიზნების განხორციელებასა და იმ გზების გამოყენებაში, რომლებითაც ამ მიზნების განხორციელებას ესწრაფვიან. ბოლოს, როგორც ყველა მთავრობა, კონსტიტუციური დემოკრატიაც არ შეიძლება ხანგრძლივი იყოს ან დიდხანს შემორჩეს საზოგადოებას, თუ *ეფექტიანად* ვერ უზრუნველყოფს კანონსა და წესრიგს, კომპლექსური არაა ეკონომიკის მართვასა და გარე საფრთხეთაგან მოქალაქეების დაცვაში (აქ იგულისხმება არა მარტო უცხო ქვეყნის შეიარაღებული ძალების შემოსევა თუ შემოჭრა, არამედ ორგანიზებული დანაშაული, ბუნებრივი კატასტროფები და ტერორიზმი).

გამომდინარე კონსტიტუციური დემოკრატიის არსობრივი კონცეფციიდან, ხელისუფლება იდეალურია იმ შემთხვევაში, თუ ერთდროულად მგრძნობიარეც არის, შეზღუდულიც და ეფექტიანიც. ამ ძირითად მოთხოვნებს შორის სათანადო ბალანსის შენარჩუნება ერთ-ერთი გზაა ნებისმიერი დემოკრატიის წარმატების ხარისხის განსაზღვრისათვის. ამ ბალანსის შენარჩუნება კრიზისის პირობებში დემოკრატიის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი და მუდმივად განმეორებადი გამოწვევაა.

დემოკრატია, როგორც მგრძნობიარე ხელისუფლება

კონსტიტუციური დემოკრატია სახალხო კონტროლს უმრავლესობის მმართ-

ველობის პრინციპის შესაბამისად იყენებს. თავისუფალი არჩევნების (და ხანდახან პირდაპირი მონაწილეობის) საშუალებით მოქალაქეები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ მმართველობაში, კერძოდ, ირჩევენ მაღალი დონის გადაწყვეტილების მიმღებ პირებს და შესაბამისად, მათი მეშვეობით იღებენ კანონებს, აყალიბებენ პოლიტიკას და მართავენ პროგრამებს, რომლებზეც დამოკიდებულია კარგად ორგანიზებული სამოქალაქო საზოგადოება. ეს პრინციპი იმდენად თვალნათელია შეერთებულ შტატებში, კანადასა და სხვა დასავლურ დემოკრატიულ ქვეყნებში, რომ მისი ქმედითობა ეჭვგარეშეა.

ქმედითობის მმართველობა

თავად დემოკრატიის ქმედითობა შეიძლება საეჭვოც კი იყოს. როგორც ოცდახუთი საუკუნის წინათ სოკრატემ შენიშნა, სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი საკითხების გადასაჭრელად, ბუნებრივია, ხალხი ექსპერტებს ეძებს. მაგალითად, თუ ვადა ვართ, მივმართავთ ექიმს – სამედიცინო ექსპერტს. თუკი კარგი მმართველობა გვსურს, რატომ უნდა მივმართოთ ადამიანებს, რომელთა უმეტესობა პოლიტიკურად აპათიური ან უვიცია? თანამედროვე ავტორმა აღნიშნა, რომ „თუკი ენვიეთ ექიმს და სთხოვეთ რჩევა, როგორ იმკურნალოთ, ალბათ აღშფოთდებით თუ იგი გიპასუხებთ, რომ ამის თაობაზე შემთხვევით გამვლელებს დაეკითხება და უმრავლესობის ნების მიხედვით იმოქმედს.“¹ მიუხედავად ამისა, ეს სწორედ ის გზაა, რითაც დემოკრატიები მოქმედებენ.

შესაძლოა, უმრავლესობის მმართველობის ყველაზე პირდაპირი დაცვა ალექსის დე ტოკვილმა მოგვცა თავის ნაშრომში „დემოკრატია ამერიკაში“ (1835 წ.): „უმრავლესობის მორალური ძალაუფლება ნაწილობრივ ეფუძნება განმარტებას, რომლის მიხედვითაც მეტი განსჯის უნარი და სიბრძნე უპირატესად მოცემულია დიდი რაოდენობის ადამიანების ერთად შეკრებილ ჯგუფში, ვიდრე ცალკე აღებულ ინდივიდში“. ტოკვილს სწამდა, რომ ადამიანური გონების დაახლოებითი თანასწორობა დემოკრატიის ძირითადი წინაპირობაა. დამატებით იგი თვლიდა, რომ „უმრავლესობის მორალური ძალაუფლება ასევე ემყარება პრინციპს, რომ ბევრის ინტერესი აღემატება ცოტასას“. ტოკვილთან დემოკრატიის ამგვარი განმარტება საბოლოოდ ასევე ემყარება ადამიანთა თანასწორობის რწმენას.²

მაშინ, როდესაც სოკრატემ ხაზი გაუსვა ადამიანთა შორის განსხვავებას სიბრძნის, გონის, სიქველის მიხედვით, ტოკვილმა ყურადღება გაამახვილა ადამიანთა შორის მორალურ თანასწორობაზე, როგორც უმრავლესობის ძალაუფლების მისეული თეზისის დაცვის საფუძველზე. უფრო მეტიც, რადგან უმრავლესობა მუდმივად იცვლება და დღევანდელი უმცირესობები ხვალისდღელ უმრავლესობად შეიძლება მოგვევლინონ, უმრავლესობის პრინციპი ყველას ეხება და ერთი კონკრეტული ჯგუფის განსაზღვრაზე არაა მიბმული. ტოკვილის მიხედვით, შეერთებულ შტატებში „ყველა პარტიას სურს სცნოს უმრავლესობის უფლებები, რადგან ისინი იმედოვნებენ, რომ ეს უფლებები მათ უპირატესობად იქცევა მომავალში“.³

შესაბამისად, **უმრავლესობის მმართველობის** პოლიტიკური პრინციპი მხარდაჭერას პოულობს როგორც თანასწორობის იდეაში, ისე თვითინტერესში. მიუხედავად ამისა, უმრავლესობის მმართველობის მიღწევა არც ისე იოლია და ყოველთვის არცაა დიდად დაფასებული, როგორც ერთი შეხედვით შეიძლება გვეგონოს. შეერთებულ

შტატებში, სადაც ორპარტიული სისტემა მყარადაა დამკვიდრებული, არჩევნები, ჩვეულებრივ, გამოკვეთს უმრავლესობას როგორც შტატების, ისე ეროვნული დონის საკანონმდებლო ორგანოებში. არჩევნები ასევე განაპირობებს უმრავლესობის გამოვლინებას საპრეზიდენტო არჩევნების უმეტეს შემთხვევაში. მაგრამ როგორც 2000 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებმა ცხადყო, კანდიდატი, რომელიც მოიპოვებს ხალხის ხმების უმრავლესობას, შეიძლება ავტომატურად არ გახდეს პრეზიდენტი. („ყველაფერი გამარჯვებულს“ სისტემა (*winner-takes-all*), სადაც ხმების უმრავლესობის მიმღები კანდიდატი შტატის მთელი ელექტორატის ხმებს იღებს VI და X თავებშია განხილული).

საპარლამენტო სისტემებში უმრავლესობის მმართველობის პრობლემა საკმაოდ განსხვავებულად დგას. საპარლამენტო სისტემების უმეტესობას აქვს ქვეყნის საკანონმდებლო ორგანოში მრავალპარტიული წარმომადგენლობის სისტემა (რატომ არის ეს ასე, ქვემოთ იქნება განხილული). ჩვეულებრივ, მრავალპარტიული სისტემები არ ქმნის უმრავლესობას რომელიმე ერთი პარტიისთვის საკანონმდებლო ორგანოში. ორი ან მეტი პარტია იძულებულია კოალიციაში გაერთიანდეს, რათა ჩამოაყალიბოს მთავრობა და მოიპოვოს საპარლამენტო ხმების უმრავლესობა თავისი პროგრამებისა და პოლიტიკის განსახორციელებლად. შესაბამისად, უმრავლესობის მმართველობის ნებისმიერი შესაძლებლობა კითხვის ნიშნის ქვეშ დგება. როდესაც ხმის მიმცემნი იყოფიან არა ორ, არამედ, ვთქვათ, ხუთ ან ექვს ჯგუფად, შეუძლებელია გამოთვალო, სად, ან რა პოზიციაზეა უმრავლესობა. ასევე, შეუძლებელია რომელიმე ერთმა პარტიამ კოალიციურ მთავრობაში თანმიმდევრულად დაცვას თავისი პლატფორმა და კოალიციური პარტნიორების სურვილებისა და პოზიციების იგნორირება მოახდინოს. ამას შედეგად მოჰყვება ვინრო პარტიული პოზიციების ნაშლა და, შესაბამისად, მთავრობის მუშაობა დაყრდნობა უფრო მცირე საერთო ნიშნულს და არა უმრავლესობის მმართველობას. შესაბამისად, ხმის მიმცემნი ხშირად იმედგაცრულებულნი რჩებიან და მათ აღქმაში არაეფექტიანი მთავრობა ცინიზმის ობიექტი ხდება.

დიდ ბრიტანეთშიც კი, მსოფლიოს წამყვან ორპარტიულ საპარლამენტო სისტემაში, უმრავლესობის მმართველობა პრობლემურია. ბრიტანული არჩევნები თითქმის ყოველთვის წარმოშობს გამოკვეთილ უმრავლესობას პარლამენტში (იხ. VI თავი), მაგრამ გამარჯვებული პარტია იშვიათად თუ აგროვებს საერთო ხმების ოდენობის 45%-ზე მეტს (ხშირად ამაზე გაცილებით ნაკლებსაც კი). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ბრიტანული დემოკრატია უფრო ზუსტად დახასიათდება, მას *ხმოსანთა შედარებითი უმრავლესობის* სისტემას (*Plurality vote system*) თუ დავარქმევთ. იგივე, თუმცა გაცილებით ნაკლები ხარისხით, ეხება შეერთებული შტატების დემოკრატისაც, რადგან კონგრესის წევრებს ერთმანდატიან საარჩევნო ოლქებში ირჩევენ და ვინც ყველაზე მეტ ხმას იღებს, ის იმარჯვებს (არა აქვს მნიშვნელობა, ამომრჩევლების საერთო რაოდენობასთან თანაფარდობას, მთავარია, მოცემულმა კანდიდატმა მიიღოს მეტი ხმა კონკურენტთან შედარებით).

ხმის მიცემის ორ ტიპს – უმრავლესობასა (*majority*) და შედარებით უმრავლესობას (*plurality*) – შორის განსხვავება თეორიულ პრობლემას ქმნის. თუკი კანდიდატი ან მთავრობა არჩეულია შედარებითი უმრავლესობის და არა ხმების საერთო ოდენობის უმრავლესობის საფუძველზე, მაშინ გამოდის, რომ ამომრჩეველთა უფრო დიდ ნაწილს ამ კანდიდატისთვის თუ მთავრობისთვის ხმა არ მიუცია. ეს საშიშია, რადგან შესაძლოა ამ ანალიზის ლოგიკამ იოლად მიიღოს მცდარი მიმართულება. საქმე ისაა,

რომ თუკი მსგავს შემთხვევებში ვამბობთ, რომ უმრავლესობა არ მართავს, იმას კი არ ვგულისხმობთ, რომ უმცირესობამ ძალაუფლების უზურპაცია მოახდინა, არამედ იმას, რომ უმრავლესობა, როგორც ასეთი, არ არსებობს. შესაბამისად, ლაპარაკი უმრავლესობის მითის შესახებ, არ გულისხმობს უმრავლესობის მმართველობის პრინციპის გაცამტვერებას, ამ შემთხვევაში საქმე ეხება უფრო იმ სირთულის აღიარებას, რაც თან ახლავს ამ პრინციპის პრაქტიკაში დანერგვას.

უმრავლესობის მმართველობა სათქმელად უფრო იოლია, ვიდრე გასახორციელებელი. ის ფაქტი, რომ უმრავლესობა ხშირად ეფემერულია, პრობლემას ქმნის დემოკრატიის თეორიისთვის, ხოლო უმრავლესობის ტირანულობა – დემოკრატიის პრაქტიკისათვის. ქვემოთ ყურადღებას დავუთმობთ სწორედ ამ პრობლემებს და იმას, როგორ ცდილობენ დემოკრატიები მათ გადაჭრას.

ქმედების დინამიკა

პასუხისმგებლობის გრძნობის მქონე ხელისუფლების ყოლის სურვილი აშკარაა, მაგრამ მსგავსი ხელისუფლების არსებობა არაა იმის გარანტია, რომ სერიოზული სახის უსამართლობა არ იჩენს თავს. ამ მოსაზრების ილუსტრირებისთვის, წარმოვიდგინოთ ველური დასავლეთის სიტუაცია, როდესაც უდანაშაულო მანანა ვერაგულად დადანაშაულებულია ქალაქის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი მოქალაქის ცივისხლიან მკვლელობაში, ჩამწყვედი საპატიმროში და ელოდება მოსამართლისა და ნაფიცი მსაჯულების განაჩენს. ქალაქში თითქმის ყველა ან აღშფოთებულია, ან მთვრალია (ან ორივე ერთად) და განრისხებული ბრბო მკაცრად ითხოვს სამართლის სწრაფ აღსრულებას. ამ მასის წინააღმდეგ დგას ორი პიროვნება, მამაცი შერიფი და მისივე ჯიუტი მოხუცი თანაშემწე. მთელი ამ ამბის გარდაუვალი ფინალი ხდება ქუჩაში, შერიფის ოფისის წინ. „მკვლელის“ ლინჩის წესით გასამართლების მოთხოვნით მოსულ ბრბოს წინ უძღვიან ქალაქის მერი და ქალაქის საბჭოს წევრები (მათ შორის პიროვნება, რომელმაც რეალურად ჩაიდინა დანაშაული). საბოლოოდ, მხოლოდ შერიფის გამირულ საქციელს შეუძლია იხსნას უდანაშაულო ადამიანი საკნიდან გამოთრევისა და უახლოეს ხეზე დაკიდებისაგან.

ეს ბანალური ამბავი რეალურად წარმოაჩენს პოლიტიკური მეცნიერების ერთ-ერთ გაკვეთილს, იმის ცოცხალ მაგალითს, როგორია მგრძნობიარე მთავრობა მოქმედებაში. ქალაქის მოსახლეობის უმრავლესობამ თვალნათლივ დაანახა თავისი სურვილები შერიფს, რომელიც ძალაუფლებისა და კანონის უზენაესობის სიმბოლოა. ყველაზე იოლი გამოსავალი შერიფისთვის იქნებოდა ის, რომ დაჰყოლოდა უმრავლესობის ნებას და უდანაშაულო ადამიანი განრისხებული ბრბოსთვის მიეგდო. ამის გარდა, შესაძლებელი იყო რამე ისეთი მოქმედება, რომელიც უფრო მეტად იქნებოდა შესაბამისობაში უმრავლესობის მართვის პრინციპთან და ნაკლებად – ელემენტარული სამართლიანობის მოთხოვნასთან. დემოკრატიული მმართველობა, როდესაც იგი უმრავლესობის შეუზღუდავ ძალაუფლებას გულისხმობს, შეიძლება ბრბოს მმართველობის სინონიმურიც კი გახდეს. ის, რაც ჩვეულებრივ ტირანიისგან დაცვად, ანუ უმრავლესობის მმართველობად, აღიქმება, რაგინდ ირონიულადაც უნდა ჟღერდეს, შეიძლება იქცეს იმად, რასაც ტოკვილი **უმრავლესობის ტირანია** უწოდებდა.⁴ იმის შიშით, რომ ერთ დომინანტურ კლასზე, რელიგიასა ან პოლიტიკურ მრწამსზე დაფუძნებული უმრავლესობა ფეხქვეშ გათელავდა უმცირესობის

უფლებებს, პოლიტიკური მოაზროვნეები საუკუნეთა განმავლობაში ხშირად უარს ამბობდნენ დემოკრატიაზე.

ბრბოს მმართველობის საფრთხის მოწმეები ამერიკელები 2001 წლის ბოლოს გახდნენ, იმ კრიზისის დროს, როდესაც ტერორისტულმა აქტებმა ათასობით ნიუ-იორკელის სიცოცხლე შეინირა და ათასობით მათგანის ჯანმრთელობა დააზიანა. როდესაც დამნაშავეები მუსლიმი ექსტრემისტები აღმოჩნდნენ, დანაშაულის მასშტაბით დამფრთხალი ბევრი ამერიკელი შეერთებულ შტატებში მცხოვრები არაბული და მუსლიმური უმცირესობების წინააღმდეგ განენყო. ვნებათაღელვა ახლო აღმოსავლეთიდან ჩასული მიგრანტების მიმართ მხოლოდ მას შემდეგ დაცხრა, რაც პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა შთამბეჭდავი განცხადება გააკეთა, რომლითაც ამერიკელებს ტოლერანტობისა და გონიერებისკენ მოუწოდა. დასავლეთ ევროპაში უმრავლესობის მიერ უმცირესობათა უფლებებზე ზეწოლამ სერიოზული ხასიათი მიიღო ბოლო წლებში, მას შემდეგ, რაც იმიგრაციის საკითხებზე დაიწყო მსჯელობა. მაგალითად, საფრანგეთში პარტია *ეროვნული ფრონტი* მომენტალურად მოექცა საზოგადოებრივი ყურადღების ცენტრში და ადგილობრივი და სახელმწიფო დონის არჩევნებში უამრავი მომხრე შეიძინა. ამ პარტიის სწრაფმა აღმასვლამ ბევრი დამკვირვებელი საგონებელში ჩააგდო, რადგან საზოგადოებრივი აზრის გამოკვლევებმა ცხადყო, რომ ბევრი მათგანი, ვინც ამ პარტიას მხარს არ უჭერდა, ასევე იზიარებდა და თანაუგრძობდა მის მიზნებს. *ეროვნული ფრონტის* კანდიდატის ჟან-მარი ლე პენის მიერ 2002 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებში მეორე ადგილის დაკავებამ გააოცა საფრანგეთი და ევროპა. მართალია, არჩევნების ბოლო ეტაპზე ლე პენმა წააგო ხელისუფლებაში მყოფი ჟაკ შირაკის მომხრეთა ხმების ამკარა უპირატესობის გამო, მაგრამ ის, რომ მან სერიოზულად დაამარცხა სოციალისტების კანდიდატი, პრემიერ-მინისტრი ლიონელ ჟოსპენი, რეალურად გამოფხიზლებისკენ მოწოდება იყო იმათთვის, ვინც ჯეროვნად ვერ აფასებდა ანტიიმიგრაციული მოძრაობის ძალას ევროპაში.

მსოფლიოში ბევრი დემოკრატიული ქვეყანაა, სადაც უმრავლესობა შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც უმცირესობის მჩაგვრელი. მაგალითად, გერმანიაში ცხოვრობს მრავალრიცხოვანი თურქული უმცირესობა, რომელსაც დღესაც კი არ გააჩნია უმრავლესობის თანასწორი უფლებები. ჩეხეთის რესპუბლიკაში (და, საერთოდ, აღმოსავლეთ ევროპაში) უმრავლესობა სისტემატურად ეწევა ბოშათა უმცირესობის დისკრიმინაციას. ისრაელში არაბული უმცირესობა (იგულისხმებიან პალესტინელი არაბები, რომლებიც ისრაელის მოქალაქეები არიან და არა დასავლეთ სანაპიროს ან ლაზას სექტორის მაცხოვრებლები) არ სარგებლობს სრული პოლიტიკური და სოციალური თანასწორობით ებრაულ უმრავლესობასთან. თურქეთში ქურთული უმცირესობის უფლებები ხშირად ეწირება თურქული უმრავლესობის შიშსა და სტერეოტიპებს.

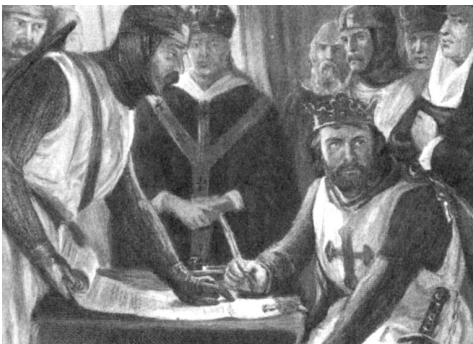
ყოველივე ზემოაღნიშნული მსოფლიოში არსებული უმრავლესობის ტირანიის მაგალითების მხოლოდ ნაწილობრივ ჩამოთვლაა. შემამფოთებლად იოლია *დემოკრატიულ საზოგადოებაში* უმცირესობათა უფლებების რუტინული და სისტემატური ხელყოფის მაგალითების პოვნა. ამ ფაქტზე ყურადღების გამახვილება, შეიძლება, არასწორად გავიგოთ ან დემოკრატიაზე თავდასხმის ინტერპრეტაციად მივიჩნიოთ, მაგრამ სიმართლე სრულიად საპირისპირო განზრახვაში დევს. თვითკრიტიკისათვის მზადყოფნა და ამისგან გამომდინარე შესაძლო სიკეთეები, რომლებიც ახასიათებს დემოკრატიას, მისი, როგორც პოლიტიკური სისტემის უპირატესობის არგუმენტებია.

დაუსვით საკუთარ თავს შემდეგი კითხვები: როდესაც არავინ საუბრობს დემოკრატიაში უმრავლესობის ტირანიაზე, რაზე მიუთითებს ეს? ნიშნავს თუ არა ეს, რომ არავითარი ტირანია არ არსებობს? ნიშნავს თუ არა ეს, რომ უმრავლესობა არ არსებობს ან რომ მდუმარე უმრავლესობამ ნება დართო თავის პოლიტიკურ წარმომადგენლებს, გათელიონ უმცირესობათა უფლებები? ახლა მივუბრუნდებით საკითხებს იმის შესახებ, როგორ ცდილობს დემოკრატია დაიცვას თავისი მოქალაქეების უფლებები, როგორც ხელისუფლებისაგან, ისე თანამოქალაქეებისაგან.

დემოკრატია როგორც შეზღუდული ხელისუფლება

შეზღუდული ხელისუფლება ნიშნავს იმას, რომ უმრავლესობის მმართველობა გარკვეულ ჩარჩოებშია მოქცეული. შეზღუდული მმართველობის აუცილებლობა ცხადი გახდა ველური დასავლეთის ლინჩის მომხრე ბრბოს ჩვენეული მაგალითიდანაც. ადამიანის ჩამოხრჩობა, რომლის დანაშაული დამტკიცებული არაა და რომელიც არც გასამართლებულია, დანაშაულია, და უმრავლესობასაც არ აქვს უფლება მკვლელობა ჩაიდინოს. აშკარაა, რომ მორალურად შეუცდომელი უმრავლესობის ცნება აბსურდია. ყოველი უმრავლესობა შედგება ინდივიდების ერთობისგან, რომელთაგან ბევრი შეიძლება ცდებოდეს, არასწორად მსჯელობდეს ან არასწორად ინფორმირებული იყოს რომელიმე კონკრეტულ საკითხზე. ამიტომ იმისთვის, რომ თავიდან იქნეს აცილებული სამართლებრივი გადაცდომა (მაგალითად, როგორცაა ლინჩის წესით გასამართლება), საჭიროა ხალხის მმართველობაზე შეზღუდვის დანერგვა. ეს შესაძლებელია სხვადასხვა სახით გამოიხატოს. შეერთებულ შტატებში ხელისუფლება შეზღუდულია იმ ასპექტში, როგორ მიიღოს კანონები ან დასაჯოს ამ კანონების დამრღვევი ადამიანები. კონსტიტუციის მიხედვით (მუხლი 1, ნაწილი 9 და 10) მთავრობას არ შეუძლია მიიღოს *ex post facto* კანონი, რომელიც რეტროსპექტიულად, უკანა თარიღით სჯის ქმედებებს, ან *bill of attainder* – პარლამენტის აქტი, რომელიც შესაძლებელს გახდის დამნაშავის დასჯას სასამართლოს გარეშე.

მიუხედავად იმისა, რომ „თავისუფლების დიდი ქარტია“ (*Magna Carta*) 800 წლისაა, მან დროის გამოცდას გაუძლო და პირველი და უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტია, რომელიც იმ იდეის დამკვიდრებას უწყობს ხელს, რომ ხელისუფლება კანონის უზენაესობასა და მოქალაქეთა უფლებების პატივისცემას უნდა უზრუნველყოფდეს.

კონსტიტუცია ზღუდავს სახელმწიფო ძალაუფლებას ასევე სხვა მნიშვნელოვან ასპექტში. უფლებათა ბილი (შედგება კონსტიტუციის პირველი ათი ჩასწორებისგან) უკრძალავს მთავრობას უარი უთხრას მოქალაქეებს სიტყვის, პრესის, შეკრების, პირადი ცხოვრების თავისუფლებაზე და სამართლიანი სასამართლოს გარანტიას აძლევს კანონის დარღვევაში ეჭვმიტანილ მოქალაქეებს.

რმციტქსდმის რელუმები

ხელისუფლებაზე დანესებული კონსტიტუციური შეზღუდვები მკაცრად განსაზღვრავს უმრავლესობის მმართველობის პრინციპის ჩარჩოებს ამერიკის შეერთებულ შტატებში. არა აქვს მნიშვნელობა, რამდენ ადამიანს სურს წართვას კონკრეტულ ინდივიდს თავისუფალი სიტყვის უფლება, და არც იმას, რამდენად მიზანმიმართულნი არიან ისინი თავის განზრახვაში, არც ერთი ხმა ჩახშობილი არ იქნება.

იმისათვის, რომ შეზღუდული მმართველობა იყოს იმაზე მეტი, ვიდრე, უბრალოდ, ცარიელი კონცეფცია, სულ მცირე, მთავრობამ უნდა შეძლოს უმცირესობის დაცვა მზარდი უმრავლესობის მუქარისაგან. მიუხედავად ამისა, ზღვარი უმრავლესობის მმართველობასა და უმცირესობის უფლებებს შორის რეალურად ხშირად დაუზუსტებელი და საკამათოა. შესაბამისად, კონსტიტუციური უფლებები არაა თვითგანსაზღვრადი. მოქალაქეებს ენიჭებათ თვითგამოხატვის უფლება, მაგრამ იგი არაა აბსოლუტური. მაგალითად, სიტყვის თავისუფლება არ იძლევა უფლებას ვინმეს ტელეფონის საშუალებით შეურაცხყოფა მიაცენოთ ან ფოსტით სიცოცხლის ხელყოფის მუქარა გაუგზავნოთ. ამიტომ ყოველთვის რთულია მკაფიო საზღვრის გავლება ერთი პიროვნების „აზრის გამოხატვასა“ და სხვების უფლებებისა და უსაფრთხოების რისკქვეშ დაყენებას შორის.

შედარებისთვის, შეერთებული შტატები გაცილებით შორსაა წასული სამოქალაქო უფლებებისა და პიროვნული თავისუფლებების დაცვის თვალსაზრისით, ვიდრე სხვა დემოკრატიული ქვეყნების უმრავლესობა. მაგალითად, ბევრი ევროპელი გაცხებულია შეერთებული შტატების მიერ კვოტების გამოყენებით „საკომპენსაციო დისკრიმინაციის“ (*Affirmative Action*) ფართო პროგრამის ფარგლებში, რითაც თავის მოქალაქეებს თანაბარ საშუალებას აძლევს განათლებისა და სამუშაო ადგილების ხელმისაწვდომობის კუთხით. მსგავსად ამისა, ფემინისტური მოძრაობა იმდენად გამოკვეთილი არ არის მსოფლიოს ბევრ სხვა ქვეყანაში, მათ შორის იქაც კი, სადაც დემოკრატიული ტრადიციები, ღია საზოგადოება და სეკულარული კულტურა უკვე დამკვიდრებულია, როგორც შტატებში. დანაშაულში ეჭვმიტანილთა უფლებების დაცვის პრაქტიკის კუთხითაც შტატები უფრო წინაა, ვიდრე სხვა დემოკრატიული ქვეყნები. მათ უმეტესობაში, სადაც ნაფიცი მსაჯულების ინსტიტუტი არ არსებობს, სასამართლო დარბაზი იშვიათად გამოიყენება იმისთვის, რომ სამართალში მიცემული პირის საწინააღმდეგო ჩვენებები გაბათილდეს. ამის გარდა, დემოკრატიულ სახელმწიფოთა უმეტესობა გაცილებით ნაკლებ თავისუფლებას აძლევს მოქალაქეებს სამოქალაქო სარჩელის აღძვრაზე, ვიდრე შეერთებული შტატები, რომელიც სამოქალაქო დავების სასამართლო წესით გადაჭრის სიხშირის თვალსაზრისით მსოფლიოში წამყვანია.

კანონის რჩენაქსდმა

იდეა მიუკერძოებელი და საყოველთაოდ სავალდებულო კანონებით სახელმწიფოს მართვის შესახებ სიახლე არ არის. არისტოტელე ამტკიცებდა, რომ კანონის **უზენაესობა** თითქმის ყოველთვის უპირატესია კონკრეტული პირების შეუზღუდავ ძალაუფლებაზე. ამ არგუმენტს იგი სამართლიანობის კონცეფციაზე აფუძნებდა და

ამტკიცებდა, რომ რადგან ადამიანები დამოკიდებულნი არიან ფიზიკური, მატერიალური და ფსიქოლოგიური იმპულსების დაკმაყოფილების ვნებებზე, კანონი არის „გონი, რომელიც თავისუფალია ყველა ვნებისაგან“.⁵ ამიტომ კანონის მმართველობა უპირატესია, ვიდრე ერთეული ინდივიდისა, თუმცა კანონები ინტერპრეტირებული და გატარებული უნდა იქნეს ინდივიდების მიერ (კანონმდებლები და სამართლის აღმსრულებლები).

ორი ათასი წლის წლის შემდეგ, ინგლისელმა ფილოსოფოსმა ჯონ ლოკმა (1632-1704 წწ.) კანონის უზენაესობის პრინციპი ინდივიდუალური თავისუფლების პრინციპთან ახლო კავშირის საფუძველზე დაიცვა. ლოკს სწამდა, რომ თავისუფლება ვერ იარსებებდა დაწერილი კანონის გარეშე და რომ კარგი ხელისუფლება გარკვეული წინასწარგანსაზღვრული წესებით უნდა ხელმძღვანელობდეს (მაგალითად, გადასახადები არ უნდა წესდებოდეს ხალხის თანხმობის გარეშე).

ლოკისთვის ეს წესები უმაღლესი თანრიგის „კანონებია“, რადგანაც ისინი მოიცავენ ყოველივე იმას, რაზეც სამოქალაქო საზოგადოებაა დამყარებული. ისინი „კანონთა კანონებია“, რომლებიც აუცილებლად და სამართლიანად აწესებენ შეზღუდვებს კანონმდებლებზე ამასთან, მნიშვნელობა არა აქვს იმას, რამდენად დიდია უმრავლესობა, რომელიც ამ კანონმდებლებს ექვემდებარება. „მაღალი რანგის კანონის“ ლოკისეული კონცეფციიდან წარმოიშვა კონსტიტუციონალიზმის იდეა. როგორც ლოკმა შენიშნა (და როგორც ვაშინგტონში, კოლუმბიის ოლქში, იუსტიციის დეპარტამენტის შენობის შესასვლელზე ამოტვიფრული წარწერა მეტყველებს) „სადაც მთავრდება კანონი, იქ იწყება ტირანია“.⁶

ლოკი იმ საამაყო ინგლისური ტრადიციის გამგრძელებელია, რომელიც 1215 წლიდან მოყოლებული მმართველობაზე შეზღუდვის დაწესებას ეძიებდა. 1215 წელს ამბოხებულმა ბარონებმა ინგლისის მეფე ჯონი აიძულეს, ხელი მოეწერა ცნობილი მაგნა კარტასთვის („თავისუფლებათა დიდი ქარტია“). თავდაპირველად ეს დოკუმენტი შეღავათებს მხოლოდ ფეოდალური არისტოკრატიისთვის აწესებდა, მაგრამ მისი მუხლების ფართო ინტერპრეტაციის საშუალება მოგვიანებით მოქნილად იქნა მორგებული და გაფართოებული ინგლისური საზოგადოების სხვა სოციალურ ფენებზე და თანდათანობით ხალხის მზარდი რაოდენობა მოიცვა. საბოლოოდ, მაგნა კარტა ბრიტანულ თავისუფლებათა საფუძველი გახდა. ეს დოკუმენტი, რომელიც 63 მუხლს მოიცავდა, მონარქიის აბსოლუტური ძალაუფლების შეზღუდვისათვის დაწესებული შეკავების და განონასწორების სისტემის საწყისი მონახაზი იყო. მაგალითად, იგი აცხადებდა, რომ მეფის ვასალები იკრიბებიან საბჭოდ, რათა რჩევა და თანხმობა მისცენ სამეფოს მნიშვნელოვანი საქმეების თაობაზე და რომ განსაკუთრებული გადასახადების დაწესება უნდა მოხდეს მხოლოდ მათი დასტურის შემთხვევაში. შესაძლოა ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო 39-ე მუხლი, რომელიც გამოხატავდა ვალდებულების პირობას კანონის აღსრულების პროცესში – ის, ვინც ბრალდებული იქნებოდა დანაშაულის ჩადენაში, დაექვემდებარებოდა მიუკერძოებელ სასამართლოს და დაცული იქნებოდა თვითნებური პატიმრობისა და სასჯელისაგან. ამ თვალსაზრისით, დოკუმენტი ამტკიცებდა, რომ „არავინ იქნება დაპატიმრებული, დატყვევებული ან კანონგარეშედ გამოცხადებული, ან გაძევებული, ან მოკლული... მისი თანასწორების მიერ განხორციელებული კანონიერი სასამართლოსა და სამეფოს კანონების გარეშე“.

მეჩვიდმეტე საუკუნის განმავლობაში, ლოკის დროს, დიდი ნაბიჯები გადაიდგა კანონის საფუძველზე ხელისუფლების შეზღუდვის თვალსაზრისით. მაგალითად,

უფლებათა პეტიციამ (*Petition of Rights, 1628*) წამოაყენა სავალდებულო სამართლებრივი პროცედურების იდეა, რითაც შეიზღუდა მონარქის საგადასახდო ძალაუფლება. ამასთან, საშინელი ვარსკვლავთა პალატის გაუქმებამ (1641) დაასრულა პერიოდი, როდესაც სასამართლოს ჰქონდა ძალაუფლება, წამების გზით მიელო აღიარებითი ჩვენება და სამეფოს ქვეშევრდომებზე სასჯელი ტახტის მოთხოვნით დაენესებინა. საბოლოოდ, ჰაბეას კორპუსის (*Habeas corpus Act 1679*) საფუძველზე შეიზღუდა ხელისუფლების უფლება, საკუთარი მოსაზრებების საფუძველზე დაეპატიმრებინა ადამიანი. მან ასევე მძიმე სასჯელი დაანესა იმ მოსამართლეებისათვის, რომლებიც ვერ ახერხებდნენ დროულად გამოექვეყნებინათ *Habeas Corpus Act*-ის ინსტრუქციები და, შესაბამისად, ეჩვენებინათ, რომ ბრალდებული კანონიერადაა დაკავებული და მის მიმართ გამოიყენება ჩადენილი დანაშაულის შესაბამისი კანონები.

მეჩვიდმეტე საუკუნეშივე შეიქმნა სამართლებრივი პრეცედენტი, რომელმაც მოგვიანებით უზარმაზარი გავლენა მოახდინა შეერთებულ შტატებზეც. გამოჩენილი ინგლისელი იურისტი სერ ედვარდ კოუკი „დოქტორ ბონემის საქმეზე“ (1610) გამოთქმულ მოსაზრებაში ამტკიცებდა, რომ ინგლისური ზოგადი სამართალი (*common law*), მათ შორის მაგნა კარტა, უნდა იყოს ის სტანდარტი, რომლის შესაბამისიც იქნება როგორც საპარლამენტო აქტები, ისე მონარქის ბრძანებები. კოუკის სიტყვებით რომ ვთქვათ:

ჩვენი წიგნებიდან ჩანს, რომ ბევრ შემთხვევაში ზოგადი სამართალი აკონტროლებს პარლამენტის აქტებს და ხანდახან მათ არაფრისმთქმელად მიიჩნევს; როდესაც საპარლამენტო აქტი საერთო უფლებების ან გონიერების საწინააღმდეგოა, შეუსაბამოა მათთან ან შეუძლებელია მისი აღსრულება, ზოგადი სამართალი აკონტროლებს და განსჯის მას.⁷

„მაღალი რანგის კანონის“ თეორიამ ფეხი ვერ მოიკიდა ინგლისში, სადაც პარლამენტის უპირატესობა წესად იქცა, მაგრამ საბოლოოდ შეერთებულ შტატებში დამკვიდრდა. ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუცია და უფლებათა ბილი (დიდწილად ინგლისური ზოგადი სამართლიდან გამომდინარეობს) იქცა იმ სტანდარტებად, რომელთა მიმართებაშიც ფასდება ხალხის მიერ მიღებული კანონები.

კონსტიტუციონალიზმი, ტაგატც მატუქული პტდცდტა

კონსტიტუციონალიზმი მართებული პროცედურის ანუ კანონის უზენაესობის სინონიმურია. მაგალითად, შეერთებული შტატების უზენაესი სასამართლოს განმარტებით, კონსტიტუცია კონგრესის თანხმობის გარეშე ქვეყნის პრეზიდენტს უკრძალავს სამრეწველო საწარმოების ნაციონალიზაციას ან ჩამორთმევას ომის პირობებშიც კი.⁸ მსგავსადამისა, კანონის უზენაესობადა მართებული სამართლებრივი პროცესი (*due process*) ითვალისწინებს, რომ დანაშაულში ეჭვმიტანილი პირი უნდა დაიცვას ადვოკატმა, უფლება უნდა ჰქონდეს დაუპირისპირდეს თავის საწინააღმდეგო ჩვენებას, ინფორმირებულ იქნეს ბრალდების შესახებ და ასე შემდეგ. იგივე მოსაზრებიდან გამომდინარე, ადმინისტრაციული ორგანოები ემორჩილება კანონს, – მიანოდონ საჯარო ინფორმაცია დაინტერესებულ პირებს.

ყოველ ამ შემთხვევაში, სამართლებრივი პროცედურების არსი ერთი და იგივეა: არც ერთი გადამწყვეტილება არ შეიძლება მიღებულ იქნეს როგორც საბოლოო ან სამართლიანი, სანამ დადასტურებული არაა, რომ განხილვისას „თამაშის წესები“ მკაცრად იყო დაცული. შესაბამისად, კონსტიტუციურ დემოკრატიაში თუ გაირკვევა, რომ, მაგალითად, არჩევნებში გამარჯვებულმა იცრუა, ანუ „თამაშის წესების“ მიხედვით არ იმოქმედა, შედეგი იქნება ის, რომ მისი შედეგები ლეგიტიმურობას დაკარგავს. ფაქტობრივად ეს სწორედ ისაა, რაც მოხდა შეერთებულ შტატებში 1974 წელს, როდესაც უოტერგეიტის სკანდალმა პრეზიდენტი ნიქსონი აიძულა (იმპიჩმენტის საფრთხის გამო) პოსტიდან გადამდარიყო.

მიუხედავად ამისა, შეერთებულ შტატებში მართებული სამართლებრივი პროცესი სამართალ-წარმოებაში გარე დამკვირვებლის მიერ გადამეტებულად აღიქმება. მაგალითად, პოლიციამ აუცილებლად დაკავებისთანავე უნდა წაუკითხოს დანაშაულში ეჭვმიტანილს თავისი უფლებები და შეახსენოს, რომ დუმილის უფლება აქვს (კონსტიტუციის მეხუთე შესწორება, რომელიც იცავს მოქალაქეს თვითდადანაშაულებისაგან). თუკი ეჭვმიტანილი აღიარებს დანაშაულს იმის გარეშე, რომ მას ეს უფლება არ შეახსენეს (ასევე სხვა უფლებებიც), მსგავსი აღიარება მიუღებელი იქნება სასამართლოსთვის. ფაქტობრივად, ყველა სხვა ლიბერალური დემოკრატიისთვის მსოფლიოში, მათ შორის გაერთიანებული სამეფოსთვის, საფრანგეთისთვის, კანადისა და ავსტრალიისთვისაც, აღიარება აღიარებაა და იგი არ მიიღება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოპოვებულია მორალური თუ ფიზიკური ზენოლის სხვადასხვა ფორმის შედეგად.

დემოკრატიისთვის საკმარისი არაა უბრალოდ გამოაცხადოს კანონის უზენაესობა, როგორც პრინციპი; სიტყვები და ქმედებები ერთმანეთს უნდა ემთხვეოდეს. მაგალითად, აფროამერიკელები და სხვა უმცირესობები წლების განმავლობაში დისკრიმინაციის მსხვერპლად რჩებოდნენ მას შემდეგაც კი, რაც სამოქალაქო ომი დასრულდა და მიღებული იქნა კონსტიტუციის მეოთხეტივე შესწორება, რომელიც არაორაზროვნად განმარტავს „კანონის წინაშე თანასწორობას“. მსაგავსად ამისა, ქალებს საარჩევნო უფლებები 1920 წლამდე არ მიუღიათ და ბოლო დრომდე სახლის და ოჯახის გარეთ საქმიანობის მცირედი შესაძლებლობებით სარგებლობდნენ. საბოლოოდ, ამერიკის ციხეებში ტუსაღთა უმრავლესობა ახალგაზრდა შავკანიანი ამერიკელები არიან, სიკვდილით დასჯის მოლოდინში მყოფ ტუსაღთა უმეტესობაც ასევე აფროამერიკელია, რაც, მიუხედავად სასამართლოების მიერ კანონისა (ჩვენებების მიღების წესი) და სამართლებრივი პროცედურების მკაცრად დაცვისა, მაინც აღძრავს კითხვებს ამერიკის შეერთებული შტატების იუსტიციის სისტემის სამართლიანობის შესახებ.

მართებული პროცედურა არსებითია სამართლის თანასწორი ხელმისაწვდომობისთვის, რაც, თავის მხრივ, არსებითია დემოკრატიისთვის. ამავდროულად, იგი არ იძლევა იმის გარანტიას, რომ მყარი ჯავშანი იქნება სერიოზული უსამართლობის წინააღმდეგ. მსგავსი გარანტიის მოთხოვნა, შესაძლოა, ზედმეტი იყოს ნებისმიერი პოლიტიკურ-სამართლებრივი სისტემის მიმართ. როგორც წინა თავში აღვნიშნეთ, უტოპია არაა გამოსავლის მომცემი ალტერნატივა.

ფერქალიზმი

კონსტიტუციური ხელისუფლების შეზღუდვის სხვა გზაა **ფედერალიზმად** ნოდებული ძალაუფლებათა დაყოფა. თანამედროვე ფედერალური რესპუბლიკებია: ამერიკის შეერთებული შტატები, მექსიკა, გერმანია, კანადა, ინდოეთი, ბრაზილია და ნიგერია.

თეორიულად, ფედერალიზმი ძალაუფლების დანაწილებაა სახელმწიფო ხელისუფლებასა და რეგიონულ ერთეულებს შორის. ამ ერთეულებს ინგლისურ ენაზე ხშირად *states* უწოდებენ, მაგრამ რადგან ინგლისურ ენაში თავად სახელმწიფოც *state*-ად ჟღერს, იგი არ უნდა აგვერიოს სუვერენულ სახელმწიფოში, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში უფრო ხშირად *nation-state* (ერი-სახელმწიფო) ტერმინით გვხვდება. (სახელმწიფოს პოლიტიკურ-ტერიტორიული ერთეული *state* თარგმანში *შტატს* ნიშნავს. მთარგ. შენ.) შეერთებულ შტატებში არსებობს ძალაუფლების კონსტიტუციური დანაწილება სახელმწიფო ანუ ფედერალურ ხელისუფლებასა და შტატის ხელისუფლებას შორის. კონსტიტუციის პირველი მუხლის მერვე ნაწილი, მაგალითად, განმარტავს იმ სფეროებს, რომლის ფარგლებშიც ეროვნული კონგრესი უფლებამოსილია აწარმოოს კანონმდებლობა. ამავდროულად, კონსტიტუციის მეათე შესწორება უზრუნველყოფს იმას, რომ ის კომპეტენციები, რომლებიც კონსტიტუციის ძალით მინიჭებული არ აქვს სახელმწიფო ხელისუფლებას, შტატის უფლებამოსილებებად დარჩეს. ტრადიციულად, შტატის ცენტრალურ ხელისუფლების ფუნქციებში შედიოდა შიდა წესრიგისა და მშვიდობის შენარჩუნება, განათლების, საზოგადოებრივი ჯანმრთელობის დაცვისა და უსაფრთხოების, ასევე კეთილდღეობის უზრუნველყოფა (ე.წ. შტატების **საპოლიციო ძალაუფლება** ანუ სახელმწიფოს სამართლებრივი წესრიგი). ერთ დროს ამ ძალაუფლებას თითქმის ექსკლუზიურად თავად შტატი ახორციელებდა, მაგრამ 1930-იანი წლებიდან სახელმწიფო მთავრობის როლი წარმოუდგენლად გაიზარდა, როდესაც პრეზიდენტმა ფრანკლინ დელანო რუზველტმა (1933-1945) თავისი ახალი კურსი (*New Deal*) პოლიტიკის ფარგლებში ფართომასშტაბიანი ფედერალური პროგრამები წამოიწყო *დიდი დეპრესიის* სოციალურ-ეკონომიკური ეფექტების აღმოსაფხვრელად, კერძოდ, ეკონომიკის სტიმულირებისა და ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის მიზნით.

პრეზიდენტმა რიჩარდ ნიქსონმა (1968-1973) სცადა საპირისპირო მიმართულებით წარემართა ეროვნული ხელისუფლების როლის ზრდის პროცესი და **ახალი ფედერალიზმის** (*new federalism*) პოლიტიკა შეიმუშავა, რომელიც მიზნად ისახავდა შტატების ხელისუფლების როლის გაზრდას, როგორც მისი ქმედითობის, ისე შედეგის თვალსაზრისით. ამ პოლიტიკის ორი ძირითადი ელემენტი შტატებისთვის ე.წ. ერთდროული სუბსიდიების მიცემა და საერთო შემოსავლის დანაწილება იყო. შემდგომში, სხვა პრეზიდენტებმა, კერძოდ, კონსერვატორმა რესპუბლიკელმა რონალდ რეიგანმა (1980-1988) და დემოკრატმა ბილ კლინტონმა (1992-2000) ასევე გააგრძელეს შტატებისთვის კომპეტენციისა და უფლებამოსილების უკან დაბრუნების პოლიტიკა. შეერთებულ შტატებში მსგავს პოლიტიკას დევიოლუცია (**ძალაუფლების გადაცემა**) ჰქვია.

რა არის ძალაუფლების დანაწილების მსგავსი ფორმის საზრისი? შეერთებული შტატების ისტორიაში ისინი, ვისაც სწამდა, რომ თავისუფლების დაცვის საუკეთესო საშუალება ხალხთან ხელისუფლების მაქსიმალურად დაახლოება იყო, ფედერალიზმს

ქადაგებდნენ. ხალხის განწყობისა და ადგილობრივი ინტერესებისგან შორს მდგარი ერთიანი ცენტრალური ხელისუფლების ტირანიაში გადაზრდის შიშით, 1787 წელს გამართული კონსტიტუციური კონვენტის ზოგიერთი დელეგატი წარმატებულად ამტკიცებდა, რომ შტატის არსებობა ახალი სახელმწიფო ხელისუფლების ტირანული ძალაუფლების შემზღვეველ მექანიზმებს შექმნიდა. შედეგად, კონსტიტუციამ ცალკეულ შტატს თანაბარი წარმომადგენლობა დაუნესა ახლად დაფუძნებულ სენატში და პრეზიდენტის ფედერალური წესით არჩევაც შემოიღო (საარჩევნო კოლეგიის საშუალებით). ამასთან, დამატებით განისაზღვრა შტატის მნიშვნელობა კონსტიტუციის შესწორების შემთხვევაში. როგორც ზემოთ აღინიშნა, პირველი კონგრესი დათმობაზე წავიდა და კონსტიტუციის მეათე შესწორების მიღებისას შტატების მოსაზრებები და შეთავაზებები გაითვალისწინა.

შეერთებულ შტატებში ფედერალიზმის ფუნქციები დღეს მნიშვნელოვნად განსხვავდება სახელმწიფოს განვითარების ადრეულ პერიოდში არსებულისაგან. თავდაპირველად, დიდი წინააღმდეგობები წამოიჭრა საკითხზე, რამდენად შეეძლო შტატს (ვირჯინია და კენტუკი 1798-1799 წწ. სამხრეთი კაროლინა 1830-იან წწ.) ან რეგიონს (სამხრეთის შტატები 1860-იან წწ.) გამოეყენებინა თავისი უფლებები სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ განხორციელებულ სპეციფიკურ პოლიტიკასთან უთანხმოების შემთხვევაში. როდესაც ინტერესისა და პრინციპის საკითხებმა სახელმწიფოში აზრთა სხვადასხვაობა გამოიწვია (კანონები უცხოელებისა და ამბოხის ნახალისების შესახებ, 1798 წ., გადასახადების შესახებ, 1830-იანი წწ., მონობის შესახებ 1860-იანი წწ.), პოლიტიკური დაპირისპირებები გაიშალა მთავრობის კონკრეტული ქმედებისა და პოლიტიკური გადაწყვეტილებების კონსტიტუციურობის საკითხზე, რომელთა არსი იმაზე დადიოდა, ვის ჰქონდა ლეგიტიმურად საბოლოო გადაწყვეტილების მიღების უფლება – შტატს თუ ეროვნულ ხელისუფლებას.

საკითხები, რომლებიც კონსტიტუციის მეექვსე მუხლმა ვერ გადაწყვიტა, სამოქალაქო ომმა მოაგვარა. მართალია, გარკვეულწილად მნიშვნელოვანი დაპირისპირებები ფედერალურ და შტატის ხელისუფლებას შორის შენარჩუნდა, განსაკუთრებით სამხრეთში 1950-1960-იან წწ. სკოლების დესეგრეგაციის თაობაზე, მაგრამ დღეისათვის საჯარო პოლიტიკის მრავალ საკითხში, დაწყებული გზების მშენებლობიდან, დასრულებული დანაშაულის წინააღმდეგ ბრძოლით, მათ შორის ურთიერთობა უფრო თანამშრომლობის პრინციპს ემყარება, ვიდრე კონფლიქტს.⁹

მიუხედავად ამისა, ბოლო წლებში სერიოზული შეჯიბრი შეინიშნებოდა ხელისუფლების ამ ორ დონეს შორის. მაგალითად, 1990-იან წლებში ზოგიერთი შტატის ხელისუფლებამ განათლების სფეროში რეფორმების გატარება (სკოლებისთვის იურიდიული და ფინანსური ავტონომიის მინიჭება სწავლების ვაჭერების პრინციპით დაფინანსება, რელიგიის სწავლების დანერგვა და გაღრმავება) და ანტიკრიმინალური ღონისძიებების განხორციელება სცადა (სასჯელის სავალდებულო დაწესება, სამი გაფიცვის კანონი, მსხვერპლთა კომპენსაციის კანონი). ზოგიერთმა შტატმა ასევე სცადა, უარი ეთქვა კომპენსაციური ქმედების (*affirmative action*) პოლიტიკაზე.

მსგავსი ტენდენციები ადასტურებს, რომ ფედერალიზმი ამერიკის შეერთებულ შტატებში ხასიათდება, როგორც შტატისა და ფედერალურ ხელისუფლებებს შორის თანამშრომლობით, ისე მათ შორის შეჯიბრითაც. კონსტიტუცია კი იშვიათად განიხილება, როგორც ბარიერი სხვადასხვა დონის მთავრობათა შორის რეგულარული თანამშრომლობისთვის, რითაც გამსჭვალულია ამერიკული პოლიტიკური სისტემა.

ფედერალიზმი და თავისუფლება ზედმეტი ცენტრალიზაციის საფრთხისაგან დაცვის გზით ფედერალიზმი თავისუფლებასაც იცავს, რადგან ზღუდავს ცენტრალური ხელისუფლების ძალაუფლებას. ამ გზით ფედერალიზმი ინდივიდებს იცავს პოტენციურად მბრძანებლობისკენ მიდრეკილი ცენტრალური მთავრობისაგან.¹⁰ **ადმინისტრაციული დეცენტრალიზაციის** სისტემების მსგავსად, რომელიც მნიშვნელოვანი სამთავრობო ამოცანების განხორციელებაში ადგილობრივ ბიუროკრატებს ეფუძნება, ამერიკული სტილის ფედერალიზმი ინდივიდუალურ თავისუფლებებს სახელმწიფო ხელისუფლების უფლებამოსილებათა არეალის შეზღუდვის გზით იცავს. შესაბამისად თანამედროვე ფედერალიზმის მიზანი იგივეა, რაც პოლიტიკური დეცენტრალიზაციისა, რომელიც

ადგილობრივი ხელისუფლებისათვის ფუნქციების გადაცემით ახდენს ცენტრალური ადმინისტრაციული აპარატის შემცირებას და, შესაბამისად, ნაკლებად საშის ხდის მას თავისუფლებისათვის. ამავდროულად, დეცენტრალიზაცია განაპირობებს საზოგადოებრივი მასების ჩართვას პოლიტიკურ ცხოვრებაში მათთვის ხელისუფლების ხელმისაწვდომი დონეების გამარტივებითა და გამრავალფეროვნებით, რაც ააქტიურებს სამოქალაქო ერთიანობას და აჩვენებს მას თვითმმართველობას. შედეგად, ადგილობრივი ხელისუფლება ორგანიზებულ სტრუქტურებად ყალიბდება, რომელსაც საჭიროების შემთხვევაში ცენტრალური ხელისუფლებისათვის წინააღმდეგობის განევა ან მისი ჭარბი ძალის შერბილება შეუძლია. საბოლოოდ, დეცენტრალიზაცია საშუალებას აძლევს ხელისუფლებას, მოერგოს ადგილობრივ საჭიროებებს და გარემოებებს, ასევე საშუალებას აძლევს ექსპერიმენტების საშუალებით პრობლემების გადაჭრის გზების მრავალი ვარიანტი მოძებნოს. ასე რომ, დეცენტრალიზაცია თავისუფლების სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი მცველია და საუკეთესო საშუალება ენერჯიული და კომპეტენტური სამოქალაქო ერთიანობის ჩამოსაყალიბებლად.¹¹

ფედერალიზმსა და თავისუფლებას შორის კავშირი განსაკუთრებით აღსანიშნავია გერმანიის შემთხვევაში. გერმანიაში დემოკრატია ხელახლა დაიბადა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც ომისაგან გამოფიტული სახელმწიფო, დამარცხებული და ოკუპირებული იყო უცხო ჯარების მიერ. მოკავშირე სახელმწიფოები შეერთებული შტატების მეთაურობით თვლიდნენ, რომ არ უნდა დაეშვათ ახალი გერმანული სახელმწიფოს ხელახალი მილიტარიზაცია და მის მიერ ახალი სამხედრო კამპანიის განხორციელება ევროპაში. ამის საუკეთესო საშუალება, მათი აზრით, გერმანიის დიქტატორულ ვირუსზე „აცრა“ იყო. „ვაქცინა“, რომლის გამოყენებაც გადაწყვიტეს, დემოკრატიული ფედერალიზმი იყო.

როგორ შეეძლო ფედერალიზმს არ დაეშვა ახალი ჰიტლერის შესაძლო აღზევება? ამის პასუხი გერმანიის ხელისუფლების დეცენტრალიზებულ სტრუქტურაში უნდა ვეძიოთ. გერმანული პოლიტიკურ-ტერიტორიული ერთეულები, რასაც გერმანულად *Land* ანუ *მინა* ეწოდება, მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ მმართველობაში, როგორც რეგიონულ, ისე სახელმწიფო დონეზე. გერმანიის თექვსმეტი *მინის* მთავრობების მიერ დანიშნული დელეგატები გერმანული პარლამენტის ზედა პალატის ანუ *ბუნდესრატის* წევრები არიან. ზედა პალატას უფლება აქვს ვეტო დაადოს ყველა იმ კანონს (ახალი გადასახადების ჩათვლით), რომელიც *მინას* პირდაპირ ეხე-

ბა და გავლენას ახდენს მასზე. ამასთან, გერმანული ბიუროკრატის დიდი ნაწილი *მინების* ხელისუფლების პირდაპირი კონტროლის ქვეშ არის.

ალტერნატივა: უნიტარული სისტემები. თანამედროვე მსოფლიოს ხელისუფლებათა უმეტესობა არ ეფუძნება ფედერალურ სისტემას. მმართველობის ყველაზე გავრცელებული ფორმა *უნიტარული სისტემაა*, ისეთი, როგორც დიდ ბრიტანეთშია. მას უნიტარული ჰქვია იმის გამო, რომ პოლიტიკურ სისტემას მთავრობის მხოლოდ ერთი, ძირითადი ერთეული აქვს. ესაა ცენტრალური ხელისუფლება, რომელიც სხვადასხვა საკითხის თაობაზე ხშირად მიმართავს ადგილობრივ ხელისუფლებას, მაგრამ, როგორც წესი, ეს მას არ მოეთხოვება. შესაბამისად, ის, რაც ამ სისტემას ფედერალურისგან განსხვავებით აკლია, ცენტრალურ და ადგილობრივ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებს შორის არსებული ზემოთ ხსენებული *შტატის* ან *მინის* ეკვივალენტური შუალედური ფენაა.

ზოგი უნიტარული სისტემა, მაგალითად, საფრანგეთსა და იტალიაში, უფრო მეტი მონდომებით იცავს სახელმწიფო ხელისუფლების ძალაუფლებასა და პრეროგატივებს ადგილობრივი მაგისტრატების, მერებისა და პოლიტიკოსების მხრიდან შესაძლო დაუმორჩილებლობისაგან, ვიდრე ბრიტანეთში. საფრანგეთში, ***პრეფექტები*** (ცენტრალური ხელისუფლების მიერ დანიშნულნი) აშუალებენ ურთიერთობებს ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ადგილობრივ დეპარტამენტებს შორის. მანამ, სანამ ფრანსუა მიტერანის სოციალისტური მთავრობა ინსტიტუციურ რეფორმებს წამოიწყებდა 1980-იანი წლების დასაწყისში, პრეფექტები ვალდებული იყვნენ ადგილობრივი დეპარტამენტების მთავრობებისთვის ზედამხედველობა გაენიათ და იმის უფლებაც ჰქონდათ, რომ მათ მიღებულ გარკვეულ გადაწყვეტილებებზე ვეტო დაედოთ. ამ სისტემის მომხრეები დიდი ხნის განმავლობაში მსგავს პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ მოწყობას, რომელიც ***ტუტელაჟის (მეურვეობის)*** სახელით იყო ცნობილი, რაციონალური პოლიტიკური მართვის მოდელად მიიჩნევდნენ. ***ტუტელაჟის*** სისტემა იმდენად ცენტრალიზებული და სისტემატიზებული იყო, რომ გათვითცნობიერებულ დამკვირვებელს საათზე უბრალო შეხედვით იოლად შეეძლო ეთქვა, რა საგანს გადიოდნენ მოცემულ მომენტში სკოლაში მოსწავლეები მთელ საფრანგეთში. ბევრ ამერიკელს, რომლებიც მიჩვეულნი არიან განათლების სისტემის თავისუფლებას, სკოლების, საგანმანათლებლო პროგრამების, სააკრედიტაციო მოთხოვნების და აკადემიური სტანდარტების მრავალგვაროვნებას, მთავრობის დანესებული მსგავსი ერთგვაროვნება უთუოდ უცნაურად მოეჩვენებოდა.

დემოკრატია, როგორც ეფექტიანი ხელისუფლება

ვამტკიცებდით, რომ დემოკრატია არ შეუძლია თავისი მოქალაქეების (რომლებიც მონაწილეობენ არჩევნებში, იხდიან გადასახადებს, მსახურობენ შეიარაღებულ ძალებში) აზრებისა და რწმენის უგულვებელყოფა, მაგრამ ასევე არ შეუძლია უბრალოდ ასახოს უმრავლესობის მომენტალური განწყობა და სურვილები, თუკი ისინი აზარალებენ უმცირესობის ინტერესებსა და უფლებებს. დემოკრატიული ხელისუფლება, რომელიც მგრძობიარეცაა და შეზღუდულიც, სავალდებულო არაა სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდეს. იმისთვის რომ წარმატებული იყოს და ხშირ შემთხვევაში, უბრალოდ, გადარჩეს, დემოკრატიული მთავრობა, ისევე როგორც

ხელისუფლების მოწყობის სხვა ფორმები, ეფექტიანი უნდა იყოს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მას უნდა ჰქონდეს იმის შესაძლებლობები, რომ განახორციელოს ის მიზნები, რისთვისაც ის შეიქმნა. თუ დემოკრატია არ ძალუძს დაიცვას თავისი მოქალაქეები, უზრუნველყოს კეთილდღეობა და სხვა არსებითი სფეროები (განათლება, სამართლის დაცვა, და ელემენტარულად წყლის მიწოდების სისტემის ან ხანძარსაწინააღმდეგო სამსახურის გამართული მუშაობა), მაშინ რა სარგებელია მასში? ამ საკითხის წამოწევა მიუთითებს იმის ალბათობაზე, რომ დემოკრატიული ხელისუფლება, შესაძლოა, ზედმეტად მგრძობიარე, ან ზედმეტად შეზღუდული აღმოჩნდეს ხალხის საკეთილდღეო ქმედებებში.

შეზღუდული და მგრძობიარე მთავრობა, რომელსაც ძალუძს იმოქმედოს სწრაფად და მოქნილად, უნდა ეყრდნობოდეს ძალაუფლების შეკავებისა და განონანსწორების სტრუქტურებს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ გარკვეულ გარემოებებში მთავრობას ენერგიული მოქმედების უნარი უნდა დაუსუსტდეს. ამ თვალსაზრისით, გასათვალისწინებელია ჯეიმს მედისონის მოსწრებული ნათქვამი პირველი კონსტიტუციური კონვენტის შესახებ: „იმ სირთულეთა შორის, რომლებსაც კონვენტი შეეჯახა, ძალიან მნიშვნელოვანი ის უნდა იყოს, რომ მოხდეს მთავრობაში აუცილებელი სტაბილურობისა და ენერგიულობის შერწყმა თავისუფლებისა და რესპუბლიკური ფორმის ხელშეუხებლობასთან“.¹² მედისონი ამტკიცებდა, რომ ხელისუფლების სტაბილურობა აუცილებელია შიდა სიმშვიდისა და წესრიგისათვის, ეროვნული უსაფრთხოებისა და საზოგადოებრივი თვითრწმენისთვის, ქმედითობა კი აუცილებელია შიდა და გარე გამოწვევების გადაჭრისათვის. მისი სიტყვებით, ქმედითუნარიანობა და სტაბილურობა ერთად ეფექტიანი ხელისუფლების ძირითადი საზრისია.

სტაბილურობის ადგილმდებარეობა

სტაბილურობა ეფექტიანი მთავრობის არსებითი ატრიბუტია. პოლიტიკური და სიტყვიერი სტაბილურობა შეიძლება განსაკუთრებულად მწვავე პრობლემა იყოს ახლად აღმოცენებული დემოკრატიისა და განვითარებადი ქვეყნებისთვის, მაგრამ ეს არაა მსოფლიოს მხოლოდ კონკრეტულად ამ ტიპის რომელიმე ქვეყნის ან რეგიონისთვის დამახასიათებელი. მაგალითად, იტალია განვითარებული დემოკრატიაა, მაგრამ იგი ცნობილია მთავრობათა ხშირი ცვალებადობით.

სტაბილურობა შეიძლება უზრუნველყოფილ იქნეს სხვადასხვა გზით. არჩეულ წარმომადგენლებს საკმარისი დრო და ვადა უნდა მიეცეთ იმისთვის, რომ განახორციელონ ან მიაღწიონ რამე ღირებულს. უნდა არსებობდეს გარკვეული სახის პოლიტიკური დისპუტებისა და სოციალური კონფლიქტების მოგვარების ინსტიტუციური გზები, რათა თავიდან იქნეს აცილებული ქვეყნის ნაწილებად დახლეჩისა და დესტაბილიზაციის ალბათობა (შეერთებულ შტატებში უმაღლესი სასამართლო ხშირად ასრულებს ამ ფუნქციას, მაგრამ პოლიტიკურ პარტიებსა და საკონომდებლო ორგანოსაც მნიშვნელოვანი როლის შესრულება შეუძლიათ). ლიდერების შეცვლის ინსტიტუციური პროცედურები ისეთი რეგულირებული მეთოდების საშუალებით, როგორცაა არჩევნები და დანიშვნები, ძალიან მნიშვნელოვანია და დემოკრატიის ერთ-ერთი პრინციპული უპირატესობაა თანამედროვე დიქტატურებთან შედარებით. მონარქია, ჩვეულებრივ, ამ პრობლემას მემკვიდრეობის პრინციპის შენარჩუნ-

ნებით ჭრის, მეფის თუ დედოფლის გარდაცვალების შემთხვევაში ტახტი მის უფროს შვილს გადაეცემა.

ისტორია და ტრადიცია, ისევე, როგორც სიმბოლიზმი და რიტუალი, აძლიერებს განგრძობითობის შეგრძნებას მთავრობებში (გავითვალისწინოთ თუნდაც ის ზარზეში და განსაკუთრებული გარემო, რომელიც თან ახლავს შეერთებული შტატების პრეზიდენტის ინაუგურაციას ან ბრიტანეთის სამეფო ოჯახის წევრების დაქორწინებას). მსგავსი განგრძობითობის შეგრძნების აუცილებლობაზე საუბრისას ჯეიმს მედისონი დაუპირისპირდა თომას ჯეფერსონის წინადადებას კონსტიტუციური კონვენტების პერიოდულობის სიხშირის გაზრდასთან დაკავშირებით იმის საფუძველზე, რომ „ხალხისადმი ყოველი მიმართვა მთავრობაში რაღაც დეფექტის არსებობის მანიშნებელი იქნება, ხშირი მიმართვები კი დიდწილად მოახდენს იმას, რომ მთავრობას მოაკლდება საზოგადოების მხრიდან მონივნება და თაყვანისცემა, რის გარეშეც შესაძლოა ყველაზე ჭკვიან და ყველაზე თავისუფალ მთავრობასაც კი არ ჰქონდეს ესოდენ საჭირო სტაბილურობა“, უფრო მეტიც „ყველაზე ჭკვიანი მთავრობაც კი არ ჩათვლის ზედმეტ უპირატესობად იმას, რომ საზოგადოებრივი სტერეოტიპები და ცრურწმენები თავის მხარდამჭერად იხილოს“.¹³

ქმედების აქტიულობა

იმისთვის, რომ ეფექტიანი იყოს, ხელისუფლება ქმედითიც უნდა იყოს. ქმედითობის თეზისის მიმართ დამფუძნებელ მამათა მხარდაჭერა შეერთებულ შტატებში ნათლად იქნა ასახული კონსტიტუციაში, რომელმაც არა მარტო გადასცა მთავრობას, როგორც ერთს, საკმარისი ძალაუფლება, არამედ შექმნა ძლიერი აღმასრულებელი ხელისუფლება, რომელსაც საკანონმდებლო ხელისუფლებასთან ჭიდილის შესაძლებლობები მისცა. კონსტიტუციამ კონგრესს უფლებამოსილება მიანიჭა „მიიღოს ყველა კანონი, რომელიც აუცილებელია და შესაბამისია ძალაუფლების აღსრულებისთვის“ (მუხლი 1-2). ეს ნათელყოფს დამფუძნებელ მამათა განზრახვას, რომ ხელისუფლებისათვის შეექმნათ შესაძლებლობა, საჭიროებების შემთხვევაში გადაედგა გადამწყვეტი ნაბიჯები. ამ თვალსაზრისით, ალექსანდერ ჰამილტონი აღნიშნავდა, რომ „მთავრობა თავის თავში უნდა მოიცავდეს ყოველგვარ ძალაუფლებას, რომელიც აუცილებელია მასზე გადაცემული საზოგადოებრივი მიზნების მისაღწევად... თავისუფალი უნდა იყოს ყოველი სახის კონტროლისაგან, მაგრამ უნდა ითვალისწინებდეს საზოგადოებრივი სიკეთის პრინციპსა და ხალხის აზრს“.¹⁴

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ეროვნული მთავრობის ძალაუფლება დროთა განმავლობაში ერთმნიშვნელოვნად გაიზარდა, შტატის ხელისუფალთა უფლებამოსილებები კი შედარებით მერყევა: ხან იზრდება, ხან კლებულობს. ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ 1789 წლიდან დღემდე ყველა დონის ხელისუფლების ძალაუფლება მნიშვნელოვნად გაიზარდა. შეერთებულ შტატებში მთავრობის როლის ამგვარი ზრდა პასუხია საზოგადოებაში, ეკონომიკაში და, რა თქმა უნდა, ამერიკის საზღვრებს მიღმა არსებულ სამყაროში მომხდარ ცვლილებებზე. ამ ტენდენციის შედეგი, კარგია თუ ცუდი, ისაა, რომ შეერთებული შტატების მთავრობა დღეს უფრო ქმედითია, ვიდრე ერთი საუკუნის წინათ იყო, და გაცილებით ქმედითია, ვიდრე ორი საუკუნის წინ. თუკი ვინმე ფიქრობს, რომ შეერთებული შტატები მსოფლიოს მონი-

ნავე სამხედრო და ეკონომიკური ძალაა, ერთადერთი ჭეშმარიტი ზესახელმწიფოა XXI საუკუნის დასაწყისში, მისთვის იოლია დაინახოს, რომ დემოკრატია ამერიკის შეერთებულ შტატებში ამისთვის საკმაოდ კარგად იმუშავა. ერთია, რომ აშშ-ის სისტემა შეიძლება გააკრიტიკო იმისთვის, რომ ის არაა საკმარისად მგრძნობიარე ან ამტიკო, რომ იგი ზედმეტად ექსპანსიურია ანუ არაა საკმარისად შეზღუდული, მაგრამ ვინ შეიტანს ეჭვს მის ეფექტიანობაში?

მოგვიანებით, VI თავში ვიხილავთ, რომ საფრანგეთის მეოთხე რესპუბლიკისთვის (1945-1958) ეფექტიანი მთავრობა ნაკლებადაა დამახასიათებელი. საფრანგეთმა საბოლოოდ ამ პრობლემის დაძლევა ძველი კონსტიტუციის ახლით შეცვლითა და ძალაუფლების სიმძიმის ცენტრის პარლამენტიდან პრეზიდენტზე გადასაცვლებით შეძლო. ამ ქვეყანას ასევე ჰყავს პრემიერ-მინისტრი, რომელიც მთავრობას ხელმძღვანელობს, მაგრამ პრეზიდენტს, რომელიც პირდაპირი არჩევნებით ხუთი წლის ვადით ირჩევა, უფლება აქვს დააკომპლექტოს ან გადააყენოს მთავრობა. ძლიერი საპრეზიდენტო ძალაუფლების შექმნით, მეხუთე რესპუბლიკის კონსტიტუციამ ფრანგული დემოკრატის ისტორიაში ახალ პერიოდს დაუდო სათავე, რომელმაც ისეთი სტაბილურობა და აყვავება მოუტანა საფრანგეთს, როგორც მას ბოლო ორი ასწლეულის განმავლობაში არ ახსოვს.

საფრანგეთისგან განსხვავებით, იტალიას ჯერჯერობით არ გადაუჭრია ეფექტიანი დემოკრატიული მმართველობის ამოცანა. ნებისმიერი სხვა დასავლური საპარლამენტო დემოკრატიისგან განსხვავებით, იგი სამთავრობო არასტაბილურობის ნიმუშია. რადგან აქ საპარლამენტო სისტემაა, მთავრობას პრემიერ-მინისტრი მართავს, და იმის გამო, რომ იტალიას ქაოსური პარტიული სისტემა აქვს, პრემიერს იშვიათად აქვს ხანგრძლივი ან მასზე დამოკიდებული თუ მისდამი დაქვემდებარებული პარტიული კოალიციის (საპარლამენტო უმრავლესობას გაცილებით მცირე ძალა აქვს) მხარდაჭერა. შედეგი ისაა, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი ორ ათწლეულზე მეტი ხნის განმავლობაში იტალიაში მთავრობები საშუალოდ ექვს თვეში ერთხელ იცვლებოდა. ბოლო წლებში იტალიის საარჩევნო სისტემის რეფორმირების მცდელობამ ამ პრობლემის მოგვარების თვალსაზრისით შედეგი არ გამოიღო. საბედნიეროდ, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი იტალია, მიუხედავად პოლიტიკური სტაბილურობის თვალსაზრისით საამაყო მიღწევების ნაკლებობისა, ეკონომიკის განვითარების თვალსაზრისით წარმატებული ქვეყნის მაგალითია. რთული წარმოსადგენი არაა, ეკონომიკური განვითარების რა სიმალღეებს მიაღწევდა იტალია ბოლო ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, მთავრობას ეფექტიანად რომ ემართა.

ეს სამი მაგალითი ადასტურებს, რომ დემოკრატიული მთავრობა შეიძლება იყოს ეფექტიანი, მაგრამ ამის გარანტია არ არსებობს. წარმატებული დემოკრატის ამ თავში განხილულ სამ თვისებათაგან, ეფექტიანობა ერთადერთია, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ დემოკრატიული მთავრობისთვის არაა დამახასიათებელი. დიქტატურა, ჩვეულებრივ, არ ცდილობს იყოს მგრძნობიარე ან შეზღუდული, მაგრამ აქვს ერთადერთი მიზანი — ეფექტიანი. არცერთ დემოკრატიულ ხელისუფლებას არ ძალუძს შეასრულოს დანაპირები, თუკი მგრძნობიარე არაა, და არცერთი მათგანის პასუხისმგებლობის საკითხი არ დგება ამოცანების ჩავარდნის შემთხვევაში, თუ იგი შეზღუდული არაა. ბოლო დრომდე ძალზე მწვავედ იდგა საკითხი იმის თაობაზე, რამდენად ძალუძს დემოკრატის აჯობოს დიქტატურას, როგორც მმართველობის ეფექტიანმა ფორმამ. ბოლო დროის ისტორიულმა ცვლილებებმა ეს საკითხი მოხსნა დღის წესრიგიდან.

ხელისუფლების ახლიდან გამომდინარე: განმანათლებლობა და ამერიკის იდეა

შეერთებული შტატები წარმომადგენლობითი დემოკრატიის თანამედროვე თეორიის პრაქტიკაში დანერგვის სამშობლოა. დასაწყისში იგი არ იყო სრულყოფილი, მაგრამ ნამდვილად იყო წარსულიდან უყოყმანოდ გადმოდგმული ნაბიჯი და მომავლის დაგეგმვის გაბედული მცდელობა. იმ იდეის ტრიუმფი, რომ რესპუბლიკა, მონარქიისა და ავტორიტარული მმართველობის სხვა ფორმებისგან განსხვავებით, პოლიტიკური მოწყობის უფრო გონივრული და უმჯობესი ალტერნატივაა, თანამედროვე მსოფლიო ისტორიის განმსაზღვრელი მომენტი გახდა. მოხდა ისე, რომ ეს ტრიუმფი განხორციელდა ადგილზე, რომელსაც ამერიკა ერქვა. დღეს ამერიკის იდეა მთელი მსოფლიოს ხალხთა წარმოდგენაში თავისუფლებისა და დემოკრატიის იდეების სინონიმურია (ეს იდეა გაცილებით მეტია, ვიდრე რეალობა, რომელმაც დაამტკიცა, რომ იგი თანამედროვეობის დიდი ძალაა).

ამერიკის იდეა, რომ დანერგილი კონსტიტუციის ფარგლებში ხალხს საკუთარი თავის მართვა თავად ძალუძდეს, პირდაპირი გაგებით პროდუქტია XVIII საუკუნის განმანათლებლობისა, რომელიც, თავის მხრივ, სათავეს გვიანი XV საუკუნის იტალიური რენესანსის ინტელექტუალური დუელიდან იღებს. მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ, რომ ამერიკული რევოლუცია უზრალოდ ჯორჯ ვაშინგტონის, თომას ჯეფერსონის თუ სხვა რევოლუციური ლიდერების გონებაში არ მომნიჭებულა. პოლიტიკური თეორია, რომელიც ამერიკის მამების იდეებში გამოიხატა, მყარად იყო დაფუძნებული გამოჩენილი მოაზროვნეების – ნიკოლო მაკიაველის, თომას ჰობსის, ჯონ ლოკის, ბარონ დე მონტესკიეს და სხვათა ინტელექტუალურ ღვაწლზე. ყოველი მათგანი, არსიტოტელესგან განსხვავებით, ამტკიცებდა, რომ მთავრობის მიზანი არის არა სიქველის დანერგვა, არამედ ბოროტების და მანკიერების წინააღმდეგ ბრძოლა. ადამიანის ბუნებიდან, მართებულად ხედვამ, ეს მოაზროვნეები რეალისტური მიზნების, მაგალითად, თავისუფლებისა და უსაფრთხოების ძიებამდე მიიყვანა, რაც პოლიტიკურად მიღწევადია, სიქველე კი ასეთი არაა.

თავისუფლების არქიტექტურა

ამ ქვეთავში პოლიტიკის უნივერსალური პრობლემაა დასმული: თუკი ხალხი თავისი ბუნებით არაა ქველი, და ამავე დროს თავადაა მმართველი, მაშინ როგორაა შესაძლებელი, რომ მართვის ნებისმიერი სისტემა არ გადაგვარდეს და ტირანიად არ იქცეს? ამერიკის მამებმა ამ თავსატეხის გადაჭრა ისეთი მიდგომის განვითარებით სცადეს, რასაც *პოლიტიკის ახალი გაგება* უწოდეს. ეს *ახალი გაგება* პოლიტიკური ინსტიტუტების მანამ უცნობი და ახლებური მოწყობის ირგვლივ გაიშალა, რამაც თავისუფლების პრაქტიკის მეტი შესაძლებლობა დაბადა და ხელისუფლების ფუნქციების დანაწილების საშუალებით, ძალაუფლების დესპოტური გამოყენებისგან (ტირანიის) მისი დაცვა და, შესაბამისად, ძალაუფლების კონცენტრაციის საფრთხის თავიდან აცილება უზრუნველყო. სწორედ ისე, როგორც სერ ისააკ ნიუტონმა რევოლუციური გადატრიალება მოახდინა თანამედროვე საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაში, დამფუძნებელ მამებსაც სჯეროდათ, რომ მათ სოციალურ მეცნიერებაში ახალი საფუძვლების დანერგვით პოლიტიკის რევოლუციური გაგება შემოიტანეს.

ჰამილტონი ამ აღმოჩენის არსს *ფედერალისტში* [(ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუციის რატიფიცირების და ცალკე არსებული შტატების გაერთიანების საფუძველზე ფედერალური სახელმწიფოს შექმნის მომხრე ინტელექტუალთა და პოლიტიკურ მოღვაწეთა 85 სტატიის კრებულია. ავტორები ალექსანდერ ჰამილტონი (51 სტატიის ავტორია), ჯეიმს მედისონი (29 სტატიის ავტორია) და ჯონ ჯეი (5 სტატიის ავტორია) არიან. სტატიები 1787-1788 წწ. სერიულად იბეჭდებოდნენ ნიუ-იორკის გაზეთებში. 1788 წელს სტატიები კრებულის სახით იქნა გამოცემული და მას *The Federalist Papers* ეწოდა. (მოარგ. შენ.)] ნათელყოფს. ამტკიცებდა რა, რომ ამერიკის კონსტიტუცია თავიდან აიცილებდა „ტირანიის და ანარქიის უკიდურეს გამოვლინებებს“, რომლებმაც ადრე არსებული რესპუბლიკები დაღუპეს, ჰამილტონი თავის მკითხველებს მოუწოდებდა, არ შეჩერებულიყვნენ წარსულის მაგალითებზე: „პოლიტიკის მეცნიერება, მსგავსად ნებისმიერი სხვა მეცნიერებისა, დიდად გაუმჯობესდა... სხვადასხვა პრინციპის ძალა, რომლებიც მანამ ან სრულიად უცნობი იყო, ან ცუდად გაგებული ძველების მიერ, ახლა უკეთაა შეცნობილი“. ჰამილტონმა აღბეჭდა ის პროგრესული სტრუქტურული ცვლილებები, რომლებიც ჩადებული იყო კონსტიტუციაში ამ *პოლიტიკის ახალი გაგების* შემქმნელთა მიერ:

განსაზღვრულ დეპარტამენტებზე (სამინისტროებზე) ძალაუფლების რეგულარული განაწილება; შეკავებისა და განონასწორების კანონმდებლობითი მექანიზმების დანერგვა; ისეთი სასამართლოების შექმნა, რომლებიც შედგებიან კარგი ქცევისა და კომპეტენციის საფუძველზე შერჩეული მოსამართლეებისაგან; საკანონმდებლო ორგანოში ხალხის წარმომადგენლობა არჩეული დეპუტატების მეშვეობით – ყოველივე ეს ან სრულიად ახალი აღმოჩენებია, ან თანამდროვეობის მოთხოვნილების შესაბამისად პრინციპული პროგრესის გზით სრულყოფილი. ეს არის საშუალებები, ძლიერი საშუალებები, იმისთვის, რომ რესპუბლიკური მმართველობის უპირატესობა შენარჩუნდეს და მისი ნაკლოვანებები ან შემცირდეს, ან თავიდან იქნეს აცილებული.¹⁵

ჯეიმს მედისონის სიტყვებით რომ ვთქვათ, დამფუძნებლები ხვდებოდნენ, რომ „განათლებული პოლიტიკოსები ყოველთვის არ იქნებიან ძალაუფლების სადავეებთან“.¹⁶ გონიერი ხელისუფალის არარსებობის შემთხვევაში, მხოლოდ თავად სწორად აგებულ სახელმწიფოს შეუძლია გააკონტროლოს მათი ამბიციები, ვინც მისი სახელით მართვაზე აცხადებს პრეტენზიას. არჩევნები ასეთი კონტროლის ერთ-ერთ სახეს უზრუნველყოფს, აღნიშნავდა მედისონი, მაგრამ „გამოცდილებამ კაცობრიობას დამატებითი გარანტიების აუცილებლობა უკარნახა“.¹⁷ უპირველესი გარანტია ხელისუფლების ძირითად კომპონენტებს შორის მუდმივი ჭიდილის დანერგვა იყო: „ხელისუფლების ერთსა და იმავე შტოში ძალაუფლების თანმიმდევრული კონცენტრაციის საშიშროების თავიდან აცილების კარგი საშუალება იმაში მდგომარეობს, რომ ყოველი დეპარტამენტის (სამინისტროს) ხელმძღვანელობას მიეცეს საჭირო კონსტიტუციური მხარდაჭერა, პირადი მოტივაციის გასაზრდელად წინააღმდეგობა გაუწიოს სხვების მხრიდან მის კომპეტენციებში შემოჭრას“. მოკლედ რომ ვთქვათ, „საჭიროა ამბიციამ გაანეიტრალოს ამბიცია“.¹⁸

შეჯამება და გაწმენდა

ამ მიზნის მისაღწევად დამფუძნებლებმა სცადეს ხელისუფლების შტოები ერთ-მანეთისაგან დამოუკიდებელ ორგანოებად ჩამოეყალიბებინათ. შესაბამისად, ყოველი შტოს ძალაუფლება კონსტიტუციის სპეციფიკური მუხლიდან გამომდინარეობს (პირველი მუხლი ეხება საკანონმდებლო ორგანოს, მეორე – აღმასრულებელს, მესამე – სასამართლოს). ხელისუფლების ყოველ შტოს მიენიჭა კონსტიტუციური ძალაუფლება მასზე დაკისრებული სპეციფიკური მოვალეობების განსახორციელებლად და ყოველ მათგანს მიეცა საიმისო მექანიზმები, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოს სხვა შტოს მხრიდან არალეგიტიმური საშუალებებით ზემოქმედების მცდელობებს. ეს მექანიზმები, რომლებსაც უწოდებენ *შეკავებას და განონასწორებას*, შედგება, როგორც ჩვეულებრივი (პრეზიდენტის მიერ ვეტოს გამოყენების უფლება), ისე განსაკუთრებული (კონგრესის მიერ პრეზიდენტის იმპიჩმენტის პროცედურა) პრეროგატივებისაგან.

ისინი ერთობლივად თითოეული შტოს წევრებისათვის „აუცილებელი კონსტიტუციური საშუალებებია“ სხვა შტოების მიერ მის კომპეტენციებში ექსპანსიისთვის წინააღმდეგობის გასანევად. „კერძო ინტერესი უნდა დაუკავშირდეს ინსტიტუტის კონსტიტუციურ უფლებებს“.¹⁹ დამფუძნებლები გრძნობდნენ, რომ ინსტიტუციონალიზებული თვითინტერესი ძალაუფლების გრძნობით აღჭურვილ თანამდებობის პირებს, მათი კონკრეტული ინსტიტუტის მნიშვნელობისა და აღმატებულობის გრძნობას გაუძლიერებდა და გაზრდიდა მათ მონდომებას თავიანთი სამსახურის პრესტიჟის შესანარჩუნებლად (შესაბამისად, საკუთარი კარიერული წინსვლის უზრუნველსაყოფად). ამგვარად, კონგრესის მიერ 1974 წელს პრეზიდენტ ნიქსონის წინააღმდეგ წამოწყებული იმპიჩმენტის ერთ-ერთი მიზეზი ის იყო, რომ იგი, როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში, აშკარა უპატივცემულობას იჩენდა საკანონმდებლო ორგანოს ძალაუფლების მიმართ (ძალაუფლების გადამეტება, უოტერგეიტის საქმის ჩათვლით, ნიქსონის წინააღმდეგ წამოწყებული პროცესის მთავარი თემა იყო). 1998 წელს პრეზიდენტ კლინტონის (დემოკრატიული პარტიიდან) წინააღმდეგ იმპიჩმენტის პროცესის მცდელობა იმას უკავშირდებოდა, რომ მან წინააღმდეგობა გაუწია კონგრესს (რესპუბლიკელები უმრავლესობას წარმოადგენდნენ), გამოეძიებინა მისი ქცევის შესაბამისობა ზნეობრივ ნორმებთან სამსახურეობრივი ვალდებულებების გათვალისწინებით. მისი ოპონენტები მას ასევე ბრალად სდებდნენ სასამართლო ხელისუფლების უპატივცემულობას, რაც ცრუ ჩვენებების მიცემაში გამოიხატა.

აფუძნებდნენ რა დემოკრატიულ ინსტიტუტებს პირად ინტერესზე (*self-interest*), დამფუძნებლები ადამიანის ბუნების სიკეთისა და ზნეობრივი სრულყოფისადმი მისი მიდრეკილების მიმართ ერთგვარ სკეპტიციზმს გამოხატავდნენ. ჰამილტონის მიხედვით, „ადამიანები ამბიციურები, შურისმაძიებელნი და ხარბები“²⁰ არიან. მედისონი ეთანხმებოდა და უფრო მკვეთრადაც კი გამოხატავდა ამ აზრს:

შესაძლოა ადამიანის ბუნებაზე მსჯელობიდან გამომდინარეობს, რომ ამგვარი მექანიზმები (შეკავება და განონასწორება) აუცილებელია ძალაუფლების გადამეტების გასაკონტროლებლად. რაა თავად მთავრობა, თუ არა ადამიანის ბუნებაზე ფიქრის ყველაზე დიდი გამოხატულება? ადამიანები ანგელოზები რომ იყვნენ, არავითარი მთავრობა საჭირო არ იქნებოდა. ანგელოზები რომ

მართავდნენ ადამიანებს, მთავრობაზე კონტროლის არც გარე და არც შიდა მექანიზმები არ იქნებოდა საჭირო“.²¹

კარგად აწყობილ რესპუბლიკაში განათლებული, პირადი ინტერესის მქონე ადამიანი საყოველთაო სიკეთისთვის იღვანებს. პოლიტიკოსები აღმოაჩენენ, რომ პირადი ინტერესების (მაგალითად, განმეორებით არჩევა) განხორციელების საუკეთესო გზა საზოგადოებრივი მოთხოვნების დაკმაყოფილებაა და არა ძალაუფლების გადამეტება ან ბოროტად გამოყენება. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მედისონის სისტემა, ისევე როგორც ადამ სმიტის „უხილავი ხელი“, ავტომატურად მოაწესრიგებს პროცესის მიმდინარეობას, რათა ინსტიტუციური ძალაუფლების წონასწორობა არ დაირღვეს. ამგვარად, შეერთებული შტატების *პოლიტიკის ახალი გავება* თავის არგუმენტებს მაღალფარდოვან და ზედაპირულ ზნეობრიობაზე ან რელიგიურ გრძნობებზე კი არ აფუძნებდა, არამედ რეალობაზე მყარად მდგარ ინსტიტუციონალიზებული პირადი ინტერესის პრინციპზე.

დამფუძნებელთა ნააზრევზე ფოკუსირდება ყველაფერი „ამერიკულის“ განდიდების, და შესაბამისად, ეთნოცენტრიზმისა და შეზღუდულობაში ბრალდების რისკს ქმნის. ამ შემთხვევაში მაინც არის გამამართლებელი არგუმენტი, რომელიც ლოგიკასა და ისტორიას ეყრდნობა. უბრალოდ, ისე მოხდა, რომ თანამედროვე ისტორიის პირველი წარმატებული დემოკრატიული ექსპერიმენტი ჩრდილოეთ ამერიკაში XVIII საუკუნის დასასრულს განხორციელდა, და რევოლუციონერები, რომლებმაც იგი წამოიწყეს, პოლიტიკის ფილოსოფოსები იყვნენ (იმ პერიოდში პოლიტიკური მეცნიერება, როგორც ასეთი, არც არსებობდა). *პოლიტიკის მეცნიერების* შექმნით, მათ შეიმუშავეს დემოკრატიის პრაქტიკული თეორია, რომელსაც კონკრეტული ისტორიული კონტექსტიდან დაშორებული შინაარსი და გამოყენება აღმოაჩნდა. როგორც დასაწყისში აღინიშნა, მისი გამოყენება სცილდება მსოფლიოს რომელიმე კონკრეტული სახელმწიფოსა თუ რეგიონის ფარგლებს.

საკანონმდებლო სისტემა

შეერთებული შტატების მმართველობას ხშირად *საპრეზიდენტო სისტემას* უწოდებენ, ვინაიდან აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაური კონგრესის წევრებისაგან დამოუკიდებლად და ცალკე ირჩევა. სისტემა *ძალაუფლების დანაწილებით* ხასიათდება, რომლის ფარგლებშიც საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო შტოები შესაბამისი უფლებამოსილებების და ვალდებულებების განხორციელებისთვის ცალ-ცალკე არიან პასუხისმგებელი ამომრჩეველთა სხვადასხვა ჯგუფის წინაშე. მმართველობა ფორმალურად სხვადასხვა ფუნქციური ჩარჩოს მიხედვითაა ჩამოყალიბებული. ვინაიდან ყოველი მმართველობისთვის სავალდებულოა კანონების ფორმულირება, აღსრულება და ინტერპრეტირება, ლოგიკურია, რომ ამათგან პირველი ფუნქციის შესასრულებლად საჭიროა შეიქმნას საკანონმდებლო ორგანო (წესების შემუშავება), მეორე ფუნქციისთვის – აღმასრულებელი ხელისუფლება (წესების გამოყენება და დანერგვა) და მესამე, ზედამხედველობის ფუნქციისათვის – სასამართლო ხელისუფლება (წესების განმარტება და ინტერპრეტაცია).

მსგავსი მონოპოლის ლოგიკამ არ იცის არც პოლიტიკური და არც გეოგრაფიული საზღვრები, დღეისათვის იგი გვხვდება მსოფლიოს ყველა რეგიონის მრავალი დე-

მოკრატის სტრუქტურაში. საპრეზიდენტო დემოკრატია ამჟამად განსაკუთრებით ჩვეულებრივი გახდა ლათინური ამერიკის ქვეყნებისთვის, მაგრამ ხელისუფლების დემოკრატიული მოწყობის მსგავსი ფორმა სხვადასხვა სახით ისეთ ქვეყნებშიც გვხვდება, როგორცაა რუსეთი, საფრანგეთი, ნიგერია, სამხრეთი აფრიკა, ინდონეზია, ფილიპინები.

ძალაუფლების დანაწილება

შეერთებული შტატების კონსტიტუცია ხელისუფლების ყოველ შტოს სპეციფიკურ ამოცანებს აკისრებს. მაგალითად, კონგრესს მინიჭებული აქვს ე. წ. ხაზინადარის ძალაუფლება. პრეზიდენტი წარადგენს წლიური ბიუჯეტის პროექტს და ცდილობს მიზნობრივი დაფინანსების შესახებ კონგრესის გადაწყვეტილებებზე გავლენა მოახდინოს, მაგრამ სახელისუფლებო ხარჯებზე საბოლოო სიტყვის უფლება მაინც კონგრესს რჩება. აღმასრულებელ ხელისუფლებაზე ასეთი მძლავრი შეზღუდვის მექანიზმი სხვა საპრეზიდენტო დემოკრატიებში ფართოდ არაა დანერგილი, და ასეთ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, ბიუჯეტის ხარჯვითი ნაწილის დაგეგმვასა და დამტკიცებაში საბოლოო სიტყვა ხელისუფლების აღმასრულებელ შტოს ეკუთვნის, შემოსავლებისა და ბეგარა-მოსაკრებლების შესახებ გადაწყვეტილებების საბოლოო ინსტანციად კი საკანონმდებლო ორგანო რჩება.

ძალაუფლების დანაწილების ამერიკულ მოდელში არის გარკვეული სფეროები, რომელსაც ძალაუფლებას სხვადასხვა შტო ერთობლივად ახორციელებს. მაგალითად, მსგავსი გამჭოლი და ურთიერთგადამკვეთი პასუხისმგებლობებით „ომის გამოცხადების“ უფლება ხასიათდება. კონგრესს აქვს იმის უფლება, რომ შეკრიბოს და შეინახოს არმია (თუმცა, კონსტიტუცია ამ უფლების გამოყენებას კონგრესს ორწლიანი ვადით განუსაზღვრავს), საჭირო რესურსებით უზრუნველყოს და ზედამხედველობა გაუწიოს სამხედრო ფლოტს, შექმნას შეიარაღებული ძალების მარეგულირებელი წესები და, რაც მთავარია, გამოაცხადოს ომი. თუმცა, ამავდროულად, კონსტიტუცია შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად პრეზიდენტს აცხადებს. შესაბამისად, გამოცხადებული თუ გამოუცხადებელი წებისმიერი მნიშვნელოვანი სამხედრო აქცია ხელისუფლების ორივე შტოს თანამშრომლობას მოითხოვს. ზოგადად, ურთიერთქმედების ეს ტიპი მსგავსი ინსტიტუტების მქონე სხვა ქვეყნებშიცაა გადაღებული, მაგრამ შეიარაღებულ ძალებზე სამოქალაქო კონტროლი, როგორც პრინციპის, ისე პრაქტიკის სახით, არსად ისე მყარად არაა დაფუძნებული, როგორც შეერთებულ შტატებში. შესაბამისად, ბევრ საპრეზიდენტო სისტემაში კრიზისის პერიოდში სამხედრო გადატრიალების ალბათობა დემოკრატიისთვის პრინციპულ საფრთხეს ქმნის.

გარდა იმისა, რომ სამი შტოს წევრები სხვადასხვა ამოცანის შესრულებას ემსახურებიან და სხვადასხვა გზით ჭრიან მათ, ისინი სხვადასხვა ვადითა და სხვადასხვა ამომრჩევლის მიერ არიან არჩეულნი. კონსტიტუციისა და მისი შესაბამისი შესწორების მიხედვით, პრეზიდენტი ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ უნდა ირჩეოდეს და ერთსა და იმავე პირს ორ ვადაზე მეტად თანამდებობის დაკავება არ შეუძლია. მხოლოდ პრეზიდენტი და ვიცე-პრეზიდენტი არიან მთავრობის უმაღლესი თანამდებობის პირები, რომელთაც ძალაუფლების მანდატი სრულიად სახელმწიფო ელექტორატის მიერ გადაეცემათ. ამის საპირისპიროდ, კონგრესში არჩეული წარ-

მომადგენლები კონკრეტული ოლქის (შტატის შიდა ერთეულის) ელექტორატისგან იღებენ მანდატს ორი წლით. სენატორები წარმოადგენენ შტატს და თანამდებობას ექვსი წლის ვადით იკავებენ. უმაღლესი სასამართლოს მოსამართლეები (და ყველა სხვა ფედერალური მოსამართლე) არ არიან არჩეულნი, მათ ნიშნავს პრეზიდენტი სენატის თანხმობის საფუძველზე. დამფუძნებლები განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ დანიშვნის ამ სახეს, ვინაიდან მიაჩნდათ, რომ მიუკერძოებელი სამართლის აღსრულებისთვის საჭიროა სასამართლო თავისუფალი იყოს პოლიტიკური ზეწოლისგან. მოსამართლის თანამდებობა არჩევითი რომ ყოფილიყო, მისი მოპოვებისა და შენარჩუნებისათვის კანდიდატები პოლიტიკურ ჯგუფებთან ალიანსებში ან ფარულ გარიგებებში შევიდოდნენ, რაც კანონის ინტერპრეტაციაში გარკვეული ჯგუფური და კერძო ინტერესების ასახვის გამო, სამართლიანობის პრინციპს დააზარალებდა.

ამა თუ იმ თანამდებობის დაკავების ვადა სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვაგვარადაა განსაზღვრული, თუმცა ოთხწლიანი ვადა თითქმის ყველგან სტანდარტია. მაგალითად, რუსეთსა და ბრაზილიაში ამ თვალსაზრისით შეერთებული შტატების ანალოგიური სურათია: პრეზიდენტს ოთხი წლით ირჩევენ და მას შეუძლია ვადის გასვლისთანავე ისევ იყაროს კენჭი ამ თანამდებობაზე. ამის საპირისპიროდ, მექსიკასა და ნიგერიაში პრეზიდენტებს ექვსწლიანი ვადით ირჩევენ, მაგრამ ხელმეორედ არჩევის უფლება არ აქვთ. ბოლო დრომდე, საფრანგეთის პრეზიდენტს, ხელმეორედ არჩევის შესაძლებლობით, შეიძენილია ვადით ირჩევენ (2000 წელს ვადა ხუთ წლამდე შემცირდა, იხ. VI თავი). ბევრ საპრეზიდენტო სისტემაში ქვეყნის მთავრობის უმაღლეს თანამდებობის პირს გაცილებით მეტი ძალაუფლება აქვს საკანონმდებლო ორგანოსთან მიმართებაში, ვიდრე ეს შეერთებულ შტატებშია.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შეერთებული შტატების კონსტიტუციის მიხედვით, ხელისუფლების არც ერთ შტოს არა აქვს უფლება დომინირებდეს სხვაზე. ძალაუფლება განაწილებულია და გარკვეულწილად მისი ერთიანად მოცვა შეუძლებელიცაა. მსგავსი პოლიტიკური მოწყობის პირობებში გასაკვირი არაა, რომ შეერთებული შტატების პოლიტიკა პოლიტიკური კამათითა და გავლენისათვის ბრძოლით ხასიათდება, განსაკუთრებით პრეზიდენტსა და კონგრესს შორის ურთიერთობაში. მსგავსი პოლიტიკური ურთიერთობების ტიპი შეინიშნება სხვა ქვეყნების პრეზიდენტებსა და პარლამენტებს შორისაც. თუმცა, სხვა ქვეყნების პრეზიდენტებს პარტიებთან და პარლამენტებთან ბრძოლისთვის აქვთ ისეთი „იარაღი“, რაც შეერთებული შტატების პრეზიდენტს აშკარად არ გააჩნია.

მეზღუდვი უმრავლესობის მმართველობა

ამერიკის პოლიტიკური სისტემის დამფუძნებლები უმრავლესობის ტირანიის (უმრავლესობის მიდრეკილება, გათელის უმცირესობათა უფლებები) შესაძლო საფრთხით ერთნაირად იყვნენ შემოფოთებულნი. უმრავლესობის ძალის შესარბილებლად, გარკვეულწილად, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო საკანონმდებლო ორგანოს **ორპალატიან პრინციპზე** მოწყობა (ორ პალატად – წარმომადგენელთა პალატად და სენატად დაყოფა). შესაბამისი მნიშვნელობა ჰქონდა ძალაუფლების დანაწილებასაც. საპრეზიდენტო ვეტო, სასამართლოს დამოუკიდებლობა და ფედერალიზმი ასევე ჩაფიქრებული იყო უმრავლესობის მმართველობისათვის დამახასიათებელი პოტენციური საფრთხეების თავიდან ასაცილებლად.

კვლავ აღვნიშნავთ, რომ მსგავსი პოლიტიკურ-ინსტიტუციური მოდელი სხვა ქვეყნებშიც არის. საკანონმდებლო ორგანოს ორპალატიანი მოწყობა თითქმის ყველგან წესად იქცა. უმრავლეს შემთხვევაში პრეზიდენტებს კანონების მიმართ ვეტოს გამოყენების უფლება აქვთ, მაგრამ ერთიან და გაბედულ საკანონმდებლო ორგანოს შეუძლია საპრეზიდენტო ვეტოს დაძლევა. ჩვეულებრივ, სასამართლოები ისეა მოწყობილი, რომ დამოუკიდებელი იყოს, მაგრამ ის საკითხი, რამდენად არიან კონკრეტული მოსამართლეები პოლიტიკურად ნეიტრალური და სამართლებრივად მიუკერძოებლები, ხშირად პრობლემურია. მსოფლიოს ბევრი ფედერალური სისტემა ასევე საპრეზიდენტოა. მათ რიცხვს მიეკუთვნება რუსეთი, მექსიკა, ბრაზილია და ნიგერია (ამის საპირისპიროდ კანადა, გერმანია და ინდოეთი საპარლამენტო ფედერალიზმის მაგალითებია).

ბედისაა ძალაუფლება გაცემოქმედი?

ამერიკული სისტემა შექმნილი იყო არა მარტო იმისთვის, რომ ხელი შეეშალა ტირანიის დამკვიდრების შესაძლებლობისთვის, არამედ იმისთვისაც, რომ უზრუნველყო ძლიერი და ქმედითი მმართველობა. ამ მიზნისთვის, დამფუძნებლებმა სცადეს შეექმნათ ძლიერი აღმასრულებელი ხელისუფლება, რომელსაც შეეძლებოდა როგორც კონგრესის მხრიდან ჩარევის მცდელობების, ისე შტატების განკერძოების სურვილის მოთოკვა. მათ სწამდათ, რომ მემკვიდრეობითი მონარქის არარსებობის პირობებში, რეგულარული არჩევნები და იმპიჩმენტის შესაძლებლობა ეფექტიანად გააწინასწორებდა აღმასრულებელ ხელისუფლებას.²²

მიუხედავად ამისა, რეალურად, ამერიკის პრეზიდენტს კონგრესთან ბრძოლაში გაცილებით ნაკლები კონსტიტუციური საშუალება აქვს, ვიდრე პრეზიდენტებს სხვა მსგავსი რესპუბლიკების სისტემებში. კარგია ეს თუ ცუდი, შეერთებულ შტატებში კონგრესს იოლად შეუძლია წინააღმდეგობა გაუწიოს არაპოპულარულ პრეზიდენტებს. ოპოზიციურ პარტიას კონგრესში შეუძლია თვით პოპულარულ პრეზიდენტებსაც კი შეუქმნას უსიამოვნებები და სირთულეები, როგორც ეს პრეზიდენტმა კლინტონმა გამოსცადა. როდესაც პრეზიდენტმა ნიქსონმა სცადა გამოეყენებინა გამოძიების ფედერალური ბიურო და საგადასახადო სამსახური თავისი ოპონენტების დასაშინებლად, ეს, საბედნიეროდ, მასვე მოუბრუნდა ცუდად. მაგალითად, რუსეთის პრეზიდენტი, ჩვეულებრივ, მსგავს საკითხებს ასეთივე უხეში მეთოდებით უპრობლემოდ წყვეტს (იხ. VII თავი). სად გადის ან სად უნდა გადიოდეს უფლებამოსილებებსა და შეზღუდვებს შორის გამყოფი ხაზი, დიდადა დამოკიდებული პოლიტიკურ კულტურასა და გარემოებებზე.

დასკვნა

კონსტიტუციური დემოკრატიის ქვეყნებში ხელისუფლება სახალხოა, მაგრამ ამავე დროს შეზღუდულიც. მართალია, ის სხვადასხვა ქვეყნებში ფორმატითა და დეტალებით განსხვავებულ კონსტიტუციათა საფუძველზე არსებობს, მაგრამ

გამონაკლისის გარეშე სწორედ კონსტიტუცია საზღვრავს მის მიერვე „შექმნილი“ ხელისუფლების ძალაუფლებასა და საზღვრებს.

კონსტიტუციური დემოკრატის დედააზრი იმის რწმენაა, რომ მთავრობა უნდა იყოს სახალხო, შეზღუდული და ეფექტიანი. უმრავლესობის მმართველობის საშუალებით სახალხო კონტროლის კონცეფცია ცენტრალური იდეაა მგრძობიარე მთავრობის შესაქმნელად. უმრავლესობის მმართველობის იდეის არსი ისაა, რომ უმრავლესობის ცოდნა და ინტერესები უპირატესია უმცირესობის ცოდნასა და გამოცდილებაზე. მიუხედავად ამისა, რადგან უმრავლესობა ყოველთვის მართალი არაა და შეიძლება ხანდახან ტირანულიც კი იყოს, კონსტიტუციური დემოკრატია შეზღუდვებს აწესებს მთავრობის ძალაუფლებაზე. ინდივიდუალური უფლებების, კანონის უზენაესობისა (კონსტიტუციონალიზმი) და ფედერალიზმის დაცვა უმრავლესობის ტირანიის თავიდან აცილების პრინციპული სტრატეგიებია. დაბოლოს, დემოკრატიულმა ხელისუფლებამ ეფექტიანად უნდა იმოქმედოს. ეფექტიანი ხელისუფლებისაგან ერთ-ერთი მთავარი მოთხოვნა სტაბილურობაა, მეორე კი – ქმედითობა ანუ მოქმედების, ინიციატივისა და ხელმძღვანელობის უნარი.

ამერიკის იდეა მსოფლიოს ხალხების წარმოდგენაში წარმომადგენლობითი დემოკრატის სინონიმურია. შეერთებული შტატების დამფუძნებელთა იდეების ფუნდამენტი იმ პოლიტიკური მოაზროვნების ნაწერებია, რომლებიც ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ რენესანსის პერიოდიდან განმანათლებლობამდე და, თავის მხრივ, შთაგონებას კლასიკური პოლიტიკური ფილოსოფიიდან, კერძოდ, ძველი საბერძნეთის ფილოსოფოსების – პლატონისა და არისტოტელეს ნაშრომებიდან იღებდნენ. ის, რასაც ავტორი თავისუფლების არქიტექტურას უწოდებს, სათავეს იღებს პოლიტიკის ახალი გაგებიდან, რომელიც შეერთებული შტატების დამფუძნებლებმა განავითარეს. იგი ძალაუფლების დანაწილების გზით ტირანიისგან გადარჩენის მიზნით შეიქმნა და უზრუნველყოფს იმას, რომ ძალაუფლების ყოველი შტო სათანადო ლეგიტიმური იარაღითაა აღჭურვილი სხვა შტოებისგან დომინირების საფრთხის თავიდან ასაცილებლად (შეკავება და განონასწორება).

საკვანძო სიტყვები

რესპუბლიკა

კონსტიტუციური დემოკრატია

კონსტიტუცია

უმრავლესობის მმართველობა

უმრავლესობის ტირანია

შეზღუდული ხელისუფლება

კანონი *Ex post facto*

სახელმწიფო ბილი (*Bill of attainder*) – პარლამენტის აქტი, რომელიც

შესაძლებელს ხდის დამნაშავის

დასჯას სასამართლოს გარეშე

კანონის უზენაესობა

მაგნა კარტა

პეტიცია უფლებათა შესახებ

ვარსკვლავიანი პალატა

ჰაბეას კორპუსი (*Habeas Corpus Act*)

დოქტორ ბონემის საქმე

კონსტიტუციონალიზმი

ფედერალიზმი

პოლიტიკური ძალაუფლება

დევოლუცია

ადმინისტრაციული დეცენტრალი-

ზაცია

უნიტარული სისტემა

პრეფექტი	საპრეზიდენტო სისტემა
ცუტელაუი	ძალაუფლების დანაწილება
პოლიტიკის ახალი გაგება	ორპალატიანი სისტემა (ბიკამერალი-
შეკავება და განონასწორება	ზმი)

კითხვები გამომწამისათვის

---

1. რა არის რესპუბლიკა?
2. რა მახასიათებლები უნდა ჰქონდეს კონსტიტუციურ დემოკრატას იმისთვის, რომ საჯარო სიკეთეს ემსახუროს?
3. რა არის ფედერალიზმი? რა უპირატესობები ახასიათებს მმართველობის ამგვარ მოწყობას?
4. რატომ არის ეფექტიანი მმართველობა ენერჯისა და სტაბილურობის ერთობლიობა? როგორ მიიღწევა თითოეული მათგანი?
5. რა არის კონსტიტუციონალიზმი? რატომ არის იგი მნიშვნელოვანი?
6. რა ფილოსოფია დგას პოლიტიკის ახალი მეცნიერების უკან?
7. ამერიკის დაფუძნების კონტექსტში რა შინაარსი დევს ფრაზაში – თავისუფლების არქიტექტურა?

შენიშვნები

---

1. *Stephen Cahn, Education and the Democratic Ideal (Chicago: Nelson-Hall, 1979), 3.*
2. *Alexis de Tocqueville, Democracy in America, vol. 1 (New York: Schocken Books, 1961), 299-300.*
3. იქვე, 301.
4. იქვე, 304-308.
5. *Aristotle, The Politics*, მთარგმ. და რედ. *Ernest Barker (New York: Oxford University Press, 1962), 1287a, 146.*
6. *John Locke, Second Treatise on Civil Government (New York: New American Library, 1965), sec. 202, 448.*
7. *8 Co. Rep. 114a (1610).*
8. იხ. *Youngstown Sheet and Tube Company v. Sawyer, 343 U.S. 579 (1952 წ.)*, განსაკუთრებით მოსამართლე ჯექსონის მოსაზრება.
9. იხ. *Morton Grodzins, "The Federal System"*, წიგნში *Goals for Americans: The Report of the Presidential Commission on National Goals (New York: American Assembly, Columbia University, 1960).*
10. მიუხედავად ამისა, ფედერალიზმი არ იცავს ინდივიდებს ადგილობრივი და შტატის ხელისუფლებების მიერ ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებისაგან, რასაც ნათლად აჩვენებს აფრო-ამერიკელების გამოცდილება სამხრეთის ზოგიერთ შტატში.

11. *Martin Diamond, Winston Fisk, and Herbert Garfinkel, The Democratic Republic: An Introduction to American National Government (Skokie, Ill.: Rand McNally, 1970), 136.*
12. *Hamilton, Jay, and Madison, The Federalist (New York: Modern Library, 1964), no. 31, 226-227.*
13. *ქვეთ, no. 49, გვ. 329.*
14. *ქვეთ, no. 31, გვ. 190.*
15. *ქვეთ, no.9, 48-49.*
16. *ქვეთ, no. 10, 57.*
17. *ქვეთ.*
18. *ქვეთ.*
19. *ქვეთ.*
20. *ქვეთ, no. 6, 27.*
21. *ქვეთ, no. 51, 337.*
22. *Martin Diamond, Winston Fisk, and Herbert Garfinkel, The Democratic Republic: An Introduction to American National Government (Skokie, Ill.: Rand McNally, 1970), 136.*

თავი IV

ავტორიტარული სახელმწიფოები

ცდადიციული მმართველობა

ავტორიტარიზმის ღირსებები
ავტორიტარიზმის ნაკლოვანებები
ავტორიტარული სახელმწიფოს ნიშნები
ავტორიტარული პოლიტიკა
ავტორიტარიზმის მაგალითი — ნიგერია
ავტორიტარიზმის თეორია: მითი და
რეალობა

- ავტორიტარიზმი თანამედროვე ფენომენია
- ავტორიტარული რეჟიმი ტირანულია
- ავტორიტარული რეჟიმი არალეგიტიმურია
- ავტორიტარული რეჟიმი არაპოპულარულია
- ავტორიტარული რეჟიმი საზოგადოებრივ ინტერესებს უგულვებლყოფს
- ავტორიტარიზმი ყველაზე ცუდი მმართველობაა

ავტორიტარიზმის აღსასრული?

ისტორიულად ყველაზე მეტად **ავტორიტარული** მმართველობა გავრცელებული მართლაც, 1980-იან წლებში ლათინურ ამერიკაში დემოკრატიის აღზევებამდე და იმავე ათწლეულის ბოლოს აღმოსავლეთ ევროპაში სოციალიზმის დაცემამდე დემოკრატია გამოიწვევდა, ხოლო ავტორიტარიზმი ჩვეულებრივ მოვლენად რჩებოდა. ავტორიტარული სახელმწიფოები მასშტაბებითა და ხასიათით ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან. ისინი გვხვდება მმართველობის უძველეს (მონარქიები, თეოკრატიები) და თანამედროვე ფორმებში (დიქტატურა, სამხედრო ხუნტა). ავტორიტარიზმის ერთ-ერთ თანამედროვე გამოვლინებას, მისი უკიდურესი ხასიათიდან გამომდინარე, ტოტალიტარიზმი ეწოდა. ავტორიტარიზმის ფართო სპექტრს ჯერ კიდევ ამშვენებს ტრადიციული მონარქიები, რომლებიც ძირითადად ახლო აღმოსავლეთის არაბული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელი. მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ მაროკო, საუდის არაბეთი, იორდანია, ქუვეითი, ომანი, ბაჰრეინი, კატარი და არაბეთის გაერთიანებული საამიროები.

მასშტაბებისა და ხასიათის ნაირგვარობის მიუხედავად, ავტორიტარული სახელმწიფოები გარკვეული საერთო თვისებებით ხასიათდება. ჩვეულებრივ, მსგავს სისტემას სათავეში თვითგამოცხადებული მმართველი უდგას, ხოლო პოლიტიკური ძალაუფლება მხოლოდ ერთი ან რამდენიმე ადამიანის ხელშია მოქცეული. ავტორიტარულ მმართველთა უმრავლესობა რეალისტურ მიზნებს სახაავს, თუმცა, უკიდურეს შემთხვევაში, შესაძლოა უხეში და სასტიკი ქმედებების გასამართლებლად უტოპიური იდეოლოგია გამოიყენოს.

ჩვეულებისამებრ, ავტორიტარი მმართველები არ ცდილობენ საზოგადოებრივი ცხოვრებისა თუ ეკონომიკის ყველა სფეროს გაკონტროლებას. მათი ძალისხმევა ძირითადად ძალაუფლებისა და სახელმწიფო მმართველობის არსებული სტრუქტურის შენარჩუნებისკენ არის მიმართული. ავტორიტარული რეჟიმი დღემდე რჩება კონსტიტუციური დემოკრატიის ძირითად ალტერნატივად და პირიქით. ისინი უკეთ შესწავლას საჭიროებს.

ავტორიტარიზმის ღირსებები

რამდენიმე, შედარებით მოკლე ისტორიულ პერიოდს – კლასიკური საბერძნეთისა და რომის, შუა საუკუნეებისა და რენესანსის ეპოქის იტალიის, აგრეთვე უახლეს ისტორიას თუ არ ჩავთვლით, მონარქია, როგორც პოლიტიკური სისტემა, სერიოზული საფრთხის წინაშე არასოდეს დამდგარა (თავად მონარქებს ამ თვალსაზრისით ნაკლებად უმართლებდათ). თვით „განმანათლებლურ“ ეპოქებშიც კი მონარქია მმართველობის უპირატეს ფორმად რჩებოდა. ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოების ოქროს ხანაშიც მონარქიის ძირითადი ალტერნატივა ავტორიტარიზმის კიდევ ერთი ფორმა – ოლიგარქია იყო და არა რესპუბლიკური მმართველობა.

რატომ არის ავტორიტარიზმი ისტორიაში მმართველობის ყველაზე გავრცელებული ფორმა? ეს რამდენიმე მიზეზით არის განპირობებული: პირველი, იგი მარტივია და არ მოითხოვს რთული კომპლექსური სტრუქტურების, პროცედურების და კანონების შემუშავებას; მეორე – ხისტია და ამდენად (თეორიულად) ეფექტიანი: გამოირცხავს აზრთა სხვადასხვაობას და, შესაბამისად, მხარეთა შორის გარიგების, შეთანხმებისა და კონსენსუსის აუცილებლობას. ბიუროკრატია არსებული რეჟიმისადმი ლოიალური ადამიანებითაა დაკომპლექტებული: სამსახურში აყვანა

ნეპოტიზმისა და მფარველობის პრინციპით ხდება და არა დამსახურების მიხედვით; მესამე – საზოგადოებას არ ძალუძს წინ აღუდგეს ხელისუფლების ნებას: არც ცალკეულ ინტერესთა ჯგუფებს და არც საზოგადოებრივ აზრს არ შეუძლია სახელმწიფოს ქმედებათა ბლოკირება. მსგავს მცდელობას ძალადობრივი რეაქცია მოჰყვება. ოპოზიცია და რეპრესიები ერთი მხარის ორ სხვადასხვა მხარეა. მეოთხე – იქ, სადაც უსაფრთხოება მჭიდრო კავშირშია გარე საფრთხეებისაგან თავდაცვასთან, ძლიერი ლიდერის უნარი, შეაგროვოს გადასახადები, აშენოს გზები კომუნიკაციისა და ვაჭრობის ხელშეწყობის მიზნით, შექმნას ჯარი და დარაზმოს ხალხი, თვითგადარჩენის უმთავრესი ფაქტორია; მეხუთე – დემოკრატია მხოლოდ ეკონომიკური კეთილდღეობის, ძლიერი საშუალო ფენის არსებობის პირობებში ყვავის.

დემოკრატიული სისტემის შექმნის რეალური კანდიდატები არიან ქვეყნები, რომელთაც შეუძლიათ, საკუთარ თავს სკოლებისა და სხვა სოციალური ინფრასტრუქტურის შექმნის უფლება მისცენ, რაც ზრდის საზოგადოების ინფორმირებულობის ხარისხს. ღარიბ, ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებში კი ადამიანები მხოლოდ გადარჩენისთვის ყოველდღიურ ბრძოლაში არიან ჩართულნი. როგორც პოლიტიკურ პროცესებში კარგად ჩახედულმა ერთმა პიროვნებამ აღნიშნა, „ძალაუფლება რყვნის, ხოლო აბსოლუტური ძალაუფლება რყვნის აბსოლუტურად“. ძალაუფლება ნარკოტიკივითაა – იგი ადამიანს შხამავს და იმონებს. საკმარისია გემო გაუგო და ისეთი მადა გიჩნდება, რომლის დაკმაყოფილება ძნელია (ანდაზაც ხომ გვეუბნება: მადა ჭამაში მოდისო).

ავტორიტარიზმის ნაკლოვანებები

ავტორიტარულ სახელმწიფოებს სათავეში ან ერთპიროვნული ლიდერი უდგას, ან ელიტარული მმართველი ჯგუფი. ერთპიროვნული მმართველობა **ავტოკრატის**, ხოლო ჯგუფური მმართველობა **ოლიგარქიის** სახელითაა ცნობილი (ასეთ ჯგუფებს ზოგჯერ **ხუნტასაც** უწოდებენ). მათი ხელისუფლებაში ყოფნის ვადა არჩევნებით (ხალხის აქტიური ნებით) კი არ განისაზღვრება, არამედ მითისა და ძალაუფლების სინთეზზეა დაფუძნებული. ერთი მხრივ, ხალხს მუდმივად უნერგავენ, რომ ხელისუფლებისადმი უტყვი მორჩილება მათი წმიდათანმიდა მოვალეობაა, მეორე მხრივ, მმართველები მუდმივ მზადყოფნაში არიან, გამოიყენონ ძალა ყოველგვარი აჯანყების წინააღმდეგ და ნებისმიერ ფასად შეინარჩუნონ თავიანთი მდგომარეობა.

ტრადიციულად ავტორიტარული ხელისუფლების სათავეში დიქტატორი დგას. ყველაზე უფრო სახელგანთქმული იმ დიქტატორთა შორის, რომლებიც ხელისუფლებაში მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მოვიდნენ, ამ დროისათვის ან გარდაცვლილნი არიან, ან ხელისუფლებას ჩამოშორდნენ. მათ შორისაა იდი ამინი (უგანდა), იმპერატორი ბოკასა I (ცენტრალური აფრიკის რესპუბლიკა), რაფაელ ტრუხილიო (დომინიკის რესპუბლიკა), ფრანსუა „პაპა დოკ“ დუვალიე და მისი ვაჟი „ბები დოკ“ დუვალიე (ჰაიტი), ფერდინანდ მარკოსი (ფილიპინები), ანასტასიო სომოზა (ნიკარაგუა), მანუელ ნორიეგა (პანამა), შაჰი რეზა ფეჰლევი (ირანი), გენერალი სუჰარტო (ინდონეზია), სადამ ჰუსეინი (ერაყი).

დღემდე ინარჩუნებს ხელისუფლებას მუამარ კადაფი (ლიბია). კიდევ სამი დიქტატორი: ჰაფეზ ალ-ასადი (სირია), მობუტუ სესე სეკო (კონგო, ყოფილი ზაირი) და გენერალი სანი აბაჩა (ნიგერია) 1990-იანი წლების მიწურულს გარდაიცვალნენ.

დღეს სირიას ასადის ვაჟი მართავს, კონგო ანარქიის პირასაა, ხოლო დემოკრატიული მმართველობის დამყარების ფრთხილი ნიგერიული ექსპერიმენტი სერიოზულ საფრთხეში რჩება მუდმივი შიდა ეთნიკური და რელიგიური კონფლიქტების ფონზე.

1980-იანი წლებიდან ლათინურმა ამერიკამ გეზი დემოკრატიისაკენ აიღო, მანამდე კი აქ სამხედრო ხელისუფლება ხანგრძლივად გამეგებლობდა. თუმცა, ეს რეგიონი ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი არ ყოფილა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ანალოგიური სიტუაცია იყო უმეტეს რეგიონებში, მათ შორის აზიაში, ახლო აღმოსავლეთში, ჩრდილოეთ აფრიკაში (ე.წ. არაბულ ნაწილში) და აფრიკის სამხრეთში. ბევრ მათგანში დიქტატურა დასრულდა, თუმცა ზოგიერთში ჯერ კიდევ არსებობს. თვით ლათინურ ამერიკაშიც კი, სადაც ამჟამად დემოკრატია ნორმადაა ქვეყნული, სამხედრო კონტროლის დამყარების საფრთხე გამოირიცხული ბოლომდე ვერ იქნება.

იქ, სადაც სამხედრო ძალაუფლება დომინირებს პოლიტიკურ სისტემებზე, კონტროლს ახორციელებენ სამხედრო ინსტიტუტები და არა ცალკეული პიროვნებები. გენერლებისგან შემდგარი მმართველი კომიტეტი (ან ხუნტა), რომელსაც სათავეში პრეზიდენტი ან გენერალი უდგას, ასეთი სისტემებისთვის დამახასიათებელი მოვლენაა. სამხედრო რეჟიმი თავის ლეგიტიმურობას სამოქალაქო მმართველობის კორუმპირებულობით ხსნის და იმით ასაბუთებს, რომ მხოლოდ მას ძალუძს წესრიგისა და სტაბილურობის შენარჩუნება.

ჰაფეზ ალ-ასადი: დიქტატორი

1971 წლიდან 2000 წლამდე ჰაფეზ ალ-ასადი სირიას რკინის ხელით მართავდა. ასადის მოსვლა ხელისუფლებაში და მისი მმართველობა მაკიაველის მოძღვრების ერთ-ერთ თეზას ადასტურებს იმის შესახებ, რომ მმართველის სჯობს ეშინოდეთ, ვიდრე უყვარდეთ. ასადი შიიტი ალავიტების ღარიბ ოჯახში დაიბადა (შიიტი მუსლიმები სირიაში უმცირესობას წარმოადგენენ, მოსახლეობის 65% სუნიტი მუსლიმები მათ ერეტიკოსებად მიიჩ-

ნევენ). 16 წლის ასადი ბაასის პარტიას შეურთდა, რომელსაც მოგვიანებით სათავეშიც ჩაუდგა. ბაასის პარტია ნაციონალიზმისა და არაბთა ერთიანობის ლოზუნგებით გამოდიოდა. მოგვიანებით ასადმა სამხედრო აკადემია დაამთავრა მფრინავის სპეციალობით. თუმცა მისი ინტერესის სფეროდ მაინც პოლიტიკა რჩებოდა და მისი ქმედებებიც პოლიტიკური ძალაუფლების მოპოვების სურვილით იყო მოტივირებული.

ასადს სირიასთან მიმართებაში კარგად ჩამოყალიბებული მიზანი ჰქონდა – მას სურდა, რომ სირიის აბსოლუტური მმართველი ყოფილიყო და თავისი სახელმწიფო რეგიონში პოლიტიკური და სამხედრო ძლიერების სიმბოლოდ ექცია. მან წარმატებას

მიაღწია, თუმცა გარკვეული მარცხიც განიცადა. აქედან ყველაზე მნიშვნელოვანი 1967 წელს, მისი თავდაცვის მინისტრობის პერიოდში სტრატეგიული მნიშვნელობის გოლანის სიმაღლის დათმობა იყო ისრაელთან ექვსწლიანი ომის შემდეგ. სირიამ ამ ტერიტორიის დაბრუნება 1973 წელსაც ვერ მოახერხა, როდესაც ეგვიპტესთან ერთად ისრაელის წინააღმდეგ ომი წამოიწყო, მაგრამ დამარცხდა. ეს ფაქტი ასადის პოლიტიკური ამბიციების კრახის სიმბოლოდ რჩება.

თუმცა, ასადი სახელმწიფო სახსრებს ხალხის უკიდურესი სიღარიბის დასაძლევად ხარჯავდა და ქვეყნის ინფრასტრუქტურის, საგანმანათლებლო დაწესებულებების, სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესება შეძლო, მისი ეს მიღწევები პოლიტიკური ძალაუფლების შენარჩუნების მიზნით წარმოებულმა ფარულმა ბრძოლამ დაჩრდილა. ასადი პერიოდულად არჩევნებსაც ატარებდა, არჩევნებში მისი წარმატების ინდიკატორი კი მუდმივად 99%-ს შეადგენდა, რაც ლოგიკური შედეგი იყო ასადის ქმედებისა: ახლო აღმოსავლეთში თავისი პოლიტიკური ოპონენტების გასანადგურებლად იგი მკვლევებსა და ტერორისტებს იყენებდა, შიდა მტრებს კი მუხაბარატი (სახელმწიფო უშიშროების სამსახური, რომელიც ელექტრონული ზედამხედველობის, ტერორისა და ნამების გავრცელებული მეთოდების გამოყენებითაა ცნობილი) დაუპირისპირა. ასადის მიერ ოპონენტების წინააღმდეგ ძალის განსაკუთრებული სისასტიკით გამოყენებამ 1982 წელს პიკს მიაღწია. მან მუსლიმთა საძმოს წევრებზე (რადიკალური სუნიტური ისლამური ორგანიზაცია) ეჭვი მიიტანა, რომ ისინი მისი რეჟიმის დამხობას ცდილობდნენ და ამიტომ ქალაქ ჰამას, მუსლიმთა საძმოს ძირითადი კონცენტრაციის ადგილის, ათასობით მცხოვრები დაახოცვინა (სხვადასხვა შეფასების მიხედვით, 5000-დან 30 000-მდე სირიელი). დღეს სირიას ასადის ვაჟი, პროფესიით ოფთალმოლოგი ბაშარ ასადი მართავს (იგი სირიაში დიდი ბრიტანეთიდან დაბრუნდა, სადაც დიდხანს ცხოვრობდა). მას შემდეგ, რაც მისი უფროსი ძმა 1994 წელს ავტოკატასტროფაში დაიღუპა, ბაშარი პოლკოვნიკის ჩინიდან გენერლობამდე დაუყოვნებლივ დაანიჭაურეს და შეიარაღებული ძალების უმაღლეს მთავარსარდლადაც დანიშნეს. 2000 წელს მამის სიკვდილის შემდეგ მან ხელისუფლება ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე გადაიბარა. ამის შემდეგ გასაკვირი აღარ უნდა იყოს, რომ სირიის სამხედრო დიქტატურა დღემდე უცვლელი და უაღტერნატივოა.

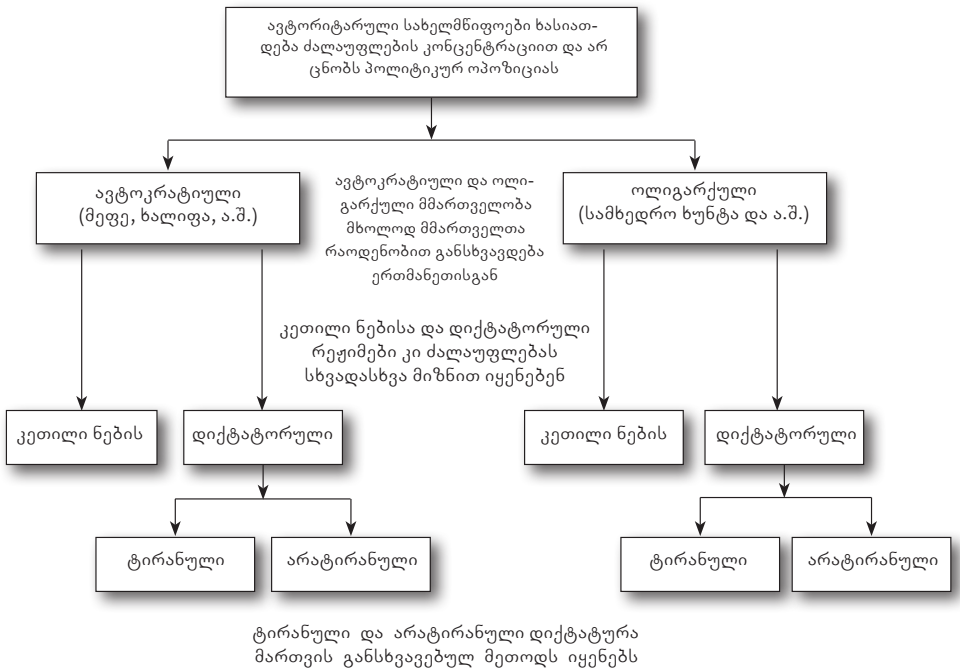
ყოფილი სამხედრო მაღალჩინოსნები დღესაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ლათინური ამერიკის ახლად აღმოცენებულ დემოკრატიულ სისტემებში, რომელთა სათავეშიც მოსახლეობის მიერ არჩეული პრეზიდენტები – სამოქალაქო პირები დგანან. აფრიკის ბევრ ქვეყანაში სამხედრო ლიდერები კვლავ დომინირებენ და არჩეულ სამოქალაქო ხელისუფლებას სახელმწიფო გადატრიალების საფრთხე კვლავ ემუქრება. ავტორიტარი მმართველები ინდივიდუალურ უფლებებს უარყოფენ, როდესაც ეს უფლებები მათ ხელისუფლებას ან სახელმწიფო პოლიტიკას ეწინააღმდეგება. ავტორიტარული რეჟიმი მმართველთა ინტერესებს რიგით მოქალაქეთა ინტერესებზე მაღლა აყენებს და, ავტორიტარიზმის ხასიათიდან გამომდინარე, მათ ამაში ხელს ვერაფერი შეუშლის. ავტორიტარული სისტემა არის გარემო, სადაც დესპოტური ნება-სურვილი ძალადობით არის განმტკიცებული.

თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორიტარი მმართველები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. ეს განსხვავება კი იმაზეა დამოკიდებული, რა დოზით

ახვევენ ისინი თავიანთ ნებას ხალხს და რა ხარისხით ახშობენ ინტელექტუალურ და შემოქმედებით თავისუფლებას. სხვადასხვა ავტორიტარი მმართველი რეპრესიებსა და ძალადობას მართლაც განსხვავებული ინტენსივობით იყენებს. ერთნი მხოლოდ ნაწილობრივ მიმართავენ იძულებას, ხოლო მეორენი განსაკუთრებული მონდომებით უსწორდებიან თავიანთ ოპონენტებს. მაშინ, როცა ავტორიტარი მართველების უმეტესობა თვითგანდიდებით არის დაკავებული, არიან ისეთებიც, რომლებიც ძალაუფლებას სახელმწიფო ინტერესების სასარგებლოდაც იყენებდნენ (იოსებ ბროზ ტიტო იუგოსლავიაში და ანვარ სადათი ეგვიპტეში). ამბიციური სახელმწიფო პროგრამები, რომლებიც ნარმოების განვითარების, რეფორმირებისა და ეკონომიკის მოდერნიზაციისკენაა მიმართული, კეთილი ნების დიქტატორების არსებობაზე მიუთითებს. თუმცა, რა თქმა უნდა, ვერც კეთილი ნების დიქტატორები ეგუებიან ორგანიზებული პოლიტიკური ოპოზიციის არსებობას.

ეს პრაქტიკული ნიუანსები, რომლებიც ხშირად ძნელად შესამჩნევია, პოლიტიკური თვალსაზრისით რადიკალურად განსხვავებულ შედეგს იძლევა. ავტორიტარული სახელმწიფოები ისეთი რეჟიმებია, რომლებიც ძალაუფლების მცირეოდენ შეზღუდვასაც არ ცნობენ. მათი უმრავლესობა, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ ზედაპირულად (ფორმალურად) ინტერესდება მოქალაქეთა კეთილდღეობით. ამგვარად, თავნება დიქტატორებიც ხშირად მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ტირანი დიქტატორია, მაგრამ ყველა დიქტატორი ტირანი არ არის (იხ. სქემა 4-1).

სქემა 4-1. ავტორიტარული მმართველობის ტიპები

ავტორიტარული სახელმწიფოს ნიშნები

ავტორიტარი მმართველები ხელისუფლებაში ძირითადად ძალადობრივი გზით მოდიან. წინა ხელისუფლებას ჯერ ძირს უთხრიან, ხოლო შემდეგ **სახელმწიფო გადატრიალების** მეშვეობით ამხობენ. უახლოეს წარსულში სწორედ ასე მოხდა აზიის, ლათინური ამერიკის, ახლო აღმოსავლეთის, საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ ქვეყნებში, სადაც დიქტატორები მოდიან და მიდიან ისე, რომ არაფერი იცვლება იმ ხალხისათვის, თითქოსდა ვისი სახელითაც (და ვისი გულისთვისაც) ისინი მოქმედებენ.

ძალაუფლებაზე მონოპოლიის შენარჩუნება ავტორიტარული სახელმწიფოების მთავარი მიზანია. ამდენად, ავტორიტარი მმართველები ცდილობენ შეინარჩუნონ კონტროლი იმ საშუალებებზე, რომლითაც თავიანთ პოლიტიკურ ოპონენტებს დააშინებენ, შეავიწროებენ, დააპატიმრებენ, გადაასახლებენ ან სიკვდილით დასჯიან. ჯარი და პოლიცია იძულების მთავარი იარაღია, აქედან გამომდინარე, დიდია სამხედრო რეჟიმის დამყარების ალბათობა. ავტორიტარული სახელმწიფოების მეთაურთა უმრავლესობა იწყებს როგორც სამხედრო პირი და შემდეგ, ძირითადად მხოლოდ იერსახისთვის, სამოქალაქო სტატუსს ირგებს. მაგალითად, ეგვიპტის მმართველები გამალ აბდელ ნასერი, ანვარ სადათი და ამჟამად ჰოსნი მუბარაჟი სამხედრო მალაჩინოსნები იყვნენ, სანამ პრეზიდენტები გახდებოდნენ.

მოქმედი თუ პოტენციური ოპოზიციის გასანეიტრალებლად ავტორიტარი მმართველები ხშირად მიმართავენ ცენზურას პრესაზე, უკანონოდ აცხადებენ ოპოზიციურ პარტიებს და სასამართლო სისტემაზე მკაცრ კონტროლს აწესებენ, რასაც შემდეგ პოლიტიკური ოპონენტების დევნის იარაღად იყენებენ. მონოპოლია მასმედიასა და სასამართლო ხელისუფლებაზე აბსოლუტურ მმართველებს მათი ძალაუფლების გახანგრძლივების საშუალებას აძლევს და ძალაუფლების გადაჭარბების შენიღბვისა და სამართლებრივ ჩარჩოში მოქცევის მექანიზმია. რეპრესიული პოლიტიკა და ინსტიტუტები წესრიგისა და სტაბილურობის სახელით არის გამართლებული. ამ შემთხვევაში მაგალითად მოჰყავთ ისეთი პრობლემები, რომლებსაც ჩვეულებისამებრ აწყდებიან განვითარებადი ქვეყნები (გარეშე მტრები, შიდა ეთნიკური და რელიგიური განხეთქილებები, ეკონომიკური კრიზისი და ღრმა კლასობრივი განსხვავებები).

თუმცა მართალია, ზოგიერთი ავტორიტარული სახელმწიფო სოციალური და ეკონომიკური რეფორმების ინიციატორად გვევლინება (მაგ., თურქეთი, სამხრეთ კორეა და ტაივანი უახლოეს წარსულში), უმეტესობა მაინც განუვითარებელ აგრარულ ეკონომიკასა და მოსახლეობის მდიდარ და ღარიბ ფენებს შორის მკვეთრ განსხვავებას ინარჩუნებს. ავტორიტარი მმართველები ეკონომიკას მხოლოდ განსაზღვრულ დონეზე აკონტროლებენ. ძირითადად ისინი გადასახადების ამოღების გზით ცდილობენ სამხედრო და ეკონომიკური პროგრამების განხორციელებას და უფრო ხშირად სახსრებს არამიზნობრივად – პირადი ინტერესებისათვის ხარჯავენ.

გადასახადების გადახდა და ხელისუფლებისადმი თაყვანისცემა არის ძირითადი, რასაც ავტოკრატიული რეჟიმები რიგითი მოქალაქეებისგან მოითხოვენ. ამდენად, მთავრობა, ერთი მხრივ, ეკონომიკურ ექსპლუატაციას უწევს თავის მოქალაქეებს, მეორე მხრივ, სრულიად გულგრილია მათ მიმართ, სანამ ეს უკანასკნელნი პოლიტიკის მიღმა რჩებიან. სახელმწიფოს მიერ თავისი მოქალაქეების პირად ცხოვრებაში ჩარევის მცდელობა ერთგვარი ტესტია, რომელიც გვიჩვენებს, გადალახა თუ არა მმართველმა ავტორიტარიზმისა და ტოტალიტარიზმის გამყოფი ხაზი.

ავტორიტარი მმართველები ხალხის ცხოვრებას იშვიათად აუმჯობესებენ, ხშირად პირიქით ხდება. მათ უმეტესობას უბრალო მოქალაქეები არც ახსოვს. ზოგადად, ავტორიტარიზმი „ქვეყანაში არსებული ჯგუფებისა და კლასების მოსპობას ან გარდაქმნას არ ცდილობს, იგი მათ საკუთარი მიზნების განსახორციელებელ იარაღად აქცევს“.¹

ავტორიტარული პოლიტიკა

ავტორიტარი მმართველები ნაკლებად არიან მოტივირებულნი ხალხის სასიკეთოდ იმოქმედონ. არისტოტელე ამტკიცებდა, რომ ავტორიტარული მმართველობის ყველა ფორმა, მიუხედავად მათ შორის მნიშვნელოვანი სხვაობისა, კარგი ხელისუფლების დამახინჯებელი სახეა. სახელმწიფო მონყობა, რომელიც საზოგადო ინტერესს ემსახურება, აბსოლუტური სამართლიანობის პრინციპიდან გამომდინარე, სწორ მონყობას განასახიერებს, აცხადებდა იგი, ხოლო სახელმწიფო მონყობა, რომელიც მხოლოდ მმართველის პირად ინტერესებზეა ორიენტირებული – არასწორ მონყობას განასახიერებს ანუ სწორი ფორმების დამახინჯებელი სახეა. ასეთი მახინჯი ფორმები დესპოტურია.² არისტოტელე ასევე ამტკიცებდა, რომ სწორი მმართველობა ერთი პიროვნების ან პრივილეგირებული უმცირესობის ინტერესებზე კი არა, მოქალაქეთა კეთილდღეობაზე უნდა იყოს ორიენტირებული. დიქტატორებისა და ტირანებისთვის საზოგადო ინტერესებზე მაღლა პირადი ინტერესი დგას. თაღლითი მკურნალის მსგავსად, რომელიც იმით მდიდრდება, რომ ყალბ სამკურნალო საშუალებებს სასწაულმოქმედად ასაღებს, ავტორიტარი მმართველებიც ძალაუფლებას იმით მოიპოვებენ, რომ კეთილდღეობას ჰპირდებიან ხალხს, რომელსაც სინამდვილეში ექსპლუატაციას უწევენ.

მიზანი ამართლებს საშუალებას – თავიანთ ეგოცენტრულ პოლიტიკას ავტორიტარი მმართველები წესრიგსა და თავდაცვაზე მუდმივი ზრუნვით ხსნიან. უსაფრთხოების საკითხზე ყურადღების ასეთი გამახვილება სახიფათოც კი არის, რადგან მმართველებმა შესაძლოა (ხშირ შემთხვევაში ისინი სწორედ ასე იქცევიან) გადაჭარბებულ ძალადობას მიმართონ შიდა არეულობის მოსაგვარებლად, რომელიც მათივე არასწორი პოლიტიკის შედეგია.

ისტორიულად ყველაზე ხშირად ავტორიტარულ სახელმწიფოთა მეთაურებს თავიანთი პოლიტიკური ოპონენტებისადმი სასტიკი მოპყრობისათვის კიცხავენ. როგორც წესი, ასეთ სახელმწიფოებში თავად პოლიტიკის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულება არსებობს: მმართველი ან პოლიტიკაზე მაღლა დგას, ან პოლიტიკური მოღვაწეობა საერთოდ აკრძალულია. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ საჯაროდ საკითხის დასმაც კი იკრძალება იმის შესახებ, ვინ ან როგორ უნდა მართოს; სახელმწიფოს მეთაურის მიმართ გამოთქმული ყოველგვარი სახის კრიტიკა ორგულობად და ლალატად აღიქმება.

ავტორიტარიზმის მაგალითი – ნიგერია

ნიგერიის მაგალითი გვიჩვენებს, რატომ იქმნება ავტორიტარული სისტემები ასე ადვილად და რატომ ხდება ისინი საყოველთაოდ საძულველი. აფრიკის ერთ-ერთი

პოტენციურად ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო, ნიგერია ნათელი ილუსტრაციაა იმისა, როგორ ფუნქციონირებენ და რა ზიანის მოტანა შეუძლიათ ავტორიტარულ სისტემებს. მიუხედავად იმისა, რომ ნიგერიას აფრიკის ტერიტორიის მხოლოდ 3% უკავია, 120 მილიონიანი მოსახლეობით (2008 წლისათვის 150 მლნ. მთარგმ. შენ.) კონტინენტის სამხრეთის 20%-ს შეადგენს. მართალია, ნიგერია შიდა ეროვნული პროდუქტით კონტინენტზე სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის შემდეგ მეორე ადგილზეა და ექსპორტისათვის საკმარისი ნავთობის მარაგი აქვს, მისი ეკონომიკა ჯერ კიდევ განვითარების ყველაზე დაბალ საფეხურზეა, ხოლო შიდა ეროვნული პროდუქტი ერთ მოსახლეზე 300 აშშ დოლარს შეადგენს (2008 წლისთვის 1450 \$ — მთარგმ. შენ.). ნიგერიის ეკონომიკურ განვითარებას ტომობრივ, და ეთნიკურ მრავალფეროვნებასთან ერთად, ხელისუფლებაში არაფექტიანი და კორუმპირებული სამხედრო ლიდერების უწყვეტად ყოფნა აფერხებს. ნიგერია ბრიტანეთის კოლონია იყო და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ 1960 წელს ჩამოყალიბდა. სხვა აფრიკული სახელმწიფოების მსგავსად, მისი საზღვრები ისე იქნა დადგენილი, რომ კოლონიური მმართველებისათვის ადმინისტრაციულად ხელსაყრელი ყოფილიყო. ამ საზღვრებში კი სხვადასხვა რეგიონის, რელიგიის, ეთნოსისა და კულტურის წარმომადგენელი მოექცა. 250 სხვადასხვა ენასა და დიალექტზე მოლაპარაკე ხალხი საკმარისია ამ ქვეყნის გასაოცარ მრავალფეროვნებაზე წარმოდგენის შესაქმნელად.

ნიგერია ნოყიერი ნიადაგია სოციალური კონფლიქტებისათვის. პირველი, ქვეყანა რელიგიური ნიშნით არის გახლეჩილი: ჩრდილოეთში მუსლიმები არიან უმრავლესობაში, სამხრეთში — ქრისტიანები. მეორე, ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონში დომინირებენ მსხვილი ეთნიკური ჯგუფები (ტომები): ჰაუსა-ფულანი ჩრდილოეთში, იორუბა — დასავლეთში, იგბოსები — აღმოსავლეთში. მესამე, ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილს ურთიერთკონკურენციისა და პოლიტიკური ძალაუფლების განსხვავებული რესურსები აქვს. მაგალითად, ჩრდილოეთი ყველაზე უფრო დასახლებული რეგიონია, სამხრეთში ნავთობის უდიდესი მარაგია, ხოლო აღმოსავლეთი — დიპლომატიებისა და ადმინისტრატორების სამშობლოა.

სწორედ არსებული რეალობითაა განპირობებული, რომ ნიგერია დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ ღრმა სოციალურმა ქაოსმა მოიცვა. მაგალითად, 1967 წელს აღმოსავლეთ ნიგერიაში იბოს ტომმა ცალკე სახელმწიფოდ გამოყოფა ცადა. შედეგად სამოქალაქო ომი გაჩაღდა, რომელმაც სამ წელს გასტანა და მილიონობით ადამიანის სიცოცხლე შეინირა, სეპარატიზმის მცდელობა კი მარცხით დამთავრდა. ხშირი რელიგიური კონფლიქტები, შედეგად ათასობით დაღუპული ქრისტიანი და მუსლიმი მოქალაქე, ლოკალური სოციალური არასტაბილურობის კიდევ ერთი მაგალითია.

ამგვარად, ნიგერია მრავალეთნიკური სახელმწიფოა, მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ჯგუფებისგან შემდგარი, რომელთა წარმომადგენლებსაც ერთიანი ეროვნული თვითშეგნება ნაკლებად აქვთ ჩამოყალიბებული. მსგავსი განხეთქილებით აიხსნება ის, რატომ არ გაამართლა ნიგერიულმა ექსპერიმენტმა დემოკრატიისა და არჩეული ხელისუფლების შესახებ. ასეთ ქაოსურ ფონზე პოლიტიკური წესრიგის დამყარება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია და ძლიერი ხელისუფლება, რომელსაც შიდა კონფლიქტების ჩახშობა შეუძლია, ფართო მხარდაჭერით სარგებლობს. მაგრამ 1983-1999 წლებში სამხედრო მმართველობამ ქვეყანაში მხოლოდ ვარდნა, უნდობლობა და განხეთქილება მოიტანა.

ნიგერიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში კორუფციის ნაკლებობა არც მანამდე შეიმჩნეოდა, პიკს კი სწორედ აღნიშნულ პერიოდში მიაღწია. სამხედრო დიქტატორები

და მმართველი გუნდი ურცხვად მდიდრდებოდა და სრულად უგულბელყოფდა ქვეყნის ეკონომიკურ და სოციალურ ინტერესებს. ერთ-ერთი შეფასების მიხედვით, 1999 წლამდე ნიგერიას მსოფლიოში ყველაზე კორუმპირებული მთავრობა ჰყავდა. მექრთამეობა და გამოძალვა ცხოვრების წესი იყო, ხოლო პატრონაჟის სისტემამ, სადაც სამხედრო მმართველები თანამდებობებსა და სხვა პრივილეგიებს მხოლოდ რეჟიმის მხარდამჭერებს აძლევდნენ, გაბერილი, არაეფექტიანი, უპასუხისმგებლო ბიუროკრატის ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი.

ნიგერიის სამხედრო მმართველები მომავალში სამართლიანი არჩევნების ჩატარებასაც ჰპირდებოდნენ ხალხს, მაგრამ პირობა პირობად დარჩა. 1993 წლის არჩევნების შედეგებით ხელისუფლება უკმაყოფილო იყო. საპასუხოდ, ნიგერიის სამხედრო მეთაურმა გენერალმა იბრაჰიმ ბაბანგიდამ შედეგები გააუქმა, გამარჯვებული კანდიდატი დააჭერინა და ლალატში დაადანაშაულა. მოგვიანებით სამხედრო რეჟიმის სხვა მოწინააღმდეგეების დევნა და დაპატიმრებაც დაიწყო, რამდენიმე მათგანი სიკვდილითაც დასაჯეს.

ცხრილი 4.1

კორუმპირებულ სახელმწიფოთა რეიტინგი *

1. ნიგერია	19. ბოლივია	37. ჰონგ კონგი
2. პაკისტანი	20. არგენტინა	38. იაპონია
3. კენია	21. იტალია	39. ავსტრია
4. ბანგლადეში	22. თურქეთი	40. აშშ
5. ჩინეთი	23. ესპანეთი	41. ისრაელი
6. კამერუნი	24. უნგრეთი	42. გერმანია
7. ვენესუელა	25. იორდანია	43. ბრიტანეთი
8. რუსეთი	26. ტაივანი	44. ირლანდია
9. ინდოეთი	27. საბერძნეთი	45. ავსტრალია
10. ინდონეზია	28. სამხრეთი კორეა	46. ნიდერლანდები
11. ფილიპინები	29. მალაიზია	47. შვეიცარია
12. უგანდა	30. ჩეხეთი	48. სინგაპური
13. კოლუმბია	31. პოლონეთი	49. ნორვეგია
14. ეგვიპტე	32. სამხრეთი აფრიკა	50. კანადა
15. ბრაზილია	33. პორტუგალია	51. ფინეთი
16. ეკვადორი	34. ჩილე	52. შვედეთი
17. მექსიკა	35. ბელგია	53. დანია
18. ტაილანდი	36. საფრანგეთი	54. ახალი ზელანდია

* 1996 წ. კორუფციის დონე ქვეყანაში მრავალეროვნული კორპორაციებისა და დაწესებულებების თანამშრომელთა შეფასებით (1=ყველაზე მეტად კორუმპირებული; 54=ყველაზე ნაკლებად კორუმპირებული)

წყარო: საერთაშორისო გამჭვირვალობა, ბერლინი.

საბოლოოდ, 1999 წელს, მრავალწლიანი წარუმატებელი სამხედრო მმართველობისა და ნიგერიის ძლევამოსილი მეთურის – გენერალ სანი აბაჩას მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ, ქვეყანას კვლავ მიეცა სამართლიანი არჩევნების ჩატარების შესაძლებლობა. ყოფილი სამხედრო ლიდერი ოლუსეგუნ ობასანჯო 1983

ნლის შემდეგ ნიგერიის პირველი დემოკრატიული გზით არჩეული პრეზიდენტი გახდა. ობასანჯო გამონაკლისია ნიგერიაში: საზოგადო მოღვაწე სამხედრო წარსულითა და ზნეობრივი პიროვნების რეპუტაციით. შეძლებს თუ არა იგი ნიგერიის საბოლოოდ დაყენებას დემოკრატიისა და კეთილდღეობის გზაზე, ამას მომავალი გვიჩვენებს. (2007 წლიდან ქვეყანას მართავს უმარუ იარადეა. მის არჩევნებზე საერთაშორისო თანამეგობრობამ არაერთი დარღვევა დააფიქსირა. მთარგმნ. შენიშვნა.) როგორც არ უნდა იყოს, სამხედრო გენერლების მმართველობა ნიგერიაში შემდეგ პოლიტიკურ ჭეშმარიტებას ადასტურებს: პირველი, ავტორიტარი მმართველების უპირატესი მიზანი ხელისუფლების შენარჩუნებაა ნებისმიერ ფასად; მეორე, ყველაზე სასტიკი დიქტატურაც კი ვერ გაექცევა თავისივე არასწორი მმართველობის დამლუპველ შედეგებს.

ავტორიტარიზმის თეორია: მითი და რეალობა

ხშირად ხდება ავტორიტარიზმის უკიდურესი ფორმების განზოგადება, რაც არასწორი შეხედულებების ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს. დამლა, რომელიც ავტორიტარიზმს მუდამ თან სდევს და რისი არსებობაც გასაგებია და გამართლებული, რამდენიმე პოპულარული მცდარი მოსაზრების ჩამოყალიბებას განაპირობებს. ქვემოთ განვიხილავთ ექვს ასეთ მოსაზრებას, რომლებიც რეალობისა და მითის სინთეზზეა დამყარებული.

ავტორიტარიზმში თანამედროვე თეორია

ეს ჰიპოთეზა ერთი შეხედვით ჭეშმარიტს ჰგავს, თუმცა მცირე კრიტიკასაც ვერ უძლებს. ძალაუფლების ხელში ჩაგდება და შენარჩუნების ფუნდამენტური მეთოდები ორ ათასწლეულზე მეტია არსებობს.

არისტოტელე „პოლიტიკაში“ შთამბეჭდავად აღწერს პოლიტიკურ სტრატეგიას, რომელსაც ადრეული ხანის ავტორიტარი მმართველები იყენებდნენ. ეს მეთოდები არც ახლანდელი დიქტატორებისთვისაა უცხო. არისტოტელე გონივრულად შენიშნავს, რომ ამ ტაქტიკის მიზანია ხელი შეუშალოს ცალკეულ ინდივიდთა შეთანხმებულ პოლიტიკურ მოქმედებას მათი სულიერად გატყვევისა და ერთმანეთის მიმართ უნდობლობის დათესვის გზით. იგი ანადგურებს ნებისმიერ პიროვნებას, რომლისგანაც რაიმე სახის პოლიტიკურ საფრთხეს ელის. შეკრებების, კულტურული ღონისძიებებისა და სხვა საზოგადოებრივი საქმიანობის აკრძალვით ინდივიდთა ერთმანეთისგან იზოლაცია ხდება. ასეთი ქმედებები საფრთხისა და უნდობლობის გრძნობას ამყარებს და ხელს უშლის იატაკქვეშა პოლიტიკური მოძრაობების წარმოქმნას. საიდუმლო პოლიცია და ჯაშუშები ხალხში შიშისა და დაძაბულობის სინდრომს კიდევ უფრო აძლიერებენ.

სიღარიბე, მაღალი გადასახადები და მძიმე შრომა ხალხის დროსა და ყურადღებას მთლიანად იკავებს (არისტოტელეს მაგალითის სახით ეგვიპტის პირამიდების მშენებლობა მოჰყავს). ბოლოს, ომის გაჩაღების მცდელობა ავტორიტარი მმართველების ყურადღების გადატანის კიდევ ერთი საშუალებაა, „რითაც ისინი ხალხის გონებას

იპყრობენ და ლიდერის აუცილებლობას მუდმივად შეახსენებენ“.³

ავტოკრატიული პოლიტიკური ტაქტიკა უფრო განავრცო იტალიელმა მოაზროვნე ნიკოლო მაკიაველიმ. მისი ნაშრომი პოლიტიკური ძალაუფლების მოპოვებისა და შენარჩუნების სტრატეგიას ეძღვნება. „მთავარი“ (1513) ნარმატიული ავტორიტარი მმართველის სამაგიდო ნიგნად შეიძლება ჩაითვალოს. მაკიაველი ამტკიცებდა, რომ მმართველი ზნეობრივ პიროვნებად უნდა აჩვენებდეს თავს მაშინაც კი, როდესაც ამორალურ საქციელს ჩადის. ნარმატიული მმართველი სიცრუის ნამდვილი დიდოსტატი უნდა იყოს, ამორალური საქციელი კი ხშირად თავის გადარჩენის ერთადერთი გზაა. ლიდერმა დადებით პიროვნებად უნდა აჩვენოს თავი მაშინ, როცა „ცუდად იქცევა“.

ნიკოლო მაკიაველი (1469-1527) ნაშრომში „მთავარი“ ასაბუთებს, რომ მმართველებს ძალაუფლების შენარჩუნება მხოლოდ უზნეო ტაქტიკისა და სტრატეგიის გამოყენებით შეუძლიათ.

მაკიაველი მომავალ მმართველებს იმასაც ურჩევს, რომ დანაპირები არ შეასრულონ, თუ ეს მათ ინტერესებში აღარ შედის, შენიღბონ თავიანთი ჭეშმარიტი მისწრაფებები, დათესონ შიში სიყვარულის ნაცვლად და უანგარობის იერით შეიმოსონ, როდესაც მხოლოდ საკუთარ ინტერესებზე ზრუნავენ. კეთილშობილება ამ შემთხვევაში საკუთარ ინტერესებზე ზრუნვასა და ხალხის ინტერესების უგულვებლყოფასთანაა გაიგივებული. როდესაც ქონების ჩამორთმევაზე, ოპონენტების დაპატიმრებასა თუ მოღალატეთა დასჯაზე მიდგება საქმე – ეს ყველაფერი დაუყოვნებლივ და ერთდროულად უნდა მოხდეს. სისხლიან საქმეებს რაც უფრო ადრე დაასრულებ, მით უფრო სწრაფად დაავიწყდებათ. რაც შეეხება კეთილდღეობას, ძუნნად, ნაწილ-ნაწილ უნდა დაურიგო ხალხს, რათა გემო კარგად გაუგონ და მუდამ ახსოვდეთ, ვისი ნყალობაა იგი. დაბოლოს, სასჯელი უმკაცრესი უნდა იყოს: მსუბუქმა სასჯელმა შეიძლება აჯანყების სურვილი გააღვივოს და სუსტი და მერყევი პიროვნების რეპუტაცია შეუქმნას ხელისუფალს.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ ცნება „მაკიაველიზმი“ სასტიკ და უზნეო ქმედებებთან ასოცირდება. თუმცა, რა თქმა უნდა, ეს მეთოდები მაკიაველის გამოგონილი არ არის. მან მხოლოდ მე-16 საუკუნის იტალი-

ის ქალაქი-სახელმწიფოების მართვის არსებული გამოცდილების სისტემატიზაცია მოახდინა. როგორც მასზე ბევრად უფრო ადრე არისტოტელემ, მაკიაველიმ ავტოკრატი მმართველების მიერ პოლიტიკური ძალაუფლების შენარჩუნების ტექნიკა და მეთოდები დაამუშავა, რომლებიც დღემდე გამოიყენება.

ავტორიტარი მმართველის მიერ ძალაუფლების განხორციელების საშუალებები

ავტორიტარი მმართველების მიერ ძალაუფლების განხორციელების საშუალებები სხვადასხვაგვარია. არისტოტელე ავტორიტარიზმის ორ ფორმას განასხვავებდა. მისი აზრით, ყველაზე გავრცელებული ფორმა დამყარებულია პოლიტიკური კონტროლის ისეთ ტრადიციულ მეთოდებზე, როგორიცაა აბსოლუტური სისასტიკე და რეპრესიები. ასეთ პოლიტიკას აქვს ერთი მიზანი – სამუდამოდ ჩაახშოს ამბოხის სურვილი. ავტორიტარი მმართველების მეორე ტიპი კი ხალხის მოტყუებას ცდილობს. ისინი ხალხზე მზრუნველის შთაბეჭდილებას ტოვებენ, საკუთარი სიმდიდრის წარმოჩენას ერიდებიან, ნესიერების ფარგლებს არასოდეს ცდებიან, ღირსეულ მოქალაქეებს პატივს მიაგებენ, ძეგლებს დგამენ და ა.შ. მოკლედ, თავიანთი ხელქვეითების წინაშე არა დესპოტის, არამედ რჩეულის სახით წარდგებიან.⁴ რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაშიც უზენაესი კვლავ მმართველის პირადი ინტერესია. ის მხოლოდ შთაბეჭდილების მოხდენას ცდილობს, რათა ხალხში ბუნტის ყოველგვარი სურვილი და მოტივაცია გააქროს. ასეთი მმართველი, არისტოტელეს აზრით, „ნახევრად კარგია“. თუმცა, ცხადია, ასეთი „ნახევრად კარგი“ მმართველის ხელში ცხოვრება სჯობს, ვიდრე „ტრადიციული“ დიქტატორისა.

მნიშვნელობა ენიჭება არა მხოლოდ მასშტაბებს, რომლითაც ავტორიტარი მმართველი ინდივიდთა ცხოვრებაზე ზემოქმედებს, არამედ მეთოდებს, რომელსაც იგი ამ მიზნის მისაღწევად იყენებს. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ზოგიერთი მათგანი დაპატიმრებითა და სიკვდილით უსწორდება არსებულ და პოტენციურ მტრებს, ზოგიერთი კი ძალას იშვიათად იყენებს. ავტორიტარი მმართველები სხვა თვალსაზრისითაც განსხვავდებიან ერთმანეთისგან – ერთნი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების მიმართ გულგრილნი არიან და მხოლოდ პოლიტიკური ძალაუფლების შენარჩუნებაზე არიან ორიენტირებულნი, მეორენი კი ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესებას დაუღალავად ცდილობენ. მაგალითად, შაჰი მუჰამედ რეზა ფეჰლავი (1929-1980) გარდა იმისა, რომ თავისი პოლიტიკურ მტრებს სდეენდა, ირანის კულტურული, ეკონომიკური და სოციალური ცხოვრების მოდერნიზებასაც ცდილობდა. მისი დროის ირანში პიროვნული თავისუფლება გარკვეული ხარისხით მაინც არსებობდა. თანამედროვე ტაივანსა და სინგაპურშიც დემოკრატიისა და დიქტატურის ასევე უცნაური სინთეზი შეინიშნება. ამ ორ ქვეყანას წლების განმავლობაში ეკონომიკური ზრდის სწრაფი ტემპი და ცხოვრების მაღალი დონე ახასიათებთ, რაც მათ მესამე მსოფლიოს ქვეყნების შურის ობიექტად ხდის.

ავტორიტარი მმართველის მიერ ძალაუფლების განხორციელების საშუალებები

ამერიკელთა უმეტესობა გაიზიარებდა ჯონ ლოკის შეხედულებას იმის შესახებ, რომ ერთადერთი ლეგიტიმური ხელისუფლება არის ის, რომელიც ხალხის ნებასა და

საყოველთაო თანხმობაზეა დაფუძნებული. თუმცა, ეს პირობა ლეგიტიმურობის ერთადერთი საზომი არც არასოდეს ყოფილა – ისტორიაში არსებობდა საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდები, როდესაც საყოველთაო ნება ლეგიტიმურობის კრიტერიუმში საერთოდ არ ყოფილა.

შუა საუკუნეების ბოლო პერიოდიდან მე-18 საუკუნის მიწურულამდე, ევროპაში მმართველობის ყველაზე გავრცელებული ფორმა მონარქია იყო, რომელიც რელიგიასა (საღვთო კანონი) და მემკვიდრეობითობაზე (სამეფო წარმომავლობა) იყო დაფუძნებული. ანალოგიურად, იმპერიულ ჩინეთში დინასტიური პრინციპი იმპერატორის ლეგიტიმურობის ერთადერთი წყარო იყო, მაგრამ რელიგიაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა – ჩინეთის იმპერატორი „ზეციური მანდატით“ მართავდა. ისტორიულად, სწორედ ტრადიციები და რელიგია გახლდათ ხელისუფლების ლეგიტიმურობის ორი ძირითადი წყარო.

ფრანგი ხალხის მხარდაჭერით ნაპოლეონ ბონაპარტემ (1769-1821) 1804 წელს თავი საფრანგეთის იმპერატორად გამოაცხადა: „მე ვარ სახელმწიფო – მე ერთადერთი ვარ აქ ხალხის წარმომადგენელი“.

თანამედროვე დიქტატურა ლეგიტიმურობის პიროვნულ და ნაკლებად ფორმალურ წყაროებზეა დაფუძნებული. ამ ფენომენს **ქარიზმატულ ლიდერს** უწოდებენ. ქარიზმა ხშირად პიროვნულ მიზიდველობაზე, ორატორულ ხელოვნებაზე ან ეროვნული გმირის მიერ ომებსა და რევოლუციებში მოპოვებულ გამარჯვებებზეა დაფუძნებული. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ქარიზმატული ლიდერის მაგალითებია ნასერი ეგვიპტეში, სუკარნო ინდონეზიაში და კადაფი – ლიბიაში. მესამე მსოფლიოს პოსტკოლონიური დიქტატურა მთლიანად განმათავისუფლებელი გმირის თავყანისცემაზეა დამყარებული – პიროვნებისა, რომელიც ადგილობრივ მოსახლეობას ევროპის კოლონიური მმართველობის წინააღმდეგ წარმატებულ ბრძოლებში მიუძღოდა.

სარწმუნოება, ტრადიციები, ქარიზმა – ავტოკრატიული მმართველობის ისტორიული საყრდენია. როგორც წესი, ისინი ამართლებენ იდეას, რომ მმართველებს უფლება აქვთ, მართონ ხალხის ნების წინააღმდეგ. მაგრამ მართვის უფლება ჯერ კიდევ არ ნიშნავს სწორად მართვას. სამწუხაროდ, დიქტატორები და ტირანები ამ უფლების გამოყენებისას ხშირად უშვებენ სერიოზულ შეცდომებს.

ავტონომიური რეგიონები პაპუა-ნიუ გინეაში ან სანტა-ელენაში

ისინი, ვინც დემოკრატიულ სახელმწიფოში ცხოვრობენ, ბუნებრივია, დარწმუნებული არიან, რომ არჩევანის შემთხვევაში სხვებიც უპირატესობას სწორედ დემოკრატიულ სისტემებს მიანიჭებენ. როგორც აღმოჩნდა, ეს შეხედულება მცდარია. უდავოა, რომ დიქტატორები არა მარტო შიშს თესავენ ხალხში, არამედ – პატივისცემას, რწმენას, ნებაყოფლობით მორჩილებასა და სიყვარულსაც კი და რადგანაც ავტორიტარი ლიდერები ზოგჯერ პოლიტიკურ სტაბილურობასა და ეკონომიკურ ზრდას უზრუნველყოფენ, თავიანთი ცემის ობიექტებიც ხდებიან.

პიროვნული ქარიზმა პოპულარობის კიდევ ერთი წყაროა. ქარიზმატული „მხედრის“ პროტოტიპს ნაპოლეონ ბონაპარტი განასახიერებს. ნაპოლეონმა ხელში რევოლუციით ძირგამოთხრილი სახელმწიფოს ხელისუფლება ჩაიგდო და საფრანგეთი მნიშვნელოვანი გამარჯვებებისაკენ წაიყვანა. მან თითქმის მთელი კონტინენტი დაიპყრო, თავისი წარმატების პიკზე იგი საფრანგეთში აბსოლუტური პოპულარობით სარგებლობდა. ჰიტლერმაც გერმანელი ხალხის სრული მხარდაჭერა მოიპოვა (თუმცა, რა თქმა უნდა, ჰიტლერის ტოტალიტარული სახელმწიფო თავისი პოლიტიკური გავლენით ბევრად აღემატებოდა ნაპოლეონის რეჟიმს). როგორც ერთი მკვლევარი აღნიშნავდა:

საზოგადოდ მიჩნეულია, რომ ის, ვინც უმრავლესობის მხარდაჭერით სარგებლობს, შეუძლებელია ტირანი იყოს. ნაპოლეონსა და ჰიტლერს – თავიანთი დროის ამ ორ უდიდეს ტირანს, მმართველობის ძირითად პერიოდში უმრავლესობის სრული მხარდაჭერა ჰქონდათ. ფრანგების უმეტესობა ნაპოლეონის აგრესიული პოლიტიკის მომხრე იყო და არც ჰიტლერის ანტისემიტურ პოლიტიკას ჰქონია რაიმე სახის წინააღმდეგობა გერმანელი ხალხის მხრიდან, მაგრამ მათი მმართველობა ამის გამო ნაკლებად ტირანული არ გამხდარა.

წარმოვიდგინოთ, რომ დემოკრატიულად არჩეული პრემიერ-მინისტრი მსგავს კამპანიას იწყებს და ის ტირანივით უნდა მოიქცეს. სავარაუდოდ, უმცირესობის მხრიდან მას ისეთი ძლიერი წინააღმდეგობა შეხვდება, რომ იძულებული გახდება ტირანული მეთოდებით ჩაახშოს იგი. მაშასადამე, მისი ხელისუფლება ამომრჩეველთა ნებაზე აღარ არის დაფუძნებული და იგი აბსოლუტური ტირანი ხდება. ასეთი ტირანი შესაძლოა გარკვეულწილად ხალხის მხარდაჭერით სარგებლობდეს, მაგრამ მისი ძალაუფლება ამ მხარდაჭერაზე აღარ იქნება დაფუძნებული.⁵

ცუდი მმართველი, როგორც დაუდევარი და დაუნდობელიც უნდა იყოს, იშვიათად აწყდება წინააღმდეგობას მათი მხრიდან, ვისაც მისი განსჯის უნარი შესწევს. ამ თვალსაზრისით, თანამედროვე ტირანები მე-19 საუკუნის რუსი კლასიკოსის დოსტოევსკის მიერ გამოთქმულ ჭეშმარიტებას ადასტურებენ: თანასწორობის ეპოქაში მასები, უწინარეს ყოვლისა, ესწრაფვიან რა უსაფრთხოებას, სიამოვნებით მიიღებენ დესპოტიზმს, რათა პასუხისმგებლობის იმ ტვირთს გაექცნენ, რომელიც თავისუფლებას ახლავს თან.⁶ ჭეშმარიტება ისაა, რომ დესპოტური ხელისუფლება იმაზე უფრო პოპულარულია, ვიდრე ჩვენ გვინდა გვჯეროდეს.

აფდინდინდი ტუქიმი სანდგადუმი ინფორმის დუდუმილდუ

ვერც ეს განზოგადებული მოსაზრება უძლებს კრიტიკას. ყველაზე უარეს ტირანსაც კი ძალუძს ქვეყნის პოლიტიკური ქაოსიდან და ეკონომიკური სტაგნაციიდან გამოყვანა და წესრიგისა და კეთილდღეობის გზაზე დაყენება. ადოლფ ჰიტლერის დამსახურებაა, გერმანიამ რომ ეკონომიკური კრიზისი დაძლია. იმავე ეპოქის იტალიის ფაშისტი დიქტატორის — ბენიტო მუსოლინის აპოლოგეტები აღნიშნავდნენ, რომ მისი წყალობით, სულ ცოტა, მატარებლები აღარ იგვიანებდნენ. წარმატებული სახელმწიფო პოლიტიკის ეს მაგალითები, რა თქმა უნდა, არ ამართლებს ზღვარგადასულ ტირანიას, მაგრამ საკუთარ ქვეყანაში ჰიტლერისა და მუსოლინის პოპულარობის ასახსნელად ნამდვილად გამოდგება.

ყველაზე შთამბეჭდავი მაგალითი იმისა, როგორ მოახერხა ავტოკრატიულმა რეჟიმმა მდგრადი სოციალური და ეკონომიკური პროგრესის მიღწევა, არის არა ევროპა, არამედ ჩინეთი. ამას მონტესკიე, ადამ სმიტი და კარლ მარქსიც კი აღნიშნავდნენ. ამ თვალსაზრისით ჩინეთი დღემდე რჩება მკვლევართა ინტერესის საგნად.⁷ განსაკუთრებით აღსანიშნავია კაშხლების, ჯებირებისა და წყალსადენების ვრცელი სისტემა, რომელიც ჩინეთის უზარმაზარ სამეფოს მთლიანად მოიცავდა.⁸ მთელი ეს ჰიდროსისტემა არის ნიშანდობლივი მიღწევა, რომელიც თავისი მნიშვნელობითა და მასშტაბებით აღემატებოდა ძველი დროის დასავლეთში განხორციელებულ ნებისმიერ საერთო სახალხო სახელმწიფო პროექტს. საინტერესოა, რომელმა ცივილიზაციამ შეძლო ასეთი მოცულობის სამუშაოს წარმატებით განხორციელება?

თანამედროვე მკვლევარმა, კარლ ვიტფოგელმა თეორიულად შეისწავლა ჩინური სისტემა, რომელსაც მან „აღმოსავლური დესპოტიზმი“ უწოდა და დაასკვნა, რომ მისი განსაკუთრებული ხასიათი მკაცრ და გაუსაძლის პირობებში მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის გადარჩენის აუცილებლობით იყო განპირობებული.⁹ ჩინელების ძირითადი საკვები პროდუქტი ყოველთვის ბრინჯი იყო, ხოლო ბრინჯის მოყვანა დიდი რაოდენობით წყალს და მისი კონტროლის სათანადო სისტემას საჭიროებს. ასე რომ, საკვების მუდმივი პრობლემის მოსაგვარებლად ჯერ წყლის მუდმივი პრობლემის მოგვარება იყო აუცილებელი. ეს კი წყლის ნაკადის კონტროლის, ირიგაციისა და დრენაჟის საკმაოდ რთული სქემის შექმნას გულისხმობდა. ჩინეთში შეიქმნა პერმანენტული მეურნეობის სისტემა, რომელმაც ქვეყანას საშუალება მისცა ერთი და იგივე მიწები საუკუნეთა განმავლობაში დაემუშავებინა ისე, რომ მათი ნაყოფიერება შენარჩუნებულიყო.

ამგვარი სისტემის შექმნა კი მხოლოდ ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი. ისეთი ამბიციური პროექტის განხორციელება, როგორცაა უძველეს ხანაში ბუნებრივი გარემოს გარდაქმნა, პოლიტიკური უწყვეტობისა და სტაბილურობის, სოციალური ერთობის, სწორი მეცნიერული გათვლების, არნახული მასშტაბის ადამიანური და მატერიალური რესურსების სრული მობილიზებისა და კოორდინირების გარეშე, წარმოუდგენელი იქნებოდა. სწორედ მუდმივი მეურნეობის ჩინური სისტემის ტექნოლოგიურმა და ორგანიზაციულმა მონყობამ შეუწყო ხელი უზარმაზარი ბიუროკრატიული აპარატისა და ევროპული სტანდარტებისათვის უჩვეულო რადიკალური იმპერიული დიქტატურის დამყარებას. როგორც ძველი დროის მოგზაურები და ვაჭრები აღნიშნავდნენ, ჩინეთის მთვრობა ყველაზე დიდი მინათმფლობელი იყო (კერძო საკუთრება მკაცრად იყო აკრძა-

ლული). უფრო მეტიც, სამთავრობო პოლიტიკასა და პროგრამებს განსაზღვრავდა და ახორციელებდა ცენტრალიზებული ბიუროკრატია, რომლის წარმომადგენლებიც კარგი ადმინისტრატორები იყვნენ. ამ კლასში მიღება ხდებოდა არა მემკვიდრეობითობის, საკუთრების ფლობის ან სიმდიდრის მიხედვით (როგორც ეს ევროპაში ხდებოდა), არამედ გამოცდებით, რომლითაც მონმდებოდა კანდიდატის მიერ კონფუცის მოძღვრების, შესაბამისად კი ქცევის სწორი ნორმებისა და ურთულესი ჩინური დამწერლობის ცოდნა. პირამიდის კენწეროში იმპერატორი იმყოფებოდა, რომელსაც „ზეციური მანდატი“ და აბსოლუტური ძალაუფლება ჰქონდა.

როგორი იყო საშუალო ჩინელი მოქალაქის ხვედრი ამ უაღრესად ცენტრალიზებული მმართველობის პირობებში? საშუალო ადამიანი საკვები პროდუქტებით ვაჭრობდა და მმართველი ძალისთვის მხოლოდ და მხოლოდ წარმოების ფაქტორი იყო. გარდა იმისა, რომ უზრალა ადამიანებს მკაცრ სამუშაო დისციპლინას უწესებდა, ბიუროკრატია ამ ხალხით არ ინტერესდებოდა. ხელისუფლება სახალხო რევოლუციის მუდმივი შიშით არ იყო შეპყრობილი. იმპერიული ჩინეთი განსაკუთრებით სტაბილური საზოგადოება იყო. რელიგიისა და ხელისუფლების შერწყმა, ის, რომ მასები ბრინჯის მოყვანითა და ფართომასშტაბიანი სამუშაოებით იყვნენ დაკავებული, თანამედროვე საბრძოლო და საკომუნიკაციო საშუალებების არარსებობა, განსაკუთრებული პრივილეგიები მხოლოდ სწავლულთა მაღალი კლასისთვის – ყველა ეს ფაქტორი ერთად პოტენციურ პოლიტიკურ ოპოზიციას ზღუდავდა. „ჰიდრავლიკურიმა დესპოტიზმმა“ დღემდე არსებული მმართველობის ყველა ფორმაზე დიდხანს იარსება.

აზიური დესპოტიზმი ერთგვარი პარადოქსიაა. ერთი მხრივ, იგი არის პოლიტიკური რეჟიმის მაგალითი, რომელიც ტრადიციული დასავლური ავტორიტარიზმის ფორმებზე ბევრად უფრო დესპოტურია:

აღმოსავლური დესპოტიზმი უფრო ძლიერი და ღრმაა, ვიდრე XVI-XIX საუკუნეების ევროპული ავტორიტარია ან თუნდაც რომის იმპერია მისი აღზევების პერიოდში. უმცირესობა აკონტროლებდა და ექსპლოატაციას უწევდა ხალხის გაცილებით დიდ მასას და ბევრად უფრო ეფექტიანი ბიუროკრატიული აპარატი ჰქონდა, ვიდრე ქალაქ-სახელმწიფოთა ტირანიებს.¹⁰

მეორე მხრივ, იმპერიული ჩინეთის ეკონომიკური თუ ტექნოლოგიური მიღწევები მის ხელოვნებასთან, ენასთან და ლიტერატურასთან ერთად, მართლაც განსაცვიფრებელია. ასევე მნიშვნელოვანი წინსვლა აღინიშნა ჩინეთის ეკონომიკური განვითარების ადრეულ ეტაპზე. მიუხედავად იმისა, რომ იმპერატორები და სწავლული-მოხელეები არც ლიბერალები იყვნენ და არც პოლიტიკური განათლება ჰქონდათ მიღებული, „ჰიდრავლიკური დესპოტიზმის“ ჩინურმა სისტემამ ხელი შეუწყო საკვების უზარმაზარი მარაგის დაგროვებას, რომელიც მრავალრიცხოვანი და მზარდი მოსახლეობისათვის საუკუნეთა განმავლობაში საკმარისი აღმოჩნდა (თუმცა, დროდადრო იყო შიმშილობის პერიოდებიც). იმ სიძნელეებსაც თუ გავითვალისწინებთ, რასაც მესამე მსოფლიოს ქვეყნები თავიანთი ხალხის საცხოვრებლათა და საკვებით უზრუნველყოფის საქმეში დღემდე აწყდებიან, იმპერიული ჩინეთის აგრარული მიღწევები კიდევ უფრო ღირსშესანიშნავად უნდა ჩაითვალოს.

ნაკლებად განსაცვიფრებელი, მაგრამ გარკვეულწილად ანალოგიური თანამედროვე ფენომენია „აზიის ვეფხვები“ (ჰონ კონგი, სამხ. კორეა, სინგაპური, ტაივანი). დასავლეთის ხელშეწყობით დღეს ეს ქვეყნები დემოკრატიზაციის პროცესში არიან. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ უახლოეს წარსულში მათ, როგორც ავტორიტარულმა სახელმწიფოებმა, მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწიეს ცხოვრების დონის გაუმჯობესებისა და შიდა ეროვნული პროდუქტის ზრდის თვალსაზრისით. ხელისუფლებისა და კერძო ბიზნესის თანამშრომლობა აზიური კორპორატიზმის ქვაკუთხედი. ამის შედეგად განხორციელდა ფართომასშტაბიანი ინდუსტრიალიზაცია და სამრეწველო და ტექნოლოგიური პროგრესი, მნიშვნელოვნად გაიზარდა ექსპორტი. ხელისუფლებამ ადგილობრივი საწარმოები შეინარჩუნა სხვადასხვა პროტექციონისტული სტრატეგიის მეშვეობით, სავაჭრო შეზღუდვებისა და ვალუტის რეგულირების გზით. ამ ქვეყნების ამჟამინდელი ეკონომიკური მიღწევები ავტორიტარული მმართველობის მემკვიდრეობის შედეგია. ეს იმის მანიშნებელია, რომ სახელმწიფო პოლიტიკა საზოგადოებრივ ინტერესებს თავისუფლებისა და დემოკრატიის არარსებობის პირობებშიც შეიძლება ემსახურებოდეს.

აფდამიფადიზმი ყუღაზუ ტუდი მმადთუღდმაა

უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ტოტალიტარულ სახელმწიფოში (იხ. V თავი) პიროვნების თავისუფლება გაცილებით უფრო შეზღუდულია, ვიდრე ტრადიციული ავტოკრატიის პირობებში. მეორე, როგორც უკვე ვთქვით, ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავდება ის მასშტაბები, რომლითაც სხვადასხვა ავტოკრატი მმართველი თავის მოქალაქეებს ექსპლოატაციას უწევს. ერთნი ეკონომიკურ ზრდასა და სოციალურ რეფორმებზე არიან ორიენტირებულნი, მეორენი კი – არა. ზოგიერთი მათგანი ცხოვრების სათანადო პირობებს უქმნის თავის მოქალაქეებს, ზოგიც მათ მიმართ სრულიად გულგრილია. რამდენიმე მათგანი ნაყოფიერი რეფორმატორი და სოციალურ განვითარებაზე ორიენტირებული მმართველია. მესამე, ზოგიერთ განვითარებად ქვეყანაში ავტორიტარიზმი მმართველობის ყველაზე ოპტიმალური ფორმაა. დაბოლოს, აღმოსავლეთ ევროპის სახელმწიფოებსა და ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებში სათანადო პირობების დადგომის შემთხვევაში, ავტორიტარულ ხელისუფლებას კონსტიტუციურ დემოკრატიად გარდაქმნის ბევრად უფრო მეტი შანსი აქვს, ვიდრე ტოტალიტარულს.

როდესაც ქვეყანა არჩევანის წინაშე დგება: ერთი მხრივ, ანარქია, ეკონომიკური კრაზი თუ სოციალური ქაოსი, ხოლო მეორე მხრივ — ავტორიტარული მმართველობა, ჩნდება დილემა. ასეთ პირობებში დიქტატურის რაიმე ფორმა აუცილებელია, დროებით მაინც. თანამედროვე მსოფლიოში დიქტატურა მმართველობის მხოლოდ გარდამავალ ფორმად ყალიბდება.

ავტორიტარიზმის აღსასრული?

მიუხედავად იმისა, რომ ავტორიტარული ხელისუფლება პოლიტიკური წესრიგის დამყარების ყველაზე სწორხაზოვანი და მარტივი გზაა, პოლიტოლოგები უკვე ავტორიტარიზმის ეპოქის დასასრულზე ალაპარაკდნენ. 1974-1990 წლებში ლათინური ამე-

რიკის, აზიისა და აღმოსავლეთ ევროპის 30-ზე მეტი ქვეყანა არადემოკრატიულიდან დემოკრატიულ მმართველობაზე გადავიდა.¹¹ ამ ფენომენს ხშირად კომუნისტური სისტემის კრახით ხსნიან. თუმცა, აღმოსავლეთ ევროპაში სოციალიზმის დასრულებამდე უფრო ადრეც, არადემოკრატიული სისტემები ერთი მეორის მიყოლებით დაემხო, განსაკუთრებით ლათინურ ამერიკაში. 1980-იან წლებში ეკვადორში, ბოლივიაში, პერუში, ბრაზილიაში, ურუგვაიში, არგენტინაში, ჩილესა და პარაგვაიში სამხედრო მმართველობა უფრო დემოკრატიული მმართველობით შეიცვალა. მათ ცენტრალური ამერიკის ქვეყნებმაც მიბაძეს. უკანასკნელ წლებში დემოკრატია საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ ქვეყნებში შეაღწია. მხოლოდ 1990 წელს, სულ ცოტა 9 აფრიკულმა ქვეყანამ ჩაატარა მრავალპარტიული არჩევნები და კიდევ უფრო მეტი ამ არჩევნების ჩატარებისათვის აუცილებელი რეფორმების გატარებას შეუდგა.¹² ოდნავ მოგვიანებით, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის რეპრესიული აპარტეიდის სისტემა, რომელიც თეთრკანიანთა უპირატესობის რასისტულ მოდელზე იყო დაფუძნებული, გაუქმდა და ბევრად უფრო დემოკრატიული მმართველობით შეიცვალა.

რამდენად მდგრადი (თუ ეფემერული) აღმოჩნდება ავტორიტარიზმზე უარის თქმის აღნიშნული მცდელობა, ამ შეკითხვაზე პასუხი ჯერ კიდევ გაუცემელი რჩება. შესაძლებელია თუ არა მომავალში, პირველად კაცობრიობის ისტორიაში, დემოკრატია ჩვეულებრივი მოვლენა იყოს, ხოლო არადემოკრატიული რეჟიმი – იშვიათი გამონაკლისი?

თანამედროვე მსოფლიოში მრავლადაა წარმატებული დემოკრატიისა და წარუმატებელი დიქტატურის მაგალითები. უფრო მეტიც, კეთილდღეობა, რომელიც დემოკრატიულ ქვეყნებთან ასოცირდება, ბევრს აღფრთოვანებისა და მიბაძვისკენ უბიძგებს. ბოლო ხანებში დემოკრატიული მოდელი უფრო და უფრო დიდ წარმატებას აღწევს.

თუმცა, დემოკრატიზაციის პროცესის შეუქცევადად გამოცხადება ჯერაც ნაადრევია. წარსულში დემოკრატია უკუქცევითი პროცესები რამდენჯერმე განიცადა.¹³ ამიტომ დანამდვილებით თქმა, რა მოხდება ამჯერად, ძნელია. მიუხედავად საკმაოდ დამამიძღვებელი ნიშნებისა 1990-იანი წლების დასაწყისში, დემოკრატია აფრიკის ქვეყნებში ვერ გაამართლა. 1990-იან წლებში ზამბიამ ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტ წარმატებას მიაღწია. 1991 წელს არჩევნები ჩატარდა და კენეტ კაუნდა, რომელიც ზამბიას 25 წელზე მეტ ხანს მართავდა, ფრედერიკ ჩილუბასთან დამარცხდა. თუმცა 1996 წელს, როდესაც ახალი არჩევნების დრო დადგა, ჩილუბამ კაუნდას არჩევნებში მონაწილეობა აუკრძალა. როგორც ავტორიტეტული ბრიტანული ყოველკვირეული გამოცემა აღნიშნვდა, „ეს ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა აფრიკული ქვეყნებისათვის“.

აფრიკული არჩევნები ახლა ნაკლებად გამოხატავს ხალხის ნებას. ერთი-ორი გამონაკლისის გარდა, რომელიც ძირითადად აფრიკის სამხრეთში გვხვდება, აფრიკის ქვეყნებში დემოკრატიის პაროდია უფროა. მთელი ძალაუფლება ერთი პიროვნების – პრეზიდენტის ხელშია თავმოყრილი. ხელისუფლება არჩევნებს ნიშნავს, ოპოზიცია ბოიკოტს უცხადებს ან მის შედეგებს არ აღიარებს, ხელისუფლება იგნორირებას უკეთებს ოპოზიციას. პრობლემა ისაა, რომ ტირანებმა იციან, როგორ აკონტროლონ არჩევნები: [საარჩევნო ოლქების] საზღვრებს, მედიას, ეკონომიკასა და საარჩევნო სიებს სურვილისამებრ მართავენ. ოპონენტები შევიწროებულნი არიან. თამამის წესები ჯარისკაცებმაც

ისწავლეს. დასავლეთი და ცენტრალური აფრიკის ქვეყნების უმეტესობას არჩეული ყოფილი სამხედროები მართავენ, მათ შორის არიან გამბიისა და ნიგერიის მეთაურები, რომლებიც სახელმწიფოს სათავეში მას შემდეგ მოვიდნენ, რაც დემოკრატიულად არჩეული ხელისუფლება დაამხეს.¹⁴

აფრიკა არ არის ავტორიტარული წარსულის მქონე ერთადერთი რეგიონი, სადაც ახალგაზრდა დემოკრატია საფრთხეშია. ლათინურ ამერიკაში დემოკრატია ბევრ ქვეყანაში შეაღწია, თუმცა იგი ჯერ კიდევ სუსტია. რამდენიმე ქვეყანას – კოლუმბიას, პერუსა და მექსიკას სერიოზული საფრთხე ემუქრება სხვადასხვა ტერორისტული ჯგუფებისაგან. საერთო სახალხო მღელვარება საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვის შედეგებში აისახა. ლათინური ამერიკის ქვეყნებში გამოკითხულთა 70% აცხადებდა, რომ ისინი „არ არიან კმაყოფილი“ ან „სრულებით უკმაყოფილონი არიან“ დემოკრატიული სისტემებით.¹⁵

რითი აიხსნება ავტორიტარიზმის უწყვეტობა პოსტმოდერნულ მსოფლიოში? ამ კითხვაზე პასუხი, უპირველეს ყოვლისა, იმ ღრმა განსხვავებაში უნდა ვეძებოთ, რომელიც მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეებს შორის არსებობს. აღმოსავლეთ ევროპაში, აზიაში, ლათინურ ამერიკაში, ახლო აღმოსავლეთსა და საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ ქვეყნებში ჯერ კიდევ არ არსებობს თანამედროვე ეკონომიკა. დროთა განმავლობაში განსხვავებები, ეკონომიკისა და განათლების თვალსაზრისით, კიდევ უფრო ღრმავდება. უზარმაზარი საგარეო ვალეები და რესურსების დეფიციტი მძიმე ტვირთად აწვება ამ ქვეყნების ეკონომიკას. ეთნიკური განხეთქილებები განვითარებად საზოგადოებას არასტაბილურს ხდის. იმ ქვეყნებშიც კი, სადაც სამხედრო მმართველობა შეიცვალა, სამხედრო მაღალჩინოსნები სამოქალაქო ხელისუფლებას ფარულად მაინც აკონტროლებენ. მაშინ, როცა დემოკრატია ფართო ნაბიჯებით მიიწევა წინ დანარჩენ მსოფლიოში, ახლად აღმოცენებული დემოკრატიული სისტემები ჯერ კიდევ არამყარია. ასეთ პირობებში ავტორიტარიზმის აღსასრულის გამოცხადება ნაადრევია.

დასკვნა

როდესაც ერთი ან რამდენიმე თვითგამოცხადებული მმართველი პოლიტიკურ ძალაუფლებას ყოველგვარი კონტროლის გარეშე ახორციელებს, საქმე გვაქვს დიქტატურასთან. კეთილი ნების ავტოკრატები (რომლებიც გარკვეულწილად ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნავენ), ტრადიციული დიქტატორები (რომლებიც მხოლოდ საკუთარ ინტერესებზე ზრუნავენ) ან ტირანები (რომლებიც განსაკუთრებული ენთუზიაზმით აჩაღებენ სისხლისღვრასა და ძალადობას) – ყველანი ერთად დიქტატორებს წარმოადგენენ. მათ შორის მცირეოდენი განსხვავება კი სხვადასხვა მასშტაბით აისახება იმ ადამიანთა ცხოვრებაზე, რომლებიც მართვაში რაიმე სახით მონაწილეობის შესაძლებლობას მოკლებულნი არიან. ისტორიულად ყველაზე ხშირად ავტორიტარი მმართველები გვხვდებიან. მიუხედავად ამისა, ავტორიტარიზმი სწორი მმართველობის დამახინჯებულ სახედ მიიჩნევა, რადგანაც ის პირად ინტერესებს საზოგადოებრივზე მაღლა აყენებს. ნიგერია ავტორიტარული მმართველობის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს.

ავტორიტარიზმის ირგვლივ ბევრი მცდარი მოსაზრებაც არსებობს. სინამდვილეს არ შეესაბამება მტკიცება იმისა, რომ ავტორიტარიზმი თანამედროვე ფენომენია ან ყველა ავტორიტარული სახელმწიფო იდენტურია, არალეგიტიმურია ან არაპოპულარულია თავისივე მოქალაქეებს შორის. გარდა ამისა, ავტორიტარიზმი მმართველები შეიძლება ერთმანეთისაგან მორალური თვალსაზრისითაც განვასხვავოთ: ერთნი საზოგადოებრივ ინტერესებზე არიან ორიენტირებულნი, მეორენი კი არა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ავტორიტარული რეჟიმები არ წარმოადგენს მმართველობის ყველაზე ცუდ ფორმას.

დაბოლოს, მიუხედავად იმისა, რომ ავტორიტარიზმი გზას თანდათანობით დემოკრატიას უთმობს, საბოლოო დასკვნების გაკეთება ჯერჯერობით ნაადრევია.

საკვანძო სიფყუმი

ავტორიტარიზმი
ავტოკრატია
ოლიგარქია

ხუნტა
სახელმწიფო გადატრიალება
ქარიზმატული ლიდერი

კითხვები გამომტყმისათვის

---

1. რომელია არადემოკრატიული ხელისუფლების ორი ძირითადი ტიპი? ნაკლებად გავრცელებული ხდება თუ არა ავტორიტარული ხელისუფლება? სად ვხვდებით დღეს ამგვარ ხელისუფლებას?
2. როგორია ავტორიტარული ხელისუფლების ძირითადი მახასიათებლები?
3. ყველა ავტოკრატია ტირანულია თუ არა? ახსენით.
4. როგორი „რჩევა“ მისცა მაკიაველიმ იმ ხელისუფალთ, რომლებიც ძალაუფლების შენარჩუნებას ცდილობენ?
5. შეაჯამეთ ავტორიტარული ხელისუფლების ექვსი მითი. რა წინააღმდეგობები ასოცირდება ამ მითებთან?

მუნიშვნები

---

1. *Bernard Crick, Basic Forms of Government: A Sketch and a model (London: Macmillan, 1980), 53.*
2. *Aristotle, The Politics, თარგმ. და რედ. Ernest Barker (New York: Oxford University Press, 1962), 1279a, 112 [ხაზგასმა ჩვენია].*
3. *იქვე, 1313b, 245.*
4. *იქვე, 1312b, 240.*
5. *Maurice Lathey, Patterns of Tyranny (New York: Atheneum, 1969), 115.*

6. *Fyodor Dostoyevsky, The Brothers Karamazov*, რედ. Ernest Rhys (London: Dent, 1927), 259.
7. *Crick, Basic Forms of Government*, 35.
8. *ob. Karl Wittfogel, Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power* (New York: Random House, 1981).
9. იქვე.
10. *Crick, Basic Forms of Government*, 36.
11. *Samuel P. Huntington, "How Countries Democratize", Political Science Quarterly* 106, no. 4 (1991-92): 579.
12. *Robert M. Press, "Africa's Struggle for Democracy", Christian Science Monitor*, March 21, 1991, 4.
13. *Huntington, "How Countries Democratize", 579.*
14. *"Polls to Nowhere", Economist*, November 23, 1996, 20-21.
15. *"The Backlash in Latin America", Economist*, November 30, 1996, 19.

თავი V

ტოტალიტარული სახელმწიფოები

განუხმადციულემული უფუტპიემი

ტოტალიტარიზმის არსი
ტოტალიტარიზმის რევოლუციური ეტაპი

- ლიდერობა • იდეოლოგია
- ორგანიზაცია • პროპაგანდა
- ძალადობა

ძალაუფლების კონსოლიდაცია

- ოპოზიციური პარტიების განადგურება
- პარტიის რეალური ან წარმოსახვითი მეტოქეებისგან განმეხდა
- მონოლითური საზოგადოების შექმნა

საზოგადოების ტრანსფორმაცია

- სტალინის საბჭოთა კავშირი
- ჰიტლერის გერმანია
- მასო ჩინეთი

ტოტალიტარიზმის ნაირსახეობები
ტოტალიტარიზმის უსახელო მსხვერპლნი

ტოტალიტარული რეჟიმების სიცოცხლიუნარიანობა

თითქმის ყველა არადემოკრატიულ (ავტორიტარულ) სახელმწიფოს დიქტატორი ან ავტოკრატი ხელმძღვანელობს, რომელიც ხშირად ყველაფრის ფასად ცდილობს პოლიტიკური ძალაუფლების შენარჩუნებას (იხ. თავი IV). მეოცე საუკუნეში ტირანიის ახალი და ექსტრემალური ფორმა – **ტოტალიტარიზმი** გაჩნდა. ტერმინი გულისხმობს საზოგადოებასა და მის წევრებზე ტირანი მმართველებისა და თავსმოხვეული შეხედულებების სრულ ბატონობას.

კონტროლის შესახებ აკვიატებული აზრი საზოგადოებრივ სფეროს სცდება და მოქალაქეების პირად ცხოვრებაზეც ვრცელდება. მთავრობის ძალაუფლება იმდენად ფართოა, რომ რეჟიმი მისი ქვეშევრდომების მხოლოდ კონტროლს კი არა, ადამიანის ბუნების გარდაქმნასაც ცდილობს. ტოტალიტარი ტირანისათვის აბსოლუტურად ყველაფერს პოლიტიკური მნიშვნელობა აქვს, მათ შორის სამუშაოს, განათლებას, რელიგიას, სპორტს, საზოგადოებრივ ორგანიზაციებს და ოჯახსაც კი (რადგან ადამიანები თავიანთ მეზობლებზე ჯაშუშობენ და ბავშვებს „არალოიალური“ მოზაზღების შესახებ ინფორმაციის მიტანისაკენ უბიძგებენ). რადგან ეს რეჟიმები ცდილობენ საზოგადოების გარდაქმნას იდეოლოგიური მოთხოვნების შესაბამისად, ისინი თავისთავად ანადგურებენ „ხალხის ყველა მტერს“. მტრები ხდებიან საზოგადოების მთელი ჯგუფები და კატეგორიები, რომლებიც, როგორც ნესი, მოიცავენ ასეულობით ათასს და მილიონობით უდანაშაულო ადამიანს, ვისაც, უმრავლეს შემთხვევაში, არც ერთი ობიექტური სტანდარტით არაფერი აქვს საერთო „პოლიტიკასთან“. ამ ორი უმნიშვნელოვანესი თვალსაზრისით, ტოტალიტარული რეჟიმები განსხვავდება უფრო ტრადიციული, არადემოკრატიული ავტორიტარული სახელმწიფოებისაგან. ავტორიტარული მთავრობები ჩვეულებრივად ცდილობენ პოლიტიკური ძალაუფლების შენარჩუნებას (და არა საზოგადოების გარდაქმნას) და მტრების წრეს განსაზღვრავენ, როგორც ცალკეულ ინდივიდებს (არა ჯგუფებს), რომლებიც აქტიურად ეწინააღმდეგებიან არსებულ სახელმწიფოს.

ტოტალიტარიზმმა ძირფესვიანად შეცვალა მეოცე საუკუნის მსვლელობა, მაგრამ 1989 წელს აღმოსავლეთ ევროპაში საბჭოთა ყაიდის კომუნიზმისა და რამდენიმე წელიწადში თავად საბჭოთა კავშირის დანგრევის შემდეგ, ტირანიის ეს ექსტრემალური ფორმა მკვეთრად დაკნინდა. მაშ, რატომღა უნდა შევისწავლოთ ტოტალიტარული სახელმწიფოები? სულ ცოტა ოთხი მიზეზი გვახსენებს თავს. პირველი, კომუნიზმი ტოტალიტარული სახელმწიფოს ერთადერთი შესაძლებელი ფორმა არაა. ნაცისტური გერმანიისა და ფაშისტური იტალიის მაგალითები შეგვახსენებს, რომ ტოტალიტარიზმი ერთი იდეოლოგიის, რეჟიმის ან მმართველის მოღვაწეობის შედეგი არაა. მეორე, ტოტალიტარიზმი თანამედროვე ისტორიის შემადგენელი ნაწილია და აშკარა წინააღმდეგობაში მოდის პოლიტიკოსების, პროფესორების, თეოლოგებისა და სხვა მრავალთა განცხადებებთან, ვისაც ადამიანური პროგრესის ოპტიმისტურად სჯეროდა. მრავალი ადამიანი, რომელიც უშუალოდ იტანჯებოდა ტოტალიტარი დიქტატორების ხელში ან დაკარგა ახლობლები ჰიტლერის პოლოკოსტის, სტალინური ტერორის, მათს საზარელი წმენდების ან სხვა უფრო გვიანდელი ტოტალიტარული სისასტიკის დროს, კვლავ ცოცხალია. მსხვერპლთა ფიზიკური თუ ემოციური იარები არ გამქრალა იმ ტირანთა ნასვლის შემდეგაც კი, რომლებმაც მათ ეს ჭრილობები მიაყენეს და უსამართლობა ჩაიდინეს. მესამე, ტოტალიტარული სახელმწიფოები წარმოაჩენს იდეალიზმის არასწორად გაგების რისკს. კერძოდ, იგი ეყრდნობოდა ათასწლეულობით დამკვიდრებულ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც საზოგადოებრივი პროგრესისა და სრულყოფილების მიღწევა

ბარბაროსული მეთოდების გამოუყენებლად შეუძლებელია. საბოლოოდ, ყველა ეს შეხედულება სასტიკად დამარცხდა, როგორც სახელმწიფოს მშენებლობის უტოპიური ექსპერიმენტი. მეოთხე, ტოტალიტარიზმის გაჩენის შესაძლებლობა კვლავაც არსებობს იქ, სადაც დიდი სიღარიბე, უსამართლობა და, შესაბამისად, ძალადობისა და არეულობის პოტენციალი; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, დღევანდელი მსოფლიოს დიდ ნაწილში.

სახიფათოა დასკვნა, რომ მსოფლიომ უკანასკნელი ტოტალიტარი ტირანები ისტორიას ჩააბარა. მართლაც, 2001 წლის შემოდგომაზე ამერიკის შეერთებულ შტატებზე ტერორისტული თავდასხმა მწვავე შეკითხვას ბადებს: შესაძლებელია თუ არა, რომ მშვიდობასა და თავისუფლებას მომავალი ტოტალიტარული საფრთხეები მაინცდამაინც მთავრობის მეთაურისგან ან სახელმწიფოს მმართველისგან დაემუქროს? წარმოადგენენ კი უსამა ბინ ლადენი და ალ ქაიდას ქსელი ამგვარ საფრთხეს? ბოლოს და ბოლოს, ავღანეთში თალიბების რეჟიმს, რომელიც ბინ ლადენსა და მის ორგანიზაციას მფარველობდნენ, ტოტალიტარული სახელმწიფოს მრავალი მახასიათებელი ჰქონდა. ჩვენ ამ საკითხს არაერთხელ დავუბრუნდებით ქვემოთ. 2001 წლის 11 სექტემბერი ერთ-ერთი გაკვეთილია იმისა, რომ ცივილიზებულ ხალხს ყველგან სჭირდება ექსტრემიზმის შესწავლა მისი ყველა პოლიტიკური გამოხატულებით, რათა თავიდან ავიცილოთ ძლიერი მასობრივი მოძრაობების აღორძინება ოპორტუნისტი ლიდერების მეთაურობით, რომელთათვისაც ცივილიზაციას არანაირი მნიშვნელობა არ აქვს.

ტოტალიტარიზმის არსი

ძალადობა ყველა ტოტალიტარული სახელმწიფოს საფუძველია – კონტროლირებადი, სისტემატური, სახელმწიფოს მიერ თავსმოხვეული ძალადობა. ეს ძალადობა ხშირად განურჩეველი მასობრივი ტერორის და გენოციდის სახეს იღებს, რომელიც ხალხის მთელი ჯგუფების, კატეგორიების ან კლასების წინააღმდეგ არის მიმართული, რომელთაც მტრების, კონტრრევოლუციონერების, ჯაშუშების ან საბოტაჟის მომწყობთა იარღილებს აკრავენ. ჩვეულებრივ მოქალაქეებსაც კი სხვადასხვა სახით რეჟიმის მიმართ უპირობო ერთგულების დემონსტრირება მოეთხოვებათ და ისინი მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ არიან. პოლიტიკური და ეკონომიკური მიზნებისთვის მასობრივი მობილიზება ხორციელდება უკიდურესად ცენტრალიზებული და დისციპლინირებული ერთპარტიული სისტემის მიერ, რომელიც ერთი, ყოვლისმომცველი იდეოლოგიის მიმდევარია. ამ იდეოლოგიის გასავრცელებლად, სახელმწიფო პროპაგანდასა და ცენზურის აპარატს იყენებს, რომელიც გაცილებით დახვეწილი და ეფექტიანია, ვიდრე ტიპურ ავტორიტარულ სახელმწიფოებში.

ტოტალიტარული სახელმწიფოების მიზანია ტოტალური პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და ეკონომიკური კონტროლის დამყარება: ტოტალიტარული დიქტატურა მოიცავს ტოტალურ ბატონობას, რომელიც არც მიღებული კანონებითა ან კოდექსებით (როგორც ტრადიციული ავტორიტარიზმის დროს) და არც მთავრობის ფუნქციით (როგორც კლასიკური ტირანულ სახელმწიფოში) არის შეზღუდული, რამდენადაც ისინი სახელმწიფოსა და საზოგადოებას შორის განსხვავებას სპობენ... ტოტალიტარიზმი შეზღუდულია მხოლოდ

იმ საჭიროებით, რომ ხალხის დიდი რაოდენობა მუდმივი მოქმედების მდგომარეობაში ამყოფოს, რასაც ელიტები აკონტროლებენ.¹

საზოგადოების სრული კონტროლი საჭიროა, რადგან ტოტალიტარული იდეოლოგიები ახალი საზოგადოებრივი წყობის დამყარების პირობას დებენ, იქნება ეს რასობრივად სუფთა არიული სუპერრასა, რომლის შექმნასაც ადოლფ ჰიტლერის ნაცისტური რეჟიმი აპირებდა გერმანიაში, თუ დაჩაგრული და განამებული მუშების პროლეტარული ძობის შექმნა, რასაც საბჭოთა ლიდერები ვ.ი. ლენინი და იოსებ სტალინი პირდებოდნენ ხალხს, თუ ეგოისტური ინტერესების არქმონე გლეხების ახალი, მასობრივი საზოგადოება, რომელიც მათ ძედუნის პოეტურ წარმოსახვაში იძერწებოდა. დეტალების მიუხედავად, ტოტალიტარული იდეოლოგიების ზოგადი შეხედულებები საზოგადოების შესახებ – ბოლოდროინდელი ავღანეთის სასტიკი თალიბი მმართველების ჩათვლით – აშკარად ერთმანეთს ჰგავს. ყველა ტოტალიტარულმა მოციქულმა „გამოამჟღავნა ერთმანეთთან მიმართ მსგავსება... თავიანთ განზრახვაში, რომ შექმნან უფრო მაღალი და უპრეცედენტო სახის ადამიანური ყოფიერება“.²

ტოტალიტარი ლიდერის პრეტენზია ლეგიტიმურობაზე სწორედ ახალი საზოგადოების შექმნის თვითნებური მიზნიდან გამომდინარეობს. ერთი ექსპერტის თქმით, „ტოტალიტარული მმართველობის მახასიათებელია სახელმწიფოსა და საზოგადოების ერთად დამორჩილება უტოპიური, მმართველობაზე არაპოლიტიკური მოთხოვნით.“³ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ტოტალიტარი ლიდერები ამტკიცებენ, რომ სრულყოფილი საზოგადოებრივი წყობა მხოლოდ თვითგამოცხადებული ლიდერების გაბედული მოქმედებების შედეგად დამყარდება. ამგვარად, საზოგადოებაზე რწმენების ძალისმიერი თავსმობხვევა გამართლებულია, რაც ლიდერებს კვაზირელიგიურ საზოგადოებად აქცევს შესაბამისად, ტოტალიტარული იდეოლოგია შეიძლება განისაზღვროს, როგორც „იდეათა ლოგიკური წყება, რომელიც იმ პრაქტიკულ საშუალებებს ეხება, რომლის მეშვეობითაც მთლიანად უნდა შეიცვალოს და რეფორმირება განიცადოს საზოგადოებამ ძალის ან ძალადობის გზით და ემყარება წინა ან ამჟამინდელი საზოგადოების ყოვლისმომცველ კრიტიკას“.⁴

ტოტალიტარული მოძრაობების მიერ ნაქადაგები იდეალური საზოგადოებები, ჩვეულებრივ, ისეთ ღირებულებებს აღმერთებენ, როგორიცაა თანასწორობა და ერთობა. ისინი მათ თავისუფლებასა და ინდივიდუალიზმზე წინ აყენებენ. როგორც მეორე ავტორიტეტულმა მკვლევარმა აღნიშნა:

რევოლუციონერის ნამდვილი საზოგადოება ყოვლისმომცველი და ეგალიტარულია: არანაირი სოციალური განსხვავება არ იარსებებს, თვით ავტორიტეტი და გამოცდილება, მეცნიერული თუ სახელოვნებო, გაქრება. ამგვარი რადიკალური ეგალიტარიზმი აუცილებლობით უარყოფს ყოველგვარ ინდივიდუალიზმს. ინდივიდის უფლება კოლექტივისაგან თავდაცვაზე ქრება და ჩვეულებრივი კონსტიტუციური უფლებები ინტერპრეტირებულია, როგორც უფლება, რათა ჯგუფს შეეგუო. ჯგუფისადმი მოთხოვნების წაყენება – მატერიალურ საქონელზე, ადამიანური ურთიერთობების შეზღუდულ უფლებაზე, როგორიცაა სიყვარული და პირადი ცხოვრება – დაგმობილია, როგორც შეუსაბამო საქციელი. თანასწორობის სახელით, საზოგადოებაში იმგვარი სოლიდარობაა გამოცხადებული, რომელსაც თითქოს თავისი ცნობიერება

გააჩნდეს, ხოლო ინდივიდუალური ცნობიერება საუკეთესო შემთხვევაში ანტისოციალური გადახრა ხდება.⁵

ამ ჰარმონიული საზოგადოების საფუძველს ადამიანური ბუნების შეცვლის კონცეფცია წარმოადგენს. ტოტალიტარულ სახელმწიფოებში პიროვნების ერთბაშად გადაკეთება ის აუცილებელი პირობაა, რომელიც ოფიციალური იდეოლოგიის მიერ აღთქმულ უტოპიურ საზოგადოებაში მოსახვედრად არის საჭირო. ადამიანური სრულყოფისკენ სწრაფვა აისახა ლენინის მიერ არაერთხელ გაკეთებულ განცხადებებში „ახალი საბჭოთა ადამიანის“ შექმნის შესახებ და ნაცისტების მტკიცებაში, რომ პარტიული მუშაკები და ლიდერები ადამიანის ახალ ტიპს ან „რასობრივად სუფთა“ მმართველების ახალ მოდემას წარმოადგენდნენ. მაო ძედუნი ლამის აკვიატებულ აზრს ჰყავდა შეპყრობილი *რეკტიფიკაციის (განწმენდის)* შესახებ, რაც ჩინური საზოგადოების ყველა დონეზე კაპიტალისტური ელემენტების (მაგალითად, მატერიალიზმი და ინდივიდუალიზმი) რადიკალურ წმენდას ნიშნავდა. საკვირველია, რომ მეოცე საუკუნის ყველა ტოტალიტარული მოძრაობა ცდილობდა, არა მარტო საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და საზოგადოების გარეგნული მხარის, არამედ საზოგადოების ნევრების პირადი და ზნეობრივი ნორმების შეცვლასაც.

ყველაზე რეპრესიულმა ტოტალიტარულმა რეჟიმებმაც კი ვერ მოახერხეს ამ გარდაქმნების ბოლომდე მიყვანა. ყველა ტოტალიტარულ სახელმწიფოში არსებობდა *„განცალკევებული კუნძულები“*⁶ – ოჯახი, ეკლესია და სხვა სოციალური ინსტიტუტები, რომლის მეშვეობითაც გაბატონებული მთავრობის მიმართ შინაგანი წინააღმდეგობა ნარჩუნდებოდა. გამოგონილი ქვეყნის – ოკეანეთის – განსაკუთრებით ტოტალიტარულმა მთავრობამაც კი, რომელიც ცნობილ ბრიტანელ მწერალს აქვს აღწერილი რომანში *ათას ცხრაას ოთხმოცდაოთხი წელი*, ვერ მოახერხა თავისი მოქალაქეების სრული კონტროლი.

იმის მიუხედავად, რომ ტოტალიტარულმა სახელმწიფოებმა ვერ შეძლეს ადამიანის ბუნების გადაკეთება ან უტოპიის განხორციელება, მათ ხშირად გასაოცარი მიღწევები ჰქონდათ ოპონენტების გაჩუმების თვალსაზრისით მაშინ, როდესაც ისინი რადიკალურ (და საბოლოო ჯამში დამანგრეველ) საზოგადოებრივი გარდაქმნების პროგრამებს ატარებდნენ. ტოტალიტარ მმართველებს კარგად ესმოდათ, რომ მათი თანამებრძოლების მიერ შექმნილი ახალი საზოგადოება სხვაგვარად მოაზროვნეთა, დევიანტათა, სკეპტიკოსთა და მტერთა შორის ვერ გადარჩებოდა. იმ ფაქტს, რომ მათი მიზნები და საშუალებები საღ აზრს ეწინააღმდეგებდა, მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ისინი ასევე არ ცნობდნენ პოლიტიკური ძალის გამოყენებისას რაიმე სახის ზნეობრივ შეზღუდვას. დღევანდელი ამომაველი ვარსკვლავი ხვალ, შესაძლოა, ხალხის მტრად გადაიქცეს იმისდა მიხედვით, რა არის მიზანშეწონილი მოცემულ მომენტში. როდესაც გამოცხადებული მიზანი უბრალოდ ხელისუფლების მოპოვება და მისი შენარჩუნება კი არა, მსოფლიოს შეცვლაა, განსაკუთრებული პოლიტიკური საშუალებების გამოყენება ადვილი გასამართლებელია, გაცილებით ადვილი. როცა ლიდერს აღქმული მიზნისკენ მიჰყვები, არც ერთი მსხვერპლი არაა ძალიან დიდი, არანაირი ფასი არაა მაღალი.

ამგვარი უტოპიური პოლიტიკური წყობის ყველაზე ნათელი მაგალითებია: ნაცისტური გერმანია, საბჭოთა კავშირი (განსაკუთრებით სტალინური ტერორის დროს) და მაოისტური ჩინეთი. თუმცა, ტოტალიტარიზმი მხოლოდ ამ ქვეყნებით არ შემოიფარგლებოდა. ამგვარი სახელმწიფოები ჯერ კიდევ არ გამქრალა მსოფლიოს

პოლიტიკური რუკიდან. დაბოლოს, იქ, სადაც ამგვარი რეჟიმები გაქრა, ტოტალიტარული ტირანიის დატოვებული კვალი ღრმა და კვლავ უარყოფით გავლენას ახდენს იმ ქვეყნების პოლიტიკური, საზოგადოებრივი და ეკონომიკური ინსტიტუტების მუშაობაზე, პოსტ-ტოტალიტარულ ერაში.

ტოტალიტარიზმის რევოლუციური ეტაპი

როგორ იწყება ტოტალიტარული მოძრაობები? ჩვეულებრივ, ისინი ჩაისახებიან ხოლმე ძალადობაში და ამოიზრდებიან დაშლილი ან დაშლის პირას მყოფი სახელმწიფოების ნანგრევებიდან. ასეთ არეულ დროში ხშირად ქარიზმატული ლიდერი ჩნდება. ლიდერები ნებისმიერი რევოლუციის წარმატებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებენ. *ტოტალური* რევოლუციის შემთხვევაში, ლიდერის გარდა კიდევ ოთხ ელემენტს აქვს მნიშვნელობა, რომელთაგან თითოეული დაწვრილებით შესწავლას საჭიროებს. ესაა: იდეოლოგია, ორგანიზაცია, პროპაგანდა და ძალადობა.

ლიდერება

ტოტალური რევოლუციების ალბათ ყველაზე უფრო აშკარა მახასიათებელი *ლიდერის კულტზე* დამოკიდებულებაა. ფაქტობრივად, ყველა ამგვარი რევოლუცია გაიგივებული, პერსონიფიცირებული იყო კონკრეტულ ფიგურასთან. რუსეთის რევოლუციას თავისი ლენინი ჰყავდა, მესამე რაიხს – თავისი ჰიტლერი, ჩინეთის რევოლუციას – თავისი მაო, კუბას – თავისი კასტრო და ასე შემდეგ. თითოეული მათგანი გაღმერთებული ჰყავდათ. ერიკ ჰოფერი ლიდერობის მნიშვნელობას თანამედროვე მასობრივ მოძრაობებში შემდეგნაირად აფასებს:

როგორც კი სცენა მომზადდება, გამოჩენილი ლიდერის არსებობა საჭირო ხდება. მის გარეშე მოძრაობა ვერ იარსებებს. დროის სიმწიფე ავტომატურად მასობრივ მოძრაობას არ წარმოშობს, ისევე როგორც არჩევნები, კანონები და ადმინისტრაციული ორგანოები ვერ შობს მას.

სწორედ ლენინი იყო ის ადამიანი, რომელმაც მოვლენები ბოლშევიკური რევოლუციისკენ წარმართა. ის რომ შვეიცარიაში ან 1917 წელს რუსეთისკენ მიმავალ გზაზე მომკვდარიყო, თითქმის დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ სხვა ცნობილი ბოლშევიკები კოალიციურ მთავრობას შეუერთდებოდნენ. შედეგი კი მეტ-ნაკლებად ლიბერალური რესპუბლიკა იქნებოდა, რომლის მართვას ბურჟუაზია განახორციელებდა. მუსოლინის ან ჰიტლერის შემთხვევები კიდევ უფრო ნათელია: მათ გარეშე არც ფაშისტური და არც ნაცისტური მოძრაობა არ იარსებებდა.⁷

მართალია, ყველა რევოლუცია მასების სახელით იქნა დაწყებული, მაგრამ ინიციატივა ყოველთვის ზემოდან მოდიოდა. რევოლუციურ ლიდერებს ინსტინქტურად ესმოდათ, რომ მსოფლიოს შესაცვლელად საჭირო პოტენციური ძალა მხოლოდ მასებს ჰქონდათ, მაგრამ მათ ნება და მიმართულება აკლდათ (ბოლშევიკების აზრით, მათ აკლდათ „კლასობრივი ცნობიერება“; ნაცისტების აზრით, – *Volksgeist* ანუ „სახ-

ალხო ერის სულისკვეთება“). რევოლუციურ მასობრივ მოძრაობაში აღმადგინისა და ფანატიკური თავდადების მქონე ადამიანების შერწყმა ეგოისტური ინტერესების მქონე დიდი რაოდენობის ხალხთან ვერ მოხერხდებოდა ისეთი უსისხლო აბსტრაქციის გარეშე, როგორცაა „პარტია“. თუმცა, ის მხოლოდ ქარიზმატული ლიდერის პიროვნული დინამიზმიდან წარმოიშვება, რომელსაც შეუძლია მასების გულისთქმას ჩასწვდეს, ყურადღება მიიპყროს და მათი გული მოიგოს (ირონიია, რომ ყველა თანამედროვე მასობრივი მოძრაობა ხაზს უსვამდა ლიდერის პიროვნებას და ამავდროულად აკნინებდა მიმდევართა ინდივიდუალობას). ლიდერები, როგორებიცაა ლენინი ან მათ იყვნენ, მასობრივი მოძრაობებისთვის იმავე ფუნქციას ასრულებდნენ, რასაც ბომბისათვის – დეტონატორი: მნიშვნელობა არ აქვს, რამდენად ძლიერი (ან მომაკვდინებელი) ასაფეთქებელი ნივთიერებაა ბომბის შიგნით, ის უმოქმედო და უწყინარია მანამ, ვიდრე ასაფეთქებელი მონყობილობა არ დაუყენდება.

იდეოლოგია

ხელმძღვანელობის ხარისხის მიუხედავად, ტოტალური რევოლუციები დამოკიდებულია დიდი რაოდენობის ხალხის სურვილზე – მიზნის მისაღწევად საკუთარი თავი განირონ და მოძრაობაში ჩაერთონ. ამგვარი გაუაზრებელი თავდადების გამოწვევა რაციონალური მონოდეებით ვერ მოხდება. ის უნდა გამომდინარეობდეს აბსოლუტური ჭეშმარიტების ბრმა რწმენიდან, რომელსაც ყოვლისმომცველი პოლიტიკური დოქტრინა იძლევა.

განტევების ვაცის საჭიროება: წარსულის ხელახალი ინტერპრეტაცია. როგორც წარსულის კრიტიკოსი, იდეოლოგია ზოგადად ფოკუსირებულია აბსოლუტური ბოროტების რაიმე ფორმაზე, რომელსაც ყველა ეროვნულ (ან მსოფლიო მასშტაბის) შეცდომასა და სოციალურ უსამართლობას მიაწერენ. რევოლუციური იდეოლოგიისათვის ეკონომიკური ვარდნა, ინფლაცია, სამხედრო დამარცხება, სახელმწიფო კორუფცია, ეროვნული დამცირება, ზნეობრივი გადაგვარება და სხვა პრობლემები მომდინარეობს უარყოფილი წარსულის მისტიციზმიდან და შეთქმულებებიდან.

აბსოლუტური ბოროტება იშვიათად არის სხეულის არმქონე ძალა. ის თითქმის ყოველთვის ადვილად შესაცნობი მტრის სახეს იღებს. თუ ამგვარი მტერი არ არსებობს, მაშინ ის უნდა შეიქმნას. ჩვეულებრივ, ამგვარ როლს რომელიმე ადამიანი ან ჯგუფი ასრულებს, რომლის აქამდეც ემინოდათ, ეზიზღებოდათ ან შურდათ. ლენინი მუშების გაჭირვებულ მდგომარეობას ფულისმომხვეჭელ კაპიტალისტებს აბრალებდა, ჰიტლერი პირველ მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხებას და მის ხელისუფლებაში მოსვლამდე დაწყებულ ეკონომიკურ კრიზისს – ებრაელებსა და კომუნისტებს. მათ მტრები მდიდარ მიწათმფლობელებში იპოვა. ამკარაა, რომ ამგვარი გადაწყვეტილებების მიზანი მასების ყურადღების გამზადებულ, ადვილადამოსაცნობ განტევების ვაცებზე ფოკუსირება იყო, რომლებსაც სახელმწიფოს მთელი უბედურება უნდა დაკისრებოდათ.

ერთი ავტორიტეტული მკვლევარის თქმით, „მასობრივი მოძრაობები შეიძლება დაიწყოს და გავრცელდეს ღმერთის რწმენის გარეშე, მაგრამ არასოდეს ეშმაკის გარეშე“.⁸ საერთო მიზნისათვის ხალხის გასაერთიანებლად ყველაზე უფრო ეფექტიან ძალას ზიზღი და სტერეოტიპები წარმოადგენენ და არა სიყვარული და დიადი

პრინციპები. ზიზლის ობიექტის განზრახ შექმნა არა მხოლოდ იმას ემსახურება, რომ წარსულში მომხდარი უსამართლობები მას მოეწყოს, არამედ, ამავედროულად, ეს ხელს უწყობს დღეს არსებული გაჭირვების მიზეზის წინააღმდეგ მასების მობილიზებას.

რევოლუციური ბრძოლა: თანამედროვეობის ახსნა. როგორც თანამედროვეობაში მეგზური, იდეოლოგია *ჭეშმარიტ მორწმუნეს* საშუალებას აძლევს თანამედროვე საზოგადოებაში მოქმედი ძალების „სწორი“ ანალიზი მოახდინოს. ისეთი კონცეფციები, როგორებიცაა კლასობრივი ბრძოლა მარქსიზმ-ლენინიზმისათვის, *Herrenvolk* („გაბატონებული რასა“) ნაცისტებისათვის და „წინააღმდეგობები“ მათს მიმდევრებისათვის, ინსტრუმენტებად გამოიყენებოდა, რათა სოციალური რეალობა აეხსნათ და პროგნოზი გაეკეთებინათ. გუშინ მტერი იყო გამარჯვებული; დღეს მტერი დამარცხდებოდა.

ტოტალური რევოლუციის მომხრეებს სჯერათ, რომ ბრძოლა პოლიტიკის არსია. მარქსიზმ-ლენინიზმის მომხრეებისათვის კლასობრივი ბრძოლა პროგრესის გამომწვევი იყო ისტორიაში. მაოისტებისათვის თავად ბრძოლა იყო სასურველი მიზანი. მათ სჯეროდათ, რომ მხოლოდ რევოლუციური ბრძოლის უშუალო გამოცდილებით შეეძლოთ მასებს (განსაკუთრებით ახალგაზრდობას) თავგანწირვის ნამდვილი მნიშვნელობის გაგება. ჰიტლერი ძალაუფლებისთვის ბრძოლას ადიდებდა, მან ომი სახელმწიფოს სიდიადის უდიდეს გამოცდად გამოაცხადა (ნიშანდობლივია, რომ ჰიტლერმა თავის ნიგნს, სადაც პოლიტიკაში თავის გზა განსაზღვრა, *Mein Kampf* – „ჩემი ბრძოლა,“ უწოდა.) იმის მიუხედავად, მიზანი კაპიტალისტების მონოპოლიის დასრულებაა თუ რასის განმეხდა, რევოლუციური ბრძოლა ყოველთვის აღინერება, როგორ კეთილის ბოროტის წინააღმდეგ ბრძოლა. ნაცისტთა ლიდერები ებრაელებს უბრალოდ სახელმწიფოს მტრებად კი არ სახავდნენ, არამედ *Untermenschen*-ად [ქვეადამიანი, არასრულყოფილი რასის წარმომადგენელი. მთარგმნ. შენ.] და ხშირად, არარაობებად ან ტილებად.⁹ რა თქმა უნდა, ამგვარი დამამცირებელი დახასიათების მრავალჯერადი გამოყენება საბოლოოდ მასობრივ ცნობიერებაში განტყვევის ვაცად გამოყენებული ჯგუფის დეჰუმანიზაციას ისახავს მიზნად – უფრო ადვილია მწერების განყვეტა დაასაბუთო, ვიდრე – ადამიანებისა.

უტოპია: მომავლის წინასწარმეტყველება. იდეოლოგია ალტექმულ მომავალს სრულყოფილი სამართლიანობისა და სამარადჟამო მშვიდობის ნათელ სურათად წარმოაჩენს. მარქსისტ-ლენინისტები ამ უტოპიას განიხილავდნენ, როგორც უკლასო საზოგადოებას, რომელიც, თავის მხრივ, ყველა სოციალურ და ეკონომიკურ უსამართლობას აღმოფხვრიდა. ნაცისტური უტოპია იყო რასობრივი „დაბინძურების“ გარეშე არსებული საზოგადოება, რომელიც რასობრივი თვალსაზრისით „ჩამორჩენილების“ განყვეტას და ან დამონებას ითვალისწინებდა. იმის მიუხედავად, როგორი იყო ამა თუ იმ იდეოლოგიის კონკრეტული ბუნება, ამგვარი მოტივაციის მომცემი ხედვა შეიცავდა მატერიალური სიუხვის დაპირებას, რომელიც მქონებელთაგან უქონელთა სასარგებლოდ ქონების გადაწინილებას ითვალისწინებდა. მარქსიზმ-ლენინიზმი პირობას იძლეოდა, რომ მდიდრებს (ბურჟუაზიას) წაართმევდა და ღარიბებს (პროლეტარიატს) დაურიგებდა. საინტერესოა, რომ ჰიტლერმა მსგავსი პირობა დადო, როდესაც განაცხადა, რომ მიზნად ისახავდა აღმოსავლეთით *Lebensraum*-ის („სასიცოცხლო სივრცე“) შექმნას: ის მინით მდიდარ,

მაგრამ ზანტ სლავებს მიწას წაართმევდა და მცირემინიან, მაგრამ შრომისმოყვარე გერმანელებს დაურიგებდა.

ამ უტოპიური მსოფლმხედველობებს თითქმის ყოველთვის თან ახლდა მათ მი-საღწევად გამართულ ბრძოლაში წარმატების გარანტია. მაშასადამე, მარქსიზმი დე-ტერმინისტულ მსოფლმხედველობაზეა დაფუძნებული (იმ თვალსაზრისით, რომ პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვება ნაკარნახევია ისტორიის უდრეკი „კანონებით“). ჰიტლერიც ასევე გამოუსწორებელი დეტერმინისტი იყო. *Mein Kampf*-ში ის წერდა: „ადამიანმა უნდა გაიაზროს, რომ აუცილებლობის ფუნდამენტური კანონი ბუნების ყველა სფეროზე ბატონობს“. ¹⁰ მთელი თავისი კარიერის განმავლობაში, ის ხშირად ლაპარაკობდა „ჩვენი ისტორიული განვითარების რკინის კანონზე“, „ისტორიის აღლუმსა“ და „მოვლენების შინაგან ლოგიკაზე“. ჰიტლერი, ისევე როგორც ლენინი, სტალინი ან მათ, აცხადებდა, რომ მას (და გერმანულ *volk*-ს) მსოფლიოს გარდაქმნის მისია ჰქონდა განსახორციელებელი და რომ წარმატება გარდაუვალი იყო. მან აღნიშნული კონცეფცია თავის ალბათ ყველაზე უფრო ცნობილ განცხადებაში ჩამოაყალიბა: „მე მთვარეულივით იმ გზას ვადგავარ, რომელსაც განგება მკარნახობს“.

იდეოლოგია და ქვემარტება. მოცემული რევოლუციური იდეოლოგიის მიერ აღ-წერილი წარსული, აწმყო და მომავალი, შესაძლოა, დაუინტერესებელ დამკვირვებ-ელს არაბუნებრივად ან სასაცილოდაც კი მოეჩვენოს. მაგალითად, ნაცისტების მიერ ჩამოყალიბებული რასობრივი თეორია ისტორიულ, სოციოლოგიურ, გენეტიკურ და მორალურ საფუძველს აბსოლუტურად მოკლებული იყო. ამავე თვალსაზრისით, ჰიტლერის იდეოლოგიის ეკონომიკური ასპექტი – „სოციალიზმი“ ნაციონალ-სო-ციალიზმში – რეალურ შინაარსს მოკლებული იყო. სოციალიზმის ჰიტლერისეული გაგება იმდენად გაუფასურებული იყო, რომ ერთი ავტორიტეტული მკვლევარის აზრით, „ნებისმიერი, რომელსაც ხალხის ბედი ნამდვილად აღელვებდა, ჰიტლერის თვალში სოციალისტი იყო.“ ¹¹

რატომ აღიქვამდა ვინმე ასეთ იდეოლოგიას სერიოზულად? უპირველეს ყოვ-ლისა, იმიტომ, რომ ის პოპულარულ სტერეოტიპებზე აპელირებდა და მათ რესპექ-ტაბელურობას სძენდა. მეორე, გზავნილზე მეტად გზავნილის მთქმელი ფასობდა ანუ ლიდერის პიროვნულ მომხიბვლელობას უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, ვიდრე – სიტყვების აზრს. მესამეც, ერთგულება გაცილებით სერიოზულად აღიქმე-ბოდა, ვიდრე – სიმართლე.

მხედველობაში უნდა მივიღოთ ყველაფერი, რაც წარმატებულმა იდეოლოგიამ ცალკეულ მიმდევარს უნდა მისცეს:

მას მეცნიერულ ავტორიტეტულობაზე უნდა ჰქონდეს პრეტენზია, რომელიც მორწმუნეს ყოველგვარი ცოდნის ექსკლუზიური გასაღების რწმენას აძლევს; მან უნდა აღუთქვას ათასწლოვანი რაიხი, რომელსაც რჩეულ რასას ან კლასს ამ გასაღების მფლობელი, მათ მიერ არჩეული ლიდერი მოუტანს; მან უნდა დაასახელოს ტირანებისა და დემონების კრებული, რომელზეც უნდა გაიმარ-ჯვოს მანამდე, ვიდრე ბედნიერი სახელმწიფო დამკვიდრდება; ის უნდა შეერწ-ყას (კლასის ან რასის) სიძულვილის, ეჭვის, შიშის დინამიკას და გაამართლოს ეს მდებარე ვნებები მისი მიზნების სიღიადით; მოწინააღმდეგის დამარ-ცხების მიზნით ყოველგვარი საშუალება და დანაშაული გამართლებულია,

მტრის ღირსება შეიძლება გადაიქცეს მის ნაკლოვანებად მისთვის მარტივი იარაღის – „ბურჟუის“ მიკერებით; სახელდობრ, ჭეშმარიტება ის არის, რასაც რჩეული რასისა თუ კლასისთვის სარგებელი მოაქვს, მცდარობა კი ის – რაც მათ ინტერესებს ეწინააღმდეგება; რადგან ეს ჭეშმარიტება მეცნიერულად დამტკიცებადია და რადგან არ არსებობს ორი ადამიანიც კი, რომელიც, სავარაუდოდ, მას დაეთანხმება, ამისათვის საჭიროა, არსებობდეს ერთადერთი ინტერპრეტატორი, რომელიც კანონით იხელმძღვანელებს, თუ იდეოლოგიას სურს სრულიად ქმედითი იყოს; როგორც ყოველგვარი ჭეშმარიტების მატარებელს, ლიდერს უფლება აქვს თავისი მიმდევრებისგან რელიგიურ თაყვანისცემას, მსხვერპლშენიშვასა და დანაშაულის ჩადენას ელოდებოდეს, თუ ისინი მას სარგებლობას მოუტანენ.¹²

საბოლოო ანალიზით, იდეოლოგიები ხშირად თვით ყველაზე აბსურდული განცხადებებითა და ტყუილებით შეიძლება იყოს წარმატებული, თუ ისინი ეხებია ჩვეულებრივი ადამიანის წინაშე მდგომ რეალურ პრობლემებს. ბევრი გერმანელი აცნობიერებდა ნაცისტების რასობრივი თეორიების ექსტრემალურ ხასიათს, თუმცა მათ, ალბათ, სჯეროდათ, რომ ასეთ აბსურდებს ჰიტლერი აღარ გაჰყვებოდა, როგორც კი ქვეყნის გაერთიანების, ეკონომიკის აღმასვლის და ერის დაკარგული დიდების აღდგენის სამუშაო დასრულდებოდა. იმავე თვალსაზრისით, საეჭვოა, რომ ყველაზე თავდადებული ბოლშევიკების გარდა ვინმეს მუშათა სამოთხის მოახლოება დაეჯერებინა, თუმცა რუს ხალხს, სავარაუდოდ, მართლაც სჯეროდა, რომ მიწის რეფორმა მოხდებოდა, რომ დამთავრდებოდა რუსეთის საშინელი შედეგების მქონე ჩარევა პირველ მსოფლიო ომში, რომ ბოლო მოეღებოდა შიმშილს, განვითარდებოდა ჯანდაცვა და განათლება, რასაც ლენინი მათ ჰპირდებოდა.

ბტგანიზაცია

იდეოლოგია ყოველსომცველ რევოლუციებში მყარი ორგანიზაციის გარეშე ვერ განხორციელდება. მეოცე სუკუნემდელ აჯანყებებს ორგანიზებულობა აკლდათ. ასეთი უეცარი აფეთქებების უმრავლესობა სპონტანურ ხასიათს ატარებდა. მოძრაობა აგორდებოდა, იშვიათად ფართოდაც გავრცელდებოდა, მაგრამ თითქმის ყოველთვის, ბოლოს საკუთარ თავს დისკრედიტირებას უწევდა.

სხვადასხვა რევოლუციის ლიდერები პოლიტიკური ძალაუფლებისთვის ბრძოლისას ფორმალური ორგანიზების განსხვავებულ მეთოდებზე აკეთებდნენ აქცენტს. მიუხედავად იმისა, რომ ბოლშევიკურმა პარტიამ რუსეთში რეალურად 1917 წლის ოქტომბრამდე ვერ მოიპოვა ძალაუფლება, ლენინს პარტია თოთხმეტი წლის წინ ჰქონდა დაარსებული. ლენინმა პარტიაში გულქვა რევოლუციონერები მიიღო. ის ფიქრობდა, რომ რუსეთის მეფის დამარცხება მხოლოდ გრძელვადიანი, იატაკქვეშა ბრძოლით შეიძლებოდა განხორციელებულიყო. ამგვარად, პატარა, მაგრამ მტკიცედ შეკავშირებული პროფესიონალ რევოლუციონერთა ჯგუფი უფრო მეტად ეფექტიანი იქნებოდა, ვიდრე დიდი, უკონტროლო და უკმაყოფილო ადამიანების უფორმო მასა.

კონსპირაციის, დისციპლინისა და ცენტრალიზებული კონტროლის უზრუნველსაყოფად, ლენინმა ბოლშევიკური პარტია პატარა **უჯრედებად** დაჰყო, რომლებსაც

შემდგომში ენოდათ *ძირითადი პარტიული ორგანიზაციები*. თითოეულ უჯრედს საკუთარი ლიდერი ჰყავდა, მეტსახელად მდივანი, რომელიც მითითებებსა და ინსტრუქციებს ზემოდან იღებდა. საბოლოოდ, სტრატეგიის, ტაქტიკისა და „პარტიული ხაზის“ შესახებ ყველა მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებას თავად ლენინი იღებდა (თუმცა, ის ამტკიცებდა, რომ პარტიის *ცენტრალური კომიტეტის* სახელით ლაპარაკობდა). სანკტ-პეტერბურგში არსებული შტაბის გარდა, სხვა ქალაქებში წარმომადგენლობებისა და მომხრეების რიცხვის ზრდის კვალდაკვალ, სახელისუფლო სტრუქტურების შექმნის აუცილებლობა წარმოიშვა, მაგრამ მკაცრი პარტიული დისციპლინისა და შემდგომების მიმართ ქვემდგომების სრული მორჩილების პრინციპები არ შეცვლილა.

მას შემდეგ, რაც საკუთარი ფრაქცია ჩამოაყალიბა, ლენინმა საბოლოოდ ფორმალურად აკრძალა ფრაქციების შექმნა. ნებისმიერ ბოლშევიკს, ვინც პარტიულ ხაზს შეენინააღმდეგებოდა, ფრაქციონერის იარაღის მიწებება ემუქრებოდა. 1917 წლის ოქტომბერში რეალური ძალაუფლების ხელში აღებამდე, ურჩობისათვის სასჯელი ხშირად პარტიის რიგებიდან გარიცხვა იყო. 1917 წლის შემდეგ რევოლუციური სამართალი ხშირად ნაკლებად შემწყნარებელი იყო. ფრაქციებად დაყოფას არავის პატიობდნენ. პარტიის წევრებს მოეთხოვებოდათ, პარტიული ინტერესები ყოველთვის პირად ინტერესებზე მაღლა დაეყენებინათ. თავგანწირვასა და პარტიის სრულ ერთგულებას სპეციალური სახელი ჰქონდა მინიჭებული – *პარტიულობა*, ტერმინი, რომელიც ხშირად გამოიყენებოდა ყოფილ საბჭოთა კავშირში, რათა უხილავი თვისებების ერთობლიობა აღენიშნა (როგორცაა, ერთგულება, თვითდისციპლინა და რევოლუციური სულისკვეთება), რომლის გამოვლენაც პარტიის ყველა წევრს ევალებოდა.

ლენინთან შედარებით, მას რევოლუციის წარმატების მისაღწევად ოცნელზე მეტი დასჭირდა და მასში გაცილებით მეტი ადამიანი მონაწილეობდა. რუსეთისაგან განსხვავებით, ჩინეთის რევოლუცია, ძირითადად, სოფლებიდან დაწყებული უკმაყოფილო გლეხების მასობრივი მოძრაობა იყო. ამ ვითარებაში მასთვის ყველაზე უფრო დიდ ორგანიზაციულ პრობლემას გლეხების ეფექტიან სამხედრო ძალად გადაქცევა წარმოადგენდა, რომელსაც ხანგრძლივი პარტიზანული ომის წარმოების უნარი ექნებოდა. გლეხთა ამორფული მასის ეფექტიან საბრძოლო ძალად გადაქცევაში მიღწეული წარმატება დამაჯერებელ არგუმენტს წარმოადგენდა იმისა, რომ ორგანიზებული ლარიბები და ჩაგრულები, ერთი შეხედვით გადაულახავ წინააღმდეგობებს დაძლევენ. ამიტომაც, მას გლეხობაზე დაფუძნებული რევოლუციის თეორია და პრაქტიკა ბევრმა რადიკალმა (განსაკუთრებით განვითარებად სახელმწიფოებში) რევოლუციური ორგანიზების მაგალითად მიიჩნია.

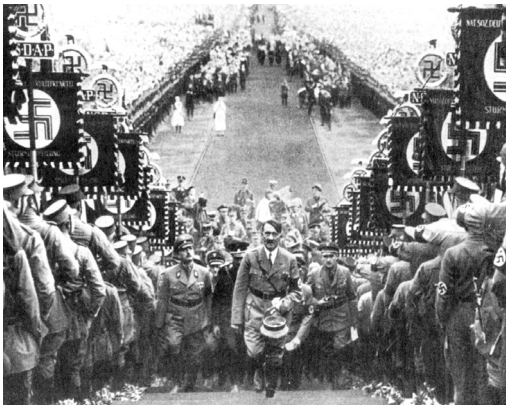
პოლიტიკური ძალაუფლების მოსაპოვებლად მას ხანგრძლივი, კოორდინირებული ბრძოლისაგან განსხვავებით, ჰიტლერის მცდელობა, გერმანიაში ძალაუფლება მოეპოვებინა, არასტაბილურ გზას წარმოადგენდა. იგი 1920-იან წლებში ჩახშობილი ძალადობრივი სახელმწიფო გადატრიალებიდან დაიწყო და 1930-იან წლებში ქვეყნის კონსტიტუციური სისტემის წარმატებული მანიპულაციით დასრულდა. ჰიტლერის საბოლოო წარმატებისათვის გადამწყვეტი იყო მორჩილი ორგანიზაცია ნაცისტური პარტიის სახით.

ხელისუფლებაში აღზევების დროს ჰიტლერმა ოპოზიციის დასაშინებლად უხეში ძალაფართოდ გამოიყენა, მაგრამ მამკაცროულად მან პარტიის მიერ კონტროლირებადი უამრავი კლუბი და ასოციაცია შექმნა. ჰიტლერულმა ახალგაზრდობამ, ნაცისტ

ქალების ლიგამ, ნაცისტები მუშების ორგანიზაციამ, ნაცისტები სტუდენტების ლიგამ და კიდევ არაერთმა აკადემიურმა და საზოგადოებრივმა ორგანიზაციამ ნაცისტებს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ძალაუფლება შესძინა მანამდე, ვიდრე თავად ჰიტლერი აიღებდა ხელში მართვის სადავეებს (იხ. ცხრილი 9-3). მოგვიანებით, *Gleichschaltung*-ის (უნიფიკაცია) პოლიტიკის მეშვეობით, მან თითქმის ყველა მანამდე არსებული საზოგადოებრივი ორგანიზაცია გაანადგურა და ისინი ნაცისტური ასოციაციებით ჩაანაცვლა. ნაწილობრივ ამის გამო, ჰიტლერის დაპირებას და მუქარას მთელ გერმანულ საზოგადოებაში დიდი წონა ჰქონდა. ყველა თანამედროვე რევოლუციონერის მსგავსად, ჰიტლერს კარგად ჩამოყალიბებული რევოლუციური ორგანიზაციის ფასი ესმოდა.

პროპაგანდა

რამდენადაც თანამედროვე პოლიტიკა სულ უფრო მეტი ადამიანის ცხოვრებას ეხება, **პროპაგანდა** – იდეებისა და ინფორმაციის ფართოდ გავრცელება, რომელიც საგანგებოდ ისეა აგებული, რომ კონკრეტული პოლიტიკური მიზნების განხორციელებას შეუწყოს ხელი – მძლავრი პოლიტიკური იარაღი გახდა. წარმატების მისაღწევად, როგორც ჰიტლერმა შენიშნა, პროპაგანდა მხოლოდ მასებისკენ უნდა იყოს მიმართული. შესაბამისად, „მისი მოქმედების ძირითადი სამიზნე ემოციები უნდა იყოს და ნაკლები ხარისხით ე.წ. ინტელექტი“.¹³

პროპაგანდის უსაზღვროდ ფართო კამპანიისა და ნაცისტური იდეოლოგიის შთაგონების კომბინაციით ადოლფ ჰიტლერმა (1889-1945) შეძლო გერმანელი ხალხი ებრაელთა დევნის, საბოლოო ომისა და გერმანული საზოგადოების რადიკალური გარდაქმნის აუცილებლობაში დაერწმუნებინა.

პროპაგანდის მეცნიერების ერთგულმა მიმდევარმა ჰიტლერმა რამდენიმე თეორემა ჩამოაყალიბა, რომელიც დღესაც ინარჩუნებს აქტუალობას. პირველად უნდა აღინიშნოს მისი ნათქვამი, რომ „ყველა პროპაგანდა სახალხო უნდა იყოს და მისი ინტელექტუალური დონე აუდიტორიის ყველაზე შეზღუდულ ნაწილზე უნდა იყოს მისადაგებული“. აქედან გამომდინარე, „რაც უფრო დიდია ხალხის მასა, რომელიც მან უნდა მოიცვას, მით უფრო დაბალი უნდა იყოს მისი ინტელექტუალური დონე... ეფექტიანი პროპაგანდა შეზღუდული უნდა იყოს მცირე ოდენობის მოსაზრებებით და ლოზუნგების მეშვეობით ისინი უნდა ისმოდეს მანამდე, ვიდრე საზოგადოების უკანასკნელი წევრი არ გაიგებს იმას, რაც შენ გინდა, რომ მან გაიგოს“. ზემოთქმუ-

ლის გათვალისწინებით, „ყველა პროპაგანდისტული საქმიანობის უპირველესი აქსიომაა, რომ მას ძირითადად სუბიექტური და ცალმხრივი დამოკიდებულება უნდა ჰქონდეს ყველა საკითხის მიმართ, რომელსაც ის ეხება.“¹⁴ ამას გარდა, რაც უფრო დიდია ტყუილი, მით უკეთესი.

ჰიტლერი ამტკიცებდა, რომ ნებისმიერი პროპაგანდისტული კამპანიის წარმატება დამოკიდებულია პროპაგანდისტის მიერ სახალხო მასების „პრიმიტიული გრძნობების“ გაგებაზე. პროპაგანდას ვერ ექნება რამდენიმე შრე: კონცეფციები და ფაქტები საზოგადოებას უნდა წარედგინოს, როგორც მართალი ან ტყუილი, სწორი ან არასწორი, შავი ან თეთრი. ჰიტლერი *Mein Kampf*-ში მალალ შეფასებას აძლევდა პირველი მსოფლიო ომის დროს ბრიტანული პროპაგანდის მცდელობებს და ზიზღს გამოხატავდა გერმანული პროპაგანდის მიმართ, რომელმაც მსოფლიო მკვეთრად, შავ და თეთრ ფერებში ვერ დახატა.

ჰიტლერის ხელისუფლებაში მოსვლამდე დიდი ხნით ადრე, ლენინმა განავითარა და დახვეწა მასობრივი პროპაგანდის მისეული ტექნიკა. ლენინმა დაიწყო პროპაგანდისა და აგიტაციის ერთმანეთისაგან განსხვავება. ამ ორს შორის განსხვავების მისეული ახსნა ჰიტლერის თეორემის ფონზე უნდა განვიხილოთ:

როდესაც უმუშევრობას განიხილავს, პროპაგანდისტმა კრიზისის კაპიტალისტურ ბუნებაზე უნდა ილაპარაკოს; მან უნდა აჩვენოს თანამედროვე საზოგადოებაში მისი გარდაუვალობის მიზეზი; მან უნდა დაანახოს სოციალისტურ ბაზაზე საზოგადოების ხელახლა შენების საჭიროება და ა.შ. ერთი სიტყვით, მან ბევრი იდეა ერთბაშად, კონცენტრირებულად უნდა გადასცეს, იმდენად ბევრი, რომ საშუალო ადამიანი ყველა მათგანი ვერ გაიგოს და მთლიანობაში მხოლოდ მცირე ნაწილმა აღიქვას ისინი.

აგიტატორი, მეორე მხრივ, აიღებს პრობლემის ერთ ნაცნობ და კონკრეტულ ასპექტს. ვთქვათ, შიმშილის შედეგად უმუშევარი მუშის სიკვდილს. მისი მცდელობა ამ ფაქტზე იქნება კონცენტრირებული, რათა მასებს ერთი იდეა ჩაუჭედოს – სიმდიდრის ზრდისა და სიღარიბის ზრდის უაზრო დაპირისპირების იდეა. ის შეეცდება მასებს შორის ამ დიდი უსამართლობის წინააღმდეგ უკმაყოფილება და ჯანყი გააღვივოს და ამ დაპირისპირების სრულ განმარტებას ის პროპაგანდისტს დაუთმობს.¹⁵

ჰიტლერისგან განსხვავებით, რომელიც ძალზე ეფექტიანი ორატორი გახლდათ, ლენინი პამფლეტების დიდოსტატი და პოლემისტი იყო, რომელიც დიდწილად დანერგილ სიტყვას ეყრდნობოდა. თავისი მოძრაობის დასაწყისში ლენინის მთავარი იარაღი მიწისქვეშა გაზეთი იყო. კონტრბანდული გაზეთები, როგორებიც იყო *ისკრა* („ნაპერწკალი“), *ვპეროი* („წინ“) და *პროლეტარი* („პროლეტარები“), ხშირად ქვეყნის შორეულ კუთხეებში ან უცხო ქვეყანაშიც კი იბეჭდებოდა, ხოლო შემდეგ მათი შემოტანა არალეგალურად ხდებოდა სანკტ-პეტერბურგში ორმაგი ძირის მქონე ჩანთის საიდუმლო განყოფილებით ან სხვა მეთოდების გამოყენებით.

ბალადმა

ტოტალიტარული რევოლუციის ბოლო, მეხუთე მახასიათებელია ძალადობის გამოყენება და ტერორი, როგორც პოლიტიკის მიღებული ინსტრუმენტი. რევო-

ლუციონერებისათვის ძალადობა განსაკუთრებით სასარგებლოა პროპაგანდის ეფექტის გაძლიერების თვალსაზრისით. თანამედროვე ტოტალიტარული ტირანიების ერთ-ერთმა მკვლევარმა დაასკვნა, რომ „ტერორი პროპაგანდის გარეშე დაკარგავს მისი ფსიქოლოგიური ეფექტის დიდ ნაწილს, მაშინ როდესაც პროპაგანდას ტერორის გარეშე ძლიერი დარტყმის უნარი ეკარგება.“¹⁶ ნაცისტი თეორეტიკოსის ეუგენ ჰადამოვსკის თქმით, „პროპაგანდა და ძალადობა არასოდეს ენიწააღმდეგება ერთმანეთს. ძალადობის გამოყენება შეიძლება პროპაგანდის ნაწილი იყოს.“¹⁷

ტერორიზმთან ასოცირებული ძალადობა გულისხმობს ქმედებებს, დაწყებული შერჩევითი მკვლევლობებითა და გატაცებებით, დამთავრებული განურჩეველი დაბომბვებითა და საბოტაჟით, რომელთა შედეგია უდანაშაულო გამვლელების სიკვდილი და დაშავება. საბოტაჟის დანიშნულებაა წარმოების, ტრანსპორტისა და საკომუნიკაციო სისტემების და, შესაბამისად, სახელმწიფოს პოლიტიკური სტაბილურობის დარღვევა. ტერორის მიზანი კი პირადი უსაფრთხოების ფსიქოლოგიურ შეგრძნებაზე შეტევაა, რომლის არსებობა სოციალური სტაბილურობის წინაპირობას წარმოადგენს.

პროპაგანდის მხარდასაჭერად ტერორის გამოყენებამ გადამწყვეტი როლი შეასრულა მემარჯვენეებისა და მემარცხენეების მასობრივ მოძრაობებში. ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითია იტალიის ფაშისტური პარტიის ლიდერის ბენიტო მუსოლინის მიერ პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებული *fasci di combattimento* („მებრძოლი ჯგუფები“). მას შემდეგ, რაც სოციალისტური პარტიიდან მუშათა კლასის ჩამოცილების მცდელობამ არ გაამართლა, მუსოლინიმ დაიწყო საშუალო ფენაზე აქცენტის გაკეთება და მდიდარი მენარმეებისა და მსხვილი მინათმფლობელებისაგან ფულის მოძიება. ის დარწმუნებული იყო, რომ იტალიის მთავრობაზე კონტროლის მოპოვებას კანონიერი გზით ვერ შეძლებდა და 1920-იანი წლების დასაწყისში სულ უფრო ხშირად დაიწყო ტერორის გამოყენება პოლიტიკური ოპონენტების წინააღმდეგ. მისმა მომხრეებმა პოლიტიკური კონკურენციის ნორმალური, არაძალადობრივი საშუალებები მკველობებით და ხანძრის გაჩენით ჩაანაცვლეს. ფაშისტების მიერ გამოგონებული ტერორის ერთ-ერთი ახალი ფორმა იყო *სადამსჯელო ოპერაციები*, რომლის დროსაც შეიარაღებული ბანდები დაუცველი და მოუშინადებელი თემების წინააღმდეგ თავდასხმებს ახორციელებდნენ. ადგილობრივი პოლიცია ხშირად მათთან თანამშრომლობდა, რაც უმოქმედობაში გამოიხატებოდა.

იტალიელი ფაშისტების მიერ ფართოდ გამოყენებული სადამსჯელო ოპერაციები განასახიერებდა ტერორს, როგორც ტოტალური რევოლუციის სტრატეგიასა და ტაქტიკას. თუ ჭკვიანურად იქნა გამოყენებული, ტერორიზმი სრული დაუცველობის შეგრძნებას ქმნის. ტერორისტები სამ მიზანს ისახავენ: (1) ხელოვნური კრიზისის ატმოსფეროს შექმნას; (2) იმის ჩვენებას, რომ სახელმწიფოს კანონმორჩილი, გადასახადის გადამხდელი მოქალაქეების ახლობლებისა და ქონების თავდასხმისაგან დაცვა აღარ შეუძლია; და (3) უბიძგებს შეშინებულ, სასონარკვეთილ და არაორგანიზებულ მოქალაქეებს, საშველად სწორედ იმ პოლიტიკურ მოძრაობას მიმართონ, რომელმაც ღრმა სოციალური დეგენერაცია გამოიწვია და რომლის შესახებ უმრავლესობამ არაფერი უწყის.

ჰანა არენდტი გვაძლევს ნაცისტების მიერ ანალოგიური მიზნით განხორციელებული ტერორის განსაკუთრებით ნათელ განმარტებას:

ნაცისტები თავს არ ესხმოდნენ გამოჩენილ მოღვაწეებს, როგორც ეს პოლიტიკური დანაშაულის ადრინდელი ტალღის დროს ხდებოდა გერმანიაში (რათენაუსა და ერცბერგერის მკვლელობები). ამის ნაცვლად, წვრილმანი სოციალისტი ფუნქციონერების ან ოპოზიციური პარტიების გავლენიანი წევრების მოკვლით, ისინი შეეცადნენ მოსახლეობისათვის დაემტკიცებინათ, რომ საფრთხეს [საზოგადოების] უბრალო წევრობაც კი წარმოადგენდა. ამგვარი მასობრივი ტერორი, რომელიც შემდგომ შედარებით მცირე მასშტაბით განაგრძობდა მოქმედებას, მუდმივად იზრდებოდა, რადგან არც პოლიცია და არც სასამართლოები პოლიტიკურ მოძალადეებს სერიოზულად არ ასამართლებდნენ. ერთმა ნაცისტმა პუბლიცისტმა მას მოსწრებულად „ძალის პროპაგანდა“ უწოდა: მოსახლეობისათვის მეტწილად ნათელი იყო, რომ ნაცისტების ძალაუფლება უფრო დიდი იყო, ვიდრე ხელისუფლებისა და რომ უფრო უსაფრთხო იყო ნაცისტური ნახევრადგასამხედროებული ორგანიზაციის წევრობა, ვიდრე – ერთგული რესპუბლიკელობა. ეს შთაბეჭდილება გააძლიერა ნაცისტების მიერ პოლიტიკური დანაშაულის სპეციფიკურმა გამოყენებამ. ისინი მას ყოველთვის საჯაროდ აღიარებდნენ, არასოდეს იხდინდნენ ბოდიშს „ქვედა დონის მოხელეების მიერ ძალის გადაჭარბების გამო“ – ამგვარ ბოდიშს მხოლოდ ნაცისტების მომხრეები მიმართავდნენ ხოლმე – და მოსახლეობას უჩვენდნენ განცდას, რომ ისინი განსხვავდებიან სხვა პარტიების „მოლაყებებისგან“.

მსგავსება ამგვარ ტერორსა და უბრალო განგსტერიზმს შორის ძალზე აშკარაა, რომ მასზე სპეციალურად მივუთითოთ. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ნაცისტები განგსტერები იყვნენ, როგორც ეს ზოგჯერ მიუჩნევიათ, არამედ იმას, რომ ნაცისტებმა, ამის აღიარების გარეშე, ისწავლეს იმდენი, რამდენიც შეეძლოთ ამერიკული განგსტერული ორგანიზაციებიდან ესწავლათ ისევე, როგორც მათმა პროპაგანდამ ისწავლა ბევრი რამ ამერიკული ბიზნესის მიერ გამოყენებული რეკლამიდან¹⁸.

ძალაუფლების კონსოლიდაცია

ძველი წესრიგის დანგრევის ანუ მისი ფატალური დისკრედიტაციის შემდეგ, ტოტალიტარული რეჟიმის ხელმძღვანელობას კონტროლის განხორციელება უკვე მტკიცე სახელისუფლებო საყრდენიდან შეუძლია. მის წინაშე მდგომი შემდეგი ამოცანაა, გაანადგუროს ნებისმიერი მოწინააღმდეგე პოლიტიკური პარტია თუ ფრაქცია. შემდეგ, პარტიის ძალაღობის თანამდებობის პირები უნდა განანიღდნენ ქვეყნის ყველა რეგიონში და დაეკისროთ სამთავრობო ფუნქციები, განსაკუთრებით კი იმ პროვინციებში, რომლებიც რევოლუციის ადრეულ საფეხურზე მის სულისკვეთებას არ იზიარებდნენ. კონსოლიდაციის პროცესის საბოლოო ნაბიჯია პარტიის შიგნით ყველა ისეთი პირის განადგურება, რომელიც რეალურად ან პოტენციურად ტოტალიტარი ლიდერისთვის საფრთხის მატარებელია.

ყველა ამ სტადიაზე, ტოტალიტარი ლიდერი ისევე, როგორც ნებისმიერი ავტორიტარული მმართველი, ძირითადად ძალაუფლების მოპოვებითა და შენარჩუნებით არის დაინტერესებული. ლიდერის განკარგულებაში იგივე მეთოდები და საშუალებები ფიგურირებს, რაც მოძრაობის რევოლუციურ საფეხურზე გამოიყენებოდა. იდეოლოგია და პროპაგანდა ლიდერის მოქმედებების გასამართლებლად

და პოპულარიზებისთვის გამოიყენება, ძალადობა – ოპონენტების შესაშინებლად და გასაჩუქებლად. პარტიული ორგანიზაცია ლიდერს პოპულარობისა (ერთგულ მიმდევართა ჯგუფი) და ძალაუფლების (პარტიის ერთგული ხდება ყოვლის შემძლე სახელმწიფოს თვალი და ყური) თვალსაჩინო მტკიცებულებას სძენს.

ამ ეტაპზე მომავალი ტოტალიტარი ლიდერების მთავარ საშუალებას მათივე უნარები წარმოადგენს. ბევრი სწორი გადაწყვეტილება უნდა იქნას მიღებული, თუ მათ წარმატების მიღწევა სურთ. მათ ზუსტად უნდა იცოდნენ, რა სურთ და არ შეიზღუდონ მის განხორციელებაში. მათი მეგზური უნდა იყოს ფრთხილი გათვლა და არა სინდისი. ამ თვალსაზრისით, მაკიაველის რჩევა დასაფასებელია: „ადამიანმა მეორე ადამიანს, ვისი მოკვლაც მას სურს, არ უნდა უთხრას, „მომეცი შენი იარაღი, რომლითაც მოგკლავ“, არამედ „მომეცი შენი იარაღი“, და როცა უკვე იარაღს ხელში ჩაიგდებს, სურვილიც მაშინ უნდა აისრულოს“.¹⁹ ასეთი რჩევის შესაფერისობა მაშინვე გახდება ნათელი, როგორც კი ჩვენ იმ მეთოდებს განვიხილავთ, რომლებსაც მომავალი ტოტალიტარი ლიდერები ძალაუფლების კონსოლიდაციისთვის იყენებდნენ.

დაპოლიტიკებული პარტიების განადგურება

პოლიტიკური კონსოლიდაციის პირველი საფეხურია მონინალმდევე პარტიები-სა და დამოუკიდებელი ფრაქციების განადგურება. ორი მიზეზის გამო, მმართველი პარტია ერთადერთი ლეგიტიმური ორგანიზაცია უნდა იყოს სახელმწიფოში. პირველი, არსებობს ტრადიციული შიში, რომელიც ყველა ერთპიროვნულ მმართველს ანუხებებს: ნებისმიერი ოპოზიციური ჯგუფი, მნიშვნელობა არ აქვს, რამდენად პატარა ან ქმედუნარო მოჩანს იგი, მმართველისთვის პოტენციურად საფრთხის მატარებელია. მეორე, პოლიტიკურ ოპონენტთა უბრალო არსებობაც კი ზღუდავს საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში მნიშვნელოვან ცვლილებებს, რომლებიც მოძრაობის იდეოლოგიის მიერაა სანქცირებული. ამიტომ, პოლიტიკური ოპოზიცია ყველა შესაძლო საშუალებით უნდა იქნეს ამოძირკვეული.

ლენინმა მეტოქე პარტიების პრობლემა ძველი ტაქტიკის – *გათიშე და იბატონეს* ბრწყინვალე გამოყენებით გადაწყვიტა, მიუხედავად იმისა, რომ ერთ-ერთი მონინალმდევე პარტია (სოციალისტი რევოლუციონერები) მის პარტიაზე (ბოლშევიკებზე) უფრო დიდი პოპულარობით სარგებლობდა (ერთ-ერთი დამკვირვებელი ლენინის ტაქტიკას მოიხსენიებს, როგორც *სალიამის ტაქტიკას*²⁰, რადგან ის ფლობდა განსაკუთრებულ უნარს, პატარა, მაგრამ პოტენციურად საშიში ჯგუფები ნაწილ-ნაწილ დაეყო და ისე გაენადგურებინა). მას შემდეგ, რაც ახალი რევოლუციური საკანონმდებლო ორგანო – ასამბლეა იქნა არჩეული, ლენინმა დომინანტ სოციალისტ-რევოლუციონერთა პარტიაში უკვე არსებული განხეთქილება იმით გაზარდა, რომ მის მარცხენა ფრთასთან ალიანსი შექმნა. ამ ალიანსმა ლენინს საშუალება მისცა, ერთი მხრივ, პარტიის შედარებით ზომიერი ფრთისა და ასევე სხვა მემარჯვენე პარტიების წინააღმდეგ იერიშზე გადასულიყო, მეორე მხრივ კი, საკმარისი სამართლებრივი მხარდაჭერა შეექმნა, რათა შემდეგ ერთბაშად დაეხურა ასამბლეა. როგორც მოსალოდნელი იყო, სოციალისტ-რევოლუციონერების მარცხენა ფრთასთან ალიანსი მაშინვე განყდა, როგორც კი ის ლენინის ინტერესებს აღარ შეესაბამებოდა.

ლენინის სტრატეგია ოპოზიციური პოლიტიკური პარტიების დაშლით არ შემოიფარგლებოდა. მეორე სამიზნეს საბჭოთა კავშირის გლახობის მრავალრიცხოვანი ფენა წარმოადგენდა, რომელშიც ბოლშევიკთა ლიდერს თავდაპირველად ცოტა მხარდამჭერი ჰყავდა. გლახობა მხარდაჭერის ნაკლებობა განსაკუთრებით მწვავე პრობლემა სამოქალაქო ომის დროს (1918-20 წწ.) გახდა, როდესაც საკვებისა და სხვა ძირითადი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელი საშუალებების განსაკუთრებული სიმწირე იყო. ამის საპასუხოდ, ლენინმა „სოფლებში სამოქალაქო ომის დროს ღარიბი გლეხების უფრო მეტად ღარიბებზე გადამტერების გზით კიდევ ერთი სამოქალაქო ომი გააჩაღა“²¹, რითაც ძირი გამოუთხარა პოლიტიკურ ოპოზიციას.

ლენინის *სალიამის ტაქტიკა* წარმოადგენდა მხოლოდ ერთ-ერთ მეთოდს, რომლის მეშვეობით ტოტალიტარულმა მოძრაობამ ოპონენტები და მოწინააღმდეგე პარტიები გაანადგურა. მისგან განსხვავებით, მაო ძედუნს, გარემოებათა გამო, თავის მთავარ მეტოქესთან – *გომინდანთან* ანუ ჩან კაი-შის მთავრობასთან – ხანგრძლივ პარტიზანულ ომში ჩაბმა მოუხდა. ჰიტლერმა კი სრულიად სხვა სტრატეგია აირჩია. არჩევნებში ნაცისტური პარტიის მზარდი წარმატებების, მომხრეთა დიდი ოდენობის, პირველხარისხოვანი ორატორული უნარებისა და თავზარდამცემი სპეცრაზმების მეშვეობით გაძლიერების ფონზე, მან ლოდინი არჩია. 1933 წლისთვის ხელისუფლებაში მყოფი ადამიანების შიშისა და პოლიტიკური შეზღუდვების მოხერხებული გამოყენებით ჰიტლერმა გერმანიის კანცლერად გახდომა მოახერხა. როგორც კი თანამდებობა დაიკავა, მან თანდათანობით გაზარდა თავისი ძალაუფლება: პირველად, საგანგებო ვითარებაში განსაკუთრებული უფლებების მინიჭებით, შემდეგ სამოქალაქო თავისუფლებების აღკვეთით, დაბოლოს, გერმანიაში რეალური დემოკრატიის აღმოფხვრით.

მხოლოდ ამის შემდეგ, ძლიერის პოზიციიდან დაიწყო მან ოპოზიციური პარტიების დახურვა. მასგან განსხვავებით, რომელიც ოპოზიციური ძალებს სამხედრო ძალით ებრძოდა, ჰიტლერმა გაიძვერობისა და კანონების მანიპულირების მეშვეობით მისი მოწინააღმდეგეები პოლიტიკურად გაანადგურა, ხოლო შემდეგ კი სახელმწიფოს ძალა მათი ფიზიკური განადგურების დასაწყებად გამოიყენა.

პატივის ტყაუძი ან წაბმისასხითი მეფტდემისგან გაწმენდა

წმენდა აბსოლუტური ძალაუფლების გზაზე ბოლო ნაბიჯია. პოლიტიკური წმენდის გატარებისას ტოტალიტარული მთავრობები თითქმის ერთნაირ ბრალს დებენ თავიანთ მოწინააღმდეგეებს: სახელმწიფოსა და მმართველი მოძრაობის წინააღმდეგ ძირგამომთხრელი საქმიანობა. მართებულია თუ არა ბრალდება, ამას არსებითი მნიშვნელობა არ აქვს: ისინი უბრალოდ „ოფიციალური“ მიზეზია ტოტალიტარულ მმართველისათვის, რათა გაანადგუროს ის პიროვნებები, რომლებიც საფრთხედ ან მინიმუმ პოლიტიკურ ბალასტად აღიქმებიან. ამგვარი „ოპოზიციონერების“ კარიერული დაქვეითება ან უცაბედი სიკვდილი სხვაგვარად მოაზროვნეებს უჩვენებს, რომ უზენაესი ლიდერის წინააღმდეგ წასვლა ძალიან ძვირი ჯდება.

ერთი ავტორის დაკვირვება, რომ მაო ძედუნის „არასოდეს ყოყმანობდა, მისი მტრები, [მათ შორის] მეტოქე კომუნისტები, გომინდანის აქტივისტები და მიწათმფლობელები გაენადგურებინა,“²² შეიძლება თავისუფლად გამოვიყენოთ სხვა

ტოტალიტარი მმართველების დასახასიათებლად. თუმცა, ამგვარი წმენდების მასშტაბი და სისასტიკე სხვადასხვა მმართველის შემთხვევაში ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა. ჰიტლერი, მაგალითად, პარტიაში მონინალმდეგებს თითქმის ქირურგიული სიზუსტით ჩატარებული ოპერაციების შედეგად იშორებდა. 1934 წლისთვის ჰიტლერს აღეგებდა რამდენიმე მისი მომხრის განწყობა და ქმედებები, განსაკუთრებით ერნსტ რომის. როგორც SA-ს (*Sturmabteilung* ანუ „მოიერიშე ძალების“) ხელმძღვანელი და კუნთმაგარი ადამიანების ჯგუფის უფროსი, რომლის მთავარ მიზანს ჰიტლერის ხელისუფლებაში აღზევებისას პოლიტიკური ოპონენტების დაშინება წარმოადგენდა, რომი აგრძელებდა ძალადობრივი ქმედებების გატარებას მაშინაც კი, როდესაც მთავრობაზე ფიურერის სრული „ლეგალური“ კონტროლის დაწესება თითქმის დასრულებული იყო. ამას გარდა, ჰიტლერს სურდა SA-ს შეცვლა SS-ის (*Schutzstaffel* ანუ „უშიშროების ემელონი“) უფრო დისციპლინირებული და სანდო ლეგიონებით. ყველა მცდელობა, რომ რომი და მისი მხარდამჭერები გეგმას მიჰყოლოდნენ, ჩაფლავდა. ასე რომ, ჰიტლერი რომსა და პარტიის სხვა წევრებს დაუპირისპირდა, რომლებმაც ნაცისტების ხელისუფლებაში მოსვლის საქმეში საკვანძო როლი შეასრულეს. ფიურერის ბრძანებით, რომის ფრაქცია 1934 განადგურდა. ჰიტლერმა მთელი ინციდენტი თავის პოლიტიკურ მტრებს გადააბრალა და რომის მკვლელობის ფაქტიც თავის სასარგებლოდ გამოიყენა, გერმანიაში მხარდაჭერა გაიმყარა და სახელმწიფოს წინაშე მდგარ (მისი მტკიცებით) უზარმაზარ საფრთხეებზე მოახდინა კონცენტრირება.

ლენინის მიერ განხორციელებული წმენდები უფრო მასშტაბური იყო. 1921 წელს ყველა კონკურენტი პარტიის განადგურების შემდეგ, მან ყურადღება იმ ხალხზე გადაიტანა, რომლებიც თავად მოძრაობის შიგნით მის ლიდერობას ეჭვქვეშ აყენებდნენ. პროფკავშირების ათასობით წევრი და მრავალი მეზღვაური, რომელიც ადრე ბოლშევიკების მხარდამჭერთა ხერხემალს შეადგენდა, საიდუმლო პოლიციამ მოკლა, რადგან მათ თავისუფალი პროფკავშირები და არჩევნები მოითხოვეს. ამის შემდეგ, ლენინი ბოლშევიკურ პარტიაში ე.წ. მუშათა ოპოზიციურ ფრაქციას გაუსწორდა, რომელიც მოითხოვდა, რომ პარტიას პოლიტიკა შეეცვალა და მუშებისთვის თავიანთი საწარმოების კონტროლის უფლება მიეცა. ლენინმა ჯგუფს ბრალი დასდო „ფრაქციონალიზმში“ და პარტიისა და რევოლუციის საფრთხეში ჩაგდებაში დაადანაშაულა. მუშათა ოპოზიციური ჯგუფის წევრები გარიცხულ იქნენ პარტიიდან, მაგრამ ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია, რომ ისინი არ დაუხოცავთ.

ამგვარი, შედარებით რბილი აქციები ლენინის მემკვიდრეს, იოსებ სტალინს არ ახასიათებდა, რომელიც, როგორც საბჭოთა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელი (1924-53 წწ.) პოლიტიკური მტრების ლიკვიდაციაზე არ ყოყმანობდა. პოლიტიკურ მტრებზე სტალინის საბოლოო გამარჯვება ორ ფაქტორზე იყო დამოკიდებული. პირველი, მან ოსტატურად აითვისა ლენინის სალიამის ტაქტიკა, რომელსაც ლენინი მისი მონინალმდეგე პარტიების გასაჩუმებლად იყენებდა, სტალინი კი შიდაპარტიული მეტოქეების წინააღმდეგ. მეორე, სტალინმა შიდაპოლიტიკური ბრძოლების გამორჩეული ტალანტი გამოამჟღავნა. იგი ლენინის ვინრო წრეში ყველაზე უფრო აქტიური, მიზანდასახული და რკინისებური ნებისყოფის მქონე აღმოჩნდა. ეს ფაქტორი 1924 წელს ლენინის სიკვდილის შემდეგ ატეხილ მემკვიდრეობისათვის ბრძოლაში ყველაზე მნიშვნელოვანი გამოდგა.

მდნელითატი საზოგადოების შექმნა

ტოტალიტარული მმართველობა საზოგადოების უზარმაზარ ორგანიზაციულ კონტროლს მოითხოვს, რადგან ის საზოგადოების სრულ გარდაქმნას ცდილობს. შესაბამისად, მან კონტროლი უნდა მოიპოვოს ეკონომიკაზე, ხელოვნებაზე, ჯარზე, სკოლაზე, მთავრობაზე, მოკლედ რომ ვთქვათ, საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა ასპექტზე. კონტროლის მიღმა არაფრის დატოვება და ამ კონტროლის შესანარჩუნებლად არც ერთი მეთოდის გამორიცხვა არ შეიძლება. როგორც ნაცისტური პროპაგანდის შეფმა იოზეფ გებელსმა შენიშნა, „ჩვენ მიერ მოხდენილი რევოლუცია ტოტალური რევოლუციაა...“²³ საზოგადოების არც ერთმა ასპექტმა – არც პოლიტიკურმა პარტიებმა, არც რელიგიამ, არც ხელოვნებამ, არც განათლებამ ან აკადემიურმა თავისუფლებამ – არ შეიძლება ხელი შეუშალოს ახალი საზოგადოების შექმნას. ამგვარ ვითარებაში ტოტალიტარი ლიდერის ნება უზენაესია. კიდევ ერთი ნაცისტი მაღალი თანამდებობის პირის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ყველა უნივერსიტეტის პროფესორთა ტვინები რომ სასწორის ერთ პინაზე დავდოთ, ხოლო მეორეზე – ფიურერისა, რომელი გადანონის თქვენი აზრით?“²⁴

ტოტალური კონტროლის პროგრამის განსახორციელებლად ყველა ქალაქსა და რეგიონში მთავრობისა და საზოგადოების ყველა ელემენტი ერთგულ მომხრეებს უნდა ჩაბარდეს. ეს პროცესი დოკუმენტურად განსაკუთრებით კარგად იყო აღწერილი ჰიტლერის გერმანიაში.²⁵ ხელისუფლებას ჩამოაშორეს მომცრო ქალაქების თანამდებობის პირებიც, რომლებიც მანამდე საჯაროდ მხარს არ უჭერდნენ ნაცისტებს, . ამავდროულად, „ხალხის უამრავი მტერი“ იქნა „აღმოჩენილი“ და გესტაპოს (საიდუმლო პოლიცია) მიერ დაუყოვნებლივ სასტიკად დასჯილი. სასჯელის სიმკაცრეს, გესტაპოს ყოვლისშემძლეობას და ნაცისტების მიმართ გამოვლენილ მხარდაჭერას განსაკუთრებულ რეკლამას უწევდნენ და მედიით და ხალხში ხმების გავრცელებით აზვიადებდნენ. მოქალაქეები დარწმუნებულები იყვნენ თავიანთ სასტიკ ხვედრში, თუკი ნაცისტებს შეეწინააღმდეგებოდნენ. ამდენად, დაშინება და იძულება ნაცისტების წარმატებას დიდწილად უწყობდა ხელს.

ტერორის ამ ტაქტიკის ეფექტურობა გვეხმარება გავიგოთ, რატომ გაუნიეს მცირე წინააღმდეგობა ნაცისტების ხელისუფლებაში მოსვლას, მაგრამ ეს სრულ სურათს მაინც არ გვაძლევს.

ნაცისტებმა ძალაუფლების მოპოვება დაშინების გზით შეძლეს, მაგრამ მათ წარმატებაში თავისი როლი მორალურმა აპათიამ და ეგოისტურმა ინტერესებმაც შეასრულა. ეს აზრი, ალბათ, ყველაზე კარგად წარმოაჩინა გერმანელი ლტოლვილის მიერ მოთხრობილმა ნამდვილმა ამბავმა, რომელიც პრესტიჟულ ფრანკფურტის უნივერსიტეტში ასწავლიდა. ნაცისტების ხელისუფლებაში მოსვლის დროს უნივერსიტეტს სამაგალითო (და ლიბერალური) აკადემიური დანესებულების რეპუტაცია ჰქონდა, სადაც პროფესურა მეცნიერების, სინდისის თავისუფლებისა და დემოკრატიის ერთგული იყო.²⁶ გავრცელებული აზრის თანახმად, თუ ნაცისტები შეძლებდნენ ფრანკფურტის უნივერსიტეტზე სერიოზული ინციდენტების გარეშე კონტროლის დამყარებას, მაშინ ისინი დაშინების მეთოდით სხვა გერმანული უნივერსიტეტების დამორჩილებასაც მოახერხებდნენ. ნაცისტების ოპონენტები განსაკუთრებით იმედოვნებდნენ, რომ პარტიას გაუჭირდებოდა ცნობილი ბიოქიმიკოს-ფიზიოლოგის წინააღმდეგობის გადალახვა, რომელიც ფრანკფურტის უნივერსიტეტში ასწავლიდა და რომლის აკადემიური რეპუტაცია და ჰუმანიზმი მსოფლიო მასშტაბით იყო ცნო-

ბილი. უნივერსიტეტში ნაცისტ კომისრის დანიშვნის შემდეგ, ყველა პროფესორი და სტუდენტი მნიშვნელოვან კრებაზე დაიბარეს:

ახალ ნაცისტ კომისარს დრო არ დაუკარგავს ზრდილობიან მიმართვებზე. მან დაუყოვნებლივ გამოაცხადა, რომ ებრაელებს უნივერსიტეტის ტერიტორიაზე შესვლა აკრძალვოდა და ხელფასის გაცემის გარეშე 15 მარტს დათხოვნილები იქნებოდნენ. ნაცისტების ხმამაღალი ანტისემიტური განცხადებების მიუხედავად, ამას მაინც არავინ ელოდა. შემდეგ მან დაიწყო შეურაცხყოფის, უნმანური სიტყვებისა და სამასოიანი სიტყვების ტირადა, რომელსაც ბარაკებშიც კი იშვიათად გაიგონებდით და აკადემიურ სამყაროში – ვერასოდეს. მან რიგრიგობით თითო გაიშვირა კათედრების გამგეებისაკენ და თქვა: „თქვენ ან იმას გააკეთებთ, რასაც მე გეტყვით, ან საკონცენტრაციო ბანაკში მოხვდებით“. მისი ლაპარაკის შემდეგ სიჩუმემ დაისადგურა. ყველანი ცნობილ ბიოქიმიკოს-ფიზიოლოგს ელოდნენ.

დიდი ლიბერალი ფეხზე წამოდგა, ხმა ჩაინმინდა და თქვა: „ძალიან საინტერესოა ეს ყველაფერი, ბატონო კომისარო, და, გარკვეული ასპექტით, მრავლისმთქმელი, მაგრამ ერთი რამ მთლად კარგად ვერ გავიგე. „ფიზიოლოგიაში კვლევებისათვის უფრო მეტი ფული გამოიყოფა?“ ამის შემდეგ კრება ძალიან მალე დამთავრდა, კომისარმა მეცნიერებს აღუთქვა, რომ საკმაო ფული გამოიყოფოდა „რასობრივად სუფთა მეცნიერებებისათვის“. მხოლოდ მცირედენს ეყო გამბედაობა ოთახი თავიანთ ებრაელ კოლეგებთან ერთად დაეტოვებინა, მაგრამ უმრავლესობამ არჩია დისტანციაზე ყოფილიყო ამ ადამიანებისგან, რომლებთანაც სულ რამდენიმე საათის წინ მეგობრობა აკავშირებდა“.²⁷

ამგვარი ადამიანური სისუსტეები – უნებისყოფობა, მორალური სიბრმავე და ყველაფერზე მალლა მდგომი ეგოისტური ინტერესები – დაშინების სასტიკ ტაქტიკასთან ერთად ნაცისტებს შედარებით უიოლებდა პოლიტიკურ ხელისუფლებაში საკუთარი პარტიის წევრების მოყვანას.

საზოგადოების ტრანსფორმაცია

პოლიტიკური ძალის კონსოლიდაცია მხოლოდ პრელუდიაა ტოტალიტარული სახელმწიფოს არსებობის უფრო განსაკუთრებულ საფეხურზე გადასასვლელად – სახელმწიფოში წამყვანი პოლიტიკური დოქტრინის მიხედვით საზოგადოების ტრანსფორმირების მცდელობის დასაწყებად. ეს საფეხური, ზოგადად, რეჟიმის მიერ ეკონომიკის კონტროლსა და სახელმწიფოს აქტიურ დაგეგმვასა და ინტერვენციას მოითხოვს.²⁸ იმისთვის, რომ გაამართლოს ახალი საზოგადოებრივი ნესრიგის შექმნის განზრახვა, რეჟიმი ხშირად მიუთითებს საქვეყნოდ გავრცელებულ სოციალურ უსამართლობაზე, რომელიც ყოველი რევოლუციის შემაფერხებელია და ამბობს, რომ ყოველგვარი არასტაბილურობა ქვეყანაში კონტრარეოლუციონერების, ჯაშუშებისა და დივერსანტების მიერაა მოწყობილი.

ამ თვალსაზრისით, ტოტალიტარული რეჟიმები ნათლად ავლენენ თავიანთ იდუმალ მახასიათებლებს, რომლებიც ერთმნიშვნელოვნად გამოსახავენ იმ რევო-

ლუციურ მოძრაობებს, რომლიდანაც თავად იღებენ სათავეს. კარლ ფრიდრიხმა და ზბიგნიევი ბჟეზინსკიმ, ამ საკითხების გამოჩენილმა მკვლევარებმა, ტოტალიტარული სახელმწიფოებისათვის დამახასიათებელი ექვსი თვისება გამოყვეს.²⁹ თითოეულ სახელმწიფოს გააჩნია საკუთარი იდეოლოგია, ანუ პოლიტიკური იდეების წყობა, რომელიც რეალობას უარყოფს და სახელმწიფოს ქმედებებს გამართლებას უძებნის მომავალი ბედნიერი ცხოვრების სახელით. ყველა ტოტალიტარულ სახელმწიფოს ჰყავს ერთადერთი, იერარქიული პარტია, რომელიც ან ხელისუფლებაზეა გადახლართული, ან მასზე მაღლა დგას. ყველა მათგანი ენდობა საიდუმლო პოლიციას, რომელსაც სურს და შეუძლია სახელმწიფოს მტრების წინააღმდეგ ტერორის კამპანია აწარმოოს. ყველა ტოტალიტარული სახელმწიფო ინარჩუნებს მჭიდრო კავშირს *შეიარაღებულ ძალებთან* და ორგანიზებული ძალადობის სხვა საშუალებებთან. ასევე, ყველა ცდილობს განახორციელოს *მონოპოლია მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებებზე*, რომელიც გამოიყენება ოფიციალური პროპაგანდის გასავრცელებლად. დაბოლოს, ყველა ტოტალიტარული საზოგადოება *ეკონომიკის ცენტრალიზებულ კონტროლს* ახორციელებს, რომლის საშუალებითაც ცდილობს რადიკალური სოციალური ცვლილებები გაატაროს. არსებითად, ტოტალიტარული სახელმწიფოს ეს მახასიათებლები სათავეს იღებს რევოლუციური მოძრაობებიდან (ლიდერობა, იდეოლოგია, ორგანიზაცია, პროპაგანდა, ძალადობა), რომელიც ახლა უკვე სახელმწიფოს ყოველდღიური ადმინისტრაციისა და ტრანსფორმაციის შემადგენელი ნაწილი ხდება.

საზოგადოდ, სახელმწიფოს ტრანსფორმირების მცდელობა წინასწარ დადგენილ იდეოლოგიურ ინსტრუქციებს მიჰყვება და იშვიათად განიცდის უფრო პრაგმატული მოსაზრებების გავლენას. ამ საფეხურზე ტოტალიტარული რეჟიმები თავიანთი იდეოლოგიის ერთგულნი რჩებიან და ნაკლებად ცდილობენ, უპასუხონ პრაქტიკულ საჭიროებებს. სტალინის, ჰიტლერის, მათ ქედუნის პოლიტიკური კარიერიდან აღებული მაგალითები ამ თვალსაზრისის საუკეთესო გამოხატულებაა.

სტალინის სამქათა კავშირი

პოლიტიკური მტრების დამარცხების შემდეგ, 1928 წელს სტალინმა საბჭოთა ეკონომიკის კოლექტივიზაციისა და ინდუსტრიალიზაციის ჩაუყარა საფუძველი. ეკონომიკაში მისი პირველი ხუთწლიანი გეგმით (1928-1932 წწ.) საბჭოთა კავშირის ისტორიაში კატაკლიზმების პერიოდი დაიწყო. შემდეგი ათი წლის განმავლობაში მილიონობით უდანაშაულო ადამიანი გააგზავნეს ან დახოცეს მუშათა ბანაკებში. შედარებით შეძლებულ მინათმფლობელთა, ე.წ. *კულაკთა* მთელმა კლასმა არსებობა შეწყვიტა. ამას გარდა, საბჭოთა კავშირის სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მთელი სტრუქტურა რადიკალურად შეიცვალა.

იმისათვის, რომ გავიგოთ, თუ რატომ დაატეხა სტალინმა საბჭოთა რეგიონებს ასეთი კატაკლიზმები თავს, უპირველეს ყოვლისა, კარგად უნდა გავიაზროთ ტოტალიტარულ სახელმწიფოში იდეოლოგიის განსაკუთრებული როლი. სტალინის პირველი ხუთწლიანი გეგმა ძალიან ცენტრალიზებული ეკონომიკური სისტემის შექმნას ითვალისწინებდა, რათა საბჭოთა ეკონომიკა სწრაფად განვითარებულიყო და მნიშვნელოვანწილად ძალაუფლების პოლიტიკით იყო მოტივირებული. თუმცა, ფაქტები გვეუბნება, რომ სტალინი ამავე დროს განვითარებული ინდუსტრიული

საზოგადოების შექმნის იდეოლოგიური მიზნის ჭეშმარიტად ერთგული გახლდათ, რომელიც, თავის მხრივ, მარქსიზმ-ლენინიზმის პრინციპებზე იყო დაფუძნებული. ამ მიზნის განხორციელება მარქსიზმს დანარჩენი მსოფლიოსთვის არა მხოლოდ საჩვენებელ მაგალითად გახდიდა, არამედ, აგრეთვე, ახლადფეხადგმულ რევოლუციას მტრული „კაპიტალისტური გარემოცვისაგან“ დაიცავდა. სტალინმა გადანყვიტა, რომ ერთადერთი საშუალება ამ საგმირო საქმის მისაღწევად მძიმე მრეწველობაში მასიური ინვესტირება იქნებოდა. ამავდროულად, მოგება მაქსიმალურად უნდა გამოწურულიყო სოფლის მეურნეობიდან, რუსეთის ეკონომიკის ტრადიციული დასაყრდენიდან. აქ მარქსიზმ-ლენინიზმის დოგმა ბატონობდა: ფერმების, ცხოველებისა და საწარმოო საშუალებების კერძო მფლობელობა უნდა განადგურებულიყო და მინათმფლობელობა „კოლექტივიზებული“ გამხდარიყო. სტალინის **კოლექტივიზაციის** გეგმის მიხედვით, სოფლის მეურნეობის წარმოების დიდი ნაწილი დიდ კოოპერატიულ ერთეულებში განათავსეს, რომლებსაც *კოლხოზებს* (კოლექტიურ ფერმებს) ეძახდნენ. მათი წევრები მოგების დანატოვარს იყოფდნენ მას შემდეგ, რაც მოსავლის სავალდებულო ნაწილს ჩააბარებდნენ სახელმწიფოს. *სავხოზებში* (სახელმწიფო მეურნეობებში), გლეხები ხელფასს იღებდნენ.

სტალინს სჯეროდა, რომ ამ სტრატეგიით ინდუსტრიის წარმოება გაორმაგდებოდა ან პირველი ხუთწლიდის განმავლობაში სულაც სამჯერ გაიზრდებოდა. შედეგად, საბჭოთა სოფლის მეურნეობამ კოლექტივიზაცია გაიარა, რათა საბჭოთა ინდუსტრიალიზაცია დაეცვა. სოფლად ყოველგვარი წინააღმდეგობის აღმოფხვრითა და კოლექტიურ ფერმებში გლეხების შერეკვით, სახელმწიფოს შეეძლო პოლიტიკური კონტროლის გაზრდა და დრაკონული საგადასახადო სისტემის დანერგვა. „გადასახადები“ ამ შემთხვევაში სახელმწიფოს საკვების მწირ მარაგში შენატანებს ნიშნავდა, რომელიც ინდუსტრიული მუშების მზარდი არმიის გამოსაკვებად და იმპორტირებული კაპიტალური საქონლის გასასტუმრებლად გამოიყენებოდა.

ამ ყველაფრის ფონზე, სტალინის კოლექტივიზაციამ, იმის მიუხედავად, რამდენად ძვირი ჯდებოდა იგი ადამიანური სიცოცხლის თვალსაზრისით, კიდევ უფრო ცივი, გათვლილი და მახინჯი განზომილება შეიძინა, სადაც მორალური შეზღუდვები არ არსებობდა. როდესაც გეგმა განვითარდა, სტალინი არა იმდენად იმით შენუხდა, რომ ის ბევრი ადამიანის სიცოცხლის ფასად ჯდებოდა, არამედ უფრო იმით, რომ გეგმის შესრულებას პირი არ უჩანდა. ერთ-ერთი მიზეზი, თუ რატომ ვერ იმუშავა ამ გეგმამ, იყო ის, რომ სტალინმა გადაჭარბებული ზომის განურჩეველი ძალადობა და სისასტიკე გამოიჩინა. დახოცეს ან გადაასახლეს არა მხოლოდ კულაკები, არამედ მთელი გლეხობა აღგავეს მინისაგან პირისა. ვრცელდებოდა ისტორიები, როგორ დალიეს სტალინის აგენტებმა უზომო რაოდენობით არაყი და შემდგომ მთელი სოფლები გადაცხრილეს, რათა ქვეყანას დაუნდობელი რუსული ზამთრისთვის გაეძლო. ბევრმა რუსმა გლეხმა ამჯობინა, ნებაყოფლობით გადაენვა თავისი მოსავალი და დაეხოცა საქონელი, ვიდრე სტალინის აგენტების მითითებები შეესრულებინა და მათთან ეთანამშრომლა. შედეგი მოსალოდნელი იყო. მიუხედავად სახელმწიფოს ყოველგვარი მცდელობისა, ინდუსტრიული წარმოება ძალიან ნელა ვითარდებოდა, თუ ამას საერთოდ განვითარება ერქვა. ამასობაში შიმშილმა მთელი სოფლები განყვიტა.

მიუხედავად ყველაფრისა, სტალინმა არ აღიარა პირადი დამარცხება. მან უბრალოდ უგულებელყო შიმშილი და უკუსვლა, რომელიც მისი ეკონომიკური პოლიტიკით იყო გამოწვეული და იმის „დასამტკიცებლად“, რომ რეალურად პროგრესი მიმდინარეობდა, სტატისტიკა გააყალბა. ვერავინ ბედავდა ეს მონაცემები კითხვის

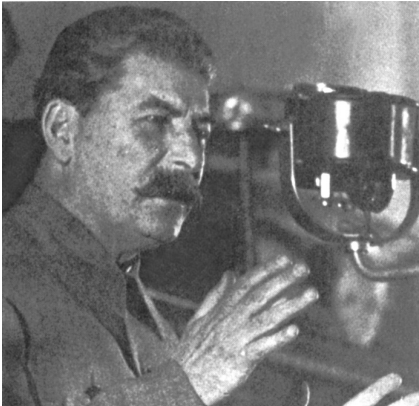
ნიშნის ქვეშ დაეყენებინა. ერთ-ერთი ექსპერტის თქმით, „სტალინის რეჟიმი დაუნდობელი და თანმიმდევრული იყო: ყველა ფაქტი, რომელიც არ ეთანხმებოდა ან ნაკლებად ეთანხმებოდა მის თვალსაზრისს – მონაცემები მარცვლეულის მოსავალზე, კრიმინალურ ვითარებებზე, „კონტრრევოლუციონერების“ ნამდვილ ქმედებებზე... არარსებულ ფაქტებად ითვლებოდა.“³⁰

თუმცა, სტალინი, რომელიც იმაზე წუხდა, რომ მისი პოლიტიკა მას ახალ და ფარულ მტრებს სძენდა, უფრო და უფრო პარანოიდული ხდებოდა. 1934 წელს, როდესაც პირველი ხუთწლიანი გეგმა არცთუ სახარბიელო შედეგებით დასრულდა, საბჭოთა დიქტატორმა გამოაცხადა, რომ მან შორს მიმავალი მიზნების მქონე შეთქმულება აღმოაჩინა, რომელსაც უცხოეთის აგენტები და კონტრრევოლუციონერები ახორციელებდნენ, რათა საბჭოთა რუსეთში კაპიტალიზმი აელორძინებინათ. ამ შეთქმულების თეორიას დამაჯერებლობა შეემატა, როდესაც სერგეი კიროვი, ლენინგრადის პარტიული ორგანიზაციის დინამიური ახალგაზრდა ლიდერი, 1934 წლის დეკემბერში მოკლეს. ამ ინციდენტს სასტიკი რეპრესიები, უამრავი თავდასხმა, მოჩვენებითი სასამართლოები, სიკვდილით დასჯა და მასშტაბური გადასახლებები მოჰყვა. გაკვრით იქნა ნათქვამი, რომ მსხვერპლთა უმეტესობა ე.წ. ლენინგრადის ცენტრის წევრები იყვნენ.

რა თქმა უნდა, „ლენინგრადის ცენტრს“ არასოდეს უარსებია და არც სტალინის ჩამოსაგდებად გამიზნული გეგმა მოუმზადებია ვინმეს (კომუნისტური პარტიის პირველმა [გენერალურმა – მთარგმნ. შენ.] მდივანმა ნიკიტა ხრუშჩოვმა 1956 წელს მიანიშნა, რომ სტალინი თავად იდგა კიროვის მკვლელობის უკან). თუმცა, ამ „გეგმამ“ სტალინს უზარმაზარი შანსი მისცა იმისათვის, რათა „მოლაღატეების“, ალბათ, ყველაზე დიდი, სისხლიანი წმენდა მოეწყო ისტორიაში. დააკავეს და დააპატიმრეს ლენინის თავდაპირველი წრის გამოჩენილი ლიდერები, ე.წ. ძველი ბოლშევიკები. პირველი ფაზის დროს, რომელსაც შემდეგ დიდი ტერორი უწოდეს (1934 წლის იანვრიდან 1936 წლის აპრილამდე), კომუნისტური პარტიის წევრთა რაოდენობა დაახლოებით 800 000 კაცით, ანუ 25 პროცენტით შემცირდა. საბჭოთა პრესა მათ კიცხავდა, როგორც „მავნებლებს, ჯაშუშებს, დივერსანტებსა და მკვლელებს, რომლებიც პარტიული ბარათს ეფარებოდნენ და ბოლშევიკებად ინიღბებოდნენ“.³¹

სტალინური წმენდების მეორე ფაზა (1936-38) გამოირჩეოდა ცნობილი *საჩვენებელი სასამართლოებით*, სადაც ძველ ბოლშევიკებს, პარტიის მაღალჩინოსან ლიდერებს სახალხოდ ასამართლებდნენ და აიძულებდნენ აღმამფოთებელი „აღიარებები“ მიეცათ. თუმცა, სასამართლოები მხოლოდ აისბერგის წვერი იყო. 1934 წლის მეჩვიდმეტე *პარტიული ყრილობის* დაახლოებით 2000 დელეგატიდან 1100-ზე მეტი (დაახლოებით 56 პროცენტი) 1934-1938 წლებში დახვრიტეს. ყრილობაზე დამსწრე 1827 თანამდებობის მქონე დელეგატიდან მხოლოდ 35 პროცენტი დაესწრო შემდგომ ყრილობას, რომელიც ხუთი წლის თავზე გაიმართა. 1934 წელს არჩეული პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 139 წევრის სამოცდაათი პროცენტი 1938 წლისთვის ლიკვიდირებული იყო. 1939 წლისთვის პარტიის აპარატი საგულდაგულოდ იყო განმენდილი.

ნათელ არმიაში იგივე მოვლენები ხდებოდა. დიდმა ტერორმა შეიწირა საბჭოთა კავშირის 5-დან 3 მარშალი, 16-იდან 14 სარდალი, რვავე აღმირალი, 67-დან 60 შენაერთის მეთაური და 397 ბრიგადის მეთაურის დაახლოებით ნახევარი. ამას გარდა, 81 უმაღლესი რანგის პოლიტიკური კომისარიდან მხოლოდ 5 გადაურჩა წმენდას.

მეოცე საუკუნის ერთ-ერთმა ყველაზე დაუნდობელმა დიქტატორმა იოსებ სტალინმა (1879-1953) საერთაშორისო კომუნისტური რევოლუციის მარქსისა და ლენინისეულ საბჭოთა მოდელს „გადაუხვია“, რათა „ერთ ქვეყანაში დაემყარებინა სოციალიზმი“. მიზნებისაკენ სავალ გზაზე მან მასშტაბური სიკვდილით დასჯა გამოიყენა და მილიონობით ადამიანი მონად აქცია გულაგებში (იძულებითი შრომის ბანაკში).

ასევე არ დაუნდიათ დანინაურებული მუშები. 1930-იანი წლების განმავლობაში სტალინმა გაატარა პოლიტიკა, რომელიც ესტაფეტის სახელითაა ცნობილი, როდესაც საბჭოთა მუშების კოლექტივიზაცია სამუშაო ძალის იძულებით განწევის გზით მოხდა. სამუშაო ერთეულები სამხედრო ანალოგიით იქმნებოდა და მუშები დივიზიების მსგავსად იყვნენ ორგანიზებული. ამ პოლიტიკის შედეგად დაიბადა ე.წ. **გულაგის არქიპელაგი**, უკაცრიელ ადგილებში აშენებული მონური შრომის ბანაკები, რომელსაც საბჭოთა საიდუმლო პოლიცია იცავდა და მართავდა, სადაც საზოგადოებრივი და პოლიტიკური თვალსაზრისით არასასურველ პირებს ცხოვრებას აიძულებდნენ. გულაგის სისტემის მეშვეობით რკინიგზას, არხებსა და კაშხლებს აშენებდნენ მოშორებულ და ძნელად მისადგომ ადგილებში, სადაც მუშები ნებით არ წავიდოდნენ. გამოჩენილი რუსი მწერლის, ალექსანდრე სოლჟენიცინის შეფასებით, რომელმაც ბანაკში არსებული ცხოვრება აღწერა, ყოველ მოცემულ მომენტში ამ ბანაკებში დაახლოებით 12 მილიონი ადამიანი ჰყავდათ დაპატიმრებული, რომელთა ნახევარი პოლიტიკური პატიმარი იყო. „ზოგიერთების გარდაცვალების პარალელურად“, შენიშნავს იგი, „მანქანას მათი შემცვლელი მოჰყავდა“.³²

დაბოლოს, მეორე მსოფლიო ომის დაწყების წინ სტალინი მწვერვალზე მარტო იდგა. მრენველობა აყვავებული იყო, მაგრამ საბჭოთა კავშირი ყველაფერი იყო მუშათა სამოთხის გარდა. ტერორმა დიდი პოლიტიკური ცვლილებები მოიტანა, რომლის დროსაც საბჭოთა კომუნისტური პარტიის ისტორიის ფურცლებზე აღბეჭდილი მრავალი გამოჩენილი ადამიანი მოლაღატედ გამოცხადდა და სახალხო სასამართლოზე წარსდგა. ბრალდებულთა სია ოქტომბრის რევოლუციის საპატიო მონაწილეთა რეესტრს ჰგავდა. უმაღლესი სამხედრო ხელმძღვანელობა დათხოვნილ იქნა, პარტიაში თანამდებობის პირთა წმენდა მოხდა და „უმწეო მასები“ სამრენველო მონობის დონეზე დაიყვანეს. მართალია, სტალინი 1953 წლამდე – საკუთარ სიკვდილამდე მართავდა ქვეყანას, მაგრამ მისი სახელი, პირველყოვლისა, 1930-იანი წლების სისხლიან წმენდებთან ასოცირდება.

ბიბლიოგრაფია

მესამე რაიხის დროს (1933-45 წწ.) ნაციონალ-სოციალისტური (ნაცისტური) პარტიის იდეოლოგიის წამყვანი თემა ებრაელებისა და სხვა „საზოგადოებრივად არასასურველი“ პირების განადგურება იყო და ამის შემდეგ „რასობრივად სუფთა“ არიული საზოგადოების შექმნა, რომელსაც მისი დამაარსებელი ადოლფ ჰიტლერი განასახიერებდა. რასიზმმა, რომელიც ჰიტლერს მთელი თავისი კარიერის განმავლობაში აკვიატებული ჰქონდა, მას უბიძგა გერმანიის ცხოვრება მთლიანად შეეცვალა. მის მიერ ნებადართული საშუალებები ახლა უკვე ცნობილია: საზოგადოების ნაცისტური იდეოლოგიის საფუძვლებით მასობრივი ინდოქტრინაცია; ნაცისტური პარტიის მკაცრი კონტროლის ქვეშ ყოლა. გერმანიის ცხოვრების წამყვან ძალად გადაქცევა და საზოგადოების მორჩილების უზრუნველსაყოფად საიდუმლო პოლიციის ანუ გესტაპოს ინტენსიური გამოყენება და ეკონომიკაზე, ჯარსა და მასმედი-აზე ცენტრალიზებული კონტროლის დანერგვა.

ნაცისტური იდეოლოგიისა და პროპაგანდის მეშვეობით გერმანელ ხალხს ჩაუნერგეს ებრაელების დასჯის, ომის საჭიროებისა და საზოგადოების რადიკალური ტრანსფორმაციის იდეა. გერმანული ცხოვრების ყველა ასპექტი პოლიტიზირებულ იქნა გესტაპოსა და SS-ის ტერორის ტაქტიკითა და სახელმწიფოს მიერ მხარდაჭერილი „კულტურული რევოლუციის“ მეშვეობით, რომელიც გულისხმობდა ყველა იმ ხელოვანის, ჟურნალისტისა და მეცნიერის ლიკვიდაციას, რომელთა პოლიტიკური აზრის ნდობა არ შეიძლებოდა. ახალი სამთავრობო უწყებები, მათ შორის რაიხის ლიტერატურის, პრესის, მაუწყებლობის, თეატრის, მუსიკისა და სახვითი ხელოვნების პალატები ერთადერთ მიზანს ემსახურებოდა, მოეხდინა „სახიფათო“ წერილობითი ან მხატვრული გამოვლინებების ცენზურა-გაფილტვრა.

მუსიკის სფეროში გერმანული ხალხური მუსიკა ჩაენაცვლა „დეკადენტურ“ თანამედროვე და კლასიკურ მუსიკას, რომელთა ავტორები იყვნენ ებრაული წარმოშობის კომპოზიტორები, მაგალითად, ფელიქს მენდელსონი და გუსტავ მალერი. ასევე დაგმობილ იქნა თანამედროვე მხატვრობაც. ნაცისტების მმართველობისას არც ლიტერატურა იყო უკეთეს დღეში. მესამე რაიხის ერთ-ერთი ისტორიკოსის კარლ დიტრიჰ ბრახერის თქმით:

დაუსრულებლად დგებოდა შავი სიები და ისტორია თავიდან იწერებოდა... ბიბლიოთეკებისა და წიგნების მალაზიების „განმენდა“ გარკვეულ პრობლემებს ქმნიდა, მაგრამ გერმანული ლიტერატურის განადგურება და თვით-განადგურება რამდენიმე თვეში იქნა მიღწეული პირველხარისხიანი მწერლების მეორე და მესამე ხარისხიანი მჯღაბნელებით ჩანაცვლებითა და საუკეთესო მწერლების გარესამყაროსთან კავშირის ხელის შეშლით.³³

ხელოვნებაზე ნაცისტების შეტევა იმის მაჩვენებელი იყო, სადამდე შეეძლო ჰიტლერს წასვლა, რათა ნაცისტური ღირებულებების პროპაგანდა მომხდარიყო. თუმცა, გერმანული ცხოვრების ვერც ერთმა სფერომ ვერ გამოხატა ჰიტლერის თავდადება ახალი მომავლისადმი ისე, როგორც ეს სასკოლო სისტემაში მოხდა. როგორც ბრახერმა აღნიშნა, „ნაციონალ-სოციალიზმის მცდელობა თავიდანვე მიმართული იყო ტოტალიტარული პოლიტიკის ყველაზე მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტების — პროპაგანდისა და განათლების მიმართულებით“.³⁴

ნაცისტური პარტიის იდეოლოგიის წამყვანი თემა იყო ებრაელთა და სხვა „საზოგადოებრივად არასასურველთა“ განადგურება და შემდგომ „რასობრივად განმედილი“ არიული ერის შექმნა. 1933-1945 წწ. ნაცისტურ სიკვდილის ბანაკებში დაახლოებით 6 მილიონი ევროპელი ებრაელი დაიღუპა.

ნაცისტური საგანმანათლებლო პოლიტიკა სამი ძირითადი მიმართულებით განხორციელდა. თავდაპირველად, სკოლის ადმინისტრატორები და მასწავლებლები, რომლებიც ეჭვმიტანილები იყვნენ ჰიტლერის, ნაციზმის ან ნაცისტური „რეფორმის“ მიმართ წინააღმდეგობის განცემაში, დაუყოვნებლივ გათავისუფლდნენ დაკავებული თანამდებობებიდან. ამის შემდეგ, ყველა აკადემიური საგანი გაიფლენთა იდეოლოგიური შინაარსით. ისტორია გადაიქცა „რასობრივ ისტორიად“, ბიოლოგია გარდაიქმნა „რასობრივ ბიოლოგიად“ და ა.შ. ყველა საგანი ისე შეიცვალა, რომ მათში ჰიტლერის ანტისემიტური რასობრივი თეორიები ასახულიყო. დღე არ გაივლიდა, რომ მოსწავლეებისათვის ის საზარელი რასობრივი თეორიები არ ექადაგათ, რომლებიც ნაცისტურ პოლიტიკურ წყობილებას ამართლებდნენ. ხშირად ეს თეორიები გადაჯაჭვული იყო სამხედრო ძლიერების ისტორიებთან. ფაქტობრივად, ყველა აკადემიური საგანს ლაიტმოტივად გასდევდა არიელების ჩამორჩენილ რასებზე ტრიუმფის იდეა. დაბოლოს, ნაცისტებმა დააარსეს სპეციალური სკოლები, სადაც პარტიის მომავალ ელიტას წვრთნიდნენ, მათ შორის სამხედრო ლიდერებს, პარტიულ მუშაკებსა და სახელმწიფო მოხელეებს. მოსწავლეები ამ სკოლებში ასაკობრივი ჯგუფისა და კარიერული ინტერესების მიხედვით ირიცხებოდნენ. მაგალითად, ადოლფ ჰიტლერის სკოლებში სწავლობდნენ თორმეტიდან თვრამეტ წლამდე ახალგაზრდები, ვისაც პარტიული ფუნქციონერობა სურდა. ზოგადად რომ ვთქვათ, ყველა სპეცსკოლა გარკვეული სახის ძირითად კურსებს ასწავლიდა (მაგალითად, რასობრივ ისტორიასა და ბიოლოგიას) და აქცენტს სამხედრო ვარჯიშებზე აკეთებდა (ამის მაგალითია „სახელგანთქმული“ ჰიტლერული ახალგაზრდობა).

ნაცისტური საგანმანათლებლო პროგრამა ძალზე წარმატებული გამოდგა. ერთი ავტორიტეტული პიროვნების აზრით, „რეჟიმის წინაშე მასწავლებლებისა და მშობლების კაპიტულაციის პარალელურად ახალგაზრდების ინდოქტრინაცია

წარმატებულად მიდიოდა. ახალგაზრდობას, რომელიც ჰეროიკულ ლეგენდებსა და შავ-თეთრ ფერებად გამარტივებულ სამყაროს სურათს ადვილად იჯერებდა, რეჟიმის განსაცვიფრებელ ხატებას გადასცემდნენ.³⁵ ახალგაზრდების განათლებას აძლიერებდა კარგად დაგეგმილი ზარ-ზეიმები და ცერემონიები: „ადრეული ბავშვობიდან მათ ასწავლიდნენ დროშის აწევას, ალღუმებში მონაწილეობის მიღებას, ქვეყნის მასშტაბით ხორციელდებოდა სკოლებზე მაუნყებლობა, ბავშვები დაჰყავდათ სალაშქროდ.“³⁶ შთაგონება, პროპაგანდა და არა ტერორი გახდა ის ინსტრუმენტები, რომლის მეშვეობით მესამე რაიხის ბავშვებს ახალ წყობას აზიარებდნენ.

სავარაუდოდ, ყველაზე მეტად ამგვარი მასობრივი შთაგონების პროგრამამ შესაძლებელი გახადა ის, რომ ჰიტლერი ატარებდა სასტიკ რასობრივ პოლიტიკას, რომლის კულმინაციაც ჰოლოკოსტი იყო. ძალაუფლების მოპოვების შემდეგ, ჰიტლერმა ანტიებრაული პოლიტიკა ეტაპებად განახორციელა, რომელთაგან თითოეული წინაზე უფრო რადიკალური იყო.³⁷ პირველად დაიწყო იმის განსაზღვრა, ვინ იყო ებრაელი. ამის შემდეგ რეჟიმმა დაიწყო ებრაელების გერმანული ცხოვრებიდან იზოლაციის კამპანია და მათი ქონების ექსპროპრიაცია. შემდგომ, ყველა ებრაელი, რომელმაც ქვეყანა 1933-1938 წლებში არ დატოვა, გერმანული საზოგადოებიდან ძალით გამოაცალკევეს და ცნობილ საკონცენტრაციო ბანაკებში გააგზავნეს. მასობრივი დეპორტაცია წინ უსწრებდა მეოთხე და საბოლოო ეტაპს: ყველა ებრაელი კაცის, ქალისა და ბავშვის განადგურებას, ვისზეც ხელი მიუწვდებოდა მესამე რაიხს.

იმ დროს, როდესაც 1930-იან წლებში ანტიებრაული პოლიტიკა ძალას იკრეფდა გერმანიაში, ჰიტლერმა გერმანული საზოგადოების თითქმის ყველა ელემენტი თავისი მკვლევლობების სქემაში ჩართო. ბიუროკრატია ანტიებრაულ ბრძანებებს ადგენდა და განადგურების პროცესისთვის აუცილებელ ლოგისტიკურ პროცესს გეგმავდა. გერმანული ბიზნესი სარგებლობდა ებრაული ქონებითა და საკონცენტრაციო ბანაკებში იძულებითი მუშახელით. მაშინ, როდესაც გერმანია აღმოსავლეთით მიწებს იპყრობდა, არმიის სპეცდანაყოფები მთლიანად ჩაერთვნენ მკვლევლობის ოპერაციების ყველა ასპექტში. დაბოლოს, თავად ნაცისტური პარტიის იერარქია მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა განადგურების მთლიანი პროგრამის დაგეგმვასა და წარმართვაში. პარტიის ნახევრად გასამხედროებული ორგანო SS-ი რეალურად ხელმძღვანელობდა სასიკვდილო ბანაკებში დახოცვის ოპერაციებს.

ჰიტლერისთვის მეორე მსოფლიო ომი იყო შესაძლებლობა, რომ მთელ ევროპაში გაეგრძელებინა მისი ხედვა წმინდა არიული გერმანიის შესახებ. ადრინდელი ტირანებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ომს ტერიტორიის, ძალაუფლების ან დიდების სიყვარულის გამო აწარმოებდნენ, ჰიტლერის მოტივაციას რადიკალურად ახალ და რევოლუციურ საზოგადოებაზე ოცნება წარმოადგენდა. ასე რომ, მაშინაც კი, როდესაც გერმანიის არმია და მესამე რაიხი დამარცხების პირას იყო, ჰიტლერი კიდევ უფრო შორს წავიდა ებრაელების განადგურების თვალსაზრისით. საბოლოოდ, დაახლოებით 6 მილიონი ევროპელი ებრაელი იქნა მოკლული. ადრე არსებული რასობრივად მოტივირებული პოლიტიკური მკვლევლობები დაჩრდილდა ჰოლოკოსტის ბარბაროსობამ, რომლის შემოქმედი ადოლფ ჰიტლერი „გაბატონებული რასის“ ჩამოყალიბებას და თავის წარმოსახვაში არსებული გროტესკული სამყაროს შექმნას ცდილობდა.

მაღს ჩინეთი

ჩინეთში მათ ძედუნის ხელისუფლებაში მოსვლა რევოლუციური ბრძოლის ეპიკური მაგალითია – ჭეშმარიტად მასობრივი მოძრაობა ღარიბ საზოგადოებაში, სადაც გლეხობა დიდ უმრავლესობას შეადგენდა. ოც წელზე მეტ ხანს (1927-49) მათ სასტიკი „ეროვნული გათავისუფლების ომს“ აწარმოებდა გომინდანის ჩინეთის ეროვნული პარტია – მთარგმნ. შენ.) წინააღმდეგ, რომელსაც ჩან კაი-ში ხელმძღვანელობდა, ხოლო მეორე მსოფლიო ომის დროს – იაპონიის წინააღმდეგ. 1930-იანი წლების შუა ხანებში მათ იყო ლეგენდარული შეტევის ლიდერი, რომლის დროსაც პარტიზანების ცუდად განვრთნილმა რაზმმა 6000 მილის მანძილზე დაიპყრო, დაატყვევა ან გაანადგურა ჩანის მრავალრიცხოვანი და უკეთ აღჭურვილი ნაციონალური არმია. 1949 წლისთვის, როდესაც მან საბოლოოდ მოიგო უკანასკნელი გადამწყვეტი ბრძოლა და ჩინეთის ხელმძღვანელი გახდა, მათ ძედუნის „კლასობრივი ბრძოლა“ ჩინეთის მასების სახელით ორ ათწლეულზე მეტს ითვლიდა.

მათ არა მარტო თავისი რევოლუციური გმირობით ამაყობდა, არამედ თავისი პოლიტიკური აზროვნებითაც. იმ დროისთვის მის „წითელ წიგნში“ შეტანილმა „თავმჯდომარე მათს აზრებმა“ ჩინურ საზოგადოებაში წმინდა წერილის სტატუსი შეიძინა. მისმა ხედვამ ახალი, უკლასო სახელმწიფოსა და სამაგალითო კომუნისტი კადრებისა და ამხანაგების შესახებ, რომელთაც ზნეობრივად გადახალისებული საზოგადოება უნდა განესახიერებინათ, დასაბამი მისცა რადიკალურ პოლიტიკას, რომელსაც იცნობენ საერთო სახელით – მაოიზმი.

მართალია, მათს მსოფლმხედველობა მარქსიზმის ძირითადმა პოსტულატებმა ჩამოაყალიბა, მაგრამ 1920-იან წლებში ჩინეთი პრეინდუსტრიული საზოგადოება იყო რეალური პროლეტარიატის (საწარმოში მომუშავე) ან „მონოპოლისტი კაპიტალისტის“ გარეშე, რომელიც მარქსმა „კაპიტალში“ აღწერა. ჩინელი გლეხობის უბედურება ფაბრიკების ბოსები კი არ იყვნენ, არამედ ხარბი მიწათმფლობელები და ბიუროკრატები, რომელთაც სტატუსს ვოს, თავიანთი ძალაუფლებისა და პრივილეგიების შენარჩუნება აღელვებდათ. ჩაგრული უმრავლესობის გასათავისუფლებლად ხელისუფლებაში მყოფნი უნდა ჩამოეგდოთ. მათს სჯეროდა, რომ ამგვარი ისტორიული მისიის განსახორციელებლად, აუცილებელი იყო „ქვემოდან“ ძალადობრივი რევოლუციის მოწყობა. „პოლიტიკური ძალაუფლება“, წერდა იგი, „თოვის ლულიდან ამოდის.“³⁸

მარქსიზმის ჩინურ რეალობასთან ადაპტირებისას (ანუ „სინიფიკაციისას“) მათ აღიღებდა დიდი ხნის მანძილზე ჩაგრულ ჩინელ გლეხობას, რომელსაც კომუნისტური ღირსებების მატარებელ მოდელად განიხილავდა. მისი აზრით, ჩინელი გლეხები „ღარიბები და სუფთები“ იყვნენ. მათს სჯეროდა, რომ ვინაიდან ისინი არასოდეს გარყვნილან „ბურჟუაზიული მატერიალიზმით“ და დიდი ქალაქების დეკადანსით, მათი სამაგალითო კომუნისტებად გარდაქმნა უფრო ადვილი იყო, ვიდრე მათი ქალაქელი დახვეწილი თანამომხმეებისა. ამგვარად, მათმ გლეხები უტოპიური, უკლასო საზოგადოების ქვაკუთხედად აქცია, სადაც ექსპლუატაცია არასოდეს მოხდება და მასები ჰარმონიასა და თანასწორობაში მდიდრად იცხოვრებენ.

ამ დიდებული ხედვით აღჭურვილმა მათმ 1949 წლის შემდეგ ჩინეთი ერთგვარ სოციალურ ლაბორატორიად აქცია. პოსტრევოლუციურ წლებში ჩინეთის კომუნისტური პარტია და ჩინეთის არმია ბიჰევიორისტულ და ბიოლოგიურ ინჟინერიაში გრანდიოზულ ექსპერიმენტებს ატარებდნენ. პირველი ნაბიჯი მოიცავდა მასობრივი

კამპანიის წარმოებას სპეციფიკური ბოროტებების აღმოსაფხვრელად ან იმგვარი არასასურველი სოციალური ელემენტების გასანადგურებლად, როგორებიც იყვნენ მინათმფლობელები, კონტრრევოლუციონერები და ე.წ. ბანდიტები. ამ „გადასამზადებელ კამპანიებს“ თან ახლდა ყოვლისმომცველი მინის რეფორმის პროგრამა, რომელიც საბოლოოდ ჩინეთის სოფლის მეურნეობის მთლიანი კოლექტივიზაციით დასრულდა. როგორც წესი, რთულად გასატარებელი მინის რეფორმა მასობრივი პროპაგანდისა და ფიზიკური ძალის გამოყენების თანხლებით განხორციელდა. 1950-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთში დაიწყო სტალინური გეგმის მსგავსი ინდუსტრიალიზაცია.

მაოს მმართველობაში ერთმანეთს ენაცვლებოდა თავისუფლებისა და რეპრესიების პერიოდები. 1956 წელს, მაგალითად, მან გამოაცხადა **ასი ყვავილის კამპანია**, რომელიც მკაცრი სოციალური წესრიგის შერბილებას ჰპირდებოდა მოსახლეობას. როგორც პარტიის მაღალჩინოსანმა მაშინ განაცხადა, „ჩინეთის კომუნისტური პარტია ცდილობს, რომ ასი ყვავილი აყვავდეს განათლებული მუშებისათვის და შეეცდება ასი სკოლა წაახალისოს სამეცნიერო სფეროში... დამოუკიდებელი აზროვნება, თავისუფალი დებატები, თავისუფალი შემოქმედება და კრიტიკა, ადამიანის მიერ საკუთარი აზრის თავისუფლად გამოთქმის უფლება“.³⁹ ისე ჩანდა, რომ თვით პარტიის ხელმძღვანელობის შეზღუდული დოზით კრიტიკაც ნებადართული იქნებოდა.

ჩან კაი-შის კომინდანის წინააღმდეგ ეროვნული გათავისუფლების წარმატებული ომის გარდა, მაოს მმართველობა 1949-1976წწ. როგორც სოციალური ექსპერიმენტების სიუხვის, ასევე პოლიტიკური რეპრესიების პერიოდებით ხასიათდებოდა.

შედეგმა, მაო გააკვირვა. მთელი ქვეყნის მასშტაბით ოფიციალურ პოლიტიკას აკრიტიკებდნენ. სახალხო პროტესტი და ანტიპარტიული დემონსტრაციები გამოჩნულად კრიტიკული იყო პეკინის უნივერსიტეტსა და სხვა უმაღლეს სასწავლო დაწესებულებებში მთელი ჩინეთის მასშტაბით. დაიწყო გაფიცვები და მცირე აჯანყებები. თავდაპირველად ფრთხილად გამოთქმული განსხვავებული აზრები უფრო ხმამაღალი გახდა. პარტიის თანამდებობის პირებზე ცალკეული თავდასხმებიც მოხდა. ასი ყვავილის ნაცვლად, ათასობით „სარეველამ“ გაიხარა ჩინეთის ბაღში. მათ ამოსაძირკვად მძლავრი კამპანია დაიწყო. პარტიის ოფიციალურმა **სახალხო**

ყოველდღიურმა გაზეთმა სახის შესანარჩუნებლად განმარტება გაავრცელა, რომ ასი ყვავილის მთელი კამპანია სახელმწიფოს მტრების გარეთ გამოსატყუებლად ჩატარდა.

რეტროპერსპექტივაში ასი ყვავილის კამპანია უბრალო მოთელვა იყო მათს **დიდი ნახტომის** წინ (1957-60წწ.). დიდი ნახტომი ატყორცნის გამორჩეული მცდელობა იყო – ჩინეთი, მასობრივი მობილიზაციის საშუალებით, „სრული კომუნიზმის“ საფეხურზე უნდა აეტყორცნათ.

მათ წამოიწყო სსაზოგადოებრივი ტრანსფორმაციის პროგრამა, რომელიც იმ რწმენაზე იყო დაფუძნებული, რომ ადამიანის ნებისყოფას შეუძლია ობიექტურ მოვლენებზე გაიმარჯვოს, რაც, თავის მხრივ, ჩინეთში გავრცელებული სიღარიბიდან, გაუნათლებლობისა და გარემოზე დამოკიდებულებიდან იღებდა სათავეს.

ჩინეთის ცნობილი ამერიკელი მკვლევარის ჯონ კინგ ფერბენკის თვალსაზრისით:

1958 წელს დიდი ნახტომის სტრატეგიის განვითარება იყო ის, რისი მოფიქრებაც პარტიზანებს შეეძლო. მათ ისწავლეს კამპანიის წარმოება და ხალხის მობილიზება, რათა იმ კონკრეტული სოციალური მიზნებისთვის მიეღწიათ, რომლებიც ომში პოზიციების დაკავებას წააგავდა – სამხედრო ტერმინოლოგიის გამოყენება აქ სწორედ რომ უპრიანია. კამპანიის მთელი მექანიზმი ახლა უკვე ეკონომიკური ტრანსფორმაციისკენ, სოფლის მეურნეობისა და წარმოების ერთდროული განვითარებისკენ, დუალიზმის სტრატეგიის ანუ როგორც მათ ამბობდა „ორ ფეხზე სიარულისკენ“ იყო მიმართული, რათა დაენერგათ თანამედროვე წარმოების პროცესები და მიეღწიათ განვითარებისთვის... ჩინეთის კომუნისტურ პარტიას სურდა ჩინეთის სოფლების ჩამორჩენილობითა და დამატებითი მუშახელით სარგებლობა. მაისიტებს სწამდათ, რომ იდეოლოგიური მოტივაცია ეკონომიკურ შედეგებს მოიტანდა, რომ ახალი სულისკვეთება მატერიალური ნახალისების გარეშე გამოიყენებდა ადამიანური ენერჯის აქამდე აუთვისებელ რესურსებს.⁴⁰

დიდი ნახტომის ყველაზე უფრო ნათელი და დრამატული სიმბოლო უთვალავი კომუნის დაარსება იყო, რომლებიც შედარებით დიდ, დამოუკიდებელ და თვითკმარ სოციალურ, ეკონომიკურ და ადმინისტრაციულ ერთეულებს წარმოადგენდნენ. კომუნალურმა მიწებმა შთანთქა კერძო საკუთრება, მაგალითად, ქვაბი, ტაფა და სხვა საოჯახო ნივთები საერთო მოხმარების ნივთებად გადაიქცა. ამას გარდა, ფერბენკი შენიშნავს:

ბევრი გლეხი გარკვეულ დროს უზარმაზარ მოუნესრიგებელ დერეფანში ჭამდა საჭმელს. ყველა მუშა კონტროლდებოდა. ყველა ვალდებული იყო თვეში 28 დღე ემუშავა, ბავშვებს დღისით ძიძებთან ტოვებდნენ. ეს ყველაფერი ძალიან ეფექტიანი უნდა ყოფილიყო სოფლისთვის, მთელი მუშახელი, მათ შორის ქალები, მზად უნდა ყოფილიყვნენ სრული დატვირთვით ემუშავათ.⁴¹

რატომ დამკვიდრდა განსაკუთრებული საზომები, რომლებიც მათს გრანდიოზულ კონცეფციასთან ასოცირდებოდა? ფერბენკის თქმით: „იმედი ჰქონდათ, რომ შედეგად აშენდებოდა სოფლის მეურნეობაზე დაფუძნებული ქალაქები, სადაც

ის გაპროლეტარებული გლეხები იცხოვრებდნენ, რომლებიც საკუთარი მიწიდან იყვნენ ამოძირკვეულნი“ – ამასთან, არსებობდა ზოგადი შეხედულება, რომ სახელმწიფოს უნდა გაეზარდა მუშახელზე კონტროლი და შეეცვალა გლეხების დამოკიდებულებები.⁴²

სწრაფი ნახტომი გადაიქცა ტოტალურ საშინელებად, რადგან თავადაც ცუდად მოფიქრებული იყო და ბუნებაც, როგორც ჩანდა, ხელს არ უწყობდა. 1950-იანი წლების ბოლოს და 1960-იანი წლების დასაწყისში, ჩინეთმა საკვების დიდი ნაკლებობა და მოუსავლიანობა განიცადა. მხოლოდ 1960 წელს ქვეყნის მთლიანი ეროვნული პროდუქტი ერთი მესამედით შემცირდა. მომდევნო ათწლეულის პირველ ხანებში მას ძალაუფლება და გავლენა შედარებით შესუსტდა. თუმცა, ეს ამოსუნთქვის მხოლოდ მცირე პერიოდი იყო.

1966-1969 წლებში **დიადმა პროლეტარულმა კულტურულმა რევოლუციამ** ჩინეთის საზოგადოება ძირფესვიანად შეარყია. დანარჩენი სამყაროსთვის ეს რევოლუცია საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე არაორდინალური მოვლენა იყო. ის მას ყველაზე ამბიციური მცდელობა გახლდათ, რომლის მიზანიც რევოლუციური სულისკვეთების გაცოცხლებაში, ბურჟუაზიული კაპიტალიზმისა და ჩინეთის რელიგიურ-კულტურული ტრადიციის ძირფესვიანად აღმოფხვრაში მდგომარეობდა.

კულტურული რევოლუცია ორი ეტაპად წარიმართა: პირველ ეტაპზე ჩინეთის ცხოვრებაში არსებული ყოველგვარი „დეკადენტურის“ ჩამორეცხვა მოხდა. ამ მიზნით, მამო ყველა სკოლა დახურა და თავის ახალგაზრდა მიმდევრებს, რომელთაც წითელ გვარდიას უწოდებდნენ, მოუწოდა ბიუროკრატიული ხელისუფლებისა და დამკვიდრებული პრივილეგიების ბასტიონზე იერიში მიეტანათ. მთელი ქვეყნის მასშტაბით მილიონობით მაოისტი ახალგაზრდის მიერ მოწყობილი გამოსვლები მრავალი კვირის განმავლობაში აშინებდა და ართობდა გარესამყაროს. თუმცა, იმ დროისთვის, როდესაც ქაოსი და დაბნეულობა დასრულდა, რევოლუციის ამ ფაზამ მიაღწია იმას, რაც მას განზრახული ჰქონდა: წითელმა გვარდიამ „რესპუბლიკის ბიუროკრატიული ინსტიტუტების უმრავლესობა დაანგრია და მათ ხელისუფლებასა და გამოცდილებას ძალა დაუკარგა“.⁴³ წმენდებმა, საჯარო დამცირებებმა, დასჯამ და მართულმა ანარქიამ ხალხი გატანჯა. ტაძრები და ისტორიული სიმდიდრეები განადგურებული იყო, ისევე, როგორც პარტია, მთავრობა და შეირაღებული ძალები.

მოსალოდნელი იყო, რომ კულტურული რევოლუციის მეორე ეტაპი ნაკლებ წარმატებული იქნებოდა, ვიდრე პირველი. მეორე ეტაპისაგან განსხვავებით, პირველი მეტწილად ნეგატიური იყო იმ გაგებით, რომ მის მიზანს არსებულ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ წესრიგში ერთგვარი არასასურველი ელემენტების განადგურება წარმოადგენდა. მეორე ეტაპი პოზიტიური ქმედებისაკენ მოუწოდებდა, რათა წარსული წყობა ახლითა და უკეთესით შეცვლილიყო. სამწუხაროდ, ეკონომიკა, განსაკუთრებით ქალაქებში, ძლიერ შერყეული იყო. სკოლები, რომელიც მას ახალი რევოლუციური წყობისათვის დაიხურა, აღარ გახსნილა თვეების ან წლების განმავლობაში. შედეგად, ჩინელი ახალგაზრდობის მთელმა თაობამ ვერ შეიძინა ის ცოდნა და უნარები, რომლებიც ქვეყნის განვითარებად ეკონომიკას ასერიგად სჭირდებოდა.

კულტურული რევოლუციის საბოლოო ფასის განსაზღვრა შეუძლებელია. თუმცა ერთი ფაქტი ნათელია: მას დაუღალავი მცდელობა, დაემტკიცებინა, რომ ადამიანის ბუნება უკიდურესად მოქნილი იყო და, შესაბამისად, საზოგადოების სრულყოფაც დაუსრულებლად შეიძლებოდა, პოლიტიკური რეალობის კლდოვან ნა-

პირს შეეჯახა. 1976 წელს მისი სიკვდილით თანამედროვე სამყაროს პოლიტიკური ისტორიის უნიკალური თავი დასრულდა.

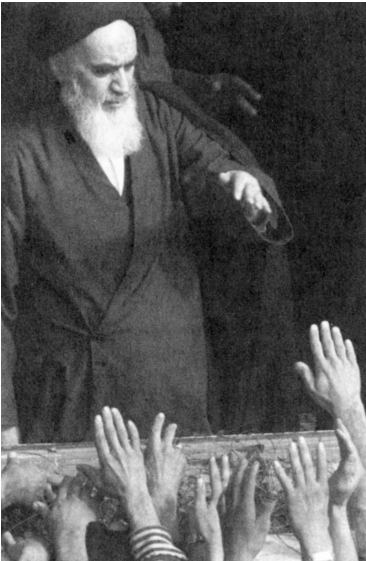
ტოტალიტარიზმის ნაირსახეობები

სტალინური რუსეთის, ჰიტლერული გერმანიისა და მაოს ჩინეთის გარდა, არსებობენ სხვა ტოტალიტარული სახელმწიფოები, რომელთა დასახელება და შესწავლა უპრიანია. მართალია, ამ ნაკლებტოტალიტარული სახელმწიფოების უმრავლესობა გაქრა ან რეჟიმების მმართველობა უფრო შერბილდა, მაგრამ მათი საქმიანობის შედეგად სახელმწიფოების ისტორიაში ღრმა ჭრილობები და რთული მემკვიდრეობა დარჩა.

პოლ პოტი კამბოჯას (სახელი გადაერქვა და კამპუჩია ეწოდა) 1975-დან 1979 წლამდე მართავდა. ის და მისი მომხრეები ცდილობდნენ რადიკალურად განსხვავებული საზოგადოების შექმნას, რომელიც გლეხობიდან შერჩეული კადრების სადა და სპარტანულ ცხოვრებაზე იქნებოდა დაფუძნებული. ძველი წყობილების ყველა ნაკვალევი, დაწყებული კალენდრიდან და დასრულებული ოჯახით, განადგურდა. პოლ პოტმა 1978 წელი „ნულოვან წლად“ გამოაცხადა, რაც აბსურდი იყო, მაგრამ ერთგვარად შეესაბამებოდა იმ შედეგს, რაც მისი ხანმოკლე მმართველობის ბოლოს მიიღო ქვეყანამ: ამ წლებში დაიხოცა 2 მილიონი კამბოჯელი (7.5 მილიონიანი მოსახლეობიდან). ისინი წმენდების, შიმშილის ან გასამართლების მსხვერპლნი გახდნენ.

ტოტალიტარი მმართველის მეორე მაგალითია ეთიოპიელი მენგისტუ ჰაილე მარიაში, რომელიც ქვეყანას 1970-იანი წლების შუა ხანებიდან 1991 წლის მასამდე მეთაურობდა. მენგისტუ სახელმწიფოს რეორგანიზაციას ხალხის დივიზიებში გაერთიანებითა და ლტოლვილთა ბანაკებში განთავსებით შეეცადა, რათა მთავრობას მათი ინტენსიური თვალთვალის, პროპაგანდის და შთაგონების საშუალება მისცემოდა. მისმა მცდელობებმა ქვეყნის სოფლის მეურნეობა დაანგრია და შიმშილი გამოიწვია. მართალია, დასავლეთმა სცადა ეთიოპიაში ბავშვებს საკვებით დახმარებოდა, მაგრამ თავად ეთიოპიის მთავრობა ამ საკითხით ამკარად ნაკლებად იყო დაინტერესებული. მაშინ, როდესაც მისი ხალხი შიმშილობდა, მენგისტუ პომპეზურ სამხედრო აღლუმებს ატარებდა, ხორბალს მეზობელ სახელმწიფოებზე ყიდდა და მიღებულ შემოსავალს იარაღის შესყიდვაზე ხარჯავდა. 1991 წლის მასში, როცა მისი მთვრობა აჯანყებულების კოალიციურმა ძალებმა ალყაში მოამწყვდიეს, მენგისტუ ქვეყნიდან გაიქცა.

ტოტალიტარი მმართველები მთელ მსოფლიოში მოდიოდნენ ხელისუფლების სათავეში. ფიდელ კასტრო, რომელიც 1959 წლიდან კუბის ლიდერია, ყველაზე ხანგრძლივადამა ამ თანამდებობაზე. [2008 წელს, ჯანმრთელობის გაუარესების გამო, ფიდელ კასტრომ ქვეყნის პრეზიდენტის პოსტი თავის ძმას რაულ კასტროს გადასცა. მთარგმნ. შენიშვნა.] 1994 წლამდე ჩრდილოთ კორეას რკინისებური ხელით მართავდა კიმ ირ სენი და მისი სიკვდილის შემდეგ ეს ქვეყანა კვლავ ტოტალიტარულ სახელმწიფოდ დარჩა. აზიაში ბევრგან, მაგალითად ჩინეთსა და ვიეტნამში, კვლავ იყენებენ არადემოკრატიულ, ადრეული ტოტალიტარული რეჟიმების მეთოდებს.

1979 წლის იანვრის რევოლუციის შემდეგ აია-თოლა რუჰოლა ხომეინის (1900-1989) ხელმძღვანელობით ირანი თეოკრატიად გარდაიქმნა, რომელიც ფუნდამენტალისტური შიიტური მუსლიმური პრინციპებით იმართებოდა.

როგორც ამ თავის დასაწყისში უკვე აღინიშნა, ტოტალიტარული რეჟიმები სხვადასხვა ფორმას იღებენ, ამის მაგალითია ირანის ფანატიკური მემარჯვენე ფუნდამენტალისტი ლიდერი აიათოლა რუჰოლა ხომეინი (1979-89). ხომეინიმ ირანი **თეოკრატიად** გარდაქმნა, მმართველობად, რომელიც რელიგიაზეა დაფუძნებული და რომელსაც სასულიერო პირები ხელმძღვანელობენ. საბოლოოდ ირანში ცხოვრების არც ერთი ასპექტი არ დარჩენილა მთავრობის კონტროლს მიღმა. მასწავლებლები, სახელმძღვანელოები, განათლება, გართობა, სამართლებრივი სისტემა, არშიყოფა და სექსუალური ქცევაც კი ფუნდამენტალისტურ ისლამურ შეხედულებებს დაუმორჩილეს. რეჟიმმა ომი გამოუცხადა საჯარო მოხელეებს, ინტელექტუალებს, საშუალო კლასის პროფესიონალებსა და მენარმეებს და ყველა მათ, ვინც თანამდროვე დასავლური ცხოვრების წესს და კულტურას აღიარებდა.

ხომეინის ირანმა ტოტალიტარულ მმართველობასთან ასოცირებული მრავალი თვისება გამოამჟღავნა: საზოგადოების გარდაქმნის მცდელობა, დიქტატურა, რომელიც უსიტყვო ერთგულებას, მორჩილებასა და თავგანწირვას მოითხოვდა, ყოვლისმომცველი კრედო, რომელიც აწესრიგებდა, ხსნიდა და ასაბუთებდა სახელმწიფოს ქმედებებს, პრესის ცენზურა და საიდუმლო პოლიცია, საჩვენებელი სასამართლოები, დასჯა და წმინდა ომები. ირანის მაგალითი კარგად აჩვენებს, რომ ტოტალიტარულმა რეჟიმებმა, დემოკრატიულისა და ტრადიციული დიქტატორულის მსგავსად, შეიძლება მსოფლიოს სხვადასხვა წერტილში სხვადასხვა სახე მიიღონ, მაგრამ ამავედროულად ჰქონდეთ საერთო არსი.

ტოტალიტარიზმის უსახელო მსხვერპლნი

ტოტალიტარულ რეჟიმებს ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული მიზნები და საშუალებები აქვთ. თუკი ამგვარი სახელმწიფოების მიზნები ხშირად

ღვთიკურთხეულად არის წარმოდგენილი, ამ მიზნების მისაღწევად გამოყენებული საშუალებები – ინსტიტუციონალიზებული დასჯა, წმენდა და გენოციდები – ეშმაკისეულია. მრავალი დამკვირვებლის აზრით, ნაცისტური გერმანიის სასიკვდილო ბანაკები და სტალინური რუსეთის სამუშაო ბანაკები მეოცე საუკუნის ტოტალიტარიზმის არსს განასახიერებენ. ეს ფაქტები გვიჩვენებს, როგორი წარმოუდგენელი საშინელებები შეიძლება განხორციელდეს ტოტალიტარული დიქტატურის მმართველობისას, რადგან მთავრობას არაფერი უპირისპირდება ძალადობისა და თუნდაც თვითგანადგურების უკიდურესი ფორმების გზაზე.

ტოტალიტარულ რეპრესიების ადამიანური მსხვერპლის მოკრძალებულ შეფასებებს გვთავაზობს პოლიტოლოგი ს.უ. კასინელი ჰიტლერის, სტალინისა და მათს მისეულ შედარებით ანალიზში. კასინელის თქმით, „სამი რევოლუციის სახელით, დაახლოებით, 110 მილიონი ადამიანი დაიღუპა, ხოლო ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტანჯვა, რომელიც მათ გამოიწვიეს, ადამიანურ წარმოდგენას სცილდება.“⁴⁴ კასინელის თქმით, ეს ციფრი, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის მსხვერპლსაც მოიცავს, შესაძლოა, რეალურად ნაკლები იყოს.⁴⁵ შემდგომ მოპოვებულმა მტკიცებულებებმა მისი ეჭვები დაადასტურა. თუმცა, კასინელის მიერ დასახელებული რაოდენობა ორზეც რომ გავყოთ, მონაცემები მაინც განსაცვიფრებელია.

ომში დაღუპულთა რიცხვმა „გერმანიასა და ავსტრიაში 6 მილიონს მიაღწია, ხოლო საბჭოთა კავშირში – 20 მილიონს და ერთად აღებულ დანარჩენ ევროპულ სახელმწიფოებში – 10 მილიონს, რაც ჯამში 36 მილიონი გამოდის.“⁴⁶ ჰიტლერის პოლიტიკამ დაახლოებით 6 მილიონი ევროპელი ებრაელის დახოცვა გამოიწვია, რომ აღარაფერი ვთქვათ არაებრაელებზე, რომელთაც ჰიტლერი „საზოგადოებრივად არასასურველად“ მიიჩნევდა. მთლიანობაში, პირდაპირ თუ ირიბად ადოლფ ჰიტლერის პოლიტიკას დაახლოებით 42 მილიონი ადამიანი შეენირა.

1917 წლის რუსეთის რევოლუცია და მისი შემდგომი პერიოდი არანაკლები მსხვერპლით გამოირჩეოდა. 1918-1923 წლებში დაახლოებით 3 მილიონი საბჭოთა მოქალაქე დაიღუპა ტიფის, დიზენტერიისა და ქოლერის შედეგად, დაახლოებით 9 მილიონზე მეტი უგზოუკვლოდ დაიკარგა. მრავალი მათგანი 1921 წელს ძლიერი გვალვების გამოც დაიღუპა, მაგრამ უმრავლესობის სიკვდილის მიზეზი პირდაპირ თუ ირიბად, პოლიტიკა იყო.

1920-იანი წლების ბოლოს სტალინის ტიტანური ინდუსტრიალიზაციის პერიოდში კულაკები, როგორც კლასი, განადგურდა. ამას გარდა, მეორე დამღუპველი შიმშილობის პერიოდი დაიწყო 1930-იანი წლების დასაწყისში. თუ კოლექტივიზაციის ადრეული ეტაპის მსხვერპლთ შიმშილით გარდაცვლილებს დავამატებთ, 1929-1934 წლებში დაღუპულთა რიცხვი რამდენიმე მილიონს აღწევს.

თუმცა, ყველაზე დიდი საშინელება ჯერ კიდევ წინ იყო. 1934 წლის შემდეგ, სტალინის მასობრივი წმენდები – ისტორიის, ალბათ, ყველაზე სისხლიანი ტერორი – გადაიზარდა 1 მილიონი საბჭოთა მოქალაქის მკვლელობაში და დამატებით 2 მილიონმა „კლასობრივმა მტერმა“ სული დალია ციმბირში არსებულ იძულებით სამუშაო ბანაკებში. არც 1938 წლის დიდი წმენდების შემდეგ დასრულებულა პოლიტიკური ანგარიშსწორებები, რამაც მეორე მსოფლიო ომთან ერთად, საბჭოთა საზოგადოებას უზარმაზარი ძალა დააკარგვინა. კასინელის გამოთვლებით, 1938-დან 1950 წლამდე იძულებით სამუშაო ბანაკებსა და ციხეებში, სავარაუდოდ, 12 მილიონი ადამიანი მოკვდა. მთლიანობაში სტალინი (და შედარებით ნაკლები ხარისხით ლენინი) პასუხისმგებელია მილიონობით უდანამაულო დაუცველი მოქალაქის სიკვდილში, რომელთათვისაც „რევოლუციური

სამართალი“ სამუშაო ბანაკებში ნელ სიკვდილს ან სადამსჯელო ათეულის მიერ ნასროლ ტყვიას ნიშნავდა.

მაოისტური რევოლუცია, მსხვერპლთა რაოდენობის მიხედვით, უფრო „მოკრძალებულად“ გამოიყურება, ვიდრე ნაცისტური ან საბჭოთა რევოლუციები, თუმცა, 1927-1949 წლებში, ჩინეთში დაახლოებით 50 000 ადამიანი დაიღუპა. მათი სიკვდილის ფაქტები, ძირითადად, დაკავშირებული იყო კომუნისტური კონტროლის ქვეშ მოქცეულ ტერიტორიებზე მიწის მფლობელებისა და მდიდარი გლეხების განადგურებასთან.

1949 წელს კომუნისტების ხელისუფლებაში მოსვლიდან 1957 წლის „დიდი ნახტომის“ პროგრამამდე არაერთი მასობრივი კამპანია დაიწყო კონტრრევოლუციური ძალებთან საბრძოლველად. კასინელის თქმით:

1949 წლიდან 1952 წლამდე მიმდინარე მიწის რეფორმის პროგრამამ უეჭველია, რომ რამდენიმე მილიონი „მიწისმფლობელი“ და მსგავსი კატეგორიის ადამიანი შეინარა. კონტრრევოლუციონერების წინააღმდეგ 1951-52 წლებში წარმოებული კამპანიის გამო, დამატებით მილიონნახევარი ადამიანი დაიღუპა; ბანდიტების განადგურების კამპანიის დროს, რომლის მიზანს ფიზიკური წინააღმდეგობის საბოლოო გატეხვა წარმოადგენდა, 1949-დან 1956 წლამდე უამრავი ადამიანი დაიღუპა. 1951-53 წლებში „სამი ანტი“ და „ხუთი ანტი“ კამპანიების და 1958-59 წლებში ანტი-მემარჯვენე კამპანიის შედეგად უამრავი მკვლელობა მოხდა. დაბოლოს, 1957-დან 1967 წლამდე სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციას თან ახლდა მნიშვნელოვანი დანაკარგები. ზუსტი ინფორმაცია არ არსებობს და სახალხო რესპუბლიკის პირველ ათწლეულში ადამიანური დანაკარგების შესახებ ხშირად ინფორმირებული პირების ვარაუდებიც ნაკლებია. დაახლოებით 12 მილიონი სიცოცხლე მოკრძალებული, მაგრამ რელიგიური შეფასებაა.⁴⁷

ეს მონაცემები არ ეხება გაჭირვებისა და ქონების დაკარგვით გამოწვეულ სიკვდილიანობას, რომელიც ყველაზე ხშირი იყო 1950-იან წლებში განხორციელებულ „დიდი ნახტომის“ დროს ხალხის საცხოვრებელი ადგილიდან აყრისას.

„კულტურული რევოლუცია“ (1966-69) ჩინეთის ისტორიის კიდევ ერთი სისხლიანი ეპიზოდი იყო, თუმცა, დაღუპულთა ზუსტი მონაცემების მოპოვება შეუძლებელია. გაცილებით დიდი იყო ჩინეთის გულაგის სისტემის შედეგად გამოწვეული დანაკარგი. სავარაუდოდ, 15 მილიონი ადამიანი დაიღუპა იძულებით სამუშაო ბანაკებში არაადამიანური მოპყრობის შედეგად. როცა კასინელი პოლიტიკურ მკვლელობებს აჯამებს და მას „სხვადასხვა მიზეზით გარდაცვლილ 1 მილიონს ამატებს“, ის განსაცვიფრებელ მონაცემამდე მიდის: „დაახლოებით 33.5 მილიონი.“⁴⁸ მართალია, ამ რიცხვის შემონემა შეუძლებელია, მაგრამ ის არსებულ ფაქტებს შეესაბამება. თვით ის ფაქტი, რომ აღნიშნული რიცხვი დაუჯერებელი არ ჩანს, მეტყველებს ამგვარი მკვლელობების მასშტაბებზე.

როგორც წესი, ტოტალიტარულ რეჟიმებს არ სურთ იმის აღიარება, რომ ნებისმიერი მიზანი – ზნეობრივი თუ უზნეო – პოლიტიკურად მიუღწეველია. შესაძლოა, სწორედ ამ ძალზე მცდარი კონცეფციების შემონემა სურვილით აიხსნას ის პათოლოგიური ძალადობა, რომლითაც ტოტალიტარული მმართველობა გამოირჩევა.

ტოტალიტარული რეჟიმების სიცოცხლისუნარიანობა

ადგილი არ გვეყოფა იმისათვის, რომ სრულად აღვწეროთ მეოცე საუკუნის ყველა ტოტალიტარული რეჟიმის მიერ ჩადენილი ძალადობა და დესპოტიზმი. თუმცა, მნიშვნელოვანია გავიაზროთ, რომ ომებში, რევოლუციებსა და სისტემატურ სახელმწიფო ტერორში მონაწილეობით, ტოტალიტარული სახელმწიფოები პირდაპირ თუ ირიბად პასუხისმგებლები არიან ადამიანთა უზარმაზარი რაოდენობის სიკვდილსა და წამებაში.

ტოტალიტარული რეჟიმები ხშირად ხმამაღლა აცხადებდნენ პრეტენზიას თავიანთი არსებობის ხანგრძლივობასა და სიცოცხლისუნარიანობაზე. მაგალითად, ჰიტლერი თავის იმპერიას ათასწლოვანს ეძახდა. უფრო და უფრო მეტი სამხილი არსებობს იმის სავარაუდოდ, რომ ტოტალიტარული რეჟიმების არსებობა ხანმოკლეა. ისინი სცენაზე დრამატულად ჩნდებიან, შემდეგ ძალიან მალევე საკუთარ თავს ამონურავენ ხოლმე. ყველაზე დიდხანს, ტოტალიტარული რეჟიმები მათი რევოლუციური ლიდერების სიკვდილის შემდეგ რამდენიმე ათწლეულს ძლებენ. რატომ ხდება ასე?

ტოტალიტარული სახელმწიფოების უეცარი აღსასრული შეიძლება გამოიწვიოს სხვა ერებთან ფატალურმა ომებმა, მაგალითად გამოდგება მეორე მსოფლიო ომში მოკავშირე სახელმწიფოების მიერ ჰიტლერის დამარცხება. აგრეთვე, კონკრეტული ქარიზმატული და წარმატებული ლიდერის სიკვდილმა – მაგალითად, სტალინის ან მაოსი – შეიძლება დააჩქაროს სპირალისებური დაღმასვლა. უღიმამო მემკვიდრეებმა, რომლებიც სახელმწიფოს მართავენ ძალისა და ტერორის მეშვეობით და არა შეთანხმებით, შეიძლება ის ეკონომიკა, მორალური ძალა და პოლიტიკური იდეალიზმი დაასუსტონ, რომლებსაც ლეგიტიმური პოლიტიკური ძალაუფლება რეალურად ეფუძნება. ამდენად, საბჭოთა კავშირის დანგრევა გამოწვეული იყო, უპირველეს ყოვლისა იმით, რომ ხანგრძლივად გაგრძელდა ეკონომიკური დაღმავლობა და ხალხში რეჟიმისა და პოლიტიკური იდეებისადმი რწმენა მთელი ქვეყნის მასშტაბით დაიკარგა. ეს იყო „ტოტალიტარიზმის დაღმასვლის“ პერიოდი.⁴⁹ ოფიციალური იდეოლოგიისადმი (კომუნიზმის) რწმენის შესაბამის დაკარგვას დღეს, როგორც ჩანს, ადგილი აქვს ჩინეთშიც.

მიუხედავად იმისა, რომ ტოტალიტარიზმის მმართველობა საბჭოთა კავშირში სულ რაღაც სამოცდაათი წელი გაგრძელდა, ხოლო ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში კი თითქმის ხუთი ათეული წლის შემდეგაც ხელუხლებელია, ისტორიული თვალსაზრისით ეს პერიოდები მაინც ხანმოკლეა. სამწუხაროდ, გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ტოტალიტარული დიქტატურის მცირე ხნით არსებობაც კი დიდი ზიანის მომტანია.

დასკვნა

ტოტალიტარული სახელმწიფოები უტოპიური ხედვის რეალიზებასა და ახალი პოლიტიკური წესრიგის შექმნას ცდილობენ. ავტორიტარული სახელმწიფოების მსგავსად, ტოტალიტარული სახელმწიფოები არადემოკრატიულები არიან. რეჟიმის ეს ორი ფორმა მნიშვნელოვანი თვისებებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. კერ-

ძოდ, ტოტალიტარული სახელმწიფოები მოსახლეობის ცხოვრების ყველა ასპექტის ტოტალურ გაკონტროლებას ესწრაფვიან და ამომრჩევლისაგან მოითხოვენ აქტიურ მონაწილეობას და არა პასიურ თანხმობას.

გასული საუკუნის სამმა ტოტალიტარულმა სახელმწიფომ (საბჭოთა რუსეთი, ნაცისტური გერმანია, მაოსტური ჩინეთი) განვითარების სხვადასხვა საფეხური გაიარა. პირველი ეტაპი ძალადობრივი რევოლუციების პერიოდია. წარმატებული რევოლუციისთვის ხუთი არსებითი ელემენტია საჭირო: ქარიზმატული ლიდერი, იდეოლოგია, ორგანიზება, პროპაგანდა და ძალადობა. მეორე საფეხურზე, რომელიც ტოტალიტარული ლიდერის ხელში ძალაუფლების კონსოლიდაციას გულისხმობს, ოპოზიციური პარტიები ნადგურდება, პარტიის ერთგული პირები საკვანძო ადგილებს იკავებენ და სპობენ პარტიის რეალურ ან წარმოსახულ მტრებს. მესამე ეტაპზე ხდება საზოგადოების სრული ტრანსფორმაციის მცდელობა. 1928 წელს საბჭოთა კავშირში სტალინმა პირველი ხუთწლიანი გეგმის განხორციელება დაიწყო. ნაცისტურ გერმანიაში ჰიტლერის მიზანმა, მოეხდინა „რასობრივი წმენდა“, გაამართლა ტოტალიტარული ძალის გამოყენება, რომელმაც კულმინაციას მეორე მსოფლიო ომსა და ჰოლოკოსტში მიაღწია. მაოსტურ ჩინეთში საზოგადოების ტრანსფორმირების პირველი მცდელობა „დიდი ნახტომი“ გვიან 1950-იან წლებში დამარცხდა, თუმცა მას „კულტურული რევოლუცია“ (1966-69) მოჰყვა.

ტოტალიტარიზმის მიერ გამოწვეული ადამიანური დანაკარგი ყოველგვარ საზღვრებს სცილდება. არსებული სტატისტიკის გადამოწმება ხშირად არ ხერხდება, თუმცა ყველაზე უხეში გაანგარიშებითაც რომ ვიმსჯელოთ, მეოცე საუკუნის ტოტალიტარულმა ექსპერიმენტებმა მილიონობით ადამიანს მოუტანა წამება და სიკვდილი.

ტოტალიტარული სახელმწიფოები მრავალგვარი ფორმით ჩნდებიან და არანაირი გარანტია არ არსებობს, რომ ამგვარი სახელმწიფოები მომავალში აღარ გამოვლენ ასპარეზზე. რეალურად, ახლახან ავღანეთში ხელისუფლებიდან ჩამოშორებული თალიბების რეჟიმი კვალიფიცირდება, როგორც ტოტალიტარიზმის ახალი ფორმა, რომელმაც მასობრივი რელიგიის (ისლამის) დამახინჯებული ფორმა პოლიტიკურ იდეოლოგიად გამოიყენა.

საკვანძო სიტყვები

ტოტალიტარიზმი	წმენდა
მასობრივი მოძრაობა	გესტაპო
რეკტიფიკაცია	კულაკები
განცალკევების კუნძულები	კოლექტივიზაცია
ჭემმარიტი მორწმუნე	პარტიის ყრილობა
უჯრედები	გულაგის არქიპელაგი
ცენტრალური კომიტეტი	ასი ყვავილის კამპანია
პარტიულობა	დიდი ნახტომი
პროპაგანდა	დიადი პროლეტარული კულტურული
სალიამის ტაქტიკა	რევოლუცია
მომინდანი	თეოკრატია

კითხვები გამეტარებისათვის

1. რა განასხვავებს ტოტალიტარიზმს მმართველობის სხვა არადემოკრატიული ფორმებისაგან?
2. რა არის საჭირო წარმატებული საყოველთაო რევოლუციებისთვის?
3. როგორ ახერხებენ ტოტალიტარული სახელმწიფოები ძალაუფლების კონსოლიდაციას?
4. რა არის ტოტალიტარული მმართველობის სისტემის ძირითადი თვისებები?
5. რა იყო სტალინის მთავარი მიზანი საბჭოთა საზოგადოების გარდაქმნის მცდელობისას 1930-იან წლებში? რა მეთოდებს იყენებდა ამისთვის?
6. როგორ და რატომ ცდილობდა ჰიტლერი გერმანული საზოგადოების გარდაქმნას?
7. რა მოტივაცია არსებობდა დიდი ნახტომისა და კულტურული რევოლუციის უკან? რა მეთოდებს იყენებდნენ მაოსტები? როგორი საზოგადოება წარმოედგინათ მათ?
8. ადამიანური სიცოცხლის თვალსაზრისით, რა „ღირს“ ტოტალიტარიზმი?
9. „ტოტალიტარიზმი დასრულდა ჰიტლერის, სტალინისა და მაოს სიკვდილით“. ახსენით ეს ფრაზა.

შენიშვნები

1. William Kornhauser, *The Politics of Mass Society* (New York: Free Press, 1959), 123.
2. C.W. Cassinelli, *Total Revolution: A Comparative Study of Germany, the Soviet Union under Stalin and China under Mao* (Santa Barbara, Calif.: Clio Books, 1976), 225.
3. განსაზღვრება ეკუთვნის ჰანს ბუქჰეიმს, ციტირებულია Leonard Shapiro, *Totalitarianism* (New York: Praeger, 1972), 104.
4. Carl Friedrich და Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, მე-2 გამოცემა (New York: Praeger: 1966), 88.
5. Cassinelli, *Total Revolution*, 231.
6. Friedrich and Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship*, 279-339.
7. Eric Hoffer, *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements* (New York: Harper & Row, 1951), 104-105.
8. იქვე, 86.
9. Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (New York: Harper& Row, 1961), 12.
10. ციტირებულია Cassinelli, *Total Revolution*, 16.
11. Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship* (New York: Holt, 1972), 181.
12. Maurice Latey, *Patterns of Tyranny* (New York: Atheneum, 1969), 172.
13. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, მთარგმ. R. Manheim (Boston: Houghton Mifflin, 1971), 179-180.

14. იქვე, 182.
15. ციტირებულია David Shub, Lenin (Baltimore: Pelican, 1966), 62.
16. E.Kohr Bramstedt, ციტირებულია Hannah Arendt, The Origins of Totalitarianism (New York: Harcourt,1951), 333.
17. იქვე.
18. იქვე, 335-336.
19. ციტირებულია Leo Strauss, Thoughts on Machiavelli (Seattle: University of Washington Press,1968), 9.
20. Latey, Patterns of Tyranny, 100.
21. Cassinelli, Total Revolution, 103.
22. იქვე, 186.
23. ციტირებულია Bracher, German Dictatorship, 257.
24. იქვე, 187.
25. W.S. Allen, The Nazi Seizure of Power: The experience of a Single German Town, 1930-1935 (Chicago: Quadrangle Books, 1965).
26. Peter Drucker, "The Monster and the Lamb" Atlantic (December 1978): 84.
27. იქვე.
28. Friedrich and Brzezinski, Totalitarian Dictatorship, 374.
29. იქვე, 9-10.
30. Hannah Arendt, Totalitarianism (Orlando: Fla.: Harcourt, 1968), xiv.
31. იხ. Stalin, Mastering Bolshevism, 10; ციტირებულია Merle Fainsod, How Russia Is Ruled, განახლებული გამოცემა (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964), 435.
32. Aleksandr Solzhenitsyn, The Gulag Archipelago, 1918-1956 (New York: Harper & Row, 1974), 595.
33. Bracher, German Dictatorship, 258.
34. იქვე, 259-260.
35. იქვე, 262.
36. იქვე.
37. Hilberg, Destruction of the European Jews, 31.
38. Mao Zedong, Selected Works (Beijing: Foreign Languages Press,1960-1965), 224.
39. Franz Michaels and George Taylor, The Far East in the Modern World (New York: Holt, 1964), 479.
40. John King Fairbank, The United States and China, მე-4 გამოცემა (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979), 409.
41. იქვე, 413.
42. იქვე.
43. Cassinelli, Total Revolution, 195.
44. იქვე, 243. რასაკვირველია, მონაცემები ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება. მაგალითად, რუმელი, რომელიც სხვა კრიტერიუმებს იყენებს, ჰიტლერის, ლენინ-სტალინის და მათთვის საგრძნობლად განსხვავებულ რიცხვებს ასახელებს. თუმცა მის მიერ დასახელებული მთლიანი მონაცემი 105.5 მილიონი მოკლული ადამიანი საკმაოდ ახლოსაა კასინელის გამოთვლებთან. იხ. R. J.Rummel, Death by Government. (New Brunswick, N.J.: Transaction, 1996), 8.
45. მაგალითად, მანამადე გასაიდუმლოებული დოკუმენტების 1.5 მილიონი გვერდი

(ბრიტანეთის მიერ მეორე მსოფლიო ომის დროს გადაჭერილი გერმანული შეტყობინებები, ისევე, როგორც ახლადგამომზეურებული რუსული დოკუმენტები) ცხადყოფს, რომ ჰიტლერმა სავარაუდოდ 7 მილიონამდე ებრაელი განყვიტა (განსხვავებით ხუთი-ექვსი მილიონისა, როგორც ამას კასინელი და სხვები ვარაუდობდნენ). იხ. ასევე 47-ე შენიშვნის კომენტარი.

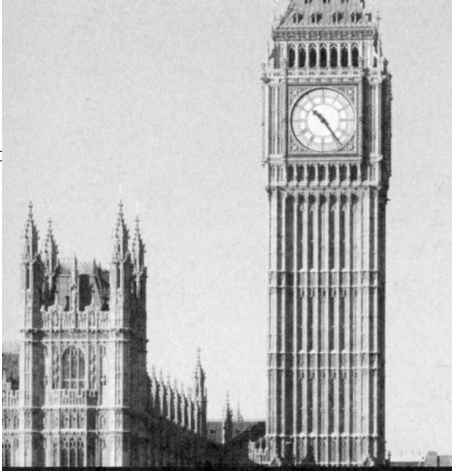
46. Cassinelli, *Total Revolution*, 46.

47. იქვე, 186. კასინელის წიგნის გამოსვლის შემდეგ აღმოჩენილი ახალი ფაქტები ცხადყოფს, რომ ეს მონაცემები მნიშვნელოვნად ჩამოუვარდებოდა აღნიშნულ პერიოდში მოკლულ ადამიანთა რიცხვს. ერთი ავტორიტეტული მკვლევარის აზრით, 1959-1962 წლებში, მხოლოდ შიმშილობის შედეგად, სულ მცირე 30 მილიონი ჩინელი დაიღუპა. შიმშილობის ძირითადი მიზეზი მათს პოლიტიკა იყო, რომლის მიხედვით ჩინელ გლეხებს საკუთრება ნაართვეს და კომუნებად დაასახლეს. იხ. Jasper Becker, *Hungry Ghosts: Mao's Secret Famine* (New York: Free Press, 1997).

48. იქვე, 187.

49. ლაკორი ამ კონცეფციას საბჭოთა კავშირს არგებს, განსაკუთრებით ტოტალიტარიზმის შესახებ თავში. იხ. Walter Laqueur, *The Dream That Failed, Reflections on the Soviet Union* (New York: Oxford University Press, 1994), 77-95, 84.

ნ აწ ი ლ ი II

ჩ ა მ ო ყ ა ლ ი ზ ე ზ უ ლ ი და გ ა ნ ვ ი თ ა რ ა ზ ა დ ი დ ა მ ო კ რ ა ტ ი ე ზ ი

თ ა ჯ ი VI

ს ა პ ა ტ ლ ა მ ე რ ტ ე დ ო მ ბ რ ა ზ ი ა

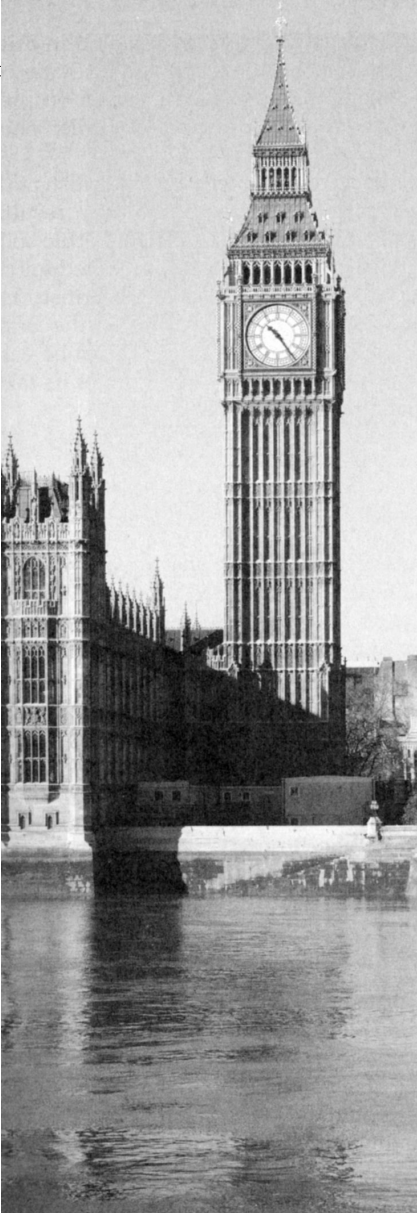
თ ა ჯ ი VII

ს ა ხ ე ლ მ რ ი თ ე დ ე მ ი გ ა ნ დ ა მ ა ჯ ა ლ
პ ე რ ი ო დ ე მ ი: ა ხ ა ლ ი ო მ ბ რ ა ზ ა -
ც ი ე მ ი ო ა ლ მ ც ე რ ე მ ა დ ი
მ ა ზ ბ რ ე მ ი

თ ა ჯ ი VIII

გ ა ნ ვ ი თ ა ბ რ ე მ ა დ ი ქ ვ ე ყ ნ ე მ ი:
ო მ ბ რ ა ზ ი ა თ ე დ ი დ ც ა ც ე რ ა ბ?

საპარლამენტო დემოკრატია

დიდი ბრიტანეთი: ნიმუში

- შერეული წყობა • ძალაუფლებათა შერწყმა
- ხელისუფლებაში ყოფნის განუსაზღვრელი ვადები • „დისციპლინებული“ პარტიები •
- ორი მეთაური სჯობს თუ ერთი? • შესაძლებელია თუ არა ბრიტანული ინსტიტუტების „გადანერგვა“?

დემოკრატის შეგუებადობა: ხუთი შემთხვევა

საფრანგეთი: პრეზიდენტი პარლამენტის წინააღმდეგ

- მეხუთე რესპუბლიკა: ჰიბრიდული სისტემა
- აღმასრულებელი ხელისუფლება •
- ეროვნული ასამბლეის შეზღუდული როლი
- პოლიტიკური პარტიები • კონსტიტუცია ქვეშ: ბალანსის გამოცდა • სასამართლო სისტემა • მუშაობს თუ არა დემოკრატია საფრანგეთში?

გერმანია: ფედერალიზმი მილიტარიზმის წინააღმდეგ

- ვაიმარის რესპუბლიკა • გაყოფილი გერმანია: ცივი ომის მინი მოდელი • გაერთიანებული გერმანია: დემოკრატის ტრიუმფი •
- გერმანული ფედერალიზმი • აღმასრულებელი ხელისუფლება • საკანონმდებლო ხელისუფლება • პოლიტიკური პარტიები •
- სასამართლო ხელისუფლება • ძირითადი კანონი და სამოქალაქო თავისუფლებები • მუშაობს თუ არა დემოკრატია გერმანიაში?

იაპონია: საპარლამენტო მმართველობა კონსენსუსის ქვეყანაში.

- ისტორიული წანამძღვრები • ახალი კონსტიტუცია • საპარლამენტო დემოკრატია: გარეგნული და რეალური • პარტიული სისტემა • პოლიტიკურ ცვლილებათა შემაფერხებელი ფაქტორები • სასამართლო

ხელისუფლება და იაპონური კულტურა • მუშაობს თუ არა დემოკრატია იაპონიაში?

საპარლამენტო მმართველობა მოულოდნელ ადგილებში

- ინდოეთი: საპარლამენტო სასწაული • ისრაელი: ომის რესპუბლიკა
- პრეზიდენტები და პარლამენტები: შედარებითი დახასიათება
- საკანონმდებლო ხელისუფლება • აღმასრულებელი ხელისუფლება • სასამართლო ხელისუფლება • ორი სისტემის უპირატესობები და ნაკლოვანებები • კონსტიტუციები და კონტექსტები

კონსტიტუციონალიზმის ცნება (იგივე კანონის უზენაესობა) ღრმად არის ფესვ-გადგმული ბრიტანულ ისტორიაში. თუმცა, ამერიკის „დაწერილი“ კონსტიტუცია მკვეთრად განსხვავდება ბრიტანეთის „დაუნერელი“ კონსტიტუციისაგან, რომელიც ეფუძნება პრეცედენტებს, კანონებს, ტრადიციებს, და ასევე საპარლამენტო უზენაე-სობის პრინციპს.

მაშინ როცა ამერიკული საპრეზიდენტო სისტემა რაციონალური განსჯისა და აზროვნების შედეგად შექმნილ და ფურცელზე გადატანილ ერთგვარი „წესდების“ პრაქტიკულ განხორციელებას წარმოადგენს, ბრიტანული საპარლამენტო სისტემა ბრიტანეთის პოლიტიკური ცხოვრების მდიდარ გამოცდილებას ეფუძნება. ბრიტანეთის პოლიტიკური ინსტიტუტები განვითარდა და თანდათან ჩამოყალიბდა სამოქალაქო საზოგადოების ერთგვარ „ლაბორატორიაში“, აქ უკანასკნელის ევოლუციის პარალელურად. ამრიგად, ბრიტანულ „კონსტიტუციას“ აქვს საკმაოდ ღრმა ისტორიული ფესვები. ბრიტანული საპარლამენტო სისტემის ორგანული ბუნებიდან გამომდინარე, ისმის ლოგიკური კითხვა – რამდენად შესაძლებელია მისი გადანერგვა და ადაპტირება სხვა საზოგადოებებში? თუმცა, ვიდრე ამ საკითხს გავარკვევთ, უფრო დეტალურად განვიხილოთ წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ბრიტანული ფორმის თავისებურებები.

დიდი ბრიტანეთი: ნიშუმი

კონსტიტუციური დემოკრატიის ამერიკული ექსპერიმენტი წარმოადგენდა ევროპულ ავტოკრატიულ ტრადიციასთან მკვეთრ გამიჯვნას, რამაც ახალი პოლიტიკური თეორიების შემუშავების აუცილებლობა წარმოშვა. მაგალითისათვის, „ფედერალისტს“ არ გააჩნია ბრიტანული ანალოგი. თუმცა, ბრიტანული დემოკრატიის ერთგვარი თეორია შესაძლოა ამოიკრიბოს და შეიკრას ედმუნდ ბერკის (1729-1797) ნერილობითი ნაშრომებისა და გამოსვლების შესაბამისი ფრაგმენტებისაგან. ბერკმა დეტალურად დაახასიათა ბრიტანეთის პოლიტიკური განვითარების უწყვეტი ჯაჭვი, რომლის დროსაც ეკონომიკური თანასწორობისკენ გადადგმულ ნაბიჯებს თან ახლდა პოლიტიკურ თავისუფლებათა სფეროს გაფართოება. მონარქიის შესუსტების პარალელურად, ბრიტანეთის ხელისუფლება თანდათან უფრო დემოკრატიული გახდა და **საპარლამენტო სისტემისკენ** გადაიხარა. ასევე თანდათანობით დამკვიდრდა ის ტრადიცია, რომ ბრიტანეთის მონარქი ავტომატურად ამტკიცებდა პარლამენტის მიერ არჩეულ პრემიერ-მინისტრს. დროთა განმავლობაში, პრემიერ-მინისტრმა, როგორც ხელისუფლების ქმედითმა მეთაურმა, ჩაანაცვლა მონარქი. დღეისათვის, ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი აღმასრულებელი ხელისუფლების ექსკლუზიური განმკარგავია, მაშინ როცა მონარქი მხოლოდ ნომინალური ფიგურაა.

შუაღული წყდმა

მე-17 საუკუნიდან ბრიტანეთის საპარლამენტო სისტემა იქცა პირველ მაგალითად არისტოტელეს მიერ დახასიათებული **შერეული რეჟიმისა**, სადაც სხვადასხვა კლასებს სხვადასხვა ინსტიტუტები წარმოადგენენ. მე-19 საუკუნეში პარლამენტის

მზარდი უპირატესობა სამეფო ხელისუფლებასთან შედარებით, მიუთითებდა იმ ფაქტზე, რომ პარლამენტის ორი პალატა წარმოადგენდა ბრიტანული საზოგადოების სხვადასხვა კლასის ინტერესებს. ლორდთა პალატა წარმოადგენდა ტრადიციული მმართველი კლასების ინტერესებს, მაშინ როცა თემთა პალატა, თავისუფალი არჩევნების გზით, თანდათანობით იქცა ამომრჩეველთა სულ უფრო ფართო წრეების ინტერესების გამომხატველად.

დიდი ბრიტანეთის შერეულმა რეჟიმმა, სხვადასხვა კლასთა შორის გარკვეული პოლიტიკური ნონასწორობის უზრუნველყოფით, ისტორიულად შეუწყო ხელი სტაბილურობას. სხვა შემთხვევაში, ეს კლასები შესაძლოა ღიად დაპირისპირებოდნენ ერთმანეთს და საფრთხე შეექმნათ მთლიანად პოლიტიკური სისტემისათვის. დღეისათვის ბევრი რამ შეიცვალა. ის, რასაც ხშირად ბრიტანულ „კეთილდღეობის სახელმწიფოს“ უწოდებენ, ფაქტობრივად შემოსავალთა გადანაწილების კარგად გამართული სისტემაა, რომელიც მიზნად ისახავს ფართო საშუალო კლასის ჩამოყალიბებას. ძლიერი და მრავალრიცხოვანი საშუალო კლასის განვითარებამ აზრიც კი დაუკარგა ეკონომიკურად განცალკევებული კლასების ინტერესთა ტრადიციულ წარმომადგენლობას, თუმცა, კონსერვატიული და ლიბორისტული პარტიები მაინც აგრძელებენ „მაღალი“ და „დაბალი“ სოციალური ფეხუფების ინტერესთა ლობირებას. ამ ტენდენციას თვალსაჩინოდ ასახავს უფრო ფართო წარმომადგენლობითი მანდატის მქონე თემთა პალატის ისტორიულად მზარდი უპირატესობა არისტოკრატიულ ლორდთა პალატასთან შედარებით. ლორდთა პალატა შედგება 1100 წარმომადგენლისაგან, რომელთაც გააჩნიათ არისტოკრატიული ტიტულები (რომელიც ძირითადად მემკვიდრეობით გადაეცემათ), მაგრამ მათგან მხოლოდ 300-მდე მონაწილეობს აქტიურად პალატის მუშაობაში.¹ ლორდთა პალატამ ფაქტობრივად აღიარა თემთა პალატის უპირატესობა 1911 და 1949 წლების საპარლამენტო აქტების დამტკიცებით, რომელთა მიხედვითაც ლორდთა პალატას არ ძალუძს თემთა პალატის მიერ მიღებულ კანონებზე ვეტოს გავრცელება (მას შეუძლია მაქსიმუმ ერთი წლის ვადით მხოლოდ გააჭიანუროს კანონის ძალაში შესვლა).

ბალანსული მდგომარეობის შექმნა

ბრიტანული საპარლამენტო სისტემის მიხედვით, აღმასრულებელი ხელისუფლება, ანუ პრემიერ-მინისტრი და კაბინეტი, დაკომპლექტებულია თემთა პალატაში ხმათა უმრავლესობით გამარჯვებული პარტიის ლიდერებით. არჩევნების შემდეგ, გამარჯვებული პარტია ასახელებს ახალი კაბინეტის წევრებს (მინისტრებს), რომელთაც ამტკიცებს პარლამენტი და ნიშნავს დედოფალი. ამგვარად ყალიბდება ახალი მთავრობა. მთავრობა პასუხისმგებელია საკანონმდებლო ინიციატივების ჩამოყალიბებასა და წარდგენაზე. მიუხედავად იმისა, რომ პარლამენტის ყველა წევრს, მათ შორის ოპოზიციური პარტიის წარმომადგენლებს გააჩნიათ სრული უფლება გააკრიტიკონ ან სულაც საეჭვო გახადონ საკანონმდებლო ინიციატივის მართებულობა, მთავრობას ფაქტობრივად გარანტირებული აქვს საკანონმდებლო პროგრამის დამტკიცება, რადგანაც ბრიტანულ სისტემაში ყოველთვის არის ერთგვაროვანი უმრავლესობა.

საპარლამენტო სისტემების უმრავლესობა მოქმედებს ბრიტანული სისტემის მსგავსად, თუმცა, უმეტეს შემთხვევებში, მთავრობას არ შეუძლია დაეყრდნოს

ერთგვაროვან უმრავლესობას საკანონმდებლო ორგანოში. ამის მიზეზი გახლავთ ის, რომ საპარლამენტო მმართველობის ქვეყნებში საკანონმდებლო სტრუქტურა დაკომპლექტებულია ხუთი-ექვსი სხვადასხვა კონკურენტი პოლიტიკური პარტიით, განსხვავებით ბრიტანეთისაგან, სადაც მხოლოდ ორი ძირითადი პარტიაა წარმოდგენილი. თავის მხრივ, მრავალპარტიულ პარლამენტებში, ხშირად არც ერთ პარტიას არ აქვს ხმათა აშკარა უმრავლესობა იმისათვის, რომ ჩამოაყალიბოს მთავრობა. ამ შემთხვევაში აუცილებელი ხდება კოალიციის შექმნა (ორი ან მეტი პარტიის შეთანხმებით და ძალთა გაერთიანებით). ზოგიერთ შემთხვევაში კოალიციური მთავრობა საკმაოდ წარმატებულად მუშაობს, ზოგჯერ – ვერ ამართლებს. უარეს შემთხვევაში, ისე როგორც ეს, მაგალითად, იტალიაშია, საპარლამენტო მმართველობა შესაძლოა იყოს არასტაბილური და ქაოსურიც კი.

სკოტლანდში ცდენის განუსაზღვრელი ვადები

როდესაც 1997 წლის მაისში ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი ლეიბორისტი ტონი ბლერი გახდა, იგულისხმებოდა, რომ იგი ამ ფუნქციას მომდევნო ხუთი წლის ვადით ან უფრო ნაკლები დროის განმავლობაში შეასრულებდა. ამ მიმართებაშიც, ბრიტანული და ამერიკული სისტემები მნიშვნელოვნად განსხვავდება. აშშ-ში საპრეზიდენტო არჩევნები ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ ტარდება, ხოლო კონგრესის (საკანონმდებლო ორგანო) წარმომადგენელთა პალატა ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ მთლიანად გადაირჩევა, ისევე როგორც სენატის ერთი მესამედი (როტაციულად). ბრიტანულ სისტემაში ხელისუფლებაში ყოფნის ვადები ფაქტობრივად განუსაზღვრელია. პარლამენტი სავალდებულოდ ყოველ ხუთ წელიწადში ერთხელ უნდა გადაირჩეს, თუმცა პრემიერ-მინისტრი უფლებამოსილია დანიშნოს ვადამდელი არჩევნები, თუ მიიჩნევს, რომ მოცემულ მომენტში ელექტორატის განწყობა მმართველი პარტიისათვის განსაკუთრებით ხელსაყრელია. ამის მსგავსად, საკანონმდებლო ორგანოსაც შეუძლია იძულებით დაითხოვოს მთავრობა, მისთვის „უნდობლობის“ გამოცხადების გზით. ამ შემთხვევაში, ან ახალი მთავრობა ყალიბდება შესაბამისად ახალი შემადგენლობით, ან დედოფალი დაითხოვს პარლამენტს და დანიშნავს ახალ არჩევნებს.

ახალი არჩევნების დანიშვნის უფლებამოსილება ბრიტანულ სისტემაში მნიშვნელოვანი პრეროგატივაა, რადგან ის ზრდის მმართველი პარტიის შანსებს გაიხანგრძლივოს ხელისუფლებაში ყოფნის ვადები დადგენილ ხუთ წელიწადზე მეტი ხნით. პრემიერ-მინისტრმა მარგარეტ ტეტჩერმა ზედმიწევნით კარგად გამოიყენა ამგვარი შესაძლებლობა. მაგალითად, 1983 წელს – პრემიერ-მინისტრობის მეოთხე წელიწადს – ბრიტანული პარტიოტიზმის ერთგვარი აღზევების ფონზე, რაც პროვოცირებული იყო ფოლკლენდის კუნძულების კრიზისითა და მისი თანმდევნი ხანმოკლე ომით არგენტინასთან, მან წარმატებით მოახერხა მმართველი კონსერვატიული პარტიის მანდატის გახანგრძლივება დამატებით ხუთი წლის ვადით. შემდგომ, 1987 წელს – ისევე ხელისუფლებაში მეორე ვადით ყოფნის ოთხი წლის თავზე – მან გამოაცხადა ვადამდელი არჩევნები და მმართველობა კიდევ დამატებით ხუთი წლის ვადით გაიხანგრძლივა. პრემიერ-მინისტრის ფუნქციის ვადაზე ადრე შეწყვეტა შესაძლოა სხვა მიზეზითაც იყოს გამოწვეული. კერძოდ, თუ პოლიტიკური ზეწოლა ან დაძაბულობა მატულობს, პოლიტიკური ლიდერების შეცვლა შესაძლოა

არსებული სიტუაციიდან ოპტიმალური გამოსავლი გახდეს. 1992 წელს პრემიერ-მინისტრ მარგარეტ ტეტჩერის რეიტინგი მკვეთრად დაეცა ქვეყანაში მის მიერ ძალზე არაპოპულარული და, ბევრის აზრით, რეგრესული და უსამართლო ინდივიდუალური გადასახადის მხარდაჭერის გამო. ტეტჩერი საკუთარი პარტიის შიგნითაც მწვავე კრიტიკის ობიექტად იქცა. მან არჩევნებში დამარცხებას პარტიის ლიდერისა და პრემიერ-მინისტრის პოსტის დატოვება არჩია, მმართველობის სადავეები კი მის მიერვე ხელდასხმულ ჯონ მეიჯორს გადასცა. მარგარეტ ტეტჩერს ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა უწყვეტად ათ წელიწადზე მეტ ხანს ეკავა, რაც ამ პოსტზე ყოფნის ყველაზე ხანგრძლივი ვადაა. კონსერვატორთა („ტორთა“) პარტიამ მეიჯორის თაოსნობით ბევრის გასაოცრად მოიგო მომდევნო არჩევნები, თუმცა მცირე – ცხრა საპარლამენტო მანდატის უპირატესობით, რამაც „ტორთა“ მთავრობას შეუნარჩუნა და გაუხანგრძლივა ხელისუფლებაში ყოფნის ვადა 1997 წლის გაზაფხულამდე, როცა „ტეტჩერის ეპოქა“ ლეიბორისტთა შთამბეჭდავმა გამარჯვებამ დაასრულა.

მარგარეტ ტეტჩერის გადადგომა პარტიის ლიდერის პოსტიდან არ ყოფილა უპრეცედენტო. 1940 წელს კონსერვატორი პრემიერ-მინისტრი ნევილ ჩემბერლენი გადადგა, მიუხედავად იმისა, რომ მისი პარტია კვლავაც წარმოადგენდა აშკარა უმრავლესობას თემთა პალატაში. მაგრამ, მიუხედავად ადოლფ ჰიტლერთან დათმობებზე წასვლის გამო, მისი პოპულარობა და რეიტინგი ხალხში იმდენად დაეცა და იმდენად შეირყა მისთვის მინიჭებული „ნდობის“ მანდატი პარტიის შიგნით, რომ პრემიერი იძულებული გახდა განზე გამდგარიყო და პოსტი დაეტოვებინა. თუმცა, ამის შემდგომ ახალი არჩევნები არ დანიშნულა, რადგან კონსერვატორებს პარლამენტში მყარი უმრავლესობა ჰქონდათ და პარტიის ერთ-ერთმა გამორჩეულმა წარმომადგენელმა თემთა პალატაში, უინსტონ ჩერჩილმა, წარმატებით შეძლო ბრიტანელთა მობილიზება მისი პიროვნული ქარიზმის ირგვლივ.

არსებობს სხვა გარემოებებიც, რამაც ვადამდე, ანუ დადგენილ ხუთ წლამდე, მთავრობის უფლებამოსილების შეწყვეტა შეიძლება გამოიწვიოს. იმ შემთხვევაში, თუ უმრავლესობის პარტია განსაკუთრებით არაპოპულარული ხდება, ან მთავრობა გაეხვევა რაიმე სკანდალში, ოპოზიციას შეუძლია ისარგებლოს ზემოთ ნახსენები **უნდობლობის ვოტუმის** უფლებით. ამ უფლების განხორციელება, ჩვეულებრივ, მოითხოვს უმრავლესობის რიგებიდან რამდენიმე უკმაყოფილო ან მთავრობის პოლიტიკით გაღიზიანებული წევრის გადმობირებას და მათი ხმების დახმარებით, შესაძლებელი ხდება მთავრობის იძულებით დათხოვნა. როგორც წესი, როცა კაბინეტი გადადგება, პრემიერ-მინისტრი მიმართავს დედოფალს, დაითხოვოს პარლამენტი და დანიშნოს ახალი არჩევნები. ამგვარი რამ ხშირია მრავალპარტიულ საპარლამენტო სისტემებში, თუმცა დიდ ბრიტანეთში ახლო წარსულში ეს არ მომხდარა.

დაბოლოს, არის კიდევ ერთი მიზეზი, რამაც შესაძლოა მთავრობის ვადაზე ადრე დაშლა გამოიწვიოს. ამგვარი ვითარება შეიძლება შეიქმნას მაშინ, როცა უმრავლესობას ძალზე უმნიშვნელო უპირატესობა აქვს პარლამენტში და მესამე პარტიის მცირე წარმომადგელობა ორ ძირითად პარტიას შორის ბალანსისათვის კრიტიკულ მნიშვნელობას იძენს. მაგალითად, გერმანიაში მსგავსი ვითარება გრძელდება უკვე ოცდაათ წელიწადზე მეტ ხანს. მთავრობას შესაძლოა სერიოზული პრობლემები შეექმნას ხელისუფლების სტაბილურობის თვალსაზრისით ან სულაც დაიშალოს, თუ მისი „უმცროსი პარტნიორი“ მერყეობს, იცვლის მხარეებს ან მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღებისას უარს აცხადებს მხარდაჭერაზე.

„დისციპლინუმი“ პატივი

ბრიტანული საპარლამენტო სისტემის კიდევ ერთი მახასიათებელია ე.წ. **დისციპლინებული** პარტიების არსებობა. ამგვარი პარტიები, მიდრეკილნი არიან კოორდინირებული ქმედებების, ერთსულოვანი ხმის მიცემის პრინციპებისკენ და მნიშვნელოვნად განსხვავდება ამერიკული პარტიებისაგან, რომლებიც, თავის მხრივ, უფრო დეცენტრალიზებულნი, ნაკლებად მკაცრად სტრუქტურირებულნი და ინდივიდებზე ორიენტირებულნი არიან. ამრიგად, ბრიტანეთში კონსერვატული და ლიბორისტული პარტიები ინარჩუნებენ მდგრად პარტიულ პლატფორმებს, რომლებიც განსხვავებულ ფილოსოფიურ და ტრადიციურ ნანამძღვრებს ეფუძნება: კერძოდ, ერთი – კონსერვატულ ღირებულებებსა და ბიზნესზე, ხოლო მეორე სოციალისტურ იდეებსა და მუშათა კლასზე ორიენტირებულ ტრადიციულ პოლიტიკურ ძალას წარმოადგენს.

პარლამენტში არჩევნების შედეგად მოსული უმრავლესობა, იღებს რა ქვეყნის მართვის სადავეებს ხელში, თავისი წევრებისაგან მოითხოვს ერთსულოვან მხარდაჭერას საარჩევნო პროგრამის განხორციელებაში. პარლამენტის იმ წევრებს (უმრავლესობიდან), რომლებიც მთავრობის განსაკუთრებით მნიშვნელოვან კანონპროექტს მხარს არ დაუჭერენ, პარტიის უკმაყოფილება ემუქრებათ, რაც ძირითადად გამოიხატება მომდევნო არჩევნებში ამ პირების პარტიული სიიდან ამოღებაში. „უკომპრომისოთა“ მხოლოდ ძალზე მცირე რიცხვი ახერხებს ამ რისკის თავიდან აცილებას.

თუმცა, მკაცრი პარტიული დისციპლინა სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ პარლამენტის წევრები არასდროს გადადიან დანესებულ ზღვარს იქით და საკუთარ ხმას არ იყენებენ ოპოზიციური გადაწყვეტილებების მხარდასაჭერად, ან კიდევ იმას, რომ ნაკლებად პომპეზურმა წევრებმა ყოველთვის უყოყმანოდ თავი უნდა უქნიონ კოლეგებს ამა თუ იმ საკითხის კენჭისყრისას და ხმა მისცენ მის სასარგებლოდ. მაგალითისათვის, მათ შეუძლიათ ძალზე მნიშვნელოვან შემთხვევებშიც კი, წარმატებით გამოიყენონ ხმის მიცემისაგან თავის შეკავების შესაძლებლობა. განსაკუთრებით უკმაყოფილო წევრებს კი შეუძლიათ სრულადაც განუდგნენ პარტიას და შექმნან ახალი პოლიტიკური ორგანიზაცია. ეს პრაქტიკაში იშვიათად ხდება, თუმცა შესაძლოა გამოიწვიოს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გადაჯგუფებები და ცვლილებები. მეოცე საუკუნის დასაწყისში ამგვარ შემთხვევას ჰქონდა ადგილი. კერძოდ, ტრადიციული ლიბერალური პარტია (ვიგები) დაჩრდილა და ფაქტობრივად ჩაანაცვლა მზარდი პოპულარობის მქონე ლიბორისტულმა პარტიამ, რომელმაც წარმატებით შეძლო ბრიტანეთის მუშათა კლასის ანგარიშგასანევ პოლიტიკურ ძალად მობილიზება. 1980-იანი წლების დასაწყისში, პარლამენტის ზოგიერთმა იმედგაცრუებულმა ლიბორისტმა წევრმა დატოვა პარტია და ჩამოაყალიბა სოციალ-დემოკრატიული პარტია, რომელიც 1987 წლის ზაფხულში შეუერთდა ძველ ლიბერალურ პარტიას (და შექმნა ე.წ. ალიანსი), რომელიც პოლიტიკური ცენტრის დაკავებას შეეცადა. 1990 წელს სოციალ-დემოკრატიული პარტია საკუთარი გადაწყვეტილების საფუძველზე დაიშალა.

ჩნდება ლოგიკური კითხვა: რა როლს ასრულებს ამ საპარლამენტო სისტემაში ე.წ. „მისი აღმატებულების /დედოფლის/ ერთგული ოპოზიცია“, როგორც მას ხშირად უწოდებენ დიდ ბრიტანეთში? იმდენად, რამდენადაც უმრავლესობის პარტიას ხელეწიფება სასურველი საკანონმდებლო პროგრამის „გატანა“ პარლამენტში სა-

კუთარი ხმების მეშვეობით, ოპოზიციურ პარტიებს, ანუ უმცირესობას, ლიმიტირებული, თუმცა არა უმნიშვნელო ფუნქციის შესრულება უწევს. ისინი აკრიტიკებენ უმრავლესობის მიერ წარმოდგენილ ინიციატივებს და ცალკეულ შემთხვევებში, გავლენასაც ახდენენ შესაბამის გადაწყვეტილებებზე. მაშინაც კი, როდესაც ოპოზიციური პარტიის გავლენა უმნიშვნელოა, მისი კრიტიკა ძირითადად საფუძვლიანია და პასუხისმგებლობით განმსჭვალული, რადგან ოპონენტები „საკუთარ თავზე ფიქრობენ, როგორც მომდევნო ხელისუფლებაზე, და „კეთილგონიერი ოპოზიცია“ მოქმედებს იმ ფარგლებში, რომელსაც იმედოვნებს, რომ ასევე არ გადააჭარბებენ მისი მომავალი ოპონენტები, როცა ძალთა განლაგება შეიცვლება.“² აღსანიშნავია, რომ ბრიტანულ საპარლამენტო ტრადიციაში ოპოზიციის ცნება არანაირ სტიგმას არ უკავშირდება. როგორც ლოიალურ ოპოზიციას, უმცირესობის წევრებს მიაჩნიათ, რომ მათი მოვალეობაა მთავრობის კრიტიკა. როგორც ერთი ექსპერტი აღნიშნავს:

ბრიტანულ პოლიტიკურ ცხოვრებაში უკვე ტრადიციად იქცა, რომ უნდა არსებობდეს პარტია, რომელიც აყალიბებს მთავრობას, ისევე როგორც პარტია, რომელიც აყალიბებს ოპოზიციას და რომელიც ფაქტობრივად წარმოადგენს ალტერნატიულ მთავრობას. ორგანიზებული ოპოზიცია ახლა არ ითვლება საბოტაჟურ ან მოღალატეობრივ ძალად. 1973 წლიდან, ოპოზიციის ლიდერი იღებს სპეციალურ გასამრჯელოს საჯარო ფონდიდან და ხალხი ხშირად საუბრობს „მისი აღმატებულების ოპოზიციაზე“, რადგან ოპოზიციის არსებობა მოიაზრება, როგორც დედოფლის ხელისუფლების მნიშვნელოვანი ნაწილი.³

ბრიტანული სჯამს თუ იტოვებს?

აშშ-საგან განსხვავებით, სადაც ერთი უმაღლესი ხელისუფლების პირი (პრეზიდენტი) ერთდროულად არის სახელმწიფოს მეთაური და მთავრობის მეთაური, დიდი ბრიტანეთი ინარჩუნებს **გაორებული აღმასრულებელი ხელისუფლების** ტრადიციას, რომელიც ყოფს ამ ორ ფუნქციას. ბრიტანეთის სახელმწიფოს მეთაური არის გვირგვინოსანი მონარქი. დედოფალი ელისაბედ II-ს, „სავარაუდოდ მსოფლიოს ყველაზე ცნობილ ადამიანს,“ უკვე ხუთ ათწლეულზე მეტია ბრიტანეთის სამეფო ტახტი უჭირავს. როგორც სახელმწიფოს ნომინალური მეთაური, მონარქი ძირითადად ცერემონიულ როლს ასრულებს სახელმწიფო ცხოვრებაში, უძღვება ეროვნულ დღესასწაულებთან დაკავშირებულ სახალხო ზეიმებსა და ცერემონიებს, აწყობს დიპლომატიურ მიღებებს ელჩებისა და სხვა ქვეყნების მეთაურთათვის, გარკვეულ საერთაშორისო ღონისძიებებზე წარმოადგენს სახელმწიფოს. მონარქი ნაციონალური სიმბოლო და ერთიანობის წყაროა, რომელიც წარმოადგენს სახელმწიფოს და არა ხელისუფლებას.

ბრიტანეთის ხელისუფლების რეალური მეთაურია საპარლამენტო სისტემის საყრდენი ფიგურა – პრემიერ-მინისტრი, რომელიც კაბინეტის ძირითად წევრებთან ერთად (ხშირად უწოდებენ შიდა კაბინეტს), განსაზღვრავს ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკას. ეროვნული პოლიტიკა მუშავდება მთავრობის ძირითადი გუნდის მიერ, რომელიც შემდგომ წარედგინება მთლიანად კაბინეტს. კაბინეტის ის წევრები, რომლებიც კრიტიკულ საკითხებსა თუ საკვანძო გადაწყვეტილებებში არ ეთანხმებიან მთავრობას, როგორც წესი, ხმაურის გარეშე თვითონვე ტოვებენ თანამდებობას.

დიდი ბრიტანეთის ორმაგი აღმასრულებელი სისტემა წარმოდგენილია დედოფლის ელისაბედ II-ის (მარცხნივ) – სახელმწიფოს მეთაურის ეროვნული სიმბოლოსა და პრემიერ მინისტრის, ტონი ბლერის (მარჯვნივ) – ქვეყნის ხელისუფლების რეალური მეთაურის სახით (2007 წლიდან დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი გორდონ ბრაუნია — მთარგმნ. შენ.).

ბუნებრივია, ყველა საპარლამენტო სისტემა არ ფუნქციონირებს ბრიტანულის მსგავსად. უმეტესობას არ გააჩნია საპარლამენტო მმართველობის ხანგრძლივი ისტორია და ძლიერი ტრადიცია, რაც ბრიტანული სისტემისათვის მყარ საძირკველს ქმნის. ამდენად, მსგავსი პოლიტიკური კულტურის არქონის პირობებში, ბრიტანული სტილის დემოკრატიული ინსტიტუტების მქონე სხვა ქვეყნების უმრავლესობა დანერგულ კონსტიტუციას ეყრდნობა. სამწუხაროდ, დანერგული კონსტიტუციების უმრავლესობასაც არა აქვს ისეთი „ხანგრძლივი ისტორია და ძლიერი ტრადიცია,“ როგორც ამერიკულ საპრეზიდენტო სისტემას. აქედან გამომდინარე, ამ ორი პოლიტიკური სისტემის მაგალითად გამოყენება შეიცავს საფრთხეს, რომ მკითხველმა მოახდინოს მცდარი გაიგივება დემოკრატისა და ხელისუფლების სტაბილურობას შორის. სინამდვილეში, საპრეზიდენტო თუ საპარლამენტო დემოკრატიების უმრავლესობას ხშირად უხდება არასტაბილურობის ხანმოკლე „რყევებთან“ გამკლავება.

შესაძლებელია თუ აბა მძიფანული ინსტიტუტების „გაღანტგვა“?

საპარლამენტო სისტემების უმრავლესობა ევროპაში ჩამოყალიბდა ბრიტანული ნიმუშის მსგავსად. იტალია საპარლამენტო მმართველობაზე მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გადავიდა. საფრანგეთში საპარლამენტო სისტემა არსებობდა 1876 წლიდან (მესამე რესპუბლიკის დასაწყისი) 1958 წლამდე (მეოთხე რესპუბლიკის დასასრული). ორივე ქვეყანას ამგვარი მმართველობის განსხვავებული გამოცდილება გააჩნია.

საფრანგეთსა და იტალიაში პოლიტიკური პარტიები და პარლამენტი იქცა წამყვან პოლიტიკურ ძალად. ბრიტანეთის კონსტიტუციურ სისტემაში არსებული პრემიერ-მინისტრისა და კაბინეტის, როგორც უმნიშვნელოვანესი მართვის ინსტიტუტის როლი, ამ ორ ქვეყანაში შემცირდა. ტრადიციულობით, თავდაჭერილობითა და პრაგმატულობით გამორჩეული ბრიტანელი ხალხისაგან განსხვავებით, ფრანგული და იტალიური საზოგადოებები უფრო ღრმა სოციალური დაპირისპირებებითა და რადიკალური პოლიტიკური პარტიების მხარდაჭერისკენ მიდრეკილებით ხასიათდება. ორივე ქვეყანაში პოლიტიკების მალალმა დონემ ხელი შეუწყო მრავალპარტიულობის განვითარებასა და მცირე პოლიტიკური დაჯგუფებების წარმოქმნას. ამგვარ ვითარებაში, პარტიული სისტემა დანაწევრდა, შიდაპარტიული დისციპლინა ფაქტობრივად მოიშალა და მთავრობა იქცა დაუსრულებელი საკანონმდებლო ქიშპობის მძევლად. განზოგადებულად შეიძლება ითქვას, რომ რაც უფრო აქტიური და რთულად სამართავია საზოგადოება და რამდენადაც უფრო დანაწევრებულია პოლიტიკური სპექტრი, მით უფრო ქაოსური და არამყარი ხდება ხელისუფლება. ამგვარ საზოგადოებაში მნიშვნელოვანია ძლიერი და ენერგიული აღმასრულებელი შტოს არსებობა, რომელიც საფრანგეთში 1958 წლამდე არ არსებობდა, ხოლო იტალიაში, ფაქტობრივად, დღემდე არ არსებობს.

ამგვარმა სიტუაციამ პოლიტიკური ჩიხის მდგომარეობამდე მიიყვანა ორივე ქვეყანა სხვადასხვა დროს. საფრანგეთში, მესამე და მეოთხე რესპუბლიკის მმართველობის განმავლობაში, ვერც ერთმა პარტიამ ვერ შეძლო ადგილების უმრავლესობის მოპოვება ნაციონალურ ასამბლეაში. იმავე პერიოდში, საფრანგეთმა 119 მთავრობა გამოიცვალა, რომელთა საშუალო სიცოცხლისუნარიანობა მხოლოდ წელიწადს შეადგენდა. ცალკეულ შემთხვევებში კი მთავრობათა ხელისუფლებაში ყოფნა მხოლოდ რამდენიმე თვე ან კვირა გრძელდებოდა. ასეთივე მერყეობით ხასიათდებოდა პოლიტიკური მმართველობა იტალიაშიც, სადაც 1945-დან 1986 წლამდე 40 პრემიერ-მინისტრი შეიცვალა, (საშუალოდ თითოეულის მმართველობის წელიწადზე ნაკლები ხანგრძლივობით).

მბიფანული დღის ქრტივი: მაგალითი

უფნძმიკა და ულქცმძატი

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკონომიკის მდგომარეობა დიდ ბრიტანეთში მთავარი პოლიტიკური საკითხი იყო. გერმანიის, იტალიის და საფრანგეთის მუდმივად უკეთესი მაჩვენებლები შემფოთებას ინვევდა. ლეიბორისტთა ხელმძღვანელობით XX საუკუნის 50-60-იან წლებში ბრიტანეთი განვითარდა კეთილდღეობის სახელმწიფოს მოდელად, როგორც მას კეთილგანწყობილი დამკვირვებლები უწოდებდნენ. 1970-იან წლებში ბრიტანეთის დაღმავალი ეკონომიკა „სტაგფლაციამ“ (ინფლაციისა და რეცესიის ყველაზე ცუდმა კომბინაციამ) დაასუსტა.

კონსერვატორი ლიდერი მარგარეტ ტეტიერი დიდი, ძლიერი მთავრობის მკაცრი ოპონენტი იყო. 1979 წელს, პრემიერ მინისტრად გახდომის შემდეგ ტეტიერმა სახელმწიფო საწარმოების ხელახალი პრივატიზაცია და ბრიტანეთის ეკონომიკის სისტემატური დაბალანსება დაიწყო. მიუხედავად იმისა, რომ 1980-იან წლებ-

ში ტეტჩერის ხელმძღვანელობით, ეკონომიკის მდგომარეობა გაუმჯობესდა, დიდ ბრიტანეთში შედარებით კვლავ მაღალია უმუშევრობა, არასახარბიელოა ზრდა და პასიურია სანარმოო სექტორი. 1992 წელს ტეტჩერი საკუთარი სურვილის საწინააღმდეგოდ გადადგა. კონსერვატორებმა არჩევნებში როგორღაც კიდევ ერთი გამარჯვება მოიპოვეს და ჯონ მეიჯორმა, ტეტჩერის მემკვიდრემ, ქვეყანას იგივე ეკონომიკური კურსი შეუნარჩუნა. მეიჯორის ხელმძღვანელობით ბრიტანეთის ეკონომიკამ წინსვლა დაიწყო – 1996 წელს 2.2%, ხოლო 1997 წელს – 3.2%-ით გაიზარდა. ინფლაცია ზომიერი იყო, დაახლოებით 2.5%. 1997 წლის დასაწყისში უმუშევრობის დონეც კი შემცირდა 6.2%-მდე (შეადარეთ საფრანგეთის უმუშევრობის დონეს, რომელიც 12%-ს შეადგენდა).

ბრიტანელი ამომრჩევლები ჯერ ისევ ცუდ გუნებაზე იყვნენ და 1997 წლის მაისში, პირველად თვრამეტი წლის მანძილზე, კონსერვატორებს ხელისუფლებიდან იშორებდნენ. ამის ერთი მიზეზი ის იყო, რომ სტატისტიკური მონაცემების მიუხედავად, ბრიტანეთის საშუალო კლასის მრავალი წარმომადგენელი ცხოვრების ხარისხის დაცემას გრძნობდა. ახლად არჩეული პრემიერ მინისტრის ტონი ბლერის წინაშე მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და პოლიტიკური კითხვა დადგა ევროპის ეკონომიკურ კავშირში გაერთიანებასთან დაკავშირებით.

გადასახადები და სახელმწიფო ხაჯკები

1979 წელს, კონსერვატორების არჩევნებში გამარჯვების დროს, ლეიბორისტული პარტიის დანატოვარი გადასახადები მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) დაახლოებით 40% შეადგენდა. პრემიერ-მინისტრმა მარგარეტ ტეტჩერმა გადასახადების ტვირთის შემცირების შესახებ დანაპირები შეასრულა და 1990-იანი წლების დასაწყისში გადასახადები მშპ-ს 34%-ს შეადგენდა. მაგრამ ამ უშედეგო სტატისტიკამ მუშათა კლასს გადასახადების ტვირთი ვერ შეუმსუბუქა. 1994 წელს ფინანსთა სამინისტროს მონაცემებმა აჩვენა, რომ ჯონ მეიჯორის კონსერვატორთა მიერ განხორციელებული ცვლილებების შედეგად გადასახადების საშუალო გადამხდელი 1994-95 წლებში, 1978-79 (ლეიბორისტთა ხელისუფლებაში ყოფნის ბოლო წელი) წლებთან შედარებით, საკუთარი შემოსავლის უფრო მეტ წილს თმობდა. არჩევნებამდე სოციოლოგიურმა გამოკითხვამ აჩვენა, რომ ამომრჩევლები ახალი ლეიბორისტული ხელისუფლებისაგან გადასახადების გაზრდას მოელოდნენ, თუმცა ბევრი ისე იყო განრისხებული ჯონ მეიჯორზე, რომ ყველაფრის მიუხედავად ლეიბორისტებისთვის აპირებდა ხმის მიცემას. თავის მხრივ, ტონი ბლერი ამომრჩევლებს დაჰპირდა, რომ საშემოსავლო გადასახადის განაკვეთი არ გაიზრდებოდა და გათბობაზე დამატებული ღირებულების გადასახადს (დღგ) შეკვეცდა.

ტრადიციული და ჩრდილოეთ იტლანდია

1969 წლიდან მოყოლებული კათოლიკე და პროტესტანტი ექსტრემისტების მიერ განხორციელებული ძალადობრივი ქმედებების შედეგად დაახლოებით 3 ათასი ადამიანი დაიღუპა. 1994 წლის ცეცხლის შეწყვეტამდე ირლანდიის რესპუბლიკურმა არმიამ ტერორისტული შეტევები განახორციელა, რათა ბრიტანელებს ჩრდილოეთ ირლანდია დაეტოვებინათ: სცადეს როგორც ტეტჩერის, ასევე მეიჯორის მოკვლა. 1990 წელს არმიის ტერორისტებმა იან გოუ – პარლამენტის კონსერ-

ვატორი ნევრი და ტეტჩერის მესაიდუმლე მოკლეს. პრობლემის გადაჭრისას უნდა გაეთვალისწინებინათ იმ პროტესტანტთა მოთხოვნები, რომელთაც ბრიტანეთის მხარდაჭერა ჰქონდათ და რიცხოვნობად აჭარბებდნენ ჩრდილოეთ ირლანდიაში მცხოვრებ კათოლიკეებს, ასევე კათოლიკეთა მოთხოვნები, რომლებიც ირლანდიის რესპუბლიკის უმრავლესობას შეადგენდნენ. პრობლემის მოგვარების იმედი 1998 წლის აპრილში ჩაისახა, როდესაც დაინტერესებული მხარეები მრავალმხრივ ხელშეკრულებაზე შეთანხმდნენ. ხელშეკრულებით ჩრდილოეთ ირლანდიაში თვითმმართველობა აღდგა. მის საფუძველზე შეიქმნა ახალი პოლიტიკური ინსტიტუტები, რომელთა მიზანი კათოლიკე უმცირესობათათვის მეტი პოლიტიკური ხმის მინიჭება და იმავდროულად, ჩრდილოეთ ირლანდიის ბრიტანეთის ნაწილად დარჩენის თაობაზე პროტესტანტთა მოთხოვნის გათვალისწინება იყო. მიუხედავად ყველაფრისა, დაძაბულობის შედეგად 2001 წელს კონფლიქტი ისევ გაჩაღდა და მომავალი გაურკვეველი გახდა.

თუმცა, მცდარი იქნებოდა იმ დასკვნის გამოტანა, რომ საპარლამენტო სისტემა არსად მუშაობს ბრიტანეთის გარდა. ნახევარ საუკუნეზე მეტია ეს წყობა დომინირებს თითქმის მთელს ევროპულ კონტინენტზე ჩრდილოეთიდან – სკანდინავიიდან დაწყებული (შვედეთი, ნორვეგია, დანია), სამხეთით – იბერიის ნახევარკუნძულამდე (ესპანეთი და პორტუგალია), ისევე როგორც გერმანიაში, ავსტრიაში, ბელგიაში, ნიდერლანდებსა და შვეიცარიაში. საპარლამენტო დემოკრატიების რიცხვს მიეკუთვნება ასევე ფინეთი, ირლანდია, საბერძნეთი, პოლონეთი, ჩეხეთის რესპუბლიკა, უნგრეთი, სლოვაკეთი და სლოვენია, ისევე როგორც სხვა რამდენიმე პოსტ-კომუნისტური ქვეყანა აღმოსავლეთ ევროპაში. შეიძლება ითქვას, რომ საპარლამენტო წყობა არის დიდი ბრიტანეთის საჩუქარი მთლიანად ევროპისათვის.

დემოკრატიის შეგუებადობა: სუთი შეთხვევა

როგორ მუშაობს საპარლამენტო მმართველობის ფორმა სხვა ქვეყნებში? იმუშავებს თუ არა ამგვარი ფორმა ავტორიტარული ტრადიციების ქვეყნებში? რისი თქმა შეიძლება იმ ქვეყნებზე, სადაც ადგილი აქვს პოლიტიკურ არასტაბილურობას და რევოლუციებსაც კი? შესაძლოა თუ არა განსხვავებული პოლიტიკური კულტურის პირობებში დემოკრატია მოიკიდოს ფეხი?

საფრანგეთის, გერმანიის, იაპონიის, ინდოეთისა და ისრაელის მაგალითებმა ცხადყო, რომ დემოკრატია გაცილებით უფრო შეგუებადია, ვიდრე ეს თეორეტიკოსთა უმეტესობას წარმოედგინა. ეს მნიშვნელოვანია, რადგანაც დემოკრატია თითქმის ყველგან სავალდებულო ქების ობიექტად გადაიქცა. მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანა, რაოდენ ტირანული ხასიათისაც უნდა იყოს იგი, გარეგნულად იძენს კონსტიტუციურობის ელფერს და საკუთარ თავს დემოკრატიულად აცხადებს. იმ ქვეყნებში, სადაც მედია ხელისუფლების მიერ კონტროლირდება, სადაც უცხოელებისათვის გადაადგილება და კონტაქტების დამყარება შეზღუდულია, სადაც ჩვეულებრივ მოქალაქეებს გამუდმებით პოლიციური რეპრესიების შიშის განცდა აწუხებთ, მთავრობას რეალურად არაფერი ზღუდავს იმაში, რომ დემოკრა-

ტიულოლობასა და ლიბერალური ღირებულებების ერთგულებაზე ისაუბროს და იმავდროულად, დევნიდეს, ამცირებდეს და აშინებდეს საკუთარ მოქალაქეებს.

ექვგარეშეა, რომ დემოკრატიის მზარდი პოპულარობა არნახულ მასშტაბებს იძენს (თუმცა, არ არის უნივერსალური) – ჩრდილოეთ აფრიკის მუსლიმური ქვეყნები, ახლო აღმოსავლეთისა და სამხრეთი აზიის ზოგიერთი სახელმწიფო ამ მხრივ გამონაკლისია. ყველაზე მკაცრი დიქტატორული რეჟიმებიც კი დემოკრატიულობაზე აცხადებენ პრეტენზიას. ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ დემოკრატია მმართველობის საუკეთესო ფორმაა და ამას აღიარებენ კიდეც?

ამ კითხვაზე პასუხი არ არის მარტივი. ზოგიერთ ერს აქვს ტრადიციები – მაგალითად, ავტორიტარული პოლიტიკური ტრადიციები – რომელიც დემოკრატიას არაბუნებრივად და არასასურველადაც კი წარმოაჩენს. სხვების ჩვეულებები და კულტურული მემკვიდრეობა, სრულიად შეუთავსებელია დემოკრატიის იდეისათვის უმნიშვნელოვანეს ინდივიდუალიზმისა და ეგალიტარიანიზმის პრინციპებთან. დაბოლოს, იმ ქვეყნებში, რომლებსაც ანუხებეს ჭარბი მოსახლეობისა და საკვებზე პერმანენტული დეფიციტის პრობლემები, კონსტიტუციონალიზმი სრულიად უსარგებლო და აბსტრაქტულ ცნებად მიაჩნიათ. ხალხისათვის, რომელიც შიმშილის ზღვარზეა, ნებისმიერი ხელისუფლება, რომელიც შეძლებს მათი სასიცოცხლო მნიშვნელობის პრობლემის შემსუბუქებას, უკვე თავისთავად კარგი ხელისუფლებაა.

ბევრ ქვეყანას მოუხდა საკმაოდ რთული კულტურული, სოციალური თუ ეთნიკური წინააღმდეგობების გადალახვა წარმომადგენლობითი მმართველობის ჩამოყალიბების გზაზე. საკმაოდ ახლო წარსულში, ექსტრემალურმა ინდივიდუალიზმმა და სამოქალაქო თვითშეგნების ნაკლებობამ საეჭვო გახადა დემოკრატიის მიზანშეწონილობა საფრანგეთში. მიუხედავად ამისა, მეხუთე რესპუბლიკა აგერ უკვე მეოთხე ათწლეულია ფუნქციონირებს, რაც სწრაფი პოლიტიკური ცვლილებების ისტორიის მქონე ერისათვის მნიშვნელოვანი მიღწევაა. ბევრი ანალიტიკოსი პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ დაარსებული გერმანიის ვაიმარის რესპუბლიკის დაცემას უკავშირებდა გერმანელთა ანტიდემოკრატიულ მისწრაფებებს, რაც გერმანულ საზოგადოებაში ზედმინევენიტი წესრიგისა და დისციპლინის ჩამოყალიბების სურვილს გულისხმობს. მაგრამ დასავლეთ გერმანიის შემდგომმა წარმატებამ ამ თეორიას საფუძველი გამოაცალა. ასევე, იაპონიასაც დემოკრატიული ცხოვრების გამოცდილება არ ჰქონია მეორე მსოფლიო ომამდე და მისი კონსენსუსის პრინციპზე დამყარებული და პატრონ-კლიენტელური ტიპის ურთიერთობებზე აგებული საზოგადოება სრულიად წინააღმდეგობრივი ჩანდა დემოკრატიის განვითარებისათვის. თუმცა, იაპონია უკვე ნახევარი საუკუნეა დემოკრატიულ მმართველობას ახორციელებს. როგორც მოგვიანებით ვნახავთ, ინდოეთი და ისრაელი ასევე ქმედით დემოკრატიებს წარმოადგენენ პირველ შემთხვევაში საზოგადოების მკვეთრი სიჭრელის, ხოლო მეორე შემთხვევაში მუდმივი დაპირისპირებების პირობებში.

საინტერესოა გავარკვიოთ, ეს მაგალითები გამონაკლისია, თუ მართლაც ადასტურებს, რომ არასწორია განზოგადებითი დასკვნა დემოკრატიის ზოგიერთ საზოგადოებაში არარელევანტურობის შესახებ? საფრანგეთის, გერმანიის, იაპონიის, ინდოეთისა და ისრაელის მაგალითები ცხადყოფენ, რომ დემოკრატია მმართველობის საოცრად მოქნილი და ადაპტირებადი ფორმაა.

საფრანგეთი: პრეზიდენტი პარლამენტის წინააღმდეგ

ამერიკის საპრეზიდენტო და ბრინატეთის საპარლამენტო სისტემები წარმოადგენს დემოკრატიული მმართველობის ორ განსხვავებულ ფორმას. მეხუთე რესპუბლიკის პერიოდში საფრანგეთი წარმატებულად ითავსებს ორივე სისტემისათვის დამახასიათებელ ელემენტებს.

მეხუთე რესპუბლიკა: ჰიბრიდული სისტემა

1958 წელს მეხუთე რესპუბლიკის შექმნა მისი წინამორბედების ნაკლოვანებების გამოსწორების მცდელობა იყო. მისმა დამფუძნებელმა შარლ დე გოლმა (1890-1970) ამ ნაკლს ფრანგული პოლიტიკის ფატალური კვანძი უწოდა — უძლური აღმასრულებლები იმართებოდნენ ფიცხი კანონმდებლების მიერ. ხელისუფლების ქრონიკული პარალიზება და სახალხო იმედების გაცრუება კონსტიტუციური წესრიგის სისტემატური დამხობის პროვოცირებას ახდენდა. როგორც დე გოლი ხშირად აღნიშნავდა, რესპუბლიკური მმართველობის დამყარების პირველი სამი მცდელობა საფრანგეთში დიქტატურით დამთავრდა. საფრანგეთის ისტორია 1878 წლიდან 1958 წლამდე იმის მშვენიერი ილუსტრაციაა, რაც „ფედერალისტის“ ავტორებს კარგად ესმოდათ: ხელმძღვანელობას მოკლებული ხელისუფლებას საკუთარ თავზე უარესი მტერი არ ჰყავს.

მეოთხე რესპუბლიკის პერიოდში (1946-58) მთავრობა საშუალოდ ექვს თვეში იცვლებოდა. პოლიტიკური პარტიების არნახულმა სიჭარბემ, რომელთა ნაწილის სიცოცხლისუნარიანობა ძალიან ხანმოკლე იყო, საფრანგეთის საპარლამენტო სისტემა პაროდიად აქცია. მეტიც, პოლიტიკური სპექტრის სხვადასხვა პოლუსზე მდებარე პარტიები — მემარჯვენე გოლისტები და მემარცხენე კომუნისტები — ცდილობდნენ ძირი გამოეთხარათ მეოთხე რესპუბლიკის კონსტიტუციისათვის. ერთადერთი საკითხი, რაზეც ეს ორი პარტია თანხმდებოდა, იყო ის, რომ მეოთხე რესპუბლიკა ანათემაა, და ამიტომ პერიოდულად თანამშრომლობდნენ მთავრობის დამხობის მიზნით. ამ ორ ექსტრემისტულ პარტიას ერთობლივად ჰქონდა საკმარისი ძალა ნაციონალურ ასამბლეაში, რომ დაებრკოლებინათ არასასურველი საკანონმდებლო ინიციატივები დაამ გზით გადაეყენებინათ სუსტი კოალიციური მთავრობები (ასეთ ქმედებას უარყოფითი ვეტო ეწოდება).

საფრანგეთში ბევრს იმედი ჰქონდა, რომ 1958 წლის კონსტიტუცია ქვეყანაში გამეფებულ პოლიტიკურ არასტაბილურობას დაასრულებდა. ახალი კონსტიტუცია შედარებით მოკლედ და გასაგები ენით იყო დაწერილი. მისი დებულებები დე გოლის პოლიტიკურ შეხედულებებს ეფუძნებოდა, რისი ძირითადი პრინციპები მან თავის ცნობილ გამოსვლაში კონსტიტუციის მიღებამდე 12 წლით ადრე ასე ჩამოაყალიბა:

ამკარაა, რომ აღმასრულებელი ხელისუფლება არ უნდა იყოს დამოკიდებული პარლამენტზე, რომელიც, თავის მხრივ, ორპალატიანია და წარმოადგენს საკანონმდებლო ხელისუფლებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ადგილი ექნება პასუხისმგებლობების აღრევას, სადაც მთავრობა სხვა არაფერი იქნება თუ არა პარტიული დელეგაციების დაჯგუფება... საფრანგეთის ხელისუფლების ერთიანობა, კოორდინირებულობა და შიდა წესრიგი უნდა იქცეს მთავარ

ამოცანად, თორემ ქვეყნის მმართველობა იქცევა უუნაროდ და სნეულად. მამ როგორ უნდა იქნას მიღწეული ამგვარი ერთიანობა, კოორდინირებულობა და წესრიგი, თუ აღმასრულებელი ხელისუფლება გამომდინარობს სხვა ორგანოდან, რომელიც წესით მის დაბალანსებას უნდა ახდენდეს და მთავრობის თითოეული წევრი, რომელიც ქვეყნის წარმომადგენლობითი ორგანოს წინაშე კოლექტიურ პასუხისმგებლობას უნდა იზიარებდეს, არაფერია, თუ არა საკუთარი პარტიის ემისარი? ამიტომაც აღმასრულებელი ხელისუფლება უნდა იყოს წარმოდგენილი სახელმწიფოს მეთაურის სახით, რომელიც იქნება პარტიებისაგან დამოუკიდებელი და აირჩევა იმ ორგანოს მიერ, რომელიც მოიცავს პარლამენტსაც, მაგრამ მასზე უფრო ფართოა...

სახელმწიფოს მეთაურის პრეროგატივაა საზოგადო ინტერესების განხილვა მის მიერ შერჩეულ პირებთან ერთად და ასევე, პარლამენტის ორიენტაციის გათვალისწინებით. მისივე უფლებაა მინისტრთა ნომინირება და მათ შორის, პირველ რიგში პრემიერ-მინისტრის დასახელება, რომელმაც უნდა წარმართოს მთავრობის პოლიტიკა და მუშაობა. მისი მოვალეობაა კანონის პროპაგანდა და განცხადებების გაკეთება, რადგანაც ისინი ვრცელდება მთელი სახელმწიფოს მოქალაქეებზე. ასევე, ის უნდა ხელმძღვანელობდეს კაბინეტს და ამ ფუნქციით დაიცვას ეროვნული განგრძობითობა. მან უნდა შეასრულოს არბიტრის ფუნქციაც, რომელიც ყოველდღიურ პოლიტიკურ გარემოებებზე მაღლა დგას და უზრუნველყოფს კაბინეტის ნორმალურ მუშაობას, ან განსაკუთრებული არეულობის პერიოდში, დანიშნოს არჩევნები, რათა ხალხმა გამოავლინოს მისი სუვერენული გადაწყვეტილება ამ გზით. მან, იმ შემთხვევაში, თუ ქვეყანა რაიმე საფრთხის წინაშე დადგება, უნდა აიღოს ქვეყნის უსაფრთხოების გარანტიებისა და ყველა იმ ხელშეკრულების შესრულების ვალდებულება, რასაც საფრანგეთი შეუერთდება.⁴

საერთო ჯამში, მთავარი კონსტიტუციური სისტემის სქემაში, რასაც დე გოლი დაუჩინებთ მოითხოვდა, იყო ძლიერი აღმასრულებლის არსებობა, რომელსაც უნდა გაენონასწორებინა გამუდმებით დანაწევრებული პარლამენტი; აღმასრულებელი ხელისუფლების ცენტრალურ ფიგურად კი მოიაზრებოდა სახელმწიფოს მეთაური (პრეზიდენტი) და არა პრემიერ-მინისტრი.

აღმასრულებელი ხელისუფლება

საჯარო ხელისუფლების ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული დე გოლის კონცეფციის ძირითადი ელემენტები 1958 წლის კონსტიტუციის თითქმის ყველა დებულებაშია ასახული. საპარლამენტო მოდელის შესაბამისად, საფრანგეთის აღმასრულებელი ხელისუფლებაც დაყოფილია. კონსტიტუციის მიხედვით, პრემიერ-მინისტრი არის მთავრობის მეთაური, ხოლო პრეზიდენტი კი სახელმწიფოს მეთაურია. ბრიტანელი მონარქისაგან განსხვავებით, ბუნებრივია, საფრანგეთის პრეზიდენტი არჩეულია დემოკრატიული წესით და გაცილებით მეტი პოლიტიკური ძალაუფლებაც აქვს. საფრანგეთის პრეზიდენტი, რომლის ფართო უფლებები თავად დე გოლის ამბიციებს მოარგეს, ქვეყნის წამყვანი პოლიტიკური ფიგურაა. იგი დამოუკიდებელია საკონამდებლო შტოსაგან, გააჩნია ძალაუფლების მრავალი

ბერკეტი და საპრეზიდენტო პოსტს განსაზღვრული ვადით იკავებს (შვიდი წელი 1962-დან 2000 წწ., ამჟამად ხუთი წელი).

კონსტიტუციამ პრეზიდენტ დე გოლს კონფლიქტური ინტერესებისა და კონკურენტი პოლიტიკური პარტიების მომრიგებლის ფუნქციაც შეუთავსა. კონსტიტუციამ ასევე მიანიჭა დე გოლს და მის მემკვიდრეებს საგარეო პოლიტიკის სფეროში უპირატესი უფლებები. პრეზიდენტს შეუძლია დანიშნოს და გაათავისუფლოს პრემიერ-მინისტრი, დაითხოვოს საკანონმდებლო ორგანო, დანიშნოს ახალი არჩევნები, გამოაცხადოს საგანგებო მდგომარეობა, გამოსცეს კანონის ძალის მქონე ბრძანებულებები და უხელმძღვანელოს კაბინეტის სხდომებს. გარდა ამისა, პრეზიდენტმა შეიძლება ჩაატაროს ეროვნული რეფერენდუმი ქვეყნისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის საკითხებზე.

1958 წლის კონსტიტუცია თავდაპირველად ითვალისწინებდა, რომ პრეზიდენტი არჩეული უნდა ყოფილიყო ამომრჩეველთა კოლეგიის მიერ, რომელშიც შევიდოდნენ ადგილობრივი და ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენლები, რათა ამ

გზით პრეზიდენტი ყოველდღიურ პოლიტიკაზე მალლა დამდგარიყო. 1962 წელს დე გოლმა თვითნებურად დანიშნა რეფერენდუმი, სადაც ფრანგ ხალხს პრეზიდენტის პირდაპირი წესით არჩევის საკითხი უნდა გადაეწყვიტა („თვითნებურად“ იმდენად, რამდენადაც მას კონსტიტუცია ცვლილებების შეტანის პროცესში ნაციონალური ასამბლეის გვერდის ავლის უფლებას არ აძლევდა). რეფერენდუმმა, აბსოლუტური უმრავლესობის გადაწყვეტილებით, საფრანგეთის პრეზიდენტის მმართველობას სახალხო მანდატი მიანიჭა. დე გოლმა კარგად იცოდა, რომ დემოკრატიული მმართველობის პირობებში არაფერი აძლევს პოლიტიკურ ლიდერს იმხელა ძალაუფლებას და ლეგიტიმურობას, როგორც ამომჩვეველთა პირდაპირი მხარდაჭერა.

საფრანგეთში პრემიერ-მინისტრს პრეზიდენტთან შედარებით ნაკლები ძალაუფლება და გავლენა აქვს, თუმცა უკანასკნელ პერიოდში ამ ორ ინსტიტუტს შორის გაცილებით მეტი ბალანსია, ვიდრე დე გოლის მმართველობის დროს იყო. პრემიერი პრეზიდენტის მიერ ირჩევა და ემსახურება მის ნებას. როგორც მთავრობის მეთაური, პრემიერი მართავს მინისტრთა კაბინეტს და საკანონმდებლო ორგანოს წინაშე პასუხისმგებელია საჯარო პოლიტიკასა და ეროვნულ თავდაცვაზე. პრემიერი და მისი კაბინეტი თვალყურს ადევნებს და აკონტროლებს მთავრობისა და ბიუროკრატის მუშაობას. თუმცა, მეხუთე რესპუბლიკის კონსტიტუცია ზუსტად არც განსაზღვრავს რა უფლებამოსილებანი და ფუნქციები აქვს პრეზიდენტს, და რა – პრემიერ-მინისტრს. დე გოლს, ფრანგულ პოლიტიკაში მისი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, მოსწონდა კონსტიტუციის მისეზური ინტერპრეტირების შესაძლებლობის არსებობა. ამიტომ, დე გოლის მმართველობის პერიოდში, საპრეზიდენტო ძალაუფლება ძალზე მოქნილი იყო და მოცემულ მომენტში ყველა საჭირო რესურსისა და ბერკეტის გამოსაყენების შესაძლებლობას უქმნიდა.

დე გოლის შემდგომ, არცერთი პრეზიდენტი არ ყოფილა ასე დომინანტური ფრანგულ პოლიტიკაში. მიუხედავად იმისა, რომ სოციალისტ ფრანსუა მიტერანს საფრანგეთის პრეზიდენტის პოსტი 14 წლის განმავლობაში ეკავა (1981-1995), მისი რეპუტაცია ვერასდროს მიუახლოვდა დე გოლის რეიტინგს. თუმცა, მიტერანის მმართველობის უმეტეს პერიოდში ძალთა ბალანსი მაინც პრეზიდენტის სასარგებლოდ იხრებოდა პრემიერის საპირისპიროდ. საფრანგეთს, მეხუთე რესპუბლიკის დაარსებიდან 1988 წლამდე, არ ჰყოლია ისეთი პრემიერი, რომელიც პრეზიდენტის ძალაუფლებას დაბალანსებდა ან დაჩრდილავდა. 1986 წლის ეროვნულ არჩევნებში მიტერანის სოციალისტურ პარტიაზე ცენტრისტულ-მემარჯვენე პარტიის გამარჯვების შემდგომ ორ წელიწადში საფრანგეთის პრემიერი ამ უკანასკნელის წარმომადგენელი ჟაკ შირაკი გახდა. 1997 წელს კი ლიონელ ჟოსპენი გახდა პრემიერ-მინისტრი მას შემდეგ, რაც მისმა სოციალისტურმა პარტიამ ეროვნულ არჩევნებში დაამარცხა ორი წლის წინ პრეზიდენტად არჩეული შირაკის მომხრეები ნაციონალურ ასამბლეაში. ორივე შემთხვევაში, პრეზიდენტის პარტიის წარუმატებლობა პარლამენტში საპრეზიდენტო გავლენის შესუსტებასა და ახალი პრემიერის (და მთავარი ოპოზიციური პარტიის ლიდერის) თუნდაც დროებით პოლიტიკურ უპირატესობაში გამოიხატა.

რბმუნალი ასამბლეის შგღუდული ბბლი

თუკი საპრეზიდენტო ინსტიტუტი მეხუთე რესპუბლიკის რეალური პოლი-

ტიკური მონაპოვარია, გარკვეულწილად შესუსტდა საპარლამენტო შტო. იგი ორ პალატად: სენატად და ეროვნულ ასამბლეად არის გაყოფილი. საფრანგეთის სენატი, რომელსაც შეზღუდული უფლებამოსილება გააჩნია, ირჩევა არაპირდაპირი გზით, ხოლო **ეროვნული ასამბლეა** ირჩევა პირდაპირი წესით მრავალმანდატიანი რაიონებიდან ორმაგი ხმის მიცემით (ორეტაპიანი არჩევნების შედეგად). ეროვნულმა ასამბლემ უნდა დაამტკიცოს ყველა წარდგენილი კანონპროექტი და ამდენად აღასრულოს მისი ძირითადი საკანონმდებლო უფლებამოსილება. თუმცა, 1958 წლის კონსტიტუციაში კანონის ცნება საკმაოდ ვიწროდ არის განმარტებული. ბევრი ნახევრად საკანონმდებლო გადაწყვეტილება აღმასრულებლის კომპეტენციაში რჩება, რომელსაც, სხვათა შორის, „ბრძანებულებითი კანონის“ გამოცემის უფლება აქვს.

ეროვნული ასამბლეა უფრო საინტერესოა იმ უფლებამოსილებების განხილვის თვალსაზრისით, რომელიც მას არ გააჩნია, ნაცვლად იმის ჩამოთვლისა, რაც მის კომპეტენციაში შედის. აღმასრულებელი ხელისუფლება განსაზღვრავს საფრანგეთის პარლამენტის დღის წესრიგს. პარლამენტს გააჩნია მხოლოდ კომიტეტების შეზღუდული რაოდენობა, მას შეუძლია იმუშაოს წელიწადში მხოლოდ ექვსი თვის განმავლობაში და არა აქვს ფინანსური კანონპროექტების წარდგენის უფლება. თუკი ის რაიმე მიზეზით ვერ მოახერხებს აღმასრულებლის მიერ წარდგენილი ბიუჯეტის დამტკიცებას მოცემულ ვადამდე, მაშინ ბიუჯეტი ძალაში შედის აღმასრულებლის დეკრეტის საფუძველზე. მეტიც, შესაძლოა აღმასრულებელმა მოსთხოვოს პარლამენტს კანონპროექტთა მთელ პაკეტს ერთდროულად უყაროს კენჭი. დაბოლოს, მთავრობას შეუძლია რაიმე კონკრეტულ ქმედებაზე მოითხოვოს პარლამენტისაგან ნდობის ხმა. თუ ამგვარ შემთხვევაში პარლამენტის გადაწყვეტილება იქნება უარყოფითი, მაშინ ეროვნული ასამბლეა ფაქტობრივად ითხოვს მთავრობის გადაყენებას და პრეზიდენტს ანიჭებს არჩევანის უფლებას, დააკომპლექტოს ალტერნატიული მთავრობა ან დანიშნოს ახალი არჩევნები. მაგრამ, როგორც წესი, კანონმდებლებს არცთუ ისე ხიბლავთ ახალი არჩევნების იდეა, მით უმეტეს, თუ მათ მთავრობისათვის უნდობლობის გამოცხადებით გავლენიანი პრეზიდენტის უკმაყოფილება გამოიწვევს.

დე გოლი იმდენად შორს წავიდა პარლამენტზე კიდევ უფრო დიდი უპირატესობის მოსაპოვებლად, რომ მან საკმაოდ საინტერესოდ შეაკავშირა რამდენიმე ცალკეული კონსტიტუციური დებულება. მისი მითითებით, მთავრობას შეეძლო მოეთხოვა საკითხთა პაკეტზე კანონმდებელთა მხარდაჭერა ერთიანი კენჭისყრის გზით და შემდგომ ეს მხარდაჭერა სულაც ნდობის უპირობო გამოცხადებად ექცია. მას შემდეგ, რაც 1969 წელს დე გოლმა დატოვა პოლიტიკა, საფრანგეთის პრეზიდენტები ეროვნულ ასამბლეს შედარებით უფრო მეტი პატივისცემით ეპყრობიან.

პდლიფიქტი პატციომი

საფრანგეთში პოლიტიკური პარტიების საკმაოდ დიდი სპექტრია. ევროპის სხვა მრავალპარტიულ სისტემათა მსგავსად, საფრანგეთშიც პოლიტიკური პარტიები კლასიფიცირებულნი არიან მემარჯვენე და მემარცხენე ძალებად. უმნიშვნელოვანესი მემარცხენე პარტიები არიან კომუნისტური და სოციალისტური (შესაბამისად, რადიკალური და ლიბერალური ორიენტაციის).

ჟაკ შირაკმა, ნეოგოლისტმა პრემიერ-მინისტრმა 1995 წლის მაისში სოციალისტი პრეზიდენტი ფრანსუა მიტერანი შეცვალა. 1997 წლის ივნისში პრეზიდენტმა შირაკმა ახალი საპარლამენტო არჩევნები მოითხოვა და იძულებული გახდა სოციალისტი ლიონელ ჟოსპენი დაესახელებინა ახალ პრემიერ-მინისტრად, მას მერე რაც ცენტრისტული პარტიები მემარცხენე პარტიებთან დამარცხდნენ. 2002 წლის გაზაფხულზე ჟოსპენი საპრეზიდენტო არჩევნებში მარცხის შემდეგ გადადგა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ 1970 წლამდე კომუნისტური პარტია საშუალოდ ხმათა 20 პროცენტს იღებდა ეროვნულ არჩევნებში. თუმცა, ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში მისი პოზიციები მნიშვნელოვნად შესუსტდა. სოციალისტური პარტია იქცა მემარცხენეთა მხარდაჭერის ძირითად მიმღებად. 1981 წელს სოციალისტურმა პარტიამ შთამბეჭდავი გამარჯვება მოიპოვა არჩევნებში, ხოლო მისი კანდიდატი, ფრანსუა მიტერანი საფრანგეთის პრეზიდენტი გახდა. მიუხედავად იმისა, რომ 1986 წლის არჩევნებში პარტიის მიმართ მხარდაჭერამ იკლო, სოციალისტებმა პოზიციები 1988 წელს მიტერანის ხელმეორედ არჩევისას აღიდგინეს და კვლავაც წამყვან პოლიტიკურ ძალად იქცნენ პარლამენტში (თუმცა, მათ არ ჰქონდათ მანდატების უმრავლესობა).

1990-იანი წლებში სახალხო მხარდაჭერა ცენტრისტულ-მემარჯვენე ძალებისაკენ გადაიხარა. 1993 წელს კი მათ აბსოლუტური გამარჯვება იზეიმეს და ეროვნულ ასამბლეაში დაიბრუნეს დომინანტური პოზიცია. ორი წლის შემდეგ, ნეოგოლისტი კანდიდატი – ჟაკ შირაკი არჩეული იქნა ქვეყნის პრეზიდენტად. შირაკის არჩევამ, რომელსაც დაემატა იმავე წელს ცენტრისტული-მემარჯვენე ძალების ტრიუმფი სენატის არჩევნებშიც, კონსერვატიული ძალებს მართვის სრული სადავეები ჩაუგდო ხელთ, თუმცა არა ხანგრძლივი ვადით. 1997 წელს პრეზიდენტ შირაკის მიერვე ვადაზე ადრე დანიშნულმა საპარლამენტო არჩევნებმა ყველა გააკვირვა, განსაკუთრებით თვითონ შირაკი, რომელიც მნიშვნელოვანი სახალხო მხარდაჭერის მოპოვებას ელოდა მისი სერიოზული ეკონომიკური პროგრამის გამო. მაგრამ მემარცხენე ძალებმა, ისევ სოციალისტთა ხელმძღვანელობით, დამაჯერებელი გამარჯვება მოიპოვეს. შირაკს აღარ ჰქონდა სხვა არჩევანი, გარდა სოციალისტი ლიონელ ჟოსპენის ახალ პრემიერ-მინისტრად გამოცხადებისა.

თავისთავად ის ფაქტი, რომ ჟან მარი ლე პენის ულტრა მემარჯვენე ნაციონალისტურმა პარტიამ 1997 წლის არჩევნებში მხოლოდ ერთი საპარლამენტო მანდატი მიიღო, საფრანგეთის ორეტაპიანი საარჩევნო პროცედურის უცნაური შედეგია. გამარჯვებულის გამოსავლენად საჭიროა არჩევნების მეორე ტურის ჩატარება იმ საარჩევნო ოლქებში, სადაც პირველ ეტაპზე ვერც ერთი კანდიდატი ვერ მიიღებს გადამწყვეტ უმრავლესობას (თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ 2002 წლის არჩევნებში ლე პენის შთამბეჭდავმა პოზიციებმა საპრეზიდენტო არჩევნების პირველ ტურში ულტრამემარჯვენეებს გაძლიერებისათვის დამატებითი ბიძგი მისცა). ხშირად, ურთიერთმსგავსი პოლიტიკური შეხედულებების მქონე პარტიები არჩევნების პირველ და მეორე ტურს შორის აყალიბებენ ალიანსებს, სხვადასხვა ოლქში ერთმანეთის კანდიდატების მხარდაჭერის პირობით, რითაც პარლამენტში მარგინალური და რადიკალური პარტიების გავლენა მცირდება.

ჯანსციფიცია ზეწოლის ქვეშ: მალანის გამაღცა

1964 წელს, პრემიერ-მინისტრმა ჟორჟ პომპიდუმ (რომელიც მოგვიანებით საფრანგეთის პრეზიდენტი გახდა, 1969-1974) მეხუთე რესპუბლიკის რთული ინსტიტუციონალური ბალანსი იმგვარად აღწერა, რომ ის დღეისთვისაც ადეკვატურია:

საფრანგეთმა აირჩია შუალედური მმართველობის ფორმა ამერიკულ საპრეზიდენტო სისტემასა და ბრიტანულ საპარლამენტო სისტემას შორის, სადაც სახელმწიფოს მეთაურის (რომელიც განსაზღვრავს საერთო პოლიტიკურ კურსს) ძალაუფლება სახალხო მხარდაჭერიდან მომდინარეობს, მაგრამ ამ ძალაუფლების განხორციელება მხოლოდ მთავრობასთან ერთად შეუძლია, რომელსაც თავადვე აირჩევს და წარადგენს, თუმცა ამ უკანასკნელმა, საკუთარი თავის გადასარჩენად, უნდა შეინარჩუნოს ასამბლეის ნდობა.⁵

მეხუთე რესპუბლიკამ საფრანგეთს სტაბილური დემოკრატია მოუტანა ნახევარ-საუკუნის განმავლობაში. 1958 წლის კონსტიტუციაზე დაფუძნებულმა სისტემამ უფრო კარგად იმუშავა, ვიდრე მისმა წინამორბედებმა, უკვე ოთხჯერ მეტხანს გასტანა ვიდრე მეოთხე რესპუბლიკა და გაცილებით უფრო ნაკლებ მერყევი აღმოჩნდა ვიდრე მესამე რესპუბლიკა. დე გოლის გავლენამ მისი პრეზიდენტობის შემდეგაც დიდ ხანს გასტანა. მისმა მემკვიდრეებმა განაგრძეს ეროვნულ ღირსებასა და დამოუკიდებლობაზე ორიენტირებული პოლიტიკა, რომელიც ემყარებოდა სწრაფად განვითარებად ევროპაში საფრანგეთის წამყვანი როლის დეგოლისეულ ხედვას, მის სურვილს, კიდევ უფრო აემალლებინა საერთაშორისო ასპარეზზე ქვეყნის პრესტიჟი (მათ შორის, როგორც ერთ-ერთი ბირთვული სახელმწიფოსი). დე გოლის მემკვიდრეობის კიდევ ერთ ილუსტრაციას წარმოადგენს ძლიერი ეროვნული ეკონომიკის მოდელი, სადაც, ფრანგული ტრადიციით, აღიარებულია სახელმწიფოს დიდი როლი და ასევე, გათვალისწინებულია საბაზრო ეკონომიკის პრინციპები.

მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში ეროვნული ასამბლეაც მხარს უჭერდა ამ პოლიტიკას. მხოლოდ ერთი ხანმოკლე გამოწვევის დადგა 1981 წლის შედეგებთან ერთად, რომელმაც სოციალისტებს აღმასრულებელ და საკანონმდებლო არჩევნებში გამარჯვება მოუტანა. წარმატებით შთაგონებულმა სოციალისტებმა,

ხელისუფლებაში მოსვლისთანავე გააძლიერეს სოციალური პროგრამები და ფრანგული ინდუსტრიის დიდი ნაწილის ნაციონალიზაცია მოახდინეს. თუმცა, როგორც კი საბაზრო ეკონომიკის საპირისპიროდ გატარებული მემარცხენე პოლიტიკის შედეგად ქვეყნის ეკონომიკამ სტაგნაცია დაიწყო, ამომრჩეველმა სოციალისტები დასაჯა და 1986 წლის არჩევნებში ძალაუფლების სადავეები ისევ მემარჯვენე-ცენტრისტებს დაუბრუნა. გზავნილი აშკარა იყო: საკმარისია, თავი დაგვანებეთ.

ზოგიერთი მოსაზრების თანახმად, რაც უფრო მოშორებულია პრეზიდენტი საზოგადოებრივი აზრისაგან, მით უფრო მეტად დემოკრატიული ხდება ფრანგული სისტემა იმ საზოგადოებისათვის, რომელსაც იგი ემსახურება. იქიდან გამომდინარე, რომ პრეზიდენტი 2000 წლამდე შვიდ წელიწადში ერთხელ, ხოლო ახალი პარლამენტი ხუთ წელიწადში ერთხელ მაინც ირჩევა, არჩევნების სიხშირე და მასთან დაკავშირებული მზადება ფრანგული პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაწილს წარმოადგენს. მართლაც, 1962-დან 1997 წლამდე თოთხმეტჯერ ჩატარდა არჩევნები. ერთ-ერთი ავტორის თქმით, „საარჩევნო ტაქტიკის ლოგიკიდან გამომდინარე, გრძელვადიან პროგრამებს მომენტალურ შედეგებზე გათვლილი პოლიტიკა და პარტიული ალიანსები სჭარბობს“.⁶ (არჩევნები კიდევ უფრო მეტი სიხშირით ტარდება აშშ-ში, მაგრამ წარმომადგენელთა პალატის არჩევნები ყოველ ორ წელიწადში ან სენატის მესამედის განახლებასთან დაკავშირებული პროცესები, როგორც წესი, დიდი ელექტორალური ინტერესით და აქტივობით არ გამოირჩევა).

მეხუთე რესპუბლიკის დასაწყისში არსებობდა იმის პოტენციური საფრთხე, რომ საფრანგეთის **გაყოფილი აღმასრულებელი ხელისუფლება** მნიშვნელოვან წინააღმდეგობებს შექმნიდა იმ შემთვევაში, თუ პრეზიდენტი და პრემიერი სხვადასხვა პოლიტიკური ძალების წარმომადგენლები იქნებოდნენ, სხვადასხვა პოლიტიკურ იდეოლოგიას გაატარებდნენ და განსხვავებული პოლიტიკური ხედვა ექნებოდათ. დღემდე სამი ამგვარი პრეცედენტი იყო, თუმცა ამას რაიმე მნიშვნელოვანი პრობლემა ნამდვილად არ გამოუწვევია. 1986 წელს, როცა მემარჯვენე ძალებმა გაიმარჯვეს ეროვნულ არჩევნებში, სოციალისტი პრეზიდენტი ფრანსუა მიტერანი იძულებული იყო მოეწვია პარიზის ნეოგოლისტი მერი ჟაკ შირაკი პრემიერად, რომელსაც უნდა ჩამოეყალიბებინა ახალი მთავრობა. 1993 წელს, როცა სოციალისტები განმეორებით დამარცხდნენ საპარლამენტო არჩევნებში მემარჯვენე-ცენტრისტული კოალიციის მიერ, მიტერანი ისევ იძულებული გახდა მოეწვია გამარჯვებული ძალის წარმომადგენელი ედუარდ ბალადური პრემიერ-მინისტრად. დაბოლოს, 1997 წლის ივნისში პრეზიდენტმა ჟაკ შირაკმა ანალოგიური გარემოებების გამო (მხოლოდ ამჯერად კონსერვატორებზე მემარცხენეების გამარჯვების მიზეზით), პრემიერ-მინისტრად სოციალისტი ლიონელ ჟოსპენი დანიშნა, რომელმაც, სხვათა შორის, 2002 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების პირველივე ტურში სამარცხვინო დამარცხება იწვინა შირაკის კანდიდატურასთან დაპირისპირების გამო.

გაყოფილი აღმასრულებელი ხელისუფლების პრობლემამ დღის წესრიგში **თანარსებობის** აუცილებლობა დააყენა, როცა გაყოფილი აღმასრულებელი ხელისუფლება სხვადასხვა პარტიების მიერ კონტროლდება. რამდენად კარგად მუშაობენ ერთად პრეზიდენტი და პრემიერ-მინისტრი სხვა საკითხია. როგორც აღვნიშნეთ, ამ ორ აღმასრულებელ ხელისუფლებას შორის ძალაუფლების ფორმალური გაყოფა ხშირად სამარცხვინო ფორმას იღებს და ხელისუფლებას ჩიხში აქცევს. მიუხედავად ამისა, „თანარსებობის“ ხანმოკლე გამოცდილებამ აჩვენა, რომ თავად სისტემას საფრთხე არ ექმნება.

ფრანგული დღის წესრიგი: მაგალითი

კვლევა და მსოფლიო ვაჭრობა

საფრანგეთი ფრთხილად აგრძელებს ევროკავშირის ფარგლებში გაფართოებულ სავაჭრო შესაძლებლობებათა მხარდაჭერას. მიუხედავად ამისა, ბოლოდროინდელი გამოკვლევები ცხადად ადასტურებს ფრანგების უმრავლესობის შეხედულებას, რომ ევროკავშირთან მჭიდრო ურთიერთობა „ძალზე ბევრ მსხვერპლს“ მოითხოვს. პრეზიდენტ მიტერანის ხელმძღვანელობით საფრანგეთმა მხარი დაუჭირა ეკონომიკური ინტეგრაციის მიმართულებით სვლას. თუმცა, საფრანგეთის ბევრ ტრადიციულ პროდუქტს გერმანელი და სხვა ევროპელი ქვეყნების კონკურენტების მხრიდან საფრთხე დაემუქრა. ფრანგი ფერმერები განსაკუთრებული სიმკაცრით მოითხოვდნენ პროტექციონისტური ზომების მიღებას ზოგჯერ გააფთრებული პროტესტებისა და დემონსტრაციების (მაგალითად, ტრაქტორებით ძირითადი ქუჩებისა და გზების გადაკეცვა) გამართვით. ევროპულ სავალუტო კავშირში განუვრიაინებას აზრთა დიდი სხვადასხვაობა მოჰყვა, რადგან ფრანგული საზოგადოების დიდი სექტორი ნებისმიერ სუპრანაციონალურ და საერთაშორისო ორგანიზაციებთან მიმართებაში ყოველთვის გააფთრებით იცავდა ეროვნული სუვერენიტეტის იდეას. ამას გარდა, უნიფიცირებული ევროპული ვალუტის შემოღება დამოკიდებული იყო ეროვნული ბიუჯეტის დეფიციტის მთლიანი შიდა პროდუქტის 3%-მდე შემცირებაზე – სტანდარტი, რამაც პრეზიდენტ შირაკის ბიუჯეტის შეკვეცის ზომების მხარდაჭერა აიძულა. ეს არაპოპულარული ღონისძიებები, თავის მხრივ, სოციალისტებისა და სხვა მემარცხენე პარტიების ხელში 1997 წლის ივნისის არჩევნებში შირაკის პარტიის დამარცხების იარაღად იქცა.

უმუშევრობა და უდნობიერება

თანამედროვე ფრანგულ საზოგადოებაში ფართოდ გავრცელებული იმედგაცრუების მიზეზების გამოცნობა ძნელი არ არის. 1996 წელს გადასახადებმა და უმუშევრობამ რეკორდულ მაჩვენებელს მიაღწია, ხელფასები გაიყინა, საზოგადოებრივი დანახარჯები და სექტორი შეიკვეცა; ეროვნული ვალი 1993 წლის მშპ-ს 45.4%-დან 1997 წელს დაახლოებით 58%-მდე გაიზარდა. ფრანგული ეკონომიკა 1996 წელს წელი ტემპით 0.9%-ით, ხოლო 1997 წელს დაახლოებით 2.6%-ით გაიზარდა. საფრანგეთი უმუშევრობის მაღალი დონით - 12%-ით, ევროკავშირში ესპანეთის შემდეგ მეორე ადგილზე იყო. ეს მუდმივი პრობლემა კიდევ უფრო ამძაფრებს დაძაბულ ურთიერთობებს პროფკავშირებში გაერთიანებულ მუშებსა და ხელისუფლებას შორის იმ ქვეყანაში, სადაც მუშები ხშირად აწყობენ გაფიცვებსა და დემონსტრაციებს. ბევრი ფრანგი ხედავს მჭიდრო კავშირს უმუშევრობასა და ემიგრაციას შორის – ემიგრანტები თანახმა არიან დაბალ ხელფასად იმუშაონ, ქალაქებში იყრიან თავს და შეზღუდული სამუშაო ადგილებისათვის კონკურენციაში ებმებიან.

უდნობიერები უსაფრთხოებისა და უდნობიერების ზრდის დამალაწესმა

უმუშევრობის შესამცირებლად ფრანგებს ეკონომიკური ზრდა სჭირდებათ. პრე-

მიერ-მინისტრმა ლიონელ ჟოსპენმა 1997 წელს თავისი საარჩევნო კამპანიის დროს 350 ათასი სამოქალაქო მოსამსახურის დასაქმებისა და სამუშაო კვირის 39 საათიდან 35 საათამდე შემცირების პირობა დადო ხელფასის შემცირების გარეშე. გასაგებია მიზეზების გამო ამ ზომათა პოპულარობის მიუხედავად, საფრანგეთი მსოფლიო ეკონომიკურ კონკურენციაში არასახარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდა – ფრანგული ეკონომიკისათვის სასიცოცხლოდ აუცილებელ გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდას საფრთხე შეექმნა.

უმჯობესება და საზოგადოება

უკიდურესი მემარჯვენე ეროვნული ფრონტი ჟან მარი ლე პენის ხელმძღვანელობით ყველაზე სერიოზულად მოექცა ემიგრაციის საკითხს. ამჟამად საფრანგეთში ძირითადად ჩრდილოეთ აფრიკიდან ჩამოსული 3 მილიონზე მეტი არაბი და აფრიკისა და აზიის ყოფილი კოლონიებიდან ემიგრირებული მრავალი ადამიანი ცხოვრობს. უმუშევრობამ და ქალაქების სახის დაკარგვამ პოლიტიკური დევნილების, ლტოლვილების და თავშესაფრის მაძიებართა მიმართ ტრადიციული ფრანგული სტუმართმოყვარეობა შეასუსტა. საზოგადოების მხრიდან ზენოლისა და უკიდურესი მემარჯვენეების პრეტენზიების საპასუხოდ ხელისუფლებამ გააძლიერა მოთხოვნები არალეგალური ემიგრანტების მიმართ და პოლიტიკური დევნილების მიერ თავშესაფრის ძიებას მეტი სკეპტიციზმით მოექცა. უცხოელები, ტურისტების ჩათვლით ხშირად ჩივიან, რომ მათ საფრანგეთში გულლიად არ ხვდებიან. ლე პენის მეორე ადგილმა 2002 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების პირველ ტურში საფრანგეთი (და მთელი ევროპა) შოკში ჩააგდო; მიუხედავად იმისა, რომ შირაკმა საბოლოოდ სრული გამარჯვება მოიპოვა, ლე პენი და მისი მიმდევრები წამყვანი პარტიებისათვის სერიოზულ საფრთხეს წარმოადგენენ.

სასამართლო სისტემა

საფრანგეთის სასამართლო სისტემა დაყოფილია ორი უმთავრესი ტიპის სასამართლოდ: ჩვეულებრივი სასამართლო და ადმინისტრაციული სასამართლო. მიუხედავად ამ საკმაოდ რუტინული კლასიფიკაციისა, საფრანგეთის იურიდიული სისტემა რამდენიმე საკმაოდ საინტერესო და უჩვეულო ინოვაციას შეიცავს. მაგალითად, იუსტიციის უმაღლესი საბჭო რესპუბლიკის პრეზიდენტის თავმჯდომარეობით განიხილავს სასამართლო დანიშნულებებისა და დისციპლინურ საკითხებს. უზენაესი სასამართლო უფლებამოსილია გაასამართლოს რესპუბლიკის პრეზიდენტი ქვეყნის ლაღატიისათვის და ხელისუფლების წევრები საჯარო ვალდებულებების შესრულებისას კრიმინალური დანაშაულის ჩადენისათვის.

საკონსტიტუციო საბჭო შედგება ცხრა მოსამართლისა (რომელთაგანაც სამი რესპუბლიკის პრეზიდენტის, სამი – ნაციონალური ასამბლეის პრეზიდენტის, ხოლო დანარჩენი სამი კი – სენატის პრეზიდენტის მიერ არის დასახელებული) და ასევე ქვეყნის ყველა ყოფილი პრეზიდენტისაგან. მას სასამართლო მეთვალყურეობის ფუნქციაც აქვს, რაც საკმაოდ მნიშვნელოვანია ფრანგულ სისტემაში. იგი ზედამხედველობს პრეზიდენტის არჩევნებს და ასევე ძალუძს წინააღმდეგობრივი

საკანონმდებლო დავების გამოძიება და გადაწყვეტა. გარკვეულ შემთხვევებში, მას შეუძლია მოამზადოს დასკვნები მომავალი კანონმდებლობის ან უკვე ძალაში შესული კანონების კონსტიტუციურობის შესახებ. საბჭოსათვის გადაცემული საქმეები არ ატარებს ინდივიდუალური დავების ან მიმართვის ხასიათს (როგორც ეს აშშ-შია). ეს საქმეები საბჭოში ხელისუფლების დანარჩენი ორი შტოს სპეციალური მიმართვის საფუძველზე შეიძლება მოხვდეს. აქედან გამომდინარე, საკითხები, რომელსაც საბჭო განიხილავს, ძირითადად პოლიტიკურია და პირდაპირ ეხება კონსტიტუციური უფლებამოსილებების განხორციელებას ხელისუფლების სხვადასხვა შტოსა თუ სტრუქტურის მიერ.

მუშაობს თუ არა დემოკრატია სათანადოში?

საფრანგეთი მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ხანდაზმული დემოკრატიული ტრადიციების მატარებელი ქვეყანაა. საფრანგეთის რევოლუცია ამერიკის რევოლუციიდან მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ მოხდა და თითქმის სწორედ იმ ისტორიულ მომენტში, როცა ამერიკელი დამფუძნებლები ფილადელფიაში განიხილავდნენ მსოფლიოში პირველი კონსტიტუციური დემოკრატიის მოდელის შექმნის საკითხს. ორივე რევოლუციამ თავისუფლება აღიარა უმთავრეს პრინციპად და ორივემ მიიჩნია პოლიტიკური თანასწორობა (იგივე დემოკრატია) თავისუფლების დაცვის საუკეთესო, თუ არა ერთადერთ საშუალებად. მაგრამ საფრანგეთის გზა დემოკრატიაზე ამერიკასთან შედარებით გაცილებით უფრო გრძელი და რთული აღმოჩნდა. ხუთჯერ სცადეს ფრანგებმა ამ სისტემის წარმატებით აწყობა და მართებულად გათავისება და მართლაც მიაღწიეს ამას. დღესდღეობით საფრანგეთს აქვს ძლიერი ეკონომიკა (რომელიც ხანდახან მაინც აწყდება პრობლემებს), ძლიერი სამოქალაქო საზოგადოება (რომელიც დროდადრო სტუდენტების, ფერმერებისა თუ მუშათა ჯგუფების საპროტესტო აქტივობითაც გამოიხატება) და მრავალფეროვანი კულტურა. საფრანგეთი ახალი ევროპის ლიდერია (ევროკავშირი), მისი შედეგებით დიდი მეზობლის (და ისტორიული მოწინააღმდეგის) გერმანიის თანასწორი პარტნიორი და ჩრდილოეთ ატლანტიკის ხელშეკრულების ორგანიზაციის (ნატოს) ერთ-ერთი წამყვანი წევრი. ქსენოფობიური პოლიტიკის უარყოფა უმრავლესობის მიერ, რაც 2002 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების მეორე ტურში ჟან მარი ლე პენის დამარცხებამ ცხადყო, საფრანგეთის ელექტორატის სამოქალაქო სიმწიფეზე მიუთითებს. საფრანგეთში, ყველა შესაბამისი პარამეტრის მიხედვით, დემოკრატია ფუნქციონირებს კარგად (რამდენადაც ეს საერთოდ შესაძლებელია იდეალურისგან შორს მყოფ მსოფლიოში).

გერმანია: ფედერალიზმი მილიტარიზმის წინააღმდეგ

თანამედროვე გერმანიამ ჩამოყალიბება დაიწყო მე-19 საუკუნის ბოლო პერიოდში, როცა ორი შთამბეჭდავი სამხედრო გამარჯვების (1866 წელს ავსტრიაზე, ხოლო 1871 წელს საფრანგეთზე) შედეგად აღზევდა ევროპულ ასპარეზზე. მეოცე საუკუნის განმავლობაში გერმანიის მშფოთვარე ისტორიის გასაგებად, აუცილებელია მისი წარუმატებელი დემოკრატიული ექსპერიმენტის განხილვა.

უაიმატის ტესპუმიკა

ჰიტლერის მესამე რაიხი აღმოცენდა ვაიმარის რესპუბლიკაში, რომელიც თავის მხრივ გერმანიაში კონსტიტუციური დემოკრატიის ჩამოყალიბების პირველი ექსპერიმენტი იყო. ბევრი ექსპერტი მიიჩნევს, რომ პრობლემა იყო არა ვაიმარის რესპუბლიკის წარუმატებლობა თავისთავად, არამედ წარმატების შანსის არარსებობა. დაარსებისთანავე, 1919 წელს იგი ასოცირებული იყო გერმანიის სამარცხვინო დამარცხებასთან პირველ მსოფლიო ომში და შეზღუდული იყო ვერსალის სამშვიდობო ხელშეკრულებით დადგენილი მკაცრი პირობებით. რესპუბლიკას დაკისრებული ჰქონდა მძიმე კომპენსაცია გამარჯვებულთა ალიანსის მხრიდან, რამაც გამოიწვია მწვავე ეკონომიკური პრობლემები, უმუშევრობის მაღალი დონე, ბიზნესის ჩავარდნა, სწრაფი ინფლაცია და შედეგად, ვაიმარის რესპუბლიკის შესუსტება. ამგვარი დაძაბული ვითარების ფონზე, გერმანულმა საზოგადოებამ პოლარიზება განიცადა უკიდურეს მემარჯვენე და უკიდურეს მემარცხენე მიმდინარეობებად. ექსტრემიზმის აღმოცენებამ კი თავისთავად ხელისუფლების კრიზისი განაპირობა. ერთ-ერთი ექსპერტის შეფასებით: „სტაბილური დემოკრატიული მმართველობა ვაიმარის რესპუბლიკის არსებობის პერიოდში მუდმივად საფრთხის ქვეშ იმყოფებოდა. ქვეყანა იმართებოდა... არაპოპულარული უმცირესობათა კაბინეტების, შიგნიდან სუსტი „დიდი კოალიციების“, ან კიდევ, პარლამენტს მიღმა ავტორიტარული საპრეზიდენტო კაბინეტების მიერ.“⁴⁷

თუ წარსულს გადავავლებთ თვალს, აშკარაა, რომ ვაიმარის რესპუბლიკის დაცემა გარდაუვალი იყო. როგორც ვარაუდობენ, ძალიან ცოტა დემოკრატია თუ შეძლებდა ამგვარი წინააღმდეგობების დაძლევას. ძნელია იმის წარმოდგენაც, შედგებოდა თუ არა დემოკრატია პირველი მსოფლიო ომის შემდგომ გერმანიაში უფრო უკეთეს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პირობებში. ბოლოს და ბოლოს, კანცლერ ოტო ფონ ბისმარკისა (1871-1890) და ვილჰელმ II-ის მმართველობის (1888-1891) პერიოდში გერმანია დემოკრატიულობის იდეისაგან ნამდვილად ძალიან შორს იდგა. ამ ავტორიტარი მმართველების დროს, სიტყვის თავისუფლება, პოლიტიკური მონაწილეობა და პარტიული პოლიტიკა აკრძალული იყო. მეტიც, მმართველისადმი მორჩილება გერმანულ თავისებურებად იქცა. ამდენად, გერმანული საზოგადოება 1919 წელს, როგორც ჩანს, მოუმზადებელი იყო დემოკრატიისათვის. თუმცა ამავდროულად, ვერსალის შეთანხმებით დაწესებულმა არაშორსმჭვრეტელმა სადამსჯელო პოლიტიკამ კიდევ უფრო დაამძიმა დემოკრატიის განვითარებისათვის ისედაც არახელსაყრელი გარემო. ამ გამოცდილების გათვალისწინებით, 1949 წელს ერთი ძირითადი კითხვა გაჩნდა: საერთოდ, შესაძლებელი იყო თუ არა დემოკრატიის მუშაობა ოდესმე იმ ქვეყანაში, რომელიც ცოტა ხნის წინ თავს უხრიდა სასტიკ ტირანს (ჰიტლერს), ემსახურებოდა ტოტალიტარულ მთავრობას (ნაცისტურ რეჟიმს) და თვალს ხუჭავდა, როცა მილიონობით უდანაშაულო ადამიანს (მათ შორის ბავშვებს) გაზის კამერებში ხოცავდნენ?

გაცდული გუბანია: ცივი ომის მინიმდელი

გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის (დასავლეთი გერმანიის) საფუძვლების გაანალიზება მნიშვნელოვანია მისი შემდგომი განვითარების შესაფასე-

ბლად. მეორე მსოფლიო ომბა დაანგრია გერმანია. ქვეყანა და მისი დედაქალაქი ბერლინი გაყოფილი იქნა ალიანსის წევრებს (აშშ, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და საბჭოთა კავშირი) შორის. თავდაპირველი განზრახვა იყო საოკუპაციო ზონების გაერთიანება და მათი თვითმმართველობისათვის შემზადება, მაგრამ საბჭოთა კავშირმა უარი განაცხადა მის კონტროლს ქვემ მყოფი სეგმენტის დათმობაზე. ეს უკანასკნელი გამოცხადდა გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკად (აღმოსავლეთი გერმანია), მაშინ როცა დასავლეთ გერმანიამ დანარჩენი სექტორები გააერთიანა. 1949 წლიდან 1990 წლამდე გერმანელი ერი გაყოფილი იყო. ბერლინი, ისტორიული დედაქალაქი, იქცა აშშ-სა და საბჭოთა კავშირის შორის ცივი ომის ღია პლაცდარმად. ორად გაყოფილი გერმანია მსოფლიოს დასავლეთისა და აღმოსავლეთის მკვეთრ პოლიტიკურ დაყოფას შეახსენებდა, იგი საფრთხეს უქმნიდა მთლიანად მსოფლიოს მომავალს.

მიუხედავად იმისა, რომ აღმოსავლეთ გერმანია აღმოსავლეთ ევროპის ყველაზე განვითარებულ კომუნისტურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა, დასავლეთ გერმანიის ეკონომიკური მდგომარეობა მასთან შედარებით ბევრად წარმატებული იყო. დასავლეთ გერმანიის ეკონომიკური განვითარება და მისი აღმასვლის დაუჯერებლად სწრაფი ტემპი მეორე მსოფლიო ომის დამანგრეველი ეფექტის ფონზე, სასწაულადაც კი მონათლეს. 1960 წელს დასავლეთ გერმანია ევროპის ახლადჩამოყალიბებული საერთო ბაზრის დასაყრდენად იქცა, რაც შემდგომ მსოფლიოს უმსხვილეს სავაჭრო გაერთიანებად და თანდათან ერთიან ევროპულ ეკონომიკად ჩამოყალიბდა. ჩვენ მას დღეს ევროკავშირის სახელით ვიცნობთ. იმავდროულად, დასავლეთ გერმანიის ეკონომიკა კვლავაც რჩება ევროპის ყველაზე დინამიურ ძალად.

ასევე შთამბეჭდავი აღმოჩნდა დემოკრატიის წარმატება დასავლეთ გერმანიაში, მისი აღმოსავლელი კომუნისტი მეზობლისაგან, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკისაგან განსხვავებით. უზარმაზარი განსხვავება ორ გერმანიას შორის გახდა მიზეზი 1961 წელს ბერლინის კედლის აშენებისა, რომელსაც აღმოსავლეთ გერმანელების (და სხვა აღმოსავლეთ ევროპელების) იზოლირება უნდა მოეხდინა დასავლეთისაგან და დასავლეთ ბერლინის გზით მათი დასავლეთში გაქცევის შესაძლებლობა აღეკვეთა. ბერლინის კედელი არა მხოლოდ დასავლეთ და აღმოსავლეთ ბერლინის წყალგამყოფს წარმოადგენდა, არამედ სიმბოლურად გამოხატავდა მათ შორის არსებულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ განსხვავებებს.

30 წლის შემდეგ გერმანია ისევ გაერთიანდა. თუმცა, მანამდე, ცხოვრების გაცილებით დაბალი სტანდარტების მქონე აღმოსავლეთ გერმანელებს ეკრძალებოდათ დასავლეთ გერმანიაში ემიგრირება და ვიზიტიც კი. საბჭოთა კავშირის ლიდერმა, მიხეილ გორბაჩოვმა (1985-1991) ახალი რეალიები შემოიტანა საბჭოთა კავშირის მიერ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აღმოსავლეთ ევროპაში დამყარებული არაპოპულარული და წარუმატებელი კომუნისტური რეჟიმები თანდათან დაუძლეველ პრობლემად იქცა. გორბაჩოვის პერიოდში, საბჭოთა კავშირს აღარ შესწევდა ამ წარუმატებელი ეკონომიკური სისტემებისა და დანგრევის პირას მყოფი სახელმწიფოების აღორძინების უნარი. აღმოსავლეთ გერმანიის რეჟიმის აღსასრული დადგა მაშინ, როცა აღმოსავლეთ ევროპაში ეროვნული წინააღმდეგობის ტალღა პიკში იყო: პოლონეთსა და უნგრეთს უკვე გადადგმული ჰქონდა მნიშვნელოვანი ნაბიჯები კომუნისტური რეჟიმის რღვევის მიმართულებით. მათ დიდად არ ჩამორჩებოდა ჩეხოსლოვაკია, რუმინეთი და ბულგარეთიც.

აღმოსავლეთ გერმანიის კომუნისტების რღვევა დაიწყო მასობრივი ემიგრაციებით.

ასობით ათასი ადამიანი გაიქცა უნგრეთის, პოლონეთისა და ჩეხოსლოვაკიის მიმართულებით, სადაც იქაური კომუნისტი ლიდერები უშედეგოდ ცდილობდნენ აზვირთებულნი ტალღის შეკავებას. იმავდროულად, ადგილზე დარჩენილი ათასობით აღმოსავლეთ გერმანელი მასობრივ დემონსტრაციებში იღებდა მონაწილეობას ბერლინში, ლაიფციგსა და სხვა ქალაქებში. ამას მოჰყვა ბერლინის კედლის ნგრევის ემოციური ეპიზოდები და აღმოსავლეთ გერმანიის რეჟიმის რღვევა 1989 წელს.

გაერთიანებული გერმანია: დემოკრატიის ფაქტობრივი

სულ რამდენიმე კვირაში სახალხო ზენოლის შედეგად დაემხო ერის ჰონეკერის [აღმოსავლეთ გერმანიის კომუნისტი ლიდერის – მთარგმნ. შენ.] რეჟიმი, რამაც გზა გაუხსნა ორი გერმანული სახელმწიფოს გაერთიანებას. ეს გაერთიანება უფრო სწრაფად მოხდა, ვიდრე ექსპერტთა უმრავლესობა ვარაუდობდა. 1990 წლის გაზაფხულზე გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკაში ჩატარებულ დემოკრატიულ არჩევნებში უმრავლესობამ მხარი არ დაუჭირა აღმოსავლეთ გერმანიის კომუნისტურ პარტიას. 1990 წლის ოქტომბერში, ორი გერმანია გაერთიანდა საერთო სახელმწიფო სივრცეში და ბერლინი აღდგენილი იქნა როგორც ახალი გერმანიის დედაქალაქი. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომ კი გერმანია ევროპის წამყვან სახელმწიფოდ იქცა.

თუმცა, გერმანიის გაერთიანება პირდაპირი გაგებით ძალიან ძვირი აღმოჩნდა და წელიწადში ათობით მილიარდი დოლარი „დაჯდა.“ აღმოსავლეთ გერმანიის ეკონომიკის რეაბილიტაციისთვის დასავლეთ გერმანელებს მოუხდათ 7,5 პროცენტით გაზრდილი საშემოსავლო და ასევე მომატებული ბრუნვის გადასახადის გადახდა. გაერთიანებას ასევე თან ახლდა სოციალური დაძაბულობა – მუშათა გაფიცვები, პოლიტიკური დემონსტრაციები, ეკონომიკური განვითარების შენელება, უმუშევრობის მაღალი დონე, იმიგრანტ მუშახელთან დაპირისპირება და ასევე, ულტრამემარჯვენე და ნეონაციისტი ექსტრემისტების აღზევება. 1990-იანი წლების მიწურულს გერმანიის აღმოსავლეთში უმუშევრობის დონე კვლავაც მაღალ ნიშნულს, 21 პროცენტს უტოლდებოდა – ანუ ორჯერ მეტი იყო, ვიდრე დასავლეთში. გერმანიაში ერთიანი ეკონომიკისა და ერთიანი საზოგადოების ჩამოყალიბებას კიდევ დიდი დრო დასჭირდება.

გერმანული ფედერალიზმი

დემოკრატია ნამდვილად ყვავის გერმანიაში. 1989 წლამდე გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა 10 ფედერალურ მიწას (*Länder*, მსოფლიოში *Land*) და ბერლინის დასავლეთ ნაწილს მოიცავდა. მას დაახლოებით აშშ-ის ორეგონის შტატის თანაზომადი ტერიტორია ეკავა. გაერთიანებამ კი ფედერალური რესპუბლიკის სტრუქტურა ექვსი ახალი მიწითა და, შესაბამისად, დამატებითი მოსახლეობითა და ტერიტორიით გააფართოვა. საინტერესოა იმის აღნიშვნა, რომ გაერთიანებული გერმანიის ანალოგიური ტერიტორიული ფართობის მქონე 25 სახელმწიფოც კი თავისუფლად „დაეტეოდა“ აშშ-ის კუთვნილ ტერიტორიულ ფართობზე. თუმცა, გერმანიის ფედერალიზმი, რომელიც ცენტრალურ ხელისუფლებაზე მუდმივ კონტროლს უზრუნველყოფს, უფრო პოლიტიკური მოვლენაა, ვიდრე გეოგრაფიული.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ მოკავშირეებმა დაადგინეს გერმანული მიწების საზღვრები, რომლებიც ფაქტობრივად მათ ისტორიულ საზღვრებს ემთხვეოდა. მიუხედავად იმისა, რომ გერმანიის გეოგრაფიული კომპაქტურობა ერთი შეხედვით გამორიცხავს რეგიონულ მრავალფეროვნებას, მნიშვნელოვანი განსხვავებები ჩვეულებებში, მიდგომებში, დიალექტში და ა.შ. მაინც თვალშისაცემია. თუმცა, ამგვარი რეგიონული თუ ადგილობრივი მრავალფეროვნება სულაც არ ახასიათებს ზოგიერთ მიწას და ამიტომაც გასაკვირი არ არის, რომ გერმანიის ფედერალური სისტემის შიგნით ამ ფედერალური ერთეულების სტანდარტიზაციის დონე უფრო მაღალია, ვიდრე აშშ-ის შტატების შემთხვევაში.

მიწები წარმოადგენს ქვაკუთხედებს გერმანული სისტემისა, რომელიც შეიქმნა პოლიტიკური დეცენტრალიზაციის მაღალი დონის უზრუნველსაყოფად. მიწების ხელისუფლების ძირითად უფლებამოსილებას განეკუთვნება ადგილზე კანონების ამოქმედება ისეთ სფეროებში, როგორცაა განათლება ან კულტურა. მხოლოდ მათ გააჩნიათ შესაბამისი ბერკეტები ფედერალურ დონეზე მიღებული კანონების აღსრულების უზრუნველსაყოფად, მათ შორის ადგილობრივ ადმინისტრაციებში შესაბამისი განკარგულებების გაცემისა და საგანმანათლებლო სისტემის მართვის

უფლება, ისევე როგორც საპოლიციო ძალაუფლება. დაბოლოს, მხოლოდ მათ გააჩნიათ პრესაზე ლიმიტირებული, მაგრამ მაინც გარკვეული შეზღუდვების დანესების უფლება.

მიუხედავად ამისა, ფედერალური ხელისუფლება ნამდვილად არ წარმოადგენს გერმანული სისტემის სუსტ რგოლს. ბერლინში განლაგებულ მთავრობას აქვს ექსკლუზიური საკანონმდებლო უფლებები საგარეო, სავალუტო და ფისკალური პოლიტიკის, მოქალაქეობის მინიჭების, სარკინიგზო კომუნიკაციის, საფოსტო მომსახურებისა და ტელეკომუნიკაციის, აგრეთვე საავტორო უფლებების სფეროებში. ზოგიერთი სხვა საკითხი, კერძოდ კი სამოქალაქო და სისხლის სამართლის კანონმდებლობა და ეკონომიკური რეგულაციები ცენტრალური და რეგიონული ხელისუფლების საერთო კომპეტენციების სფეროს განეკუთვნება.

გერმანია უფრო ფედერალურია ვიდრე აშშ; ფედერალური მიწები აღჭურვილნი არიან უფრო მეტი ძალაუფლებით და გადასახადების პროპორციულად უფრო დიდი წილიც ადგილობრივ ბიუჯეტში მიემართება. მაგალითისათვის, კერძოდ კორპორატიული საშემოსავლო გადასახადი ცენტრსა და მიწებს შორის თანაბრად ნაწილდება და თითოეული 40 პროცენტს იღებს, დანარჩენ 20 პროცენტი კი ქალაქების ბიუჯეტში მიდის. მიწები ასევე იღებენ დამატებითი ღირებულების გადასახადს (დღგ) ერთ მესამედს, რაც ევროპაში უდიდეს, მაგრამ ხშირად დაფარულ ბრუნვის გადასახადს წარმოადგენს. შედეგად, მაშინ როცა ბერლინიდან კიდევ გარკვეული დამატებითი თანხების გადარიცხვა ხდება ფედერალური ერთეულებისა და ქალაქების ბიუჯეტში, მათ არ უნევთ განმეორებითი მიმართვების გზავნა ცენტრში აშშ-ის შტატებისა და ქალაქების მსგავსად, რომლებიც ცდილობენ ამ გზით მიიღონ საჭირო დაფინანსება ვაშინგტონიდან.⁸

აღმასრულებელი ხელისუფლება

გერმანია წარმოადგენს საპარლამენტო მმართველობის ფორმას დანაწევრებული აღმასრულებელი ხელისუფლებით. ცენტრალური სამთავრობო ფიგურა არის კანცლერი, რომელიც პარლამენტის თანხმობით ნიშნავს და ათავისუფლებს კაბინეტის წევრებს. საგანგებო მგომარეობის შემთხვევაში, კანცლერი ხდება არმიის მთავარსარდალი და საჯარო პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებაზე პასუხისმგებელი პირი.

სახელმწიფოს მეთაურია პრეზიდენტი, რომელსაც მეტწილად მხოლოდ სიმბოლური ფუნქცია აქვს, გარდა იმ განსაკუთრებული შემთხვევისა, თუ პარლამენტი პოლიტიკურ ჩიხში მოექცევა.

დიდ ბრიტანეთში მეფისა თუ დედოფლის მსგავსად, გერმანიაში პრეზიდენტს პარტიული პოლიტიკის მიუხედავად შეუძლია შეინარჩუნოს ძალაუფლება და ამდენად განასახიერებდეს სისტემის განგრძობითობასა და სტაბილურობას. პრეზიდენტი ირჩევა არაპირდაპირი არჩევნების გზით ხუთი წლის ვადით. პარლამენტის ქვედა პალატაში უმრავლესობის პარტიის ლიდერი ხდება ქვეყნის კანცლერი. იმ შემთხვევაში, თუ ვერცერთი პარტია ვერ მოიპოვებს უმრავლესობას, და ხშირად ასეც ხდება პრაქტიკაში, მაშინ კანცლერს ირჩევს რამდენიმე პარტიისაგან შემდგარი მმართველი კოალიცია.

საკანონმდებლო ხელისუფლება

გერმანიაში საკანონმდებლო ხელისუფლება ორად არის გაყოფილი: ბუნდესტაგი წარმოადგენს პარლამენტის ქვედა პალატას და ბუნდესრათი – ზედა პალატას. ისევე როგორც საფრანგეთსა და დიდ ბრიტანეთში, გერმანიის ორპალატიან პარლამენტშიც, ქვედა პალატა უფრო მნიშვნელოვანია. თუმცა, ამ ორი ქვეყნისაგან განსხვავებით, ზედა პალატა (ბუნდესრათი) გერმანიაში გაცილებით უფრო ქმედითია და ფუნქციურად დატვირთული.

ბუნდესტაგი. ბუნდესტაგის თავმჯდომარე ყოველთვის ირჩევა უმრავლესობის პარტიის ლიდერთაგან. პროცედურული საკითხები მონესრიგებულია იმ ნორმებით, რომლებიც რაიხსტაგიდან (საკანონმდებლო ორგანო ომამდე) მომდინარეობს. მნიშვნელოვანი გადანყვეტილებები, როგორც არის საკომიტეტო დავალებების, დებატების დღის წესრიგის და საპარლამენტო მუშაობის სხვა ყოველდღიური საკითხების განსაზღვრა, ხდება უხუცესთა საბჭოს მიერ. ეს ორგანო შედგება ბუნდესტაგის პრეზიდენტის (თავმჯდომარის), მისი მოადგილეების და რამდენიმე სხვა წევრისაგან, რომელთაც ირჩევს თითოეული პარტია.

ბუნდესტაგის წევრები დემოკრატიულად ირჩევიან ოთხი წლის ვადით, თუმცა, როგორც სხვა საპარლამენტო სისტემებში, მათი ფუნქციონირების ვადა შესაძლოა შემცირებული იქნეს მთავრობისათვის უნდობლობის გამოცხადების შემთხვევაში. ამგვარ ვითარებაში, კანცლერი უნდა გადადგეს და პრეზიდენტმა უნდა დაითხოვოს პარლამენტი. თუმცა, გერმანიაში, სხვა საპარლამენტო სისტემებისაგან განსხვავებით, ძირითადი კანონი მოითხოვს „უნდობლობის ხმის კონსტრუქციულ“ გამოყენებას, რაც იმას გულისხმობს, რომ კანცლერი არ შეიძლება დათხოვნილი იქნას ბუნდესტაგის მიერ „უნდობლობის ხმით,“ თუ იმავდროულად წარდგენილი და არჩეული არ არის მისი შემცვლელი, ახალი კანცლერის კანდიდატურა.

ბუნდესტაგის ყველაზე მნიშვნელოვან კომპონენტებს წამოადგენს ფრაქციები. იმისათვის, რომ ჩამოაყალიბოს ფრაქცია, პოლიტიკურმა პარტიამ სულ მცირე 15 ადგილი უნდა მოიპოვოს პარლამენტში. ბუნდესტაგის პროცედურებითა და განაწესით, მხოლოდ ამ საპარლამენტო ორგანიზაციის მეშვეობით შეიძლება დეპუტატების წარდგენა კომიტეტებში და პარტიების ფორმალური აღიარება პარლამენტში. იმის გათვალისწინებით, რომ ძირითადი საკანონმდებლო სამუშაო მიმდინარეობს სწორედ კომიტეტების შიგნით, პარტიებისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია პარლამენტში ადგილების საკმარისი რაოდენობის მოპოვება და შესაბამისად ფრაქციის ჩამოყალიბება.

ბუნდესრათი. ზედა პალატის კომპეტენციას მიეკუთვნება ყველა ის საკითხი, რაც ცენტრალურ და რეგიონულ (მინების) ძალაუფლებათა ბალანსის დაცვას თუ შეცვლას გულისხმობს. ბუნდესრათის წევრები არიან მინების ხელისუფლების მიერ დანიშნული და არა არჩეული დეპუტატები და ბლოკური ხმის მიცემის პრინციპს იყენებენ. ამრიგად, გერმანულ მინებს გააჩნიათ ქმედითი და ფექტიანი ბერკეტი, რათა თავი დაიცვან ფედერალური ხელისუფლების მხრიდან შესაძლო შევიწროებისაგან. შედეგად, ბუნდესრათი მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ქმედითი და მნიშვნელოვანი ზედა საპარლამენტო პალატაა. გერმანიის მინები უმთავრეს როლს ასრულებენ ფედერალური პოლიტიკის განხორციელებაში, ისევე როგორც

საერთო ან გამიჯნული კომპეტენციის სფეროებისთვის შესაბამისი პოლიტიკის განსაზღვრაში, როგორც ეს ძირითადი კანონით არის განსაზღვრული.

პოლიტიკური პარტიები

პოლიტიკური პარტიების სისტემა იმგვარად იქნა ჩამოყალიბებული, რომ პარტიების რაოდენობა გარკვეულ ზღვარს არ გასცილებოდა და მცირე ექსტრემისტურ დაჯგუფებებს ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი როლის შესრულების შანსი არ ჰქონოდათ. პარტიებმა უნდა გადალახონ ხუთპროცენტის ბარიერი საერთო არჩევნებში და სულ მცირე სამ საარჩევნო რაიონში მოიპოვონ ადგილები იმისათვის, რომ ბუნდესტაგში იქნან წარმოდგენილნი.

კიდევ ერთი ფაქტორი, რაც ძირითადი პარტიების გაძლიერებას კიდევ უფრო უწყობს ხელს, არის ბუნდესტაგის არჩევნების პრინციპი. თითოეული ამომრჩეველი ორჯერ აძლევს ხმას: ერთს – კონკრეტულ კანდიდატს, მეორეს – პარტიის მიერ განსაზღვრულ სიას. არჩევნების ეს თავისებურება საშუალებას აძლევს ძირითად პარტიებს გადამწყვეტი როლი შეასრულონ პოლიტიკური და საჯარო კარიერის მოსურნეთა მომავლის განსაზღვრაში, რადგანაც ბუნდესტაგის შემადგენლობის ნახევარი პროპორციული არჩევნების, ანუ საარჩევნო რეგიონების პარტიული სიიდან ხვდება პარლამენტში. (პროპორციული წარმომადგენლობის სისტემაში პოლიტიკური პარტია არა მხოლოდ განსაზღვრავს სიაში ჩასმული კანდიდატების ვინაობას, არამედ მათ რანჟირებასაც: სიაში პირველს პრიორიტეტულად ყველაზე დიდი შანსი აქვს პარლამენტში მოხვედრისა, უკანასკნელს კი – ყველაზე ნაკლები).

1949 წლიდან გერმანიის ფედერალურ რესპუბლიკაში მხოლოდ ორი ძირითადი პარტია არსებობდა: სოციალ-დემოკრატიული პარტია (SPD) და კონსერვატიული ქრისტიან-დემოკრატიული კავშირი/ქრისტიან-სოციალისტური კავშირი (CDU/CSU). გარდა ამისა, შედარებით უფრო მომცრო თავისუფალ-დემოკრატიული პარტია (FDP) ახერხებდა ძალაუფლების შენარჩუნებას, გააჩნდა მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ფუნქცია და ასრულებდა გადამწყვეტ როლს მმართველი ძალის განსაზღვრაში თანაბარი ძალის მქონე ორ პარტიას შორს ერთ-ერთთან კოალიციური ერთობის ჩამოყალიბებით. თითქმის თანაბარი ხმების მქონე ორი მსხვილი პარტიისათვის თავისუფალ-დემოკრატიების ხმებს ხშირად გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ბუნდესტაგში. ამიტომაც, შედარებით მცირე პარტიის დიდი გავლენა ხშირად არაპროპორციულიც კი იყო მის მასშტაბთან მიმართებაში. იგი კოალიციურ მთავრობათა უმრავლესობაში უმცროსი პარტნიორის სტატუსით წარმატებით სარგებლობდა.

ახლო წარსულში კიდევ ერთი, მწვანეთა პარტია დამკვიდრდა როგორც მცირე, მაგრამ ანგარიშგასაწევი ძალა. აღნიშნული პარტია სათავეს იღებს გარემოს დაცვის საკითხებზე აღზევებული სოციალური მოძრაობიდან. 1998 წელს, როდესაც სოციალ-დემოკრატებმა დაამარცხეს ქრისტიან-დემოკრატები არჩევნებში, მაგრამ ვერ დააგროვეს ხმათა (და შესაბამისად ადგილების) უმრავლესობა პარლამენტში, მათ შექმნეს კოალიცია მწვანეთა პარტიასთან მთავრობის ჩამოსაყალიბებლად, შედეგად გერჰარდ შროდერი, სოციალ-დემოკრატების ლიდერი, გახდა გერმანიის კანცლერი, ხოლო იოჰა ფიშერი, მწვანეთა ლიდერი – გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრი. გარდა ამისა, მწვანეებმა რამდენიმე სხვა პოსტიც დაიკავეს კაბინეტში. ეს იყო პირველი შემთხვევა, როცა მწვანეთა პარტია გერმანიის ხელისუფლებაში აღმოჩნდა.

ამავდროულად, არსებობს რამდენიმე მცირე, მაგრამ საკმაოდ აქტიური ულტრა-მემარჯვენე პოლიტიკური გაერთიანება, რომლებიც გერმანული ნაციონალიზმის აღზევებისაკენ მიისწრაფვიან, მიუხედავად ქვეყნის მოსახლეობის ეთნიკური, რასობრივი თუ რელიგიური მრავალფეროვნებისა, მათ შორის მუსლიმური და ებრაული უმცირესობით. ამგვარ პარტიებს განეკუთვნება: ნაციონალურ-დემოკრატიული პარტია (NPD), გერმანიის სახალხო კავშირი (GVL) და რესპუბლიკური პარტია. ჯერჯერობით ეს უკიდურესად მემარჯვენე ძალები მხოლოდ მცირეოდენი მხარდაჭერით სარგებლობს თუმცა, გერმანიაში ულტრამემარჯვენე ექსტრემიზმის გაძლიერება თავისთავად შემამფოთებელია ქვეყნის პოლიტიკური წარსულის გამო, რომელიც ჰიტლერის რეჟიმსა და ჰოლოკოსტთან არის დაკავშირებული.

სასამართლო სკლისუფლება

გერმანიის სხვა ფედერალური ინსტიტუტების მსგავსად, სასამართლო სისტემაც იმგვარად იქნა ჩამოყალიბებული, რომ შეეკავებინა ცენტრალური ხელისუფლების მიერ ძალაუფლების კონცენტრირების საფრთხე. სასამართლო სისტემა, რომლის ზემდომ ინსტანციას ფედერალური უზენაესი სასამართლო წარმოადგენს, მუშაობს ოთხი სპეციალიზებული ტრიბუნალის ირგვლივ. ესენია: შრომის ფედერალური სასამართლო, ფედერალური სოციალური სასამართლო, ფედერალური ფინანსური სასამართლო და ფედერალური ადმინისტრაციული სასამართლო. პოლიტიკური თვალსაზრისით, ყველაზე მნიშვნელოვან სასამართლო სტრუქტურას ფედერალური საკონსტიტუციო სასამართლო წარმოადგენს, რომელიც ექსკლუზიურად კონსტიტუციურ საკითხებზე მუშაობს და უფლებამოსილია გამოაცხადოს ფედერალური თუ მინის საკანონმდებლო აქტები არაკონსტიტუციურად.

აშშ-ში ფედერალურ მოსამართლეთა არჩევის პროცედურისაგან განსხვავებით, გერმანიაში უმაღლესი რანგის მოსამართლეები (ანუ ფედერალური საკონსტიტუციო სასამართლოს მოსამართლეები) აირჩევიან საკანონმდებლო ორგანოს მიერ. ბუნდესტაგი ირჩევს ამ მოსამართლეთა ერთ ნახევარს, ხოლო ბუნდესრატი – მეორეს. თუმცა, მოსამართლეთა უმრავლესობა აირჩევა საკონკურსო საჯარო სამსახურის ტიპის ტესტირების საფუძველზე და მტკიცდება მთელი სიცოცხლის ვადით იუსტიციის მინისტრის მიერ, რომელიც შესაბამის დახმარებას თავის მხრივ იღებს ფედერალური და მინების კანონმდებლთა მიერ არჩეული ნომინირების კომიტეტებისაგან. სასამართლოში იერარქიული აღმასვლისათვის, მოსამართლე უნდა დაწინაურდეს უკვე სისტემის შიგნით, მსგავსად სახელმწიფო სამსახურში მყოფი ჩვეულებრივი საჯარო მოხელისა. სასამართლო დამოუკიდებლობა გარანტირებულია მოსამართლეთა სიცოცხლის ხანგრძლივობის ვადით დანიშნით. ზოგადად შეიძლება ითქვას, რომ სასამართლო ხელისუფლება ადეკვატურად არის აღჭურვილი იმისათვის, რომ ეფექტიანად დააბალანსოს საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების ძალაუფლება და დაცვას სამოქალაქო თავისუფლებები.

ბიბითადი კანონი და სამდქალაქი თავისუფლები

სამოქალაქო თავისუფლებათა სფეროში, როგორც გერმანული პოლიტიკის ერთმა მკვლევარმა განაცხადა „შესაბამისი ისტორიული გამოცდილება მიღებუ-

ლი იქნა მესამე რაიხის დროს, როცა რეპრესიული რეჟიმის პირობებში ადამიანის ყველა თავისუფლებები შეზღუდული და უხეშად დარღვეული იყო.⁹ ძირითადი კანონის პირველი ცხრამეტი მუხლი დეტალურად აღწერს ყოველი გერმანელი მოქალაქის განუყოფელ უფლებებს. დისკრიმინაციის ყველა ფორმა, მათ შორის რელიგიური და რასობრივი, ცალსახად აკრძალულია. სიტყვის, გადაადგილების, შეკრებისა და გაერთიანების თავისუფლება გარანტირებულია, იმ შემთხვევის გამოკლებით, როცა ეს უფლებები გამოყენებულია „თავისუფალი დემოკრატიული წესრიგის ხელყოფისათვის.“ ეს უკანასკნელი ჩასწორება აშკარად ორი რადიკალური პოლუსისათვის – ერთი მხრივ, ულტრამემარცხენე კომუნიზმისა და მეორე მხრივ, ულტრამემარჯვენე ნაციზმისთვის, იყო გამიზნული, რომელთა აღზევებამ სერიოზული კვალი დაასვა გერმანიის ისტორიას მეოცე საუკუნეში. უდავოდ, ეს არის ომისშემდგომი პერიოდის გამოძახილი, როცა მთელ ატლანტიკურ სივრცეს და, განსაკუთრებული სიმძაფრით, გერმანიის აღმოსავლეთ ნაწილს კომუნიზმის სენი მოედო. თუმცა, არც უკიდურესად მემარჯვენე ძალების ისეე გაძლიერების საშიშროებაა მხოლოდ მოჩვენებითი. ამიტომ, აღნიშნული შეზღუდვა ომისშემდგომ პერიოდში „თავისუფალი დემოკრატიული წესრიგის“ წინააღმდეგ მიმართულ ძირითად საფრთხედ ნეო-ნაციზმს გულისხმობს.

მუშადმს თუ აბა რემტატციას გტმანიაში?

ძირითადი კანონის ერთ-ერთი ძირითადი მიზანი იყო „ახალი გერმანიის“ ინსტიტუციური კონსტრუირება ისე, რომ გამორიცხული ყოფილიყო „ძველი გერმანიის“ განმეორება. შეზღუდული ხელისუფლება – ძირითადი კანონის შემქმნელებმა გერმანული კონსტიტუციური დემოკრატიის მშენებლობისათვის იმ საძირკვლად მოიაზრეს, რომელიც ყველა სხვა მექანიზმზე უკეთესად უზრუნველყოფდა ძალაუფლების ცენტრალიზაციის პოტენციურად საშიში ტენდენციის შეკავებას, რამაც გერმანიის ახალ ისტორიაში შემზარავი შედეგები მოიტანა.

გტმანული დღის წესტიგი: მაგალითი

ყდთილი გტმანიის რემტატციული ტესკუმლიკის რენდმთკა და ტკმნსტტტტციას

გერმანიის ხელახლა გაერთიანება „ძვირი დაჯდა“. ყოფილი აღმოსავლეთ გერმანია დასავლეთთან შედარებით ეკონომიკურად დასუსტებული იყო. ინფრასტრუქტურა ცუდმდგომარეობაში იყო, ქარხნები მოძველებული მანქანა-დანადგარებით მუშაობდა, მუშებს მნიშვნელოვანი უნარები არ ჰქონდათ, საწარმოთა დაზურვის გამო უმუშევრობის დონე მაღალი იყო და კომუნისტური ეპოქის წვრილი ბიუროკრატია, რომელსაც თანამედროვე მენეჯმენტის არაფერი გაეგებოდა, საკუთარ პოზიციებს არ თმობდა. ეკონომიკამ წინსვლა დაიწყო მას შემდეგ, რაც გაერთიანებული ხელისუფლების სათავეში ჰელმუტ კოლი მოვიდა. 1994 წლის ოქტომბერში კოლი მეოთხე ვადით აირჩიეს კანცლერად. მართალია, ეკონომიკა 1992 წლიდან 1994 წლამდე წელიწადში

7-8%-ით იზრდებოდა, აღმოსავლეთ გერმანიის ეკონომიკა 1996 წელს მხოლოდ 3.5%-ით გაიზარდა, ხოლო 1997 წელს მხოლოდ 1.0%-ით ზრდას ელოდნენ. ამრიგად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ გერმანიის ეკონომიკა, სადაც დასავლეთი ქვეყნის მთლიან ეროვნულ შიდა პროდუქტში 90%-ს ითვლის, მალე ვერ შეიცვლება.

რესტორი მუშეში, ატალგალური ემიგრანტები და ნოთაშისტური ტრეკი

მალალი უმუშევრობა (აღმოსავლეთ გერმანიაში დაახლოებით 21%) განსაკუთრებით მტკივნეული იყო აღმოსავლეთ გერმანელებისათვის, რომლებიც კომუნისტური მმართველობის დროს სრულ დასაქმებას, დასაქმების გარანტიასა და დაბალ სამომხმარებლო ფასებს იყვნენ მიჩვეულნი. ამას გარდა, აღმოსავლეთ ევროპიდან, ყოფილი საბჭოთა კავშირიდან და ახლო აღმოსავლეთიდან მრავალი დროებითი მუშა და არალეგალური ემიგრანტი კეთილდღეობის საძებნელად გერმანიაში წავიდა. ამან პოლიტიკური უთანხმოება, ეთნიკური დაძაბულობა და ქსენოფობიაც კი გამოიწვია – გერმანელი მოქალაქეები წუხდნენ, რომ მათ ვერ უცხოელების მიერ განადგურება ელოდა. ქსენოფობიის ყველაზე უსიამოვნო გამოვლინებაა ნეონაციისტების („სქინჰედების“ ჩათვლით), მოქმედება და უცხოელების მიმართ განხორციელებული ძალადობის აქტები.

რეტაგუმიტის აღმავლობა

კოლის ხელისუფლება კვლავ უცვლელად უჭერდა მხარს ევროკავშირს ახალი ევროპული სავალუტო კავშირის შექმნის ჩათვლით. გერმანიისათვის საერთო ევროპის იდეა ხელსაყრელია, რადგან ამგვარი ლეგიტიმური სტრუქტურის გარეშე, ახალი გერმანული ფანატიზმის საფრთხე დგება დღის წესრიგში, რომლის მსგავსს 1930-იან წლებში ჰიტლერმა ჩაუყარა საფუძველი. მეორე მიზეზი ის არის, რომ გერმანიამ კარგად უწყის გაერთიანებულ ევროპაში თავისი დომინანტური ძალაუფლების შესახებ. მისი ძლიერი ეკონომიკა იმის გარანტიას იძლევა, რომ მას სხვა წევრ ქვეყნებზე პოლიტიკური გავლენა და კონკურენტული უპირატესობა ექნება.

აღმოსავლეთში ინტეგრირება

მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთ გერმანიის უპირველესი მიზანი აღმოსავლეთი ნაწილის აღორძინებაა, გერმანელები ისტორიულად და გეოგრაფიულადაც ცენტრალურ ევროპაში ეძებენ ბაზრებს, ნედლეულს და ინვესტირების შესაძლებლობებს. გერმანია ბუნებრივი სავაჭრო პარტნიორია პოლონეთისა და ჩეხეთის რესპუბლიკისათვის, ასევე დიდი ინტერესი აქვს გააფართოოს ვაჭრობა ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებთან.

რეტაგუმიტის და მსხვერპლში სავაჭრო ბაზრის ხელახლა განსაზღვრა

თანამედროვე გერმანია გარდამავალ პერიოდშია. მისი მნიშვნელობა და დინამიკა გვეკარნახობს, რომ ევროპასა და მის ფარგლებს მიღმა ის ლიდერის როლს ითამაშებს, თუმცა ამ როლის ზუსტი ბუნება ბუნდოვანია. 1990-იანი წლების შუა

ხანებში ბოსნიაში გაერთიანებული ერების მშვიდობის მისიის შესრულებისას გერმანელი ჯარისკაცები მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ პირველად გაგზავნეს საზღვარგარეთ. გერმანია არ შეურიგდება ნახევარი საუკუნის წინანდელ სამხედრო შეზღუდვებს. ჯერ უცნობია, კერძოდ როგორი როლი იქნება მას ევროპასა და მსოფლიოში.

თუმცა, ფედერალური რესპუბლიკის დემოკრატიული ცხოვრების ნახევარსაუკუნოვანი გამოცდილება ნამდვილად შთამბეჭდავია. ვაიმარის ისტორიული განმეორება არ მომხდარა. თუ ვაიმარის რესპუბლიკა მძიმე ეკონომიკურმა კრიზისმა ჩიხში მოაქცია, 1949 წლის შემდგომ დასავლეთ გერმანიის სწრაფი ომისშემდგომი რეაბილიტაცია და მგდრადი ინდუსტრიული განვითარება ხშირად ეკონომიკურ სასწაულადაც კი მოიხსენიება. ფედერაციული რესპუბლიკა დასავლეთ ევროპის ნამყვან ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ და „თავისუფალი მსოფლიოს“ მესამე უდიდეს ეკონომიკურ ძალად იქცა, აშშ-სა და იაპონიის შემდეგ. ეკონომიკური წარმატება ერთ-ერთი იმ ძირითად მიზეზთაგანია, რის შედეგადაც დემოკრატია წარმატებულად განვითარდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ხოლო ვაიმარის რესპუბლიკა დაემხო. სწორედ დინამიკური ეკონომიკის წყალობით, თანამედროვე გერმანელებმა შეძლეს სიცოცხლისუნარიანი და ეფექტიანი დემოკრატიის შექმნა იმ მიწაზე, სადაც ერთ დროს წარმოუდგენელი იყო დემოკრატიის მუშაობა. ამ წარმატებამ, ყველა სხვა ცალკეულ ფაქტორზე უფრო მეტად, დააჩქარა მეზობელ აღმოსავლეთ გერმანიაში კომუნისტების მარცხი.

ჯერ ადრეა დასკვნების გაკეთება იმის თაობაზე, თუ რა გრძელვადიან შედეგებს მოიტანს გერმანიის გაერთიანება ევროპისა და მთლიანად მსოფლიოსათვის. თანამედროვე გერმანია წარმომადგენლობითი დემოკრატიის ერთგულია და მისი ეკონომიკა მზარდი ევროკავშირის ფარგლებში ვითარდება. ეჭვი თითქმის აღარავის ეპარება, რომ ახალი გერმანია ევროპაში ნებისმიერი ახალი პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ფორმაციის ნამყვანი ძალა იქნება. ისიც ეჭვგარეშეა, რომ გერმანიის დემოკრატია კვლავაც განვითარდება იმ რთული გამონვევის დაძლევის შემდგომ, რასაც აღმოსავლეთ გერმანიის მომაკვდავი დიქტატურიდან სრულფასოვან დემოკრატიად გადაქცევა წარმოადგენდა.

იაპონია: საპარლამენტო მმართველობა კონსენსუსის ქვეყანაში

მსგავსად სხვა აზიური საზოგადოებებისა, იაპონიასაც არ ჰქონდა დემოკრატიული ცხოვრების გამოცდილება 1947 წლამდე. მეტიც, მისი ისტორია და კულტურა ზოგჯერ დასავლური დემოკრატიული იდეებს ეწინააღმდეგებოდა კიდევ. თუმცა, დღეისათვის, იაპონია აზიის ერთ-ერთი ყველაზე ხანდაზმული საპარლამენტო დემოკრატიაა (მეორე ამგვარი ტრადიციის ქვეყანა ინდოეთია, სადაც საპარლამენტო დემოკრატია იმავე პერიოდში ჩამოყალიბდა ძალიან რთულ პირობებში). იმისათვის, რომ კარგად გავიგოთ როგორ მოხდა ამგვარი ტრანსფორმირება, პირველ რიგში, უნდა მიმოვიხილოთ იაპონიის ისტორია.¹⁰

ისტორიული წინამძღვარი

იაპონიაში ფეოდალური ხანა 1868 წელს *მეიძის რესტავრაციამდე* გრძელდებოდა. ძველი დიდების დაბრუნების ფონზე, ტახტზე ახალი იმპერატორი (მეიძის დინასტიიდან) ავიდა და დაიწყო იაპონიის მოდერნიზაცია. მიუხედავად იმისა, რომ დემოკრატიული პრინციპები მარგინალურად, მაგრამ მაინც უკვე შესული იყო ქვეყანაში, მეიძის დინასტიის იაპონია კვლავაც ოლიგარქიად რჩებოდა. მართვის სადავეებს უხუცეს სახელმწიფო მოღვაწეთა საბჭო, ანუ გენრო, ფლობდა. იმპერატორის ფუნქცია, როგორც ეს ისტორიკოსებს დიდი ხნის განმავლობაში მიაჩნდათ, სიმბოლური იყო. თუმცა, თანამედროვე კვლევებმა ცხადყო, რომ ამგვარი შეფასება არასწორია. მართლაც, მიიჩნევდნენ რა ხორციელ ღვთაებად, იმპერატორს თავყვანს სცემდნენ და აღიქვამდნენ, როგორც ეროვნული ერთიანობის სიმბოლოს. თუმცა, ამავდროულად, ქვეყნისათვის კრიტიკულ სიტუაციაში იმპერატორი რეალურად აქტიურ სახელმწიფო ფიგურად და გადანყვეტილების მიმღებ ხელისუფლად იქცეოდა ხოლმე.¹¹

იაპონიამ ამ პერიოდის განმავლობაში მნიშვნელოვანი შიდა პროგრესი განიცადა. მოდერნიზებულმა ელიტამ წაახალისა ეკონომიკური განვითარება პროტექციონიზმისა და სუბსიდირების გზით. მხოლოდ ძირითადი ან სტრატეგიული მნიშვნელობის ინდუსტრიული დარგები დარჩა სახელმწიფო მფლობელობაში. ეკონომიკური მოდერნიზაციის მოდელი დიდწილად დასავლურის მსგავსად შეიქმნა. მიუხედავად მინისმფლობელთა პერიოდული წინააღმდეგობისა, ხელისუფლების ეკონომიკური პოლიტიკა კაპიტალის განვითარების პროგრამით ხელმძღვანელობდა და მიზნად ისახავდა მძიმე მრეწველობის ხელშეწყობას. ქვეყნის ლიდერებმა მეიძის დინასტიის მმართველობის რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში, როგორც ერთი მკვლევარი აღნიშნავს, „გააუქმეს ფეოდალური ინსტიტუტები, დააკანონეს მინაზე კერძო საკუთრება, აამუშავეს დასავლური ტიპის სამართლებრივი სისტემა, შემოიღეს სავალდებულო განათლება, ჩამოაყალიბეს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის ახლებური ფორმები და აღმოფხვრეს ლეგალური ბარიერები სოციალურ კლასებს შორის.“¹²

პირველი მსოფლიო ომისა და მეიძის დინასტიის მმართველობის დასრულების შემდეგ, იაპონია პოლიტიკური განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. ნაციონალიზმი, რომელსაც სკოლებშიც ასწავლიდნენ როგორც დისციპლინას, ერთგვარ რელიგიადაც კი იქცა. ხელისუფალნი ძალიან სწრაფად და ქაოსურად იცვლებოდნენ. თუმცა, იყო დემოკრატიული რეფორმების განხორციელების გარკვეული მცდელობები: მაგალითისათვის, 1925 წელს მოიხსნა არჩევნებში მონაწილეობისათვის ეკონომიკური ცენზი და ხმის მიცე-მის უფლებით სარგებლობის ნება მიეცა 25 წელს გადაცილებულ ყველა მამაკაცს. მაგრამ, 1930-იან წლებში მილიტარიზმის მზარდმა ტალღამ ახლადჩამოყალიბებული დემოკრატიული ჩანასახი გადაფარა. ულტრანაციონალისტები აცხადებდნენ, რომ დემოკრატიის მესვეური პოლიტიკოსები იაპონიის ძველამოსილებას აკინებდნენ და ქვეყანა მსოფლიოში მისი საკადრისი ადგილის მოპოვებას მხოლოდ ძლიერი მილიტარისტული მმართველობის პირობებში შეძლებდა. მილიტარისტებმა გაიმარჯვეს, მაგრამ მათი გამარჯვება იაპონიას მეორე მსოფლიო ომში სამარცხვინო დამარცხების ფასად დაუჯდა.

1930-იან წლებში პირველადი დემოკრატიული რეფორმების საკმაოდ სწრაფი და უმტკივნეულო ჩაშლა ცხადყოფს, რომ იაპონიაში რეალურად არც მომხდარა კონსტიტუციური მმართველობის იდეის გატარება. ზოგადი რწმენით, სუვერენიტეტი გამომდინარეობდა იმპერატორის ღვთაებრიობისაგან და არა ხალხისგან. ამდენად, ომამდე პერიოდის იაპონია დემოკრატიის იდეას მხოლოდ ზედაპირულად შეეხო.

ახალი კონსტიტუცია

იაპონიის 1947 წლის კონსტიტუცია, რომელიც მეორე მსოფლიო ომში იაპონიაზე გამარჯვებული აშშ-ის მიერ იქნა შემოღებული, მიზნად ისახავდა ქვეყნის პოლიტიკური სისტემის გარდაქმნას. ახალი კონსტიტუციის მიხედვით, სუვერენიტეტის წყაროს უკვე ხალხი წარმოადგენდა და არა იმპერატორი. ამერიკული გავლენა აშკარაა იაპონიის კონსტიტუციაზე, განსაკუთრებით მის პრემამბულაზე:

ჩვენ, იაპონელი ხალხი, ვმოქმედებთ რა ეროვნულ პარლამენტში ჩვენ მიერ არჩეული წარმომადგენლების მეშვეობით, ვიღებთ გადაწყვეტილებას, ჩვენთვის და ჩვენი კეთილდღეობისათვის დავამყაროთ მშვიდობიანი თანამ-

შრომლობა ყველა ერთან, დავიცვათ თავისუფლება ამ მინაზე, აღარასდროს დავუშვავთ ომის განმეორება და გამოწვევა ხელისუფლების რაიმე ქმედებით, ვაცხადებთ, რომ ძალაუფლება მომდინარეობს ხალხისგან და ვამტკიცებთ ამ კონსტიტუციას... ხელისუფლება აღჭურვილია ხალხის ნდობით, ხელისუფლების ძალაუფლება მომდინარეობს ხალხისგან და ხელისუფლება ემსახურება ხალხს.

იაპონიის 1947 წლის კონსტიტუციის ავტორები ცდილობდნენ წარმომადგენლობითი დემოკრატიის დეტალურად განერილი სისტემა შეემუშავებინათ. იმ ფუნდამენტურ უფლებებს შორის, რომელთაც კონსტიტუცია ითვალისწინებდა, იყო მოქალაქეთათვის განათლების მიღების თანასწორი უფლება და მუშათა შეკრებისა და კოლექტიური შეთანხმების უფლება. იაპონიის კონსტიტუციის კიდევ ერთი თავისებურება გახლდათ ისიც, რომ იგი ერთმნიშვნელოვნად გამოხატავდა ომს და აცხადებდა, რომ ქვეყანა არასდროს იქონიებდა „სახმელეთო, საზღვაო და საჰაერო ძალებს ან ომის წარმოების სხვა პოტენციალს“ (თუმცა, ამ დათქმამ იაპონიის ხელისუფლება მაინც ვერ შეაჩერა, შეექმნა ლიმიტირებული „თავდაცვითი ძალები“).

საკანონმდებლო ორგანოები: კანონმდებელი და აღმასრულებელი მსახურები

კონსტიტუციის მიხედვით იაპონიაში საპარლამენტო მმართველობის ფორმა დამკვიდრდა. იმპერატორი ქვეყნის ფორმალურ მმართველად რჩება, თუმცა მისი ფუნქცია მხოლოდ ცერემონიულია. პრემიერ-მინისტრი არის ქვეყნის რეალური მეთაური. კონსტიტუციის ავტორებმა ფორმალური ხელისუფლების უზენაესობა ახალ ორპალატიან საკანონმდებლო ორგანოს მიანიჭეს. ეს ორგანო, რომელსაც ასამბლეა ეწოდება, შედგება 511 წევრიანი წარმომადგენელთა პალატისაგან, რომელიც ყოველ ოთხ წელიწადში ერთხელ ირჩევა (შესაძლებელია, არჩევნები უფრო ხშირადაც ჩატარდეს იმ შემთხვევაში, თუ პალატა დათხოვნილი იქნება და შედარებით ნაკლები გავლენის მქონე 252 წევრიანი მრჩეველთა პალატისაგან, რომელიც ექვსი წლის ვადით ირჩევა (მისი ნახევარი სამ წელიწადში ერთხელ ახლდება) [ეს ციფრები შეიძლება იცვლებოდეს – მთარგმნ. შენ].

თავიდან, ორივე პალატის წევრები კენჭს იყრიდნენ მრავალმანდატიანი უბნებიდან საყოველთაო არჩევნების წესით, სადაც ამომრჩეველი მხოლოდ ერთ არჩევანს აკეთებდა. ამ სისტემამ 1994 წლამდე იმუშავა, ანუ ვიდრე საარჩევნო რეფორმის მიხედვით არ შეიცვალა საარჩევნო უბნების საზღვრები და საარჩევნო პროცედურა წარმომადგენელთა პალატისათვის (კერძოდ, ჩამოყალიბდა 300 ერთმანდატიანი საარჩევნო ერთეული, ხოლო დანარჩენი 200 მანდატი პროპორციულ წარმომადგენლობაზე გადანაწილდა).

კონსტიტუცია აცხადებდა, რომ სახალხო სუვერენიტეტის მატარებელი ორგანო არის ასამბლეა, რომელიც ერთადერთი კანონმემოქმედი სახელისუფლო ინსტიტუტია. თუკი ადრე პრემიერ-მინისტრი და კაბინეტი ანგარიშვალდებულნი იყვნენ იმპერატორის წინაშე, ახლა ეს ვალდებულება პარლამენტის, „როგორც ხელისუფლების უმაღლესი ორგანოს“ წინაშე დაეკისრა. იაპონიის უზენაესი სასამართლო უფლებამოსილი გახდა კანონები არაკონსტიტუციურად გამოეცხადებინა (რაც ძალიან იშვიათად ხდება), მოსამართლეები კი მათი დანიშვნის შემდგომ ყოველი ათი

ნელინადმი ხელახლა უნდა ყოფილიყვნენ დამტკიცებულნი ამომრჩეველთა მიერ (ამ პროცესმა ფაქტობრივად ავტომატური ხასიათი შეიძინა).

როგორც ქვემოთ გავიგებთ, იაპონიას მოუხდა დასავლური ინსტიტუტების საკუთარ, საკმაოდ ძლიერ და თავისებურ კულტურულ ტრადიციებზე მორგება. შედეგად, ჩამოყალიბდა უნიკალური სისტემა, რომელიც ახლის (დემოკრატიული პოლიტიკა და საბაზრო ეკონომიკა) და ძველის (პოლიტიკური იერარქია, ეკონომიკური ცენტრალიზაცია, საზოგადოებრივი დისციპლინა) საინტერესო კომბინაციაა.

პატივითი სისწრაფა

ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტია დომინირებდა იაპონურ პოლიტიკაში 1955-დან 1993 წლამდე. მართალია, არსებობდა სხვადასხვა, უფრო მცირე პოლიტიკური პარტიებიც, მაგრამ ისინი არაეფექტური და ნაკლებად გავლენიანი იყვნენ. ამ ოპოზიციურ პარტიებს შორის, სოციალისტებმა და კომუნისტებმა რამდენჯერმე შეძლეს ხმათა მნიშვნელოვანი რაოდენობის დაგროვება, მაგრამ მათი საკანონმდებლო როლი ძირითადად საპარლამენტო ოპონირებით შემოიფარგლებოდა. დაახლოებით ოთხი ათწლეულის განმავლობაში, ქვეყნის რეალური მართვის სადავეებს თითქმის ექსკლუზიურად ფლობდა ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტია.

თუ ერთი პარტია ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში ინარჩუნებს საპარლამენტო ადგილების უმრავლესობას თავისუფალი არჩევნების პირობებში, ეს როგორც წესი, იმაზე მიანიშნებს, რომ ამ პარტიამ შეძლო სოციალური ინტერესების ფართო სპექტრის დაკმაყოფილება. ლიბერალ-დემოკრატების წარმატება იაპონიაში განაპირობა იმან, რომ ლდპ-მ ვინაობა პარტიულ ინტერესებზე მაღლა ფართო სახალხო მოთხოვნები დააყენა, განსაკუთრებით მგრძობიარე იყო რამდენიმე სპეციფიკური და ყველაზე აქტუალური ინტერესის მიმართ, გააჩნდა ძალიან დიდი უპირატესობა ფინანსური და ორგანიზაციული რესურსების თვალსაზრისით და კარგად სარგებლობდა პოლიტიკური ინერციით. ორი მოსაზრების თანახმად:

იმ მიზეზების დადგენა, თუ რამ გამოიწვია კონსერვატორების ხანგრძლივი დომინირება, რთული არ არის. პირველ რიგში, ეს განაპირობა კონსერვატორების მიერ განხორციელებულმა რეფორმებმა, რომელთაც საზოგადოებას დაანახეს, რომ არ ხდებოდა სრული წყვეტა წარსულთან. დამოუკიდებლობის მიიღებისთანავე გაატარეს მიწის რეფორმა. ის ცვლილებები, რაც მათ განახორციელეს უფრო ცენტრალიზებული მმართველობის სასარგებლოდ, მიმართული იყო ოკუპაციური მმართველობის მიერ დაშვებული აშკარა შეცდომების გამოსწორებისაკენ. გარდა ამისა, ლიბერალ-დემოკრატებს გააჩნდათ რესურსების კონტროლის მნიშვნელოვანი ბერკეტი, რაც მათ საჭირო მომენტში საჭირო ეკონომიკური და პროფესიული კავშირების მხადაჭერის მოპოვებაში უწყობდა ხელს. პარტია ერთდროულად სარგებლობდა სამეურნეო და ბიზნეს-ჯგუფების უმრავლესობის მხარდაჭერით, რაც მის პოზიციას კიდევ უფრო აძლიერებდა. ის ბიუროკრატისთან ძალიან ახლოს იდგა. თუმცა, საინტერესოა ისიც, რომ მჭიდრო კავშირები ბიუროკრატისთან, ბიზნეს-საზოგადოებასთან ან რესურსების კონტროლი არ იყო საკმარისი. 1955 წელს ლიბერალურ-დემოკრატიულმა პარტიამ დაიწყო ფართო პარტიული

აღმშენებლობა ნევრების მასობრივი მიზიდვით. პარტიამ ნამდვილად რთულ ამოცანას გაართვა თავი ქვეყანაში, სადაც ძნელად წარმოსადგენი იყო რეგიონულ პარტიულ ორგანიზაციას ჩაენაცვლებინა ტრადიციული პიროვნული კულტი და გამხდარიყო ის ფაქტორი, რის გარშემოც შეიძლებოდა საზოგადოებრივი კონსოლიდაცია.¹³

ლიბერალ-დემოკრატების, როგორც იაპონიის უმთავრესი პარტიის მიერ დამკვიდრებული კონსენსუსის მიღწევის პრინციპი ქვეყნის პოლიტიკის მახასიათებელ ნიშნად იქცა. პარტია არ წარმოადგენდა მონოლითურ პოლიტიკურ ბლოკს, იგი იყო სხვადასხვა ინტერეს-ჯგუფების ერთგვარი თავისუფალი კოალიცია, სადაც შიდა კონსენსუსის მიღწევა უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობდა. 1993 წლამდე პარტიის მიერ არჩეული თავმჯდომარე, საყოველთაო არჩევნების შემდგომ, ავტომატურად ხდებოდა ქვეყნის პრემიერ-მინისტრი. პარტიის ლიდერის არჩევა კი, როგორც წესი, დაკავშირებული იყო საკმაოდ ინტენსიურ მოლაპარაკებებსა და გარიგებებთან პარტიის შემადგენელ განსხვავებულ ფრაქციებს შორის, რომელთაც თავიანთი ლიდერები, სამოქმედო პროგრამები და მხარდამჭერი რეგიონები ჰყავდათ.

იაპონიის სტაბილური, ერთი პარტიის მიერ დომინირებული სისტემა შეიქმნა 1993 წლის ისტორიული საყოველთაო არჩევნების შედეგად. სინამდვილეში, ლიბერალურ-დემოკრატიულმა პარტიამ თვითონ განაპირობა საკუთარი დამარცხება. 1990-იანი წლების დასაწყისში პარტია ფაქტობრივად დაიშალა: იმ განმაურებული პოლიტიკური სკანდალების შემდეგ, რაშიც პარტიის მაღალჩინოსნები იყვნენ ჩართული და რამაც პარტიის იმიჯი მკვეთრად შელახა, მას გამოეყო რამდენიმე ფრაქციის ლიდერი. პოლიტიკური სკანდალები კიჩი მიიძღავას მთავრობის დამხობის კატალიზატორად იქცა. უფრო ღრმა და რეალურ მიზეზს კი საზოგადოებაში უხვად დაგროვილი სოციალური პრობლემები წარმოადგენდა: დღითიდღე მზარდი სოციალური უკმაყოფილება, მაღალი ფასები, გრძელი სამუშაო დღეები და ა.შ.

თუმცა, მმართველი პარტიის დამარცხებას არ გამოუწვევია გამოკვეთილი ალტერნატივის გაჩენა: ლიბერალ-დემოკრატები აშკარად დამარცხებულები იყვნენ, მაგრამ არ ჩანდნენ ასეთივე აშკარა გამარჯვებულნი. რვა ცენტრისტული, მემარცხენე-ცენტრისტული და მემარცხენე პარტიის არამყარმა კოალიციამ ახალბედა პოლიტიკოსი მორიჰირო ჰოსოკავა აირჩია პრემიერ-მინისტრად. ჰოსოკავა მანამდე პატარა პარტიის – „ახალი იაპონიის“ ლიდერი იყო, რომელმაც მხოლოდ 35 მანდატი მოიპოვა პარლამენტში და ამ პარამეტრით მეხუთე ადგილი დაიკავა ლიბერალ-დემოკრატების (223 მანდატი), სოციალ-დემოკრატების (70 მანდატი), იაპონიის ალორძინების პარტიისა (55 მანდატი) და „სუფთა მმართველობის“ პარტიის (51 მანდატი) შემდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ რვავე პარტია ერთიანდებოდა კოალიციაში ლიბერალ-დემოკრატების წინააღმდეგ, ეს გაერთიანება არ იყო საკმარისად ერთსულოვანი იმისათვის, რომ ხანგრძლივად დაეჭირა მხარი ჰოსოკავას მმართველობისათვის.

ამრიგად, ჰოსოკავას მმართველობა ერთ წელიწადსაც არ გაგრძელებულა. მომდევნო მთავრობამ ცუტოუმო ჰატას ხელმძღვანელობით კიდევ უფრო მოკლე ხანს, სულ რაღაც ორ თვეს დაჰყო ხელისუფლებაში. ჰოსოკავას მსგავსად, ჰატაც ყოფილი ლიბერალ-დემოკრატი იყო, რომელიც გამოეყო პარტიას იმისათვის, რომ ახალი პოლიტიკური ორგანიზაცია შეექმნა. მის მიერ ჩამოყალიბებული პარტია „ახალი ფრონტი“ არ აღმოჩნდა პოლიტიკურად დღეგრძელი, ჰატამ ახალი პოლიტიკური ბერკეტი – ნაციონალური პარტია შექმნა. ამ და სხვა ახალი ორგანიზაციების ერთდროული გამოჩენა

არენაზე იაპონიაში მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ტრანსფორმაციას მოასწავებდა. ერთ დროს ძალზე სტაბილური პარტიული სისტემა მოკლე ხანში გადაიქცა დანაწევრებულ და ძნელად პროგნოზირებად პოლიტიკურ სპექტრად. იაპონია პარტიული ძალების გადაჯგუფებისა და ცვლილებების პროცესში აღმოჩნდა, რომლის საბოლოო შედეგი საკმაოდ ბუნდოვანი იყო.

იაპონიის პოლიტიკური მერყეობა კვლავ გრძელდებოდა. 1994 წლის ივნისში, ლიბერალ-დემოკრატების მართული კოალიციის მიერ იაპონიის მთავრობის ახალ ხელმძღვანელად არჩეულ იქნა სოციალისტური პარტიის ლიდერი. ამგვარი რამ, თუნდაც ერთი წლით ადრე წარმოუდგენელი იქნებოდა. წელიწადნახევრის შემდგომ კი რუიუიტარო ჰაშიმოტო, ლიბერალ-დემოკრატების თავმჯდომარე გახდა ბოლო სამი წლის განმავლობაში იაპონიის უკვე რიგით მეხუთე პრემიერ-მინისტრი. ამავდროულად, 1996 წლის არჩევნების შედეგებმა მოახდინა ლიბერალ-დემოკრატების ერთგვარი პოლიტიკური რეაბილიტაციაც საკანონმდებლო ორგანოში, სადაც მათ გაიმარჯვეს, თუმცა არადაამაჯერებლად (ხმების უმრავლესობის მოპოვება მაინც ვერ შეძლეს). პარტია რჩებოდა ცვლილებების მონინალმდევე კონსერვატორი ლიდერების კონტროლის ქვეშ და ამ მოუქნელმა პოლიტიკამ 1990-იანი წლების ბოლოს ეკონომიკური რეგრესი და შესაბამისად, ელექტორატის მხარდაჭერის შესუსტება გამოიწვია.

2001 წლის გაზაფხულზე, საკმაოდ დაძაბული პოლიტიკური ბრძოლის შედეგად, ქარიზმატული რეფორმისტი, ძიუნიტირო კოიძუმი გახდა ლიბერალ-დემოკრატიული პარტიის თავმჯდომარე. კოიძუმი პარტიის უხუცესთა და მათი მკაცრად კონსერვატიული მიდგომების წინააღმდეგ გამოდიოდა. საინტერესოა, რომ მას არ გააჩნდა საკუთარი პარტიის საპარლამენტო წარმომადგენლობის მხრიდან საკმარისი მხარდაჭერა, მაგრამ პარტიაში გარკვეული წრეები და ასევე ზოგადად ხალხი ენთუზიაზმით შეხვდა კოიძუმის პიროვნულ ქარიზმას, ახლებურ იდეებსა და მიზანმიმართულობას. მისი ხედვა ძირეულ რეფორმებს გულისხმობდა, განსაკუთრებით ქვეყნის დახურული და იზოლირებული ეკონომიკური სისტემის რეფორმირებას, რომელმაც განაპირობა ხანგრძლივი ეკონომიკური ჩავარდნა, არცთუ შთამბეჭდავი მდგომარეობა საფონდო ბირჟაზე (კარგად გამოიხატა *Nikkei*-ს ინდექსში [ტოკიოს საფონდო ბირჟის ინდექსი – მთარგმნ. შენ.]), და უძრავ ქონებაზე ფასების მკვეთრი დაცემა (1990-იანი წლების დასაწყისში საკუთრების ღირებულება ზოგიერთ შემთხვევაში 80 პროცენტითაც კი გაუფასურდა). თუმცა, ვიდრე იაპონიის ეკონომიკურ „შემობრუნებას“ უზრუნველყოფდა, კოიძუმის მოუხდა 1993 წლიდან ინიცირებული და შემდგომ შეფერხებული პოლიტიკურ-ეკონომიკური რეფორმების ბოლომდე მიყვანა. ტრადიციების ერთგულ იაპონიაში ეს უდავოდ რთულ და საპასუხისმგებლო ამოცანას წარმოადგენდა.

პატივი და ცვლილებათა შიშველებული ფაქტობრივი

თანამედროვე იაპონიის დემოკრატია წარმოადგენს ადგილობრივი კულტურისა და იმპორტირებული დემოკრატიის უნიკალურ კომბინაციას. კერძოდ, 1947 წელს იაპონიაში დამყარებულმა დემოკრატიულმა სისტემამ შეინარჩუნა ტრადიციული პოლიტიკის მახასიათებელი იმგვარი ელემენტები, როგორც იყო, მაგალითად, პატრონ-კლიენტელური ტიპის ურთიერთობები. ეს უკანასკნელი კარგად ვლინდება ფრაქციული ლიდერებისა და ერთგული მომხრეების დამოკიდებულებებში.

პიროვნული ერთგულება და ნდობა არის ფინანსური დახმარების, შიდაპარტიული ძალაუფლების და ცალკეული პარტიული ლიდერის ავტორიტეტის მოპოვების წინაპირობა. თუმცა, ძნელია იმის ზუსტად თქმა, თუ რამდენად შეარყია ამ სისტემის საფუძველი ლიბერალ-დემოკრატიული პარტიის დანაწევრებამ და 1994 წელს განხორციელებულმა საარჩევნო და ანტიკორუფციულმა რეფორმებმა. ამკარაა, რომ ფრაგმენტირებული პარტიული სისტემისა და ნაკლებად სტაბილური ხელისუფლების პირობებში, პოლიტიკური ძალაუფლებაც უფრო არამდგრადი და ადვილად წარმავალი გახდა. თუმცა, უცნობია, ამ ცვლილებებმა რამდენად მოახდინა გავლენა კლიენტელური ტიპის ურთიერთობებზე ხელისუფლებას, ბიუროკრატიასა და ბიზნეს-ელიტას შორის კულუარულ გარიგებებში.

ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერი, პრემიერ-მინისტრი ძიუნიტორო კოიძუმი 2001 წლის ზედა პალატის არჩევნებში საკუთარი პარტიის შთამბეჭდავ გამარჯვებას ზეიმობს. კოიძუმ ლიბერალურ-დემოკრატიულ პარტიას იაპონიის პოლიტიკაში ნამყვანი როლი დაუბრუნა.

კიდევ ერთი ტრადიცია, რაც მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ცვლილებებს შეიძლება ემსხვერპლოს, არის იაპონიისათვის მახასიათებელი კონსენსუსის პრინციპი გადანყვეტილებების მიღებისას. ერთ-ერთი ექსპერტის აზრით:

ეს მეთოდი ემყარება წინაპირობას, რომ ერთი ჯგუფის – მაგალითად, სოფლის საბჭოს წევრებმა უნდა განაგრძონ დისკუსია, მოლაპარაკება და კომპრომისული გარიგებები მანამ, სანამ კონსენსუსი იქნება მიღწეული... დემოკრატიული ნორმების გავრცელების მიუხედავად, კონსენსუსით მართვის ტრადიცია ჯერ კიდევ აქტუალურია და ზოგჯერ იწვევს „უმრავლესობის ტირანიის“ წინააღმდეგ ხმაამალალ გამოსვლებს – მაგალითისათვის, მაშინ როცა მმართველი ძალა ახდენს იმგვარი საკანონმდებლო ინიციატივის გატანას, რომელსაც ოპოზიცია სასტიკად ეწინააღმდეგება.¹⁴

ისევე როგორც პატრონ-კლიენტელური ტიპის ურთიერთობები, კონსენსუსის პრინციპი ღრმად ფესვგადგმულია იაპონიის კულტურასა და ტრადიციაში და ამიტომ, ნაკლებად მოსალოდნელია ამ ღირებულებების ჩანაცვლება ახლო მომავალში. თუმცა, არსებობს იმის გარკვეული მოლოდინიც, რომ მრავალპარტიულობამ და პოლიტიკური არასტაბილურობის ზრდამ შესაძლოა გაართულოს და მოშალოს კიდევ საზოგადოებრივი კონსენსუსის მიღწევის პრინციპი და განსხვავებულ აზრს, პოლიტიკურ სისტემაში ფარული თანამშრომლობისა და ჩუმი გარიგებების ნაცვლად, პირდაპირი ოპონირებისაკენ უბიძგოს.

სასამართლო ხელისუფლება და იაპანური კულტურა

იაპონიის სასამართლო სისტემა ამერიკული და ევროპული გავლენის საინტერესო მაგალითს წარმოადგენს. ამერიკული გავლენა აშკარაა თუნდაც იაპონიის უმაღლესი სასამართლო ორგანოს, უზენაესი სასამართლოს დასახელებაში. უმაღლესი მოსამართლე, მთავრობის წარდგინების შემდგომ, ინიშნება იმპერატორის მიერ. დანარჩენი მოსამართლეები ინიშნებიან პირდაპირ კაბინეტის მიერ იმპერატორის ყოველგვარი ფორმალური ჩარევის გარეშე. უზენაესი სასამართლო, მისი ამერიკული ანალოგის მსგავსად, უფლებამოსილია იურიდიული რევიზია მოახდინოს (ანუ შეუძლია გამოაცხადოს ესა თუ ის საკანონმდებლო აქტი არაკონსტიტუციურად). მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკული სისტემისათვის უცხო არ არის, მაინც ექსტრაორდინალურია რამოდენიმე დანიშნული პირისათვის იმგვარი ძალაუფლების მინიჭება, რითაც შესაძლებელია 750 არჩეული პირის გადაწყვეტილების კანონგარეშედ გამოცხადება და გაუქმება. კონსტიტუციური დემოკრატიების უმრავლესობაში მოსამართლეები კანონმდებლებზე ამგვარი უპირატესობით არ არიან აღჭურვილნი.

ზოგადად, სასამართლო სისტემა უფრო ეროპული მოდელის მიხედვით არის აგებული, მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამერიკულ გავლენას განიცდის. კულტურული თვალსაზრისით კი იაპონელები ამერიკელებთან შედარებით უფრო ნაკლებ მიდრეკილნი არიან სხვადასხვა დავების სასამართლო გზით გადაწყვეტისაკენ – ამა თუ იმ სამოქალაქო კონფლიქტის თუ მსუბუქი დანაშაულის შემთხვევაში, იურიდიულ საშუალებებზე მეტად სოციალური ინსტიტუტებსა და ნორმებს მიმართავენ. ხშირად, თემის პატივსაცემი პირის, ოჯახის უფროსის ან სამსახურებრივი ხელმძღვანელის წარმატებული ჩარევა ამგვარ შემთხვევებში საქმის ლეგალური მსვლელობის აუცილებლობას ხსნის.

მუშაობს თუ აბა დემოკრატია იაპონიაში?

მიუხედავად ეკონომიკური და პოლიტიკური რყევებისა უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში, დემოკრატია იაპონიაში მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ძირითადად სტაბილური და მყარია. იმის გათვალისწინებით, რომ იაპონიას მანამდე არ ჰქონია სახალხო თვითმმართველობის რაიმე გამოცდილება, ეს მიღწევა უფრო შთამბეჭდავია. ისევე როგორც გერმანიის შემთხვევაში, იაპონიაშიც სტაბილური დემოკრატიის ჩამოყალიბებაში ეკონომიკამ შეასრულა წამყვანი როლი. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეკონომიკა ძალიან სწრაფად და დინამიურად განვითარდა, ხოლო ომის შედეგად განადგურებული ქალაქები (რომელებსაც სიმბოლურად განასახიერებდა ჰიროსიმა და ნაგასაკი), გადაიქცა ეფექტიანი და ინოვაციური ინდუსტრიული წარმოების მოდელებად. რეფორმატორი სამეწარმეო ელიტის მიერ ეკონომიკური ზრდის მიზანმიმართული დაგეგმარება მნიშვნელოვანი იყო იაპონიის სწრაფი აღმასვლისათვის. არანაკლები წვლილი შეიტანა ამ საქმეში მსოფლიო სავაჭრო სისტემაში ინტენსიურმა და მოცულობითმა ჩართვამ, ისევე როგორც კორეის ომის დროს (1950-53 წწ.) მასობრივმა ამერიკულმა შესყიდვებმა. ექსპორტზე ორიენტირებულმა, მერკანტილისტურმა ეკონომიკურმა სტრატეგიამ მომდევნო ორი ათწლეულის განმავლობაში უზარმაზარი წინსვლა განაპირობა მძიმე მრეწველობის დარგში – კერძოდ მანქანათმშენებლობაში, ავტომატიკისა და სამომხმარებ-

ბლო ელექტრონიკის წარმოებაში. დღესდღეობით იაპონია მსოფლიოს ერთ-ერთ წამყვან ეკონომიკას წარმოადგენს მიუხედავად „ომამდე არსებული ტერიტორიების 52 პროცენტის დაკარგვის, კალიფორნიის შტატის ფართობის ქვეყანაში 5 მილიონზე მეტი ადამიანის დაბრუნების, სანაოსნო ძალების 80%-ზე მეტის განადგურებისა და სანარმოთა ერთი მეზუთედის და მრავალი დიდი ქალაქის დანგრევისა.“¹⁵

1980-იანი წლების შუა პერიოდში, იაპონიის საბაზრო ეკონომიკის წარმატების თვალსაჩინო ნიშანი გახდა აშშ-სთან მრავალმილიარდიანი ვაჭრობიდან მიღებული შთამბეჭდავი მოგება. აშშ იაპონური ექსპორტის მესამედის მომხმარებელს წარმოადგენდა. ამან აშშ-ში იაპონიის სავაჭრო სტრატეგიის მწვავე კრიტიკა გამოიწვია. იაპონელი ხელისუფალნი ირწმუნებოდნენ, რომ ამერიკაში არსებობდა მზარდი მოთხოვნა პროდუქციაზე იარღიყით „დამზადებულია იაპონიაში“ (*made in Japan*), რადგან ამერიკული პროდუქცია ხარისხით ჩამოუვარდებოდა მას. ამ ტიპის დაძაბულობა ორ ერს შორის თითქმის მთელი ათწლეული გრძელდებოდა და გამოიხატებოდა იაპონიაში ნაციონალიზმის ერთგვარი ზრდით, ხოლო აშშ-ში „ანტიიაპონური“, ე.წ. „შეიძინე ამერიკული“ [პროდუქცია] სენტიმენტების გაძლიერებით.

იაპონია აღმოცენდა როგორც აზიის პირველი, ხოლო მსოფლიოში რიგით მეორე უმძლავრესი ეკონომიკა, მაგრამ ახლო წარსულის გამოცდილება გვარწმუნებს, რომ ამგვარი ჯანსაღი და ძლიერი ეკონომიკაც კი არ არის დაზღვეული რეცესიისაგან. 1990-იანი წლების დასაწყისში, იაპონიაში ეკონომიკური ზრდის ტემპი მკვეთრად დაეცა, რამაც სტაგნაცია გამოიწვია. თავის მხრივ ეს უკავშირდებოდა ბოლო 12 წლის განმავლობაში ოთხი ეკონომიკური რეცესიის გავლენას. 1996 წლიდან იაპონიის საბანკო სისტემა უზარმაზარი ზენოლის ქვეშ აღმოჩნდა, რადგან სახელმწიფო ჩარევისა და დახმარების მოთხოვნამ კრიტიკულ ზღვარს მიაღწია და ამასთანავე, აზიის მრავალი ეკონომიკა დაეცა საბანკო და კრედიტების დაუდევარი პოლიტიკისა და ფინანსური ინსტიტუტების ძალზე არაადეკვატური რეგულირების გამო. ახალი ათწლეულის დასაწყისში იაპონიის ეკონომიკა განაგრძობდა უკუსვლას, რასაც თან ახლდა ქვეყნის საბანკო სისტემის ჩიხში შესვლა, მთავრობისაგან დამოუკიდებელად გაფორმებული მსხვილი ბიზნეს-გარიგებების შედეგად განვითარებულ დარგებში გაჩენილი პრობლემების გამო. კერძოდ, იმგვარი ინდუსტრიები, როგორცაა მშენებლობა, უძრავი ქონების ბიზნესი და საცალო ვაჭობა, იქცნენ საბანკო სისტემიდან მიღებული უზარმაზარი სესხების ნაკლებ გადახდისუნარიან მევალებად.

იაპონიის დღის წესტივი: მაგალითი

ხელისუფლების თანმიმდევრული აღდგენა

1990-იანი წლებში იაპონიის წინაშე მდგარი ყველაზე მძიმე პოლიტიკური საკითხი ბუნებით ინსტიტუციონალური იყო: ლიბერალ-დემოკრატიული პარტიის მონოპოლიის მოსპობის შემდეგ, შეძლებდა თუ არა იაპონია იმ პოლიტიკური სტაბილურობის აღდგენას, რომელიც ლდპ-ს მმართველობისას ჰქონდა და რომლის გარეშე მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი „ეკონომიკური საოცრება“ იქნებ არც მომხდარიყო? ისევ იქნებოდა თუ არა იაპონურ დემოკრატიაზე გავლენა ხელისუფლების სუსტი კოალიციებით განპირობებულ რყევებს, ფართო მასების მხარდაჭერის

მოპოვების ან შეთანხმების მიღწევის უზუნარობას იმ საზოგადოებაში, სადაც მუდამ ფასობდა კონსენსუსი გადაწყვეტილების მიღებისას?

კანკერწული უკიბაცის მუნაბრუნება

უკანასკნელ პერიოდში აზიამ არამდგრადობა დაადასტურა. თუმცა, დიდი დროის განმავლობაში იაპონიის უპირატესი სავაჭრო მდგომარეობა აზიაში რამდენიმე მიმართულებით აწყდებოდა სირთულეებს. სირთულეთა ერთი ჯგუფი ე.წ. ახალ სამრუნველო ქვეყნებს – სამხრეთ კორეას, ტაივანს და სინგაპურს, მოიცავს (ჰონკონგი ამ ჯგუფის წევრი იყო 1997 წელს ჩინეთის კონტროლის ქვეშ ხელმეორედ მოქცევამდე. მისი ბედი, როგორც მსოფლიო ეკონომიკის დამოუკიდებელი აქტორისა კვლავ ბუნდოვანია). განვითარებადი აზიური ქვეყნების მეორე ტალღა, ტაილანდისა და მალაიზიის წინამძღოლობით, ასევე უცვლის სახეს აზიის რეგიონულ ეკონომიკურ ურთიერთობებს. გრძელვადიან პერიოდში იაპონური მერკანტილიზმისათვის გაცილებით დიდ აზიურ საფრთხეს გლობალურ ეკონომიკაში ჩინეთის სწრაფად მზარდი დომინანტური როლი წარმოადგენს.

შეერთებულ შტატებთან მჭიდრო ურთიერთმშობის მუნაბრუნება

შეერთებული შტატები იაპონიის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოკავშირე და სავაჭრო პარტნიორია. შეერთებული შტატები, როგორც უდიდესი ბაზარი და ინვესტირებისათვის უპირატესი ადგილი იაპონიისათვის, სასიცოცხლოდ არსებითია ამ უკანასკნელის ეკონომიკური კეთილდღეობისათვის (და პირიქით). წყნარი ოკეანის დასავლეთ აუზში შეერთებული შტატების სამხედრო ბაზების არსებობამ და ამერიკულმა ბირთვულმა დაცვამ (რომელიც თეორიულად არა მხოლოდ შეერთებულ შტატებს, არამედ ამერიკის უახლოეს სამხედრო მოკავშირეებსაც იცავს ბირთვული თავდასხმისაგან) საშუალება მისცა იაპონიას, სამომხმარებლო მრუნველობის მაღალი ტექნოლოგიების განვითარებასა და საგარეო ბაზრებზე გადართულიყო და მთლიანი შიდა პროდუქტის 1%-ზე ნაკლები დაეხარჯა თავდაცვაზე. მიუხედავად ამისა, ვაჭრობის საკითხებთან დაკავშირებით ძველი კამათის გამო დაძაბულობამ და ჩრდილოეთ კორეის ბირთვული იარაღის განვითარების პროგრამის ირგვლივ აზრთა სხვადასხვაობამ მაინც იჩინა თავი ორმხრივ ურთიერთობებში. შეერთებული შტატების ხელისუფლების აზრით, იაპონიასთან მიმართებაში ხანგრძლივი ამერიკული სავაჭრო დეფიციტის მიზეზი იაპონიის პროტექციონისტური პოლიტიკა და ჩაკეტილი კულტურაა, რომელიც ხშირად იაპონიას პოტენციური უცხოელი კონკურენტებისათვის თითქმის მიუწვდომელს ხდის.

ცხდურების მატალი დინის მუნაბრუნება

1990-იანი წლების დასაწყისიდან მოყოლებული ხანგრძლივი ეკონომიკური რეცესიის მიუხედავად, იაპონია მდიდარ საზოგადოებად რჩება. ის პატარა ქვეყანაა მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით; მისი მინის უდიდესი ნაწილი მთიანია და საცხოვრებლად გამოუსადეგარი. იაპონიაში ჭარბმოსახლეობასთან დაკავშირებული ისეთი პრობლემებია გავრცელებული, როგორიცაა ჰაერის დაბინძურება, ხმაური, საცობები გზებზე, მინის მაღალი ფასი. თანამედროვე ტექნოლოგიები ია-

პონიასა თუ რომელიმე სხვა ქვეყანას ჯერ ვერ სთავაზობს ეკონომიკური ჭარბგან-
ვითარების უარყოფით ასპექტების მოგვარების გზებს.

ტრადიციისა და თანამედროვეობის მკვლევარი

იაპონური კულტურა დღემდე დიდ გავლენას ახდენს იაპონური საზოგადოე-
ბის იერსახეზე. შემთხვევითი დამკვირვებლისათვის იაპონია თანამედროვეობის
განსახიერებაა. თუმცა სინამდვილეში იაპონელთა უმრავლესობაში ტრადიციული
ფასეულობები და დამოკიდებულებებია ძვალსა და რბილში გამჯდარი და ჯიუტად
ებლაუჭებიან წარსულს. ამის გამო, უცხოელისთვის ძალზე ძნელია იაპონიაში საქმის
დანყება და წარმატების მიღწევა. გაუთავებელი დებატების თემაა ტრადიცია და თა-
ნამედროვეობა. ზოგი ამტკიცებს, რომ იაპონიამ კარი უნდა გაუღოს სხვა ხალხებს,
სხვები კი შიშობენ, რომ ისედაც მრავალგვარი უცხოური გავლენა დაუშვებს, რაც
საფრთხეს უქმნის იაპონურ კულტურას. იაპონური ეკონომიკის დადამავლობა კიდევ
უფრო აღრმავებს ამ არგუმენტს და ზოგს აფიქრებინებს, რომ იაპონიის ეკონომიკას
სასწრაფოდ სჭირდება მოდერნიზაცია და საფუძვლიანი სტრუქტურული რეფორმა.

იმ „ეკონომიკური სასწაულის“ შემდგომ, რომელიც იაპონიაში დემოკრატიის
განვითარების საწყის ათწლეულებს და 1980-იანი წლების ეკონომიკურ ბუმს
დაემთხვა, და რასაც შთამბეჭდავი პიკიდან სწრაფი ვარდნა მოჰყვა, საინ-
ტერესოა, აღმოჩნდა თუ არა საფრთხის ქვეშ იაპონიის საპარლამენტო დე-
მოკრატია? პასუხია — არა. მიუხედავად 1990-იანი წლების შეფერხებებისა,
საზოგადოებრივი აზრი პოზიტიურია: იაპონელთა 60 პროცენტი კვლავაც
კმაყოფილია არსებული ცხოვრების დონით, რაც იმაზე მიუთითებს რომ ეს
მაჩვენებელი სრულიადაც არ შეცვლილა იმ „ძველი კარგი დროის“ შემდგომ,
როცა იაპონია შესაშურად სწრაფად ვითარდებოდა და აზიისა და მთელი
მსოფლიოს მონინავე ქვეყნად იქცა. ამგვარი ოპტიმიზმის არსებობა ქვეყნი-
სათვის საკმაოდ რთულ ეტაპზე გარკვეულწილად იძლევა იმ რწმენის საფუძ-
ველს, რომ იაპონიაში დემოკრატია მყარია და მას მნიშვნელოვანი საფრთხე
არ ემუქრება. მეტიც, წარმატება თავისთავად შედეგიანია. შემთხვევითი სუ-
ლაც არ არის, რომ ეკონომიკურმა წარმატებამ განაპირობა იმგვარი პოლი-
ტიკური სისტემის ჩამოყალიბება, რომელიც სამოქალაქო თავისუფლებებს
ყოველგვარ ავტორიტარულ მმართველობასა თუ სამხედრო ექსპანსიონ-
იზმზე მაღლა აყენებს.

საპარლამენტო მმართველობა მოულოდნელ ადგილებში

თუკი საპარლამენტო სისტემა მუშაობს ევროპასა და იაპონიაში (სადაც ამ
სისტემის დანერგვა იაპონიის მეორე მსოფლიო ომში დამარცხების შემდგომ „გარე-
დან“ მოხდა), საინტერესოა, რამდენად უნარიანია იგი იმ რეგიონებში, სადაც დე-
მოკრატია არ გააჩნია ადგილობრივი წინამძღვრები ან სულაც იმ ქვეყნებში, რომ-
ლებიც მეზობლებთან მუდმივი ომის მდგომარეობაში იმყოფებიან? ინდოეთისა და
ისრაელის მაგალითები ბევრის მთქმელია, შეიძლება ითქვას, პასუხის შემცველიც:
პასუხი კი ნამდვილად სასიამოვნო მოულოდნელობას წარმოადგენს საპარლამენტო
დემოკრატიის მომხრეებისთვის.

ინდოეთი: საპატლამუნცდ სასწაული

ინდოეთი უძველესი ცივილიზაციებისა და დიდი იმპერიების, მათ შორის **მოგოლების** (მუსლიმი დამპყრობლების) ისტორიული სამშობლოა. იგი მე-19 საუკუნეში დიდი ბრიტანეთის კოლონიად გადაიქცა, თუმცა მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ დამოუკიდებლობა აღიდგინა. მოსახლეობა ორ ძირითად და განსხვავებულ ჯგუფად იყოფა: ესენი არიან ინდუსები (ყველაზე მრავალრიცხოვანი) და მუსლიმები, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომამდე ცხოვრობდნენ ინდოეთის ისტორიულ ტერიტორიაზე. მუსლიმთა ყველაზე მჭიდრო დასახლებები ინდოეთის ჩრდილო-დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებშია კონცენტრირებული, მაშინ როცა მათ შორის მდებარე ფართო ტერიტორია (რომელიც ბრიტანეთის რაჯის მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა) დასახლებულია ძირითადად ინდუსთა თემებით. ამ ორ რელიგიურად განსხვავებულ ჯგუფს შორის კონფლიქტის თავიდან ასაცილებლად ბრიტანელებმა კოლონიის დატოვებისას ტერიტორია გაყვეს და ორი სახელმწიფო: ინდოეთი და პაკისტანი ჩამოაყალიბეს. პაკისტანის დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებს ერთმანეთისაგან მათ შორის მდებარე ინდოეთის ტერიტორია აშორიშორებდა.

ეს გეოგრაფიული ანომალია, მხოლოდ ერთ-ერთი იმ მრავალრიცხოვან პრობლემათგან, რომელიც ბრიტანელებმა გადაუჭრელი დატოვეს. გარდა ამისა, არსებობდა ასევე ინდუსებისა და მუსლიმების დაპირისპირება თავად ინდოეთში. მართალია, ამ უკანასკნელთა უმრავლესობა პაკისტანში იყო კონცენტრირებული, მაგრამ საკმაოდ დიდი მუსლიმური უმცირესობა დარჩა ახლად ჩამოყალიბებული ინდოეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ტერიტორიაზეც. კიდევ უფრო პრობლემატურ თავისებურებას ინდოეთისათვის, როგორც დემოკრატიისათვის, წარმოადგენდა მისი ეთნიკური და კულტურული სიჭრელე. ქვეყანაში ძალიან ბევრი ლინგვისტური ჯგუფია, რომლებიც სხვადასხვა და ერთმანეთისათვის სრულიად გაუგებარ ენებზე საუბრობენ, რომ აღარაფერი ვთქვათ რელიგიურ მრავალფეროვნებაზე, სიქიზმის, ჯაინიზმის, ქრისტიანობის, ინდუიზმისა თუ ისლამის სახით.

დაბოლოს, აუცილებელია იმის აღნიშვნაც, რომ თანამედროვე ინდოეთი ხასიათდება სიღარიბის მაღალი მაჩვენებელითა და მოსახლეობის ფეთქებადი ზრდის ტემპით. ეს ორი პრობლემა ე.წ. განვითარებადი მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში ერთმანეთთან კავშირში და ერთმანეთის პარალელურად არსებობს. მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით ინდოეთი იყო და კვლავაც რჩება მსოფლიოში მეორე ქვეყანად (ჩინეთის შემდგომ). დღესდღეობით ინდოეთში მილიარდზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს. ათობით მილიონი წერა-კითხვის უცოდინარია, ასობით მილიონი სოფლის მაცხოვრებელი კი (რომლებიც მოსახლეობის უმრავლესობას წარმოადგენენ) – ძალიან ღარიბი.

ინდოეთმა არაერთი პოლიტიკური არეულობა და კონფლიქტი გამოიარა, მათ შორის ომები მეზობლებთან – ჩინეთთან და პაკისტანთან. განსაკუთრებით მწვავეა კონფლიქტი პაკისტანთან ქაშმირის სადავო ტერიტორიაზე. ამასთანავე, ინდოეთსაც და პაკისტანსაც გააჩნია ატომური განვითარების პროგრამები და, სავარაუდოდ, მოქმედი ბირთვული იარაღიც. ორ ქვეყანას შორის დაძაბულობამ რამდენიმეჯერ შეიარაღებული კონფლიქტიც გამოიწვია, მათ შორის უახლეს წარსულში, 2002 წელს. ერთ-ერთი ყველაზე კრიტიკული ეპიზოდი შეიქმნა 1970-იანი წლების დასაწყისში, როცა აღმოსავლეთ პაკისტანი გამოეყო ქვეყნის დანარჩენ ტერიტორიას და დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ – ბანგლადეშად ჩამოყალიბდა.

გარდა ამისა, თემების დაპირისპირება (ინდუსების, მუსლიმების, სიქების) და ეთნიკური ძალადობა მნიშვნელოვან საფრთხეს უქმნიდა ინდოეთის სახელმწიფოებრიობასა და სტაბილურობას.

და მაინც, საპარლამენტო დემოკრატია აგერ უკვე ნახევარ საუკუნეზე მეტია ფუნქციონირებს იმ საზოგადოებაში, რომელიც სხვადასხვა ტიპის უამრავი და ურთულესი პრობლემის წინაშე დგას და სადაც ერთიანი სახელმწიფოს არსებობა, ერთი ხელისუფლების კონტროლქვეშ – რა ფორმისაც უნდა იყოს ეს ხელისუფლება – უკვე თავისთავად საოცრებაა. ერთი შემთხვევის გარდა (როდესაც 1970-იანი წლების ბოლოს პრემიერ-მინისტრმა ინდირა განდიმ გამოაცხადა საგანგებო მდგომარეობა და შეითავსა დიქტატორული ძალაუფლება), ინდოელი ლიდერები (დიდი ჯავაჰარლალ ნერუდან მოყოლებული) ბრიტანული სტილის საპარლამენტო დემოკრატიის ჩარჩოებში მოქმედებდნენ.

ინდოეთი ფედერალური სისტემაა არაპირდაპირი წესით არჩეული პრეზიდენტით, რომელსაც ხელისუფლებაში მეტწილად ცერემონიალური დატვირთვა აქვს. რეალურ ძალაუფლებას ფლობს ხალხის მიერ არჩეული პარლამენტი და პრემიერ-მინისტრი, რომელიც არჩევნებში გამარჯვებული უმრავლესობის ლიდერია (ისევე როგორც სხვა საპარლამენტო სისტემებში). პრემიერ-მინისტრი აკომპლექტებს კაბინეტს და დასამტკიცებლად წარუდგენს პარლამენტის ქვედა პალატას, რომელსაც **ლოკ საბჰა** ეწოდება. პარლამენტის ზედა პალატა (**რაჯია საბჰა**) არაპირდაპირი წესით ირჩევა. იგი ერთგვარად ქვედა პალატის „მეორე ხმას“ წარმოადგენს, თუმცა განიხილავს და შეუძლია გააჭიანუროს კიდევ კანონის მიღება, რითაც თავის ნევრებს კანონშემოქმედებისა და გადაწყვეტილების მიღების პროცესზე გარკვეული გავლენის მოხდენის საშუალებას აძლევს.

ისტორია: ამის ბრუნვა

ინდოეთის მსგავსად, ისრაელი მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ შეიქმნა. თუმცა, ინდოეთისაგან განსხვავებით, ისრაელი არა ადგილობრივ მაცხოვრებელთა, არამედ ახალჩასახლებულთა სახელმწიფოდ ჩამოყალიბდა. ინდოეთისაგან განმასხვავებელი კიდევ ერთი მკვეთრი ნიშანი ისიც არის, რომ ისრაელის პრობლემა მოსახლეობისა და ტერიტორიის უკიდურესი სიმცირეა, მაშინ როცა ინდოეთისათვის პრობლემა ამ ფაქტორების უკიდურესი სიდიდე. მტრულად განწყობილი არაბული სახელმწიფოებით გარშემორტყმული ისრაელი არსებობის დღიდან დაპირისპირებებისა და წინააღმდეგობების არეალად იქცა. მეტიც, თვითონ ისრაელის შექმნაც ძალადობასთან იყო დაკავშირებული – ხანგრძლივ და სასტიკ ბრძოლებთან, რომელსაც ისრაელი ადგილობრივ პალესტინელ არაბებთან აწარმოებდა.

ისრაელის სახელმწიფო სეკულარულია, მაგრამ საზოგადოება იუდეურია. ებრაელთა მასობრივი მიგრაცია პალესტინაში 1930-იანი წლებში გერმანიაში ჰიტლერის აღზევებასთან ერთად დაიწყო. თუმცა, ებრაული სახემწიფოსათვის ბრძოლა უფრო ადრე, 1890-იანი წლებში გაიშალა. **სიონიზმი** (როგორც ეს მოძრაობა იწოდებოდა) განსაკუთრებით გაძლიერდა 1917 წელს (პირველი მსოფლიო ომის დროს), ცნობილი **ბალფურის დეკლარაციის** შედეგად, რომელიც ბრიტანეთის მაშინდელი საგარეო საქმეთა მინისტრის სახელს უკავშირდება და რომელმაც, თავის მხრივ, პირველად ოფიციალურად გამოთქვა ებრაული სახელმწიფოს შექმნის იდეა (იმ დროს, პა-

ლესტინა ფაქტობრივად დიდი ბრიტანეთის კოლონიას წარმოადგენდა). მაგრამ რეალურად ისრაელის სახელმწიფო ნაცისტური გერმანიის მიერ 1939-1945 წლებში განხორციელებული ჰოლოკოსტის (იხ. V თავი) პირმშოა. ამ შემზარავი ტრაგედიის შემდგომ, მასობრივი ლოზუნგების „ალარასოდეს განმეორდეს“ ფონზე, და ორი წამყვანი ქვეყნის მხარდაჭერით, ისრაელის სახელმწიფოს დამაარსებლებმა 1947 წელს გამარჯვება იზეიმეს.

ისრაელი ომისა და ცეცხლის შედეგად შეიქმნა, თუმცა მის ლეგიტიმურობას სამი წამყვანი ძალის – აშშ-ის, დიდი ბრიტანეთისა და გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის (ერთა ლიგის „შთამომავალი“) – ერთობლივი მხარდაჭერა უზრუნველყოფდა. თავდაპირველად იყო იდეა, რომ შექმნილიყო ორი სახელმწიფო: ისრაელი და პალესტინა, ხოლო იერუსალიმი, როგორც სამი რელიგიის წმინდა ადგილი, ყოფილიყო საერთაშორისო ქალაქი გაეროს ეგიდის ქვეშ. ამ იდეის განხორციელების პერსპექტივა ჩაიშალა მაშინ, როცა პალესტინელმა არაბებმა უარყვეს ამგვარი წინადადება (ებრაელებმა იგი მიიღეს). ამის შემდეგ, პალესტინელ არაბთა უმრავლესობა გადაქვეს ტერიტორიიდან. გაძევებულებმა თავი ლტოლვილთა ბანაკებს შეაფარეს ლაზას სექტორში, მდინარე იორდანეს დასავლეთ სანაპიროსა და ლიბანში. ნაწილი ლტოლვილებისა სხვა არაბულ ქვეყნებში გაიქცა.

ამ მოვლენებმა სასოწარკვეთითა და შურისძიებით აღსავსე ძალიან მძიმე მემკვიდრეობა დატოვა, რამაც წარუშლელი დაღი დაასვა ახლო აღმოსავლეთის ისტორიას. ისრაელმა სამი ომი აწარმოა ეგვიპტესთან და სამივეში გამარჯვება მოიპოვა: 1956 წლის სუეცის ომი, 1967 წლის ექვსდღიანი ომი, 1973 წლის იომ კიპურის ომი. 1967 წლის ომის შედეგად ისრაელმა თავისი კონტროლის ქვეშ მოაქცია ლაზას სექტორი და სინაის უდაბნო ეგვიპტეში, მდინარე იორდანეს დასავლეთ სანაპირო (იორდანია), სირიის გოლანის მაღლობები. 1973 წლის ომში ისრაელმა მოიპოვა იმგვარი უპირატესობა, როცა შეეძლო მთელი ეგვიპტის დაპყრობა, მაგრამ აშშ-ის მხრიდან სერიოზული დიპლომატიური ზეწოლის შედეგად, გადაიფიქრა ამის განხორციელება. 1978 წელს აშშ-ის პრეზიდენტ ჯიმი კარტერის ძალისხმევითა და შუამავლობით გაფორმდა კემპ-დევიდის შეთანხმება – ზავი ისრაელსა და ეგვიპტეს შორის. ეს ისტორიული გარიგება აშშ-ის მხრიდან ორივე მხარისათვის გამოყოფილ სერიოზულ სუბსიდიებს უკავშირდებოდა. სამაგიეროდ, ამ შეთანხმებამ რეალურად იმუშავა: ისრაელსა და ეგვიპტეს 1973 წლის შემდგომ, ანუ უკვე სამ ათეულ წელიწადზე მეტი ხანია, აღარ ჰქონიათ შეიარაღებული დაპირისპირება.

მიუხედავად ამისა, სამწუხაროდ, ახლო აღმოსავლეთისა და განსაკუთრებით ისრაელის ისტორია 1978 წლიდან არასტაბილურობისა და ძალადობის პირობებში ვითარდება. უმეტეს შემთხვევებში ამგვარი მოვლენების ეპიცენტრში სწორედ ისრაელია. დაძაბულობისა და კონფრონტაციების ამ დაუსრულებელ ჯაჭვში ლიბანი, ლიბია, სირია, ერაყი და ირანი წარმოადგენენ ისრაელის ძირითად მოწინააღმდეგეებს. 1980-იან და 1990-იან წლებში, ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ხანგრძლივმა პალესტინურმა აჯანყებამ – რომელსაც არაბულად *ინტიფადა* ეწოდება – უამრავი სიცოცხლე შეინირა და აუნაზღაურებელი ტანჯვა და დანაკარგი გამოიწვია ორივე მხარეს. ხშირად ორ ამგვარ აჯანყებას მოიხსენიებენ, თუმცა რეალურად ეს ერთი ხანგრძლივი პროცესია, რომელიც 1990-იან წლებში სამშვიდობო გარიგების იმედად დროებით შეწყდა. მაგრამ მშვიდობის მოლოდინი არ გამართლდა. ახლაც, ისრაელი ოკუპირებულ ტერიტორიების პალესტინელებთან შეიარაღებულ კონფლიქტში იმყოფება, ხოლო პალესტინელები აგრძელებენ თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ განხორციელებული აფეთქებებს სერიას ისრაელში.

ყველა ამ წინააღმდეგობის მიუხედავად, ისრაელი დაარსების დღიდან შეფერხების გარეშე ფუნქციონირებდა როგორც საპარლამენტო დემოკრატია. დიდი ბრიტანეთის მსგავსად, ისრაელს არა აქვს დაწერილი კონსტიტუცია. კონსტიტუციური პრინციპების წერილობით გაფორმებას თავი აარიდეს იმ მიზეზის გამო, რაც საპარლამენტო მმართველობის შენარჩუნებისათვისაც მნიშვნელოვანია: არსებობს იმის განცდა, რომ აუცილებელია უსაფრთხოების ექსტრემალური ზომების გატარება, რაც იწვევს სამოქალაქო თავისუფლებების გარკვეულ შეზღუდვას და ფაქტობრივად 600 000 პალესტინელი არაბის სისტემატიურ დისკრედიტაციას (შედარებისათვის, ებრაული მოსახლეობა დაახლოებით, 5,1 მილიონია). თუმცა, ისრაელის მოქალაქეებს თავისუფალ არჩევნებში რეგულარული მონაწილეობის უფლება და შესაძლებლობა აქვთ.

შეიძლება ითქვას, რომ ისრაელი ზოგიერთ შემთხვევაში ზედმეტად დემოკრატიულიც კი არის: არჩევნები, რომელიც ღია სისტემას ეყრდნობა, ღია ყველასათვის და საშუალებას აძლევს თუნდაც ახლადჩამოყალიბებულ პატარა პარტიებს მანდატების გარკვეული რაოდენობა მოიპოვონ *ქნესეთში* (პარლამენტი), რაც ზოგჯერ ქაოსურ სიტუაციასაც კი ქმნის. ყალიბდება კოალიციური მთავრობები, სადაც ხშირად შესაძლებელია ერთად ვიხილოთ მემარჯვენე და მემარცხენე ძალები, გამომდინარე ქვეყანაში არსებული ვითარებიდან, არაბ მეზობლებთან ურთიერთობების მდგომარეობიდან და ბუნებრივია, არჩევნების შედეგებიდან. კრიზისულმა სიტუაციებმა და საფრთხეების განეიტრალების მუდმივმა აუცილებლობამ ერთგვარად გადაარჩინა კიდეც საზოგადოება წინააღმდეგობრივი პოლიტიკური კულტურის აღზევების, ქაოსური პარტიული სისტემის ჩამოყალიბებისა და შედეგად, ხელისუფლების არასტაბილურობისაგან.

თუმცა, ისრაელი რჩება ერთგვარად საოცარ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ფენომენად, რომელიც ვითარდება დაარსების დღიდან მისთვის არახელსაყრელ, ხშირად მტრულ გარემოში. და თუკი ისრაელს ძალუძს ქმედითი საპარლამენტო დემოკრატიის შენარჩუნება, თუნდაც აშშ-ის უზარმაზარი სახელმწიფო თუ საზოგადოებრივი მხარდაჭერით, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ ნებისმიერ საზოგადოებას შესაბამისი კულტურული ნაწარმდევრებით, შეუძლია იგივე.

დასავლეთის (განსაკუთრებით დიდი ბრიტანეთის) გავლენა გარკვეულწილად, თუმცა არა სრულფასოვნად, გვეხმარება ავხსნათ, რა არის დემოკრატიის წარმატების მიზეზი ინდოეთში. ამ ორი ქვეყნის მაგალითი, სადაც წარმოუდგენელ პირობებში მუშაობს საპარლამენტო დემოკრატია, არ ამტკიცებს იმას, რომ სახალხო თვითმმართველობა ყველგან იქნებოდა ქმედითი, მაგრამ ნამდვილად ცხადყოფს, რომ იგი მუშაობს ზოგჯერ სრულიად წარმოუდგენელ ადგილებშიც კი.

პრეზიდენტები და პარლამენტები: შედარებითი დახასიათება

საინტერესოა, როგორ გამოიყურება საპარლამენტო და საპრეზიდენტო დემოკრატიის სისტემები ერთმანეთთან მიმართებაში? შედარებითი დახასიათების გამარტივებისათვის აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის მოდელებს გამოვიყენებთ.

საკანონმდებლო ხელისუფლება

საკანონმდებლო ხელისუფლების ფუნქცია ნებისმიერ კონსტიტუციურ დემოკრატიკაში კანონშემოქმედება და კანონის ამოქმედებაა. ამ ძირითადი საერთო ნიშნის გარდა, ბრიტანული და ამერიკული საკანონმდებლო შტოები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ბრიტანული ტრადიციის მიხედვით, პარლამენტი სუვერენული ორგანოა. ცნობილი ბრიტანელი იურისტის, სერ უილიამ ბლექსტონის (1723-1780 წწ.) სიტყვებით, პარლამენტს შეუძლია „ყველაფრის კეთება, რაც ბუნებრივად შეუძლებელი არ არის“. კიდევ ერთი ცნობილი ავტორის თანახმად, „საპარლამენტო სუვერენიტეტის კონცეფციას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს და გამოარჩევს ბრიტანეთს დემოკრატიული ქვეყნების უმრავლესობისაგან. პარლამენტს შეუძლია მიიღოს ნებისმიერი კანონი, რომელსაც ის მიიჩნევს მიზანშეწონილად და არც ერთ სხვა ორგანოს არ ძალუძს ამ კანონის უგულვებელყოფა მისი არაკონსტიტუციურად გამოცხადების ან არასასურველად მიჩნევის მოტივით.“¹⁶ ამერიკული სისტემა კონსტიტუციას კონგრესზე მაღლაც კი აყენებს. 1803 წლის „მარბერი მედისონის წინააღმდეგ“ საქმის შემდგომ, აშშ-ის უზენაესმა სასამართლომ წარმატებით დაამკვიდრა საკუთარი უფლება და მოვალეობა კონგრესის მიერ დამტკიცებული ნებისმიერ კანონი „დაძიროს“, თუ მას არაკონსტიტუციურად მიიჩნევს.¹⁷

აღსანიშნავია, რომ ორი ქვეყნის საკანონმდებლო შტოს ბევრი მსგავსი ფუნქცია აქვს. მაგალითად, ეს არჩეული ორგანო ორივე სისტემაში უფლებამოსილია მიიღოს ან „ჩააგდოს“ ესა თუ ის კანონი, დაამტკიცოს მინისტრები ასევე, ორივეს გააჩნია უფლება, მოითხოვოს ან მოიკვლიოს ინფორმაცია უმაღლესი აღმასრულებლის და ასევე კაბინეტის წევრების შესახებ, თუმცა ეს უფლება უფრო აშკარად და მასშტაბურად ბრიტანულ სისტემაში გამოიყენება, ვიდრე ამერიკულში. გარდა ამისა, ეს ორგანოები ორივე ქვეყანაში წარმოადგენს ფორუმს ქვეყნის ყოველდღიურობაში ყველაზე აქტუალური საკითხების ღია განხილვისათვის.

თუმცა, დიდი ბრიტანეთისაგან განსხვავებით, სხვა საპარლამენტო დემოკრატიებს (გარდა ისრაელისა) გააჩნია დანერვილი კონსტიტუცია. როგორც წესი, კონსტიტუციის მიერვე შექმნილი პარლამენტი არ არის უფლებამოსილი დაარღვიოს უზენაესი კანონი ან მისით მანიპულირება მოახდინოს. შესწორებების შეტანა, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, მაგრამ ეს პროცესი, როგორც წესი, ძალიან რთული და წინააღმდეგობრივია. კონსტიტუცია ითვალისწინებს სპეციალური საკონსტიტუციო სასამართლოს შექმნის შესაძლებლობას, როგორც ეს, მაგალითად, გერმანიაში, საფრანგეთსა და ესპანეთშია, მას მინიჭებული აქვს უფლება გამოაცხადოს ესა თუ ის კანონი ან სამთავრობო აქტი არაკონსტიტუციურად.

საკანონმდებლო შტოს დამოუკიდებლობა. მართალია, კონგრესის ძალაუფლება შეზღუდულია კონსტიტუციით, მაგრამ აშშ-ის კანონმდებლებს დამოუკიდებლად მანევრირებისათვის გაცილებით უფრო ფართო ასპარეზი აქვთ ბრიტანულ კოლეგებთან შედარებით, რადგან ამერიკელი წარმომადგენელთა პალატის წევრებისა და სენატორების არჩევისას პიროვნული ფაქტორი გაცილებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობს, ვიდრე „პარტიული ბილეთი.“ კონგრესი ფაქტობრივად 500-ზე მეტი პოტენციური პოპულარული ლიდერის ასამბლევას წარმოადგენს. პოლიტიკურ პარტიებს უდავოდ აქვთ გარკვეული გავლენა, მაგრამ აშშ-ში ნაკლებად ძლევამოსილი არიან იმისათვის, რომ მტკიცე და მკაცრი კონტროლი განახორციელონ.

ასევე, იმის რეალური შესაძლებლობა, რომ კონგრესის ერთ პალატაში ერთი პარტია დომინირებდეს, ხოლო მეორეში კი სხვა, კომპრომისის აუცილებლობადაც კი აქცევს, რაც, თავის მხრივ, აზრს უკარგავს მკაცრი პარტიული დისციპლინისა თუ მორჩილება-ერთგულების რაიმე საჭიროებას. ამავე ალბათობით, შესაძლებელია კონგრესს აკონტროლებდნენ, მაგალითად, დემოკრატები, ხოლო თეთრ სახლს – რესპუბლიკელები (რაც საკმაოდ ხშირად ხდება), რასაც იგივე ეფექტი აქვს.¹⁸ დაბოლოს, კონგრესმენები ძირითადად კონკრეტულ და ლოკალურ ინტერესებზე უფრო არიან ორიენტირებულნი, ვიდრე საქვეყნო მასშტაბის საერთო საკითხებზე. ისინი არჩეულნი არიან სწორედ კონკრეტული შტატისა და საარჩევნო ოლქის მიერ იმისათვის, რომ ადგილობრივი ინტერესების ლობირება მოახდინონ, მათ შორის, იმ გავლენიანი ინტერეს-ჯგუფებისა, რომელიც თითქმის ყველა არჩეულ კანდიდატს სჭირდება წინასაარჩევნო კამპანიის მხარდაჭერისა და დაფინანსებისათვის და ამიტომ გამარჯვების შემდგომ „ვალში“ არიან მათთან. როგორც წარმომადგენელთა პალატის ყოფილი სპიკერი ტიმ ო'ნილი ხუმრობით აღნიშნავდა, „ყველა პოლიტიკა ადგილობრივია,“ რაც გარკვეულწილად სიმართლის მარცვალსაც შეიცავდა ერთ დროს. თუმცა, დღესდღეობით ვაშინგტონში ნებისმიერი პოლიტიკა, რამდენად „ადგილობრივიც“ უნდა იყოს იგი გარეგნულად, ფინანსდება პოლიტიკურ ქმედებათა კომიტეტის (PAC) [იხ. თავი X. მთარგმ. შენ.] მიერ, ნაცლად ნებისმიერი ერთეული შტატის შიდა რესურსისა. ამიტომაც, ხშირად სწორედ ფინანსები ყოველგვარ პარტიულ კუთვნილებაზე მეტადაც კი განსაზღვრავს კანონმდებელთა გადწყვეტილებებს საკითხების უმეტესობის ირგვლივ.

საპარლამენტო სისტემების უმრავლესობა, აშშ-სთან შედარებით, გაცილებით უფრო მკაცრ პარტიულ დისციპლინას და წესრიგს ემყარება, განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, სადაც პროპორციული საარჩევნო სისტემაა. ამ შემთხვევაში, საკანონმდებლო ორგანოს დეპუტატები აირჩევიან მრავალმანდატიან საარჩევნო ოლქებში პარტიული სიის მიხედვით. იმისათვის, რომ ესა თუ ის კანდიდატი არჩეული იქნას, საჭიროა კარგი ურთიერთობები ჰქონდეს პარტიასთან და მის გავლენიან გუნდთან, რომელიც წყვეტს, ჩასვას თუ არა კანდიდატი საარჩევნო სიაში და რა ნომრად (ანუ, სიის დასაწყისში, ბოლოს თუ შუა ნაწილში). სიის დასაწყისში მყოფ კანდიდატებს ყველაზე დიდი შანსი აქვთ იყვნენ არჩეულნი.

სტრუქტურული სირთულე. გავლენისა და ძალაუფლების დაყოფა კონგრესში მის სტრუქტურას ბრიტანეთის პარლამენტთან შედარებით გაცილებით უფრო კომპლექსურს ხდის. აღსანიშნავია, რომ ბრიტანეთის თემთა პალატაში მხოლოდ ექვსი მუდმივი კომიტეტია, რომელიც 20-დან 50-მდე დეპუტატს აერთიანებს და არ გააჩნია სპეციალიზაცია, ანუ განიხილავს კანონპროექტების მთელ რიგს თემატიკის მიუხედავად. შესაბამისად, კომიტეტები არ არიან უფლებამოსილი მოიწვიონ სპეციალური მოსმენა ან მოითხოვონ საექსპერტო განხილვა და ასევე არ შეუძლიათ თავი აარიდონ განხილვას. ყველაზე მეტი, რაც მათ შეუძლიათ, გარკვეული ტექნიკური და ლინგვისტური ცვლილებების შეტანაა პროექტში. საკომიტეტო მუშაობა ამიტომ საკმაოდ მოსაწყენი და ტრივიალურიც კი შეიძლება იყოს, თუმცა ის ლიბიტირებულ, მაგრამ მაინც გარკვეულ საშუალებას იძლევა ლობიზმისათვის.

ამდენად, ბრიტანეთის პარლამენტის საკომიტეტო სისტემა ძალიან განსხვავდება აშშ-ის კონგრესისაგან. წარმომადგენელთა პალატაში, ისევე როგორც სენატში, თხუთმეტზე მეტი სპეციალიზებული კომიტეტია, რომლებიც ქმნიან პოლიტიკურ

ლანდშაფტს. ამ კომიტეტებს გააჩნია მრავალრიცხოვანი ქვეკომიტეტები კიდევ უფრო ვიწრო სპეციალიზაციით. აღმასრულებელი ხელისუფლების პროგრამებისა და საქმიანობის გამოძიების შემთხვევაში, კომიტეტებსა და ქვეკომიტეტებს შეუძლიათ სპეციალური მოსმენის მოწვევა და მოწმეების სასამართლოში გამოძახების მოთხოვნა. კარგად სტრუქტურირებული საკომიტეტო სისტემა დიდწილად განსაზღვრავს საკანონმდებლო საქმიანობას ქვეყანაში. იმდენად, რამდენადაც დეპუტატები ვერ იქნებიან ერთდროულად ყველა საკითხის ექსპერტები, ისინი ირჩევენ კონკრეტულ სპეციალიზაციას – იქნება ეს სოფლის მურნეობა, საგარეო პოლიტიკა, შრომითი ურთიერთობები და ა.შ. ამასთანავე, ამგვარი სპეციალიზაცია საკმაოდ დიდ დროს მოითხოვს. პოლიტოლოგები ხშირად საუბრობენ ერთგვარ საკვალიფიკაციო სისტემაზე კონგრესის ორივე პალატაში. ზოგადად, ყველაზე გავლენიანი და ქმედითი კანონმდებლები არიან ისინი, ვინც უკვე გარკვეული პერიოდის განმავლობაში ფლობენ მანდატს და შესაბამისად, კარგად ერკვევიან ამა თუ იმ საკითხში. მათ მოსაზრებას და პოზიციას განსაკუთრებული წონა აქვს.

კონგრესის მხრიდან მუდმივი მონიტორინგისა და კონტროლის ფუნქცია სხვადასხვა ფორმით გამოიხატება. შეცდომებს შესაძლოა ადგილი ჰქონდეს კანონშემოქმედებით პროცესის ამა თუ იმ ეტაპზე (მაგალითად, საბიუჯეტო პროცესის ავტორიზაციის და ასიგნების ფაზაში, ან საკითხის მოკვლევისა და საკომიტეტო მოსმენის დროს). ის კანონმდებლები, რომელთაც საკმარისი რაოდენობის პროფესიონალი კადრები ჰყავთ, რეგულარულად ახორციელებენ პროგრამის შეფასებასა და პოლიტიკის რევიზიას. ეს კადრები კი ხშირად გავლენიანი ფუნქციონერები არიან „კულისებიდან“, რომელთა რჩევებსა და ექსპერტიზას ეყრდნობიან.

ბრიტანული საპარლამენტო სისტემა მკვეთრად განსხვავდება ამ კუთხით. ანგარიშვალდებულების გამოხატვის ყველაზე მნიშვნელოვანი მექანიზმია **შეკითხვების საათი**, რომელიც კვირის რამდენიმე დღეს ტარდება და სადაც ცალკეული მინისტრები პარლამენტართა მიერ მიღებულ შეკითხვებს პასუხობენ. შეკითხვები თავისთავად შეიძლება იყოს როგორც მწვავე ხასიათის, ისე საკმაოდ ტრივიალური, შესაძლოა მიზნად ისახავდეს მთავრობისათვის მისი პასუხისმგებლობების შეხსენებას, საჯარო ყურადღების მიქცევას კონკრეტულ საკითხზე, და/ან დამატებითი ინფორმაციის მიღებას. შედარებისათვის, ამერიკული კონგრესისათვის დამახასიათებელი სპეციალიზაცია თითქმის სრულად იგნორირებულია ანგარიშვალდებულების საპარლამენტო სისტემაში.

საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ფუნქციების შეკავშირება. კიდევ ერთი თვალმისაცემი განსხვავება ორ პოლიტიკურ სისტემას შორის გახლავთ ის, თუ რა დოზით მონაწილეობს საკანონმდებლო ორგანო აღმასრულებელი ხელისუფლების დაკომპლექტებაში. როგორც ადრე აღვნიშნეთ, საპარლამენტო სისტემაში პარლამენტი გადაამწყვეტ როლს ასრულებს ახალი ადმინისტრაციის (კაბინეტის) ჩამოყალიბებაში. პრემიერ-მინისტრი არის საპარლამენტო უმრავლესობის პარტიის ლიდერი და კაბინეტის დანარჩენი წევრების შერჩევაც პარტიის ლიდერთა რიგებიდან ხდება. რადგანაც საპარლამენტო სისტემაში „წყალგამყოფი ხაზი“ აღმასრულებელ და საკანონმდებლო ხელისუფლებას შორის არც ისე მკაფიოა, ძნელია იმის ზუსტად ჩამოყალიბება, სად იწყება ერთის და მთავრდება მეორის ძალაუფლება.

ძალთა ამგვარ გაერთიანებას ადგილი არა აქვს საპრეზიდენტო სისტემაში. სენატორებისა და წარმომადგენლებისაგან განსხვავებით, პრეზიდენტს გააჩნია

ნაციონალური სახალხო მანდატი და მისი ძალაუფლება გამომდინარეობს კონსტიტუციის ცალკე სეგმენტიდან. თუმცა, კონგრესს მაინც გააჩნია გარკვეული გავლენის მოხდენის ბერკეტი აღმასრულებლის დაკომპლექტებაზე, რადგან მისმა ორივე პალატამ უნდა დაამტკიცოს წარმოდგენილი შემადგენლობა და ასევე გადანაცვით სხვა მაღალი თანამდებობის პირების დანიშვნის საკითხი. თუ აღმასრულებლის ესა თუ ის ქმედება წინააღმდეგობრივია ან ეჭვს იწვევს, საკანონმდებლო ორგანოს შესაბამის კომიტეტს, კონსტიტუციის მიერ მინიჭებული მაკონტროლებლის ფუნქციის გამოყენებით, შეუძლია მოითხოვოს აღმასრულებელი პირების და/ან სხვა მოწვევების სასამართლო დაკითხვა. ამდენად, ადგილი აქვს მუდმივ ურთიერთქმედებას საკანონმდებლო და აღმასრულებელ შტოებს შორის. თუმცა, ბრიტანეთის პარლამენტისაგან განსხვავებით, აშშ-ის კონგრესს არ შეუძლია აღმასრულებელი ხელისუფლების დათხოვნა „უნდობლობის გამოცხადების“ უფლებით. იმ შემთხვევაშიც, თუ კონგრესი არ მიიღებს თეთრი სახლის მიერ წარმოდგენილ რაიმე საკვანძო მნიშვნელობის პროგრამას, პრეზიდენტი დარჩება თანამდებობაზე სრული ოთხწლიანი ვადით (ექსტრაორდინარული შემთხვევების – იმპიჩმენტი, გარდაცვალება, ან გადადგომა – გამოკლებით).

აღმასრულებელი ხელისუფლება

ხელისუფლების აღმასრულებელი შტო წარმოდგენილია მთავრობის მეთაურით და სახელმწიფოს მეთაურით, კაბინეტით და ბიუროკრატიული აპარატით. ძალიან ბევრ მსგავსებასთან ერთად, ორი პოლიტიკური სისტემის აღმასრულებელ ხელისუფლებას ახასიათებს ზოგიერთი განსხვავება, რომლებსაც ჩვენ განვიხილავთ. უპირველესად, აშშ პრეზიდენტი არის მთავრობის მეთაური და სახელმწიფოს მეთაური, მაშინ როცა ბრიტანეთში ეს ფუნქციები გაყოფილია პრემიერ-მინისტრსა და მონარქს შორის. ამ ორი უფლებამოსილების შეთავსება აშშ-ის პრეზიდენტის ინსტიტუტს უფრო გავლენიანსა და პრესტიჟულს ხდის ბრიტანული პრემიერ-მინისტრის ინსტიტუტთან შედარებით. პრეზიდენტი არა მხოლოდ უძღვება მთავრობას და გამოდის სახელმწიფოს სახელით, არამედ, ბრიტანეთის პრემიერისგან განსხვავებით, არჩეულია პერსონალურად საერთო ეროვნულ არჩევნებში.

აშშ-ის პრეზიდენტის ფიქსირებული სამოქმედო ვადაც საკმაოდ დაცულია. ბრიტანეთის პრემიერის პოზიცია კი მნიშვნელოვნად დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად შეძლებს იგი თემთა პალატაში უმრავლესობის მხარდაჭერისა და ნდობის შენარჩუნებას. საკმაოდ ხშირად ყოფილა პრემიერ-მინისტრის პოსტიდან დათხოვნის პრეცედენტები, სახალხო უკმაყოფილების ან პარლამენტში საკვანძო უმრავლესობის დაკარგვის გამო.

მხოლოდ ამომრჩევლებს შეუძლიათ მოქმედი პრეზიდენტის გადაყენება, თუ არ ჩავთვლით ასევე ექსტრაორდინარული გარემოებებს. ამერიკის არც ერთი პრეზიდენტი არ ყოფილა იმპიჩმენტის წესით გადაყენებული (ენდრიუ ჯონსონს და უილიამ კლინტონს კონგრესის წარმომადგენელთა პალატამ გამოუცხადა იმპიჩმენტი, მაგრამ არც ერთ შემთხვევაში სენატს არ დაუდასტურებია ეს გადაწყვეტილება). დიდი ალბათობით, რიჩარდ ნიქსონი შესაძლოა რეალურად გამხდარიყო პრეზიდენტი, რომელსაც იმპიჩმენტის წესით გადააყენებდნენ, მაგრამ ამგვარი შედეგის დადგომამდე იგი თავად გადადგა.

საპრეზიდენტო პოსტის კიდევ ერთი უპირატესობა მეტი ავტონომიურობაა გადაწყვეტილების მიღების პროცესში. აშშ-ის კაბინეტის წევრებს ძირითადად ადმინისტრაციული და საკონსულტაციო ფუნქციები აქვთ და პრეზიდენტს შეხედულებისამებრ შეუძლია გამოიყენოს ან არ გამოიყენოს მათი რჩევა ამა თუ იმ გადაწყვეტილების მიღებისას. ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი კი კაბინეტში მოქმედებს, როგორც „პირველი თანახმობის შორის“. თუმცაღა ამ ტრადიციამ დიდწილად დაკარგა ძალა, პრემიერი ძირითადად მაინც კოლეგიალურ გადაწყვეტილებებს იღებს [კაბინეტის დანარჩენ წევრებთან თანამშრომლობით]. იმავე ლოგიკით მოქმედებს **კოლექტიური პასუხისმგებლობის** პრინციპიც, რომელიც ფაქტობრივად გამორიცხავს კაბინეტის წევრების მხრიდან ხელისუფლების პოლიტიკის ნებისმიერი ასპექტის კრიტიკას, ან საერთო პასუხისმგებლობის არიდებას.

დაბოლოს, პრეზიდენტი ქვეყნის მხედართმთავარია, ასევე მთავარი კანონმდებელი (არა მხოლოდ მისი ვეტოს უფლებიდან გამომდინარე, არამედ ასევე მის მიერ წარდგენილი მრავალრიცხოვანი საკანონმდებლო პროექტების გამო) და მთავარი დიპლომატიც. აშშ-ის პრეზიდენტს უჭირავს პოსტი, რომელსაც დემოკრატიულად არჩეულ მთავარ აღმასრულებლებს შორის ფაქტობრივად ყველაზე მეტი ძალაუფლება, უფლებამოსილება და ავტორიტეტი გააჩნია.

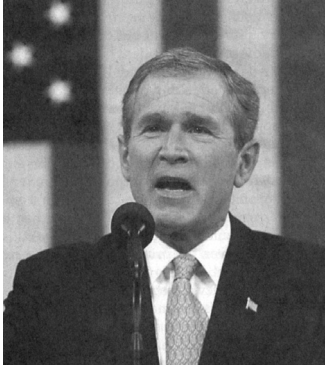
თუმცა, ერთ ასპექტში ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის უფლებამოსილებები მაინც აჭარბებს აშშ-ის პრეზიდენტისას. მართალია, პრეზიდენტი იმავდროულად პარტიის ლიდერიც არის, მაგრამ ეს ფუნქცია მნიშვნელოვანად შეზღუდულია პარტიების დეცენტრალიზებული, სუსტი სტრუქტურის გამო. ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი კი გაცილებით უფრო მეტია, ვიდრე მმართველი პარტიის ტიტულიანი ლიდერი. დიდ ბრიტანეთში პარტიის ხელმძღვანელობა უდიდეს როლს ასრულებს პარტიული პროგრამისა და პოლიტიკის წარმატების საქმეში. პრემიერი სწორედ პარტიის მეშვეობით ახორცილებს მართვას. მაშინ, როცა, ამერიკულ სისტემაში პარტიებს ძალუძთ გარკვეული გავლენის მოხდენა მათ თანაპარტიულ კონკრეტულ პირებზე წარმომადგენელთა პალატაში ან სენატში, ბრიტანეთის სისტემაში პარტიები ორიენტირებულნი არიან თემთა პალატაში კენჭისყრისას მათი დეპუტატების პოლიტიკური ქცევის [ხმის მიცემის] საერთო კონტროლზე. სხვა დემოკრატიული სისტემების უმრავლესობა ამ თვალსაზრისით ბრიტანულ სისტემასთან უფრო ახლოს დგას, ვიდრე ამერიკულთან.

სასამართლო ხელისუფლება

მიუხედავად მნიშვნელოვანი სტრუქტურული განსხვავებებისა ამერიკულ და ბრიტანულ სასამართლო სისტემებს შორის, მათ აერთიანებთ ე.წ. **საერთო სამართლის (common law)** ტრადიცია. საერთო სამართალი ემყარება მოსამართლეთა გადაწყვეტილებებს, ნაცვლად წერილობითი კანონმდებლობით გათვალისწინებულ ნორმებისა. ეს ტრადიცია XII საუკუნიდან იღებს სათავეს, კერძოდ მეფე ჰენრი II-ის მცდელობიდან დაემკვიდრებინა სისტემა, სადაც მოსამართლეები ვალდებული იქნებოდნენ აღესრულებინათ მეფის კანონი ადგილობრივი ჩვეულებების გათვალისწინებით. დავების გადაწყვეტისას, თითოეული მოსამართლე ამზადებდა მოხსენებას სასამართლო პროცესის მიმდინარეობის შესახებ და აგზავნიდა ლონდონში. ნლების განმავლობაში, მსგავს საქმეთა შესახებ მოხსენებებიდან გამომდინარე,

კონკრეტული მიდგომები და იურიდიული პრინციპები ჩამოყალიბდა. რამდენადაც პრეცედენტული სამართალი საუკუნეების განმავლობაში ფორმულირდებოდა, რამდენიმე ცნობილი და გახმაურებული სასამართლო გადაწყვეტილების შედეგად მოხდა მისი პოპულარიზაცია. დროთა განმავლობაში, იურიდიულმა კომენტატორებმა (მათ შორის ყველაზე ცნობილი ჩარლზ ბლაკსტონი გახლდათ) მოახდინეს ამ გადაწყვეტილებების პრეცედენტების კოდიფიცირება. მათი მეშვეობით, ამგვარი ნორმები ფართოდ გავრცელდა, მათ შორის ამერიკულ კოლონიებშიც.

პრეზიდენტი, როგორც მთავრობისა და სახელმწიფო მეთაური ყოველწლიურ მოხსენებას ამზადებს ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის შესახებ კონგრესის წევრებისა და ამერიკელი ხალხისათვის.

საერთო სამართლის წანამძღვრებს შორის მსგავსებას თუ არ ჩავთვლით, ბრიტანული და ამერიკული სასამართლო სისტემა ბევრი ნიშნით განსხვავდება ერთმანეთისაგან: მოსამართლეთა შერჩევის წესით, სასამართლოს ორგანიზაციით, სასამართლო კონტროლის განხორციელებით და სხვა საკვანძო სტრუქტურული ასპექტით.

მოსამართლეთა შერჩევა. დიდ ბრიტანეთში ორი ტიპის სამართლის სკოლა არსებობს. ქვედა დონის სკოლებში ხდება სტუდენტის კვალიფიცირება *სოლისიტორად*, [იურისკონსულტი], ანუ სასამართლო მოხელედ, რომელიც ამზადებს საქმეებს სასამართლო განხილვისათვის, კონსულტაციას უწევს კლიენტებს, ადგენს კონტრაქტებს, ანდერძებს და სხვა სამართლებრივ დოკუმენტებს. ექსკლუზიური სკოლები კი ამზადებენ *ბარისტერებს* [უმაღლესი დონის ადვოკატი], რომელთაც შეუძლიათ სოლისიტორის ყველა ფუნქციის განხორციელება და ამავდროულად, აქვთ სასამართლოში გამოსვლისა და საქმის წარმოების უფლება. მოსამართლეებად ინიშნებიან მხოლოდ ბარისტერთა რანგის მქონე პირები. მეტიც, იმისათვის, რომ ბარისტერი დანიშნული იქნეს მოსამართლედ (რომელიც აშშ-ის ფედერალური დონის მსგავსად მთელი სიცოცხლის ვადითაა), მას უნდა ჰქონდეს უმაღლესი კვალიფიკაცია სამართლის სკოლიდან და ამასთანავე გააჩნდეს წარმატებული იურიდიული პრაქტიკის მრავალწლიანი გამოცდილება.

ამერიკაში სასამართლოს დაკომპლექტების პრინციპი უფრო პოლიტიკურია. აქაც, მოსამართლედ შეიძლება დანიშნული იყოს პირი პრესტიჟული იურიდიული სკოლის წარჩინებით დამთავრების ან გამორჩეული და ხანგრძლივი პრაქტიკული სასამართლო გამოცდილებით, თუმცა ყოველთვის არა. უფრო ხშირად, ფედერალურ დონეზე მოსამართლეთა შერჩევა ამკარა პოლიტიკური გათვლებით არის

განპირობებული – იქნება ეს კონკრეტული პირისათვის გარკვეული დამსახურებების გამო ერთგვარი ჯილდო, გავლენიანი კონგრესმენის თუ ადგილობრივი პარტიული ხელმძღვანელის ინტერესის დაკმაყოფილება, თუ გარკვეული გეოგრაფიული ბალანსის მიღწევა მოსამართლეთა წამომადგენლობაში. შტატისა და ადგილობრივ დონეებზე მოსამართლის პოსტი ხშირად არჩევითია.

ფედერალური სასამართლოები უნიტარულთან მიმართებაში. ამერიკული სასამართლო სისტემა ფედერალურ საფუძველზეა აგებული, რაც იმას ნიშნავს, რომ იგი მოიცავს 51 სასამართლო სისტემას. ფედერალური სასამართლო განიხილავს იმ საქმეებს, სადაც ერთ-ერთ მხარეს წარმოადგენს ფედერალური ხელისუფლება ან მიესადაგება ფედერალური კანონი. ფედერალური სასამართლო იყოფა ქვესისტემად, რომელიც წარმოდგენილია *საოლქო სასამართლოებით* – სადაც ძირითადად იწყება კიდეც საქმეთა განხილვა, *სააპელაციო სასამართლოებით* – რომელიც აპელაციის საფუძველზე განიხილავს საოლქო სასამართლოების მიერ წარმოებულ საქმეებს და *უზენაესი სასამართლოით* – რომელიც ფაქტობრივად ფუნქციონირებს როგორც უმაღლესი ინსტანციის სასამართლო, იღებს რა გადაწყვეტილებებს იმ განსაკუთრებულ საქმეებზე, სადაც წინააღმდეგობრივ იურიდიულ ინტერპრეტაციას ან კონსტიტუციასთან შესაბამისობის დადგენის საჭიროებას ვაწყდებით.

ფედერალურ სასამართლო ერთეულთან ერთად ფუნქციონირებს კიდეც ორმოცდაათი შტატის სასამართლო, რომელთა უმრავლესობას მსგავსი სამსაფეხურიანი სტრუქტურა გააჩნია. შტატის სასამართლოები ფედერალური სასამართლოსაგან სრულად განცალკევებული არ არის. აშშ-ს უზენაესი სასამართლო ხშირად განიხილავს შტატის უმაღლესი ინსტანციის სასამართლოდან წამოსულ საქმეს იმ შემთხვევაში, თუ იურიდიულ საკითხებს კონსტიტუციური შინაარსი აქვს.

აშშ-სგან განსხვავებით, ბრიტანული სასამართლო სისტემა უფრო სწორხაზოვანია, რაც ბრიტანეთის უნიტარული წყობის გამოძახილია. შტატის სასამართლოების ანალოგის არარსებობა ბრიტანულ სისტემას ამერიკული სისტემისათვის დამახასიათებელი იურისდიქციული და პროცედურული სირთულეებისაგან ათავისუფლებს.

სასამართლო კონტროლი. შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მკვეთრი პოლიტიკური განსხვავება ორ სასამართლო სისტემას შორის *სასამართლო გადასინჯვის (კონტროლის)* განხორციელებას უკავშირდება, ანუ სასამართლოს უფლებას თვალყურის ადევნოს და კანონგარეშედ გამოაცხადოს აღმასრულებელი თუ საკანონმდებლო ხელისუფლების ქმედება/გადანყვეტილება. აშშ-ში ორივეს, შტატის და ფედერალურ სასამართლოს აქვს ხელისუფლების სხვა შტოების აქტების განხილვის უფლება, პირველს – შტატის კონსტიტუციასთან, ხოლო მეორეს – ფედერალურ კონსტიტუციასთან მიმართებაში.

სასამართლო გადასინჯვის მნიშვნელობას კიდეც უფრო ზრდის დანერგილი კონსტიტუციის არსებობა, რადგან იგი წამომადგენს მკვეთრ საზომს, რის მიხედვითაც ფასდება ჩვეულებრივი (სტატუტური) კანონები. გარკვეულწილად, ფედერალურმა წყობამ როგორც ასეთმა, თავისთავად განაპირობა სასამართლო კონტროლის აუცილებლობა. თუ შტატის სასამართლოებს ექნებოდათ იმის უფლება, მოეხდინათ ფედერალური კანონის სურვილისამებრ ინტერპრეტირება, იურისპრუდენციის ნაციონალური ორგანოს არსებობა დაკარგავდა ყოველგვარ მნიშვნელობას.¹⁹ იუ-

რიდიული ერთგვაროვნების საჭიროებისა და იმ საერთო კანონიერი პრინციპების მნიშვნელობის გათავისება, რომელთაც ნებისმიერ დონეზე წარმოდგენილი ხელისუფლების ქმედებები უნდა დაექვემდებაროს, წარმოადგენს სასამართლო კონტროლის არსებობის საფუძველს არა მხოლოდ აშშ-ში, არამედ კონსტიტუციური დემოკრატიების უმრავლესობაში.

რაც შეეხება ბრიტანელ მოსამართლეებს, ისინი მხოლოდ მარგინალურად მონაწილეობენ ქვეყნის მართვაში. მაშინ როცა აშშ-ში კანონმდებლისა და აღმასრულებლის ნებისმიერი გადაწყვეტილება აქტიურად განიხილება კონსტიტუციასთან შესაბამისობის კუთხით, დიდ ბრიტანეთში სასამართლოს არ ძალუძს პარლამენტის მიერ მიღებული აქტების გაუქმება. მათ, ამერიკელი კოლეგებისაგან განსხვავებით, არ გააჩნიათ სამოქალაქო თავისუფლებების „კონსტიტუციური მცველების“ ფუნქცია, მაშინ როცა ამერიკელი მოსამართლეები ამა თუ იმ საკანონმდებლო აქტზე ინდივიდის უზენაესი უფლებების მტკიცებისას, ხშირად სწორედ ამ ამპლუაში გვევლინებიან. იშვიათ შემთხვევებში, ბრიტანელი მოსამართლეები მხოლოდ მიანიშნებენ აღმასრულებელს თუ იგი გასცდება მოქმედების კანონიერ ჩარჩოებს. ერთ-ერთი შეფასებით:

ბრიტანეთის მთავრობის ძალაუფლება შეზღუდულია სამართლის ფორმალური ინსტიტუტების მიუხედავად და არა მათ მიერ. ინგლისელები უფრო ნაკლებად ასაჩივრებენ სამოქალაქო თავისუფლებების ან კანონიერი სამართლებრივი პროცესის უგულვებელყოფას, ვიდრე იმ ქვეყნების მოქალაქეები, რომელთაც გააჩნიათ დაწერილი კონსტიტუცია, ადამიანის უფლებათა ბილი ან მკვეთრად განსაზღვრული სასამართლო კონტროლის პროცედურა.²⁰

აშშ-ის უზენაესი სასამართლო დამოუკიდებელი ორგანოა, რომელიც გამიზნულად დაცულია პოლიტიკური ცხოვრების გავლენისაგან. ბრიტანეთის სასამართლო ხელისუფლებას კი სათავეში უდგას კაბინეტის წევრი – ცნობილი ლორდი კანცლერის სტატუსით, რომელიც ამავდროულად არის ლორდთა პალატის თავმჯდომარე და იძლევა რეკომენდაციებს სასამართლო დანიშვნებთან დაკავშირებით. თეორიულად, ბრიტანეთის უმაღლეს სასამართლოს ლორდთა პალატა წარმოადგენს. პრაქტიკულად კი ეს ერთობა წარმოდგენილია პალატის მხოლოდ რამდენიმე იურიდიული კვალიფიკაციის მქონე გამორჩეული წევრით. ძალაუფლებათა გაერთიანება, რომელიც ზოგადად დამახასიათებელია ბრიტანეთის საპარლამენტო სისტემისათვის, ამ შემთხვევაში გვხვდება პარლამენტის ზედა პალატაში საკანონმდებლო და სასამართლო ხელისუფლებების შეთავსებით, ისევე როგორც ეს ხდება მის ქვედა პალატაში საკანონმდებლო და აღმასრულებელ ფუნქციებს შორის.

მტკიცების სისტემის უპირატესობები და ნაკლებობები

ერთ-ერთი ამერიკელი ავტორის შეფასებით, „საპარლამენტო სისტემა [ავტორიზაციას] „კადილაკი“ სახელისუფლო ფორმებს შორის.“ იგივე ავტორი ამერიკულ საპრეზიდენტო სისტემას ფორდის „მოდელი T“-ს ადარებს.²¹ საპარლამენტო სისტემები ითვალისწინებს ხელისუფლების პასუხისმგებლობის მაღალ დონეს ამომრჩევლის წინაშე. პოლიტიკური პარტიები საარჩევნო კამპანიებს განსხვავებულ და კარგად ჩამოყალიბებულ პოლიტიკურ პლატფორმებზე აგებენ. თუ არჩევნების შედეგები ძლიერი მანდატით აღჭურვავს ერთ რომელიმე პარტიას, მაშინ ამ უკანასკნელს პარლამენტ-

ტის მხარდაჭერით საკუთარი პროგრამის განხორციელების დიდი შანსი აქვს. თუ მთავრობის პოლიტიკა არაპოპულარული, არაპრაქტიკული ან წინააღმდეგობრივი აღმოჩნდება, შესაძლებელია პრემიერ-მინისტრის ან მმართველი პარტიის შეცვლა მთელი პოლიტიკური სისტემის რყევის გარეშე. დაბოლოს, ზოგიერთი ანალიტიკოსი მიიჩნევს, რომ ბრიტანეთის პარტიების დისციპლინირებულობა უფრო ეფექტიანს ხდის მის საპარლამენტო სისტემას აშშ-ის საპრეზიდენტო სისტემასთან შედარებით.

როგორც კრიტიკოსები აღნიშნავენ, აშშ-ის საპრეზიდენტო წყობა ხშირად აწყდება დილემებს, რაც მისი სამგანმტოებიანი სტრუქტურის განონასწორებისა და დაბალანსების (*checks and balances*) პრინციპიდან გამომდინარეობს. ძალიან ხშირად, ერთი პარტია წარმოადგენს საპრეზიდენტო ხელისუფლებას, ხოლო მეორე აკონტროლებს კონგრესს. მეტიც, ძალიან რთულია არაკომპეტენტური და თუნდაც არაპოპულარული პრეზიდენტის დათხოვნა. გარდა ამისა, ორპარტიული არამოქნილი სისტემა ბევრ განსხვავებულ ინტერესთა ჯგუფს კონგრესში წარმომადგენლობის საშუალებას არ აძლევს. ბოლოს, ე.წ. პრეზიდენტის სახალხო არჩევნები საკმაოდ ილუზორულია: საქმე ისაა, რომ პრეზიდენტს რეალურად ირჩევს აშშ-ის ხმის მიცემის უფლების მქონე მოსახლეობის მხოლოდ დაახლოებით 25 პროცენტი. კრიტიკოსთა მოსაზრებით, მაჟორიტარულ პრინციპზე (*winner-takes-all*) დამყარებული ამომრჩეველთა კოლეგიის არჩევის უკვე დრომოჭმული პრაქტიკა ხშირად იმგვარ სურათს ქმნის, რომ რეალური უმრავლესობის ნება არ სრულდება – მაგალითისათვის გამოდგება 2000 წლის საპრეზიდენტო არჩევნები, სადაც კანდიდატმა ალ გორმა მიიღო ხმების რეალური უმრავლესობა, მაგრამ ჯორჯ ბუში უმცროსი გამოცხადდა გამარჯვებულად.

საპრეზიდენტო სისტემის მომხრეები კი აღნიშნავენ, რომ ნამდვილად არის შემთხვევები, როცა საჭირო და მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებები სწორედ ვაშინგტონში მიიღება და არა სხვაგან (შეგვიძლია გავიხსენოთ ლინდონ ჯონსონისა და რონალდ რეიგანის საწყისი საკანონმდებლო წარმატებები). მათივე აზრით, ლეგალურად ფიქსირებული საპრეზიდენტო ვადა სწორედ რომ უპარატესობაა. მიუხედავად სირთულეებისა, რასაც ხანდახან პრეზიდენტის იმპიჩმენტის უაღრესად რთული პროცესი ქმნის (მაგალითად, რიჩარდ ნიქსონის გადაყენების პროცედურული სირთულე, მიუხედავად მის მიერ ძალაუფლების გადამეტების ფაქტის თვალსაჩინოობისა), პრეზიდენტისათვის გარანტირებული ვადის არსებობა პოზიტიურ მახასიათებელს წარმოადგენს. მაგალითად, ჰარი ტრუმენი, რომელიც დღესდღეობით ამერიკის ერთ-ერთ უდიდეს პრეზიდენტად მიიჩნევა, მისი მმართველობის უმეტეს პერიოდში საკმაოდ არაპოპულარული იყო. ასევე, პრეზიდენტს გააჩნია კრიზისულ ვითარებაში ქვეყნის მართვის ეფექტიანი კონსტიტუციური ბერკეტები, მაშინაც კი, როცა საზოგადოებრივი ინტერესი მას უბიძგებს არაპოპულარული ნაბიჯების გადადგმისაკენ. ეს შესაძლოა განხილული იქნას, როგორც საპრეზიდენტო სისტემის აშკარა უპირატესობა.

კონსტიტუცია და კანდიდატი

საპარლამენტო მმართველობების შედეგიანობის ემპირიული შესწავლა, მათი განსხვავებულობიდან გამომდინარე, კიდევ ერთხელ ადასტურებს ჯერ კიდევ არ-

ისტოტელეს მიერ გამოტქმულ მოსაზრებას, რომ პოლიტიკური სწავლებები შესაძლოა ძალიან აბსტრაქტული გახდეს. არისტოტელეს მიხედვით, მთავარია არა ის, თუ რა არის უმჯობესი, არამედ ის, რა არის შესაძლებელი არსებულ გარემოებებში. ზოგიერთ შემთხვევაში საპარლამენტო წყობა ამართლებს, ზოგან კი – ვერ. ამდენად, არისტოტელეს მოსაზრებანი დღესაც აქტუალურია:

ჩვენ არ უნდა ვფიქრობდეთ მხოლოდ იმაზე, თუ როგორი უნდა იყოს იდეალური კონსტიტუცია. ჩვენ უნდა ვიფიქროთ იმაზეც, რაც პრაქტიკულია [ანუ, საუკეთესო მოცემული პირობების გათვალისწინებით] — და ამასთან ერთად, ადვილად განხორციელებადი და ზოგადად უფრო შესაფერისიც... კონსტიტუციური სისტემის იმგვარი ფორმა უნდა იქნას შერჩეული, რაც ხალხს ადვილად დაარწმუნებს უკვე არსებული სისტემის ნაცვლად მისი დანერგვის აუცილებლობაში და შეაძლებინებს კიდევ ამის განხორციელებას.²²

ღასკუნა

ბრიტანულ საპარლამენტო მოდელს ახასიათებს ძალაუფლებათა შერევისა და გაერთიანების პრინციპი, მმართველობის განუსაზღვრელი ვადები, დისციპლინირებული პარტიები, და ორმაგი აღმასრულებელი. კონსტიტუციური დემოკრატიის ეს მოდელი უფრო ხშირად გამოიყენება პრაქტიკაში (გარდა ლათინური ამერიკისა), ვიდრე ამერიკული მოდელი. იგი განსაკუთრებით დომინანტურია ევროპაში, სადაც ბრიტანეთის მაგალითის მიხედვით ჩამოყალიბდა ამჟამინდელი კონსტიტუციური დემოკრატიების უმრავლესობა.

საფრანგეთი კონსტიტუციური დემოკრატიის ჰიბრიდულ ფორმას წარმოადგენს, რომელიც აერთიანებს ბრიტანული და ამერიკული სისტემების მახასიათებლებს. გერმანია საპარლამენტო დემოკრატიაა, მაგრამ განსხვავდება როგორც ბრიტანული, ისე ფრანგული სისტემებისაგან იმით, რომ ის არა უნიტარული, არამედ ფედერაციული სახელმწიფოა (და მოიცავს ფედერალურ მინებს). იაპონიაც საპარლამენტო დემოკრატიაა, და ევროპისაგან არა იმდენად პოლიტიკური სტრუქტურით, რამდენადაც პოლიტიკური კულტურით განსხვავდება. იაპონიის კონსენსუსის პრინციპზე აღმოცენებულ საზოგადოებას, არაფორმალურ და დიდწილად პიროვნულ კავშირებზე დამყარებული პოლიტიკური ძალაუფლების მქონე და პატრონაჟულ ურთიერთობებზე აგებული პოლიტიკური სტრუქტურები გააჩნია, რომლებიც, ზედაპირული განხილვისას შესაძლოა მისი ევროპული ანალოგიებისთვის მიგვემსგავსებინა (თუმცა, ეს ინსტიტუტები რეალურად ამერიკაში შეიქმნა, აშშ-ის მიერ მეორე მსოფლიო ომში იაპონიის დამარცხების შემდეგ).

ინდოეთი და ისრაელი ის ორი შემთხვევაა, სადაც, ერთი შეხედვით, რესპუბლიკური წყობის არსებობა წარმოუდგენელიც კი უნდა იყოს, სინამდვილეში კი ორივე ქვეყანაში საპარლამენტო დემოკრატია უკვე ნახევარი საუკუნეა არსებობს. ინდოეთისა და ისრაელის მაგალითები ცხადყოფს, რომ ბრიტანული მოდელი მოქნილი და ადაპტირებადია იმგვარ ადგილებშიც კი, სადაც არჩევნების ჩატარება და სტაბილური ხელისუფლების შენარჩუნება წარმოუდგენლადაც კი გვეჩვენება ძალზე რთულ პირობებში.

ამერიკული და ბრიტანული სისტემების შედარებისას იკვეთება მსგავსებებიც და საკმაოდ პროვოკაციული განსხვავებებიც საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო ხელისუფლების სტრუქტურირებისა და განხორციელების თვალსაზრისით. თუმცა ძნელია ცალსახად იმის თქმა, რომელი სისტემა უკეთესი. ამაზე პასუხი თითოეული ქვეყნის განსაკუთრებული კონტექსტისა და არსებული გარემოებების გათვალისწინებით უნდა განისაზღვროს.

საკუანბმ სიფყუმი

საპარლამენტო სისტემა	ბრიტანეთის რაჯი
შერეული რეჟიმი	ქაშმირი
უნდობლობის ვოტუმი	ლოკ საბჰა (ქვედა პალატა)
დისციპლინებული პარტიები	რაჯა საბჰა (ზედა პალატა)
ერთგული (ლოიალური) ოპოზიცია	პალესტინელი არაბები
გაორმაგებული აღმასრულებელი ხელისუფლება (dual executive)	პალესტინა
ნაციონალური ასამბლეა	სიონიზმი
გაყოფილი აღმასრულებელი ხელისუფლება	ბალფურის დეკლარაცია
თანაარსებობა (კოჰაბიტაცია)	კემპ დევიდის შეთანხმება
ვაიმარის რესპუბლიკა	ინტიფადა
ცივი ომი	ქნესეთი
ბუნდესტაგი	საპარლამენტო სუვერენიტეტი
ბუნდესრატი	შეკითხვების საათი
მეიძის დინასტიის აღორძინება	საერთო სამართალი
მოგოლები	სააპელაციო სასამართლო
	უზენაესი სასამართლო
	სასამართლო გადასინჯვა

ჯითხუმი გამტარებისათვის

1. რატომ განიხილება ბრიტანული პოლიტიკური სისტემა ხშირად საპარლამენტო დემოკრატიის ნიმუშად?
2. როგორია საპარლამენტო სისტემის ძირითადი სამუშაო პრინციპები?
3. როგორ ცხოვრობენ ბრიტანელები დაუნერელი კონსტიტუციის გარეშე?
4. როგორ და რა გარემოებებში წარმოიშვა თანამედროვე ფრანგული რესპუბლიკა?
5. რა მსგავსება და განსხვავებაა საფრანგეთის, შეერთებული შტატებისა და დიდი ბრიტანეთის დემოკრატიებს შორის? (მიმანიშნებელი შეკითხვა: რომელი ქვეყანა გამოიყენა საფრანგეთმა საკუთარი პოლიტიკური სისტემის მოდელად?)
6. როდის და რა გარემოებებში შემოიღო იაპონიამ საპარლამენტო სისტემა?
7. შეადარეთ იაპონიის დემოკრატია საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის დემოკრატებს.

8. როგორია თქვენი მოსაზრებები საპარლამენტო დემოკრატიის მნიშვნელობაზე ინდოეთსა და ისრაელში.
9. შეადარეთ საპარლამენტო და საპრეზიდენტო ხელისუფლების უპირატესობები და ნაკლოვანებები.

შენიშვნები

---

1. 1958 წლის *the Life Peerage Act* (წარჩინებულთა ტიტულის სასიცოცხლოდ მინიჭების აქტი) მიხედვით, მონარქი უფლებამოსილია პრემიერ-მინისტრთან კონსულტაციის საფუძველზე, მინიჭოს არაარისტოკრატიული წარმოშობის პირებს წარჩინებულის ტიტული მთელი სიცოცხლის ვადით, თუმცა ის შემკვიდრეობით არ გადაეცემა მის შთამომავალს. ამ ინიციატივის ძირითად მიზანს წარმოადგენდა პარტიების ბალანსის შენარჩუნება და ლორდთა პალატის ქმედითი ნევრების რაოდენობის გაზრდა. ლორდთა დაახლოებით მეოთხედი და ლორდთა პალატის აქტიურ ნევრთა პროცენტულად კიდევ უფრო დიდი შემადგენლობა სწორედ ამ გზით ფლობს წარჩინებულის ტიტულს.
2. *Sidney Bailey, British Parliamentary Democracy, მე-3 გამოცემა (Westport, Conn.: Greenwood, 1978), 130.*
3. იქვე, 131.
4. *Suzanne Berger, The French Political System, 3rd ed. (New York, Random House, 1974), 368.*
5. *Berger, French Political System, 368.*
6. *Roy Macradis, რედ., Modern Political Systems: Europe, (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1986), 120.*
7. *Karl Dietrich Bracher, The German Dictatorship, (New York: Holt, 1970), 75.*
8. *Michael Roskin, Countries and Concepts: An Introduction to Comparative Politics, (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1982), 190.*
9. *Guido Goldman, The German Political System (New York: Random House, 1974), 56.*
10. იხ. *John W. Dower, Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II, (New York: Norton, 2000).*
11. იხ. *Herbert P. Bix, Hirohito and the Making of Modern Japan (New York: HarperCollins, 2000).*
12. *Franz Michael and George Taylor, The Far East in the Modern World, (New York: Holt, 1964), 263.*
13. იქვე, 607.
14. *Nobutaki Ike, Japanese Politics: Patron-Client Democracy, მე-2 გამოცემა (New York: Knopf, 1972),*
15. *Michael and Taylor, Far East in the Modern World, 603.*
16. იქვე, 5.
17. *Marbury v. Madison, 1 Cranch 137 (1803).*
18. რონალდ რეიგანის პრეზიდენტობის პერიოდი (1981-1987 წწ). კონგრესის ორ პალატის ამგვარი გახლეჩვის მაგალითია, როცა რესპუბლიკელები სენატს, ხოლო

დემოკრატები წარმომადგენელთა პალატას აკონტროლებდნენ; მიუხედავად ამისა, უფრო გავრცელებულია აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლებების „გახლეჩვის“ შემთხვევები. როგორც ნესი, დემოკრატები საკანონმდებლო შტოს აკონტროლებდნენ მაშინაც კი, როცა პრეზიდენტი რესპუბლიკელი იყო, მაგრამ 1994 წლის შუალედურ არჩევნებში რესპუბლიკელებმა კონგრესის ორივე პალატაში კონტროლის უფლება დემოკრატ ბილ კლინტონის პრეზიდენტად არჩევიდან ორი წლის შემდეგ მოიპოვეს.

19. იხ. *Martin v. Hunter's Lessee*, 14 U.S. 304 (1816).
20. *Richard Rose, "Politics in England", wignSi Comparative Politics Today: A World View, red. Gabriel Almond (Boston: Little, Brown, 1974), 148.*
21. *Edward Courtier, Principles of Politics and Government (Boston: Allyn and Bacon, 1981), 84.*
22. *Aristotle, The Politics*, მთარგმ. და რედ. *Ernest Barker (New York: Oxford University Press, 1962), 1288b-89a, 155-56.*

თავი VII

სახელმწიფოები ბარდამავალ პერიოდში

ახალი რუმუტაფიქი და აღმტყნემადი მაჭტუმი

კომუნიზმის კრახი

რუსეთი: არეულობა და ტრანზიცია

(თუ მხოლოდ არეულობა?)

- გორბაჩოვის ტრანზიცია • რეფორმის მარცხი: სისტემის დეზინტეგრაცია • თანამედროვე სირთულეები
- ბოლოსდაბოლოს, გამომჩნდა ლიდერი? • სამომავლო პერსპექტივები

აღმოსავლეთი ევროპა: ტრანზიციული გზაგასაყარზე: მოკვდება თუ არა ოდესმე ძველი ჩვევები

ჩინეთი: გადასვლა მართვად კაპიტალიზმზე (რა იქნება შემდეგ?)

- მაო ხელისუფლებაში • ხელისუფალთა ცვლა • დომინანტი პარტია
- იდეოლოგიის შესუსტება • ბაზარზე ორიენტირებული რეფორმები • გაზრდილი პიროვნული თავისუფლება • ახალი სახელმწიფოებრივი პრობლემები • პოლიტიკური და რელიგიური რეპრესიები • პოლიტიკური ფრაგმენტაციის საფრთხე • ამომავალი სახელმწიფოები

აზია: ეკონომიკური ტრანზიცია (და თავისუფლება?)

- სამხრეთი კორეა • ტაივანი
- აზიის ვეფხვები

ლათინური ამერიკა: პოლიტიკური ტრანზიცია (და კეთილდღეობაც?)

- რეფორმის ანაბანა (არგენტინა, ბრაზილია, ჩილე) • მექსიკა

1991 წლის დეკემბრის ბოლო დღეს, საბჭოთა კავშირმა, ერთ-ერთმა იმ ორ სუპერ-სახელმწიფოთაგან, რომლებიც დომინირებდნენ მსოფლიო პოლიტიკაში თითქმის ნახევარი საუკუნის მანძილზე, არსებობა შეწყვიტა. ამ კომუნისტური „მონსტრის“ სიკვდილი XX საუკუნის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვან პოლიტიკური მოვლენაა. მიუხედავად იმისა, რომ მისი აღსასრული საკმაოდ მოულოდნელად დადგა, ეს არ მომხდარა წინაპირობების გარეშე; პირიქით, 1985 წლიდან მოყოლებული, საბჭოთა კავშირს მიმზიდველი, თუმცა მშფოთვარე ცვლილებების პერიოდი დაუდგა, როდესაც მიხეილ გორბაჩოვმა, ქვეყნის ახალმა ქარიზმატულმა ლიდერმა, რეფორმების მთელი სერია წამოიწყო.

საბჭოთა წყობილების დეზინტეგრაციამ სათავე დაუდო ახალ ეპოქას მსოფლიო პოლიტიკაში. მან ასევე გამოკვეთა გარდამავალი პერიოდის პრობლემები, რაც აღმოსავლეთ ევროპაში დისფუნქციური პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემების წინაშე იდგა. ამ ქვეყნებში ტრანზიციის პრობლემები, ნაწილობრივ, ხელახალი პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების აუცილებლობითაა გამოწვეული. ტრანზიცია და განვითარება (რომელიც ამ თავში იქნება განხილული) ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია; ტრანზიციის საკითხებს გადაკვეთის მრავალი წერტილი აქვს გარდამავალ პროცესში მყოფი საზოგადოებების განვითარების საკითხებთან. უფრო მეტიც, როგორც შემდეგ დავინახავთ, ცნება „სახელმწიფოები ტრანზიციის (გარდამავალ) პერიოდში“ დღეს ბევრ ქვეყანას მიესადაგება მსოფლიოს ფაქტობრივად ყველა რეგიონში. ყოფილი კომუნისტური ქვეყნების პრობლემების გაცნობის შემდეგ, ჩვენ მოკლედ შევეხებით აზიი-სა და ლათინური ამერიკის სხვადასხვა სახელმწიფოებს, რომლებიც საბაზრო ლიბერალური დემოკრატიის მიმართულებით გადასვლის სხვადასხვა ეტაპზე იმყოფებიან.

კომუნისმის კრახი

ის, რასაც ერთ დროს „კომუნისტურ სამყაროს“ უწოდებდნენ, უკვე აღარ არსებობს. კომუნისმმა, როგორც პოლიტიკურმა ძალამ, როგორც ეროვნულ, ასევე საერთაშორისო დონეებზე, მცირე გამოჩაჩისების გარდა, მსოფლიოში არსებობა შეწყვიტა. 1988 წელს, ცივი ომის დასრულებამდე, თხუთმეტი სახელმწიფო კლასიფიცირდებოდა როგორც კომუნისტური. 2002 წლისთვის მათი რაოდენობა 5-6 სახელმწიფომდე შემცირდა (ჩინეთი, კუბა, ლაოსი, ჩრდილოეთ კორეა, ვიეტნამი და, სავარაუდოდ, კამბოჯა); თითოეული მათგანი დამოუკიდებელ პოლიტიკას ახორციელებს, შესაბამისად დღეს „კომუნისტურ ბანაკზე“ საუბარი ყოველგვარ აზრს მოკლებულია. რა მოხდა? 1989 წელს, საბჭოთა კავშირის დაშლამდე ორი წლით ადრე, აღმოსავლეთ ევროპამ მოულოდნელად უარყო კომუნისტური მმართველობა. ამ დროიდან მოყოლებული, დემოკრატია და პრივატიზაცია (სახელმწიფოს მიერ მართული საწარმოების გადასვლა კერძო სექტორში) პოლონეთში, უნგრეთსა და ჩეხეთის რესპუბლიკაში. ეს პროცესები, განსაკუთრებით პოლონეთსა და უნგრეთში, გარკვეული პოლიტიკური ზიგზაგებით ხასიათდებოდა. ამ ქვეყნების ამომრჩევლებმა ხელისუფლებაში კვლავ ყოფილი კომუნისტები მოიყვანეს, თუმცა, დაიწყო ამავდროულად, უარყვეს ცენტრალიზებული, გეგმიანი ეკონომიკა დასავლური, საბაზრო ეკონომიკის მიმართულებით ორიენტირებული პოლიტიკური კურსის სასარგებლოდ. რუმინეთში, სლოვაკეთში, ბულგარეთსა და ალბანეთში დემოკრა-

ტიზაციის მიმართულებით მოძრაობა ბევრად ნელი იყო, თუმცა მაინც შეინიშნებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევას ყოფილი აღმოსავლეთ გერმანია წარმოადგენს, რომელიც 1990 წელს დასავლეთ გერმანიასთან გაერთიანდა.

კომუნისტური რეჟიმები აზიაში უფრო მყარი გამოდგა. 1976 წელს, მათს გარდაცვალების შემდეგ, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ შეარბილა ტოტალიტარული რეჟიმი და ეკონომიკის გარკვეული ლიბერალიზაცია მოახდინა, თუმცა, იგი მაინც რჩება რეპრესიულ სახელმწიფოდ. ის აგრძელებს რეფორმებს საბაზრო ეკონომიკის მიმართულებით, რამაც ხელი შეუწყო სწრაფ ეკონომიკურ ზრდას, განსაკუთრებით მის სამხრეთ სანაპირო რეგიონებში. ჩრდილოეთ კორეა, სტალინისტური მართვის მეთოდების ერთგული ქვეყანა, ამჟღავნებს ნაცნობ ტენდენციას ქსენოფობიის, ყველაფრის გასაიდუმლოებისა და თვითდანესებული იზოლაციის მიმართულებით. ვიეტნამი და ლაოსი რჩებიან კომუნისტური მმართველობის ქვეშ, მაგრამ ჩრდილოეთ კორეისაგან განსხვავებით, ორივე მათგანი მსუბუქ საერთაშორისო გავლენას განიცდის და უფრო მიღებულია საერთაშორისო საზოგადოებაში. დაბოლოს, კამბოჯაში გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის ხანგრძლივი მცდელობა ხელი შეეწყო ამ სახელმწიფოში დემოკრატიის განვითარებისათვის, უშედეგო აღმოჩნდა 1997 წელს ჰან სენის მიერ ორგანიზებული გადატრიალებისა და იქ დიქტატორული მთავრობის ჩამოყალიბების გამო.

კუბაში ფიდელ კასტრო ებლაუჭება პოლიტიკურ ძალაუფლებას [(2008 წლიდან ქვეყანას ოფიციალურად ფიდელის ძმა რაულ კასტრო მართავს – მთარგმ. შენ.)]. იგი ცდილობდა ჩაენაცვლებინა დაკარგული საბჭოთა დახმარება და ამავედროულად, გამკლავებოდა ამერიკის შეერთებული შტატების მიერ დაწესებული ეკონომიკური ემბარგოს შედეგებს. კუბაში, განსხვავებული აზრისადმი არატოლერანტული პოლიციური სახელმწიფოს პირობებშიც კი, გახშირდა პერიოდული სახალხო დემონსტრაციები, რამაც კასტროს მმართველობით გამოწვეული სახალხო უკმაყოფილების ძლიერი ნაკადი გამოამჟღავნა. 1998 წელს რომის პაპის, იოანე პავლე II-ისა და 2002 წელს ამერიკის ყოფილი პრეზიდენტის, ჯიმი კარტერის ისტორიული ვიზიტები – ორივე პირველი შემთხვევა იყო კუბის რევოლუციის შემდეგ – აღქმული იქნა როგორც შესაძლო ნაბიჯები რელიგიური და პოლიტიკური თავისუფლების მიმართულებით და როგორც ნიშანი იმისა, რომ ასაკოვანი დიქტატორი რბილდებოდა. თუმცა, სხვა ექსპერტები ეჭვობდნენ, რომ ამ პროცესებს საფუძვლიანი რეფორმები შეიძლებოდა მოჰყოლოდა და მიიჩნევდნენ, რომ ერთადერთი რამ, რაც კასტროს ადარდებდა, დაგროვილი პოლიტიკური პრობლემების ფონზე ძალაუფლების შენარჩუნება იყო.

რუსეთი: არეულობა და ტრანზიცია (თუ მსოფლიო არეულობა?)

1990-იანი წლების დასაწყისში საბჭოთა კავშირი მსოფლიო იმპერიებს შორის ბოლო იმპერიას წარმოადგენდა. ის ბატონობდა დაპყრობილ ხალხებსა და კულტურებზე, თუმცა დიდი შიდა დაძაბულობების ფონზე. შეძლებენ თუ არა ასეთი იმპერიები არსებობას იმ მსოფლიოში, სადაც იზრდება ნაციონალიზმის, ეგალიტარიზმის გავლენა და თვითგამორკვევის რწმენა? თუ ყველა ასეთი იმპერია სამუდამოდ განწირულია?

სტალინისტური სახელმწიფო, რომელიც 1991 წლამდე არსებობდა, ტოტალიტარული მმართველობის ყველა თავისებურებას ამჟღავნებდა, მათ შორის: ცენტრალიზებული კონტროლი სამხედრო ძალებზე, მასშედიასა და ეკონომიკაზე; გაბატონებული მონოპოლისტი პარტია; ოფიციალური იდეოლოგია; სისტემური ტერორი საეჭვო პოლიტიკური ოპონენტების წინააღმდეგ და რეჟიმისათვის უვარგისად ან საშიშად მიჩნეული უდანაშაულო ადამიანების მასობრივი მკვლელობები. საბჭოთა კავშირის ტოტალიტარული წარმომავლობა არსებითი საფუძველია დღევანდელი რუსეთის პოლიტიკის ბუნების გასაგებად.

1991 წელს, ძველი საბჭოური რეჟიმის მარცხის შედეგად, ახალი შემცირებული რუსული სახელმწიფო აღმოცენდა. პოსტსაბჭოთა მთავრობამ ბორის ელცინის მეთაურობით განწყვიტა კავშირი წარსულთან და თავდაპირველად კონსტიტუციური დემოკრატიის დაფუძნებას შეეცადა. შემდეგ მან შექმნა ძალიან სუსტი კონფედერაცია, **დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა (დსთ)**, რომლის შემადგენლობაში შევიდა რუსეთი და ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკები, ბალტიისპირეთის ქვეყნების – ლიტვის, ლატვიისა და ესტონეთის გამოკლებით (იხ. სქემა 7-1).

სქემა 7-1. რუსეთი და რესპუბლიკები
 წყარო: Based on Milton F. Goodman, *Global Studies: Russia, Eurasia, and Central/Eastern Europe*, 5th ed. Copyright (c) 1994, the Dushkin Publishing Group, Inc., Guilford, Conn. ყველა უფლება დაცულია. იბეჭდება ნებართვით.

გაბმარძვის ტრანზიციცა

1985 წელს, საბჭოთა კავშირის ისტორიაში კომუნისტური პარტიის ერთ-ერთი ყველაზე ახალგაზრდა გენერალური მდივანი გახდა 54 წლის მიხეილ გორბაჩოვი. მის წინაშე ბევრი პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემა იდგა. გორბაჩოვს სწამდა, რომ ამ პრობლემების მოგვარება მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და ეკონომიკური რეფორმების გარეშე ვერ მოხერხდებოდა და რადგანაც პოლიტიკური სისტემა სხვა არაფერი იყო, თუ არა კომუნისტური პარტიის ძალაუფლებისა და გავლენის ანარქული, მან მიიღო საბედისწერო და ამავდროულად მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილება: გარდაექმნა კომუნიზმი და პარტია ორივე მათგანის შენარჩუნების მიზნით. გორ-

ბაჩოვმა ამ მიზნით განახორციელა ქმედებები, რაც დასავლეთში *პერესტროიკის*, *გლასტნოსტის* და *დემოკრატიზაციის* სახელებით გახდა ცნობილი.

რატომ გარისკა გორბაჩოვმა. ლენინის მიერ 1917 წელს ძალაუფლების მოპოვების შემდეგ, ეკონომიკა საბჭოთა კავშირში იყო გეგმური, ან სხვანაირად, მბრძანებლური, სადაც ყველა მნიშვნელოვანი ეკონომიკური გადაწყვეტილება (რა და რამდენი უნდა ეწარმოებინათ და ა.შ.) კომუნისტური პარტიის ზედა ემელონებში მიიღებოდა. კონკურენცია, სარგებლისაკენ სწრაფვა და კერძო საკუთრების უმრავლესი ფორმები აკრძალული იყო, როგორც შეუთავსებელი კომუნისტურ პრინციპებთან.

ცენტრალური დაგეგმვის ამ სისტემამ საბჭოთა კავშირი პირველი ხარისხის სამხედრო ძალად აქცია, თუმცა დიდი საბიუჯეტო დეფიციტის ფასად. გარდა ამისა, 1980-იანი წლების შუა ხანებში აშკარად გამოჩნდა, რომ ცენტრალურმა დაგეგმვამ ეკონომიკური სტაგნაცია გამოიწვია, რამაც საბჭოთა კავშირი კონკურენტუნარიანობის თვალსაზრისით არასახარბიელო პირობებში ჩააყენა ისეთ ინდუსტრიულ, დემოკრატიულ ქვეყნებთან მიმართებაში, როგორცაა ამერიკის შეერთებული შტატები, იაპონია და რამდენიმე ევროპული სახელმწიფო.¹ 1985 წლისთვის, ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ტემპი 2 პროცენტამდე დაეცა და შეადგინა დაახლოებით ნახევარი იმისა, რაც ათი წლის წინ იყო. ცხრა ინდუსტრიული საწარმოდან სულ მცირე ერთი და სახელმწიფო მეურნეობების თითქმის მესამედი კოტრდებოდა. საკვები, საცხოვრებელი სახლების მშენებლობა, სამკურნალო საშუალებები და ტრანსპორტი მოთხოვნების სრულიად არაადეკვატური იყო, როგორც ხარისხობრივად, ასევე რაოდენობრივად.

საბჭოთა მოქალაქეთა უმეტესობის ცხოვრება ზოგადად გაუსაძლისი იყო. რაც საბჭოეთში კომფორტად და ხელსაყრელ პირობებად მიიჩნეოდა, დასავლეთისთვის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. მალაზიები ხშირად უხეიროდ ან საერთოდ არ მარადებოდა. გარკვეული სახის სათადარიგო ნაწილების შოვნა ხშირად შეუძლებელი იყო. ერთ-ერთი შეფასების თანახმად, მიღებულ ნორმას ნარმოადგენდა ის ფაქტი, რომ ქალები, ჩვეულებრივ, დღეში ორ საათს, კვირის შვიდივე დღის განმავლობაში რიგებში ატარებდნენ.² 1980-იანი წლების ბოლოსათვის, საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის 28 პროცენტი ოფიციალურად მიჩნეულ სიღარიბის ზღვარს ქვევით ცხოვრობდა.³

სოფლის მეურნეობის სფეროში საკვების წარმოება ძლივს უწყობდა ფეხს მოსახლეობის ზრდას და მიუხედავად ამ სფეროში განხორციელებული უხვი ინვესტიციებისა, მთავრობა ბევრს ხარჯავდა იმპორტირებულ ხორცსა და მარცვლეულში. ამასთანავე, სოფლის მეურნეობაში საბჭოთა კავშირის საინვესტიციო პრიორიტეტები აშკარად ასახავდა საშინელი დაგეგმარების არსებობას. პროდუქციის მეურნეობებიდან ბაზრისაკენ გადაადგილება, საცავებად განკუთვნილი საწარმოები, საკვების გადამამუშავება, დაფასოება და საცალო გაყიდვა აბსოლუტურად უგულვებელყოფილი იყო. საბჭოთა ეკონომისტებმა დაიანგარიშეს, რომ მარცვლეულის მთელი მოსავლის დაახლოებით ერთი მეოთხედი ყოველწლიურად ბაზარზე მოხვედრამდე იკარგებოდა. გორბაჩოვმა განაცხადა, რომ 1988 წელს დანაკარგი დაახლოებით 4 მილიარდი ამერიკული დოლარის ღირებულების იმპორტირებული მარცვლეულის რაოდენობას უტოლდებოდა. ამის შედეგად, ჩვეულებრივი საბჭოთა მოქალაქის მიერ ხორცისა და რძის პროდუქტების მოხმარება, ორ ათწლეულზე უფრო მცირე დროში, 30 პროცენტით შემცირდა.⁴

საბჭოთა ეკონომიკის დაქვეითებისა და მოსახლეობის ცხოვრების დონის დაცემის ფონზე, გაუარესებულმა სოციალურმა პრობლემებმა საფრთხე საბჭოთა საზოგადოების საფუძველს შეუქმნა. ყველაზე დიდ პრობლემებს შორის იყო ალკოჰოლიზმი და კორუფცია. ალკოჰოლიზმი დიდი ხნის მანძილზე საბჭოთა კავშირის ყველაზე მყარ და ძვირ პრობლემას წარმოადგენდა. ალკოჰოლის მიღება მავნე გავლენას ახდენდა ადამიანის ჯანმრთელობასა და ოჯახურ ცხოვრებაზე, ამცირებდა პროდუქტიულობას და შრომისუნარიანობას, ზრდიდა ჩვილ ბავშვთა სიკვდილიანობას (ფეხმძიმობისას ალკოჰოლის მიღების გამო), ამცირებდა ცხოვრების ხანგრძლივობას და დიდწილად განაპირობებდა ახალგაზრდებში დამნაშავეობის ზრდას. ამასთანავე, კორუფციაც ყვაოდა. სამომხმარებლო საქონლის ქრონიკული არარსებობა და სახელმწიფოს მიერ ფასების კონტროლი შავი ბაზრის აყვავებას იწვევდა. საბჭოთა ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი ბიუროკრატიზირებული იყო და ნებისმიერ საკითხზე ოფიციალურ სახელმწიფო თანხმობას საჭიროებდა, რამაც გავლენების არაოფიციალური სისტემის განვითარება გამოიწვია. იმისათვის, რომ დაერქარებინათ ოფიციალური თანხმობა ან ბიუროკრატიისგან სასურველი მოპყრობისათვის მიეღწიათ, საბჭოთა მოქალაქეებისათვის ნებისმიერი მეთოდის გამოყენება ჩვეულებრივ მოვლენას წარმოადგენდა.

სხვა კრიტიკულ პრობლემას 1970-1980-იან წლებში გაღრმავებული ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობა წარმოადგენდა – კომპიუტერული რევოლუცია ასცდა საბჭოთა მოქალაქეებს მაშინ, როცა მათი ეკონომიკური კონკურენტები გარდაქმნა. ამ სფეროში ფულის დაბანდება მენეჯერებისთვის არახელსაყრელი იყო და პარტიაც შიშობდა, რომ მისი ფართო მოხმარება პოლიტიკურ ოპონენტებს გააძლიერებდა. ამგვარი დამოკიდებულების შედეგად საბჭოთა ინდუსტრიისა და ინფრასტრუქტურის მოდერნიზაცია შეუძლებელი ხდებოდა.

ამ პრობლემათა უმეტესი ნაწილის საფუძველს ცენტრალური დაგეგმვა წარმოადგენდა, რომელიც არ უწყობდა ხელს ახალ ინიციატივებს, რადგანაც ქარხნების მმართველები და სახელმწიფოს მიერ მართული საწარმოების დირექტორები ცენტრალურ გეგმაზე რჩებოდნენ მიბმულნი, რომელიც ქარხნისა და მეურნეობების წარმოებაზე მკაცრ კვოტებს ანესებდა. გეგმის შესრულება საბჭოთა ეკონომიკის ყველა ადმინისტრატორის უმთავრეს პრიორიტეტს წარმოადგენდა. სტალინისტურმა სისტემამ ხარისხი შესწირა რაოდენობას. გარდა ამისა, ზევიდან წამოსული ინსტრუქციებით მოქმედი მენეჯმენტისათვის არ არსებობდა საკმარისი ინიციატივა თუ შესაძლებლობა ახალი ტექნოლოგიების დასაწერად. მასალებისა და აღჭურვილობების მიწოდების შეწყვეტით გამოწვეულმა პრობლემებმა მოულოდნელად შეაფერხა აღმშენებლობითი პროექტები და ქარხნისა და მეურნეობების წარმოება შეამცირა. წარმოების ამბიციურ კვოტების მიღწევის მიზნით და დაუსრულებელი ზენოლის გამო, დირექტორები არსებული ჩავარდნების დასაფარად ხშირად სხვადასხვა ხრიკებს იყენებდნენ.

მმართველთა ცინიზმი ერწყმოდა საბჭოთა მუშახელის დაბალ მორალს. იგი იყო არასათანადოდ დასაქმებული, უხალისოდ მუშაობდა, ან რომელსაც, უბრალოდ სამუშაო მოტივაცია არ გააჩნდა. სანდო და ეფექტიანი მუშახელის არარსებობის პირდაპირი შედეგი იყო საშინლად დაბალი პროდუქტიულობა. მუშების ცინიზმი კარგად ჩანდა ისეთ პოპულარულ საბჭოთა გამონათქვამებში, როგორიცაა, „პარტია თავს იკატუნებს, თითქოს გვიხდის და ჩვენც თავს ვიკატუნებთ, რომ ვმუშაობთ“. ეს ცინიზმი იკვებებოდა პარტიული მუშაკების თვალთმაქცობით, რომლებიც მხარს

უჭერდნენ ეგალიტარულ იდეალებს, მაგრამ ცხოვრობდნენ სიმდიდრეში, მაშინ როცა პროლეტარიატი, რომელსაც ისინი ადიდებდნენ, პურისა და სხვა პირველადი მოთხოვნილების ნივთების შესაძენად გრძელ რიგებში იდგა. მოხდა ყველაზე უარესი: **ბევრმა საბჭოთა კავშირში საკუთარი პოლიტიკური სისტემის მიმართ რწმენა დაკარგა.**⁵

რეაქციული ძალები, ნაციონალისტები და ნომენკლატურა. ადამიანებს, ვინც ფლობდნენ თანამდებობებს და გავლენას საბჭოთა სისტემაში, *ნომენკლატურას* უწოდებდნენ. საბჭოთა კავშირში ეს ადამიანები პრივილეგიებულ ელიტარულ კლასს შეადგენდნენ.⁶ მათ შემადგენლობაში შედიოდნენ პოლიტიკური ბიუროკრატის წევრები (ე.წ. აპარატჩიკები), უფროსი ეკონომიკური მმართველები და სამეცნიერო ადმინისტრატორები, ასევე კონკრეტული მწერლები, მსახიობები, კოსმონავტები, ათლეტები და გენერლები, რომლებიც წარმოადგენდნენ საბჭოთა სახელმწიფოს და აძლიერებდნენ მის რეპუტაციას.

ნომენკლატურის არსებობა ორი მიზეზით იყო მნიშვნელოვანი. პირველი: კარგად განვითარებული, ექსკლუზიური და უმეტესწილად შენიღბული კეთილმონყობილი ბინების ინფრასტრუქტურა, სპეციალური მაღაზიები, სანატორიუმები, საავადმყოფოები, კლინიკები, კურორტები და სკოლები, ამ ფენას არა მარტო განზე აყენებდა ჩვეულებრივი საბჭოთა მოქალაქისაგან, არამედ სრულიად ეწინააღმდეგებოდა თანასწორობისა და სამართლიანობის მარქსისტულ და კომუნისტურ იდეალებს, რომელსაც კომუნისტები ხშირად ქადაგებდნენ. მეორე: ნომენკლატურა, არაეფექტიანი იყო და უფრო მეტად აინტერესებდა საკუთარი ძალაუფლების შენარჩუნებით, ვიდრე სახელმწიფო პოლიტიკის შესრულება. 1980-იანი წლების შუა პერიოდისათვის, არავინ იყო ისე შეფიქრიანებული პოლიტიკური ელიტის მიერ ეკონომიკური განვითარების შეფერხების პერსპექტივით, როგორც საბჭოთა კავშირის ახალი ლიდერი, მიხეილ გორბაჩოვი.

რეფორმის პოლიტიკა. გორბაჩოვის სამი რეფორმისტული პროგრამის – პერესტროიკის, გლასტნოსტის და დემოკრატიზაციის მიზანს წარმოადგენდა კომუნისტების გადარჩენა და არა მისი დანგრევა. პერესტროიკის მიზანი ცენტრალური დაგეგმვის დოგმატური სისტემის გამოცოცხლება იყო. გორბაჩოვი ამ ამბიციური მიზნის მიღწევას ქვეყნის ეკონომიკური პრობლემების სოციალურ და პოლიტიკურ სათავეებზე იერიშის მიტანით იმედოვნებდა – რაც ნიშნავდა ნომენკლატურისა და აპარატჩიკების გავლენის შემცირებას და ამავდროულად, საბჭოთა მუშახელის ეფექტიან ომის ზრდას. საბედისწეროდ, ვერც გორბაჩოვი ხვდებოდა, ან კიდევ თვალს არ უსწორებდა ქვეყნის ეკონომიკურ სტრუქტურაში რადიკალური ცვლილებების გატარების აუცილებლობას. შესაბამისად, პერესტროიკის იდეა უფრო მიმზიდველ პოლიტიკურ სლოგანს წარმოადგენდა, ვიდრე თანმიმდევრულ ეკონომიკურ პოლიტიკას.

გორბაჩოვის დამსახურება იყო ნაწილობრივი რეფორმების გატარების მცდელობა, რომელიც მიზნად ისახავდა ინდივიდუალური ინიციატივის ამაღლებას. ხელფასების გამომუშავების, განაწილებისა და ფასწარმოქმნის სისტემის რეფორმირების, ზედა ეშელონის ბიუროკრატების ძალაუფლების შემცირებას, ადგილობრივი მენეჯერული თავისუფლების ხელშეწყობის, სახელმწიფო საწარმოებისა და მუშების მფლობელობაში არსებული საწარმოებისა და კოოპერატივების წახალისების გზით. გა-

ტარდა ასევე სხვა სახის საბაზრო ორიენტაციის რეფორმებიც, მაგრამ ვერც ერთმა მათგანმა შეძლო ფუნდამენტურად შეეცვალა ეკონომიკური სისტემა სახელმწიფო მმართველობაში არსებული წარმოების საშუალებებისა და ცენტრალური დაგეგმვიდან კერძო საკუთრებისა და ინდივიდუალური ინიციატივის მიმართულებით.

ფოტოზე მიხილ გორბაჩოვისა და მისი მეუღლის რაისას ფინეთში ვიზიტია ასახულია 1989 წელს. გორბაჩოვმა მმართველობის პერიოდში, 1985 წლის მარტიდან 1991 წლის აგვისტომდე, კომუნიზმისა და კომუნისტური პარტიის რეფორმირების რადიკალური პოლიტიკური და ეკონომიკური პოლიტიკა შეიმუშავა. საბოლოო ჯამში ამ წამონწყებებმა სტალინისტური სახელმწიფოს ეროზია გააღრმავა და მთელ აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნიზმის დამხობას შეუწყო ხელი.

1989 წლისთვის, საბჭოთა ეკონომიკა სწრაფ დეზინტეგრაციას განიცდიდა და ორ წელიწადში იგი სრულ დეპრესიაში აღმოჩნდა; 1991 წლისთვის, საბჭოთა კავშირის ეკონომიკა ყოველწლიურად 10 პროცენტით მცირდებოდა. დაისვა კითხვა, რა უნდა მოემოქმედათ? მმართველი ელიტა ორ ნაწილად იყო გაყოფილი. რადიკალური რეფორმის მომხრეები მხარს უჭერდნენ ცენტრალური და მზრძანებლური ეკონომიკიდან მკვეთრ ტრანზიციას საბაზრო სისტემის მიმართულებით. ძველი კურსის მომხრე კონსერვატორები (განსაკუთრებით ისინი, ვინც სამხედრო და საიდუმლო პოლიციასთან ასოცირდებოდნენ) ეწინააღმდეგებოდნენ ასეთ რევილუციურ ცვლილებებს. საბჭოთა მმართველი ელიტა ცდილობდა გამკლავებოდა მზარდ ეკონომიკურ კრიზისს, თუმცა, განსხვავებით დენ სიაოპინის დროინდელი ჩინეთისაგან, მას არასოდეს ჩამოუყალიბებია მომავლის ზუსტი ხედვა და არ გაერთიანებულა კომპლექსური რეფორმების აუცილებლობით.

ამ არეულობის ფონზეც კი, გორბაჩოვის ეკონომიკური შეხედულებები გაურკვეველი რჩებოდა. თანამდებობაზე ყოფნის ბოლო თვეებში აშკარა გახდა, რომ პერესტროიკამ (რომელიც მიზნად ისახავდა გამოეცოცხლებინა ცენტრალური დაგეგმვა

და კომუნისმი) არ გაამართლა და რევოლუციური ეკონომიკური ცვლილება (რომელიც საბედისწეროდ თავად პერესტროიკის მიერ იყო წამოწყებული) ჩქარდებოდა. კერძო საკუთრება და ეკონომიკური წინაპირობები თანდათანობით ვითარდებოდა მაშინ, როცა ეკონომიკური არეულობა და უიმედობა მატულობდა.

გლასტნოსტი. გორბაჩოვის უფრო მეტად გახმაურებულმა „გლასტნოსტის“ (საჯაროობა) პოლიტიკამ გააძლიერა პერესტროიკა და საბჭოთა ისტორიაში მედიასაშუალებებზე ცენზურა არნახულად შეამცირა. გარკვეული დროის განმავლობაში, ამ პოლიტიკამ გამოიწვია გორბაჩოვის მიმართ დიდი სიმპათია და წარუმატებელი ეკონომიკური რეფორმებისგან მოსახლეობის ყურადღების გადატანა.

გლასტნოსტს ასევე დიდი გამოძახილი ჰქონდა საბჭოთა საზღვრებს მიღმა; მან გორბაჩოვი მსოფლიო პრესისათვის ძვირფას პიროვნებად და დასავლეთის ბევრ ქვეყანაში პოპულარულ ფიგურად აქცია.

მიუხედავად მისი საგარეო პოლიტიკური წარმატებებისა, გლასტნოსტი, პირველ რიგში, შიდა პოლიტიკის ინსტრუმენტი იყო. მისი საწყისი განზრახვას ოფიციალური კორუფციისა და არაკომპეტენტურობის გამოაშკარავება წარმოადგენდა, რასაც გორბაჩოვი საბჭოთა ეკონომიკის არასრულყოფილების ერთ-ერთ მიზეზად მიიჩნევდა. მას სურდა მასიური ცვლილების მოწინააღმდეგე საბჭოთა ბიუროკრატიის შერყევა და მუშათა კლასის გამოცოცხლება. საბჭოთა მშრომელებს არ ჰქონდათ, ერთი მხრივ, მუშაობის სტიმული და, მეორე მხრივ, გაფიცვის უფლება, რის გამოც აპათიასა და ალკოჰოლიზმში ჩაფლულიყვნენ. რეალურად, ეს ბოლო, ეპიდემიური ხასიათის პრობლემა – გახრწნილი საზოგადოების ტრაგიკულ სიმპტომს წარმოადგენდა.

გლასტნოსტი მჭიდრო კავშირში იყო პერესტროიკასთან: ის იყო იმ კომუნისტური საზოგადოების გამოცოცხლების საშუალება, რომელსაც მამოძრავებელი ძალა გამოეცალა და რომელმაც არსებობის მიზანი დაკარგა. პოლიტიკურ **ლიბერალიზაციას** უნდა შეექმნა ამაღლებული განწყობა, რაც საზოგადოებას ენერგიულს გახდიდა, მიეცემოდა რა მას ძველი, მუშაობის არაეფექტიან მახასიათებლებისა და მმართველობის კრიტიკის უფლებას. გლასტნოსტმა სწრაფად შეიძინა საკუთარი მიმართულება, მას შემდეგ, რაც ადრე აკრძალული წიგნები და ფილმები ბევრისთვის ხელმისაწვდომი გახდა. თუმცა, ყველაზე გასაოცარ ფაქტს საბჭოთა მედიის სახელმწიფო პოლიტიკის მოქნილი ინსტრუმენტიდან საზოგადოებრივი კრიტიკის მექანიზმად გარდაქმნა წარმოადგენდა. პოპულარული ახალი სატელევიზიო არხები საბჭოთა ოფიციალური კორუფციისა და ძალაუფლების უზურპაციის მხილებით იყვნენ დაკავებულნი, საბჭოთა გაზეთები და ჟურნალები კი ყავლგასული პოლიტიკური პრინციპებისა და წესების შესახებ კრიტიკულ სტატიებს აქვეყნებდნენ. საბჭოთა კავშირმა საკუთარი თავი რეალურად **ერთი ღამის** განმავლობაში გარდაქმნა. ქვეყნა, რომელიც არ უშვებდა არანაირ კრიტიკას, იქცა იმ ქვეყნად, სადაც კრიტიკა სწრაფად აცლიდა ლეგიტიმურობას კომუნისტურ პარტიასა და პოლიტიკურ სისტემას, რაც დიდი ხნის მანძილზე მისი მმართველობის ინსტრუმენტებს წარმოადგენდა.

დემოკრატიზაცია. ისევე როგორც პერესტროიკის შემთხვევაში, ზუსტად არც ის იყო ცნობილი, თუ რას გულისხმობდა გორბაჩოვი რუსულ ენაზე დემოკრატიზაციის ხსენებისას. დემოკრატიზაცია, მინიმუმ, მოიაზრებოდა როგორც პოლიტიკური სისტემა, სადაც არჩევნები იქნებოდა ნებადართული, თუმცა რა დოზით – გაურკვევე-

ლი რჩებოდა. ეს ხედვა ასახული იყო 1989 წელს მთელი სახელმწიფოს მასშტაბით ჩატარებულ საკანონმდებლო ორგანოს არჩევნებში, რომელიც ამომრჩეველს უფლებას აძლევდა ხმა მიეცა ოპოზიციისათვის კომუნისტური პარტიის წევრების წინააღმდეგ, რაც პირველი შემთხვევა იყო საბჭოთა ისტორიაში. ამავდროულად, გორბაჩოვი მართავდა როგორც საბჭოთა პრეზიდენტი (არაპირდაპირი გზით არჩეული თანამდებობა, რომელიც მან შემოიღო, როგორც მისი პოლიტიკური რეფორმის ნაწილი) და არა როგორც კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივანი. **დემოკრატიზაციის** შედეგად გამოწვეული პოლიტიკური ცვლილებები საკმაოდ განსაცვიფრებელი იყო და მიანიშნებდა უფრო დემოკრატიული მომავლისაკენ. ის მოიცავდა:

- ოპოზიციის, გავლენიანი არაკომუნისტური და ანტიკომუნისტური პიროვნებების და პარტიების გაჩენას, რომელთაგანაც ზოგიერთი ცენტრალურ საკანონმდებლო ორგანოში აირჩიეს;
- კომუნისტური პარტიის შიდა დისციპლინის მნიშვნელოვნად შესუსტება (რასაც მის რიგებში ურთიერთქიშპისა და აზრთა სხვადასხვაობის ზრდა სდევდა თან) საბჭოთა კავშირის მასშტაბით პარტიის წევრების რიცხვის შემცირების ფონზე;
- ცენტრალური მთავრობის ძალაუფლებისა და პრესტიჟის ხარჯზე რესპუბლიკების გავლენისა და ძალაუფლების ზრდა;
- რეფორმები მთავრობის შიგნით, რომელსაც არა პარტიის გენერალური მდივანი, არამედ არჩეული ოფიციალური პირები და პრეზიდენტი მართავდნენ და რომელიც შეძლებდა კომუნისტური პარტიისაგან რეალური, დამოუკიდებელი ძალაუფლების განხორციელებას.

ბუდბრის მატხნი: სისწყმა იშლუმა

გორბაჩოვის მცდელობა – მოეხდინა საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური და ეკონომიკური სისტემების ცვლილება, მარცხით დამთავრდა. ფაქტობრივად, მის მიერ ძალაუფლების მოპოვების სანყის ეტაპზე არსებული ყველა საზოგადოებრივი, პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემა გაცილებით გამწვავებული იყო იმ დროისათვის, როცა მან, დაახლოებით 6 წლის შემდეგ, თანამდებობა დატოვა. მოსახლეობის მოლოდინის ზრდის პარალელურად, დრამატულად მცირდებოდა ცხოვრების დონე, რაც ქმნიდა პოლიტიკურად არამდგრად სიტუაციას. ამ ყველაფერს თან დაერთო ახალი პრობლემა – სწრაფი ინფლაცია, რამაც კიდევ უფრო შეასუსტა მთავრობისადმი ნდობა. სახალხო მღელვარება გამოიხატა საბჭოთა კავშირისათვის ისეთი ახალი ფენომენის გაჩენით, როგორიცაა მუშათა გაფიცვები. საზოგადოებრივი მღელვარების ესკალაციასთან ერთად, გორბაჩოვის პოპულარულობა და მისი გავლენა პარტიული და სახელმწიფო ბიუროკრატიის რიგებში შემცირდა.

საბჭოთა რეჟიმის უკანასკნელ დღეებში შიდა არამდგრადობის მთავარი მიზეზი იყო საუკუნოვანი ეროვნული პრობლემა. რიცხოვრივად ყველაზე დიდი ჩვიდმეტი ეროვნება საბჭოთა კავშირის მოსახლეობის 90%-ზე მეტს შეადგენდა, მათ შორის, რუსები 50%-ზე ოდნავ მეტი, ხოლო უკრაინელები 16%-ზე ოდნავ ნაკლები წილით 294 მილიონიანი მოსახლეობის 2/3-ს შეადგენდნენ 1991 წელს. გარდა ამისა, საბჭოთა კავშირში დაახლოებით 20 ეროვნული ჯგუფი ცხოვრობდა, რომელიც ცალ-ცალკე 1 მლნ ადამიანზე მეტს ითვლიდა. ამ მსხვილ ჯგუფებს შორის იყო 15 ეროვნება,

რომელთა სახელები ენოდებოდა რესპუბლიკებს; ასევე, თათრები, პოლონელები, გერმანელები, ებრაელები, ჩუვაშები, ბაშკირები და მორდოველები (იხ. ცხრილი 7.1). სულ ყოფილ სსრკ-ში 100-ზე მეტი სხვადასხვა ეროვნება ცხოვრობდა და 130-მდე ენაზე საუბრობდნენ.

ცხრილი 7.1

ძირითადი ეროვნებები საბჭოთა კავშირში მისი დაშლის დროს (1989)

ეროვნებები	პროცენტული შემადგენლობა ^ა	ეროვნებები	პროცენტული შემადგენლობა
რუსები	50.78	მოდოველები	1.17
უკრაინელები	15.47	ლიტველები	1.07
უზბეკები	5.84	თურქები	0.95
ბელორუსები	3.50	ყირგიზები	0.85
ყაზახები	2.84	გერმანელები	0.71
აზერბაიჯანელები	2.38	ჩუვაშები	0.64
თათრები	2.32	ლატვიელები	0.51
სომხები	1.62	ებრაელები ^ბ	0.50
ტაჯიკები	1.48	ბაშკირები	0.50
ქართველები	1.39	პოლონელები	0.39

ა. მონაცემები აღებულია საბჭოთა კავშირის ბოლო ოფიციალური სახალხო აღწერიდან.

ბ. ყოფილი საბჭოთა კავშირი ებრაელებს ცალკე ერად გამოყოფდა.

წყარო: Population Today, November 1991, Population Reference Bureau. იბეჭდება ნებართვით.

ისტორიულად, საბჭოთა მთავრობა არარუსი ჯგუფების ასიმილირებისათვის ძალადობას მიმართავდა. ამასთან ერთად, სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთ მთავარ ინსტრუმენტს განათლების სისტემა წარმოადგენდა: საბჭოთა კავშირის ყველა სკოლის ყველა მოსწავლე ვალდებული იყო შეესწავლა რუსული.

ამის შედეგად, ორი ენის ფლობა ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა საბჭოთა რესპუბლიკებში – არარუსი მოსახლეობის უმრავლესობას შეეძლო გამართული რუსულით ესაუბრა. მაგრამ საბჭოთა კავშირის უღმობელი მცდელობა, დაენერგა რუსების კულტურული დომინანტობა, ხშირად სასტიკ წინააღმდეგობას აწყდებოდა. კომუნისტური პარტიის ზედა ეშელონებში ეთნიკური რუსები დომინირებდნენ, რომლებიც მმართველი ელიტის დაახლოებით 70 პროცენტს შეადგენდნენ, რაც, თავის მხრივ, კიდევ უფრო ზრდიდა ეთნიკური უმცირესობების გაღიზიანებას. საბჭოთა კავშირის წარუმატებელმა მცდელობამ, მოეხდინა ეთნიკური უმცირესობების სრული ასიმილირება, მსოფლიოს ერთ-ერთ უკანასკნელ იმპერიას საფუძველი გამოაცალა.

მოსკოვს საკმაოდ კარგი საფუძველი ჰქონდა ეფექტა, რომ „ეროვნული საკითხი“ ადრე თუ გვიან საბჭოთა კავშირის დაშლის მიზეზი გახდებოდა. ირონიულად, სწორედ გორბაჩოვის რეფორმებმა შექმნა ისეთი სიტუაცია, როდესაც არარუსი ეროვნების მოსახლეობას შეეძლო გაეხედა თვითგამორკვევისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნით მოძრაობის დაწყება. გლასტნოსტმა, გარკვეულნილად, ცენტრალური მთავრობისა და კომუნისტური პარტიის კრიტიკა ნაახალისა. გორბაჩოვის საბედისწერო გადაწყვეტილებამ – ნება დაერთო ყოფილი „სატელიტი სახელმწიფოებისათვის“ (პოლონეთი, აღმოსავლეთ გერმანია, ჩეხოსლოვაკია, უნგრეთი, ბულგარეთი და რუმინეთი) დაეტოვებინათ საბჭოთა გავლენის სფერო, ასევე გადამწყვეტი როლი ითამაშა. პირველად დამოუკიდებლობისათვის მოძრაობა ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებში დაიწყო, სადაც ლიტვამ, ლატვიამ და ესტონეთმა (რომლებიც დამოუკიდებელნი იყვნენ 1939 წლამდე, სანამ სტალინმა მათი ხელში ჩაგდება არ მოახერხა ჰიტლერთან სამარცხვინო პაქტის დადების შემდეგ) რეფორმებს სულ სხვა სიმძაფრე და მიმართულება მისცა, ვიდრე გორბაჩოვს ჰქონდა განზრახული. ბალტიის სახელმწიფოები ლიტვის წინამძღოლობით, პირველები გამოეყვნენ საბჭოთა კავშირს. ეროვნულმა დემონსტრაციებმა და ამბოხებებმა გადაუარა საბჭოთა იმპერიას, და რესპუბლიკები ერთმანეთის მიყოლებით აცხადებდნენ დამოუკიდებლობას.

1991 წლის ბოლოსთვის საბჭოთა კავშირი თავისით დაიშალა. გორბაჩოვის ყველა მცდელობა, გადაეჭრა საბჭოთა კავშირის ფუნდამენტური პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემები, მარცხით დასრულდა. 1991 წლის აგვისტოში, გორბაჩოვი ძალაუფლებად ჩამოაცილა კომუნისტური პარტიის რვაკაციანმა ჯგუფმა, რომელსაც სამხედროებთან და ე.წ. სუკ-თან (სახელმწიფო უშიშროების კომიტეტი) ჰქონდა კავშირი, მაგრამ გადატრიალება მარცხით დასრულდა: დემოკრატიისა და საბაზრო რეფორმებისათვის მებრძოლმა ბორის ელცინმა, რომელიც მოსკოვში ალყაშემორტყმული რუსეთის პარლამენტის შენობაში იმყოფებოდა და შთააგონებდა ქუჩაში გამოსულ უზარმაზარ მასას ებრძოლა დემოკრატიისათვის, წინააღმდეგობა გაუწია სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობას. ელცინის დაჟინებით, გორბაჩოვმა კვლავ დაიკავა თავისი ყოფილი თანამდებობა, 1991 წლის ბოლოს, საბჭოთა კავშირის ფორმალურ დაშლამდე, თუმცა რუსეთს უკვე ახალი გმირი ჰყავდა.

მძღის ელცინი: პოსტსამქათა რუსეთის პიტეული პტეიდენტი

1991 წლის ივნისში რუსეთის რესპუბლიკის საპრეზიდენტო არჩევნებში გამარჯვების მოპოვების შედეგად ბორის ელცინი პირველი სახალხოდ არჩეული პრეზიდენტი გახდა რუსეთის ისტორიაში. ორი თვის შემდეგ, 1991 წლის აგვისტოში, მან ჩააჩუმა რეაქციული ძალები, რომელთაც სახელმწიფო გადატრიალების გზით დაამხეს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირის პრეზიდენტი მიხეილ გორბაჩოვი. დრამატულ მომენტში, როდესაც შედეგი ჯერ კიდევ გაურკვეველი რჩებოდა, ელცინი ავიდა ტანკზე და წაიკითხა ახლა კარგად ცნობილი მანიფესტი, რომელიც სახელმწიფო გადატრიალებას არაღეგტიმურად აცხადებდა და მოითხოვდა კონსტიტუციური წესრიგის აღდგენას, მათ შორის პრეზიდენტ გორბაჩოვის ხელისუფლებაში დაბრუნებას.

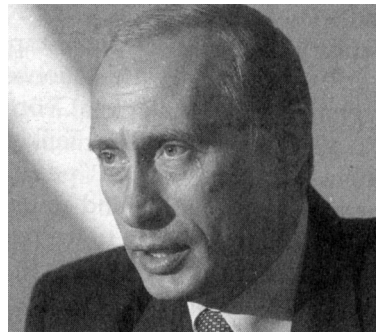
ეს სიტუაცია საკმაოდ ირონიული იყო. ბორის ელცინი საბჭოთა პოლიტიკაში თავის გრანდიოზულ აღმასვლას გორბაჩოვს უმადლოდა.

1980-იანი წლების შუა ხანებში ელცინი იყო უცნობი პარტიული მუშაკი სვერდლოვსკში, როდესაც გორბაჩოვმა იგი მოსკოვში პარტიის ადგილობრივი ორგანიზაციის ხელმძღვანელად გადაიყვანა. მაგრამ ელცინი მალევე დაუპირისპირდა მას; ბრალს სდებდა გორბაჩოვს იმაში, რომ იგი რეალური რეფორმების გატარების საქმეში ფეხს ითრევდა, თვითონ კი უფრო რადიკალური ლიბერალიზაციის პოლიტიკას უჭერდა მხარს.

ელცინის მკაცრი და სახალხო კრიტიკით გაღიზიანებულმა გორბაჩოვმა განსხვავებული მოსაზრებების მქონე ეს ადამიანი პოლიტიკოსად 1987 წელს ჩამოაშორა.

მაგრამ ელცინი არ დანებდა. იგი ბრძოლას აგრძელებდა და ბევრი მომხრეც გაიჩინა მშობლიურ რუსეთში. 1991 წლის არჩევნებში გამარჯვებით ელცინმა დაჩრდილა გორბაჩოვი, რომელიც არასოდეს ყოფილა სახალხოდ არჩეული და შესაბამისად, აკლდა ნდობის ის მანდატი, რომელიც ელცინს გააჩნდა. ელცინმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა გორბაჩოვის გაურკვეველი, და, სავარაუდოდ, ფატალური მომავლისაგან გადარჩენაში, რამაც საბოლოოდ ელცინი უპირატეს პოზიციაში ჩააყენა გორბაჩოვთან მიმართებაში, რომლის ნდობა და პრესტიჟი და, შესაბამისად, ძალაუფლებაც გაქრა სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობის შემდეგ. ბოლოს, გორბაჩოვი არა მხოლოდ მიხვდა, რომ დაეტოვებინა კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივნის თანამდებობა და განეცალკევებინა პარტია მთავრობისაგან, არამედ ასევე საჭიროდ ჩათვალა შეგუებოდა საბჭოთა კავშირის დაშლას. გორბაჩოვმა პრეზიდენტის თანამდებობა 1991 წლის 25 დეკემბერს დატოვა.

ელცინი დარჩა რუსეთის მთავრობის სათავეში, მაგრამ გაღრმავებული სოციალური და ეკონომიკური კრიზისის პირობებში მას უწევდა საპარლამენტო ოპოზიციასთან გამკლავება. ელცინის შეუსაბამო და სასტიკმა დამოკიდებულებამ რუსეთის სეპარატისტული რეგიონის, ჩეჩნეთის მიმართ ვერ გააუმჯობესა მისი შელახული იმიჯი, ვერც ქვეყნის შიგნით და ვერც მის გარეთ. მისი პოპულარობა, რამაც იგი უძლეველი გახადა 1990-იანი წლების დასაწყისში, 1996 წლის ივნისში, ახალი საპრეზიდენტო არჩევნების წინ ძალიან დაცემული იყო. ელცინს

მოუხდა შეჯიბრება პრეზიდენტობის კომუნისტ კანდიდატ ევგენი ზიუგანოვთან, და მეორე ტურში მცირედი უპირატესობით მაინც გაიმარჯვა. მისი ტრიუმფი ჯანმრთელობასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა გააფერმკრთალა. 1996 წლის ბოლოს ელცინმა გულის ოპერაცია გაიკეთა. 1997 წლისთვის ის გამოჯანმრთელდა, თუმცა არ იყო ისეთივე ქმედითი, როგორც წინა წლებში. 2000 წელს ვლადიმერ პუტინი აირ-

ჩიეს მის მემკვიდრედ. პუტინის წინაშეც სერიოზული პრობლემები იდგა, მათ შორის: დასწეულებული ეკონომიკა, კორუფციული საზოგადოება, სასტიკი დამნაშავეობა და ჩეჩნეთში აალებული ომი.

თანამედროვე სიტუალება

მოიცავს რა ყოფილი საბჭოთა კავშირის ტერიტორიის 75, მოსახლეობის 50 და მთლიანი ეროვნული პროდუქტის დაახლოებით 60 პროცენტს, რუსეთი რჩება ევრაზიის გაბატონებულ ძალად. რუსეთის უზარმაზარი გავლენა დსთ-ს სივრცეზე ბევრ ფუნდამენტურ კითხვას წამოჭრის: იქნება თუ არა დსთ მექანიზმი, რომლის მეშვეობითაც ახალი დამოუკიდებელი რესპუბლიკები განიმტკიცებენ თავიანთ დამოუკიდებლობას, თუ ის იქნება სტრუქტურა, რომლითაც რუსეთი დაშლილი იმპერიის აღდგენას შეეცდება? 1990-იანი წლების შუა პერიოდში აშკარა ნიშნები იკვეთებოდა მეორე სცენარის სასარგებლოდ, რადგან რუსეთი ძველი რუსეთის იმპერიისა და სლავური ევროპის ტერიტორიებზე დაკარგული გავლენის აღდგენას ცდილობდა.

რუსული ჯარი განლაგებული იყო ბევრ ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკაში, მათ შორის ლატვიაში, ესტონეთში, მოლდოვაში, საქართველოში, აზერბაიჯანსა და ტაჯიკეთში. კონფლიქტურ სახელმწიფოებში – აზერბაიჯანში, ტაჯიკეთსა და საქართველოში მოსკოვმა სამხედრო ინტერვენცია „სამშვიდობო“ საფუძვლებზე გაამართლა, როდესაც ახალ დამოუკიდებელ რესპუბლიკებში, ან მათ შორის, როგორც შიდა, ასევე საგარეო უთანხმოებები წარმოიშვა.

დანარჩენი მსოფლიო განსაკუთრებულად შეფიქრიანებული იყო იმ ფაქტით, რომ რუსეთი, უკრაინა, ყაზახეთი და ბელორუსია მათ ტერიტორიებზე განთავსებული საბჭოთა კავშირის ბირთვული იარაღის მემკვიდრეები იყვნენ. ამის შედეგად მსოფლიოში მოულოდნელად გაჩნდა რამდენიმე ახალი ბირთვული სახელმწიფო და ეს მაშინ, როცა ბირთვული იარაღი კიდევ უფრო ამწვავებდა დაძაბულობას ახალ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს შორის. პოლიტიკური მოტივებით რუსეთი ყოფილი საბჭოთა კავშირის ბირთვული იარაღის საკუთარ არსენალში მოქცევას შეეცადა. უკრაინამაც და ყაზახეთმაც პირობა დადეს, გადაეცათ ეს იარაღი რუსეთისათვის, თუმცა ამავდროულად, ამ ნაბიჯის გადადგამდე, მოსკოვისაგან ეკონომიკურ და ფინანსურ დათმობებს მოითხოვდნენ, ხოლო დასავლეთისგან – უსაფრთხოების გარანტიებს. 1996 წლისთვის ყველა ბირთვული იარაღი, მათ შორის ბელორუსიაში არსებულიც, რუსეთში იქნა გადატანილი. რუსეთის უზარმაზარი მასობრივი განადგურების ბიოლოგიური და ქიმიური იარაღის არსენალის უსაფრთხოებაც დასავლეთის დიდი შეფიქრიანების საგანს წარმოადგენდა. 2001 წლის 11 სექტემბერს ამერიკის შეერთებულ შტატებზე განხორციელებული ტერორისტული აქტების შემდეგ ეს პრობლემა კიდევ უფრო გამწვავდა, რამდენადაც არსებობდა საშიშროება, რომ ზოგიერთი ამ მომაკვდინებელ ნივთიერებათაგან (მათ შორის ანტრაქსი) შეიძლებოდა ავღანეთში და სხვაგან დაბინავებულ საერთაშორისო ტერორისტულ დაჯგუფებებს ჩაეგდოთ ხელში.

რუსეთის განვითარების პროცესში მყოფ პოლიტიკური და ეკონომიკური პროექტია. თუმცა, შეუძლებელია ვინანსწარმეტყველოთ მისი მომავალი პერსპექტივები. ის ფაქტი, რომ რუსეთი რჩება მნიშვნელოვან და ძლევამოსილ სახელმწიფოდ, ეჭვს

არ იწვევს. რუსეთის წარმატება დამოკიდებული იქნება მის უნარზე, გაუმკლავდეს სულ მცირე სამ გამოწვევას: ეკონომიკურ ვარდნას, ეთნიკურ ფრაგმენტაციას და სახელმწიფო მშენებლობას.

ეკონომიკური ვარდნა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ მუდმივმა ეკონომიკურმა პრობლემებმა დიდ გასაჭირში ჩააგდო დსთ-ს სახელმწიფოები. არც რუსეთი წარმოადგენდა ამ მხრივ გამონაკლისს: მისი სუსტი ეკონომიკა განაპირობებს ჩვეულებრივი მოქალაქეების ყოველდღიურ დუხჭირ ცხოვრებას. 1991 წლის შემდეგ, დსთ-ის სახელმწიფოთა უმრავლესობის მსგავსად, რუსეთმა სამრეწველო წარმოებაში, საცალო გაყიდვასა და ეროვნულ შემოსავალში განსაკვივრებელი ვარდნა განიცადა. გაიზარდა საბიუჯეტო დეფიციტი. თავდაპირველად ამ ეკონომიკურ ჩავარდნებს თან ახლდა ფართოდ გავრცელებული ინფლაცია.

ამ დროიდან მოყოლებული ეკონომიკური გამოცოცხლების ნიშნები გამოჩენას აგვიანებდა. ეკონომიკურმა ვარდნამ, რომელიც ასოცირდებოდა საბჭოთა ძალაუფლების კოლაფსთან და ელცინის მთავრობის მიერ თანმიმდევრული და ენერგიული ეკონომიკური რეფორმის გატარების მცდელობისას განცდილ მარცხთან, წარმოების მასშტაბები 1990-იანი წლების შუა პერიოდში ერთი მესამედით შემცირდა.⁷ მაგრამ აქვე ზოგიერთი დადებითი სიმპტომიც შეიმჩნეოდა, მათ შორის: ფასების გათავისუფლებით საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის მცდელობა, თავდაცვის დაფინანსების შემცირება, დისტრიბუციის ძველი ცენტრალიზებული სისტემის უარყოფა, ვაუჩერული პრივატიზაციის ფართომასშტაბიანი პროგრამის გატარება, კერძო ბანკების დაარსება და საგარეო ვაჭრობის დემონოპოლიზაცია.

1996 წლისთვის ელცინმა ინფლაციის შემცირებისა და რუბლის სტაბილიზირების თვალსაზრისითაც წარმატებას მიაღწია. მიუხედავად ამ ნაბიჯებისა, ეკონომიკა კვლავ დაღმავლობას განაგრძობდა. მთლიანი შიდა პროდუქტი და სამრეწველო წარმოების მოცულობა 6 პროცენტზე მეტით დაეცა.⁸ (თუმცა, ვარდნა უფრო ნელი იყო ვიდრე ორი წლის წინ, როდესაც ის 15 პროცენტს შეადგენდა.) ამაში ნაწილობრივ რუსეთში პრივატიზაციის შედარებით დაბალი დონე (ჩეხეთის, პოლონეთისა და უნგრეთის უფრო წარმატებულ ეკონომიკებთან შედარებით) შეიძლება დავადანაშაულოთ, მაგრამ საბაზრო ეკონომიკის ხელშეწყობისა და საგარეო ინვესტიციების წახალისების მიზნით მყარი სამართლებრივი საფუძვლების განვითარებაც ვერ მოხერხდა, რაც ეკონომიკური ვარდნის ასევე მნიშვნელოვანი გამოწვევი ფაქტორია. სხვა ფაქტორთა შორის იყო აქციონერთა ზუსტად განსაზღვრული უფლებების, მინის ბაზრების განვითარების ხელშეწყობი კანონებისა და სოციალური უსაფრთხოების ქსელის არარსებობა, რაც სანარმოებს მუშებისათვის შეღავათების უზრუნველყოფის ტვირთისაგან გაათავისუფლებდა.

მნიშვნელოვან ეკონომიკურ პრობლემას მუდმივად აქვს მნიშვნელოვანი სოციალური შედეგები. დღეს რუსების უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ მათი მდგომარეობა წლებთან ერთად უარესდება. ფართოდ გავრცელებული ჯანდაცვის პრობლემები (ნაწილობრივ გამოწვეული მთავრობის უუნარობით, ხელი შეეწყო საზოგადოებრივი ჯანდაცვის პროგრამისათვის), არსებული ხელფასების შემცირება (ინფლაციის გამო), სახელფასო დაავალიანებისა და უმუშევრობის სწრაფი ზრდა კვლავ რჩება რუსების შემოფოთების მთავარ მიზეზებად. 1990-იანი წლების შუა პერიოდში, დაახლოებით 36.6 მილიონი რუსი, ანუ მოსახლეობის ერთი მეოთხედი, სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ ცხოვრობდა. ერთადერთ ნათელ წერტილს ინფლაციის ტემპის შემ-

ცირება წარმოადგენდა – 1998 წლის დასაწყისისათვის 10.2 პროცენტამდე. 2001 წელს, ინფლაციამ კვლავ იმატა (დაახლოებით 20 პროცენტი), მაგრამ რუსული ეკონომიკა, პრეზიდენტ ვლადიმერ პუტინის ძლიერი ხელმძღვანელობის წყალობით, აღორძინების ნიშნებს ამჟღავნებდა.⁹ [შემდეგ წლებში რუსეთის ეკონომიკის გაჯანსაღებას განაპირობებდა ნავთობზე მაღალი ფასები — მთარგმნ. შენ.]

ეთნიკური ფრაგმენტაცია. 1991 წელს საბჭოთა კავშირის დაშლას ძველი იმპერიის ბევრ ნაწილში სამოქალაქო ომი, რელიგიური დევნა და ეთნიკური ამბოხებები ახლდა თან. რუსეთი რჩება ეთნიკურად მრავალფეროვან ქვეყნად, რომელიც ჯერ კიდევ ცდილობს გადალახოს კონფლიქტური ეთნიკური ჯგუფების ძლიერი ცენტრიდანული ძალა, მით უმეტეს, რომ ზოგიერთ მათგანს სუვერენული დამოუკიდებლობა სურს. ამ ჯგუფების რუსულ სახელმწიფოში წარმატებული ინტეგრაცია დაუმთავრებელ საქმედ დარჩა ახალი ათასწლეულის დასაწყისში.

1993 წლის კონსტიტუციით ეთნიკური ჯგუფები რუსეთის ფედერაციაში 21 რესპუბლიკის საფუძველს ქმნიან. ეს ფედერალური ერთობები (მსგავსი შტატების მმართველობისა ამერიკის შეერთებულ შტატებში) წარმოდგენილია, როგორც **რესპუბლიკები** რუსეთის საკანონმდებლო ორგანოს ზედა პალატაში. თუმცა, ვერც ერთი კონსტიტუცია ვერ შეძლებს გადაჭრას ეთნიკური დაძაბულობა რუსეთის შიგნით – დრო, ურთიერთპატივისცემა და ეკონომიკური წარმატება დომინანტურ რუსულ და პერიფერიებზე მცხოვრებ ეროვნებებს შორის გრძელვადიანი სტაბილური ურთიერთობის ნებისმიერი რეცეპტის აუცილებელი ინგრედიენტებია (ეს ეხება როგორც რუსეთის საზღვრებს შიგნით, ასევე მის გარეთ არსებულ ვითარებას).

პოლიტიკურ სახელმწიფოში განსხვავებული ეროვნებების ინტეგრაციის პრობლემის დაძლევა სხვა სირთულესაც უკავშირდება. ტრადიციულად, საბჭოთა კავშირი ბიუროკრატიულად მოსკოვიდან რეგიონული ადმინისტრაციული ერთობების (ობლასტი) და ეთნიკური (ან ეროვნული) რესპუბლიკების მეშვეობით იმართებოდა. ორმაგი იურისდიქციის ეს სისტემა რუსეთში საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ კვლავ აგრძელებდა ფუნქციონირებას. მაგრამ ცენტრალური მთავრობის ძალაუფლება კომუნიზმის მარცხის შედეგად შემცირდა, მაშინ როცა რეგიონების ძალაუფლება გაიზარდა. დათრგუნულმა ეთნიკურმა სიამაყემ და რუსული დომინანტობის მიმართ პროტესტის გრძნობამ რესპუბლიკებში განსხვავებულ ეროვნულ ჯგუფებსა და ცენტრალურ ხელისუფლებას შორის დაპირისპირების ალი აანთო. ამავდროულად, რესპუბლიკები მეტოქეობას უწევდნენ ობლასტებს რუსეთის პოლიტიკურ სისტემაში ძალაუფლებისა და გავლენის მოპოვებისათვის.

რუსეთის ეთნიკური რესპუბლიკების მიერ გამოწვეულმა პოლიტიკურმა პრობლემებმა წინა პლანზე 1994 წლის დეკემბერში წამოიწია, როდესაც რუსეთმა სამხედრო თავდასხმა განახორციელა მის შემადგენლობაში არსებულ, ეთნიკურად მუსლიმურ რესპუბლიკაზე, ჩეჩნეთზე, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიაში, შავ და კასპიის ზღვებს შორის მდებარეობს. ადრე ჩეჩნეთმა რუსეთისაგან დამოუკიდებლობა გამოაცხადა. გადაწყვიტა რა ბოლო მოელო ჩეჩნეთის დაუმორჩილებლობისათვის, რუსეთის პრეზიდენტმა ელცინმა ამბოხების ჩასახშობად იქ რუსული ჯარი გააგზავნა. ომის მსვლელობისას რუსეთის სამხედრო თვითმფრინავებმა სასტიკად დაბომბეს ჩეჩნეთის დედაქალაქი – გროზნო. ჩეჩენი ჯარისკაცები ძალიან მოტივირებულები იყვნენ, მაშინ როცა რუსი ჯარისკაცები, ასახავდნენ რა ფართოდ გავრცელებულ სახალხო სკეპტიციზმს, ნაკლებად მონდომებულები იყვნენ ბრძო-

ლაში ჩასაბმელად (ალბათ, ახსოვდათ სასტიკი ომი ავღანეთში 1980-იან წლებში) და დიდ დანაკარგებსაც განიცდიდნენ.

გაჭიანურებული „ბინძური“ ომის შედეგად დასჯილი რუსეთი ისწრაფვოდა მშვიდობისაკენ. 1996 წლის ბოლოს ხელმოწერილმა ზავმა ფაქტობრივად სეპარატისტული შეამბოხებების გამარჯვება აღიარა. მან რუსეთს მისცა საშუალება 2001 წლამდე გადაეწყვიტა, როგორ მოპყრობოდა ჩეჩნეთის მიერ დამოუკიდებლობის მოთხოვნას. ამავდროულად ძალაში რჩებოდა პასუხგაუცემელი კითხვები:

- შენარჩუნდება თუ არა ცეცხლის შეწყვეტა?
- მისცემს თუ არა რუსეთი ჩეჩნეთს გამოყოფის უფლებას?
- მოსალოდნელია თუ არა, რომ რუსეთში არსებულმა რამდენმა სხვა ეთნიკურმა ჯგუფმა მიბაძოს ჩეჩნებს და მოითხოვოს დამოუკიდებლობა?
- ჩაეფლობა თუ არა უზარმაზარი ბირთვული იარაღის მქონე რუსეთი ანარქიაში?

ეთნიკურად მრავალფეროვანი რუსეთის შენარჩუნება და შიდა მართვა მხოლოდ ერთი პრობლემაა; თუმცა, სხვადასხვა ეთნიკური დაპირისპირება, რომელიც გავლენას ახდენს საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობებსა და პოლიტიკურ კავშირებზე რუსეთსა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის ბევრ ახალ დამოუკიდებელ რესპუბლიკას შორის, განსხვავებული სახის პრობლემებს წარმოშობს. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ უკრაინა და რუსეთი დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის ორგანიზაციის წევრები არიან, მათ შორის გარკვეულმა უთანხმოებამ მაინც იჩინა თავი. ამ პრობლემის ერთი ნაწილი ისტორიულია. უკრაინა (განსაკუთრებით კიევი) რუსეთის ისტორიული დაბადების ადგილია (კიევის რუსეთი). ის, 40 მილიონიანი მოსახლეობით, აღმოსავლეთ ევროპის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ქვეყანაა (უხედავად რომ ვთქვათ, მეზობელი პოლონეთის ზომის). უკრაინის კუთვნილ სტრატეგიულ ნახევარკუნძულზე, რომელიც ყირიმის სახელწოდებითაა ცნობილი, არის შავი ზღვის სანაპიროზე არსებული უძრავი ქონების მნიშვნელოვანი ნაწილი. ყირიმის დღევანდელ მოსახლეობას **დიდი რუსები** [უკრაინელებს მცირერუსებს უწოდებენ – მთარგმნ. შენ.] წარმოადგენენ, რომლებმაც ჩაანაცვლეს ადგილობრივი მოსახლეობა, ყირიმელი თათრები მას შემდეგ, რაც სტალინმა ისინი ციმბირში გადაასახლა 1930-იან წლებში. როდესაც 1994 წლის იანვარში პრორუსული ნაციონალისტი აირჩიეს ყირიმის პრეზიდენტად, იგი იმუქრებოდა, რომ უკრაინისაგან გამოყოფისა და რუსეთთან შეერთების მოთხოვნით რეფერენდუმს ჩაატარებდა. მიუხედავად იმისა, რომ რეფერენდუმში არ ჩატარებულა, უკრაინის გაყოფის აღბათობას დასავლეთ (უკრაინულ) და აღმოსავლეთ (რუსულ) ნაწილებად, ვერ გამოვრიცხავთ.

კრიზისი წარმატებით მოწესრიგდა 1990-იანი წლების შუა პერიოდში. დაწესდა ორმაგი კონტროლი ყოფილ საბჭოთა საზღვაო სანარმობებსა და სამხედრო ძალებზე სამხრეთ უკრაინის საპორტო ქალაქ სევასტოპოლში (ყირიმის ნახევარკუნძულზე), რაც კიდევ ერთხელ მიუთითებს მომავალი კონფლიქტის შესაძლებლობაზე რუსეთსა და უკრაინას შორის. კრიზისი ამოიზარდა ამ ორ ყოფილ პარტნიორს შორის არსებული ამბიციური და კონფლიქტური ინტერესებიდან ყოფილი საბჭოთა კავშირის შავი ზღვის საზღვაო ტექნიკის მფლობელობის საკითხის გარშემო. მიუხედავად იმისა, რომ უთანხმოება მშვიდობიანად გადაწყდა 1997 წელს (რუსეთმა მიიღო ფლოტის 80 პროცენტი, თუმცა დათანხმდა, რომ თავად პორტი უკრაინას ეკუთვნოდა), ეს კიდევ

ერთხელ გვახსენებს, რომ ეს ორი დიდი სლავური სახელმწიფო დღეს უფრო მეტოქეები არიან, ვიდრე ძმები (მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიისა და ეთნიკურობის თვალსაზრისით ისინი შეიძლება აღვიქვათ, როგორც ერთი და იმავე ოჯახის ხის ორი განშტოება).

ასეთივე აქტიური ან პოტენციური კონფლიქტის მრავალი სხვა მაგალითი არსებობს. მაგალითად, 1997 წელს ყაზახეთში (რომელიც რუსეთს ესაზღვრება) მოსახლეობის 51 პროცენტი იყო ყაზახი და 32 პროცენტი რუსი. დაპირისპირება ორ ჯგუფს შორის ყაზახეთის საზოგადოებრივ მშვიდობას ემუქრება იმდენად, რამდენადაც ასეთ შემთხვევაში რუსეთის ინტერვენციის შესაძლებლობა იზრდება. ეთნიკური და პოლიტიკური დაპირისპირება მოხდა მოლდოვაში, სახელმწიფოში, რომელიც ესაზღვრება რუმინეთს ყოფილი საბჭოთა კავშირის დასავლეთ საზღვარზე. რუსეთის მიერ მოლდოვაში ეთნიკური რუსების მიერ წამოყენებული ტერიტორიული მოთხოვნების მხარდაჭერამ (რომლებიც მთელი მოსახლეობის 13 პროცენტს შეადგენენ), გამოიწვია უთანხმოებები, ერთი მხრივ, მოლდოველ რუსებსა და ადგილობრივ მოლდოველებს (რომლებიც მოსახლეობის 65 პროცენტია) და მეორე მხრივ, რუსეთისა და მოლდოვეთის მთავრობებს შორის.

სახელმწიფოს მშენებლობა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, დისკრედიტირებული კომუნისტური პარტიის ჩასანაცვლებლად ახალი სამთავრობო სტრუქტურები და მთავრობები გახდა საჭირო. ახლადშექმნილ სახელმწიფოებს ახალი სამთავრობო სტრუქტურები სჭირდებოდათ სამართავად, მით უფრო არახელსაყრელი ეკონომიკური გარემოსა და ეთნიკური დაძაბულობის ფონზე.

რუსეთმა უნდა გადაჭრას სახელმწიფო მშენებლობის სერიოზული პრობლემები იმისათვის, რომ მომავალი პოლიტიკური სტაბილურობა უზრუნველყოს. მიუხედავად იმისა, რომ საკანონმდებლო არჩევნები ჩატარდა 1993 და 1995 წლებში, ხოლო საპრეზიდენტო არჩევნები გაიმართა 1996 და 2000 წლებში [საპარლამენტო არჩევნები ასევე ჩატარდა 1999, 2003, 2007 წლებში, ხოლო საპრეზიდენტო 2004 და 2008 წწ. – მთარგმნ. შენ.], დემოკრატია რუსეთში კვლავ განვითარების საწყის ეტაპზე რჩება. სახელმწიფოს მშენებლობის სირთულეები, რომელსაც რუსეთი პოლიტიკური სტაბილურობის მიღწევის მიზნით უნდა გაუმკლავდეს, შემდეგია:

- **მყიფე კონსტიტუცია:** 1993 წელს მიღებულმა რუსეთის კონსტიტუციამ გააძლიერა პრეზიდენტი პარლამენტთან მიმართებაში, რამაც ელცინის საპარლამენტო ოპოზიციასზე წარმატების მოპოვების საშუალება მისცა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი საყოველთაოდ აღიარებული პოლიტიკური დოკუმენტია, ჯერჯერობით არ წარმოადგენს საკადრისი პატივისცემის ობიექტს, რასაც, როგორც ნე-სი, ასეთი დონის დოკუმენტები იმსახურებენ.
- **დანაწევრებული პარტიული სისტემა:** რუსეთის პარტიული სისტემა ძალიან დანაწევრებულია. 1995 წლის დეკემბერში **დუმის**, რუსეთის ეროვნულ საკანონმდებლო ორგანოს **ფედერალური ასამბლეის** ქვედა პალატის არჩევნებში 42 პარტია დაფიქსირდა. ეს პარტიები საუცხოოდ გამოხატავდნენ პროფესიული, იდეოლოგიური და ეთნიკური ინტერესის მთელ სპექტრს; მათ შორის ზოგიერთი განსაკუთრებით საინტერესოა: **ეკოლოგიური პარტია, რუსეთის ქალები, მუსლიმური მოძრაობა, რუსეთის ადვოკატთა ასოციაცია და თვით ლუდის მსმელთა პარტია**ც კი. რუსეთის წამყვანი პოლიტიკური პარტიები წარმოადგენს ორ პოლიტიკურ სპექტრს – ნაციონალისტებს, რომლებიც მხარს უჭერენ ძველი რუსეთის იმპერიის აღორძინე-

ბას და კომუნისტებს, რომლებიც ეკონომიკური და დემოკრატიული რეფორმების ტემპის შემცირების ან საერთოდ გაუქმების მომხრეებად გვევლინებიან. ასეთმა უთანხმოებამ გამოიწვია პოლიტიკურ ჩიხში შესვლა და რადიკალიზმი – რაც, თავის მხრივ, პოლიტიკური შეშფოთების მიზეზია.

- **გაურკვეველი ფედერალიზმი:** რუსეთის ოფიციალური სახელწოდება – რუსეთის ფედერაცია, გამოხატავს ძალაუფლების დანაწილებას ცენტრალურ და ადგილობრივ მთავრობებს შორის. ამასთან, კონსტიტუცია ნათლად ვერ გამოსახავს ცენტრსა და ფედერაციის წევრებს შორის არსებულ უფლებამოსილებებს. ზოგიერთი დამკვირვებელი ამტკიცებს, რომ ძალთა ბალანსი ცენტრალური ხელისუფლებიდან ადგილობრივი მთავრობების სასარგებლოდ იმაცვლებს. 1993 წლის კონსტიტუციის მიღებამ და შესაბამისმა კანონმდებლობამ, რომელიც **ფედერაციის საბჭოში** (ფედერალური ასამბლეის ზედა პალატა) მსხდომი ადგილობრივი ლიდერების არჩევნებს აწესებდა, გავლენიანი ლიდერების ხელმძღვანელობით რეგიონული ძალის ცენტრების შექმნას შეუწყო ხელი. მოსკოვი ვეღარ შეძლებს გამოდევნოს დაუმორჩილებელი ადგილობრივი მთავრობები; ახლა მას მოუწევს მოლაპარაკებები გამართოს ლიდერებთან ქვედა დონეებზე [ჰუტინის დროს განხორციელდა რეფორმა, რომელმაც ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებას შეუწყო ხელი და რეგიონების მოსკოვის კონტროლს დაუქვემდებარა – მთარგმნ. შენ].¹¹
- **ორგანიზებული დანაშაულის ზრდა.** სახელმწიფოს მშენებლობის აუცილებლობას კვაზისამთავრობო ფუნქციის შესრულების მსურველი მოპაექრე ორგანიზაციების გავლენისა და რაოდენობის ზრდაც ასახავს, რომლებიც ამ მიზნის მიღწევას დამოუკიდებლად ან არსებული სამთავრობო სტრუქტურების მეშვეობით ცდილობენ. ერთ-ერთი შეფასების თანახმად, ორგანიზებულ დანაშაულებებში დღეს დაახლოებით 3 მილიონი ადამიანია ჩართული და მან როგორც რუსეთის, ასევე სხვა რესპუბლიკების პოლიციასა და ბიუროკრატიაშიც კი შეაღწია. ქურდული სამყაროს გავლენა ყველგანაა: «დასავლეთს აშფოთებს მისი შეჭრა ყველა სფეროში: ნარმოშობის სტადიაში მყოფ თავისუფალ ბაზარზე, პრივატიზაციაში, განიარაღებაში, სამხედრო სფეროში, საგარეო ჰუმანიტარულ შემწეობასა და ფინანსურ დახმარებაში და თვით სახელმწიფოს სავალუტო და ოქროს რეზერვებში.»¹² 1995 წლის მარტში, მაფიის მიერ ცნობილი ჟურნალისტის მკვლელობის შემდეგ, ელცინმა განაცხადა, რომ ორგანიზებული დანაშაულებობა სერიოზულ საფრთხეს უქმნის რუსეთის პოლიტიკურ სტაბილურობას. დასავლეთის სახელმწიფოების მთავრობებმა გამოხატეს შეშფოთება, რომ რუსულ მაფიას, აგრეთვე იმ მეცნიერებს, ინჟინრებს და ტექნოლოგებს, რომლებიც საკმაოდ დაზარალებულ სამსახურებიდან გათავისუფლებებით და ხელფასების მკვეთრი შემცირებით, შეიძლება მოპარული ბირთვული, ქიმიური და ბიოლოგიური იარაღი შავ ბაზარზე ტერორისტული დაჯგუფებებისა და ურჩი სახელმწიფოებისათვის მიეყიდათ (იარაღითა და ნარკოტიკებით საერთაშორისო არალეგალური ვაჭრობა დიდ ბიზნესს წარმოადგენს).
- **კანონის მიმართ უპატივცემულობის ზრდა:** ორგანიზებული დანაშაულებობის ზრდა, ადგილობრივი პოლიტიკური ბოსების გაჩენა, კორუფციის ფართოდ გავრცელება და ისეთი საზოგადოებრივი პრობლემები, როგორცაა ჩვეულებრივი დანაშაულებობა, პროსტიტუცია და ნარკოტიკების მოხმარება, საზოგადოებრივი სტრუქტურის ხარჯზე იკვებებოდა. ფართოდ გავრცელებული დანაშაულებობაც ასახავს მთავრობის უუნარობას – დაიცვას კანონიერება და წესრიგი. ამ პრობლემების ერთი შედეგი არის ზოგადად კანონის იდეის უპატივცემულობა, რომელსაც «რუსეთის ყველაზე დიდ გასაჭირს» უწოდებდნენ.¹³

მდღისდამდღის, გამდინდღა ლიდერი?

1999 წლის აგვისტოში, იმდროინდელმა პრეზიდენტმა ბორის ელცინმა ვლადიმერ პუტინი, ყოფილი სუკ-ის ოფიცერი და პოლიტიკურად უცნობი ადამიანი, ახალ პრემიერ-მინისტრად დაასახელა. ელცინის ოთხ წინა პრემიერ-მინისტრთაგან დიდი ხნით არც ერთი დარჩენილა ამ თანამდებობაზე, შესაბამისად პუტინის მოულოდნელი დანიშნულება შესაძლოა დიდი ამბავი სულაც არ ყოფილიყო. რეალურად კი ეს მართლა დიდი გარიგება აღმოჩნდა: რვა თვის შემდეგ პუტინი რუსეთის ახლად არჩეული პრეზიდენტი გახდა.

თუ ელცინი საპრეზიდენტო თანამდებობაზე პუტინის მემკვიდრეობას გეგმავდა, მაშინ 1999 წლის საპარლამენტო არჩევნებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. პუტინმა, თავის მხრივ, ორი რამ გააკეთა, რამაც გაამყარა მისი პოზიციები ამომრჩევლებში. პირველ რიგში, ჩეჩნეთის ომთან მიმართებაში მკაცრი კურსის აღების შედეგად, მან სწრაფად მოიპოვა ბევრი რუსის მხარდაჭერა. მისი წინამორბედები ამ საკითხთან დაკავშირებით დიდი ხნის განმავლობაში ვერანაირ გადამწყვეტილებას ვერ იღებდნენ (წინამორბედებში, რა თქმა უნდა, პრეზიდენტი ელცინიც იგულისხმება). მეორე, მან გაბედულად დაუჭირა მხარი ორ მოულოდნელად გამოჩენილ პარტიას – *ერთობას* (მას ასევე უწოდებდნენ *მედვედს*, რაც დათვს ნიშნავს), რომელიც ბოლო წუთის კოალიციას წარმოადგენდა და არავინ იცოდა მისი პოლიტიკური პროგრამა და *მემარჯვენე ძალთა კავშირს*, ლიბერალ-რეფორმატორთა პარტიას. *ერთობა* ლამის პირველ ადგილზე გავიდა და მცირედით ჩამორჩებოდა კომუნისტებს, მაშინ როცა *მემარჯვენე ძალთა გაერთიანება* მეოთხე ადგილზე გავიდა. ერთად ამ ორივე პარტიამ ამომრჩეველთა ხმების მთელი რაოდენობის ერთი მესამედი მოაგროვა და კომუნისტებთან შედარებით ოდნავ ნაკლები ადგილი მიიღო დუმაში. რუსეთის პარლამენტში ერთმანეთის პირისპირ პირველად აღმოჩნდა ორი ბლოკი წარმოდგენილი – ერთი ცენტრიდან მარცხნივ, ხოლო მეორე ცენტრიდან მარჯვნივ. ხდებოდა თუ არა რუსეთის პოლიტიკური პარტიული სისტემა ბოლოს და ბოლოს ნაკლებად ქაოსური, შესაძლოა, უფრო ნორმალურიც?

მთლად ასეც არ იყო საქმე. ახლად არჩეული დუმის პირველ შეკრებაზე, კომუნისტებმა და *ერთობამ* (ძირითადად პრო-პუტინისეულმა პარტიამ) უცნაური ალიანსი შეკრეს, ერთმანეთში ინაწილებდნენ რა მთავარი კომიტეტების თავმჯდომარეების თანამდებობებს. კომუნისტები უკეთეს მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ: მათ შეინარჩუნეს დუმის თავმჯდომარის თანამდებობა და მიიღეს ცხრა კომიტეტის თავმჯდომარის პოსტი. სამაგიეროდ, მათ მხარდაჭერა აღუთქვეს პუტინის მიერ შეთავაზებული პრემიერ-მინისტრის კანდიდატურას და ახალ მთავრობას, ასევე რეფორმის პროგრამას. ოპოზიციურმა პარტიებმა წესების დარღვევაზე გამოთქვეს უკმაყოფილება (ყოფილმა პრემიერ-მინისტრმა, ევგენი პრიმაკოვმა, ამ გარიგებას „ნაბილწვა“ უწოდა). მიუხედავად ყველაფრისა, რუსეთის ახალგაზრდა დემოკრატიისათვის ეს პირველი გარიგება იყო: აღმასრულებელ ხელისუფლებას არასდროს ჰყოლია გამოკვეთილი უმრავლესობა პარლამენტში.

რეტროსპექტიულად, ელცინის გადამწყვეტილება გაეხადა პუტინი პრემიერ-მინისტრი 1999 წელს, წარმოადგენდა პირველ სცენას დრამის საბოლოო აქტში, რომელიც დაახლოებით ათი წლის წინ დაიწყო. ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ პუტინმა სწრაფად სცადა რუსეთის შიდა და საგარეო პოლიტიკისათვის თავისი „ხელწერა“ დაეტყო. ქვეყნის შიგნით მან წამოიწყო მოძრაობა ორგანიზებული დამნა-

შავეობისა და რუსეთის ცნობილი „ოლიგარქების“ (მდიდარი ფინანსური მაგნატები, რომელთაც ელცინის დროს მოიპოვეს კონტროლი საბჭოთა ეკონომიკის უზარმაზარ ნაწილზე) წინააღმდეგ; ქვეყნის გარეთ, მან რუსეთის საგარეო პოლიტიკას ახალი იერი მისცა, შეამცირა რა თავიდან დაძაბულობა ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკებთან, დახურა რუსეთის მოსასმენი პოსტი ვიეტნამში და საზღვაო ბაზა კუბაში, განაახლა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში განევრიანების მოთხოვნა და მყარად დაუჭირა მხარი ამერიკის შეერთებული შტატების კამპანიას ტერორიზმის წინააღმდეგ 2001 წლის ბოლოს.

პუტინმა ასევე ჯეროვანი ყურადღება დაუთმო ეკონომიკურ რეფორმებს, მათ შორის ცვლილებებს საგადასახადო კანონმდებლობაში და ფულის გათეთრების წინააღმდეგ საბრძოლველად ფინანსური დაზვერვის სამსახურის შექმნა. 1990-იანი წლების ბოლოს ნავთობზე გაზრდილი ფასების წყალობით ამოტივტივებული რუსეთის ეკონომიკა გამოცოცხლების ნიშნებს ამჟღავნებდა. ამაში მას 1998 წელს რუბლის გაუფასურებაც დაეხმარა. მაგრამ რუსეთის პროტექციონისტული, კარტელური ეკონომიკის სტრუქტურა უცვლელი დარჩა, მათ შორის მისი მთავარი სექტორები: სანარმოები, ბანკები და სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული დანესებულებები. არც პოლიტიკური ლანდშაფტი შეცვლილა ფუნდამენტურად: რეგიონებში კვლავ გამეფებულია ინტრიგა და კორუფცია, ბიუროკრატია არის იმპერიული და შეუღწევი, დამოუკიდებელი პრესა სახელმწიფოსაგან თითქმის დაუცველია (მუქარები ჟურნალისტების მისამართით რომლებიც ჟურნალისტურ გამოძიებას აწარმოებენ, არ წარმოადგენს უჩვეულო მოვლენას და არ შეიძლება ამის უგულებელყოფა).

საბოლოოდ, კომუნისტური მმართველობის საფარველის მოცილებიდან ათი წლის შემდეგაც, დასავლეთისა და მსოფლიოსათვის რუსეთი კვლავ გამოცანას წარმოადგენს. პუტინის სწრაფი გაძლიერება და მყარი მმართველობა ადასტურებს ორ რამეს: როგორც არაპროგნოზირებადობას, ასევე რუსეთის მიერ დემოკრატიის საკუთარი ექსპერიმენტის დაწყებას.

მდმაჯლის პქტსპქციუმი

დღეს ისმის კითხვა: რუსეთი დაქვეითების, დაქუცმაცებისა და ანარქიის პროცესში მყოფი დიდი იმპერიის ნარჩენია თუ იგი მოახერხებს სტაბილიზაციას და მსოფლიო მნიშვნელობის სახელმწიფოდ და იმპერიად ხელმეორედ აღმოცენებას? როგორ დაასრულებს რუსეთი ტრანზიციის პროცესს: როგორც დემოკრატიული თუ როგორც ავტორიტარული სახელმწიფო? ეს ორი კითხვა განსაზღვრავს ნებისმიერ ვარაუდს რუსეთის მომავლის შესახებ.

ეკონომიკური, ეთნიკური და პოლიტიკური უწესრიგობის პირობებში, რუსეთი იტანჯება იდენტობის კრიზისით. რწმენათა რომელი სისტემა მისცემს აზრს მოსახლეობის ცხოვრებას, განსაკუთრებით, არასახარბიელო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ პირობებში? კომუნიზმმა, როგორც გავლენიანმა რწმენათა სისტემამ, თანდათანობით დაკარგა ნდობა სტალინის სიკვდილის შემდეგ და საბოლოოდ, მარცხი განიცადა. რუსული მართლმადიდებელი ეკლესია ბევრს სთავაზობს ნუგემისცემას, თუმცა მიუხედავად კომუნიზმის მარცხისა, მაინც იბრძვის ფართოდ გავრცელებული პოლიტიკური გავლენისაგან გათავისუფლებისათვის. როგორც ვნახეთ, ზოგიერთს რუსული მაფია სთავაზობს ძალაუფლების საცდურს და გავლენის მოხვეჭას. ალბათ, ყველაზე

საწყვარი ხატი აღდგენილი, ძლიერი, იმპერიალისტური რუსეთია, რომელიც ფართოდ გავრცელებული ნოსტალგიითა და რუსეთის ისტორიაში ღრმად ფესვგადგმული სამშობლოს სიყვარულით არის მოტივირებული. როგორც ჩანს, პუტინი სწორედ პატრიოტიზმის ამ თანდაყოლილ გრძნობასა და ეროვნულ სიამაყეს მიმართავს დემაგოგიური მონოდებებისა თუ უკიდურეს მემარჯვენეთა გულის მოგების გარეშე.

საუკუნეების განმავლობაში დესპოტიზმისა და ცენტრალიზებული მართვის გამო დემოკრატია რუსეთში ყოველთვის გაურკვეველ პერსპექტივას წარმოადგენდა. ჯერ კიდევ 1990-იან წლებში ოპტიმისტებს სჯეროდათ, რომ რუსეთი დემოკრატიის და თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის მიმართულებით მოძრაობდა. მოგვიანებით იმავე ათწლეულში, წაანყდა რა უამრავ კულტურულ, პოლიტიკურ და ეკონომიკურ დაბრკოლებას, პოლიტიკური და ეკონომიკური ლიბერალიზაცია შორეულ იმედად იქცა.

სანამ რუსეთის მომავალი უწინააღმდეგობის მდგომარეობაშია, დემოკრატია კვლავ მყიფე რჩებასხვადასხვა პოლიტიკური ჯგუფების არსებობის ფონზე, რომელთათვისაც ეთნიკური არატოლერანტულობა და წარსულის ნოსტალგია საერთო მახასიათებლებია. რუსეთის ლიბერალურ-დემოკრატიული კონსტიტუცია ქალაქებში საკმაოდ დამაიმედებლად გამოიყურება. თუმცა, მნიშვნელოვანია არა ის, თუ როგორ გამოიყურება კონსტიტუცია ქალაქებში, არამედ ის, თუ როგორ მუშაობს იგი პრაქტიკაში. აშკარაა, რომ მომავალ წლებში დემოკრატიას რუსეთში ბევრი მკაცრი გამოცდის ჩაბარება მოუწევს. თუ რუსეთს გადანყვებილი აქვს დაასრულოს ტრანზიციის ღია და ლიბერალური საზოგადოების შექმნით, ეს, ერთი მხრივ, განპირობებული უნაიყოს ბრძნული და გაბედული მმართველობით და, მეორე მხრივ, საზოგადოების უზარმაზარი შეუპოვრობით.

ჩვენ ახლა მოკლედ გავცნობით აღმოსავლეთ ევროპას. ეს არის რეგიონი ტრანზიციის პროცესში მყოფი სახელმწიფოებით. თქვენ ვერ ნახავთ ორ ქვეყანასაც კი, რომლებსაც გარდაქმნის პროცესში აბსოლუტურად მსგავსი პოლიტიკური და ეკონომიკური პრობლემები ჰქონდეს. შესაბამისად, ყველაზე წარმატებულ და წარუმატებელ სახელმწიფოებს შორის ძალიან დიდი ზღვარია.

აღმოსავლეთი ევროპა გზაგასაყარზე (მოკვდება თუ არა ოდესმე კვილი ჩვივები)

ამ რეგიონის ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოები ოთხ ათწლეულზე მეტ ხანს კომუნისტური მმართველობის ქვეშ იმყოფებოდა. საბჭოთა „დიდი ძმის“ მსგავსად, მათაც ცენტრალიზებული დაგეგმილი ეკონომიკის უღელი ედგა. ცენტრალურმა დაგეგმვამ გრძელვადიან პერსპექტივაში ვერ გაამართლა როგორც საბჭოთა კავშირში, ასევე სხვაგანაც. როდესაც კომუნიზმი საბოლოოდ გაქრა, აღმოსავლეთ ევროპის დიდი ხნის მანძილზე ნატანჯ ხალხს უკეთესი მომავლის იმედი გაუჩნდა. ოცნებები თითქმის ყველგან მალევე დაინგრა და ეიფორია იმედგაცრუებამ შეცვალა. ეს ფენომენი უნივერსალური იყო რეგიონში, მაგრამ იმედგაცრუების მასშტაბი და სიღრმე ეკონომიკური განვითარების პირდაპირპროპორციულად იცვლებოდა.

დღეისათვის აღმოსავლეთ ევროპაში ყველაზე დინამიკური ეკონომიკების მქონე სახელმწიფოები, სადაც ყველაზე მკაცრი რეფორმები გატარდა, არის პოლონეთი, ჩეხეთის რესპუბლიკა და უნგრეთი. პოლონეთი მოულოდნელად გადაეშვა ეკონომიკურ რეფორმებში 1989 წლის შემდეგ, როდესაც იქ „შოკური თერაპიის“ სახელწოდებით

დებით ცნობილი ეკონომიკური პოლიტიკის მთელი სერია ნამოინყეს, რომელიც მიზნად ისახავდა მოქმედი ბაზრების შექმნას და კომუნისტური მმართველობის დანატოვარი არაეფექტიანი სახელმწიფო სანარმოების პრივატიზაციას. მართალია პოლონეთს მცირე კერძო სექტორი კომუნისზმის პირობებშიც კი ჰქონდა, მაგრამ დღეს იქ ორ მილიონამდე ოფიციალურად რეგისტრირებული ბიზნესია.

პოლონეთის მტკიცე მიდგომამ რეფორმისადმი 1990-იან წლებში შთამბეჭქდავი შედეგები გამოიღო. რეგიონის ბევრი აღმოცენებადი ბაზრისაგან განსხვავებით (მათ შორის უნგრეთისა და ჩეხეთის რესპუბლიკის ჩათვლით), პოლონეთმა აიცილა ვარდნები და სავალუტო კრიზისი. ამავდროულად, პოლონეთის ეკონომიკა უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე მისი ყოფილი კომუნისტური მეზობლების: 1995 და 2000 წლებს შორის ეკონომიკური ზრდა ყოველწლიურად საშუალოდ ხუთ პროცენტზე მეტს შეადგენდა. პოლონეთმა ასევე მოახერხა დაეძლია ინფლაცია, რომელიც რეგიონის მასშტაბით სოციალური და ეკონომიკური სტაბილურობის მთავარ საფრთხეს წარმოადგენდა. გასულ წლებში ამ ეკონომიკურმა ნაბიჯებმა პოლონეთში დიდი რაოდენობით საგარეო ინვესტიციების შედინება გამოიწვია.

მეორე მხრივ, მნიშვნელოვან პრობლემას გაზრდილი უმუშევრობა წარმოადგენდა, განსაკუთრებით იმ ქვეყნისათვის, სადაც კომუნისტური მმართველობის ოთხ ათწლეულზე მეტი ხნის განმავლობაში სამსახური ყველა ახალგაზრდისათვის გარანტირებულ იყო. მზარდი უთანასწორობა მდიდარ და ღარიბ, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობას შორის ასევე სერიოზულ საკითხს წარმოადგენდა, რადგანაც გაღარიბებული სოფლის მოსახლეობა უფრო და უფრო ჩამორჩებოდა ქალაქის საშუალო ფენის მოსახლეობას. პოლონეთის მოსახლეობის უკიდურესად ღარიბი ფენები დღესაც დასაქმებულია სოფლად არსებული შინამეურნეობებში.¹⁴ მნიშვნელოვანია აქვე აღვნიშნოთ, რომ პოლონეთის სოფლის მეურნეობას კოლექტივიზაციის პროცესი არ შეხება.

პოლონეთში, ისევე როგორც ყველგან რეგიონში, არის შემადრწუნებელი ურთიერთდამოკიდებულება, ერთი მხრივ, უთანასწორობასა და სიღარიბეს, ხოლო მეორე მხრივ, დამნაშავეობას შორის. გამოკვლევამ აჩვენა, რომ პოლონელთა უმეტესობა პოლონეთს საცხოვრებლად უსაფრთხო ადგილად აღარ მიიჩნევს. გარდა ამისა, ოფიციალურმა კორუფციამ მთავრობისადმი საზოგადოების ნდობას ძირი გამოუთხარა. არ არის გასაოცარი, რომ ოთხი პოლონელი ამომრჩეველიდან და გადასახადის გადამხდელიდან სამი მიიჩნევს, რომ ქვეყანა არასწორი მიმართულებით ვითარდება.

ჩეხეთის რესპუბლიკაში პრემიერ-მინისტრი ვაცლავ კლაუსი ქებას ასხამდა საბაზრო ეკონომიკის ღირსებებს და ვაუჩერიზაციის ამბიციური გეგმა განახორციელა, რაც ჩეხეთის ყველა მოქალაქეს თეორიულად ახლად პრივატიზირებული (ადრე სახელმწიფოს მფლობელობაში არსებული) სანარმოების ნილების მიღების უფლებას აძლევდა. მაგრამ განანილება განხორციელდა ადეკვატური გარანტიების გარეშე და ვერ შეძლო უზრუნველყო მისი ერთ-ერთი მთავარი მიზანი – მიეცა ჩეხებისათვის ფსონი ახალ საბაზრო ეკონომიკაში. რეალურად, ბიუროკრატებმა მისაკუთრეს ძირითდი სააქციო კაპიტალი (რომელთა უმეტესობა არასოდეს ყოფილა ხელმისაწვდომი საზოგადოებისათვის) და გამოიყენეს კავშირები, რომ ხელში ჩაეგდოთ ყველაზე მნიშვნელოვანი ქონება. საბედისწეროდ, რეფორმის გატარების ამ არეულ-დარეულმა მცდელობამ, ნაცვლად იმისა, რომ განემტკიცებინა საზოგადოებრივი მხარდაჭერა, როგორც ეს თავიდან იყო ჩაფიქრებული, გამოიწვია ჩეხების აპათია დემოკრატიისა და კაპიტალიზმის მიმართ. ინფლაციამ, სამსახურის დაკარგვის

შიშმა, კორუფციამ მაღალ თანამდებობებზე, მზარდმა ზღვარმა მდიდრების ჯგუფსა და უმრავლესობას შორის, იმის მტკიცებულება შეგნებამ, თუ როგორ ჩამორჩნენ დასავლეთს აღმოსავლეთ ევროპელები და, კერძოდ, ჩეხები, კიდევ უფრო გააღრმავა იმედგაცრუება ბნელი მენარმეებისა და თვითგანდიდებული პოლიტიკოსების მიმართ, ვინც ხალხის თვალში სისტემასთან გაიგივდნენ.

ფართოდ გავრცელებული სახალხო უკმაყოფილების მიუხედავად ცხოვრების ზოგადი დონის გაუმჯობესების ტემპით, ჩეხეთი მაინც შემდგარი რესპუბლიკაა (ჩეხოსლოვაკია შეიქმნა I მსოფლიო ომის შემდეგ, როგორც სრულმასშტაბიანი საპარლამენტო დემოკრატია – სახალხო თვითმმართველობის ერთადერთი მაგალითი აღმოსავლეთ ევროპაში 1989 წლამდე). გარდა ამისა, ჩეხეთის ეკონომიკამ, რომლის განვითარება თითქმის ათწლეულის მანძილზე იყო შეფერხებული, 1997-1999 წლების რეცესიის შემდეგ აშკარა განახლება მოახერხა. სტრუქტურულმა რეფორმებმა (მაგალითად, საბანკო სექტორში) ხელი შეუწყო ამ შედეგების მიღწევას.

თუმცა, რაც ზემოთ ითქვა პოლონეთის შემთხვევაში, ასევე ვრცელდება ჩეხეთის რესპუბლიკაზეც: ჩეხების უმრავლესობა უკმაყოფილოა იმ მიმართულებით, რაც დღეს აქვს ქვეყანას არჩეული. ამავდროულად, ის არც იმდენად დიდია, რომ მოსახლეობის უმრავლესობას კომუნიზმის, ცენტრალური დაგეგმვის და ტოტალიტარული სახელმწიფოს ნოსტალგია გაუჩნდეს.

უნგრეთი იყო პირველი ქვეყანა აღმოსავლეთ ევროპაში, რომელმაც ეკონომიკური რეფორმები კომუნიზმის მარცხამდე წამოიწყო. 1968 წელს, ჩეხოსლოვაკიაში პრადის ხმაურიანი გაზაფხულის თანადროულად, უნგრეთის კომუნისტურმა მთავრობამ შექმნა *ახალი ეკონომიკური მექანიზმი*, რომელიც მიზნად ისახავდა ეკონომიკის შეზღუდულ დეცენტრალიზაციას და საბაზრო მიმართულების მქონე სხვა რეფორმების გატარებას. *ახალი ეკონომიკური მექანიზმის* საწყის ფაზაში ზომიერი წარმატების მიღწევა გახდა შესაძლებელი. სამომხმარებლო საქონლის წარმოება (რაც, ყოველთვის ნაკლებად პრიორიტეტული იყო საბჭოური ტიპის ეკონომიკებში) გაიზარდა და უნგრელების ცხოვრების დონე ზოგადად გაუმჯობესდა. მაგრამ რეაქციონერი კომუნისტები შინ და გარეთ (კერძოდ საბჭოთა კავშირში) ამ რეფორმებს წინააღმდეგობას უწევდნენ. 1980-იან წლებში *ახალი ეკონომიკური მექანიზმი* გააუქმეს. მართლია ეკონომიკის განვითარება ამ დროის განმავლობაში სწრაფად შემცირდა, უნგრეთი მალევე მიუბრუნდა დასავლეთს სავაჭროდ, დახმარებისა და ინვესტირებისათვის. ლიბერალიზაცია, რომელიც თან სდევდა ამ პოლიტიკას, უშვებდა კერძო ბიზნესს და საერთაშორისო მრავალეროვნულ კომპანიებთან თანამშრომლობას. ასე რომ, უნგრეთის შეზღუდულმა მცდელობამ რეფორმის მიმართულებით მას კარგი სასტარტო მდგომარეობა მისცა იმ დროისათვის, როდესაც კომუნიზმმა თვითონ მოუღო ბოლო საკუთარ თავს 1980-იანი წლების დასასრულს.

1989 წლის შემდეგ უნგრეთის ახალმა ლიბერალ-დემოკრატიულმა მთავრობამ დააჩქარა თავისუფალი ბაზრის რეფორმების ტემპი. კერძოდ, როგორც წამყვანმა აღმოცენებადმა ბაზარმა რეგიონში, უნგრეთმა აღმოსავლეთ ევროპაში განხორციელებული პირდაპირი საგარეო ინვესტიციების ნახევარზე მეტი მიიზიდა, მიუხედავად იმისა, რომ უნგრეთის მოსახლეობა (დაახლოებით 10 მილიონი) წამოადგენდა პოლონეთის მოსახლეობის (40 მილიონი) მხოლოდ 25 პროცენტს და რუსეთის 147 მილიონიან მოსახლეობასთან შედარებით მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილს. პოსტკომუნისტურმა უნგრეთმა სწრაფად მოახდინა სახელმწიფოს მფლობელობაში არსებული საწარმოების პრივატიზაცია: 1993 წლისათვის კერძო სექტორის წილმა მთლიან

შიდა პროდუქტი 50 პროცენტი შეადგინა. პრივატიზაციის ტემპი თანდათან შემცირდა, როდესაც სოციალისტებმა მოიპოვეს უმრავლესობა პარლამენტში 1994 წელს, მაგრამ მომდევნო წელს იმავე პარლამენტმა გამოსცა კანონი, რომელსაც უნდა დაეჩქარებინა სახელმწიფოს მფლობელობაში არსებული საწარმოების პრივატიზაცია, აგრეთვე მოემზადებინა გასაყიდად საზოგადოებრივი საქონელი და ფოლადისა და ელექტროენერჯის სტრატეგიული საწარმოები. მიუხედავად რესტრუქტურისაციის ამ სერიოზული მცდელობებისა, უნგრეთი განიცდიდა ინფლაციისა და უმუშევრობის ისეთ მაღალ დონეს, რომელიც კომუნისტების დროს არ არსებობდა.

დადებითი კუთხით თუ შევხედავთ, დღეს უნგრეთი მყარად არის დამკვიდრებული ევროპული სახელმწიფოების ლიბერალურ-დემოკრატიულ კატეგორიაში. 1989 წლიდან პირველ სამ თავისუფალ არჩევნებში თითოეულ შემთხვევაში სხვადასხვა პარტიამ მოიპოვა კონტროლი მთავრობაზე – რაც, თავის მხრივ, პარტიული კონკურენციისა და პოლიტიკური პლურალიზმის არსებობის ნიშანია. უფრო მეტიც, ამ ცვლილებებს არ გამოუწვევია მკვეთრი გადახრები მარცხნივ ან მარჯვნივ და არც პოლიტიკური სისტემის დესტაბილიზაციის წყარო გამხდარა. საბოლოოდ, უნგრეთის ეკონომიკა აჩვენებს, რომ იგი სტაბილური განვითარების გზაზე დგას.

თუ ამ სამ ქვეყანაში ტრანზიციის პროცესები დაუსრულებელია, მაშინ სხვა ბევრი ყოფილი კომუნისტური რესპუბლიკა, მათ შორის უკრაინა, ბულგარეთი და რუმინეთი უფრო ცუდ მდგომარეობაშია. სლოვენია, ადრე ყოფილი იუგოსლავიის ფედერაციის ნაწილი, არის ერთი მნიშვნელოვანი გამონაკლისი, რომელიც ჩრდილავს დანარჩენ ქვეყნებს (მათ შორის პოლონეთს, უნგრეთს და ჩეხეთის რესპუბლიკას). ზოგადი კეთილდღეობით სლოვენია აღემატება ევროპის კავშირის ორ წევრს, საბერძნეთსა და პორტუგალიას და მცირედით ჩამორჩება ევროკავშირის კიდევ ერთ წევრს – ესპანეთს. სლოვაკეთი (ადრე ჩეხოსლოვაკიის ნაწილი) და ხორვატია (ასევე იუგოსლავიის ნაწილი მის დაშლამდე) ახლოს არიან სამ წამყვან ქვეყანასთან და საკმაოდ წინ ზოზინა ქვეყნებთან შედარებით. ბელორუსია, მოლდოვა, მაკედონია და ალბანეთი ამ რეგიონში წარუმატებელ ქვეყნებს შორის არიან. რაც შეეხება სერბეთსა და მონტენეგროს, ამ სახელმწიფოებს მერვე თავში განვიხილავთ.

ამ ნაწილში აღმოსავლეთ ევროპის ორი სუბრეგიონი იმსახურებს მოკლედ აღნიშვნას. ბალტიის სახელმწიფოები – ლატვია, ლიტვა და ესტონეთი ლიდერებსა და ჩამორჩენილებს შორის თავსდებიან. სამხრეთ კავკასიის სამი სახელმწიფო – საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანი – სლავურ აღმოსავლეთ ევროპასა და თურქულ ახლო აღმოსავლეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის ბუნდოვან გეოგრაფიულ და კულტურულ ზონაში მდებარეობენ. ტრანზიციის შეჯიბრში ისინი ბოლო რიგების სიახლოვეს დგანან, მაგრამ მდიდარი ნავთობის საბადოები კასპიის ზღვაში ამ რეგიონს სტრატეგიულ ღირებულებას ანიჭებს, რაც მას სხვა შემთხვევაში არ ექნებოდა.

ჯამში, კომუნისტური გაუჩინარდა ევროპის რუკიდან, თუმცა კომუნისტური პარტიები (ხშირად ახალი სახელებით) კვლავ არსებობს. თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნები ტარდება თითქმის ყველგან და ჭეშმარიტი საპარლამენტო დემოკრატიები მთავრობის ყველაზე გავრცელებულ ფორმას წარმოადგენს. მაგრამ ყველა ამ ქვეყანამ აღმოაჩინა, რომ ბევრად მარტივია განახორციელო პოლიტიკური ცვლილებები ინსტიტუციონალურ დონეზე, ვიდრე შეცვალო პოლიტიკური კულტურა. მათ ასევე ისწავლეს, რომ არჩევნების ჩატარება უფრო მარტივია, ვიდრე ინფლაციისა და დეფიციტის მოთოკვა და რომ პოლიტიკური სტრუქტურების შეცვლა ბევრად მარტივია, ვიდრე ეკონომიკურის. იქაც კი, სადაც ტრანზიცია პოლიტიკური პლუ-

რალიზმისა და საბაზრო ეკონომიკის მიმართულებით ყველაზე შორს წავიდა, ხალხი გამოხატავს ზოგად უკმაყოფილებას რეფორმების ტემპითა და მიმართულებით. ასე რომ, კომუნისტური მარცხის ამბავი სავსეა მოულოდნელობებით. დღეისათვის ის კვლავ სანახევროდ დანერგულია, მისი დასასრული საიდუმლოებითაა მოცული მანამ, სანამ გარდამავალი ეპოქა საბოლოოდ არ დასრულდება – სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კომუნისტი მხოლოდ მრავალი წლის შემდეგ დასრულდება.

ჩინეთი: მართვად კაპიტალიზმზე გადასვლა (რა იქნება შემდეგ?)

ახლა, როცა საბჭოთა კავშირი და „მსოფლიო სოციალისტური სისტემა“ (როგორც მას მოსკოვი უწოდებდა) ისტორიას ჩაბარდა, ჩინეთი ერთადერთ მთავარ კომუნისტურ სახელმწიფოდ რჩება. მიუხედავად იმისა, რომ იაპონიასთან, სამხრეთ კორეასა და სინგაპურთან შედარებით ჩინეთი ღარიბი ქვეყანაა, ის იაფი მუშახელის (მისი მოსახლეობა 1.3 მილიარდია) უდიდესი მიმწოდებელი და ძლიერი ეკონომიკის მქონე ქვეყანაა, რაც წინდახედული ოპტიმიზმის ორი მიზეზია. მკვლევართა უმრავლესობა თანხმდება იმაზე, რომ ჩინეთმა მემკვიდრეობით მიიღო მაოსტური ტოტალიტარული მმართველობა (იხ. თავი 5); მხოლოდ ზოგიერთისათვის არის საკამათო, რომ ის რეპრესიულ, ავტორიტარულ სახელმწიფოდ რჩება.

ძალაუფლებისაკენ გზა, რომელიც მათ ძედუნის ჩინეთის კომუნისტურმა პარტიამ აირჩია, მკვეთრად განსხვავდებოდა ლენინის ბოლშევიკებისეული გზისაგან. მათს გამარჯვება იაპონიისა და ჩან კაი-შის ჩინეთის ეროვნული ხელისუფლების წინააღმდეგ გაჭინაურებულ პარტიზანულ ომს მოჰყვა. არმიაში გაცილებით დიდი როლი ითამაშა მათსეული რევოლუციის თეორიასა და პრაქტიკაში, ვიდრე ლენინისეულში. როცა ჩინელი კომუნისტები 1949 წელს ხელისუფლებაში მოვიდნენ, არმია და პარტია ერთ ორგანიზაციად იყო შერწყმული. ვირტუალური ხელისუფლების როლში არმიას არა მარტო ბრძოლა, არამედ ადმინისტრირებაც ევალებოდა, რაც მოიცავდა კანონისა და წესრიგის დაცვას, მშენებლობასა და საზოგადოებრივ საქმიანობას, ეკონომიკის მართვას, განათლებასა და იდეოლოგიურ მუშაობას. არსებითად არმია სახალხო რესპუბლიკის ბირთვი გახდა, ჩინეთის ახალი ხელისუფლება.

მათ ხელისუფლებაში

1950-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა (ჩსრ) მნიშვნელოვანწილად იყო დამოკიდებული საბჭოთა კავშირის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამხედრო დახმარებაზე. ეს დამოკიდებულება კიდევ უფრო გაზარდა კორეის ომმა (1950-53). სსრკ, რომელსაც ხანდაზმული სტალინი მართავდა, დაჟინებით მოითხოვდა, რომ პეკინის ახალბედა კომუნისტურ ხელისუფლებას სტალინისეული მოდელი გადაეღო. ამრიგად, ჩინეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური სტრუქტურა ისევე, როგორც მისი ეკონომიკური და საგარეო პოლიტიკა ძალზე ჰგავდა საბჭოთა კავშირისას. ყველაფერი, დაწყებული სოფლის მეურნეობის კოლექტივიზაციით, სამრეწველო ინვესტიციებზე ცალსახა აქცენტით და დამთავრებული საბჭოთა განათლების სისტემით, თითქმის ცვლილების გარეშე იქნა გადაღებული.

გარდატეხის მომენტი დადგა, როდესაც სტალინის მემკვიდრემ, ნიკიტა ხრუშჩოვმა 1956 წელს მოხსენება გააკეთა პარტიის XX ყრილობაზე, რომელზეც მან აღიარა სტალინის დანაშაულებანი და განაცხადა დასავლეთთან მშვიდობიანი თანაარსებობის ეპოქის დასაწყისის შესახებ. იმ დროიდან დაწყებული ჩინეთის კომუნისტებმა მათს ექსცენტრიული მმართველობით საკუთარი უჩვეულო გზით გააგრძელეს სვლა.

1958 წელს დაწყებული „დიდი ნახტომის“ პოლიტიკა წარმოადგენდა მათს განცხადებას სამრეწველო განვითარების საბჭოური მოდელისაგან დამოუკიდებლობის შესახებ. სტალინისეულ მძიმე მრეწველობაზე, განსაკუთრებით ფართომასშტაბიან მოპოვებით და მეტალურგიულ კომპლექსებზე აქცენტის ნაცვლად დიდმა ნახტომმა ხაზი გაუსვა დეცენტრალიზებულ სამრეწველო წარმოებას, რათა წარმატებით გამოეყენებინა ჩინეთის უდიდესი ბუნებრივი რესურსი — ადამიანური შრომა. უამრავი მცირემასშტაბიანი მოძველებული ფოლადსადნობი ღუმელი ამ შრომატევადი მიდგომის სიმბოლო ხდება.

მაოსეულმა „მასობრივი მობილიზაციის“ მიდგომამ, რომლის მიხედვით ყველაფრის მიღწევა შეიძლება გლახთა მასების შთაგონებული ძალისხმევით, ჩაანაცვლა საბჭოთა პარტიის სახელმწიფო ბიუროკრატია, როგორც საზოგადოების რევოლუციური გარდაქმნის (ტრანსფორმაციის) მამოძრავებელი ძალა. დიდი პროლეტარულ-კულტურული რევოლუცია – მათს მიერ შთაგონებული რეაქცია ნებისმიერი ბიუროკრატის წინააღმდეგ, ამ მიდგომის კულმინაცია იყო. ჩინეთისათვის საბჭოთა სისტემა კონტრრევოლუციის მოდელი გახდა.

ხელისუთათა ცვლა

სახალხო რსპუბლიკის ორი დიდი ფუძემდებლის ჩყოუ ენლაისა და მათ ძედუნის გარდაცვალებამ 1976 წელი თანამედროვე ჩინეთის ისტორიის წყალგამყოფად აქცია. ერთ-ერთი ჩინელი მეცნიერის აზრით, „მაოს სიკვდილი ეპოქის დასასრული იყო; ბუნდოვანი იყო, მომავალ ერაში ვინ გაუძღვებოდა ჩინეთს და რა მიმართულებით“.¹⁵

შეფერხებული რეფორმებიდან ორი წლის შემდეგ ქვეყანას დენ სიაოპინი მართავდა (ის მათ ორჯერ ამხილა მოჩვენებითი რევოლუციური სულისკვეთების ბრალდებით), რომელმაც წამოიწყო ძირითადი კამპანია იდეოლოგიური დოგმის უკუგდებისა და პრაგმატიზმის ადაპტირების მიზნით. ამ კამპანიის სიმბოლო იყო ლოზუნგები: „პრაქტიკა ჭეშმარიტების ერთადერთი კრიტერიუმი“ და „ვეძებთ ჭეშმარიტება ფაქტებში“.¹⁶ ეკონომიკურმა განვითარებამ ჩაანაცვლა კლასთა ბრძოლა, მტავრობამ კარი გაუხსნა ინვესტიციებისა და სავაჭრო კავშირების დასაღვთიდან. უარყვეს მასობრივი კამპანიები, დამკვრელური პროგრამები, გმირის (პიროვნების) კულტი და იდეოლოგიური ფანატიზმი, როგორც მათიზმის სიმბოლოები.

ვაჭრობის გაფართოება, განსაკუთრებით სამრეწველო დემოკრატის მქონე ქვეყნებთან, პეკინის დიპლომატიის პრინციპულ მიზნად იქცა. დენის ეკონომიკური რეფორმები თანდათანობით გატარდა 1978-1982 წლებში, როცა მან ფრთხილად და მოთმინებით მოახდინა საკუთარი ძალაუფლების კონსოლიდაცია მმართველი პოლიტიკურის ფარგლებში. 1982 წლის შემოდგომისათვის რეფორმების სულისჩმდგმელ დენს სრული ძალაუფლება ჰქონდა.

დენი სიკვდილამდე ჩინეთის უმაღლესი ხელისუფალი იყო. ის 92 წლისა გარდაიცვალა 1997 წლის 19 თებერვალს. თავდაპირველად მისი ადგილი დენის ყოფილი ოთხი თანაპარტიელის კოლექტიურმა მმართველობამ შეცვალა, რომელთა შორის ძიან ძემინმა გაიმარჯვა და კომუნისტური პარტიის გენერალური მდივანი და ქვეყნის პრეზიდენტი გახდა. პროფესიით ინჟინერი ძიანი 1989 წელს კომუნისტური პარტიის ლიდრობამდე შანჰაის შერი იყო. ქვეყნის ლიდერად გახდომის შემდეგ ძიანმა დეტალური მითითებები გასცა დენის პოლიტიკური და ეკონომიკური პოლიტიკისა და ინსტიტუტების გაგრძელების თაობაზე. ამ პოლიტიკისა და ინსტიტუტების გამორჩეული თავისებურებები შემდეგ ქვეთავშია აღწერილი.

ღმინანტი პატივა

ჩინეთს ისევ კომუნისტური პარტია მართავს. ის დაახლოებით 57 მილიონ წევრს — ჩინეთის მთელი მოსახლეობის დაახლოებით 5 პროცენტს აერთიანებს. პარტიის წევრები პოლიტიკურ ელიტას შეადგენენ, რომელთაც განსაკუთრებული პრივილეგიები აქვთ. ამას გარდა, მაღალი რანგი პარტიაში პოლიტიკური ძალაუფლების წინაპირობად რჩება.

მმართველობის მთელ პერიოდში დენი კომუნისტური პარტიის ხელშეწყობას ცდილობდა. მასობრივ განსხვავებით, რომელიც ხშირად ყურადღების ცენტრში ყოფნას ცდილობდა და რომლის სოციალური და პოლიტიკური აღმასვლები ძირს უთხრიდა ჩინეთის კომუნისტურ პარტიას, დენი მშვიდად იდგა სცენის მიღმა და თავის ორმაგ როლს ასრულებდა — ქვეყნის დიდი სტაბილიზატორისა და პარტიის დამცველისა. მისი მემკვიდრე ძიან ძემინი დენის ცხოვრების წესს აგრძელებდა. ამრიგად, იმ დროს, როცა ზოგიერთი დამკვირვებელი ამტკიცებდა, რომ ჩინეთი სამართავად უფრო და უფრო რთული ქვეყანა ხდება, კომუნისტურ პარტიას შესწავის ძალა მყარად ეჭიროს ჩინეთის პოლიტიკის სადავეები.¹⁷

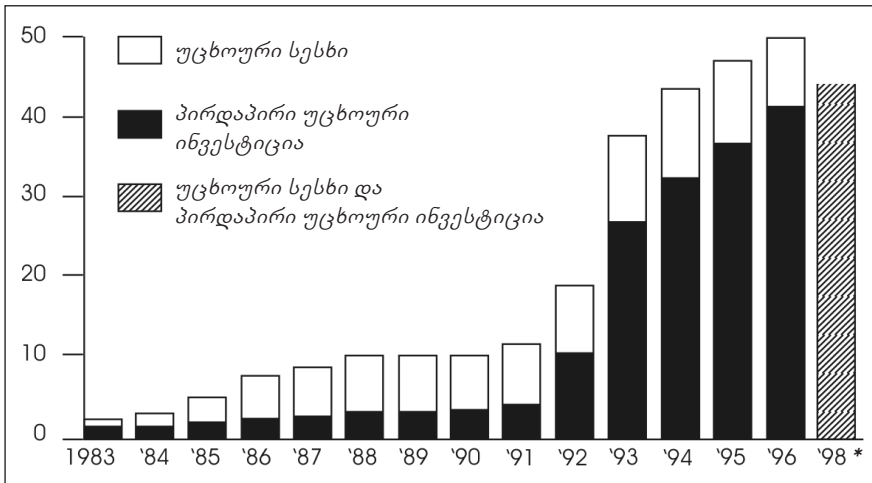
იდეოლოგიის შესწავლა

1978 წლამდე მარქსიზმის მასობრივი ადაპტაცია ჩინეთის ოფიციალური იდეოლოგია იყო. 1978 წლის შემდეგ უპირატესი გახდა დენის პრაგმატული ხედვა, რომ ეკონომიკური ზრდა და არა კლასთა ბრძოლა უნდა იყოს როგორც პარტიის, ისე ქვეყნის წარმატების საზომი. პარტიას აღარ სჭირდება მარქსისტული იდეოლოგიის მოშველიება საკუთარი პროგრამების ან პოლიტიკის გასამართლებლად ან პარტიის მმართველობის დასაკანონებლად.¹⁸

მართლაც რომ საინტერესო მოვლენაა კომუნისტური პარტია, რომელიც საკუთარ თავს კომუნისტურად შორს იჭერს. უტოპიურ დაპირებებზე მორალური იმედის ნაცვლად ჩინეთის კომუნისტური პარტია საკუთარ როლს პრაგმატულად განსაზღვრავს: მყარი პოლიტიკური წესრიგის დაცვა და წარმატებული ეკონომიკის ხელშეწყობა. პოლიტიკური ლეგიტიმურობის და ხშირად სასტიკი მმართველობის გამართლების საფუძველს დღეს ცალკეული ტენდენციები უფრო ქმნის, ვიდრე კომუნიკაციური იდეოლოგიის კორექტივები.

მაგატგე დტიუნფიტტიმული ტყეტტბტი

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მას სიკვდილის შემდეგ დენის ორიენტირება ეკონომიკურ განვითარებაზე არსებითი ცვლილება იყო, რომელიც რადიკალურად გასცილდა მარქსისტულ მოდელს. იგი აკეთებდა აქცენტს შედარებით თავისუფალ ბაზრებზე, ბიზნესის კერძო საკუთრებას და საბაზრო სტიმულებზე, მოგების ჩათვლით. ამ პოლიტიკის გასატარებლად პეკინი თავგამოდებით ცდილობს უცხოური სესხებისა და პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მოპოვებას, უპირატესად დასავლეთიდან (და ამრიგად, არღვევს მყარ იდეოლოგიურ ტაბუს). დასავლეთთან ურთიერთობებისადმი ჩინეთის ახლებური „ღია კარის“ მიდგომის მიზანი ქვეყნის ეკონომიკის (როგორც სოფლის მეურნეობის, ასევე მრეწველობის) რაც შეიძლება სწრაფი მოდერნიზება იყო. ამ მიდგომამ გაამართლა, როგორც კი დასავლური ინვესტიციები და სესხი შევიდა ქვეყანაში 1980-იან 1990-იან წლებში და უზრუნველყო ჩინეთი მოდერნიზებისათვის ძალზე საჭირო კაპიტალით (იხ. სქემა 7-2).

სქემა 7-2 უცხოური კაპიტალის შემოდინება (მლრდ დოლარი)

*1998 წელს ჯამური 42.6 მლრდ დოლარი მოიცავს როგორც უცხოურ სესხებს, ასევე პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებს.

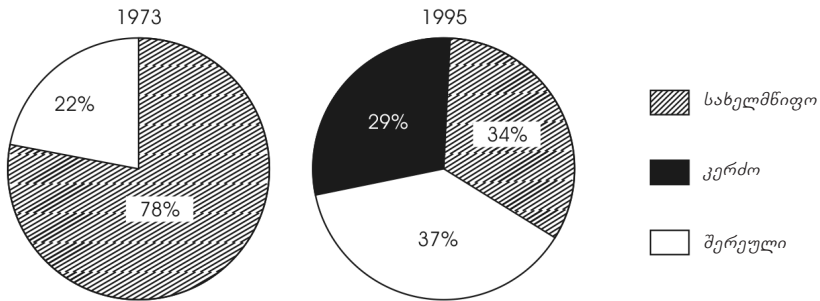
წყარო: Economist, 22 თებერვალი, 1997, გვ. 22; 2000 World Bank Atlas (Washington, DC: World Bank, 2000), გვ. 56.

ამავე დროს, მნიშვნელოვანი ტრანსფორმაცია მოხდა სოფლის მეურნეობაშიც. არსებითი სიტყვა იყო – დეკოლექტივიზაცია – სოფლის მეურნეობაში სახელმწიფო საკუთრების უარყოფა და საოჯახო მეურნეობაზე დამყარებულ ფერმერობაზე მიბრუნება. მრავალი ექსპერიმენტის შემდეგ რეჟიმი შეჩერდა ისეთ სისტემაზე, სადაც სახელმწიფო ხელშეკრულებებს დებს ინდივიდუალურ საოჯახო მეურნეობებთან განსაზღვრული პროდუქციის შესყიდვაზე. რეფორმა წარმატებული აღმოჩნდა, რადგან ფერმერებმა რეკორდული მოსავალი მიიღეს და კერძო ბაზარზე გაყიდეს. მრეწველობასა და ვაჭრობაშიც ჩინეთი წინ საბაზრო ძალებზე დაყრდნობით მიინ-

ევდა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ერთი სტატისტიკური მონაცემი: 1978 წელს ჩინეთში არც ერთი კერძო ბიზნესი არ არსებობდა; დაახლოებით 20 წლის განმავლობაში მთელი ბიზნესის ერთი მესამედი კერძო საკუთრებაში იყო (იხ. სქემა 7-3).

ჩინეთის სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში მომხდარი რევოლუციის შედეგები შთამბეჭდავი იყო. მას მმართველობით გამოწვეული უწესრიგობის ათწლეულების შემდეგ ჩინეთის ეკონომიკა გამოცოცხლდა. ფაქტობრივად, დღეს ჩინეთს მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე სწრაფად მზარდი ეკონომიკა აქვს, თუმცა ის კვლავინდებურად ღარიბია ერთ სულ მოსახლეზე სიმდიდრის მიხედვით. მაგალითად, ჩინეთის მთლიანი შიდა პროდუქტი გერმანიის ნახევარს უდრის, თუმცა გერმანიის მოსახლეობა ჩინეთის მოსახლეობის დაახლოებით ერთი მეთექვსმეტედი. ამ პირობებშიც კი, ზოგიერთი შეფასების მიხედვით დაახლოებით 150-200 მილიონმა ადამიანმა (დასავლეთ ევროპის მოსახლეობის ნახევრის ტოლი) თავი დააღწია უკიდურეს სიღატაკეს. მაშინ როცა უმინო ჩინელთა სამი მეოთხედი კვლავ ღარიბი რჩება, სასოფლო სამეურნეო რეფორმების გატარების კვალდაკვალ ფერმების შესრული მკვეთრად იზრდება.¹⁹

სქემა 7-3 აღმოცენებადი (განვითარებადი) კერძო სექტორი ბიზნესის კერძო მფლობელობა ჩინეთში მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

* ნაწილობრივ სახელმწიფო საკუთრებაში არსებული.
 წყარო: Newsweek, 3 მარტი 1997, თავი. cxxxix, №9, გვ. 27. გამოკვლევა ეკუთვნის მოსახლეობის ფონდსა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდს, ავტორები არიან ანა კუჩმენტი და დანტე ჩინი.
 © 1997 Newsweek, Inc. ყველა უფლება დაცულია. იბეჭდება ნებართვით.

მას სიკვდილის შემდეგ მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში გადადგმული უზარმაზარი ნაბიჯების მიუხედავად, ჩინეთი ღარიბ ქვეყნად რჩება (შედარებით მონაცემებისათვის იხ. ცხრილი 7-2). მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთმა 1990-იან წლებში ოფიციალურად აღიარა სიღატაკეში მცხოვრები 80-100 მილიონი ადამიანი, სხვა შეფასებების მიხედვით, მაგალითად, მსოფლიო ბანკის მიერ, ეს ციფრი 350 მილიონს უდრის.²⁰ შემოსავლების ინდიკატორები უმრავლესობის, ისევე როგორც მოქალაქეთა ცხოვრების ჯანმრთელობისა და კეთილდღეობის ხარისხის ინდიკატორთა მიხედვით (როგორცაა ჩვილთა სიკვდილიანობის მაჩვენებელი), ჩინეთი კლასიფიცირდება როგორც განვითარებადი ქვეყანა ან როგორც აღმოცენებადი ბაზარი.

არსებობდა სხვა ეკონომიკური სირთულეებიც. მაღალი ინფლაცია ზოგჯერ აფერხებს ქვეყნის ეკონომიკას. ამას გარდა, ჩინეთში შემოსავლის მკვეთრი უთანასწორობაც არსებობს. თვალშისაცემი უთანასწორობა უამრავ სოფელს ღარიბ გლეხსა და მზარდი რაოდენობის შედარებით მდიდარ ქალაქელ ჩინელს (მდიდარი მენარმე ელიტის ჩათვლით) შორის, რომლებიც ჩინეთის სწრაფად მზარდ სანაპირო ქალაქებში ცხოვრობენ. მზარდი ახალი კლასი ჩინეთის სეზონურ მიგრანტებთან თანაცხოვრობს, რომელიც 100 მილიონი უმუშევრის ან მინიმალურად დასაქმებული ადამიანისაგან შედგება. ისინი პროვინციებიდან ქალაქებში ჩადიან სამუშაოსა და უკეთესი ცხოვრების ძიებაში. აღმოსავლეთის სანაპირო პროვინციები გაცილებით სწრაფად იზრდება, ვიდრე ცენტრალური და დასავლეთ ჩინეთი. ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით მათ ამჟამად შიდა პროვინციებთან შედარებით 2-4-ჯერ მეტი შემოსავალი აქვთ.²¹

შანხაი ეკონომიკური ექსპანსიის განსაკუთრებით შთამბეჭდავი მაგალითია — 1997 წელს მას, მსოფლიოს უდიდეს ქალაქებთან შედარებით, ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი ყველზე მაღალი ტემპი ჰქონდა. უძველესი საპორტო ქალაქი მდინარე იანძის პირას მდებარეობს ცენტრალურ აღმოსავლეთ ჩინეთში. მისი უპირატესობა იმაშია, რომ პირდაპირი კვშირი აქვს აზიის სხვა მნიშვნელოვან პორტებთან და სწრაფად ვითარდება მსოფლიო მნიშვნელობის საფინანსო და სავაჭრო ცენტრად.

ცხრილი 7.2

ჩინეთი და შეერთებული შტატები — ცხოვრების დონის შედარებითი ინდიკატორები

ცხოვრების დონის ინდიკატორები	ჩინეთი	შეერთებული შტატები
მოსახლეობა	1,203,097,268	284,796,887
მოსახლეობის წლიური ზრდა	1.04%	1.02%
ქალაქის მოსახლეობა	30%	76%
სიცოცხლის ხანგრძლივობა (წლები)	68.08	75.99
ჩვილთა სიკვდილიანობა (1000 ახალშობილზე)	52.1	7.88
შობადობა (ბავშვი ერთ ქალზე)	1.84	2.08
მშპ ერთ სულ მოსახლეზე (1998)	3,051 აშშ დოლ.	29,240 აშშ დოლ.
საფონდო ბირჟის კაპიტალიზაცია (1998)	13.451 ტრილ. დოლ.	
ელექტროენერჯის მოხმარება ერთ სულზე	330 მლრდ. დოლ.	11,822
კილოვატი (1998)		97%
წერა-კითხვის მცოდნე	714	1.3
ერთი ტელეფონი მოსახლეობაზე	78%	1.2
ერთი ტელევიზორი მოსახლეობაზე	36.4	458.6
პერსონალური კომპიუტერი 1000 ადამიანზე (1998)	6.7	
	8.9	

წყარო: Newsweek, 3 მარტი 1997, თავი. cxxxix, №9, გვ. 27. გამოკვლევა ეკუთვნის ჰერიტიჯის ფონდსა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდს, ავტორები არიან ანა კუნმენტი და დანტე ჩინი. © 1997 Newsweek, Inc. ყველა უფლება დაცულია. იბეჭდება ნებართვით. 2000 World Bank Atlas (Washington, DC: World Bank, 2000), გვ. 50-51; U.S. Census Bureau, www.census.gov, 2002 წლის 13 მაისი.

დაბოლოს, თავისუფალი ბაზრის პრინციპები და მართვადი კაპიტალიზმი თანამედროვე ჩინეთში როგორც შემოსავლების, ასევე უთანასწორობის სტიმული გახდა. მნიშვნელოვანი კითხვა კითხვად რჩება: რამდენად შორს შეიძლება წავიდეს ჩინეთის თავისუფალი მენარმეობა? ჩინეთში პრივატიზაცია ნელი ტემპით მიმდინარეობს, უდიდესი ფირმები — არაეფექტიანი, ინტენსიურად სუბსიდირებული და ვალეებში ჩაფლული — ისევ სახელმწიფო საკუთრებაშია. სახელმწიფო არ აპირებს ხელიდან გაუშვას ყველაზე სტრატეგიული მრეწველობა, მათ შორის მანქანათმშენებლობა და იარაღის მწარმოებელი კომპანიების. ჩინეთს არასრულყოფილი პროგრესი აქვს პრივატიზაციის მიმართულებით (იხ. სქემა 7-3). ათი წლის წინ წარმოუდგენელი იყო, რომ ჩინურ კომპანიათა აქციები ნიუ იორკის საფონდო ბირჟაზე გაიყიდებოდა (როგორც დღეს იყიდება). ჩინეთის უფრო ლიბერალური ეკონომიკისაკენ მიბრუნებას შეერთებულმა შტატებმა იმით უპასუხა, რომ წინააღმდეგობა აღარ გაუწია ჩინეთის განევრიანებას მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში (მსო); 2001 წელს ჩინეთი ფორმალურად განევრიანდა მსო-ში. ჟურნალ „ეკონომისტის“ მიხედვით „ჩინეთის განევრიანება მსო-ში. . . ქვეყნის უდიდესი ნაბიჯია ეკონომიკური სისტემის კაპიტალისტურ დასავლეთთან ინტეგრაციისაკენ მას შემდეგ, რაც 50 წელზე მეტი ხნის წინ დაიწყო კომუნისტური მმართველობა“.²²

გაზტრილი პიტტუნული თავისუფლება

ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში ტოტალიტარიზმის დასასრულის ერთ-ერთი ნიშანი ის არის, რომ ჩინეთი „მრავალი ადამიანისათვის ყოველდღიური ცხოვრების თვალსაზრისით უფრო თავისუფალი ხდება“.²³ ადამიანებს შეუძლიათ სამსახურის შეცვლა, ქვეყნის ერთი ადგილიდან მეორეში გადასვლა, უფრო მეტი ინდივიდუალობის გამოჩვენება ჩაცმულობასა და საკუთარი თავის გამოხატვაში, აქვთ თავისუფალი არჩევანი ისეთ მნიშვნელოვან პიროვნულ საკითხებში, როგორცაა ქორწინება და გაყრა. ასეთი ინდივიდუალური თავისუფლებები ძნელად წარმოსადგენი იყო მათს ჩინეთში. ეს ახალი თავისუფლებები ჯერ კიდევ ძალზე შორს არის დასავლეთისთვის ჩვეული კონსტიტუციური უფლებებისაგან. მაგალითად, ხელისუფლების შეზღუდვით წყვილს მხოლოდ ერთი შვილი უნდა ჰყავდეს. როგორც ვნახავთ, არ არსებობს პოლიტიკური და რელიგიური თავისუფლებები.

ახალი საგტადრდობიუი პტმლუმედი

საოცარია, მაგრამ ჩინეთს ზოგიერთი ისეთი პრობლემაც აწუხებს, რომელიც გავლენას ახდენს დასავლურ დემოკრატიაზე. ერთი ექსპერტის აზრით, „ავტორიტეტის ტრადიციული ფორმების შესუსტების შედეგად ჩინეთში დანაშაულის ტალღა გაიზრდა“.²⁴ ქალაქებში გავრცელებული ქურდობა და ყაჩაღობა, ნარკოტიკებთან დაკავშირებული დანაშაულისა და პროსტიტუციის ზრდა — ჩინეთის ეკონომიკური ექსპანსიის უარყოფითი შედეგებია.

კორუფცია ჩინეთის ცხოვრების წესი ხდება. სახელმწიფო და კერძო სექტორებს შორის ზღვრის წაშლასა და ჩინეთის მზარდ ეკონომიკაში ფულის უდიდესი მასის მიმოქცევასთან ერთად ბიზნესისა და პოლიტიკისათვის ჩვეული ხდება მექრთამეობა, ნეპოტიზმი და „არაოფიციალური ფავორიტიზმი“.

პოლიტიკური და რელიგიური ბუნებრივი

ეკონომიკასა და საზოგადოებრივ სფეროებში ლიბერალიზაციის მიუხედავად, ჩინეთში არ წყდება პოლიტიკური და რელიგიური დევნა. ჩინეთის ამჟამინდელი ხელისუფალნი არავითარ მინიშნებას არ იძლევიან ამ აშკარად შეუსაბამო კურსისაგან თავის დაღწევის თაობაზე, რომელსაც საფუძველი დენ სიაპინმა ჩაუყარა.

დენგის მმართველობის დასაწყისში იყო რალაც მომენტი, როცა თითქოს რალაციის შეცვლა შეიძლებოდა. 1978 წელს დემოკრატიის კედლის სახელწოდებით ცნობილი ფენომენმა მსოფლიო ყურადღება მიიპყრო. ამ კედელზე, რომელიც პეკინის ცენტრში იდგა, ოფიციალური კურსის სანინაალმდეგო მოსაზრებები და შეხედულებები, არსებული სისტემისა და ლიდერების უხეში კრიტიკის ჩათვლით, ხელისუფლების ჩუმი სანქციით გამოჩნდა. დემოკრატიის კედელთან პრესის ამ უპრეცედენტო თავისუფლების გარდა სიტყვის ახლად აღმოჩენილმა თავისუფლებამაც გაშალა ფრთა. მაგრამ 1979 წელს ხელისუფლებამ გადაწყვიტა განსხვავებული აზრისათვის ბოლო მოეღო. შემდგომმა დაპატიმრებებმა, საჩვენებელმა სასამართლო პროცესებმა და პოლიტიკური რეპრესიების სხვა საყოველთაოდ ცნობილი ფორმებმა ცხადყო, რომ ჩინეთის კომუნისტური პარტია არ აპირებდა რკინის მარნუხების მოდუნებას პოლიტიკური ძალაუფლების ბერკეტებზე.

ათი წლის შემდეგ ტიანანმენის მოედანზე მომხდარმა ჟღერებამ გამოააშკარავა ჩინეთის ხელისუფლების მტრობა ადამიანური უფლებების წინააღმდეგ. 1989 წელს სტუდენტებმა და მუშებმა მასობრივი გამოსვლა მოაწყვეს პეკინში პარტიის პრივილეგიებისა და კოპუფციის გასაპროტესტებლად და დემოკრატიული რეფორმების მოთხოვნით. პროტესტი გამძაფრდა მას შემდეგ, რაც დემონსტრაციები ტიანანმენის მოედანზე დაბანაკდა და სიტყვით გამოსვლები და ლოზუნგების ძახილი დაიწყო. მსოფლიო აღფრთოვანებული ყურადღებით ადევნებდა თვალყურს მოვლენებს, როცა დასავლეთის სატელევიზიო კამერების წინ დრამა განვითარდა. იმ ფაქტმა, რომ მიხეილ გორბაჩოვი „კომუნისმის რეფორმის“ მამა პეკინს სწორედ იმ თვეში (სამი ათწლეულის განმავლობაში პირველ ჩინურ-საბჭოურ სამიტზე) სტუმრობდა დრამა კიდევ უფრო გამძაფრა. როდესაც მღელვარება მთელ ჩინეთში გავრცელდა, პეკინმა სავსებით უსარგებლო სამხედრო მდგომარეობა გამოაცხადა.

3 ივნისს ჩინეთის დედაქალაქში ტანკებითა და იარაღით შევიდა არმია. მალე აშკარა გახდა, რომ ძალის დემონსტრირება ბლეფი არ იყო. დამსჯელმა ღონისძიებებმა დემოკრატიული მოძრაობა სისხლიან დასასრულამდე მიიყვანა. ასობით (შესაძლოა ათასობით) პროტესტანტი დაიღუპა ან დაიჭრა, კიდევ უფრო მეტი დააპატიმრეს. შემდეგ უსაფრთხოების ძალებმა თავი მოუყარეს ათასობით დისიდენტს და სულ მცირე 31 ანამეს და სიკვდილით დასაჯეს. უიარაღო მოქალაქეების მიმართ სისასტიკემ ცხადყო, რომ ჩინეთი ჯერ კიდევ რეპრესიული სახელმწიფო იყო.

ტიანანმენის მოვლენები ჩინეთში კრიტიკოსებისა და დისიდენტების დევნის სიმბოლო იყო, განსაკუთრებით კი მათი, ვინც გაბედავდა და პარტიის უმაღლეს ლიდერებს გააკრიტიკებდა. მეორე საკითხი იყო, როგორ ეპყრობოდნენ პოლიტიკურ პატიმრებს. ბევრი მათგანი მონასავით ქანცის განყვეტამდე მუშაობდა ფაბრიკებში, სადაც საექსპორტოდ იაფფასიან საქონელს აწარმოებდნენ საგარეო ვაჭრობისათვის.

კიდევ ერთი პრობლემა იყო ჩინეთის ხელისუფლების მიერ რელიგიური ჯგუფების გამუდმებული დევნა. გარკვეულწილად მთავრობის მიერ რელიგიის მიმდევართა დაპატიმრება რელიგიის მიმართ მარქსიზმის იდეოლოგიური უნდობლობისა და

მტრობის ნაშთი იყო. უფრო მეტად კი, ის ასახავდა პარტიის გამუდმებულ განცდას, რომ რელიგია პოლიტიკურ საფრთხეს წარმოადგენდა რეჟიმის მთლიანობისა და სიჯანსაღისათვის.

მთავრობა აკონტროლებს რელიგიას რელიგიური ინსტიტუტების (ეკლესიების, მონასტრების, მეჩეთების და სხვ.) ლიცენზირებისა და ზედამხედველობის გზით. ბუდისტებს, მუსლიმებსა და ქრისტიანებს ლამის საკუთარი რწმენისათვის აპატიმრებენ. ჩინელები განსაკუთრებით დაუნდობლები იყვნენ ტიბეტში, სადაც მათ დახურეს ბუდისტური მონასტრები, დააპატიმრეს და გაასამართლეს მორწმუნეები და გადაასახლეს ტიბეტის რელიგიური ლიდერი დალაი ლამა. 1997 წლის დასაწყისში ანტიჩინური მასობრივი არეულობები ტიბეტის ჩრდილო-დასავლეთით მდებარე უპირატესად მუსლიმურ პროვინცია სინძიანში ჩინეთის ხელისუფლების მხრიდან რეპრესიების მიზეზად იქვა [იგივე განმეორდა 2009 წელს — მთარგმნ. შენ.].

ჩინეთის მიერ ადამიანის უფლებათა შელახვა შეუმჩნეველი არ დარჩა შეერთებულ შტატებს. ისეთი ორგანიზაციები, როგორიცაა ქრისტიანთა კოალიცია განსაკუთრებით კრიტიკული იყო ჩინეთში ქრისტიანთა დევნის მიმართ. ჩინეთის მიერ ადამიანის უფლებათა შელახვა. ის საკითხი დაისვა შეერთებული შტატების კონგრესში მათ მიერ, ვინც ეწინააღმდეგებოდა ჩინეთისთვის უპირატესი ხელშეწყობის სავაჭრო რეჟიმის აღდგენას, რაც გააფართოებდა ჩინეთის ექსპორტს შეერთებულ შტატებში ისეთივე შედარებით დაბალი ტარიფით, რომლითაც ამერიკის სავაჭრო პარტნიორები სარგებლობდნენ.

ცინიკურია, რომ სტატუსის აღდგენის თაობაზე დებატების ცენტრი შეერთებულ შტატებში იდელისტებსა და პრაგმატისტებს შორის დისპუტი იყო. ოპონენტები ამტკიცებდნენ, რომ ეკონომიკური ზენოლა ყველაზე ნათლად გამოხატავდა მორალურ გაკიცხვას და იმავდროულად ჩინეთს რეალურად აზღვევინებდა ადამიანის უფლებათა შელახვის გამო. უპირატესი ხელშეწყობის სავაჭრო სტატუსის მინიჭების მომხრეები კი ამტკიცებდნენ, რომ ამგვარი პოზიციით მხოლოდ ამერიკული ბიზნესი დაზარალდებოდა, მაშინ როცა მსოფლიოს სხვა ქვეყნები დიდი სიამოვნებით დააკავებდნენ აშშ-ს ბაზრის წილს. მხარდამჭერები ასევე აცხადებდნენ, რომ გრძელვადიან პერიოდში ვაჭრობა და არა ეკონომიკური იზოლაცია შეასუსტებდა პოლიტიკურ დევნას ჩინეთში. 2000 წლის სექტემბერში შეერთებული შტატების კონგრესმა ჩინეთისთვის კეთილსასურველი ერის (MFN) სტატუსის მინიჭება დამოკიდებული გახადა. მას შემდეგ ჩინურ იმპორტს აღარ ემუქრება სატარიფო დისკრიმინაციის გამოწვევა შეერთებული შტატების უზარმაზარ ბაზარზე.

პატივცემული ორგანიზაციის საფრთხეში

მიუხედავად იმისა, რომ კომუნისტური პარტია კვლავ მკაცრად აკონტროლებს საზოგადოებას, შიდა პრობლემაც უხვად აქვს.²⁵ ერთ-ერთი სირთულე ჩინეთის შორეულ რეგიონებში არსებული დაძაბულობაა. მეორე — ვაჭრობის პირობების შესახებ კამათი ბუნებრივი რესურსებით მდიდარ ქვეყნის ცენტრში მდებარე პროვინციებსა და სანაპირო პროვინციებს შორის, რომლებიც მზა პროდუქციას აწარმოებენ და ჰყიდიან. კიდევ ერთი პრობლემა ისიც, რომ ჩინეთის პროვინციები და ოლქები დროდადრო სავაჭრო ბარიერებსა და ტარიფებს აწესებენ კონკურენციისა-

გან ადგილობრივი მრეწველობის დაცვის მიზნით. მაგალითად, 1997 წელს შანხაის მუნიციპალურმა მთავრობამ ფოლკსვაგენის მწარმოებელი ადგილობრივი მანქანათმშენებელი ქარხანის სასარგებლოდ ახალი სტანდარტები დაანება (ძრავის ზომა, საბარგულის ტევადობა და ა.შ.) იმ მანქანებისათვის, რომლებიც ტაქსის ფუნქციას ასრულებდნენ. ჩინეთი კვლავ აგრძელებს ადგილობრივი ლიდერების როტაციული წესით მოძრაობას მთელი ქვეყნის მასშტაბით, იმისათვის, რომ თავიდან აიცილოს მათ მიმართ ადგილობრივი სიმპათიებისა და ლოიალურობის გაჩენა.

ამდმავალი ზესახელმწიფდ

გარდა იმისა, რომ უკანასკნელი ათწლეულის განმავლობაში ჩინეთი რეგიონის დომინანტური სახელმწიფო ხდება, ის ასევე სწრაფად ყალიბდება გლობალური ძალდაც. მსოფლიოში ყველაზე მრავალრიცხოვანი მოსახლეობით ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა ძალზე ადვილად შეძლებს ახალწვეულების მოძებნას თავისი შეიარაღებული ძალებისათვის, რომელიც ისედაც 3 მილიონ ჯარისკაცს ითვლის. 1970-იანი წლების მიწურულიდან ჩინეთი საკუთარი სამხედრო შესაძლებლობების მოდერნიზებას ცდილობს. დღეს მას მსოფლიოს უძლიერეს სახელმწიფოებთან შედარებით შეიარაღებაზე ყველაზე მზარდი ხარჯები აქვს. ჩინეთმა მსოფლიო ყურადღება იმითაც მიიპყრო, რომ აგრძელებს ბირთვული იარაღის გამოცდასა და უახლესი შეიარაღების გაყიდვას საერთაშორისო ბაზარზე (ზოგჯერ იმ მომხმარებლისათვის, რომელსაც შეერთებული შტატების ხელისუფლება საერთაშორისო მშვიდობისა და წესრიგის საფრთხედ მიიჩნევს).

ამერიკის ვაჭრდმა ჩინეთთან: პდმლუმე თუ შესაძლუმლდმა?

შეერთებულ შტატებსა და ჩინეთს შორის ვაჭრობა დისკუსიის საგანია. დიდი ხნის განმავლობაში ამერიკული ბიზნესი ჩინეთს ერთ უზარმაზარ, განუვითარებელ ბაზრად მიიჩნევდა: 1 მილიარდი ჩინელი მოუთმენლად ელოდა ამერიკული საქონლის შეძენას. მრავალმა ამერიკულმა მრავალეროვნულმა კორპორაციამ ძალ-ღონე არ დაიშურა იმისათვის, რომ გავლენა მოეხდინა საერთაშორისო ვაჭრობაზე და ამერიკის მთავრობის ლობირებით ჩინეთთან კარგი ურთიერთობა შეენარჩუნებინა.

ძალზე საინტერესო ტენდენცია განვითარდა. შეერთებულ შტატების სავაჭრო ბალანსს ჩინეთთან მაღალი დეფიციტი ჰქონდა (რაც იმას ნიშნავს, რომ შეერთებული შტატები გაცილებით მეტ საქონელს ყიდულობს ჩინეთისაგან, ვიდრე ჩინეთი შეერთებული შტატებისაგან). 1990-იანი წლების მიწურულს შეერთებული შტატების სავაჭრო დეფიციტი ჩინეთთან იაპონიასთან დეფიციტს გაუტოლდა (რომელთანაც შეერთებულ შტატებს სავაჭრო ბალანსის უდიდესი დეფიციტი ჰქონდა) და ზოგიერთი ეკონომისტი ვარაუდობდა, რომ მალე ჩინეთი გაუსწრებდა იაპონიას. ჩინეთს საერთაშორისო ვაჭრობაში უდიდესი უპირატესობა აქვს: ის იაფად აწარმოებს საქონელს, რადგან დაბალ ხელფასს უხდის ჩინელ მუშებს.

ემუქრება თუ არა შეერთებული შტატებისა და ჩინეთის სავაჭრო ურთიერთო-

ბებს ისეთივე დაძაბულობა, როგორც შეერთებულ შტატებსა და იაპონიას აქვს? შეიძლება, არა! აცხადებს ზოგიერთი ექსპერტი. საფეიქრო ნაწარმის გარდა ჩინური საქონელი პირდაპირ კონკურენციას ვერ უწევს ამერიკულ საქონელს; ჩინური პროდუქცია დაბალტექნოლოგიურია (მაგალითად, ტანსაცმელი, საფეიქრო ნაწარმი, სათამაშოები და ნედლეული), მაშინ როცა იაპონია მაღალტექნოლოგიურ პროდუქციას აწარმოებს (მანქანებს, კომპიუტერებს, ელექტროსაქონელს და ტელესაკომუნიკაციო მოწყობილობას). გარდა ამისა, იაპონიისაგან განსხვავებით, ჩინეთიდან შემოსული ყველა საქონელი ჩინური არ არის, რაც იმას ნიშნავს, რომ სავაჭრო ბალანსის მაჩვენებლები არასაიმედოა. რატომ? იმიტომ, რომ ჩინეთიდან ექსპორტირებული საქონლის დაახლოებით 50% იმ საწარმოებში ინარმოება, რომელსაც ერთობლივად ფლობენ ან მართავენ არაჩინელები. როგორც ჩანს, დაბალი დანახარჯები, რომელიც მიმზიდველს ხდის ჩინურ ექსპორტს შეერთებულ შტატებში, ასევე მიმზიდველს ხდის ჩინეთის ბიზნეს-შესაძლებლობებს არაჩინელი მენარმეებისა და ბიზნესისათვის.

ჩინეთის მზარდი სამხედრო ძალაუფლება შეუმჩნეველი არ დარჩა არც აზიასა და არც მთელ მსოფლიოში.²⁶ ინდოეთის წინააღმდეგობა უარი ერთქვა ბირთვული იარაღის საკუთარ პროგრამებზე შესაძლოა ნაწილობრივ ჩინეთის მიმართ მისი ფრთხილი დამოკიდებულებითაც იყოს გამოწვეული. იმავე მიზეზით, იაპონიის ლიდერები ჩინეთის სამხედრო მოდერნიზაციას ცუდად შენიღბული განგაშით უყურებენ. ვიეტნამელებს არ დავიწყებიათ 1979 წელს ჩინეთთან სასაზღვრო ომი და პერიოდულად სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის უსაფრთხოების ალიანსის შექმნის მცდელობას იწყებენ ჩრდილოეთის კოლოსის წინააღმდეგ. ფილიპინებს, წყნარი ოკეანის დასავლეთში ამერიკის ძველ ერთგულ მოკავშირეს, გადაუჭრელი დავა აქვს ჩინეთთან სამხრეთ ჩინეთის ზღვაში მდებარე პოტენციურად ნავთობით მდიდარი კუნძულების თაობაზე. ყველაზე საშიშ მდგომარეობაში ტაივანი იმყოფება, რომელსაც პეკინი ჩინეთის ნაწილად მიიჩნევს და რომლის შემოერთების სურვილი აქვს.

ჩინეთის პერიოდული სამხედრო-საზღვაო წვრთნები ამ შიშს აძლიერებს, მიუხედავად იმისა, რომ ტაივანი სიმტკიცის შენარჩუნებას ცდილობს შეერთებული შტატების სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მხარდაჭერით. კიდევ ერთი პოტენციურად ფეთქებადი საკითხი გადაიჭრა ინციდენტის გარეშე, როცა 1997 წელს დიდმა ბრიტანეთმა ფორმალურად დააბრუნა ჰონკონგი ჩინეთის კონტროლის ქვეშ. ეს აქტი, რომელმაც წერტილი დაუსვა თითქმის საუკუნენახევრის განმავლობაში ბრიტანულ მმართველობას ხმაურიან საერთაშორისო სავაჭრო და ფინანსური ცენტრზე, პეკინმა მსოფლიო პოლიტიკაში ჩინეთის ახალი სტატუსის ნიშანად.

ჩინეთი ამომავალი ზესახელმწიფოა, არა უბრალოდ ეკონომიკური, არამედ სამხედრო თვალსაზრითაც (იხ. სქემა 7-4). ზოგიერთი დამკვირვებელი მიიჩნევს, რომ XXI საუკუნეში ჩინეთი შესაძლოა შეერთებული შტატების მეტოქედაც კი მოგვევლინოს. ასე რომ, ამერიკული პერსპექტივიდან მნიშვნელოვანი კითხვა იკვეთება: ითანამშრომლებენ და შეინარჩუნებენ თუ არა ჩინეთი და შეერთებული შტატები კარგ ურთიერთობებს, თუ მეტოქეობისათვის, ან შესაძლოა მტრობისთვისაც კი არიან ისინი განწირულნი?

	საბრძოლო თვითმფრინ- ვა	სამ- ხედრო გემი	ტანკი	მლნ ჯარის- კაცი	ბირთვუ- ლი ქობინი	მშპ-ში სამხედრო ხარჯების %-ლი წილი
ჩინეთი	5 224	110	9 400	3.0	300 +	5.7
ინდოეთი	700	39	3500	1.1	25	2.5
ჩრდილოეთ კორეა	730	26	4.200	1.1	n/a	25.2
რუსეთი	4500	299	17 000	1.5	6.000	7.4
შეერთებული შტატები	4 971	237	12 500	1.5	6.000	3.8

სქემა 7-4 ჩინეთის შეიარაღებული ძალების მოდერნიზება დენის ერთ-ერთი პრიორიტეტი იყო, რაც საფიქრალს აჩენდა, რომ „მზარდ ჩინეთს“ აზიის სამხედრო ბალანსის დარღვევა შეეძლო.

წყარო: Newsweek, 3 მარტი 1997, თავი. cxxxix, №9, გვ. 28. გამოკვლევა ეკუთვნის ჰერტიცის ფონდსა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდს, ავტორები არიან ანა კუჩინსკი და დანტე ჩინი.

© 1997 Newsweek, Inc. ყველა უფლება დაცულია. იბეჭდება ნებართვით.

აზია: ეკონომიკური ტრანზიცია (და თავისუფლება?)

მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთი აზიის გიგანტური სახელმწიფოა, ყველაზე შთამბეჭდავი ეკონომიკური მიღწევები ამ რეგიონში მაინც სხვაგან დაფიქსირდა. იაპონიის შემდეგ ყველაზე წარმატებული, ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიები შემდეგმა სახელმწიფოებმა შეიმუშავეს: სამხრეთ კორეამ, ტაივანმა, ჰონკონგმა (ჩინეთის ნახევრად დამოუკიდებელი ნაწილი 1997 წლიდან) და სინგაპურმა. ამ ოთხი სახელმწიფოს მიერ მიღწეულმა წარმატებებმა, რომელთაც ხშირად ოთხ პატარა დრაკონს ან აზიის ვეფხვებს უწოდებენ, დასაბამი მისცა სახელმწიფოთა ახალი კატეგორიის – **ახალი ინდუსტრიული ქვეყნების (NIC)** – წარმოშობას. აზიის სხვა სახელმწიფოებმაც, მათ შორის ტაილანდმა, მალაიზიამ და ინდონეზიამ, კურსი თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკური რეფორმებისაკენ აიღეს, იმ მიზნით, რომ საგარეო ინვესტიციები მიეზიდათ და ექსპორტის განვითარებისათვის შეეწყობათ ხელი. ჩვენი ყურადღების ცენტრში ამ ეტაპზე სამხრეთ კორეა და ტაივანი მოექცევა, რადგან ისინი საექსპორტო ბაზრებისათვის კონკურენციას იაპონიას უწევენ და ამავდროულად, პოლიტიკური ლიბერალიზაციის მიმართულებითაც გადადგეს ნაბიჯები. ამ მხრივ, ისინი მკვეთრად განსხვავდებიან რეგიონის უზარმაზარი სახელმწიფოსაგან, ჩინეთისაგან, რომელიც ყოველთვის ეწინააღმდეგებოდა ფუნდამენტურ პოლიტიკურ ცვლილებებს.

სამხრეთი კორეა

სამხრეთ კორეის ეკონომიკური ტრანსფორმაცია ღარიბი, სოფლის მეურნეობაზე დამოკიდებული ქვეყნიდან ძალამოკრებილ, ტექნოლოგიურად დაწინაურებულ მენარმეობის სექტორის მქონე თანამედროვე ინდუსტრიულ სახელმწიფოდ XX საუკუნის მინურულისათვის დასრულებულ ფაქტს წარმოადგენდა. სამხრეთ კორეის

მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ) ერთ სულ მოსახლეზე, უხეშად რომ ვთქვათ, მას იმავე დონეზე აყენებს, რა დონეზეც პორტუგალია და საბერძნეთია, ორივე ევროკავშირის წევრი. რა თქმა უნდა, ეს უკანასკნელი ევროპის მდიდარ სახელმწიფოებთან შედარებით ღარიბთა რიცხვში შედიან. უკეთესად რომ წარმოვაჩინოთ სამხრეთ კორეის მიღწევები, საკმარისია მხოლოდ აღვნიშნოთ, რომ სამხრეთ კორეის მთლიანი შიდა პროდუქტი ერთ სულ მოსახლეზე მეტია ლათინური ამერიკის ყველაზე მდიდარი ქვეყნის, არგენტინის შესაბამის მაჩვენებელზე და ორჯერ მეტი ბრაზილიის, ჩილეს, მექსიკის და ვენესუელის, რეგიონის ოთხი ნამყვანი სახელმწიფოს მაჩვენებლებზე, რომლებიც ასევე ტრანზიციის პროცესში იმყოფებიან.

1990-იან წლებში, როდესაც სამხრეთ კორეის ეკონომიკამ სტაგნაცია დაიწყო, მთავრობამ პრეზიდენტ კიმ დე იუნგის მეთაურობით გაბედული რეფორმების პროგრამა წამოიწყო. ტრადიციულად, სამხრეთ კორეის ეკონომიკაში უზარმაზარი ინდუსტრიული კონგლომერატები და რეგულირებისაგან თავისუფალი დიდი ბანკები დომინირებდნენ: სპეციფიკური ინტერესების გავლენის გაზრდამ შედეგად კონკურენციის ჩახშობა მოიტანა. 1990-იანი წლების ბოლოს **აზიური კრიზის** სახელწოდებით ცნობილი აზიის ფინანსური კრიზისი მართალია სამხრეთ კორეაში არ დაწყებულა, მაგრამ იქაც გამანადგურებელი გავლენა ჰქონდა. დიდმა ბანკებმა ფული დიდი ბიზნესის წარმომადგენლებს ყოველგვარი ფინანსური გარანტიების გარეშე ასესხეს. ამ სიტუაციამ და ქვეყნის ეკონომიკის გამოცოცხლების ზოგადმა საჭიროებამ დაარწმუნა სახალხო არჩეული პრეზიდენტი, რომ აუცილებელი იყო აგრესიული სახელმწიფო ჩარევა განეხორციელებინა – შეინააღმდეგებოდა მთავრობის მიერ ეკონომიკის კონტროლს და ამავდროულად, მოქმედების მეტი თავისუფლება საბაზრო ძალებისათვის მიეცა. შედეგად, გვიან 1990-იან წლებში სამხრეთ კორეის მთავრობამ ტრანზიციის მეორე ძირითადი პროცესი წამოიწყო, რომელიც მოიცავდა სხვადასხვა დიდი ინდუსტრიული კონგლომერატების რესტრუქტურირებისა და საბანკო რეფორმებს, რამაც ძალიან დადებითი შედეგები გამოიღო. 2000 წელს სამხრეთ კორეის ეკონომიკა ძლიერ აღმავლობას და დაბალ ინფლაციას განიცდიდა.

რამდენად იყო ეს მეორე ტრანზიციის პოლიტიკური და ამავდროულად ეკონომიკურიც? ეჭვგარეშეა, რომ პოლიტიკამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა. აზიის სხვა საზოგადოებათა მსგავსად, კორეელებიც მუდამ ავტორიტარული სახელმწიფოს მიერ იმართებოდნენ. ჩრდილოეთ კორეა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდიდან იყო (და არის) კომუნისტური, მაშინ როცა სამხრეთ კორეა, ამერიკის შეერთებული შტატების ახლო მოკავშირე სახელმწიფო, ანტიკომუნისტურია. მიუხედავად ამისა, სამხრეთკორეული „დემოკრატია“ სხვა არაფერი იყო, თუ არა პროდასავლური პოლიტიკის მქონე სახელმწიფოს ფასადი. მაგრამ 1997 წელს, გაპრეზიდენტების წინა ორი წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ, კიმ დე იუნგი გახდა სამხრეთ კორეაში პირველი ოპოზიციონერი კანდიდატი, რომელიც პრეზიდენტად აირჩიეს, (ისევე როგორც, ვისენტე ფოქსი გახდა პირველი არჩეული ოპოზიციონერი პრეზიდენტი მექსიკაში, სადაც მის არჩევამდე სულ რაღაც სამი წლით ადრე ერთპარტიული სისტემა იყო გაბატონებული). ოპოზიციონერი კანდიდატის პრეზიდენტად არჩევა გარღვევაა ნებისმიერ ქვეყანაში, რომელიც ლიბერალური დემოკრატიული მმართველობის მიმართულებით პოლიტიკური ტრანზიციის პროცესში იმყოფება. როგორც ვნახავთ, 2000 წელს ასეთი გარღვევა კიდევ სულ მცირე ერთ ადგილას მოხდა.

ტაივანი

ტაივანი დამოუკიდებელი II მსოფლიო ომის შემდეგ გახდა, როდესაც ჩინელ-მა კომუნისტებმა, მათ ქედუნის მეთაურობით, დაამარცხეს ჩან კაიშის ნაციონალისტები. 1972 წლამდე, ამერიკის შეერთებული შტატები აღიარებდა ტაივანს, როგორც ჩინეთის ლეგიტიმურ მთავრობას, თუმცა ისიც აშკარა იყო, რომ ქვეყნის კონტინენტურ ნაწილს პეკინის კომუნისტური რეჟიმი აკონტროლებდა. 1972 წლიდან ტაივანი გახდა დამოუკიდებელი, თუმცა მას სუვერენულ სახელმწიფოდ არ აღიარებენ. ამის მიზეზი კი ის გახლავთ, რომ ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ მიაღწია ელიარებინათ მისი მოთხოვნა, რომ ტაივანი არის ჩინეთის ნაწილი, რომ არსებობს მხოლოდ ერთი ჩინეთი და რომ პეკინი არის ჩინეთის დედაქალაქი.

მიუხედავად ამისა, ტაივანი ინარჩუნებს მჭიდრო ეკონომიკურ კავშირებს აშშ-თან, კვლავ სარგებლობს მისი სამხედრო ძლიერებითა და დიპლომატიური კეთილი ნებით. ტაივანის ეკონომიკა ერთ-ერთი ყველაზე დინამიკურია აზიაში, დიდი ტემპით უსწრებს რა სამხრეთ კორეას. რეალურად, ტაივანი ევროპაში რომ იყოს, ერთ სულზე მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტის მიხედვით უფრო წინ იქნებოდა, ვიდრე პორტუგალია და საბერძნეთი და იმავე ლიგაში, სადაც არის ესპანეთი. ამ „ეკონომიკურ სასწაულში“ არაფერია ახალი, მაგრამ ტაივანის ბოლოდროინდელი მოძრაობა ლიბერალური საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წესრიგისაკენ ნამდვილად ახალია.

1988 წელს, ლი ტენ-ჰუი გახდა პირველი ადგილობრივი ტაივანელი ლიდერი, რომელმაც მოიპოვა პრეზიდენტობა და ამავდროულად იყო პირველი სახალხოდ არჩეული პრეზიდენტი ტაივანის ისტორიაში. ლიმ, მისი თორმეტწლიანი პრეზიდენტობის დროს, გაატარა რადიკალური პოლიტიკური რეფორმები, აგრძელებდა რა 1980-იანი წლების შუახანებში თავისი წინამორბედის, ჩან ჩინ-კუოს (ჩან კაიშის ვაჟი) მიერ წამოწყებულ პროცესებს. ნაციონალისტური პარტიის რკინის ხელის ჩამოშორების ყველაზე დიდი შედეგი იყო 2000 წლის არჩევნებში ოპოზიციის კანდიდატის, ჩენ შუი-ბინის გამარჯვება. ესეც ერთ-ერთი პირველი შემთხვევა იყო ტაივანის პოლიტიკურ ისტორიაში.

აზიის ვუტსუკი

სამხრეთ კორეასა და ტაივანში დღეს არსებული პოლიტიკური ლიბერალიზაცია მას შემდეგ დაიწყო, რაც ეკონომიკურმა ცვლილებებმა ამ ორი საზოგადოების ტრანსფორმაცია მოახდინა. ეკონომიკური ლიბერალიზაციის ასეთი ფორმა, გარკვეული მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ცვლილების გარეშე, დამახასიათებელია მთელი აზიისათვის. რეალურად, აზიის ყველაზე წარმატებულ ეკონომიკას ქალაქ-სახელმწიფო სინგაპური წარმოადგენს, რომლის მმართველობა მთლიანად უარყოფდა დასავლური ტიპის ლიბერალურ-დემოკრატიულ ინსტიტუტებს. ფილიპინებმაც და ტაილანდმაც და შედარებით ნაკლებად მალაიზიამ და ინდონეზიამ, ლიბერალიზაციის რეფორმები განსხვავებული ხარისხით განახორციელეს. მაგრამ ისეთი ქვეყნები, როგორცაა ჩრდილოეთ კორეა, ვიეტნამი, ლაოსი და მიანმა (ბირმა) ჩაფლულნი რჩებიან იმ სტრუქტურებსა და სისტემებში, რამაც ფუნდამენტური ეკონომიკური და პოლიტიკური ცვლილებები შეუძლებელი გახადა.

მაშინ როცა ტრანზიციის პროცესი აზიის სახელმწიფოებმა ეკონომიკური რეფორმებით დაიწყეს, ლათინურმა ამერიკამ იგივე პროცესი პოლიტიკური ცვლილებით დაიწყო. 1980-იან წლებში ლათინური პოლიტიკის დემოკრატიზაციის პროცესი სწრაფი იყო და მყარი, მაგრამ ლათინური ამერიკა კვლავ რჩება ეკონომიკური აღორძინების რეცესიის ძეგლის პროცესში მყოფ რეგიონად.

ლათინური ამერიკა: პოლიტიკური ტრანზიცია (და კეთილდღეობაც?)

მე-19 საუკუნის პირველ მეოთხედში მოპოვებული დამოუკიდებლობიდან მოყოლებული სამხედრო-ბიუროკრატიული მმართველობა საუკუნეების მანძილზე ლათინურ ამერიკაში ტრადიციას წარმოადგენდა. ლათინური ამერიკის სახელმწიფოები (ადრე პორტუგალიის ან ესპანეთის კოლონიები) დამოუკიდებელი გახდნენ დიდი ხნით ადრე, ვიდრე მსოფლიოს სხვა ნაწილებში ევროპული კოლონიური იმპერიები დაიშლებოდნენ. სამხედრო დიქტატურა პრაქტიკაში და ლიბერალურ-დემოკრატიულ ღირებულებები თეორიაში დიდი ხანი თანაარსებობდნენ. სახალხოდ არჩეული სამოქალაქო მთავრობა 1980 წლამდე მხოლოდ რამდენიმე ქვეყანაში იყო – კოლუმბია, ვენესუელა და კოსტა-რიკა. მაგრამ ვითარება შეიცვალა – საკმარისი ცვლილებები მოხდა იმისათვის, რომ დაიწყოს ახალი ეპოქა ლათინური ამერიკის ისტორიაში, ახალი გვერდი ლათინური ამერიკის პოლიტიკაში და სავარაუდოდ, ახალი ეტაპი ლათინური ამერიკის ეკონომიკურ განვითარებაში.

ბრუნების ანამნა (ატენიონა, მბაჯილია, ჩილე)

1980-იან წლებში სამხედრო დიქტატურები ერთი მეორის მიყოლებით ტოვებდა პოლიტიკურ არენას და ადგილს დემოკრატიულად არჩეულ სამოქალაქო მთავრობას უთმობდა. დღეს, რეგიონში ფაქტობრივად ყველა მთავრობა ლიბერალურ დემოკრატიას წარმოადგენს. პოლიტიკური ტრანზიციები სხვადასხვა ქვეყნებში ერთმანეთს დაემთხვა, რაც გულისხმობდა, რომ ლათინური ამერიკა მომნიშვნელო იყო პოლიტიკური რეფორმისათვის. აღსანიშნავია, რომ პოლიტიკურ ცვლილებას ძალა ეკონომიკური რეფორმების საჭიროებამ შესძინა, რასაც ამ რეგიონის მრავალი სახელმწიფოს უზარმაზარი საგარეო ვალიც ადასტურებდა. ვალების სიმძიმემ, გაერთიანებულმა მოძველებულ ეკონომიკურ სტრუქტურებთან და არაკონკურენტუნარიან სანამოებთან, მაღალ ინფლაციასთან, მასობრივ უმუშევრობასთან, ფართოდ გავრცელებულ სიღარიბესთან და შოკის მომგვრელ უთანასწორობასთან მდიდარსა და ღარიბ ფენებს შორის, რეგიონში თვითრწმენის კრიზისი და მოხმარების არნახული ვარდნა გამოიწვია (მილიონობით ადამიანს, განსაკუთრებით **კამპესინოებს** [გლეხებს — მთარგმნ. შენ.] სოფლებში, გადარჩენისათვის ბრძოლა საარსებო მინიმუმის პირობებში უწევთ).

ჩილემ გეზი საკუთარი ეკონომიკის რეფორმირებაზე აიღო. ფაქტობრივად, ჩილე გამოწვევისა ლათინურ ამერიკაში, რადგან ქვეყანამ საბაზრო რეფორმები საკუთარი პოლიტიკური სისტემის დემოკრატიზაციამდე განახორციელა. აუგუსტო პინოჩეტის მმართველობის პირობებში (1974-1990), ჩილე ერთ-ერთ ყველაზე მკვეთრად

გამოკვეთილ სამხედრო დიქტატურას წარმოადგენდა, მაგრამ საბაზრო ძალების მიერ სტიმულირებული ჩილეს ეკონომიკა მაინც გამოცოცხლდა. ამის მსგავსი წარმატება სხვაგან ლათინურ ამერიკაში არ მომხდარა, რაც, თავის მხრივ, გვეხმარება ავხსნათ 1980-იან წლებში სამხედრო მმართველობის დაცემის მიზეზები.

ბრაზილიაში 1985 წელს სამხედრო მმართველობამ გზა სამოქალაქო მთავრობას დაუთმო და სამი წლის შემდეგ მან ახალი კონსტიტუცია მიიღო, რომელმაც პრეზიდენტის პირდაპირი არჩევნების ჩატარება უზრუნველყო. ბრაზილიის მთავრობა ეკონომიკის რესტრუქტურისაციასა და რეფორმირებას ცდილობს. ქვეყანას მძიმე ტვირთად აწევს დიდი საგარეო ვალეები, ქრონიკული საბიუჯეტო დეფიციტი, ექსტენსიური სიღარიბე სოფლად და აშკარა უთანასწორობა. ბრაზილიას სასწრაფოდ სჭირდება სოციალური უსაფრთხოების სისტემის არსებითი გადახედვა და საგადასახადო რეფორმა, რათა გააწინასწოროს საზოგადოების მდგომარეობა. მაგრამ ეს ზომები ქვეყანაში, სადაც კონსტიტუციური დემოკრატია ჯერ კიდევ მისი სიჭაბუკის (თუ არა ჩვილობის) ასაკშია, პოლიტიკურად ურთულეს საკითხს წარმოადგენს.

არგენტინის სამხედრო მმართველები გაცალენ ქვეყანას მას შემდეგ, რაც ისინი ბრიტანეთთან ფოლკლენდის კუნძულებისათვის ომში სამარცხვინოდ დამარცხდნენ (1982წ). საპრეზიდენტო დემოკრატია — არგენტინა ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი შიდა პროდუქტის მაჩვენებლის მიხედვით უმდიდრეს ქვეყანას წარმოადგენს სამხრეთ ამერიკაში. თუმცა, არგენტინის ეკონომიკური ქმედებები ასევე იმედგაცრუებას იწვევდა. იმისათვის, რომ შეეკავებინათ ინფლაცია და საბიუჯეტო დეფიციტი, არგენტინის ვალეებით დატვირთულმა მთავრობამ გადანყვიტა ნასულიყო მკაცრ საბიუჯეტო ეკონომიაზე (მაღალი გადასახადები და შეზღუდვები ხარჯვაზე). ამის შედეგად, უმუშევრობა დაახლოებით 15 პროცენტს შეადგენდა გასულ წლებში, მაგრამ „მუხრუჭზე ფეხის აშვების შემთხვევაში“, მთავრობა შიშობს, რომ უცხოელ ინვესტორებს დააფრთხობს.

პრობლემები, რომლის წინაშეც დგანან ბრაზილია და არგენტინა, მთელი დანარჩენი რეგიონისათვის არის დამახასიათებელი. ლათინურ ამერიკაში პოლიტიკური რეფორმა (დემოკრატიზაცია) აღმოჩნდა უფრო მარტივი, ვიდრე ეკონომიკური რეფორმა და აღორძინება. ამის მიზეზი ბევრი და განსხვავებულია; ყველაზე უფრო გადაუჭრელი პრობლემები არსებითად სოციალური და კულტურული პრობლემებია. ლათინურ ამერიკული საზოგადოება დიდი ხნის განმავლობაში იყო ზედმეტად ელიტისტური და უსამართლო. უთანასწორობა იმდენად დიდია და სიმდიდრე იმდენად არის კონცენტრირებული, რომ მოსახლეობის უმრავლესობას არა აქვს საკმარისი მსყიდველობითი შესაძლებლობა იმისათვის, რომ იყოს *მომხმარებელი*, ამ სიტყვის ყველანაირი მნიშვნელობით. მყარად მზარდი ეკონომიკა ყოველთვის ასოცირდება მასობრივი მოხმარების ფენომენტთან. ლათინურ ამერიკაში მასებს ხშირად არ გააჩნიათ კარგი სამსახური ან მდგრადი შემოსავალი და შესაბამისად ვერ ჩაერთვებიან იმ სახის მოხმარებაში, რომელიც, ექსპორტთან ერთად, სწრაფ ეკონომიკურ განვითარებას იწვევს. ასე რომ „სიმდიდრის განაწილება“ არა მხოლოდ ზნეობრივი იმპერატივია, არამედ ეკონომიკური იმპერატივიცაა — სიმდიდრის მუდმივი ცირკულაციის პირობებში, როდესაც ამ პროცესში მთელი საზოგადოება არაა ჩართული, რთულია, თუ არა შეუძლებელი, დაასრულო ტრანზიციის სასოფლო ტიპის, ნელი ტემპებით მზარდი, პროტექციონისტული ეკონომიკიდან თანამედროვე, ბაზარზე დაფუძნებული, საქალაქო-ინდუსტრიული, ექსპორტზე ორიენტირებული ეკონომიკის მიმართულებით. თუმცა, საბოლოოდ როგორც ჩანს, ლათინური ამერიკა მაინც მი-

აღწევს ამ მიზანს, მაგრამ რეგიონის გაღარიბებულ მასებს იქ მისასვლელად დიდი დრო დასჭირდებათ.

ბოქსია

ბოლოს, ჩვენ მივუბრუნდებით ამერიკის შეერთებული შტატების სამხრეთელ მეზობელს – მექსიკას. მექსიკა არის კარგი მაგალითი იმ ისტორიული წინააღმდეგობისა, რომელიც ლათინური ამერიკის ძალიან ბევრ ქვეყანაში შეიმჩნევა – რომანტიკული მიკუთვნებულობა დემოკრატიული იდეალებისადმი, რომელიც რესპუბლიკის მანტიანაში გამოწყობილ ავტორიტარულ რეჟიმთან თანაარსებობდა. I მსოფლიო ომიდან მოყოლებული მექსიკა წარმოადგენდა ლიბერალურ დემოკრატიას, ოღონდ ქალაქდზე. რეალობაში კი, 2000 წლამდე მექსიკაში კონკურენტული არჩევნების მსგავსი არაფერი ყოფილა. საბოლოოდ, **ინსტიტუციურ-რევოლუციური პარტიის** ერთპარტიული მმართველობის ათწლეულების შემდეგ, მექსიკელ ამომრჩევლებს რეალური არჩევანი და რეალური შესაძლებლობა მიეცათ. არჩევანი იყო **ინსტიტუციურ-რევოლუციური პარტიის** კანდიდატა და ოპოზიციის სხვა კანდიდატებს შორის. ეს იყო პირველი შესაძლებლობა მექსიკაში – თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნები. შედეგი იყო გამაოგნებელი: ოპოზიციის კანდიდატმა ვისენტე ფოქსმა, რომელიც **ეროვნული ქმედების პარტიას** წარმოადგენდა, გამარჯვება მოიპოვა.

1990-იანი წლების დასაწყისში მექსიკა ამერიკის შეერთებულ შტატებთან და კანადასთან ერთად შეუერთდა **ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებას (NAFTA)**, რამაც ბიძგი მისცა მექსიკის ეკონომიკური განვითარების პერსპექტივას. თუმცა, არაეფექტიანი სახელმწიფო კომპანიების (მაგალითად, სანავთობო მონოპოლისტი **PEMEX**) მყარად მომაგრებული ინტერესების და კორუმპირებული, საკუთარი პრივილეგიების დაკარგვის შიშით შეპყრობილი ბიუროკრატიის პირობებში შიდა საბაზრო რეფორმების გატარება საკმაოდ რთულია. **ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის ასოციაციაში** წევრობა მექსიკას უხსნის გზას ამერიკის შეერთებული შტატების ბაზრებთან. ის ასევე აძლევს აშშ-ს მექსიკის მთავრობაზე ზემოქმედების მექანიზმებს იმისათვის, რომ მან ეკონომიკური რეფორმები დააჩქაროს. როცა პრეზიდენტ ფოქსი ხელისუფლებაში მოვიდა, იგი პირობას დებდა, რომ ზუსტად ამას გააკეთებდა. ეს არ იქნება უფრო ადვილი მექსიკაში, ვიდრე იყო მთელს დანარჩენ ლათინურ ამერიკაში, მაგრამ მექსიკას, სხვა არჩევანი არც აქვს თუ მას სურს კონკურენცია გაუწიოს ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და კანადას, როგორც **NAFTA**-ს თანასწორმა წევრმა.

რეგიონის მასშტაბით ლათინურმა ამერიკამ პოლიტიკური პლურალიზმისა და ლიბერალური დემოკრატიის მიმართულებით მკვეთრი შემობრუნება მოახდინა. მაგრამ ლიბერალიზაციის ეკონომიკური სარგებელი ჯერ კიდევ განსახორციელებელია და ელოდება სულ მცირე ორ რამეს: პირველი, გაბედულ რეფორმებს უმაღლეს ხელისუფლებასა და ფესვგადგმულ ბიუროკრატიას შორის არსებული დაპირისპირების და ცვლილების მომხრეებსა და მდიდარ მინათმფლობელ ელიტას შორის კონფლიქტის ფონზე; მეორე, საარჩევნო უფლებამინიჭებული და გაძლიერებული გლეხების მობილიზაციას, ვისაც პირველად მიეცა სისტემაში საკუთარი სიტყვის თქმის შესაძლებლობა.

დასკვნა

კომუნისტურმა ხელისუფლებამ თითქმის მთელს მსოფლიოში მარცხი განიცადა. საბჭოთა კავშირის დაშლა ამ ფენომენის ყველაზე ნათელი მაგალითია. მიუხედავად ამისა, რამდენიმე სახელმწიფომ – განსაკუთრებით ჩინეთმა – გააგრძელა კომუნისტური მმართველობა. კომუნიზმის მარცხი ყურადღებას მიაპყრობს ყოფილი საბჭოთა ბლოკის სახელმწიფოების ტრანზიციის პრობლემებზე. სხვა ქვეყნები, როგორცაა სამხრეთ კორეა და ტაივანი აზიაში და არგენტინა, ბრაზილია და ჩილე ლათინურ ამერიკაში ასევე გადიან პოლიტიკური და ეკონომიკური ტრანზიციის პროცესს.

ტრადიციულად, საბჭოთა სისტემა იყო ტოტალიტარული, სტალინის იმიჯის შესაფერისად შექმნილი. მიხეილ გორბაჩოვამდე მხოლოდ ნიკიტა ხრუშჩოვმა სცადა მისი შერბილება. საბჭოთა სისტემაში მართავდა კომუნისტური პარტია და თანამდებობა პარტიაში იყო საუკეთესო ინდიკატორი პიროვნების პოლიტიკური ძალაუფლების შესაფასებლად. როდესაც გორბაჩოვი დანიშნურდა კომუნისტური პარტიის წამყვან თანამდებობაზე 1985 წელს, მის წინაშე იდგა როგორც რთული ეკონომიკური, ასევე სოციალური პრობლემები, რომელიც ცენტრალური დაგეგმვის მარცხით იყო გამოწვეული. დამატებით, მას ასევე უნდა დაეძლია საბჭოთა ელიტის, *ნომენკლატურის* თვითკმაყოფილება და წინააღმდეგობა. კომუნისტური სისტემის რეორგანიზაციის მცდელობისას, გორბაჩოვმა გაატარა ეკონომიკური რეფორმები (პერესტროიკა), პოლიტიკური ლიბერალიზაცია (გლასტნოსტი) და დემოკრატიულ პოლიტიკური რეფორმები (*დემოკრატიზაცია*). ეს ზომები არასაკმარისი აღმოჩნდა ყოფილი საბჭოთა კავშირის გადასარჩენად.

რუსეთი (ბორის ელცინის მმართველობის დროს) და დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობა, საბჭოთა კავშირის მემკვიდრეობას წარმოადგენდა. ელცინიც საშიში პოლიტიკური გამოწვევების წინაშე იდგა, მათ შორის: მუდმივი ეკონომიკური უნესრიგობა, ეთნიკური ფრაგმენტაცია და სახელმწიფოს მშენებლობის აუცილებლობა. თუ რამდენად წარმატებულად შეხვდება რუსეთი ამ გამოწვევებს, ამაზე დამოკიდებული ამ ქვეყნის მომავალი, ასევე, იქნება თუ არა იგი დემოკრატიული.

სამხრეთი კორეა და ტაივანი ტრანზიციის პროცესში მყოფი აზიური საზოგადოების ორი მაგალითია. ორივე ქვეყანამ ტრანზიცია განახორციელა ჯერ საბაზრო (თუმცა ნახევრად პროტექციონისტული) ეკონომიკის მიმართულებით და შემდეგ მიუბრუნდა პოლიტიკურ რეფორმებს. სამხრეთ კორეამ ახლახან წამოიწყო რეფორმის ახალი პროგრამა, რომელიც მიზნად ისახავდა ბოლო მოელო განვითარების შემაფერხებელი მონოპოლისტური სტრუქტურებისა და საქმიანობისათვის. ტაივანს აქვს ერთ-ერთი ყველაზე დინამიკური ეკონომიკა აზიაში, მაგრამ ბოლო დრომდე ის ნაციონალური პარტიის ერთპარტიულ დიქტატურას წარმოადგენდა. პოლიტიკურმა რეფორმებმა 2000 წელს ოპოზიციის კანდიდატის ჩენ შუი ბინის არჩევა გამოიწვია.

ტრანზიციის პროცესი ლათინურ ამერიკაში წარმოადგენს აზიის შებრუნებულ ვარიანტს. არგენტინა, ბრაზილია, ჩილე და მექსიკა რეგიონის ოთხი ძირითადი ქვეყანაა. ტრანზიცია ლიბერალური დემოკრატიის მიმართულებით ამ ქვეყნებში, გარდა მექსიკისა, ეკონომიკური რეფორმების გატარებამდე განხორციელდა. ლათინური ამერიკა პოლიტიკური ეკონომიის თეორიასა და პრაქტიკაში „ტრანზიციასა“ და „განვითარებას“ შორის წაშლილი ზღვრის ილუსტრაციაა. სანამ ლათინური ამერიკის

ქვეყნები ძალიან მდიდრებად (უმცირესობა) და ძალიან ღარიბებად (უმრავლესობა) დაყოფილი საზოგადოების ტრანზიციას დაასრულებენ, შესაძლოა ეკონომიკური განვითარება შეფერხდეს.

საკუანძმ სიფყუმი

დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თა-
ნამეგობრობა (დსთ)
ნომენკლატურა
პერესტროიკა (გარდაქმნა)
გლასტნოსტი (საჯაროობა)
ლიბერალიზაცია
დემოკრატიზაცია
ფედერალური ასამბლეა (რუსეთის
ფედერაციის საკანონმდებლო ორ-
განო)
ფედერაციის საბჭო (რუსეთის ფედ-
ერაციის საკანონმდებლო ორგანოს

ზედა პალატა)
დუმა (სათათბირო, რუსეთის ფედ-
ერაციის საკანონმდებლო ორგანოს
ქვედა პალატა)
პოლიტიურო (კომუნისტური პარ-
ტიის ცენტრალური აღმასრულებელი
ორაგნო)
ახალი ინდუსტრიული ქვეყნები
აზიური გრიპი
ჩრდილოთ ამერიკის თავისუფალი
ვაჭრობის ხელშეკრულება (NAFTA)

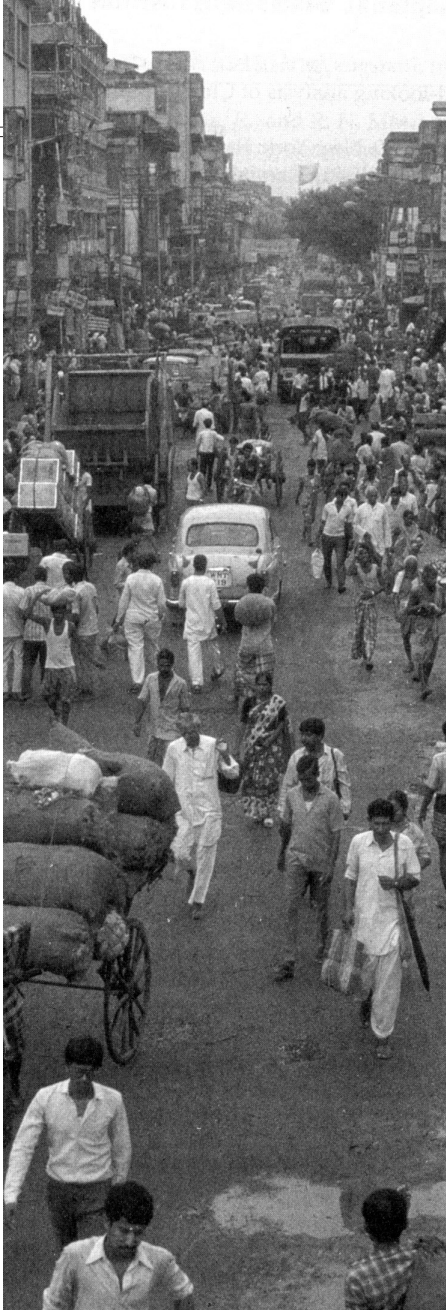
ჯითხუმი გამეაქმისათუის

1. რა პრობლემების წინაშე იდგა საბჭოთა კავშირი 1985 წელს?
2. როგორ დაუპირისპირდა პრეზიდენტი გორბაჩოვი საბჭოთა კავშირის პრობ-
ლემებს? რამდენად წარმატებული იყო იგი? ახსენით.
3. ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი კითხვა, რომელიც დღეს დგას რუსეთის წი-
ნაშე, არის შემდეგი: შეძლებს თუ არა იგი სტაბილურ დემოკრატიად ჩამოყალიბე-
ბას? გააკეთე კომენტარი რუსეთის ტრანზიციის პრობლემებზე.
4. აქამდე რომელმა ქვეყნებმა მოახდინა ყველაზე წარმატებული ტრანზიცია?
5. შეადარე ტრანზიციის პროცესები აღმოსავლეთ ევროპასა და ლათინურ
ამერიკაში.
6. შეადარე ტრანზიციის პროცესები აზიასა და ლათინურ ამერიკაში.

მუნიმუნები

1. Thomas M. Magstadt, Nations and Governments: Comparative Politics in
Regional Perspective (New York: Bedford/St. Martin's, 2002), 226-235.
2. Hedrick Smith, The Russians (New York: Time Books, 1978), 83.
3. იხილეთ, Susan Dentzer, Jeff Triamble, and Bruce Auster, „The Soviet Econ-

- omy in Shambles," *US News&World Report*, November 20, 1989, 25-29,32, 35-37, and 39.
4. იქვე., 25 და 26 გვ.
  5. Walter Laquer, *The Dream That Failed* (New York: Oxford University Press, 1994), 71-73.
  6. იხილეთ, Milovan Djilas, *The New Class* (New York,: Praeger, 1957); and Hedrick Smith, *The Russians* (New York: Time Books, 1978), 30-67.
  7. „Russia,“ *World Factbook* (electronic edition), Central Intelligence Agency, 1996, 6.
  8. „Emerging Market Indicators,“ *Economist*, March 15, 1997, 108.
  9. იხ. „Emerging Market Indicators,“ *Economist*, April 13, 2002,104.
  10. Vera Tolz, „Thorny Road toward Federalism in Russia,“ *Radio Free Europe/Radio Liberty Research Report* 48 (December 1993): 1.
  11. „Russia’s Regions: Fiefs and Chiefs,“*Economist*, January 25, 1997, 47.
  12. Claire Sterling, „Redfellas: The Growing Power of Russia’s Mob,“ *New Republic*, 11 აპრილი, 1994, 19.
  13. Xan Smiley, „Russia’s Wobbles Ahead,“*The World in 1997* (ეკონომისტის წელიწადი), 39.
  14. იხ. Matthew Valencia, „Lipming Towards Normality: A Survey of Poland,“ *The Economist*, October 27, 2001, 3-16
  15. A. Doak Barnett, „Ten Years after Mao,“ *Foreign Affairs* (Summer 1986): 38.
  16. იქვე, 39.
  17. იხ. Peter Ferdinand, „Social Change and the Chinese Communist Party,“ *Journal of International Affairs* 49, no. 2 (Winter 1996): 478-492.
  18. „Deng’s China,“ *Economist*, February 22,1997,21.
  19. იქვე. იხ. ასევე Johanna McGeary, „The Next China,“ *Time*, March 3,1997, 52-53.
  20. ეს 1996 წლის მონაცემებია. განსხვავება აიხსნება იმ ფაქტით, რომ მსოფლიო ბანკი სიღარიბის სტანდარტად მიიჩნევს დღეში 1 აშშ დოლარის გამოუმუშავებას. ჩინეთის სტანდარტი განსაზღვრავს რამდენი ჩინელია ღარიბი ჩინეთის კეთილდღეობის სტანდარტის მიხედვით. იხ. *World Bank News*, October 25, 1996, 5. იხ. ასევე მსოფლიო ბანკის პრეს-რელიზი № 96/41 EAP.
  21. „China’s Feuding Regions,“ *Economist*, April 20,1996,27.
  22. „China Learns the World’s Rule,“ *The World in 2001* (London: The Economist Newspaper Limited, 2000), 85-86.
  23. Ferdinand, „Social Change and the Chinese Communist party,“ 483.
  24. იქვე, 478.
  25. ეს მსჯელობა ძირითადად ეყრდნობა „China’s Feuding Regions,“ 27-28.
  26. იხ., „Charting the Deng Revolution,“ *Newsweek*, March 3,1997,26-27.
  27. Robert G. Wesson, *Communism and communist systems* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1978), 172-173.

თავი VIII

განვითარებადი ქვეყნები

ღებუტაცია თუ დიდფაცუტა

განვითარებადი ქვეყნების კლასიფიკაცია

განვითარებადი ქვეყნების შესწავლა კოლონიალიზმის შემკვიდრეობა პოლიტიკური განვითარება: ოთხი გამონვევა

დემოკრატია და განვითარებადი ქვეყნები

- დემოკრატიის კორელატები
- დემოკრატიული სტრატეგიები
- დემოკრატია განვითარებად ქვეყნებში: ტენდენცია თუ ილუზია?

განვითარების თავსატეხი

- განვითარების მოტივები
- განვითარების საზოგადოებრივი ბარიერები
- განვითარების წინაშე მდგარი ფსიქოლოგიური ბარიერები
- ეკონომიკური განვითარების დაბრკოლებები
- განვითარების მარცხი

დისფუნქციური სახელმწიფოები:

- სომალი
- იუგოსლავია
- სიერალეონე
- ავღანეთი

განვითარების თეორია: ტენდენციური მსჯელობა?

ჭარბგანვითარება: კაპიტალიზმის პატარა ბინძური საიდუმლო

ამერიკის შეერთებული შტატები არც ერი-სახელმწიფოდ და არც ზეახელმწიფოდ მეოცე საუკუნემდე არ ჩამოყალიბებულა. გეოგრაფიულმა იზოლირებამ, ენერგიულმა ხალხმა, უხვმა ბუნებრივმა რესურსებმა და უზარმაზარმა ტერიტორიებმა ხელი შეუწყო მის განვითარებას, ბრძენმა დამფუძნებლებმა და იღბალმა კი მსოფლიო ლიდერობისაკენ მისი საბოლოო აღმასვლა განაპირობა. ეკონომიკურად საკმაოდ მდიდარი აშშ-ს საზოგადოება ინდუსტრიული და სამეცნიერო კუთხით განვითარებულია: ამერიკელი ხალხის მნიშვნელოვანი პროცენტი ინანილებს ქვეყნის სიმდიდრეს, არის ნაკითხი და განათლებული და საკუთარ თავს დიდი საზოგადოების წევრად მიიჩნევს. პოლიტიკურად – აშშ-ს მთავრობა კარგად ჩამოყალიბებულია, იგი ეფექტიანად ქმნის პოლიტიკური ძალაუფლების გადაცემის წინაპირობას და უზრუნველყოფს საყოფაცხოვრებო მომსახურებასა და ინდივიდუალურ უსაფრთხოებას.

ამის საპირისპიროდ, **განვითარებადი ქვეყნები** (რომლებსაც აგრეთვე ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს, მოდერნიზირებად ან მესამე სამყაროს ერი-სახელმწიფოებს უწოდებენ) ვერ აკმაყოფილებენ ერთ ან რამდენიმე ჩამოთვლილ კრიტერიუმს. ხშირად, ყოველივე ამას დრამატული ხასიათი აქვს. ამგვარი წარუმატებლობის მტკიცეული შედეგებია: სიღარიბე, ეთნიკური, რელიგიური და ტრაიბალური (ტომთაშორისი) კონფლიქტების მაღალი მაჩვენებელი, ფართოდ გავრცელებული გაუნათლებლობა, პოლიტიკური არეულობები და მნიშვნელოვანი კლასობრივი დაყოფა. დღეს მრავალი აფრიკული, აზიური და ლათინურ-ამერიკული ერი მისწრაფვის იმგვარი აყვავებულობისა და სტაბილურობისაკენ, რომელიც აქვს ევროპისა და წყნარი ოკეანის სარტყელის ქვეყნებს (ავსტრალია, ახალი ზელანდია და იაპონია), აგრეთვე ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და კანადას. ეგრეთ წოდებული განვითარებადი ქვეყნები სრული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური განვითარებისაკენ მიმავალ სახიფათო ბილიკზე უდიდეს დაბრკოლებებს აწყდებიან. ყველაზე ცუდ შემთხვევებში, ეკონომიკა განიცდის მკვეთრ ვარდნას, მთავრობა უაღრესად წარუმატებელია, საზოგადოება ნანილებად იხლიჩება და მთელი მოსახლეობა ჩათრეულია სწორედ იმგვარ კომპარულ სამოქალაქო ომში, რომელსაც ცნობილი ინგლისელი პოლიტიკის ფილოსოფოსი თომას ჰობსი მეჩვიდმეტე საუკუნეში მოიაზრებდა როგორც „ყველას ომს ყველას წინააღმდეგ“. ამგვარი საშინელი წინასწარმეტყველება რეალობად იქცა ისეთ ადგილებში, როგორიცაა ყოფილი იუგოსლავია, ავღანეთი, აფრიკის ქვეყნები (მათ შორის სომალი, რუანდა, კონგო და სიერა-ლეონე). იმისათვის, რომ უკეთესად გავიგოთ ის ექსტრემალური სირთულეები, რომლებსაც განვითარებადი ქვეყნები აწყდებიან, საჭიროა უფრო ახლოდან შევხედოთ ეგრეთ წოდებული „მესამე სამყაროს“ (ტერმინი, რომელიც კვლავ მოხერხებულია, მაგრამ დროის შესაფერისი აღარაა) პოლიტიკურ კონტექსტს.

განვითარებადი ქვეყნების კლასიფიკაცია

ადამიანები პირობით აღნიშვნებს ან ჟარგონებს, როგორც სემანტიკურ ინსტრუმენტს, ყოველდღიურ საუბრებში ხშირად იყენებენ. ამასთან, ეს ტერმინები ბანალურობის ელფერს იძენს, ხშირად მათი გამოყენება სასარგებლო არ არის. სწორედ ამგვარ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე განვითარებადი ქვეყნების „მესამე სამყაროდ“ მოხსენიებისას. ეს ტერმინი ცივი ომის დროს პოპულარული კლასიფიკაციის სქემიდან მომდინარეობს, როდესაც **პირველი სამყარო** ჩრდილო-ამერიკის, დასავლეთ

ევროპის, იაპონიის, ავსტრალიის და ახალი ზელანდიის მონინავე ინდუსტრიული დემოკრატიებისაგან შედგებოდა, ხოლო **მეორე სამყარო** კომუნისტურ ქვეყნებს აერთიანებდა და მოიცავდა ყოფილ საბჭოთა კავშირს, მის სატელიტურ ქვეყნებს ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში, სხვადასხვა კომუნისტურ სახელმწიფოებს აზიაში, კუბასა და ჩინეთს. ყველა სხვა დანარჩენი ქვეყანა, რომელიც არც ეკონომიკურად განვითარებული და არც კომუნისტური იყო, **მესამე სამყაროდ** იწოდებოდა. ასეა თუ ისე, კომუნიზმის კრახისა და ყოფილ კომუნისტურ სახელმწიფოებში ტრანსფორმაციის დაწყების შედეგად (იხ. თავი VII) მესამე სამყაროს ცნებას აზრი დაეკარგა – თუკი მეორე სამყარო გაქრა, მესამე როგორ იარსებებს (თუ მესამე სამყარომ მეორის ადგილი დაიკავა მაშინ, როცა მეორე ჯერაც არ შერწყმია პირველს?). ტერმინი კვლავ გამოიყენება, თუმცა უკვე იშვიათად.

განვითარებად ქვეყნებს „სამხრეთსაც“ უწოდებდნენ, რაც ეკვატორის ჩრდილოეთით მდებარე განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებსა და სამხრეთის ნაკლებად განვითარებულ ქვეყნებს შორის უდიდეს უთანასწორობას ასახავს. ზოგიერთ დამკვირვებელს მიაჩნია, რომ ჩრდილოეთის მდიდარი ერები ეკონომიკურ ექსპლუატაციას უწევენ სამხრეთის ღარიბ ერებს, რასაც „ჩრდილოეთისა და სამხრეთის“ კონფლიქტსაც კი უწოდებენ. ამგვარი კატეგორიზაცია დამაბნეველია. „ჩრდილოეთად და სამხრეთად“ დაყოფის სიტყვა-სიტყვით განმარტება გულისხმობს არა მარტო სამხრეთის ეკონომიკურად ღარიბ ქვეყნებს, არამედ აგრეთვე ავსტრალიასა და ახალ ზელანდიასაც – ორ ქვეყანას, რომლებიც აშკარად იგივე კატეგორიას მიეკუთვნებიან, რასაც დასავლეთ ევროპის მდიდარი ლიბერალური დემოკრატიები. ეროვნული სიმდიდრის, პოლიტიკური ინსტიტუტების და საერთაშორისო სტატუსის მიხედვით, ისეთი განსხვავებული ქვეყნები, როგორებიცაა საუდის არაბეთი, სამხრეთ აფრიკა და ბრაზილია არ შეესაბამებიან ჩრდილოეთის და სამხრეთის პარადიგმას. ასევე სამხრეთი კორეა, ტაივანი, ჰონკონგი და სინგაპურიც.

ჩვენ ვუყურებთ განვითარებად სამყაროს და გვიჩნდება კითხვა „ვინ?“. რომელია იმ სამყაროს ქვეყნები, რომელიც განვითარების სირთულეებს გადის? სინამდვილეში, ყველა ქვეყანა ან ვითარდება, ან ინგრევა. ის, რაც ზოგადად ტერმინ „განვითარებად ქვეყნები“ იგულისხმება, არის შემდეგი: მსოფლიოს ხალხთა (ერთა) უმეტესობას არა აქვს განათლების, დასაქმების, დასვენების, მოგზაურობის ან ჭარბი მოხმარების საშუალება, რაც დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისთვისაა დამახასიათებელი (არა მარტო დასავლეთის, არამედ იაპონიის, ავსტრალიის, ახალი ზელანდიისა და რამოდენიმე სხვა ქვეყნისთვისაც). უფრო მეტიც, მრავალი ქვეყანა ვერ დაიკვეხნის კარგი მთავრობით, ანუ პასუხისმგებლობის მქონე, სტაბილური და სუფთა (არაკორუმპირებული) მთავრობით. შედეგად, როდესაც ვამბობთ, რომ ქვეყანა ვითარდება, ვგულისხმობთ, რომ ის ჯერ არაა ჭეშმარიტად მოდერნიზებული (დასავლეთის ქვეყნების ანალოგიურად) და ვვარაუდობთ, რომ როდესაც (თუ) ეს ქვეყნები განვითარდებიან, ისინი უფრო და უფრო მეტად დაემსგავსებიან შეერთებულ შტატებს (ურბანიზაციის, სეკულარიზაციის, მატერიალიზმისა და ტექნოლოგიებზე დამოკიდებულების თვალსაზრისით).

განვითარებადი ქვეყნების შესწავლა

განვითარებადი ქვეყნების მარტივად განზოგადება შეუძლებელი თუ არა, ძალზე რთულია. არ არსებობს იმ ქვეყნების კატეგორიებად დაყოფის ადგილი გზა, რომლე-

ბიჯ დედამინის ზედაპირის თითქმის ნახევარს ფარავენ და მსოფლიოს მოსახლეობის დაახლოებით 60 პროცენტს შეადგენენ¹ (იხ. ცხრილი 8-1). უხეშად რომ ვთქვათ, დედამინაზე არსებული 190 ქვეყნიდან 115-ს შეიძლება განვითარებადი ეწოდოს; ამათგან მთელი 40% საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკაზე მოდის; თითქმის 25% ლათინურ ამერიკაზე, ხოლო დანარჩენი სრულიად თანაბრად ნაწილდება აზიის, წყნარი ოკეანის აუზის და არაბული სამყაროს ქვეყნებზე (ახლო აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთ აფრიკა). სინამდვილეში, მრავალფეროვნება განვითარებადი ქვეყნების ერთ-ერთი უმთავრესი დამახასიათებელი ნიშანია. ზოგიერთი მათგანი უზარმაზარია – ბრაზილიის ტერიტორია სამ მილიონ კვადრატულ კილომეტრს შეადგენს (უფრო დიდია, ვიდრე კონტინენტური შეერთებული შტატები), ხოლო მოსახლეობა კი – 160 მილიონს; ინდოეთში კი მილიონ კვადრატულ კილომეტრზე მცხოვრები მოსახლეობა მილიარდს აჭარბებს.

ეს გიგანტები კონტრასტულად განსხვავდებიან ისეთი ძალიან პატარა კუნძულის-სახელმწიფოებისაგან, როგორცაა ბარბადოსი (ტერიტორია 166 კვადრატული კილომეტრი; მოსახლეობა 252 ათასი) კარიბის ზღვაში; კირიბატი (ტერიტორია 266 კვადრატული კილომეტრი; მოსახლეობა 61 ათასი) წყნარ ოკეანეში. წყნარი ოკეანის კუნძული ნაურუ ალბათ ყველაზე „ჯუჯა“ სახელმწიფოს პრიზს მიიღებდა. აქ 8000 ადამიანი ცხოვრობს ათ კვადრატულ კილომეტრზე. ნაურუ შეიძლება პატარაა, მაგრამ არა ღარიბი: ფოსფორის ექსპორტით ერთ სულ მოსახლეზე მისი ყოველწლიური შემოსავალი 20.000 დოლარს აჭარბებს.

ნაურუ განვითარებად სამყაროში გამოჩენილია – აქ, ზოგადად, სიღარიბე ბატონობს. განვითარებადი ეკონომიკების უმეტესობა ჯერ კიდევ უშუალოდ არის დამოკიდებული სოფლის მეურნეობაზე. მხოლოდ რამოდენიმე მათგანის ეკონომიკა ეყრდნობა მინერალურ რესურსებს, ძირითადად სპარსეთის ყურის ნავთობით მდიდარი ქვეყნები (ბაჰრეინი, ქუვეითი, ომანი, საუდის არაბეთი და არაბეთის გაერთიანებული საამიროები).

მცირე გამოჩენილის გარდა, განვითარებად ქვეყნებზე მოდის მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის უდიდესი ტემპი (მსოფლიოს მოსახლეობის ყოველწლიური ზრდის ტემპი დაახლოებით 1.48%-ია; ამ ტემპით, იგი ორმოცდარვა წელიწადში გაორმაგდება). მოსახლეობის მკვეთრი ზრდა ეკონომიკურ, სოციალურ და პოლიტიკურ სტრუქტურებს შეიძლება უზარმაზარ ტვირთად დაანვეს და ხელი შეუშალოს მათ განვითარებას.

შედარებები ხშირად სიურპრიზებს გვთავაზობს. მაგალითისათვის, მექსიკის მოსახლეობა დაახლოებით ისეთივე სისწრაფით იზრდება, როგორც ინდოეთისა. აზიაში, რომელიც მსოფლიოში ყველაზე მჭიდროდ დასახლებული რეგიონია, მსოფლიოს მოსახლეობის დაახლოებით 60 პროცენტი ცხოვრობს, მაგრამ მხოლოდ მისი ტერიტორიის 18 პროცენტზე. აზიისა და ეგვიპტის გარდა, რომლის მოსახლეობაც მდინარე ნილოსის გასწვრივაა განსახლებული, მოსახლეობის სიმჭიდროვე განვითარებად ქვეყნებში შედარებით დაბალია. აფრიკის მოსახლეობის საშუალო სიმჭიდროვე მხოლოდ 24 ადამიანია კვადრატულ კილომეტრზე, განსხვავებით ინდოეთისა (სადაც ეს მაჩვენებელი 296-ია) და სინგაპურისაგან (5571). ისრაელში მოსახლეობის ზუსტად ისეთივე სიმჭიდროვეა, როგორც ინდოეთში, თუმცა ისრაელი ჯერ კიდევ მიესაღწება ემიგრანტებს. ამას გარდა, ამგვარი ციფრები არ ითვალისწინებს იმ ფაქტს, ტერიტორიის რა ნაწილია საცხოვრებლად ვარგისი (მაგალითად, ურბანიზაციის შემთხვევაში). აღსანიშნავია, რომ აფრიკას შედარებით მეტი

სახნავ-სათესი მიწა აქვს ერთ სულ მოსახლეზე, ვიდრე ნებისმიერ სხვა განვითარებად რეგიონს. ამავდროულად, მოსახლეობის ზრდის ტემპი საჰარის მიმდებარე აფრიკის ქვეყნებში (მათ შორის სომალი, უგანდა, კონგო, ნიგერია, ანგოლა და ბურკინა-ფასო) ერთ-ერთი ყველაზე მაღალია. მსოფლიოში ყველაზე სწრაფად მზარდი მოსახლეობა მდინარე იორდანეს დასავლეთ სანაპიროსა და ღაზას სექტორის ისრაელის მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიებზეა; იემენი და ავღანეთი, შესაბამისად, მეორე და მესამე ადგილებზეა. მთლიანობაში, ისლამური და არაბული მოსახლეობა დემოგრაფიული აფეთქების მსგავსს განიცდის. მუსლიმთა რაოდენობა ჩრდილოეთ აფრიკაში, ახლო აღმოსავლეთსა და სამხრეთ აზიის ქვერეგიონში, ზოგიერთი გამოთვლის მიხედვით, 1,5 მილიარდს უახლოვდება.

გასათვალისწინებელია, რომ ეკონომიკური სოციალური და პოლიტიკური განვითარება მხოლოდ განვითარებად ქვეყნებში არ ხდება. მართლაც, ერთდროული განვითარება და დაღმასვლა მთელი მსოფლიოსთვისაა დამახასიათებელი – არცერთი მათგანი არ არის სტატიკური. მაგრამ განვითარება არათანაბრად ხდება; ზოგიერთი ერი, როგორცაა ავღანეთი, ბანგლადეში, ბურუნდი, ჩადი, კონგო, ერიტრეა, ეთიოპია, გვინეა-ბისაუ, მალი, მალავი, მიანმა, რუანდა, სიერა-ლეონე, სომალი და სუდანი, უაღრესად ღარიბი და გაჭირვებულია (ყურადღება მიაქციეთ, ამ ღარიბთა შორის უღარიბეს ქვეყანათა ჩამონათვალში რამდენი მდებარეობს საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკაში). ეს გლობალური უთანასწორობა კონფლიქტებისა და ძალადობის პოტენციური წყაროა, ისევე, როგორც უფრო მაღალი კატეგორიის მორალური საკითხი.

რატომ არიან ღარიბი ქვეყნები ღარიბები? განიცდიან თუ არა ისინი რესურსების ნაკლებობას? იქნებ ეს ბუნების სასტიკი ხუმრობაა? იქნებ, დასავლეთია დამნაშავე (კოლონიალიზმი და ნეოკოლონიალიზმი)? ეს კითხვები შემდეგ თავებშია განხილული.

კოლონიალიზმის მემკვიდრეობა

გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის დღევანდელ წევრთაგან 1800 წელს მხოლოდ 23 ქვეყანა იყო დამოუკიდებელი. ამ სახელმწიფოთა ნახევარზე მეტი ევროპაშია; სიას ავღანეთი, ჩინეთი, ეთიოპია, იაპონია, ირანი, ნეპალი, ომანი, რუსეთი, ტაილანდი, თურქეთი და შეერთებული შტატები აგვირგვინებს². მას შემდეგ დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა რიცხვი რვაჯერ (და უფრო მეტადაც) გაიზარდა. მეორე მსოფლიო ომი (1945-1949) წარმოადგენდა მიჯნას, ვინაიდან მან ევროპული კოლონიური იმპერიები სწრაფ დაშლამდე მიიყვანა. დღეს არსებული ქვეყნების ნახევარზე მეტი უკანასკნელი სამი ათწლეულის მანძილზე წარმოიშვა და მათი უმრავლესობა შეიძლება განვითარებად ქვეყნად ჩაითვალოს.

საბჭოთა კავშირის დაშლამ უშუალოდ გამოიწვია ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების შექმნა აღმოსავლეთ ევროპაში, სამხრეთ კავკასიასა და ცენტრალურ აზიაში. მეორე ტალღა ზოგიერთი უკვე დამოუკიდებელი სახელმწიფოს დეზინტეგრაციის ან დაყოფის შედეგად წარმოიქმნა (მაგალითად ჩეხოსლოვაკია და იუგოსლავია). 1994 წლისთვის, დეზინტეგრაციის პროცესის შედეგად დაახლოებით 25 ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფო შეიქმნა.³ საუკუნეების მანძილზე ევროპის ზესახელმწიფოები მსოფლიოს უშორეს კუთხეებში განლაგებული, სუსტი და ტექნოლოგიურად ნაკლებად განვითარებული ხალხებისა და ტერიტორიების კოლონიურ მპყრობ-

ელობაში, მართვასა და გამგებლობაში ეჯიბრებოდნენ ერთმანეთს. ეს კოლონიური სამფლობელოები არა მხოლოდ პრესტიჟის, არამედ (რაც უფრო მნიშვნელოვანია) ეკონომიკური უპირატესობის წყაროსაც წარმოადგენდა. მიზეზთა და მიზეზთა გამო აფრიკა კოლონიზაციისათვის განსაკუთრებით ხელსაყრელი იყო და ევროპულმა ძალებმაც მცხრამეტე საუკუნის ბოლომდე ფაქტობრივად მთელი აფრიკა დაინანილეს და მიითვისეს. მეოცე საუკუნის დასაწყისისათვის ბრიტანეთი, საფრანგეთი, ბელგია, გერმანია, პორტუგალია, ჰოლანდია, იტალია და ესპანეთი (ისევე, როგორც თურქეთი) **კოლონიალიზმის** ან იმპერიალიზმის ერთგულნი იყვნენ. სახელის მიუხედავად, ეს ევროცენტრული სისტემა ადგილობრივი აფრიკელი, აზიელი და ლათინოამერიკელი ხალხის თვალში „ფერმკრთალი უცხოელების“ მიერ დაქვემდებარებისა და ექსპლოატაციისა სინონიმად იქცა.

არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა იმასთან დაკავშირებით, რომ კოლონიალიზმი სხვა არაფერი იყო, თუ არა ევროპელების ბატონობა ადგილობრივ ხალხზე და რომ იგი ეფუძნებოდა რასობრივი უპირატესობისა და რელიგიური სწრაფვების ღია და დაფარულ წარმოდგენებს. ასეა თუ ისე, კოლონიზატორთა ძალების მიერ გამოყენებულ მეთოდებსა და საშუალებებს შორის უდიდესი განსხვავება არსებობდა. მაგალითად, ბრიტანული მიდგომა ხაზს უსვამდა კანონის უზენაესობას და ბევრად უფრო რბილი იყო, ვიდრე ესპანური კოლონიური მმართველობა, რომელიც სისასტიკით გამოირჩეოდა. პორტუგალიელები და ფრანგები ცდილობდნენ კოლონიური ხალხების ასიმილირებას (მაგალითად, ფრანგები აღჟირელებს ეროვნულ საკანონმდებლო ორგანოში და ნაციონალურ კაბინეტში ადგილებით აჯილდოვებდნენ), მაშინ როცა ჰოლანდიელები ნებას რთავდნენ ადგილობრივ მმართველებს ძალაუფლება შეენარჩუნებინათ. ბრიტანეთი ორივე ამ სტრატეგიას მისდევდა, ითვალისწინებდა რა ადგილობრივი ავტორიტეტების შეხედულებებს, რათა მათ შეენარჩუნებინათ სამართლიანობა და წესრიგი და, ამავე დროს, ადგილობრივი მოსახლეობის ნიჭიერ წარმომადგენლებს საჯარო ადმინისტრაციაში კარიერის გაკეთების, ბრიტანულ სკოლებსა და უნივერსიტეტებში სწავლის საშუალებას აძლევდა.⁴

მიუხედავად ამისა, კოლონიური ხალხების უმრავლესობისათვის შემზარავი იყო იმის გააზრება, რომ შორეული ქვეყნის მიერ ხარ მართული. მათ საბოლოოდ, ძირითადად, ძალადობის მრავალი ფორმის გამოყენებით მოიპოვეს დამოუკიდებლობა. ინდოეთში მაჰატმა განდი წარუძღვა **არაძალადობრივი წინააღმდეგობის** საერთო-ეროვნულ კამპანიას (სატიაგრაჰა) - ეს მეთოდი, რომელსაც აგრეთვე **სამოქალაქო დაუმორჩილებლობას** უწოდებდნენ, მოგვიანებით, 1960-იან წლებში მარტინ ლუთერ კინგ უმცროსის, შეერთებულ შტატებში ადამიანის უფლებათა მოძრაობის დიდი ლიდერის მიერ იქნა გამოყენებული (საინტერესოა, რომ ორივე, განდიც და კინგიც, მოკლეს).

კოლონიალიზმის საბოლოო მემკვიდრეობა წინააღმდეგობრივი რჩება. პოზიტიური მნიშვნელობა აქვს ევროპელების მიერ მოდერნიზაციის ზოგიერთი ელემენტის გავრცელებას, რაც ჯანდაცვის (საავადმყოფოები), განათლების (სკოლები) და ტრანსპორტის (გზები) უმნიშვნელო გაუმჯობესებას გულისხმობს. მიუხედავად ამისა, ამ ცვლილებათა გავლენა ხშირად საკმაოდ შეზღუდული იყო და ეკონომიკური და პოლიტიკური თვითკმარობის, აგრეთვე ცხოვრების ტრადიციული გზების ხარჯზე ხდებოდა. ამასთან, ნებისმიერი მოგება დანაკარგებთან მიმართებაში იზომება. დანაკარგები კი ძალიან დიდია: შეურაცხყოფა, ჩაგვრა, ავადმყოფობები (ევროპელების მიერ გავრცელებული ეპიდემიური დაავადებები, რომელსაც ადგი-

ლობრივი მოსახლეობა ეწირებოდა), – ეს ყველაფერი კოლონიურ მმართველობას უკავშირდება.⁵

სადავო ხდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც განვითარებადი ქვეყნები დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგაც მდიდარი დასავლური ქვეყნების ექსპლოატაციის ქვეშ რჩებიან. მაგალითისთვის, ე.წ. დამოკიდებულების თეორეტიკოსები ამტკიცებდნენ, რომ განუვითარებლობა არაა ბუნებრივი მოვლენა, იგი დასავლური ექსპლოატაციის შედეგია. ისინი ასკვნიან, რომ ჯერ ბუნებრივი რესურსების იაფად მიღებით, შემდეგ კი სამეცნიერო და ტექნოლოგიური მიღწევების გამოყენებით ამ რესურსების ძვირადღირებულ პროდუქტებად გარდაქმნით ინდუსტრიულმა ქვეყნებმა არა მარტო ექსპლოატაცია გაუწიეს განვითარებად ქვეყნებს, არამედ ყველაფერი გააკეთეს იმისათვის, რომ ისინი სუსტებად და ღარიბებად დარჩენილიყვნენ. სხვა მკვლევარები უარყოფენ ამ მოსაზრებას და განვითარებადი ქვეყნების მძიმე მდგომარეობის მიზეზად ისეთ ენდემურ ფაქტორებს მიიჩნევენ, როგორებიცაა კლიმატი და ბუნებრივი რესურსები, სახნავ-სათესი მიწა, მოსახლეობის რიცხოვნობა და მისი ზრდა, ეპიდემიები, ეთნიკური წინააღმდეგობები და ღირებულებები.

კოლონიალიზმის შედეგები თანამედროვე მსოფლიოშიც გვხვდება. კოლონიური იმპერიები მანამდე არსებული ეთნიკური იდენტობების, ტერიტორიული საზღვრებისა და ადგილობრივი მოსახლეობის ლოიალურობის გათვალისწინების გარეშე შეიქმნა. როდესაც ევროპულმა ძალებმა უკან დაიხიეს, მათ წარმოშვეს უაზრო, ახალი, ნაგლეჯ-ნაგლეჯი სახელმწიფოები, რომელთა საზღვრებიც სრულიად გაუაზრებელი იყო, ვინაიდან ისინი ტრადიციულ რელიგიებს, ეთნოსებს და ტომობრივ-ტერიტორიულ ხაზებს კვეთდნენ. მოსალოდნელმა შედეგმაც არ დააყოვნა: ქრონიკული პოლიტიკური არასტაბილურობა, გადატრიალებები, რევოლუციები, სამოქალაქო ომები და თვით გენოციდიც კი. კოლონიალიზმის ამ მწარე მემკვიდრეობამ გასულ წლებში მრავალი განვითარებადი სახელმწიფო დალუპა, მათ შორის ანგოლა, ბურუნდი, კამბოჯა (ყოფილი კამპუჩია), კონგო (ყოფილი ზაირი), ეთიოპია, ლიბერია, ნიგერია, რუანდა, სიერა-ლეონა და შრი-ლანკა.

პოლიტიკური ბანკითარება: ოთხი სირთულე

ქვეყნები, რომლებიც მოდერნიზაციის სტრატეგიებს მისდევნენ, ცდილობენ დააფუძნონ სტაბილური მთავრობა; უზრუნველყონ საჯარო მომსახურება (პოლიცია, სახანძრო სამსახური, განათლება, ჯანდაცვა და სანიტარული პირობები); დაამკვიდრონ სამართლებრივი სისტემა (კანონები და სასამართლოები). ეს ელემენტები პოლიტიკური განვითარების მინიმალური და სოციალური და ეკონომიკური პროგრესის წინაპირობაა. თუმცა, ამ მიზნების მიღწევა, ფართოდ გავრცელებული კორუფციის, სიღარიბის, გაუნათლებლობის და უთანხმოების პირობებში, იმგვარ სირთულედ იქცევა, რომელსაც ძალიან ცოტა განვითარებადი სახელმწიფო თუ ართმევს თავს.

ვინაიდან განვითარების პროცესი თავისთავად რყევებით ხასიათდება, მრავალი განვითარებადი სახელმწიფოს მთავრობა ხშირად ქრონიკულად არასტაბილურია. ეს მთავრობები თითქმის ყოველთვის ავტორიტარულია, მიდრეკილია გადატრიალებებისაკენ და კრიზისებითაა გარემოცული. განვითარებადი ქვეყნების წინაშე, როგორც წესი, ოთხი ფუნდამენტური სირთულეა: ერის ჩამოყალიბება, სახელმწიფოს მშენებლობა, მონაწილეობა (ჩართულობა) და გადანაწილება.⁶

ამ სირთულეთაგან უმთავრესი *ერის მშენებლობაა*, პროცესი, რომლის შედეგადაც მოცემული ტერიტორიის ყველა მაცხოვრებელი, მიუხედავად თითოეული მათგანის ეთნიკური, ტომობრივი, რელიგიური ან ლინგვისტური განსხვავებულობისა, საკუთარი თავის იდენტიფიცირებას სახელმწიფოს სიმბოლოებთან და ინსტიტუტებთან ახდენს და საერთო ბედის განცდას იზიარებს. თეორიულად, ეროვნულობის ახალი განცდა, რასაც ახალი ერი ჰქვია, პროცესის ბოლოს ყალიბდება. მაგრამ, პრაქტიკულად, განვითარებადი ქვეყნებისათვის დამახასიათებელი, უდიდესი მრავალფეროვნების გამო ეს მიზანი უაღრესად რთულად მიღწევადი რჩება.

ზოგიერთი განვითარებადი ქვეყანა ვერ გაუმკლავდა ამ სირთულეს, რასაც შედეგად მტანჯველი სამოქალაქო ომები და ზოგი ქვეყნის დაშლაც კი მოჰყვა. ასეთი ქვეყნის მაგალითებია პაკისტანი (ბანგლადეში 1971 წლამდე აღმოსავლეთ პაკისტანი იყო) და კონგო (ყოფილი ზაირი). სამოქალაქო ომებმა გააჩანაგა აგრეთვე ნიგერიის, ჩადის, ანგოლის, რუანდას და სომალის საზოგადოებები – და ეს მხოლოდ მცირე ჩამონათვალია.

ხშირად პოლიტიკური ლიდერები შიდა დაპირისპირებებისაკენ ამ გამაოგნებელ მიდრეკილებას კოლონიალიზმსა და იმპერიალიზმს აბრალებენ. ასევე, ხშირად დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა თავისთავად ხდება საერთო მიზეზით ახალი ერის გაერთიანების საშუალება. დროშები, ალღუმები და თვით ეროვნული ავიახაზებიც კი (რომელიც შეიძლება მხოლოდ ერთი ან ორი სამგზავრო თვითმფრინავისაგან შედგებოდეს, რომელსაც ზედ ქვეყნის სახელი და ფერები ექნება გამოხატული) შეიძლება ეროვნული იდენტობის გრძობის გაჩენას ეხმარებოდეს. მეზობელი სახელმწიფოებისაგან მომდინარე საფრთხე – რეალური, მოჩვენებითი თუ გამოგონილი – შეიძლება აგრეთვე სასარგებლო აღმოჩნდეს. დაბოლოს, ქარიზმატული ეროვნული ლიდერის არსებობა ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ცვლადია. საგულისხმო მაგალითებია ეგვიპტელი გამალ აბდელ ნასერი (რომელიც ქვეყანას 1954 წლიდან 1970 წლამდე მართავდა), კენიის ჯომო კენიატა (1963-1978), ინდოეთის ჯავაჰარლალ ნერუ (1947-64), ინდონეზიელი ახმედ სუკარნო (1949-65) და ლიბიელი მუამარ კადაფი, რომელიც კვლავ ხელისუფლებაშია.

პოლიტიკური განვითარების კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია *სახელმწიფოს მშენებლობა* – პოლიტიკური ინსტიტუტების შექმნა, კერძოდ კი ცენტრალური მთავრობისა, რომელიც მთელ საზოგადოებაზე შეძლებს ძალაუფლების განხორციელებას. *პოლიტიკური შეღწევის* ეს ტიპი ისეთი საშუალებებით, როგორიცაა ინფრასტრუქტურის შექმნა (გზები, ხიდები, სატელეფონო ხაზები) ხელს უწყობს ინტეგრირებული ეროვნული ეკონომიკისათვის აუცილებელ ეკონომიკურ განვითარებასა და საზოგადოებრივ ერთობას. ამგვარი ინფრასტრუქტურის შექმნის დასაფინანსებლად მთავრობას, როგორც მინიმუმში, გადასახადების დაწესება და შეგროვება უნდა შეეძლოს (ეფექტიანი მთავრობის მახასიათებელი). მაგრამ განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებს ხშირად არ შეუძლიათ გადასახადებისაგან ადეკვატური შემოსავლების მიღება იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ დასაბეგრი არაფერია (ან არასაკმარისადაა). ესაა „მოჯადოებული წრე“, რომლისაგან თავის დაღწევაც მხოლოდ უცხოური კაპიტალის შემოდინებით შეიძლება (ვაჭრობა, დახმარება და, რაც მთავარია, ინვესტიციები). მაგრამ უცხოური ინვესტიციები (გარე ცვლადი) დამოკიდებულია პოლიტიკურ სტაბილურობაზე (შიდა ცვლადი). განვითარებად ქვეყნებში „მოჯადოებულ წრეთა“ ყველა სახეობა გვხვდება.

კიდევ ერთი სირთულე, რომლის წინაშე განვითარებადი ქვეყნები ჯერ კიდევ დგანან, *მონაწილეობაა*. იმისათვის, რომ ახალი საზოგადოებები ეკონომიკურად

გაზარდოს და აყვავდეს, ხალხი განვითარების პროცესში აქტიურად უნდა იყოს ჩაბმული. განვითარების ნებისმიერი, კარგად გააზრებული სტრატეგიის აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია ხალხის მობილიზება, საზოგადოების ერთი კონკრეტული მიმართულებით წასაყვანად. მაგრამ მობილიზაცია პოლიტიკურ დილემას აჩენს: ვინაიდან მობილიზებული ხალხი უფრო აქტიურადაა ჩაბმული პოლიტიკაში და განიცდის მთავრობის (კარგ ან ცუდ) ზეგავლენას, ის მმართველის არჩევასა და მმართველობის ფორმის განსაზღვრაში უფრო მეტი ხმის უფლებას ითხოვს. თუკი მონაწილეობის სახალხო მოთხოვნა წინ უსწრებს ინსტიტუტების განვითარებასა და მთავრობის შესაძლებლობას – მოახდინოს პოზიტიური რეაგირება, სახელმწიფოს ეპიზოდური და ქრონიკული არასტაბილურობის სერიოზული საფრთხე დაემუქრება. აქედან გამომდინარე, მონაწილეობის გამოწვევაა: როგორ იქნეს გამოყენებული სახალხო ენერჯია ისე, რომ არ ამოძრავდნენ პოლიტიკური დეზინტეგრაციისა და რევოლუციის ძალები.

აზრიანი მონაწილეობა პოლიტიკურ ორგანიზაციას საჭიროებს. აგრარულ საზოგადოებებში სახალხო მონაწილეობის მანადმე არსებული მოდელები ხშირად ნათესაურ კავშირებსა და (განსაკუთრებით აზიაში) **პატრონ-კლიენტელურ ურთიერთობებზეა** დაფუძნებული. ამ უკანასკნელში, „პატრონები“ გავლენიანი ფიგურებია, რომლებიც თავიანთ სტატუსს, სიმდიდრესა და პოლიტიკურ კავშირებს ეროვნულ და პროვინციულ დონეებზე იყენებენ, რათა უზრუნველყონ მატერიალური სარგებელი „კლიენტებისთვის“ (სამსახურები, სკოლები, გზები და ა.შ.). საპასუხოდ, „კლიენტები“ მხარს უჭერენ „პატრონებს“, რაც ამ უკანასკნელთ პოლიტიკური საქმიანობისათვის ესაჭიროებათ. ამგვარ დამოკიდებულებაში იგულისხმება ლოიალური მხარდაჭერა, ფიზიკური დაცვა, ნატურალური გადახდა (მაგალითად, მოხალისეთა შრომა), და საარჩევნო ხმები. ვინაიდან სოციალური სისტემა იერარქიულია, ერთ დონეზე „პატრონები“ მეორე დონეზე „კლიენტები“ არიან. განვითარებას კი იწვევს ურთიერთდაკავშირებული პერსონალური ლოიალურობის ჩახლართული ქსელი, რაც ნათესაურ, კულტურულ ან გეოგრაფიულ კავშირებს ეფუძნება. ამგვარად, იქმნება ექსკლუზიური ინტერესთა ჯგუფები, რომელთა შემკვობითაც პოლიტიკური მოთხოვნები, ინსტრუქციები და გადაწყვეტილებები შეიძლება გადაიცემოდეს როგორც ვერტიკალურად, ასევე ჰორიზონტალურადაც. „პატრონ-კლიენტელური“ ურთიერთობების ექსკლუზიური და პარტიკულარული ხასიათიდან გამომდინარე, ვითარდება ქსელების სისტემა, რომელშიც თითოეული ქსელი აყალიბებს დახარისხების პოლიტიკურ „მექანიზმს“. ამ სტრუქტურათაგან თანამედროვე პოლიტიკური სისტემის პროტოტიპი შეიძლება შეიქმნას (თუმცა, დასავლეთის სამართლებრივი პოლიტიკური კულტურისგან საპირისპირო პრინციპებზე დაფუძნებული).

მეოთხე მიშვნელოვანი სირთულე განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებისათვის არის გადანაწილება – იმის უზრუნველყოფა, რომ არ მოხდეს სიმდიდრის, საკუთრებისა და ძალაუფლების ზედმეტი კონცენტრირება, რაც ხშირად ახასიათებს ტრადიციულ და გარდამავალ საზოგადოებებს. რესურსების ამგვარ ზედმეტ კონცენტრირებას უსამართლობის განცდის გავრცელება და მასიური ამბოხების გამოწვევა შეუძლია (იხ. თავი XIV). უსამართლობის ამგვარი განცდა ხშირად დაკავშირებულია გრძნობასთან, რომ საზოგადოებრივი სიკეთეები უსამართლოდაა განაწილებული (მდიდრები ექსპლუატაციას უწევენ ღარიბებს) და რომ რევოლუცია რეალური ცვლილებების მოხდენის ერთადერთი გზაა. მარქსისტული თეორიისა და იდეოლოგიის გავლენა ხშირად იგრძნობა არა მხოლოდ კომუნისტურ ჩინეთსა და ვიეტნამში, არ-

ამედ აგრეთვე ისეთ შორეულ და მოულოდნელ ადგილებში, როგორებიცაა იემენი, ანგოლა, ეთიოპია, კამბოჯა, ლაოსი, ინდონეზია, ფილიპინები, ჩილე, კუბა, ნიკარაგუა, ელ სალვადორი და კოლუმბია (ეს გრძელი ჩამონათვალის კი არასრულია). მთავრობები გადანაწილების გამოწვევას ზოგჯერ მინის რეფორმის მეშვეობით პასუხობენ. ამის შემდგომ ისინი ახდენენ საგადასახადო ტვირთის კორექტირებას და შეიძლება თვით სოციალური კეთილდღეობის კანონმდებლობაც კი აამოქმედონ. მაგრამ ამგვარი ნაბიჯები დამოკიდებულია ეკონომიკური წარმატების მაჩვენებლებზე, რომლებიც ყოფილ კოლონიებს ხშირად არ წყალობს.

დემოკრატია და განვითარებადი ქვეყნები

როგორც ვნახეთ, პოლიტიკურ განვითარებას უფრო ფართო პოლიტიკური მონაწილეობისკენ მივყავართ. მაგრამ მოითხოვს კი იგი ხელისუფლების დემოკრატიულ ფორმას? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, განვითარება და კონსტიტუციური დემოკრატია აუცილებლად მოითხოვს ერთმანეთს თუ არა? არის თუ არა დემოკრატიული ხელისუფლება პოლიტიკური განვითარების თავისთავადი ნიშანი? როგორც III თავში აღვნიშნეთ, პასუხისმგებლობის გრძნობა კონსტიტუციური დემოკრატიის თვისებაა. თუმცა დემოკრატიული სახელმწიფოები მაინც შეზღუდულები არიან ზოგიერთ უფლებასთან, წესთან, კანონთან და, რასაკვირველია, საზოგადოებრივ აზრთან დაკავშირებულ ქმედებაში. ასე რომ, დემოკრატიის და განვითარების თანაარსებობა ხშირად ადვილი არ არის.

განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში ხელისუფლება არც დემოკრატიულად არის არჩეული და არც სამოქალაქო თავისუფლებების თავგადაკლული დამცველია. ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ერების უმრავლესობას სამხედროები მართავენ ან აკონტროლებენ. სამოქალაქო ხელისუფლებები კი, როგორც წესი, ავტორიტარულია და (დამფუძნებელი) მამა-მარჩენალის ისეთი ფიგურის გარშემო შემოკრებილი, როგორებიც იყვნენ ჯომო კენიატა (კენია), ჯოშუა (კვამე) ნკრუმა (განა), გამალ აბდელ ნასერი (ეგვიპტე), ჯავაჰარლალ ნერუ (ინდოეთი) და ახმედ სუკარნო (ინდონეზია).

დასავლელი დამკვირვებლებისათვის დამახასიათებელი ტენდენციის მიხედვით დემოკრატია პოლიტიკური განვითარების ნიშნად აღიქმება. დემოკრატიულ სახელმწიფოთა უმრავლესობა განვითარებული ერია, თუმცა არა ყველა; არც ყველა განვითარებული ერია აუცილებლად დემოკრატიული, თუმცა უმრავლესობა არის. მაგრამ ფაქტი სახეზეა – წარმომადგენლობითი დემოკრატია ერთ-ერთია იმ მრავალ მახასიათებელს შორის, რომლებიც პოლიტიკურად განვითარებულ ქვეყნებში ხშირად გვხვდება.

ღმრთაყდის კაბლაცქმი

სტაბილური ხელისუფლების ჩამოყალიბება, რომელსაც ეფექტიანი მართვა შეეძლება, ადვილი ამოცანა არ არის. დემოკრატიული ხელისუფლების ჩამოყალიბება განსაკუთრებით გართულებულია იმ საზოგადოებებში, რომლებიც მოდერნიზაციის გამოწვევებს წააწყდნენ. იმისათვის, რომ სიცოცხლისუნარიანი იყოს, დემოკრატია გარკვეული მნიშვნელოვანი მახასიათებლების არსებობას მოითხოვს. განვითარებადი ერის მიერ დემოკრატიის მიღწევის პოტენციალის გაზომვის ერთ-ერთ გზას წარ-

მოდგენს დემოკრატიის კორელატებზე (დაკავშირებულ ცნებებზე) ფოკუსირება. სადაც ეს კორელატები ყველაზე დიდი რიცხვითი მნიშვნელობითა და სიდიდით არსებობს, იქ დემოკრატიის ალბათობა ყველაზე დიდია; და პირიქით, სადაც მათი სერიოზული ნაკლებობაა, იქ დემოკრატიას წარმატების ყველაზე მცირე შანსი აქვს.⁷

ეკონომიკური კორელატები ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვანია:

- *ეროვნული სიმდიდრე*. კეთილდღეობა ზოგადად კავშირშია დემოკრატიასთან. სიღარიბე კი, პირიქით, დემოკრატიას ხელს არ უწყობს. მაგრამ თუ დემოკრატია ის ფუფუნებაა, რომელიც ღარიბი ერებისთვის არაა განკუთვნილი, როგორ ავხსნათ ინდოეთის შემთხვევა, რომელიც დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ დემოკრატიული, მეტისმეტად მრავალფეროვანი და ძალიან ღარიბია?
- *საბაზრო ან შერეული ეკონომიკა*. საბაზრო ეკონომიკა ითვალისწინებს წარმოების და განაწილების ფაქტორების როგორც კერძო, ასევე სახელმწიფო საკუთრებას. ასეთი ტიპის ეკონომიკურ სისტემაში მოსახერხებელია საბაზრო ეკონომიკის ელემენტების შერწყმა სხვადასხვა ფორმის და ხარისხის სახელმწიფოებრივ ინტერვენციასთან. ყველაზე მთავარი ის არის, რომ ასეთ სისტემაში ეკონომიკური გადანყვეტილებები, რომლებიც პროდუქციის და მომსახურების წარმოებას და განაწილებას ეხება, მთლიანად კერძო მესაკუთრეების და მომხმარებლების მიერ მიიღება. მსგავს გადანყვეტილებებში ფართო მასშტაბის ცენტრალიზებული სახელმწიფოებრივი დაგეგმარება არავითარ როლს არ თამაშობს.
- *საშუალო ფენა*. ეს კორელატი უფრო საზოგადოებაზე სიმდიდრის გადანაწილებას უსვამს ხაზს, ვიდრე მის ზოგად უთანასწორო განაწილებას. სოციალურ ფენებს შორის მკვეთრი განსხვავებები ხელს არ უწყობს დემოკრატიის სტაბილურობას.

პოლიტიკური კორელატებია:

- *კომუნიკაციის თავისუფლება*. დემოკრატია მოითხოვს გამჭვირვალობას (მხოლოდ უკიდურესად აუცილებელი ინფორმაცია უნდა იყოს გასაიდუმლოებული). ამდენად, განსხვავებული შეხედულებების თავისუფალი გაშუქება, პრესის თავისუფლება და ინფორმაციის თავისუფალი გაცვლა დემოკრატიის მნიშვნელოვანი კორელატებია. ამის საპირისპიროდ, იქ, სადაც პრესაზე ცენზურა ხორციელდება და ჟურნალისტებს ემუქრებიან ან აპატიმრებენ, დემოკრატიის განვითარება შეუძლებელია.
- *სტაბილური პარტიული სისტემა*. ეს პოლიტიკური კორელატი ხაზს უსვამს პოლიტიკური პარტიების არსებობის საჭიროებას, რათა მოხდეს სხვადასხვა ინდივიდთა და ჯგუფების ინტერესების რეპრეზენტაცია. სისტემის ეფექტიანობისათვის აუცილებელია ერთზე მეტი პარტიის არსებობა; ამავდროულად, თითოეულ პარტიას უნდა ჰქონდეს მოქ-

მედების თავისუფლება და არ უნდა განიცდიდეს ზენოლას და მუქარას სახელმწიფოს მხრიდან.

- *სამოქალაქო კონტროლი სამხედრო სექტორზე.* ვინაიდან სამხედრო სექტორი განვითარებად სახელმწიფოებში ხშირად მიისწრაფის ძალაუფლებისკენ, ის სამოქალაქო წესრიგისთვის რეალურ საფრთხეს წარმოადგენს.
- *ძლიერი და დამოუკიდებელი სასამართლო ხელისუფლება.* დემოკრატიის ეფექტიანად ფუნქციონირებისთვის აუცილებელია სამოქალაქო თავისუფლებების და უმცირესობების უფლებების დაცვა, რაც, თავის მხრივ, ძლიერი და დამოუკიდებელი სასამართლო სისტემის არსებობაზეა დამოკიდებული.
- *პოლიტიკური და სოციალური პლურალიზმი.* მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყნის შიგნით მკვეთრმა პოლიტიკურმა და სოციალურმა დაყოფამ შეიძლება საფრთხე შეუქმნას დემოკრატიის განვითარებას, ხშირად მიიჩნევა, რომ განსხვავებული პოლიტიკური ჯგუფები და ნებაყოფლობითი გაერთიანებები (პროფკავშირები, სავაჭრო სამრეწველო გაერთიანებები, ინტელექტუალური, საგანმანათლებლო და რელიგიური დაწესებულებები, ამხანაგობები, სამოქალაქო გაერთიანებები, რომელთა მიზანია სამოქალაქო განათლების დონის ამაღლება და მთავრობის ანგარიშვალდებულების გაზრდა) წარმომადგენლობითი დემოკრატიული პოლიტიკური კომპრომისისათვის ლეგიტიმურ და აუცილებელ საფუძველს წარმოადგენს.⁸

ორი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფსიქოკულტურული კორელატი არის:

- *განსხვავებულ ინდივიდთა და ჯგუფთა მიმართ ტოლერანტულობა.* თუ გავითვალისწინებთ, რომ დემოკრატია მოითხოვს სხვათა უფლებების აღიარებას, სოციალური და კულტურული განსხვავებების პატივისცემა დემოკრატიული მთავრობის მნიშვნელოვან კორელატს წარმოადგენს. შეუძლებელია დემოკრატიის განვითარება გავრცელებული საზოგადოებრივი უნდობლობის პირობებში, რომლის მიზეზი გამოკვეთილი ეთიკური, რელიგიური და ტრიაბალური განსხვავებებია.
- *დემოკრატიის მტკიცე რწმენა.* ეს კორელატი ახნას არ საჭიროებს: ხალხს ვერ აიძულებ, რომ თავისუფალი იყოს.

ბოლო წყვილი ისტორიული, ანუ გარემოებითი კორელატებისაა:

- *დემოკრატიის ადრინდელი გამოცდილება.* ზოგიერთ სახელმწიფოს, მაგალითად, ჩილეს, ეკვადორსა და ურუგვაის აქვს დემოკრატიული მმართველობის გამოცდილება. აქ დემოკრატიულ ხელისუფლებას პერიოდულად ცვლიდნენ ავტორიტარული მთავრობები. იმ ქვეყნებში, სადაც დემოკრატიული მმართველობა საზოგადოების კოლექტიურ მესხიერებაშია შემორჩენილი, დემოკრატიის განვითარების ალბათობა საგრძნობლად იზრდება.
- *დემოკრატიული სახელმწიფოების მეზობლობა.* მეზობელი წარმატე-

ბული ქვეყნების მმართველობის ფორმებს დადებითი გავლენის მოხდენა შეუძლიათ. ესპანეთსა და პორტუგალიის ხშირად ასახლებენ იმ ერების მაგალითად, რომელთა პოლიტიკურ მომავალზე დიდი გავლენა იქონია ევროპაში წარმატებული დემოკრატიული სახელმწიფოების არსებობამ.

ერთმა პოლიტოლოგმა დემოკრატიის კორელატთა ყოვლისმომცველ თეორიას ძალაუფლების რესურსების განაწილების თეორია უწოდა.⁹ ეს ინდექსი მოიცავს ექვს სპეციფიკურ კორელატს, რომელთა მიზანია ერის შიგნით ეკონომიკური და ინტელექტუალური რესურსების განაწილების გაზომვა (ამ თეორიის მიხედვით, რაც უფრო დიდია გადანაწილება, მით მეტია დემოკრატიის განვითარების შანსი). ერთ-ერთი ასეთი საზომი დამოკიდებულია ურბანიზაციის დონეზე. თეორიულად, რაც უფრო მაღალია ურბანიზაციის დონე, მით უფრო მრავალფეროვანია ეკონომიკა, დასაქმების შესაძლებლობები და უნარ-ჩვევები და, შესაბამისად, ადგილი აქვს შემოსავლების უფრო მრავალფეროვან და ფართო გადანაწილებას. მეორე საზომი, რომელიც ეკონომიკური რესურსების სასურველ განაწილებასთან ასოცირდება, დამოკიდებულია საოჯახო მეურნეობათა პროცენტზე. უფრო რთული საზომები ზომავენ არააგრარული ეკონომიკის დეცენტრალიზაციის დონეს. დაბოლოს, ინტელექტუალური რესურსების განაწილების გასაზომად ხდება მოსახლეობის განათლების დონისა და საგანმანათლებლო დაწესებულებების რაოდენობრივი შეფასება.

ღმბჯატაფიული სჯტაფეგიბი

განვითარებად ქვეყნებში დემოკრატიული მმართველობის დანერგვა ადვილ ამოცანას არ წარმოადგენს. რა სტრატეგია უნდა გამოიყენოს დემოკრატიული ტრადიციის არმქონე სახელმწიფომ? ამ შეკითხვის აქტუალობას 1990-იანი წლების დასაწყისში ყოფილი კომუნისტური სახელმწიფოები აწყდებოდნენ. საკითხავია, ჯერ პოლიტიკური რეფორმები უნდა განხორციელდეს და მერე უნდა მოხდეს ეკონომიკის რესტრუქტურისაბაცია საბაზრო ეკონომიკად (**„გლასტონსტის“ პირველადობის მოდელი**) თუ ჯერ ეკონომიკური რეფორმები უნდა განხორციელდეს (**„პერესტროიკის“ პირველადობის მოდელი**)?¹⁰ ერთი მხრივ, ყოფილი საბჭოთა ქვეყნების მაგალითი, რომლებმაც ჯერ პოლიტიკური რეფორმები გაატარეს და უკიდურეს სოციალურ და ეკონომიკურ სიძნელეებს ნააწყდნენ და, მეორე მხრივ, მექსიკის, ჩილეს, სამხრეთ კორეის, ჩინეთის, ტაივანის, სინგაპურის, ტაილანდის და მალაიზიის შედარებითი წარმატება, რასაც ამ ქვეყნებმა თავდაპირველად ეკონომიკური რეფორმების განხორციელებით მიაღწიეს, ამტკიცებს, რომ ჯერ ეკონომიკური რეფორმების გატარება უნდა მოხდეს. ამის ორი მთავარი მიზეზი არსებობს: პირველი, ძირითადი ეკონომიკური მოთხოვნების დაკმაყოფილება მთვარობის უფრო ფუნდამენტურ ვალდებულებას წარმოადგენს, ვიდრე პოლიტიკური თავისუფლების უზრუნველყოფა. თუ ხალხი მშვიერი, ავადმყოფი და უსახლკაროა, სამოქალაქო უფლებები მას საერთოდ არ აინტერესებს. მეორეც, ეკონომიკის განვითარება უფრო ადრე ახდენს პოზიტიურ გავლენას ცხოვრების დონეზე, სოციალურ მომსახურებაზე, ინფრასტრუქტურასა და განათლების შესაძლებლობებზე, ვიდრე პოლიტიკური სტრუქტურების რეფორმირება.

დემოკრატია განვითარდება ქვეყნებში: ცნობილია თუ ილუზია?

1974-1990 წლებში სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპის, ლათინური ამერიკის და აღმოსავლეთ აზიის ოცდაათ სახელმწიფოზე მეტი ავტორიტარულიდან დემოკრატიულ მმართველობაზე გადავიდა. ერთ-ერთმა ცნობილმა მეცნიერმა ამ მოვლენას გლობალური რევოლუცია და მეოცე საუკუნის მეორე ნახევრის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა უწოდა.¹¹ ყველაზე დრამატული ცვლილებები 1980-იან წლებში ლათინურ ამერიკაში მოხდა, სადაც სამხედრო დიქტატურები ერთიმეორის მიყოლებით შეიცვალა საყოველთაო არჩევნებში გამარჯვებული მთავრობებითა და მრავალპარტიული დემოკრატიული მმართველობებით. ასეთ ცვლილებებს ადგილი ჰქონდა ბრაზილიაში, არგენტინაში, ჩილეში და სხვა ქვეყნებში. ნიკარაგუასა და პანამაშიც მოხდა დიქტატურის ჩანაცვლება არჩეული მთავრობებით. მექსიკაში, სადაც მრავალი ათწლეულის მანძილზე დომინირებდა ინსტიტუციურ-რევოლუციური პარტია, 2000 წელს პრეზიდენტად არჩეული იქნა ვისენტე ფოქსი; პრეზიდენტი ფოქსი ბოლო სამოცდაათი წლის მანძილზე პირველი ოპოზიციონერი იყო, რომელიც ქვეყანას ჩაუდგა სათავეში.

შესაძლებელია თუ არა მომავალში პარალელურად წარმართოს განვითარებისა და დემოკრატიზაციის ლათინურ ამერიკაში დემოკრატიის საბოლოო ტრიუმფზე ლაპარაკი ჯერ ძალიან ადრეა, რადგან ზოგიერთ შემთხვევაში სამოქალაქო მთავრობები მწვავე წინააღმდეგობას აწყდებიან. რეგიონის მთავრობების უმრავლესობას ხან ერთი, ხანაც მეორე სახის დესტაბილიზაციასთან უწევს გამკლავება. დიდი საგარეო ვალის გარდა სახელმწიფოებს დიდ დარტყმას აყენებს უმუშევრობა, ინფლაცია, სავალუტო კრიზისი და სხვა უარყოფითი მოვლენები. 1990-იან წლებში ტერორიზმი დესტაბილიზაციას ქმნიდა პერუსა და მექსიკაში. კოლუმბია, რომელსაც უფრო ხანგრძლივი დემოკრატიული ტრადიციები აქვს ვიდრე ლათინური ამერიკის ქვეყნების უმრავლესობას, ძირითად სიძნელეებს ნარკობარონების დიდი გავლენის და მემარცხენე პარტიზანების გამუდმებული თავდასხმების გამო აწყდებოდა.

ისტორიაც გვიჩვენებს, რომ ლათინური ამერიკის დემოკრატიულობის შესახებ თამამი განცხადებების გაკეთება არ შეიძლება. რეგიონში ბოლო დრომდე მთავარ როლს სამხედრო ძალა თამაშობდა. 1980-იან წლებამდე ლათინური ამერიკის ძალიან ცოტა ქვეყანაში თუ იყო დემოკრატიული მმართველობა. ხშირად, საყოველთაო არჩევნები პლებისციტს ემსგავსებოდა, რითაც ავტორიტარული მმართველობისთვის მანდატს იღებდა. სხვა შემთხვევებში, კაუდილო (ძლიერი ლიდერი) სამხედრო მაღალჩინოსნების ხუნტები უბრალოდ აუქმებდნენ არჩევნების შედეგებს და ძალაუფლებას უკანონოდ იტაცებდნენ.

ადრეულ 1990-იან წლებში „დეფექტიანი“ დემოკრატია გავრცელდა საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკაშიც.¹² 1990 და 1991 წლებში ამ რეგიონის სულ ცოტა ცხრა ქვეყანაში, მათ შორის ბენინში, კაბო-ვერდესა და გაბონში გაიმართა თავისუფალი არჩევნები, რაც ამ ქვეყნების უმეტესობისათვის პირველი შემთხვევა იყო. 1991 წლის მარტში ბენინის პრეზიდენტი გენერალი მეთიუ კერეკუ გახდა პირველი აფრიკელი ლიდერი, რომელიც მოსახლეობამ გადაირჩია. რეგიონის სხვა ქვეყნებმა, მათ შორის მოზამბიკმა და კონგომ, გაატარეს გამიზნული რეფორმები დემოკრატიული მმართველობის გაძლიერებისათვის. 1990-იან წლებში სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკამ განსაცვიფრებელი ცვლილებები განიცადა. შაკვანიანი უმ-

რავლესობის მმართველობამ შეცვალა ბურების (პოლანდიელების) თეთრკანიანთა უპირატესობაზე დაფუძნებული მმართველობა. 1997 წლისათვის ბენინი, ბოცვანა, გვინეა-ბისაუ, მადაგასკარი, მალი, ნამიბია და სან ტომე, ისევე როგორც სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, ნამდვილად მრავალპარტიული სახელმწიფოები იყვნენ, სადაც ადამიანის უფლებათა პატივისცემა და კანონის უზენაესობა არსებობდა.¹³

საჰარის სამხრეთით მიმდებარე აფრიკის „დემოკრატიული რომანსი“ უაღრესად მოუხეშავი და უწესრიგო აღმოჩნდა. ნიგერიელმა სამხედრო მმართველებმა 1993 წელს გააუქმეს არჩევნების შედეგები. კოტ-დივუარის მთავრობამაც იგივე გააკეთა (ნიგერიამ სწორი მიმართულებით სვლა საბოლოოდ 1999 წელს დაიწყო, როდესაც ოლუსეგუნ ობასანჯო 1983 წლის შემდეგ ქვეყნის პირველი დემოკრატიულად არჩეული პრეზიდენტი გახდა). 1992 და 1993 წლის არჩევნებს კენიაში, კამერუნსა და გაბონში არეულობებმა და კორუფციამ მიაყენა ჩრდილი. რუანდა 1994 წელს გენოციდის ასპარეზად იქცა. 1996 წელს სამხედრო მთავრობები ჩადიში, გამბიასა და ნიგერიაში ნაციონალური არჩევნებით მანიპულირებდნენ, რათა სასურველი შედეგისათვის მიეღწიათ. არც სხვა აფრიკული სახელმწიფოების საზოგადოებებია გამორჩეულად სტაბილური (და დემოკრატიისათვის ხელსაყრელი). ლიბერიამ და სიერა-ლეონემ საკმაოდ სისხლიანი სამოქალაქო ომები გადაიტანეს, ხოლო კონგოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (ყოფილი ზაირი) 1990 წლების ბოლოსათვის ანარქიამ მოიცვა. კლანობრივი და ტომობრივი დაპირისპირებები საფრთხეს უქმნის შიდა სტაბილურობას საჰარის სამხრეთით აფრიკის მრავალ სახელმწიფოში, სადაც ნებისმიერი ტენდენცია დემოკრატიისაკენ მძლავრ სანიშნავლმდეგო ტენდენციას აწყდება.¹⁴

განვითარების თავსატეხი

პოლიტიკური განვითარება, რომელიც დემოკრატიული ხელისუფლების შენარჩუნების ძალისხმევასაც მოიცავს, მოდერნიზაციის ჯერ კიდევ მტკივნეული და დაუსრულებელი პროცესის ნაწილია. ხალხთა შორის ტრადიციულ კავშირებს ძირითხრება, ხალხი საკუთარ ფესვებსაა მონყვეტილი, ხოლო კულტურის სახეცვლილება ხშირად შეუქცევადი პროცესია. საკვების უკმარისობა და სოციალური უკმაყოფილება ხშირად ინდუსტრიალიზაციის თანმდევი მოვლენებია. მამ რატომ სურთ განვითარებადი ქვეყნების ლიდერებს მოდერნიზაციასთან დაკავშირებულ რისკებზე წასვლა?

განვითარების მდვიუმი

განვითარებად ქვეყნებს ხშირად მოდერნიზაციის გარდა სხვა არჩევანი არ გააჩნიათ. მხოლოდ ცოტა ისეთი ილბლიანი, როგორც, მაგალითად, ყატარი (არაბეთის ნახევარკუნძულზე), რომელსაც უხვად აქვს ნავთობი და მცირე მოსახლეობაც ყავს. ვენესუელაც ნავთობის დიდი მარაგის მფლობელი. იმისათვის, რომ ეს ბუნებრივი რესურსები ფულად ექციათ, თვით ვენესუელასა და ყატარსაც კი დასჭირდა ჭაბურღილების გათხრა, გზების გაყვანა, ნავთობის სპეციალისტების გამოზრდა, ნავთობგადამამუშავებელი და საწყობი ინფრასტრუქტურების აგება, ნავთობსადენების გაყვანა, საბანკო სისტემის დაფუძნება, საექსპორტო ბაზრების განვითარება, ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოდერნიზება.

ნაკლებად იღბლიანი განვითარებადი ქვეყნებისათვის ეკონომიკური განვითარება გაბატონებული სიღარიბისაგან თავის დაღწევის ერთადერთი იმედია. ამ ქვეყანათა უმეტესობა ღარიბია. ღარიბთა შორის უღარიბეს ქვეყნებში, რომლებსაც ხანდახან ყველაზე განვითარებულ ქვეყნებს უწოდებენ, ყოველწლიური შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე 250 დოლარზე ნაკლებია. თვით ის ერებიც, რომლებიც შედარებით განვითარებულნი არიან, ფართოდ გავრცელებული სიღარიბით იტანჯებიან. აქედან გამომდინარე, 1990-იანი წლების შუა პერიოდში ერთ სულ მოსახლეზე წლიური შემოსავალი აფრიკის და აზიის მხოლოდ რამოდენიმე ქვეყანაში აღემატებოდა 1000 დოლარს.

განვითარების კიდევ ერთი სტიმული თანამედროვე შეიარაღების ნებისმიერ ფასად შეძენის სურვილია, რაც ეროვნულ სიამაყეს უკავშირდება. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ თითქმის ყველა ომი მესამე სამყაროში მიმდინარეობდა.¹⁵ მესამე სამყაროს ქვეყნების დაპირისპირების ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითებია ირანისა და ერაყის, პაკისტანისა და ინდოეთის, ვიეტნამისა და ჩინეთის, ლიბიისა და ჩადის, ეთიოპიისა და სომალის ომები, ლათინური ამერიკის მრავალი ქვეყანა აგრეთვე ჩაბმულია მეზობლებთან კონფლიქტში. მაგალითისათვის, ჩილე ჩაება სამხედრო შეტაკებებში სამივე მეზობელ სახელმწიფოსთან: არგენტინასთან, ბოლივიასა და პერუსთან. ამას გარდა, პერუს ეკვადორთან სასაზღვრო დავა ჰქონდა. ურთიერთობები კოლუმბიასა და ვენესუელას შორის საზღვრის საკითხის მოუგვარებლობის გამო დროდადრო მწვავედებოდა. რა თქმა უნდა, საომარ მოქმედებებს, იზიდავს რა ხელისუფლების მთელ ყურადღებას, შეუძლია შეაფრეხოს, ან საერთოდ შეაჩეროს სახელმწიფოს განვითარება და ბოლომდე ამოუწუროს ისედაც შეზღუდული რესურსები.

თავად განვითარებადი ქვეყნების არსებობა უზრუნველყოფს განვითარების სტიმულის გაჩენას. თანამედროვე გლობალური კომუნიკაციები, სატრანსპორტო სისტემა და მსოფლიო ურთიერთდამოკიდებულების სულ უფრო მეტად გაღრმავება ცალკეული ერების ძალასა და სიმდიდრეს კიდევ უფრო თვალშისაცემს ხდის. აქედან გამომდინარე, მრავალი ინდუსტრიული სახელმწიფოს წარმატება დასაბამს უდებს (როგორც ამას ჩვეულებრივ უწოდებენ) **მზარდი მოლოდინების რევოლუციას**, საზოგადოებრივი, რომლის მიზნების განხორციელებაც მხოლოდ განვითარების მეშვეობითაა შესაძლებელი.

რა კონკრეტულ პრობლემებს უნდა გაუმკლავდნენ განვითარებადი ქვეყნები, რომ ფართომასშტაბიანი განვითარება წარმატებით განახორციელონ? ადრე განხილული პოლიტიკური გამოწვევების გარდა, განვითარების გზაზე ხშირია აგრეთვე სოციალური, ეკონომიკური და ფსიქოლოგიური წინაღობები.

განვითარების საზღვარდემბივი მატიქიმი

მრავალი განვითარებადი სახელმწიფო ყოფილი კოლონიური სამფლობელოებისაგან წარმოიშვა და მოკლებულია მოცემული ტერიტორიის გეოგრაფიულ თუ ისტორიულ შინაარსს, აგრეთვე ადგილობრივ ეთნიკურ, რელიგიურ, ტომობრივ თუ ლინგვისტურ მოდელებს. ყოველივე ამის შედეგად, კულტურული მრავალფეროვნება მესამე სამყაროს მრავალი ქვეყნისათვის თვალშისაცემი მახასიათებელია. ზოგჯერ ეს მრავალფეროვნებაც ახალი „ეროვნული“ პოლიტიკური კულტურის კატეგორიაშია აყვანი-

ლი, თუმცა, უფრო ხშირად, იგი ეთნიკურ დავებსა და სამოქალაქო ომებს ინვეს.

ყველა შემთხვევაში, განვითარება აჩენს დამაფიქრებელ პრობლემებს. ფრაგმენტირებული მოსახლეობის პირობებში, რაც ერი-სახელმწიფოს კონცეფციაში არ ჯდება, ესაა ერის იდეა. წარმატებული განვითარების ერთ-ერთი უმთავრესი ელემენტია ერთი ეროვნული იდენტობის გამოქედვა და საერთო პოლიტიკური ბედისწერის განცდა. უფრო მეტიც, ზოგიერთი მეომარი ჯგუფი ან მოძრაობა შეიძლება სოციალური ინტეგრაციისა და მშვიდობიანი მოდერნიზაციისადმი მტრულადაც კი იყოს განწყობილი. მაგალითისათვის, ისლამი ჩვეულებრივ, მოდერნიზაციის დაბრკოლებად არის მიჩნეული, ვინაიდან მის მიერ ყურადღების გამახვილება ღვთისმოსაობაზე, ერთგულებაზე და ალაჰზე, აგრეთვე ყოველდღიური ლოცვები (ხუთჯერ დღეში) ისევე როგორც მისი მორალური ქცევის მკაცრი წესები, რელიგიას შეუწყნარებელს ხდის სეკულარიზაციის, სექსუალური რევოლუციის, მატერიალიზმისა და ყოველგვარი სიამოვნების მიმართ, რაც ევროპაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში და ყველგან თან ახლდა სოციალურ ცვლილებებს. საბოლოოდ, აღნიშნულ ეთნიკურ, რელიგიურ, ტომობრივ ან ლინგვისტურ განსხვავებულობათა გამო, არაბუნებრივია, რომ მოცემული განვითარებადი ქვეყნის მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა უმრავლესობამ არსებული მთავრობა ლეგიტიმურად აღიქვას.

სპეციფიკური მაგალითები საუკეთესოდ აღწერს მოსახლეობის მრავალფეროვნებით გამოწვეულ პრაქტიკულ პრობლემებს. ნიგერია და ინდოეთი განვითარებადი ქვეყნებია უაღრესად მრავალფეროვანი მოსახლეობით.

ნიგერია. დასავლეთ აფრიკის ეს დიდი ქვეყანა რამოდენიმე, ერთმანეთისგან განსხვავებულ ეთნიკურ ჯგუფს მოიცავს, რომელთა გავლენა ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილებში ვრცელდება.¹⁶ გარდა ამისა, არსებობს მრავალი პატარა ტომი. ისინი ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებულ ენებზე ლაპარაკობენ (დაახლოებით 400 დამოუკიდებელი ენა). განსაკუთრებული დაძაბულობაა ქრისტიანებსა და მუსლიმებს შორის. რელიგიური, ეთნიკური და ენობრივი განსხვავებებით განპირობებულმა მტრულმა დამოკიდებულებამ ქვეყანა 1967 წლის სამოქალაქო ომამდე მიიყვანა, როდესაც ნიგერიას აღმოსავლეთ ნაწილი გამოეყო და ბიაფრას დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ გამოცხადდა. ომმა, რომელიც სამი წელი გრძელდებოდა და ბიაფრელების დამარცხებით დასრულდა, 600 ათასი ადამიანის სიცოცხლე შეიწირა.

1967 წლიდან ნიგერიას უმეტესად კორუმპირებული სამხედრო რეჟიმები მართავდა. მიუხედავად სახელმწიფოს კუთვნილი ნავთობის მარაგებისა, რომლის ექსპორტსაც ქვეყნისთვის საკმაოდ დიდი შემოსავალი მოჰქონდა, ნიგერიის ეკონომიკა სულ უფრო და უფრო მეტად ეფლობოდა ჭაობში და ნიგერიის მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა (106 მილიონი 2000 წელს) საკვების ფულს ძლივს შოულობდა. ნიგერიაში ერთ სულ მოსახლეზე შემოსავალი, რომელიც დაახლოებით 300 დოლარს შეადგენდა, ორჯერ ნაკლები იყო ინდონეზიის მაჩვენებელზე, მიუხედავად იმისა, რომ ინდონეზიის მოსახლეობა ნიგერიისას ორჯერ აღემატება. აქედან გამომდინარე, ნიგერია, ყველა სტანდარტის მიხედვით, ყოვლად უუნარო ეკონომიკის მქონე ქვეყანად ითვლებოდა.

ჩნდება კითხვა: რატომ? პასუხი საკმაოდ ნათელია. ამის პირველი მიზეზი ცუდი მთავრობაა. 1967 წლიდან თითქმის განუწყვეტელი ქვეყანას კორუმპირებული სამხედრო რეჟიმები მართავდა. მოქმედი დიქტატორები ხშირად იძლეოდნენ საყოველთაო არჩევნების გამართვის პირობას და რამოდენიმე შემთხვევაში ჩაატარეს კიდეც

არჩევნები, მაგრამ, როგორც წესი, შედეგებს ან წინასწარ ადგენდნენ, ან თუ სამხედრო გენერლებს არ მოეწონებოდათ, საერთოდ აუქმებდნენ, როგორც ეს 1993 წელს გააკეთეს. ნიგერიელი გენერლების სისასტიკის და უღმობლობის წყალობით ქვეყანა 1990 წლისთვის საერთაშორისო ბოროტების კერად გადაიქცა, რომელიც ოდნავ თუ ჩამორჩებოდა შავ სიაში მოხვედრილ სახელმწიფოებს: ირანს, ერაყს და ჩრდილოეთ კორეას. დიდი როლი ითამაშა საერთაშორისო ზენოლამ, რომლის გავლენითაც ბოლოს და ბოლოს ნიგერიის სამხედრო მმართველები არჩევნების ჩატარებაზე დათანხმდნენ და აღიარეს მისი შედეგები. ამ არჩევნებში, პირველად ოცი წლის მანძილზე, პრეზიდენტობის პოპულარულმა კანდიდატმა გაიმარჯვა [ნიგერიაზე იხ. თავი IV — მთარგმნ. შენ].

ინდოეთი. ეს ქვეყანაც ბევრი განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფისაგან შედგება, რომლებიც განსხვავებულ ენებზე ლაპარაკობენ. ინდოეთი მოსახლეობის მიხედვით მსოფლიოში მეორე ადგილზეა (1 მილიარდზე მეტი ადამიანი). იგი ამავე დროს ერთ-ერთი ყველაზე მრავალფეროვანი ქვეყანაა. ინდოეთის კონსტიტუცია თექვსმეტ ენას აღიარებს, მაგრამ აღწერის მიხედვით ინდოეთში, დიალექტების ჩათვლით, 1500-ზე მეტი ენაზე საუბრობენ. სამი ყველაზე გავრცელებული სახელმწიფო ენებია: ინგლისური, ჰინდი, ურდუ. ჰინდიზე ინდოეთის მოსახლეობის ერთი მესამედი ლაპარაკობს. ინგლისური ელიტარული მოსახლეობის ენას წარმოადგენს, მასზე ძირითადად საუნივერსიტეტო განათლების მქონე ადამიანები ლაპარაკობენ. ურდუ კი ინდოელი მუსლიმების ენაა, რომლებიც ქვეყნის ყველაზე დიდ უმცირესობას წარმოადგენენ.

ეთნიკური და ლინგვისტური განსხვავებების გარდა, ინდოეთი რელიგიური ნიშნითაც მკვეთრად დაყოფილი ქვეყანაა. ინდოეთში ინდოეთის მოსახლეობის უმრავლესობის რელიგიაა, მაგრამ მუსლიმური მოსახლეობის რიცხვიც საკმაოდ დიდია (მთლიანი მოსახლეობის 11%). არიან სხვა მნიშვნელოვანი რელიგიური უმცირესობები (სიქები, ჯაინები, პარსიები, ბუდისტები და ქრისტიანები). ინდოეთის მიერ დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ პერიოდულად ადგილი ჰქონდა მონინააღმდეგე რელიგიურთემებს შორის დაპირისპირებას. ზოგჯერ ერთ-ერთ რელიგიური ჯგუფის წარმომადგენელი მეორე ჯგუფის წევრებს ხოცავდა. ასეთი შემთხვევები ინდუსებს და მუსლიმებს ერთმანეთის წინააღმდეგ განაწყობდა. მსგავსი დაპირისპირებები ხდებოდა ინდუსებსა და სიქებს შორისაც. 1984 წელს სიქმა პირადმა მცველმა მოკლა ინდოეთის ინდუსი პრემიერ-მინისტრი ინდირა განდი. 1991 წელს მოკლეს ინდოეთის ყოფილი პრემიერ მინისტრი, ინდირა განდის ვაჟი რაჯივ განდი, რომელიც პრემიერ-მინისტრის პოსტის ხელახლა დასაკავებლად საარჩევნო კამპანიას აწარმოებდა. ძალადობით აღსავსე წარსული ამძაფრებს უარყოფით დამოკიდებულებას და ხელს უშლის შერიგებას და კომპრომისს.

ინდოეთში არსებული ტრადიციული კასტური სისტემა განვითარებისთვის დამატებით ბარიერს წარმოადგენს. ამ სისტემაში ყველა იზადება ამა თუ იმ სოციალურ კონომიკურ კასტაში და მთელი ცხოვრება იქ რჩება. ცხადია, რომ ასეთ სისტემაში შეუძლებელია სოციალური მობილობა, რაც აუცილებელ საფუძველს წარმოადგენს ტრადიციულიდან თანამედროვე სისტემაზე გადასასვლელად. ტრადიციულ ინდოეთში ყველაზე დაბალი კლასის წარმომადგენლებს — მიუკარებლებს — არავითარი უფლებები და შესაძლებლობები არ გააჩნიათ. ინდოეთის მთავრობამ ახლახან აკრძალა „მიუკარებლობა“, მაგრამ ძველი შეხედულებების გავლენა ინდოეთის ტრადიცი-

ულ სოფლის საზოგადოებებში ძალიან ნელა სუსტდება (მოსახლეობის 75-80% პატარა სოფლებში ცხოვრობს).

ინდოეთის მრავალფეროვანი მოსახლეობის მინიმუმ კიდევ ერთი მახასიათებელი იმსახურებს ყურადღებას: ტენდენციური სოციალური დაყოფები შესუსტების ნაცვლად კიდევ უფრო მძაფრდება. ინდოელი მუსლიმები მხოლოდ თავიანთ განსხვავებულ რელიგიას კი არ მისდევენ, არამედ ისინი აგრეთვე თავიანთ ჩაკეტილ ტერიტორიებზე ცხოვრობენ, აქვე განსხვავებული ეთნიკური მემკვიდრეობა და საუბრობენ საკუთარ ენაზე. თითქმის იგივეს თქმა შეიძლება სიქებზე, იანებზე და სხვა ჯგუფებზე. ინდოეთის სოციალური ჯგუფების მიერ მათ სათემო დაყოფის გაცნობიერებას უამრავი ფაქტორი განაპირობებს, ამავე დროს იგი ძირს უთხრის ცენტრალური ხელისუფლების მცდელობას, შექმნას ეროვნული ერთობის განცდა. ხშირად ეს დაყოფები სეპარატიზმს იწვევს, რისი მაგალითიც არის სიქების მიერ ჩრდილო-დასავლეთ ინდოეთში დამოუკიდებელი სახელმწიფოს გამოცხადება (სადაც ისინი კომპაქტურად ცხოვრობენ).

ჩვენ ყურადღება გავამახვილეთ ნიგერიასა და ინდოეთზე. ასეთივე პრობლემები მრავალი სხვა განვითარებადი ქვეყნისთვისაცაა დამახასიათებელი. მაგალითად, შრი-ლანკა გახლეჩილია სინჰალელების უმრავლესობასა (74%, რომლებიც უმეტესად ბუდისტები არიან) და ტამილებს შორის (18%, რომელთა უმეტესობაც ინდუიზმის მიმდევარია და ქვეყნის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებშია დასახლებული). მაგრები, ევროპელები და ვედეები აბორიგენი შეადგენენ ქვეყნის მოსახლეობის დარჩენილ 8 პროცენტს. ტამილთა მებრძოლი ჯგუფები გამოყოფისაკენ ისწრაფვიან, ტერორისტულ აქტებს აწყობენ და პარტიზანულ ომს აწარმოებენ ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ (მას შემდეგ, რაც 1983 წელს ადგილობრივ თემში მომხდარ არეულობებს 2000 ტამილის სიცოცხლე შეენირა).¹⁷ შრი-ლანკა, ინდოეთის მსგავსად, მკვეთრი საზოგადოებრივი დაყოფის მქონე კულტურული მრავალფეროვნების მოდელს წარმოადგენს.

აფრიკის სახელმწიფოთა უმრავლესობას და მრავალ აზიურ თუ ლათინურ-ამერიკულ სახელმწიფოს საზოგადოებრივი მრავალფეროვნების მაღლი დონე ახასიათებს. 132 ქვეყნის კვლევაში აჩვენა, რომ 53 მათგანის (ანუ 40 პროცენტის) მოსახლეობა ხუთზე მეტ მსხვილ ჯგუფად იყოფოდა.¹⁸ ასე რომ, მესამე სამყაროში „მოზაიკური საზოგადოებები“ საკმაოდ ფართოდაა გავრცელებული. ეს მრავალფეროვნება ხშირად მნიშველოვან ბარიერებს უქმნის განვითარებას.

განვითარების თსიძლადგიუძი მადიუქმი

ინდივიდის იდენტობის განსაზღვრისას მნიშვნელოვან როლს თამაშობს როგორც ინდივიდის ურთიერთობა სოციალურ ჯგუფთან, ასევე ამ ჯგუფის სტატუსი საზოგადოებაში. ეს ურთიერთობები ასევე გვეხმარება იმის გაგებაში, თუ რამდენად აიგივებს ხალხი თავს ეროვნულ ხელისუფლებასთან და აღიარებს მისი მმართველობის უფლებას (მის ლეგიტიმურობას). ამ კუთხით, დიდი მნიშვნელობა აქვს მოცემულ კულტურაში ფესვგამდგარ ჩვევებსა და რწმენებსაც. წარმატებული განვითარებისათვის საჭიროა, რომ შეიცვალოს ფსიქოლოგიური მდგომარეობა და ინდივიდთა მორალური ღირებულებები განვითარებად ქვეყნებში. ვნახოთ, რატომაა ასე.

ამერიკელების უმეტესობა თანამედროვედ აზროვნებს. ამის გამო, ამერიკელებს ხშირად უჭირთ გაუგონ სხვა კულტურის ხალხებს, განსაკუთრებით, განვი-

თარებად ერებს. მაგალითად, ადამიანები ამგვარ **ტრადიციულ საზოგადოებებში**, განსაზღვრებიდანვე გამომდინარე, ძლიერ დამოკიდებულნი არიან ყოველდღიური ცხოვრების ძველებურ წესზე. ამერიკელები (უფრო მეტად, ვიდრე დასავლეთში მცხოვრებთა უმეტესობა) არად აგდებენ ტრადიციებს.

ის სოფლები, რომლებიც ტრადიციული ცხოვრებით ცხოვრობენ, როგორც წესი, ძნელად ეგუებიან ცვლილებებს, ძვალსა და რბილში გამჯდარი ჩვეულებები მათთვის უსაფრთხო და საიმედოა, ხოლო ახლისა და უჩვეულოსი ხშირად ეშინიათ. გაურკვევლობის და სიახლის შიშისადმი თავის არიდების ტენდენცია გასაგებია, როდესაც გარემო ხიფათით აღსავსე უამრავი გაურკვევლობითაა სავსე. ტრადიციულად განწყობილი ადამიანები ბუნებას მოკრძალებით და მოწინებით უყურებენ, ისინი ბუნების კეთილგანწყობის მოპოვებას მისი თავყვანისცემით ცდილობენ.

ტრადიციული ხალხები ნაკლებად ენდობიან უცნობებს (ანუ ყველას, ვისაც ისინი არ იცნობენ). რა თქმა უნდა, მათ იშვიათად აქვთ ურთიერთობა უცნობებთან; ზოგადად, მათი სოციალური ურთიერთქმედება იზღუდება ოჯახით, კლანით თუ მათივე სოფლის მაცხოვრებლებით. უცნობების შიშის, ბუნების სტიქიების შესახებ ფატალისტური წარმოდგენების და საკუთარი თავის რწმენის უქონლობის გამო ტრადიციული წესებით მცხოვრები სოფლის მოსახლეობას არ უყვარს გარისკვა. ადვილი წარმოსადგენია, როგორ აფერხებს განვითარებას მსგავსი ჩვევები. ფრთხილ და კონსერვატიულად განწყობილ ადამიანებს ნაკლები მიდრეკილება აქვთ სიახლეებისადმი, იქნება ეს კულტურული, თუ აგროკულტურული ტექნოლოგიური სიახლეები. ეს ადამიანები ძნელად ეგუებიან და ხშირად განიცდიან იდენტობასთან დაკავშირებულ პრობლემებს, როდესაც განვითარების პროცესი მათ ქალაქში საცხოვრებლად გადასვლას და იმ სოფლის დატოვებას აიძულებს, სადაც მათ და მათმა წინაპრებმა ცხოვრების უდიდესი ნაწილი გაატარეს.

განვითარების შემაფერხებელი შეიძლება იყოს სხვა ტრადიციული ჩვევებიც. ტრადიციულ ადამიანებს ნაკლებად აქვთ დროის განცდა, იშვიათად გეგმავენ წინასწარ თავიანთ საქმიანობას და არა აქვთ საკუთარი თავის რწმენა, განსხვავებით იმ ადამიანებისგან, რომლებიც მიჩვეულნი არიან თანამედროვე ცხოვრებას. ინდივიდუალური მიღწევების, სოციალურ კიბეზე მაღლა მოძრაობის, პირადი დამსახურების და ინტერესთა დაკმაყოფილების იდეები უცხოა მათთვის, ვინც შეზღუდულია ტრადიციული ღირებულებებით და ჩვეულებებით. ეს ყველაფერი გამომდინარეობს ტრადიციული საზოგადოებების მიდრეკილებიდან **ასკრიპტიული საზოგადოებებისაკენ** (რისი ყველაზე მკაფიო მაგალითიცაა ინდოეთის კასტური სისტემა) – რაც გულისხმობს იმას, რომ პიროვნების სტატუსი და მდგომარეობა საზოგადოებაში განისაზღვრება მისი რელიგიის, ასაკის და ა. შ. მიხედვით. სტატუსი და მდგომარეობა ასევე მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია სქესზე მამაკაცების სოციალური და პოლიტიკური უპირატესობა გაცილებით უფრო ამკარად გამოკვეთილია განვითარებად ქვეყნებში, რომელთაც ახასიათებთ დაბალი ტექნოლოგიური დონე, დაწყებული მძიმე ტექნიკის უქონლობით და დამთავრებული შობადობის კონტროლის მექანიზმების არარსებობით, ახალშობილთა სიკვდილიანობის მაღალი მაჩვენებლებით და ტრადიციული გენდერული როლებით და ჩვეულებებით. ამრიგად, განვითარებად ერებში, პირადი თავისუფლების იდეები და ინდივიდუალური მისწრაფებები ხშირად ითრგუნება წეს-ჩვეულებებით და ტრადიციული საზოგადოებების თემური ბუნებით.

უანდმიჯუტი განვითარების დამატელომეში

განვითარებად ერებს შორის ეკონომიკური განვითარებისა და ეროვნული სიმდიდრის განაწილების დონეებში არსებული მნიშვნელოვანი განსხვავებების მიუხედავად, მათი უმეტესობა ღარიბია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, სიღარიბე, ყველა სხვა ფაქტორებზე უფრო მეტად, უბიძგებს ამ ქვეყნებს განვითარებისაკენ. სიღარიბეს განაპირობებს ვაჭრობის არახელსაყრელი პირობები, დიდი საგარეო ვალი, მოსახლეობის სწრაფი ზრდა, მიწის საკუთრების პრობლემა, ავადმყოფობები და ცუდი კვება, განათლებისა და ტექნოლოგიების დაბალი დონე და მძიმე ბუნებრივი პირობები. მიუხედავად ოპტიმისტური მოლოდინებისა, ეს პრობლემები სიღრმისეულია. ისინი გვევლინებიან სიღარიბის მიზეზად და ამავდროულად აფერხებენ ეკონომიკურ განვითარებას, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელი იქნებოდა სიღარიბის დაძლევა.

განვითარებადი ქვეყნების ეკონომიკები უმეტესწილად ეფუძნება სოფლის მეურნეობას და ნედლეულის მოპოვებას – ღარიბი მოსახლეობის სოფლიდან ქალაქებში მიგრაციის მაღალი (და ზრდადი) დონის მიუხედავად. შედეგად, ცხოვრების სტანდარტების ზრდა, უკეთეს შემთხვევაში, ძალიან ნელა ხდება, ფართო ეკონომიკური უთანასწორობა კი კვლავ არსებობს (იხ. ცხრილი 8-1).

გადაჭარბებულ დამოკიდებულებას სოფლის მეურნეობასა და ნედლეულის მოპოვებაზე რთული პრობლემები სდევს. ზოგიერთ განვითარებად ქვეყანას მოჰყავს მხოლოდ ერთი სახეობის მცენარე (რასაც *მონოკულტურა* ეწოდება). ბანგლადეში, მაგალითად, საექსპორტოდ მხოლოდ ჯუთს აწარმოებს. როცა ჯუთზე ფასი ეცემა, ბანგლადეშს – ერთ-ერთ უღარიბეს განვითარებად სახელმწიფოს – არაფერი რჩება. ეთიოპიის ეკონომიკა ძალიანაა დამოკიდებული ყავაზე, კუბას საექსპორტოდ ძირითადად სიგარა გააქვს, ჰონდურასს – ბანანი და ა. შ. ზოგიერთი განვითარებადი ქვეყანა ეკონომიკურად დამოკიდებულია არალეგალური, მაგრამ მომგებიანი მცენარეების მოყვანაზე: მაგალითად, კოლუმბიელი, ეკვადორელი, პერუელი გლეხები საექსპორტოდ კოკაინს აწარმოებენ. ავღანეთი მსოფლიოში ჰეროინის ნომერ პირველი წყაროა. მიუხედავად იმისა, რომ განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობას რამდენიმე სახეობის მცენარე ან მინერალური რესურსი გააჩნია, მათგან ცოტას თუ აქვს იმდენად დივერსიფიცირებული ეკონომიკა, რომ სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის ჯანსაღი შერწყმა მოახერხოს.

განვითარებისათვის ამ ქვეყნებმა უნდა მოახდინონ სამრეწველო პროდუქციის იმპორტი; აღნიშნული პროდუქციის ფასის გადასახდელად მათ უნდა გაიტანონ საკვები, ქსოვილები და მაღანი, მაგრამ ვაჭრობის კანონები მათ სანინალმდეგოდ მოქმედებს: სამრეწველო პროდუქციის ფასი მაღალია, იმ დროს, როდესაც სასოფლო პროდუქციის და ნედლეულის ფასი ხშირად დაბალია. უფრო მეტიც, მსოფლიო ბაზარზე საქონლის ფასები ძალიან მერყეობს, რაც გაურკვეველობას უქმნის ამ ქვეყნებს და ზრდის მათ საგარეო ვალს.

ამასთან ერთად, ზოგიერთი განვითარებადი ქვეყანა აწყდება სერიოზულ დემოგრაფიულ პრობლემას. ინდუსტრიულ დემოკრატიებში მოსახლეობის ზრდა ერთ პროცენტზე ნაკლებია და 1990 წლისათვის ზოგიერთმა დასავლურმა ევროპულმა ქვეყანამ „მიაღწია“ მოსახლეობის ნულოვან, ან უარყოფით ზრდასაც კი; მაშინ როცა, განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის ზრდის ყოველწლიური მაჩვენებელი ორი ან სამი პროცენტია (იხ. სქემა 8-1 და 8-2). თუმცა, ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგალითად, ნიგერიაში, ეთიოპიასა და ანგოლაში, მოსახლეობა გაცილებით უფრო სწრაფი ტემპებით იზრდება.

ცხრილი 8-1

ერთ სულ მოსახლეზე მთლიანი ეროვნული პროდუქტი
(მეპ) რეგიონის მიხედვით

რეგიონი	მეპ-ი ერთ სულ მოსახლეზე (აშშ დოლარებში)
აფრიკა	\$1,790
საჰარის სამხ. აფრიკა	1,370
ჩრდილოეთ აფრიკა	3,070
აღმოსავლეთ აფრიკა	1,000
დასავლეთ აფრიკა	850
ცენტრალური აფრიკა	8160
სამხრეთ აფრიკა	31,260
ჩრდილოეთ ამერიკა	6,460
ლათინური ამერიკა და კარიბის ზღვის აუზი	6,900
ცენტრალური ამერიკა	—
კარიბის ზღვის კუნძულები	6,730
სამხრეთ ამერიკა	3,930
აზია	4,130
აზია, ჩინეთის გარდა	4,810
დასავლეთ აზია	2,250
ცენტრალური აზიის სამხრეთი	3,210
სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზია	5,750
აღმოსავლეთ აზია	14,970
ევროპა	21,460
ჩრდილოეთ ევროპა	23,480
დასავლეთ ევროპა	6,770
აღმოსავლეთ ევროპა	16,520
სამხრეთ ევროპა	17,880
ოკეანეთი	

წყარო: 2001 წლის მსოფლიო მოსახლეობის მონაცემები, ცხრილი 5, Population Reference Bureau, www.prb.org, 16 მაისი, 2002.

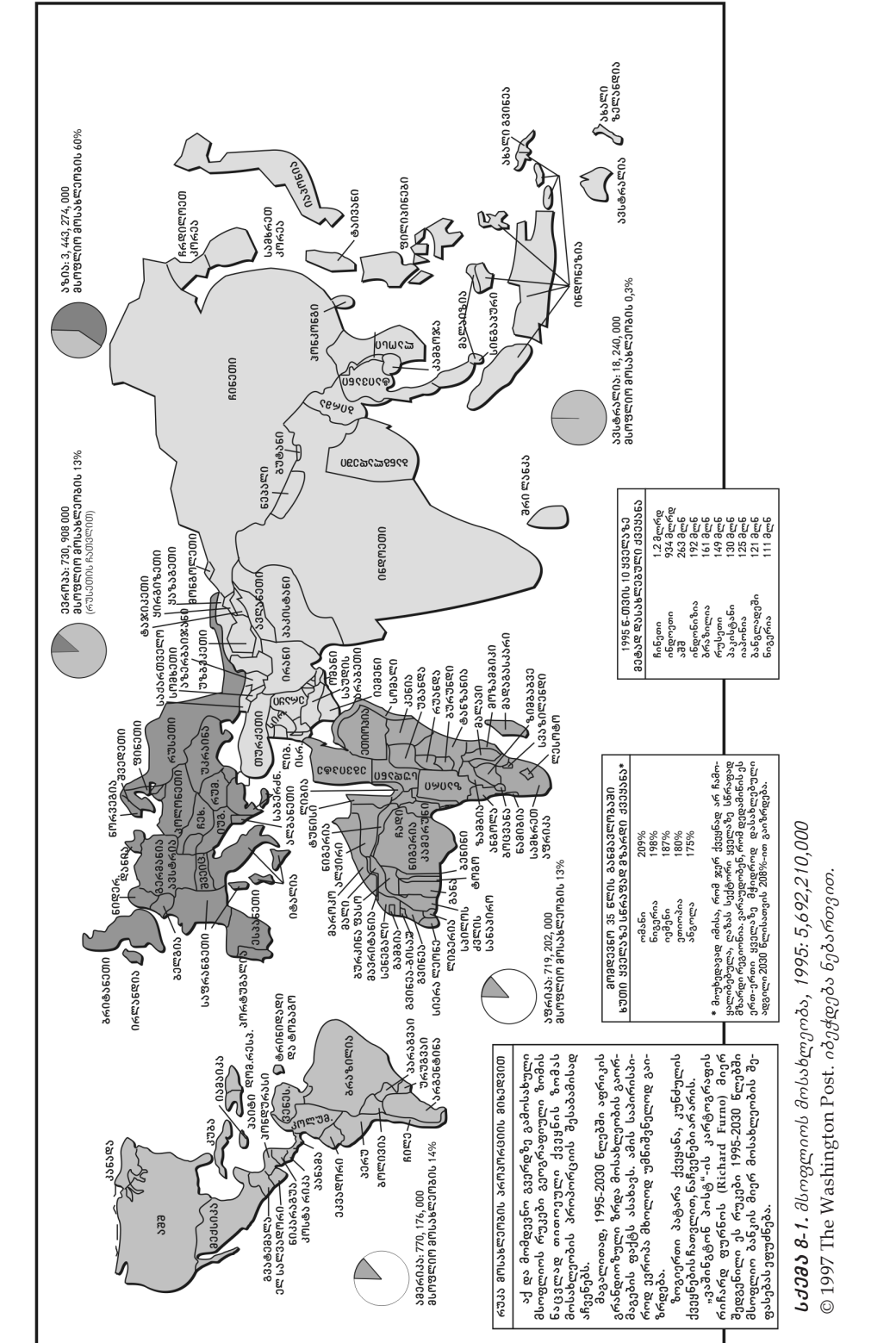
როგორც წესი, მოსახლეობის სწრაფი მატება ყველაზე მეტად ურბანულ არეალებზე აისახება. სოფლებში არსებული სიღარიბე და ხელისუფლების პოლიტიკა განაპირობებს მიგრაციას ქალაქებში. სწრაფი ურბანიზაცია პრობლემატურია,

რამდენადაც განვითარებად ქვეყნებს არ გააჩნიათ სათანადო რესურსები სახელმწიფო მომსახურებებით მოსახლეობის უზრუნველსაყოფად და ახალი სკოლების, საავადმყოფოების, საცხოვრებელი კომპლექსების და რაც ყველაზე მთავარია, სამუშაო ადგილების შესაქმნელად. მოსახლეობის მატების და მიგრაციის პირობებში, თვით ოპტიმალური კლიმატისა და ეკონომიკური წინამძღვრების არსებობის შემთხვევაშიც კი, განვითარებადი ქვეყნების ფერმერებისათვის სულ უფრო ძნელი ხდება საკვების წარმოების საკმარისად სწრაფად გაზრდა, რათა ფეხი აუწყონ მოსახლეობის ზრდის ტემპს. მიუხედავად რიგ განვითარებად ქვეყნებში (მათ შორის ინდოეთში, მექსიკაში, ტაივანსა და ფილიპინებში) *მწვანე რევოლუციად წოდებული წარმოების მკვეთრი ზრდისა, როდესაც ხორბლის და ბრინჯის მაღალმოსავლიანი ჯიშების მოყვანა შეუხამეს თანამედროვე საირიგაციო სისტემებსა და სინთეტიკურ სასუქებს* – ეს ქვეყნები კვლავ სიძნელეების წინაშე რჩებიან.

ვაჭრობის არახელსაყრელი პირობების, მზარდი საგარეო ვალის და დემოგრაფიული აფეთქების გარდა, განვითარებად ქვეყნებს წარმატებული განვითარების გზაზე სამი უმნიშვნელოვანესი წინააღმდეგობა ელოდებათ: დაბალი ტექნოლოგიური დონე, მიწის საკუთრების სერიოზული პრობლემა და მძიმე გარემო პირობები. მწვანე რევოლუცია შესაძლებელია მხოლოდ იქ, სადაც განვითარებული სასოფლო-სამეურნეო ტექნოლოგიები არსებობს, გაუმჯობესებული თესლის, პესტიციდების, ჰერბიციდების, ხელოვნური სასუქის, ირიგაციის, მეცხოველეობის, ფერმიდან ბაზრამდე მისასვლელი გზისა და საწყობების ჩათვლით. ეს, თავის მხრივ, საინვესტიციო კაპიტალისა და უცხოური რეზერვების ხელმისაწვდომობას გულისხმობს.

მრავალ განვითარებად ქვეყანაში მიწის საკუთრებაც მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოადგენს. მიწის საკუთრების სქემები სხვადასხვა ქვეყანაში (და რეგიონში) სხვადასხვაა, მაგრამ განვითარებადი ქვეყნებიდან ეფექტიანად მხოლოდ ერთეულებმა გაართვეს თავი ამ სფეროს პრობლემებს. ეს იმიტომ ხდება, რომ ტრადიცია ყველაზე უფრო მეტად დამაბრკოლებელი სოფლის გარემოშია, სადაც ჩამოყალიბებული წესები და მეთოდები ძალიან ნელა იცვლება. უმთავრესი პრობლემა მიწის ნაკვეთების უსამართლო ან ეკონომიკურად არასწორი განაწილებაა. ქვეყნის ზოგიერთ ნაწილში მიწაზე საკუთრება (და ადგილობრივი ხელისუფლება) მეტისმეტად კონცენტრირებულია, სხვა ადგილებში კი მიწა მცირე ფრაგმენტებადაა დაყოფილი, რაც მოგების საშუალებას არ იძლევა. ლათინურ ამერიკაში ეს ორი პრობლემა გვერდიგვერდ არსებობს – უზარმაზარი სამფლობელოების (ე. წ. *ლათიფუნდიების*) გვერდით გვხვდება ძალზედ პატარა ნაკვეთები (*მინიფუნდიები*). მსგავსი პრობლემა არსებობს ეგვიპტეშიც. უფრო მეტიც, ბევრ განვითარებად ქვეყანაში ჩვეულებრივი ამბავია, როდესაც გლეხები იჯარით ამუშავებენ მიწას და დამოკიდებულნი არიან დიდი მიწათმფლობელების ნება-სურვილზე.

აფრიკაში გავრცელებულია სასოფლო მიწების ერთობლივი საკუთრება. აქ ჩნდება სხვა ტიპის პრობლემები. სოფლის მაცხოვრებლებს ეკუთვნით მიწის ნაკვეთები და ინაწილებენ მოსავალს, რომლის დიდი ნაწილი მათ მიერვე მოიხმარება და არ იყიდება. თუმცა, ბოლო დროს სულ უფრო ვრცელდება კომერციული პლანტაციები, მომგებიანი ნათესები ენაცვლება ნაკლებად მომგებიან ტრადიციულ კულტურებს. რაც ყველაზე უარესია, უმუშევრობის გამო ახალგაზრდები იძულებულნი არიან დატოვონ სოფლები; ბევრი მათგანი სამუშაოდ ეწყობა ფერმაში და კიდევ უფრო მეტად ეფლობა სიღარიბესა და უიმედობაში. აზიაში მდგომარეობა გარკვეულწილად განსხვავებულია, მაგრამ მიწის განაწილების პრობლემები იქაც ხელს უშლის

აქ და მომდევნო გვერდზე გამოსახული მსოფლიოს რუკები გეოგრაფიული ზომის წაცვალად ობიექტები ქვეყნებს შორის მისახლემადგობარათობის შესაბამისად აჩვენებს.

მეფლითად, 1995-2000 წლებში აფრიკის ტრანდიტული ზღვა მოსახლეობის გარშემო მდებარე ფაქტს ასახავს. ამის საპირისპიროდ ევროპა მხოლოდ უმნიშვნელოდ გაზარდა.

ზოგიერთი პატარა ქვეყანა, უწყველად უფრო და უფრო ნაკლებად ინტეგრირდა მსოფლიოს გარეულ რუკებში (Richard Fulton) მიერ შედგენილი ეს რუკები 1995-2000 წლებში მსოფლიო პანკის მიერ მოსახლეობის მდგომარეობის შესახებ წარმოადგინდა.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

მაჩხაქაძე	209%
ნაგაიძე	198%
სამგალო	180%
ბერიძე	175%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

საქმბა 8-1. მსოფლიოს მოსახლეობა, 1995: 5,692,210,000
 © 1997 The Washington Post. იბეჭდება ნებადართვით.

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

მაჩხაქაძე	209%
ნაგაიძე	198%
სამგალო	180%
ბერიძე	175%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

მაჩხაქაძე	209%
ნაგაიძე	198%
სამგალო	180%
ბერიძე	175%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

მაჩხაქაძე	209%
ნაგაიძე	198%
სამგალო	180%
ბერიძე	175%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

მაჩხაქაძე	209%
ნაგაიძე	198%
სამგალო	180%
ბერიძე	175%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის მოსახლეობის 14%

ხელისუფლებას, გადაახალისოს ჯერ კიდევ სოფლის მეურნეობის წამყვან როლზე დაფუძნებული ეკონომიკა და მოდერნიზაციის გზით ხელი შეუწყოს საერთო ეკონომიკურ ზრდას.

ბუნებრივი პირობები ხშირად ყველაზე უფრო სერიოზულ წინააღმდეგობას უქმნის ეკონომიკურ განვითარებას. ყველაზე საშინელი ის ტრაგედიებია, რომლებიც ბუნებრივ კატასტროფებსა და ადამიანების უგუნურობას აერთიანებს. მაგალითად, 1980-იან წლებში საძოვრების ზედმეტად ინტენსიურმა გამოყენებამ გაამწვავა უწყლობის პრობლემა აფრიკის შუა სარტყელის უდიდეს ნაწილში. მსგავსად ამისა, წყალდიდობები ზოგიერთ განვითარებად ქვეყანაში ნაწილობრივ მაინც გამოწვეული იყო ხე-ტყის მასალის ინტენსიური გამოყენების მიზნით მდინარეების ნაპირებზე ტყის გაჩეხვით. ამგვარი ბუნებრივი კატასტროფების ყველაზე ხშირი შედეგია ფართომასშტაბიანი და ძალაგამომცლელი შიმშილიანობა. თუმცა, ამგვარი ტრაგედიებისა და ხშირად მათი თანმდევი ეპიდემიების გარეშეც კი, საკვების უკმარისობის პრობლემა კვლავაც დგას ასობით მილიონი ადამიანის წინაშე განვითარებად ქვეყნებში, განსაკუთრებით აფრიკაში. ადამიანებს, რომლებიც განიცდიან უკიდურეს შიმშილს, არ გააჩნიათ წარმოების ენერჯია, რაც ბევრ განვითარებად ქვეყანას ჩაკეტილ წრეში აქცევს: ისინი არიან ღარიბები იმიტომ, რომ არ არიან საკმარისად პროდუქტიულები, და არ არიან საკმარისად პროდუქტიულები იმიტომ, რომ არიან ღარიბები.

განვითარების მატცხი

ერები ვითარდებიან პოლიტიკური, ფსიქოლოგიური, საზოგადოებრივი და ეკონომიკური განზომილების მქონე მრავალმხრივი პროცესების შედეგად. შეცდომა იქნებოდა გვევარაუდა, რომ განვითარება უწყვეტი, ან შეუქცევადი პროცესია. განვითარების ნებისმიერ საფეხურზე მყოფი ერი-სახელმწიფოები და საზოგადოებები შეიძლება იქცნენ არასტაბილურობის და დაკნინების გამომწვევი ძალების მსხვერპლად. არც ერთ მკვლევარს, რომელიც შეისწავლის ამერიკის სამოქალაქო ომს, ან ისეთი ქვეყნების უახლეს ისტორიას, როგორებიცაა სომალი, ყოფილი იუგოსლავია და თანამედროვე ეგვიპტე, არ შეუძლია იგნორირება გაუკეთოს დეზინტეგრაციის საფრთხეებს, რომლებიც შეიძლება დაემუქროს როგორც განვითარებად, ასევე განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებს.

რა ინვესტ დეზინტეგრაციას? საინტერესოა, რომ პოლიტიკური დაკნინება ხშირად გამომდინარეობს ერის უუნარობიდან, გადაწყვიტოს განვითარების შემაფერხებელი სიღრმისეული პრობლემები. მთავრობები, რომელთაც არ შეუძლიათ დაძლიონ რელიგიურ, ეთნიკურ, რასობრივ ან კულტურულ ჯგუფებს შორის დაძაბულობათა ნიადაგზე წარმოშობილი პრობლემები, ხშირად ამჟღავნებენ დაკნინების შესამჩნევ ნიშნებს. XIX საუკუნის შუა პერიოდში ამერიკის შეერთებული შტატები იდგა უმნიშვნელოვანესი სირთულის წინაშე, რაც მომდინარეობდა მონობის გადაუნყვეტელი საკითხიდან. დღევანდელ მსოფლიოში უამრავი მსგავსი და განსხვავებული პრობლემაა. ეგვიპტის ხელისუფლება მნიშვნელოვნად არის შესუსტებული ფუნდამენტალისტური მუსლიმური ოპოზიციის არსებობით. შრი-ლანკა (ყოფილი ცეილონი) დასუსტებულია პერიოდული დაპირისპირებით ტამილ უმცირესობასა და სინჰალელ უმრავლესობას შორის. რუანდაში ჰუტუს და ტუტუსის ტომების შორის სისხლიანი კონფლიქტის შედეგად გამუდმებული სამოქალაქო ომები და ძალადობა მიმდინარეობს.

ეკონომიკურმა წარუმატებლობებმა ასევე შეიძლება გამოიწვიოს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური დაკნინება. არა მარტო ქვეყნის შიდა ეკონომიკური მდგომარეობა, არამედ მსოფლიო მასშტაბის მაკროეკონომიკური ცვლილებებიც შესაძლოა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდეს. 1970-იან წლებში ადგილი ჰქონდა მოვლენას, რომელიც ზემოთქმულის არცთუ მახასიათებელ, მაგრამ ისტორიულ მაგალითად შეიძლება გამოდგეს: მცირე რესურსებისა და საექსპორტო შემოსავლების მქონე მესამე სამყაროს ბევრ ქვეყანას უდიდესი პრობლემები შეუქმნა ნავთობზე ფასების მკვეთმა ზრდამ. ამ ქვეყნების მთავრობების მიერ გატარებულ მკაცრ ზომებს თან მოჰყვა პოლიტიკური სირთულეები და სოციალური არეულობები. შედეგად, აფრიკის, აზიის და ლათინური ამერიკის ქვეყნების უმრავლესობაში გაიზარდა საგარეო ვალი და თითქმის ორი ათწლეულის მანძილზე ადგილი ჰქონდა ეკონომიკურ არასტაბილურობას.

საბოლოოდ, დეზინტეგრაცია შეიძლება გამოწვეულ იქნას პოლიტიკურ სისტემაში არსებული უთანასწორობებითაც. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, როდესაც ხელისუფლება ვერ უზრუნველყოფს გაფანტული ეროვნული გრძნობების ერთ იდენტობად შეკავშირებას, მოქალაქეთა პოლიტიკურ მონაწილეობას, ან სიმდიდრის მთელ საზოგადოებაზე გადანაწილებას, პოლიტიკური განვითარება წყდება. ამას გარდა, როგორც უკვე დიდი ხანია აღნიშნავენ პოლიტოლოგები, განვითარება შეიძლება შეჩერდეს მაშინაც, როდესაც ხელისუფლებას შეუძლია ამ მიზნების მიღწევა (მაგალითად, განათლების ხელშეწყობით, მასობრივი კომუნიკაციების განვითარებით, საარჩევნო მონაწილეობით და ურბანული ცხოვრებით), მაგრამ არ გააჩნია ინსტიტუტები, გამოცდილება ან შესაძლებლობა, რომ ეფექტიანად გაართვას თავი პოლიტიკურ ცვლილებებს.¹⁹ ამგვარ შემთხვევებში, პოლიტიკური დაკნინება შეიძლება იქცეს განვითარების ბნელ მხარედ. როგორც პოლიტოლოგი სემუელ ჰანტინგტონი აღნიშნავს, „მოდერნიზაცია პრაქტიკაში ყოველთვის გულისხმობს ცვლილებებს და ხშირად ტრადიციული პოლიტიკური სისტემის დაშლასაც, მაგრამ იგი ყოველთვის არ გულისხმობს განვითარებას თანამედროვე პოლიტიკური სისტემის მიმართულებით... მაგრამ ხშირად ვარაუდობენ, რომ თუ მიმდინარეობს საზოგადოებრივი მოდერნიზაცია, პარალელურად მიმდინარეობს პოლიტიკური მოდერნიზაცია“.²⁰

დისფუნქციური სახელმწიფოები

ბოლო ათწლეულებში მსოფლიო გახდა რამდენიმე საზოგადოების თვითგანადგურების მოწმე, რამაც გამოიწვია დესტაბილიზაცია მეზობელ ქვეყნებში და დამუქრა მშვიდობას მთლიანად მსოფლიოში. დისფუნქციური სახელმწიფოები ის უსიხარულო ადგილებია, სადაც უკიდურესობები ნორმალაა ქცეული, სადაც მთავრობები ან მეტისმეტად რეპრესიულია, ან მეტისმეტად სუსტი, იმდენად, რომ არ შეუძლიათ უზრუნველყონ ელემენტარული წესრიგი და კანონიერება. ქალაქის ქუჩებში კრიმინალური და პოლიტიკური ძალადობაა გამეფებული, რაც ემუქრება პოლიციისგან დაუცველ სოფლებსა და თავისუფალ პრესას. მსოფლიო ხშირად დღეების, კვირების და ზოგჯერ თვეების მანძილზეც კი ვერ ამჩნევს ამ საშინელებებს. ეს შემამფოთებელი სურათია, თუმცა მეტისმეტად რეალურია მსოფლიოს ძალიან ბევრ ადგილში. ამ თავში ჩვენ განვიხილავთ ოთხ მაგალითს ისეთი პოლიტიკური სისტემებისა, რომლებიც არიან (ან იყვნენ) დისფუნქციური – სამხუხაროდ,

ამ მაგალითებით არ ამოიწურება კანდიდატების სრული სია, რომელშიც ყოფილი საბჭოთა კავშირიც შედის (იხ. თავი VII).

სამალი

აფრიკაში მდებარეობს რამდენიმე უღარიბესი ქვეყანა, მათ შორის სუდანი, სომალი, ერიტრეა და ეთიოპია. 1980-იან და 1990-იან წლებში ამ რეგიონში გვალვა, შიმშილი, საერთაშორისო კონფლიქტები, სამოქალაქო ომები და ყველანაირი სახის ძალადობა მძვინვარებდა. 1990-იანი წლების დასაწყისში საკვების ყველაზე კატასტროფული უკმარისობა სომალიში იყო, სადაც სამოქალაქო ომმა და გვალვამ ადამიანთა საშინელი ტანჯვა გამოიწვია. 1992 წლის აგვისტოში გაეროს ბავშვთა ფონდი (UNICEF) მასიური საერთაშორისო დახმარების მოზიდვას შეეცადა, როდესაც განაცხადა, რომ ორი მილიონი სომალელი (ქვეყნის მთლიანი მოსახლეობა ოდნავ აღემატება რვა მილიონს) ექვსი თვის განმავლობაში შიმშილობდა.

ძალადობისა და ამგვარი გაუსაძლისი მდგომარეობის წინააღმდეგ ამბოხებულებმა 1991 წ. იანვარში დაამხეს სომალის დიქტატორი სიად ბარე, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში მართავდა ქვეყანას. ამას მოჰყვა შეტაკებები და შიმშილი, რამაც შეინირა 300 ათასი ადამიანის სიცოცხლე და მილიონობით ადამიანი საფრთხის წინაშე დააყენა. კანონისა და წესრიგის თითქმის აბსოლუტური არარსებობის პირობებში ქვეყანა ანარქიამ მოიცვა; ქალები და ბავშვები შეიარაღებული ბანდიტების მოწყალების იმედად დარჩნენ. მათ ჩაშალეს საერთაშორისო ორგანიზაციების მხრიდან მოსახლეობისათვის დახმარების განევის ყველა მცდელობა, იპარავდნენ ბავშვებისათვის განკუთვნილ საკვებს და ხოცავდნენ ჰუმანიტარული მისიების თანამშრომლებს. 1992 წ. ბოლოს, აშშ-ს პრეზიდენტმა ჯორჯ ბუშმა (უფროსმა), თავისი საპრეზიდენტო ვადის მიწურულს წამოიწყო სამხედრო ინტერვენცია, რათა უზრუნველყო ჰუმანიტარული დახმარების უსაფრთხოება. მდგომარეობა იმდენად ქაოტური იყო, რომ წესრიგის და კანონიერების აღდგენა შეუძლებელი ჩანდა. მას შემდეგ, რაც ძირითადად ამერიკელებისგან შემდგარმა გაეროს ძალებმა დატოვა ქვეყანა 1995 წ. მარტში (რამდენიმე ამერიკელი ჯარისკაცის სასტიკი მკვლელობის შემდეგ), სომალი დარჩა ეროვნული ხელისუფლების გარეშე – ქვეყნის რეალური ადმინისტრაციის დაჯგუფება რომელ ტერიტორიას აკონტროლებდა, რაც უფრო თავსატეხს სურათს წააგავდა, ვიდრე პოლიტიკურ გაერთიანებას.

სომალი რჩება აფრიკის ერთ-ერთ უღარიბეს ქვეყანად, რომლის მთლიანი შიდა პროდუქტი (მშპ) ერთ სულ მოსახლეზე 500 დოლარზე ნაკლებია, ხოლო წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის წილი 75 პროცენტს შეადგენს. სომალი განუვითარებელია არა მარტო ეკონომიკურად, არამედ ასევე პოლიტიკურადაც. სომალის საზოგადოების სტრუქტურა ეფუძნება ნათესაურ კავშირებს, ანუ კლანებს, ხოლო სამოქალაქო ომი, ფაქტობრივად, კლანებს შორის გაჩაღებული ომია. თუ სომალი ვერ იპოვის პოლიტიკური სტაბილურობის ფორმულას, იგი ვერ ააღორძინებს ეკონომიკას. სამართლიანია შებრუნებული დებულება: სტაბილურობა დამოკიდებულია ეკონომიკურ და სოციალურ პროგრესზე. ჯერ ადრეა საუბარი, იპოვის თუ არა სომალი ეფექტიანი ხელისუფლების რეცეპტს. მისი რეპუტაცია კი, როგორც დისფუნქციური სახელმწიფოსი, არ შეიცვლება, სანამ თავად სომალი არ შეიცვლება.

იუგოსლავია

ამ სახელმწიფოსაგან მხოლოდ სახელილა არსებობს. ცივი ომის პერიოდის უდიდეს ნაწილში იგი შედარებით თავისუფალი სახელმწიფო იყო, მაგრამ დაიშალა მას შემდეგ, რაც საბჭოთა კავშირის ნგრევამ შეცვალა ევროპის გეოპოლიტიკური რუკა 1990-იან წლებში. ყოფილი იუგოსლავიის დაშლამ წინა პლანზე წამოწია ის, რასაც ზოგიერთი მკვლევარი „კომმარულ სცენარს“ უწოდებს – პოლიტიკური კოლაფსის პერსპექტივა, რომელსაც ეთნიკური სიძულვილი კვებავს და რაც, სხვადასხვა ალბათობით, ბევრ ყოფილ კომუნისტურ სახელმწიფოს ემუქრება.

ბალკანური კრიზისი ისტორიულ პერსპექტივაში. იუგოსლავიის ურთიერთობა საბჭოთა კავშირთან 1945 წლიდან II მსოფლიო ომის შემდგომ შექმნილი სპეციფიკური პირობების საფუძველზე ჩამოყალიბდა. აღმოსავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებისგან განსხვავებით, რომლებიც გერმანული ოკუპაციისგან საბჭოთა

სქემა 8-3. ყოფილი იუგოსლავიის დაყოფა
 წყარო: ადაპტირებული ყოფილი იუგოსლავიის 728104, CIA 1993 და ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის (პოლიტიკური) 802474, CIA 1997 რუკებიდან.

არმიამ გაათავისუფლა, იუგოსლავია გაათავისუფლა მარშალ იოსებ ბროზ ტიტოს პარტიზანულმა ძალებმა. იუგოსლავიური წინააღმდეგობის მოძრაობაში შეტანილი წვლილის გამო, ტიტო ეროვნული გმირი გახდა და საბოლოოდ ახალი იუგოსლავური ნაციონალიზმის სიმბოლოდ იქცა.

ომის შემდგომ პერიოდში ტიტო უარს ამბობდა მოსკოვიდან მიღებული ბრძანებების შესრულებაზე სტალინმა იუგოსლავიას სამაგიერო კომუნისტური თანამეგობრობიდან გაძევებით გადაუხადა. ცოტა ხნის შემდეგ, ტიტომ დაიწყო გარკვეული ნაბიჯების გადადგმა საკუთარი მმართველობის პოპულარიზაციისათვის, პირველ რიგში სასოფლო-სამეურნეო კოლექტივიზაციის ტემპის შენელებით, ხოლო შემდგომში მისი სრულებით გაუქმებით. იუგოსლავურმა კომუნიზმმა გამორჩეული კვალი დატოვა სამრეწველო ურთიერთობებში. უკიდურესი ცენტრალიზაცია, რომელიც ახასიათებდა საბჭოთა კავშირს, უარყოფილ იქნა და მის სანაცვლოდ ტიტომ სათავე დაუდო სოციალისტური ეკონომიკური ორგანიზაციის ახალ ფორმას, რომელიც თვითრეგულირებას ეფუძნებოდა. მან ფართო რეგიონული ავტონომია მიანიჭა იუგოსლავიის ფედერაციაში შემავალ ექვს რესპუბლიკას, ყოველ შემთხვევაში, ფორმალურად. რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ამას ეკონომიკურ სანარმოებში მუშათა საბჭოების შექმნა მოჰყვა. ქარხნის, ან სხვა ტიპის სანარმოს მუშათა მიერ მიერ არჩეული საბჭოები თავის მხრივ ირჩევდნენ მმართველ კომიტეტებს, ხოლო მმართველი კომიტეტები იკრიბებოდნენ როგორც რეგიონული ასოციაციები და ირჩევდნენ სხვადასხვა სანარმოთა დირექტორებს პარტიის თანხმობით. 1950 წელს მშრომელებს მიენიჭათ გაფიცვის უფლება, პროფკავშირები გამოცხადდა დამოუკიდებლად, ხოლო პირდაპირი გეგმური ეკონომიკა შეიცვალა ნაკლებად იძულებითი „გეგმური ხელმძღვანელობით“. 1970-იან წლებში მოხდა კონტროლის ზოგადი გამკაცრება იუგოსლავიის ეკონომიკასა და საზოგადოებაზე, როდესაც ხელისუფლება შეეცადა ბოლო მოეღო აზრთა სხვადასხვაობისათვის და მიძინებულ ეკონომიკას გამოეცოცხლებინა.

მიუხედავად ამისა, იუგოსლავია უნიკალური იყო სხვა კომუნისტურ რეჟიმებს შორის. ერთმა მკვლევარმა შემდეგ ნაწყვეტში ასახა ქვეყნის ცხოვრება ტიტოს მმართველობის პირობებში:

„ხელოვნებისა და ლიტერატურის უმეტესი ნაწილი აპოლიტიკურია და მხატვრებს და მწერლებს შეუძლიათ იმოღვაწეონ თავისუფლად, თუ მათი შემოქმედება ხელისუფლების მკვეთრ კრიტიკას არ შეიცავს. არ არსებობს წინასწარი ცენზურა, მხოლოდ სასამართლოს შეუძლია საბოლოო ჯამში აკრძალოს ნაწარმოები; ხოლო კერძო გამომცემლები თითქმის იმდენივე წიგნს უშვებენ, რამდენსაც ოფიციალური გამომცემლობები. გაზეთები თითქმის ერთსა და იმავეს წერენ, მაგრამ ისინი გაცილებით უფრო ინფორმატიული არიან, ვიდრე სხვა აღმოსავლეთ ევროპული კომუნისტური ქვეყნების გაზეთები, რომ აღარაფერი ვთქვამთ საბჭოთა კავშირზე. თავისუფლად იყიდება უცხოური პრესა. პარტიის ორატორები გმობენ დასავლეთის გავლენებს პრესაში, მაგრამ ჟურნალები მისდევენ სენსაციურობასა და სიშიშვლეს, რაც უცხოა კომუნისტური მორალისთვის. სავარაუდოდ, ყოველწლიურად 15 მილიონი ადამიანი კვთის საზღვარს. არსებობს გაერთიანებების თავისუფლება, თუ ეს პარტიის წინააღმდეგ არ არის მიმართული. ტიტოს არასდროს დაუხვრეტია და იშვიათად თუ დაუპატიმრებია ოპონენტები.“²¹

1980-იანი წლების განმავლობაში იუგოსლავიის ცენტრალური ხელისუფლების ძალაუფლება და ავტორიტეტი მკვეთრად დაეცა. იუგოსლავია წარმოადგენდა ხელოვნურ ქვეყანას, რომელიც შედგებოდა მნიშვნელოვნად განსხვავებული ეთნიკური წარმომავლობის, რელიგიის და კულტურული ფესვების მქონე ადამიანებისგან – მართლმადიდებელი სერბები და ჩერნოგორიელები კათოლიკე ხორვატები და სლოვენები, მუსლიმი უმცირესობები სერბიაში და შერეული ბოსნიელები, ჰერცეგოვინელები და დაღმატები. მათ ერთმანეთთან ტიტოს პრესტიჟი და ავტორიტეტი აკავშირებდათ. 1980 წელს, როდესაც ტიტო გარდაიცვალა, ბზარები, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში არსებობდა, გადაიზარდა იუგოსლავიის ერთიანი სტრუქტურის აშკარა გახლეჩვაში. აღმოსავლეთ ევროპაში კომუნისზმის დაცემამ დააჩქარა დაშლის პროცესი. 1990-იან წლებში დემოკრატია და თავისუფალმა არჩევნებმა შეცვალა კომუნისზმი. ეს დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1990-იანი წლების დასაწყისში ეკონომიკას ამძიმებდა უცხოური ვალი (16 მილიარდი დოლარი), 100 პროცენტისანი ინფლაცია და უმუშევრობის მაღალი დონე (20 პროცენტი). იუგოსლავიის საზოგადოება მოიცვა დიდი ხნის განმავლობაში დაფარულმა ეთნიკურმა მტრობამ და ცენტრალური ხელისუფლება მოიშალა რესპუბლიკებს შორის კონფლიქტების შედეგად. პოლიტიკურად წარმატებული სლოვენია და ხორვატია ექიმპეობდნენ ტრადიციულად დომინანტ სერბებს ერის ბედის განსაზღვრაში.

სერბიის სწორხაზოვან პრეზიდენტს, სლობოდან მილოშევიჩს სურდა სიცოცხლე შეენარჩუნებინა იუგოსლავიის კომუნისტური ცენტრალიზებული ფედერალური სისტემისათვის, ხოლო სლოვენიას და ხორვატიას სურდათ თავისუფალი კონფედერაცია და საბაზრო ეკონომიკა. საბოლოოდ გამიმარჯვეს ნაციონალისტურმა ძალებმა. 1991 წლის ივნისში სლოვენიამ და ხორვატიამ დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს და დაიწყო სისხლიანი სამოქალაქო ომი სერბიას და ხორვატიას შორის, რომელმაც დაახლოებით 10 ათასი ადამიანის სიცოცხლე შეინირა. თუმცა, სლოვენიის და ხორვატიის მცდელობა წარმატებული გამოდგა და 1992 წლის იანვარში ორივე მათგანი საყოველთაოდ ცნეს, როგორც დამოუკიდებელი ერი-სახელმწიფოები.

ბოსნიური და კოსოვოს ტრაგედია. დიდი ხანი არ გასულა სერბიისა და ხორვატიის კონფლიქტის დასრულებიდან, როდესაც ახალმა კონფლიქტმა იფეთქა, ამჯერად ბოსნია-ჰერცეგოვინის რესპუბლიკაში. ბოსნია წარმოადგენს ეთნიკური დაძაბულობით გაჯერებულ საზოგადოებას, რომლის მოსახლეობაც შედგება სამი ძირითადი ეთნიკური ჯგუფისგან – სერბების, ხორვატების და ბოსნიელი მუსლიმებისგან. უკანასკნელი ჯგუფი ყველაზე მრავალრიცხოვანია, თუმცა ისინი ყველაზე მცირე ტერიტორიაზე არიან კონცენტრირებულნი. ეთნიკურ განსხვავებებს აძლიერებს რელიგიური ფაქტორი (ხორვატები კათოლიკეები არიან, სერბები კი მიეკუთვნებიან მართლმადიდებლურ ეკლესიას) და ისტორიული მტრობაც, რომელსაც განაპირობებს ამ ჯგუფების მიერ ერთმანეთისათვის წარსულში მიყენებული წყენა.

ბოსნიური კონფლიქტი იყო ბრძოლა ტერიტორიისათვის დაამავე დროს, ძველი ანგარიშების გასწორება. მას სამი განზომილება ჰქონდა: სერბები ხორვატების წინააღმდეგ, მუსლიმები ხორვატების წინააღმდეგ და ყველაზე მეტად, სერბები მუსლიმების წინააღმდეგ. სერბების და მუსლიმების ბრძოლა ბოსნიაში ყველაზე სასტიკი და უთანასწორო იყო. სერბებმა დაიკავეს ტერიტორიის დიდი ნაწილი. მათ ასევე განახორციელეს მასიური ეთნიკური წმენდა – გაუპატიურებები, ძარცვა და მასიური მკვლელობები, რამაც გამოიწვია ყველა მუსლიმის და არასერბის გან-

დეგნა იმ ქალაქებიდან და სოფლებიდან, რომლებიც სერბებმა დაიკავეს და სერბული სახელმწიფო სერბსკას შემადგენლობაში შეყვანა სცადეს. 1993-94 წლებში ბოსნიელმა სერბებმა, რომელთაც ზურგს სერბია უმაგრებდა, ალყა შემოარტყეს სარაევოს, ბოსნიის დედაქალაქს და რამდენიმე დიდ მუსლიმურ ქალაქს. სარაევოს ალყა დასრულდა მხოლოდ მაშინ, როდესაც მოხდა ნატოს და გაეროს ინტერვენცია. სხვა შემთხვევაში ალყა გაგრძელდებოდა, მიუხედავად გაეროს არაეფექტიანი რეზოლუციებისა, რომლებიც საფრთხის წინაშე მდგომ ამ ქალაქებს „უსაფრთხო თავშესაფრად“ აცხადებდა. გაერომ დაადანაშაულა აგრეთვე ხორვატია ბოსნიასთან კონფლიქტის გაღვივებაში შეტანილი წვლილისათვის. იგი ასევე დაემუქრა ბოსნიელ სერბებს ნატოს საჰაერო იერიშებით. ინტენსიურ საშუამავლო მცდელობებთან (განსაკუთრებით რუსეთის მხრიდან) შეჯერებულმა ამ ღონისძიებებმა შედეგი მოიტანა.

1994 წლის თებერვალში სერბები დათანხმდნენ მძიმე იარალის გამოტანაზე სარაევოდან და ერთი კვირის თავზე ბოსნიის მთავრობამ და ბოსნიელმა ხორვატებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას ცეცხლის შეწყვეტის თაობაზე. 1994 წლის მარტში დროებით გაჩნდა მშვიდობის პერსპექტივა, როდესაც ხორვატულმა ხელისუფლებამ და ადგილობრივმა სერბმა მმართველებმაც დადეს შეთანხმება ცეცხლის შეწყვეტის თაობაზე, რომელსაც ბოლო უნდა მოელო მტრობისთვის.

თუმცა, მშვიდობა მხოლოდ ილუზია აღმოჩნდა. როდესაც გაეროს ძალები გაემართნენ ბოსნიაში ჰუმანიტარული დახმარების გასაწევად, ბოსნიელმა სერბებმა მოულოდნელად შეუტყეს მათ და განაგრძეს ბრძოლები. ნატოს საჰაერო დარტყმები, რომლებიც განხორციელდა 1994 წლის აპრილსა და ნოემბერში და 1995 წლის მაისში, მიზნად ისახავდა დაეცვა გაეროს სამშვიდობო ძალების უსაფრთხოება. ბოსნია კიდევ ერთხელ მოიცვა სისხლიანმა ანარქიამ.

საბოლოოდ, გაეროს განახლებული სამშვიდობო გეგმა გახდა ახალი თანაცხოვრების საფუძველი. ყველა დაპირისპირებულმა მხარემ შეიმუშავა სამშვიდობო გეგმა 1995 წლის ნოემბერში დეიტონში, ოჰაიოს შტატში (აშშ) და ხელი მოაწერა დეიტონის სამშვიდობო შეთანხმებას პარიზში 14 დეკემბერს. შეთანხმების მიხედვით, ბოსნიის 49 პროცენტი გადაეცა ბოსნიის სერბულ რესპუბლიკას და 51 პროცენტი მუსლიმ-ხორვატულ ფედერაციას. სარაევო რჩება დედაქალაქად მუსლიმურ-ხორვატული ფედერაციის ტერიტორიაზე. ცენტრალური ხელისუფლება, რომელიც შედგება პრეზიდენტის კოლექტიური პოსტისა და პარლამენტისგან, წარმართავს საგარეო პოლიტიკას, ეკონომიკას, ფინანსებს და სხვა საქმეებს. ბოსნიის თითოეულ ნახევარს საკუთარი შეიარაღებული ძალები და პოლიცია გააჩნია.

ბოსნიაში სამშვიდობო პროცესის მონიტორინგისათვის ნატოს მეთაურობით გაიზავნა 60 ათასი ჯარისკაცისგან შემდგარი საერთაშორისო ძალები. მიუხედავად სხვადასხვა დარღვევებისა, არჩევნები ჩატარდა 1996 წლის სექტემბერში. მაგრამ ცოტა ვინმე თუ ელოდა დეიტონის შეთანხმების შენარჩუნებას. უკვე 1997 წლის შუახანებში ნაციონალისტმა სერბებმა და ხორვატებმა ბოსნიაში მოინდომეს ბოსნიის გაყოფა ეთნიკურად „წმინდა“ ტერიტორიებად. 1998 წლის მარტში რეგიონი შეძრა სერბიის მიერ ზურგგამაგრებულმა ძალებმა აღბანელი უმრავლესობის წინააღმდეგ კოსოვოს ავტონომიურ პროვინციაში. ამგვარი ტერიტორიული ამბიციების და გაუთავებელი ეთნიკური ემოციების ფონზე, შეუძლებელი ჩანდა იმის წარმოდგენა, რომ ბოსნია გააგრძელებდა არსებობას ერთიანი მრავალეთნიკური და მრავალრელიგიური სახელმწიფოს სახით.

სრულმასშტაბიანი სამოქალაქო ომი კოსოვოში 1990-იანი წლების ბოლოს დაიწყო. ომის მიზეზი ავტონომიის საკითხი იყო – კოსოვოელები ითხოვდნენ მას, ხოლო სერბები უარს აცხადებდნენ. სერბულმა ძალებმა არ დაინდეს მშვიდობიანი მოსახლეობა, სისტემატურად აძევებდნენ კოსოვარებს (ალბანელ სერბებს) ქვეყნიდან (კოსოვოდან). იმ დროისთვის, როდესაც ნატოს ინტერვენციამ საბოლოოდ დააჩოქა მილოშევიჩის მთავრობა, მილიონზე მეტი კოსოვარი (დაახლოებით სამი მეხუთედი ეთნიკურად ალბანელი მოსახლეობისა) ლტოლვილად იყო ქცეული. მშვიდობა კოსოვოს მხოლოდ კოსოვოს გათავისუფლების არმიის გააფთრებული ბრძოლების და გაეროს და საერთაშორისო საზოგადოების ინტერვენციის შემდეგ დაუბრუნდა.

ბრძოლების ტკივილიან დასასრულს თან ახლდა თავსმოხვეული მშვიდობა. გაერომ მოახდინა საკუთარი „დროებითი ადმინისტრაციის“ ფორმირება, ნატოს ძალები კი გარკვეულწილად პოლიციის ფუნქციას ასრულებდნენ. დეკლარებული მიზანი იყო „არსებითი ავტონომია და თვითმმართველობა“ პროვინციისთვის. გაერონატოს რეჟიმმა განაიარაღა კოსოვოს გათავისუფლების არმია და დადო მცირერიცხოვანი (5 პროცენტიანი) სერბული უმცირესობის განრისხებული ალბანელების შურისძიებისაგან დაცვის პირობა. ეს პირობა სრულად არ შესრულდა, რამდენადაც ხშირი იყო კოსოვოში სერბებზე თავდასხმისა და მუქარის შემთხვევები.

საბოლოო ჯამში, გადაწყვეტილების მიღება ვერ მოხერხდა. მილოშევიჩის ხელისუფლებაში ყოფნისას გაეროს პროტექტორატს ბოლო არ უჩანდა. კეთილი სურვილების მიუხედავად, გაერომ კიდევ ერთხელ დაამტკიცა, რომ არ იყო მზად მმართველობის განსახორციელებლად. გაეროს ადმინისტრაცია არ იცნობდა ადგილობრივ ჩვეულებებს და აწყდებოდა ძნელად გადასალახ ენობრივ ბარიერს. ნატოს ძალები, რომლებმაც ახლა სერბების დაცვის რთული მისია იკისრეს, უფლებაშელახული კოსოვარებისგან მტრულ დამოკიდებულებას ნააწყდნენ. ამავდროულად, შეიქმნა ინსტიტუციონალური და სამართლებრივი ვაკუუმი, სადაც არ არსებობდა არც კანონი, არც სასამართლოები, არც ადგილობრივი პოლიცია, რათა გამკლავებოდნენ ჩვეულებრივ (და არცთუ მთლად ჩვეულებრივ) კრიმინალს [(2008 წლის თებერვალში კოსოვომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, რაც უკვე აღიარა რამდენიმე სახელმწიფომ – მთარგმნ. შენ)].

სისხლიანი დიქტატორი მილოშევიჩი საბოლოოდ დაამხეს საპრეზიდენტო არჩევნებში 2000 წელს (იგი ეცადა არჩევნების გაყალბებას, მაგრამ დაამხო სახალხო ოპოზიციის მძლავრმა ტალღამ) [მილოშევიჩი ჰააგის საერთაშორისო ტრიბუნალს გადასცეს 2001 წელს. იგი გულის შეტევით გარდაიცვალა ციხეში 2006 წ. — მთარგმნ. შენ.]. მხოლოდ დრო აჩვენებს, შეძლებენ თუ არა მილოშევიჩის მემკვიდრე (ან მემკვიდრეები) დაუბრუნონ პოლიტიკური წესრიგი და საერთაშორისო პატივისცემა დანგრეული ეკონომიკის მქონე ამ დაქუცმაცებულ ერს.

სიყბა-ლეონი

როგორც უკვე აღინიშნა, დემოკრატია სულაც არ არის ჩვეული ამბავი საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკაში. იქაც კი, სადაც იგი თითქოს მუშაობდა, დამარცხდა – ზოგიერთ შემთხვევაში, სრულიად უნუგეშოდ. არსად იგი ისე უმონყალოდ არ დამარცხებულა, როგორც სიერა-ლეონეში.

1986 წელს სიერა-ლეონეში საკანონმდებლო ორგანოს არჩევნები გაიმართა და

პარტიამ სახელწოდებით „საერთო სახალხო კონგრესი“ (სახელი მარჯვედ იყო შერჩეული), შეარჩია 335 კანდიდატი, რათა ებრძოლა 105 ადგილისათვის. პარტია ჩვეულებრივ აყენებდა სამ კონკურენტს თითოეულ ადგილზე, რაც გავრცელებული პრაქტიკაა რეგიონის ერთპარტიულ ქვეყნებში. ამრიგად, ამომრჩევლებს სიერა-ლეონეში ფაქტობრივად ჰქონდათ მეტი არჩევანი – სულ მცირე, პიროვნებებთან მიმართებაში – ვიდრე ამომრჩევლებს აშშ-ის საკანონმდებლო ორგანოს არჩევნების უმრავლეს შემთხვევაში.

მიუხედავად ამისა, სიერა-ლეონე 1990-იან წლებში ანარქიაში გადაეშვა. 1996 და 1998 წლებს შორის მთავრობა ოთხჯერ გამოიცვალა. შემდეგ დაიწყო სრული კოშმარი და აჯანყებულებმა (ე. წ. ერთიანი რევოლუციური ფრონტის წევრებმა) სისხლიანი არეულობები მოაწყვეს. ისინი იტაცებდნენ პატარა ბიჭებს და მათ სექსუალური ძალადობის მსხვერპლად და მკვლელებად აქცევდნენ. შეუძლებელია, და არც არის საჭირო, აღწერო სიერა-ლეონეში მომხდარი ყველა საშინელება. ამ ქვეყანაში არ ჩამოყალიბებულა არც პოლიტიკური ინსტიტუტები და არც სამოქალაქო კულტურა, რაც აუცილებელია დემოკრატიის მდგრადი განვითარებისათვის. რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე, გარეგნული დემოკრატიის მიღმა ინიღბებოდა საზოგადოება, რომელიც ნებისმიერ მომენტში მზად იყო სამოქალაქო ძალადობის ვულკანისებრი ამოფრქვევისათვის.

ავღანეთი

დაბოლოს, ყურადღებას შევაჩერებთ ავღანეთზე, სადაც საერთაშორისო მხარდაჭერით ზურგამაგრებულმა აშშ-მ მოახდინა სამხედრო ინტერვენცია მსოფლიო სავაჭრო ცენტრსა და პენტაგონზე 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერორისტული თავდასხმების შემდეგ. ერთ დღეში ავღანეთი ამერიკელებისთვის რუკაზე არარსებული ქვეყნიდან იქცა ქვეყნად, რომელზეც ყველაზე მეტს საუბრობენ მსოფლიოში. ამერიკელებმა უცებ გაიგეს, რომ სასტიკი ბანდიტების ხროვა, რომელიც მოკალათებული იყო თალიბების სახელწოდებით ცნობილ ტოტალიტარულ რეჟიმში, დაჩაგრულ და უადრესად გადატაკებულ ქვეყანას გაუკუღმართებული ისლამის სახელით მართავდა. მათ ასევე გაიგეს, რომ თალიბური რეჟიმი წარმოადგენდა მყუდრო თავშესაფარს ოსამა ბინ ლადენისა და მისი ტერორისტული ქსელის – ალ-ქაიდასთვის. ცოტას თუ ესმოდა ისტორიული ფონი: ავღანეთი იყო მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე უფრო დისფუნქციური სახელმწიფო სამი ათწლეულის განმავლობაში იმ მოვლენებამდე, რომლებმაც უშუალოდ გამოიწვია ავღანეთის მიწაზე ამერიკის სპეციალური ძალების შესვლა. 1970 წლამდეც კი ავღანეთი მსოფლიოს ერთ-ერთი უდატაკესი ქვეყანა იყო; მდგომარეობა სწრაფად გაუარესდა მონარქიის დამხობის შემდგომ რამდენიმე ათწლეულში. 2001 წელს მთელი ქვეყანა ნანგრევებში იყო და მილიონობით ადამიანი, განსაკუთრებით ქალები და ბავშვები, სიკვდილის ზღვარზე ცხოვრობდნენ.

ავღანეთში მრავალი ეთნიკური ჯგუფი ცხოვრობს, რომლებიც ენათესავებიან მეზობელი ქვეყნების – პაკისტანის, ირანის, თურქმენეთის, ტაჯიკეთის, უზბეკეთისა და ჩინეთის მოსახლეობას. უდიდესი ჯგუფი, პუშტუნები, მოსახლეობის დაახლოებით 40 პროცენტს შეადგენს (რაც 2000 წელს 26 მილიონი იყო). ამრიგად, ქვეყანაში არ არსებობს უმრავლესობის ჯგუფი, ცხოვრობენ მხოლოდ სხვადასხვა ზომის

უმცირესობები. ავღანელების დაახლოებით 99 პროცენტი მუსლიმია, აქედან 15 პროცენტი შიიტია (მსგავსად ირანელების უმრავლესობისა).

ავღანეთი 1747-1973 წლებში მონარქია იყო. როდესაც ქვეყანამ დაშლა დაიწყო, მაშინვე აშკარა გახდა, რომ ამ მრავალფეროვან საზოგადოებაში ბევრი ბზარი არსებობდა. სხვადასხვა ჯგუფები იბრძოდნენ უპირატესობის მოსაპოვებლად 1973 წლიდან, სანამ საბჭოთა კავშირმა არ გამოიტანა საბედისწერო გადაწყვეტილება შეჭრილიყო ავღანეთში მისი ფავორიტი დაჯგუფების (კომუნისტების) სახელით. საბჭოთა კავშირის ავღანეთში შეჭრას შედეგად მოჰყვა სასტიკი და ხანგრძლივი ომი, დამარცხებულმა საბჭოთა კავშირმა საკუთარი ძალები საბოლოოდ 1989 წელს გაიყვანა, ათი წლის დამანგრეველი (და დამამცირებელი) ბრძოლების შემდეგ. 1992 წელს ოპონენტებმა დაამხეს კომუნისტური რეჟიმი და ხელში ჩაიგდეს ძალაუფლება. როდესაც მისი ვადა ამოიწურა, ხელისუფლებამ უარი განაცხადა ძალაუფლების დათმობაზე, მაგრამ თალიბებმა იერიში მიიტანეს დედაქალაქზე და დაამხეს იგი 1996 წელს. ახალმა რეჟიმმა დაამყარა ტოტალიტარული ძალაუფლება, რომელიც ისლამის ენასა და იდეებს ქადაგებდა, მაგრამ ეფუძნებოდა ყურანის (წმინდა წერილის) თავნებურ ინტერპრეტირებას და შარიათის კანონებს (მუსლიმი სასულიერო პირების, ანუ მოღვწის სწავლებას). ქალები და გოგონები იძულებულნი იყვნენ საზოგადოებაში ჩადრი ეტარებინათ და მათ აეკრძალათ სახლის გარეთ მუშაობა, სკოლაში სიარული და ოფიციალურისაგან განსხვავებული შეხედულებების გამოხატვა. აიკრძალა ტელევიზია, ფილმები, მუსიკა, ცეკვა და „გარყვნილი“ გართობის სხვა ელემენტები. შეზღუდული იქნა თვით ბავშვთა თამაშებიც კი (პრესის მონაცემების მიხედვით, მაგალითად, აიკრძალა ქალადის ფრანით თამაში).

ავღანეთი ყველაზე ცნობილი მაგალითია დისფუნქციური სახელმწიფოსი, მაგრამ არა ერთადერთი. როგორც მისი ისტორიის ბოლო სამი ათწლეული გვიჩვენებს, დისფუნქციური სახელმწიფოები შეიძლება ძალიან სახიფათონი აღმოჩნდნენ რეგიონული სტაბილურობისა და თვით მსოფლიო წესრიგისთვისაც კი. ამ პრობლემის გასაღების პოვნა ისევე ადვილია, როგორც ძნელია მისი განხორციელება: ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარება უკეთეს ცხოვრებას ქმნის ძალადობით, შიმშილით, ავადმყოფობით და უიმედობით დაჩაგრული საზოგადოებებისათვის.

განვითარების თეორია: ტანდენციური მსჯელობა?

დასავლეთში განვითარება და დემოკრატია ხშირად სინონიმებად განიხილება და განვითარების ყველა ასპექტი სასურველად მიიჩნევა. პოლიტიკური მეცნიერების ენა და განვითარების შესახებ ლიტერატურა უფრო ბევრ რამეს ააშკარავებს. იგულისხმება, რომ განუვითარებელ ქვეყანას განვითარებული სჯობია. დაუკვირდით ამ უკანასკნელი ტერმინის ანტონიმებს: *სუსტად განვითარებული*, *ნაკლებად განვითარებული*, *განვითარებადი*, *ტრადიციული* ან *ჩამორჩენილიც* კი. ზოგჯერ, პოლიტიკური კორექტულობის მიზნით, პოლიტოლოგები ტერმინ „*პრემოდერნულსაც*“ კი იყენებენ განვითარების ადრეულ საფეხურებზე მყოფ საზოგადოებათა დასახასიათებლად.

ამდენად, განვითარების თეორია გულისხმობს, რომ განვითარება კარგია. ამის მიზეზი შესაძლებელია ისიც იყოს, რომ ყველაზე ნაკლებ განვითარებული და არათა-

ნამედროვე საზოგადოებები იმავდროულად, როგორც წესი, უღარიბესებიც არიან. როგორც ვნახეთ, ეკონომიკური განვითარება და საზოგადოებრივი მოდერნიზაცია ზოგჯერ პოლიტიკურ დემოკრატიასთანაც ასოცირდება.

თუკი ასეა, მაშინ ისმის კითხვა: არიან კი თანამედროვე მოქალაქეები ინდუსტრიულად განვითარებულ ერი-სახელმწიფოებში უფრო ბედნიერი, ვიდრე აფრიკული ტომის წევრები, რომლებიც შედარებით იოლი ცხოვრებით ცხოვრობენ, რომელთა მოთხოვნილებები დაკმაყოფილებულია ტომის მიერ (იმ თემის მიერ, რომელშიც ცხოვრობენ) და რომელთა რელიგიურ და მეტაფიზიკურ შეკითხვებს ცალსახა პასუხები გააჩნია თაობიდან თაობაზე გადაცემული რწმენების საფუძველზე? დახვეწილი მემკვიდრეები ამგვარ ცხოვრებას პრიმიტიულად და ჩამორჩენილად მიიჩნევენ. მათი აზრით ცრურწმენები, მითები და წარსულის მკვდარი ხელი აფერხებს როგორც ინდივიდების, ასევე საზოგადოების განვითარებას.

მაგრამ ზოგიერთი კრიტიკოსი აღნიშნავს, რომ დისკუსიები განვითარების შესახებ ხშირად არ სცდება დასავლური ყაიდის განვითარების ქებას და ადანაშაულებს დასავლელ ექსპერტებს ეთნოცენტრიზმში.²² სინამდვილეში, დასავლელი ფილოსოფოსები დიდი ხნის განმავლობაში ებრძოდნენ ამ პრობლემას. 1750 წელს ფრანგი ფილოსოფოსი ჟან ჟაკ რუსო წერდა: „ჩვენი სულები დამახინჯებულია მეცნიერებისა და ხელოვნების სრულყოფისაკენ ჩვენი სწრაფვის შესაბამისად“.²³ რუსოს პოლიტიკური ფილოსოფია ეფუძნება იდეას, რომ თანამედროვე ცივილიზაციამ უფრო გამოფიტა, ვიდრე გაამდიდრა ჩვენი ადამიანური ბუნება. უდავოა, რომ განვითარებად ქვეყნებში ბევრი ადამიანი, რომელიც იძულებული იქნა მიეტოვებინა სოფელი და შეჩვეოდა ქალაქის ცხოვრების ცვალებადობას (ხშირად ჭუჭყიან ჯურღმულებში), დაეთანხმებოდა ამ იდეას.

ჭარბგანვითარება: კაპიტალიზმის პატარა ბინძური საიდუმლო

დასაწყისში ჩვენ გამოვთქვით ვარაუდი, რომ განვითარება მხოლოდ დასავლეთსა და მის ფარგლებს მყოფ ერთეულ ქვეყნებში არ ხდება. ყველა საზოგადოება მუდმივი ცვლილებების პროცესშია, ისინი განიცდიან ან აღმავლობას, ან დაცემას, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ისინი არასდროს იყინებიან ერთ ადგილზე. საზოგადოებები სხვადასხვა გზით, ტემპით და სხვადასხვა დროს ვითარდებიან. თანამედროვე ეპოქაში, დასავლურმა საზოგადოებებმა პირველებმა გაიკვლიეს გზა – ისინი განვითარდნენ ეკონომიკური და ტექნოლოგიური განვითარების პარალელურად, განავითარეს პოლიტიკური ინსტიტუტები. მათ ამ პერსპექტივაში, განვითარება თანამედროვე გაგებით, წარმოადგენდა ბუნებრივ პროცესს, რომლის სათავეც ამ საზოგადოებებშია. განვითარებადი ქვეყნებისთვის ხშირად საპირისპიროდ ხდება: განვითარება უცხო პროცესია, რომელიც სათავეს გარედან იღებს (ანუ მსოფლიოს საბაზრო ძალებისგან, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ზენოლისგან, უცხოური კაპიტალიდან, რომელიც იაფ სამუშაო ძალას ეძებს და ა. შ.).

ამდენად, განვითარება დასავლეთში ზოგადად ნაკლებად დამანგრეველი იყო, ვიდრე მესამე სამყაროს ბევრ ქვეყანაში. მაგრამ განვითარების ისტორია არ მთავრდება პოსტინდუსტრიული პერიოდის მოსვლით. დასავლურმა საზოგადოებებმა გაიარეს

განვითარების აგრარული და ინდუსტრიული საფეხურები და შექმნეს მაღალტექნოლოგიური ეკონომიკები, რომლებიც მომხმარებელს სთავაზობენ კომერციული და ფინანსური სერვისების ფართო სპექტრს (რა თქმა უნდა, ეს ქვეყნები კვლავაც ჩართულნი არიან სოფლის მეურნეობაში, მადნეულის მოპოვებასა და მრეწველობაში, მაგრამ ეკონომიკის ეს სექტორები დაჩრდილა მაღალტექნოლოგიური პროდუქციის მნიშვნელობამ, მათ შორის კომპიუტერულმა პროგრამებმა, ფინანსურმა სერვისებმა, მეცნიერებასა და კვლევაზე დაფუძნებულმა პროდუქციამ, როგორცაა, მაგალითად, მედიკამენტების წარმოება და სხვა). ეს ახალი პროდუქტები ცხოვრების ახალ ხარისხს ქმნის მომხმარებლებისათვის, მაგრამ ამ ყველაფერს თან სდევს გვერდითი ეფექტებიც: ტრანსპორტის საცობები, ქალაქის გადაჭედვა, ატმოსფეროს დაბინძურება და ხმაური, სტრესული დაავადებები, ოჯახების დანგრევის მაღალი მაჩვენებლები, ნარკომანია, ძალადობრივი კრიმინალის ზრდა, გადაჭარბებული მოხმარება, ქალაქების უზომოდ ზრდა, ენერჯის უკმარისობა (მაგ. კალიფორნიაში), ნარჩენების განადგურების პრობლემა, მინისქვემა წყლების დაბინძურება, ტოქსიკური წვიმები, გლობალური დათბობა, ოზონის ფენაში ხვრელების გაჩენა, მცენარეთა და ცხოველთა უამრავი სახეობის განადგურება და ბევრი სხვა ბოროტება, რაც, ჩვეულებრივ, განვითარების თანმდევი მოვლენებია.

პოსტინდუსტრიული ქვეყნების წინაშე მდგარი ამ პრობლემებიდან მხოლოდ ზოგიერთის დასახელებაც კი გვიჩვენებს, რომ განვითარების მაღალ საფეხურებს თავისი სირთულეები გააჩნია. ეს სირთულეები სხვადასხვაგვარია, მაგრამ ყველა თავისებურ საფრთხეს შეიცავს. კარგი იქნებოდა, თუ *ჭარბგანვითარებული ქვეყნები* – ის ქვეყნები, სადაც განვითარებამ გაასწრო საზოგადოების შესაძლებლობებს გამკლავებოდნენ არქარებული ტემპის ტექნოლოგიური და სოციალური ცვლილებების თანმდევ არასასურველ გვერდით ეფექტებს – მეტ ყურადღებას დაუთმობდნენ მათ წინაშე მდგარ პრობლემებს, და არა *განუვითარებული ქვეყნების* აღზრდა-სწავლებას – რა და როგორ გააკეთონ.

დასკვნა

განვითარებად ქვეყნებს ასე იმიტომ უწოდებენ, რომ ისინი ეკონომიკურად ნაკლებად განვითარებულნი და ნაკლებად მოდერნიზებულნი არიან, ვიდრე დასავლური ლიბერალური დემოკრატიები. მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლებელია განვითარებადი ქვეყნების დამახასიათებელი საერთო ნიშნების გამოყოფა (მაგალითად, სიღარიბე, შობადობის მაღალი მაჩვენებლები, სოფლის მეურნეობის წამყვანი როლი), ეს ქვეყნება უაღრესად მრავალფეროვანია. განვითარებადი ქვეყნების ისტორიული მემკვიდრეობა – განსაკუთრებით ევროპული კოლონიალიზმი – ღარიბი სამხრეთის გაუნელებელი აღშფოთების მიზეზია მდიდარი ჩრდილოეთის მიმართ. ამ ისტორიული მემკვიდრეობის ნაწილია არაჯანსაღი პოლიტიკური რუკა: საზღვრები ხშირად არ ასახავს ადგილობრივ ეთნიკურ, რელიგიურ და ტომობრივ დანაწილებას და ამრიგად, პოლიტიკური არასტაბილურობის, მათ შორის აჯანყებების, სამოქალაქო ომების და გენოციდის მიზეზიც კი ხდება.

პოლიტიკური განვითარება ქვეყნის ლიდერებისგან მოითხოვს მოსახლეობის

წარმატებულ გაერთიანებას (ერის მშენებლობა), ხელისუფლების ისეთი ინსტიტუტების შექმნას, რომლებიც ასახავენ ხალხის ნებას (სახელმწიფოს მშენებლობა), მოქალაქეთა მონაწილეობის უზრუნველყოფას და სიმდიდრის, ძალაუფლებისა და საკუთრების სამართლიანი განაწილების ხელშეწყობას. კონკრეტულად, პოლიტიკური განვითარება მოითხოვს, რომ მთავრობამ მართოს ეფექტიანად და მოხდეს ხელისუფლების უმ-ტიკვენულო ცვლილებები. როგორც წესი, პოლიტიკური განვითარება ასევე გულისხმობს პროგრესს დემოკრატიული მმართველობის მიმართულებითაც. დემოკრატია განვითარებად ქვეყნებში დაკავშირებულია გარკვეული ეკონომიკური, პოლიტიკური, სოციალური და ქცევითი პირობების არსებობასთან. დემოკრატიული რეფორმების გასატარებლად, ერმა ან პოლიტიკური, ან ეკონომიკური რეფორმების განხორციელება უნდა დაიწყოს, მაგრამ ეკონომიკური რეფორმების პირველადობის სტრატეგია უფრო მეტად რალურ პერსპექტივებს ქმნის დემოკრატიის წარმატებისთვის. 1974-დან 1990 წლამდე მრავალი განვითარებადი ერი გახდა დემოკრატიული, მაგრამ ეს ტენდენცია შექცევადია.

განვითარება შესაძლოა რთული ამოცანა იყოს. განვითარებისაკენ მიმართული პროგრამების გატარებისას ერები მოტივირებულნი არიან ეკონომიკური სიძნელეებით, პოლიტიკური ქიშპობით და მაღალი მოლოდინებით, თუმცა ამ პროცესში მათ მნიშვნელოვანი ბარიერები ელობებათ წინ. მათი მოსახლეობა ხშირად სოციალურად ფრაგმენტირებულია, ინდივიდები ფსიქოლოგიურად ძლიერ დამოკიდებულნი არიან ტრადიციებზე და ხშირად ეწინააღმდეგებიან ცვლილებებს. ეკონომიკაში არსებული პრობლემა უამრავია – ვაჭრობის არახელსაყრელი პირობები, დიდი უცხოური ვალი, მოსახლეობის სწრაფი ზრდა, ტექნოლოგიების დაბალი დონე, მიწის ნაკვეთების განაწილება, მკაცრი ბუნებრივი პირობები და ა.შ. როდესაც პოლიტიკური ლიდერები ვერ ახერხებენ წარმატებით დააკმაყოფილონ განვითარების სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური მოთხოვნები (მრავალ მიზეზთა გამო), განვითარება წყდება და ერებში განხეთქილებები იწყება.

ზოგიერთი საზოგადოება განვითარების ნაცვლად დაკნინებისა და დაშლის მსხვერპლი ხდება. ამის ბოლოდროინდელი მაგალითებია სომალი, იუგოსლავია, სიერალეონე და ავღანეთი. საბჭოთა კავშირი და ბევრი სხვა ქვეყანაც გამოდგება დაშლის და დაქვეითების მაგალითად.

ჭარბგანვითარება (განუვითარებლობის საპირისპიროდ) წარმოადგენს პრობლემას, რომელიც ბევრ დასავლურ საზოგადოებას ანუხებს. თანამედროვე დისკუსიები განვითარების თემაზე უპირატესად განვითარების ქება-დიდებას წარმოადგენს, თუმცა მისი ასერიგად სასურველობა შეიძლება ეჭვქვეშ დადგეს.

საკვანძო სიწყვიმი

განვითარებადი ქვეყნები	სამოქალაქო დაუმორჩილებლობა
პირველი სამყარო	პოლიტიკური განვითარება
მეორე სამყარო	ერის მშენებლობა
მესამე სამყარო	სახელმწიფოს მშენებლობა
კოლონიალიზმი	პოლიტიკური შეღწევა
არაძალადობრივი წინააღმდეგობა	მონაწილეობა

პატრონ-კლიენტური ბები	ურთიერთობები	მზარდი მოლოდინების რეკოლუცია
დემოკრატიის კორელატები		მოზაიკური საზოგადოებები
„გლასტნოსტ“-ის მოდელი	პირველადობის	ტრადიციული საზოგადოებები
„პერესტროიკ“-ის მოდელი	პირველადობის	ასკრიპტიული საზოგადოებები
		მწვანე რეკოლუცია
		ეთნიკური წმენდა
		დეიტონის შეთანხმებები

კითხუმი გამეძამისათვის

---

1. რა არის ე. წ. მესამე სამყაროს ძირითადი მახასიათებლები? როგორ უკავშირდება ეს მახასიათებლები განვითარების პროცესს?
2. დაასახელეთ დემოკრატიის კორელატები. ახსენით, რამდენად მართებულია ანა-ლიზის ამგვარი მიმართულება.
3. რა არის მოდერნიზაციის მიზნები? რა უშლის ხელს მას?
4. მივყავართ თუ არა განვითარებას ყოველთვის დემოკრატიისკენ? თუ პირიქით? მოიტანეთ მაგალითები.
5. რა დაბრკოლებები ელოდება განვითარებას? თუ განვითარება ასე ძნელია, რატომ ესწრაფვიან მას?
6. როგორ უკავშირდება ერთმანეთს განვითარება და დაკნინება? ჩერდებიან თუ არა სახელმწიფოები და საზოგადოებები ოდესმე ერთ ადგილზე? ახსენით.
7. დაასახელეთ ოთხი დისფუნქციური სახელმწიფო და ერთ-ერთი მათგანის მაგალითზე აღწერეთ დისფუნქციური სახელმწიფოს ბუნება.

მონიშვნები

---

1. ეს მონაცემები ჭეშმარიტია კლასიფიკაციის თითქმის ყველა სისტემის მიხედვით, თუმცა ჩინეთის განვითარებად ქვეყნად ჩათვლა/არჩათვლა მნიშვნელოვნად იმოქმედებს ზუსტ მაჩვენებლებზე. ჩვენს ცხრილში ჩინეთი განვითარებად ქვეყნად არის მიჩნეული.
2. *John Allen, Student Atlas of World Politics (Guilford, Conn.: Dushkin, 1994), 16.* ტაილანდს მაშინ სიამი ეწოდებოდა, ირანს კი სპარსეთი.
3. იქვე, 17. თუმცა, თანამედროვე პოლიტიკის, განსაკუთრებით კი ყოფილი იუგოსლავიის, ცვალებადობის გამო ეს მაჩვენებელი ძალზე არამყარია.
4. როგორც აღნიშნავს *Robert Clark, Power and Politics in the Third World, 4th ed. (New York: Macmillan, 1991), 26.*
5. იხ. *Jared Diamond, Guns, Germs, and Steel: The Fate of Human Societies: (New York: Norton, 1997).*
6. ამ საკითხებს საზოგადოდ ესმება ხაზი ლიტერატურაში. იხ. *James A. Bill da*

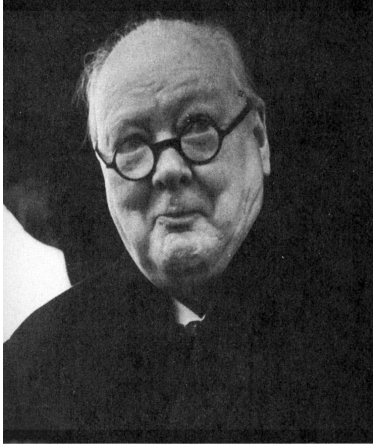
Robert L. Hardgrave, Jr, *Comparative Politics: The Quest for Theory* (Webster-ville, Ohio: Merrill, 1973), 70-71.

7. მაგალითისათვის იხ. Seymour Lipset, *Political man: The Social bases of Democracy* (Garden City, N.Y. Doubleday, 1983); Tatu Vanhanen, *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980-1988* (Bristol, Pa: Taylor & Francis, 1990); და Samuel P. Huntington, "Will More countries Become Democratic?" *Political Science Quarterly* 99 (1984): 193-218. ასევე საინტერესოა Thomas Scanton, "Democracy's Fragile Flower Spreads Its Roots", *Time*, July 13, 1987.10-11. ამგვარ კორელატებზე დაფუძნებულ, დემოკრატიის ოპტიმისტურ ხედვას გვთავაზობს Carl Garsman, "Democracy as the Wave of the Future: World Revolution", *Current*, (May 1989): 18-23. ასევე იხ. Morton Kondracke, "Freedom Bummer", *New Republic*, November 26, 1990, 21-24.
8. Gershman "Democracy as the Wave of the Future", 23.
9. Vanhanen, *Process of Democratization*, 51-65.
10. იხ. Kondracke, "Freedom Bummer," 23
11. Samuel Hantington „How Countries Democratize“, *Political Science Quarterly* 106, (1991-1992): 579.
12. მაგალითისათვის იხ. Robert M. Press "Africa's Struggle for Democracy", *Christian Science Monitor*, March 21, 1991, 7; და Kennet B. Noble, "Despots Dwindle as Reform Alters Face of Africa", *New York Times*, April 13, 1991, 1.
13. როგორც აღნიშნავს Thomas R. Lansner "Out of Africa", *Wall Street Journal*, December 10, 1996. A18.
14. Huntington, "How Countries Democratize", 12.
15. ჩვეულებრივ, მესამე სამყაროს ქვეყნების მიერ. უკანასკნელი პერიოდის მნიშვნელოვანი გამოჩენის იყო 1991 წლის დასაწყისში შეერთებული შტატების წინამძღოლობით გაერთიანებული ერების ჯარებისა და ერაყს შორის ომი.
16. Jean Herskovits, "Nigeria: Power and Democracy in Africa", *Headline Series* 527 (January-February 1982): 18.
17. Vyvyan Tenorio, "Sri Lanka Process at Delicate point", *Cristian Science Monitor*, September 2, 1986,11.
18. Robert E. Gamer, *Developing Nations: A Comparative Perspective*, 2nd ed. (Dubuque, Iowa: William C Brown, 1982), 312-314.
19. Samuel Huntington, "Political Development and Political Decay," *Worlds Politics* 17 (April 1965): 386-430.
20. Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1968), 35.
21. Robert G. Wesson, *Communism and Communist Systems* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1978), 172-173.
22. მაგალითისათვის იხ. Bill and Hardgrave, *Comparative Politics*, 58-59.
23. Jean-Jacques Rousseau, "The First Discourse," ნიგნძი *The First and Second Discourses*, რედ. Roger D. Masters (New York: St. Martin's Press, 1964), 39.

ნ ა წ ი ლ ი III

პოლიტიკის სამოქალაქო განზომილება

თავი IX

პელიციუტი სმციალიზაცია:
მცაქაქის რამცაქლიმცა

თავი X

პელიციუტი მცნაწილუცმა:
გაქუნის საცასქი

თავი XI პელიციუტი

ლიცქცმა: ძალაქუქუმის
მცაქაქსაქცმა

თავი XII საზმგაქცმცნიქი

ქუთილცქუმის ზლქმლზქ:
იქლლცქიქი და იზმქი

თავი XIII საჯანმ პელიცი-

ქის პმმლქიქი:
პმინცქიქი, პმიმცი-
ცქქიქი და პმაცქიქა

თავი IX

პოლიტიკური სოციალიზაცია

მძღვალაძის ჩამდყალიმქმბ

კარგი მოქალაქე და კარგი პიროვნება

- საპირისპირო განმარტებები
- კლასიკური ხედვა

პოლიტიკური სოციალიზაცია

- ოჯახი
- თანატოლები
- მასმედია
- კანონი
- ძირითადი პოლიტიკური ღირე-

ბულებები: როგორ ვიპოვოთ ოქროს შუალედი?

პოლიტიკური სოციალიზაციის მარცხი

1932 წელია. საბჭოთა კავშირი საკვების საშინელ ნაკლებობას განიცდის, მილიონობით ადამიანი შიმშილობს. იოსებ სტალინმა, კომუნისტური პარტიის ლიდერმა და საბჭოთა ხელისუფლების თავკაცმა, წამოიწყო საბჭოთა სოფლის მეურნეობის ძირფესვიანი რეორგანიზაცია, რაც მინათმფლობელთა მთელი სოციალური კლასის (კულაკების) მოსპობასა და მთლიანი მიწების კოლექტივიზაციას გულისხმობდა – ამიერიდან მიწის ყოველი ნაკვეთი და მასზე მონეული პროდუქტი სახელმწიფოს ეკუთვნის. იმისათვის, რომ არ მომხდარიყო ან უკვე სახელმწიფოს მფლობელობაში არსებული ქონების ქურდობა, საბჭოთა ხელისუფლებამ შემოიღო კანონი, რომლითაც თითოეულ გლეხს აეკრძალა პირადი მოხმარებისათვის მარცვლეულის ნებისმიერი რაოდენობის მითვისება. ამ კანონის გავლენით, პატარა ბიჭმა მამამისი მარცვლეულის დამალვისათვის ხელისუფლების წარმომადგენლებთან დაასმინა. მამა სახელმწიფო ქონების ქურდობის გამო დახვრიტეს. ამის შემდეგ დიდი დრო არ გასულა და გლეხების ჯგუფმა, რომელსაც ამ ბიჭის საქციელით განრისხებული ბიძა წინამძღოლობდა, იგი სიცოცხლეს გამოასალმა. ხელისუფლებამ, რომელიც შემთხვევას სრულიად განსხვავებული კუთხით განიხილავდა, ბიჭი ტანჯულ გმირად შეარაცხა.

პარტი მოქალაქე და პარტი პიროვნება

სტალინი ამ პატარა ბიჭს სამაგალითო მოქალაქედ, გმირად მიიჩნევდა. ის ფაქტი, რომ საკუთარი მამის დამსმენი ბავშვი შეიძლება კარგ მოქალაქედ ჩათვლილიყო, მიუთითებს განსხვავებაზე რომელიც პირველად არისტოტელემ აღნიშნა: კარგ მოქალაქეს განსაზღვრავს კანონები, რეჟიმები და წესები, მაგრამ კარგი პიროვნების ზნეობრივი სახე (და უნივერსალური თვისებები) მყარია და ნებისმიერი პოლიტიკური რეჟიმის მოთხოვნებზე მაღლა დგას.¹ ამრიგად, კარგი *მოქალაქეობა* გულისხმობს სახელმწიფოში და საზოგადოებაში არსებული წესების, ნორმებისა და მოლოდინის თანახმად მოქცევას. მაგრამ კარგი მოქალაქეობის არსებული კრიტერიუმები, შესაძლოა, ძლიერ განსხვავდებოდეს (და ეს ასეცაა) სხვადასხვა ერში. 1930-იანი წლების საბჭოთა რუსეთში კარგი მოქალაქე იყო ის, ვინც, უპირველეს ყოვლისა, კომუნისტური პარტიის ერთგული იყო. კარგი მოქალაქეობის საზომი ტოტალიტარულ სახელმწიფოში ასეთია: კარგი მოქალაქე მზად უნდა იყოს პოლიტიკური ხელისუფლების ნებას (ბრძანებას) დაუქვემდებაროს ყოველგვარი პირადი შეხედულებები და ოჯახის ერთგულებაც კი, და მიჰყვეს დიქტატორის ნება-სურვილს, საითაც არ უნდა იყოს იგი მიმართული. კონსტიტუციურ დემოკრატიებში არსებული მოქალაქეობის სტანდარტები მკვეთრად განსხვავებულია: ნახალისებული და დაცულია პიროვნების სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებები, დაემორჩილონ საკუთარ სინდისს და გამოხატონ თავისი მოსაზრებები.

მაშინ, როდესაც აბსტრაქტული კარგი მოქალაქისადმი არსებული მოთხოვნები (რომლებსაც ყოველთვის სახელმწიფო განსაზღვრავს) უპირისპირდება რეალური ადამიანების (მოქალაქეების, როგორც კეთილი და თანამგრძობი ადამიანების) ზნეობრივ ორიენტირებს და სადაც სახელმწიფო ცდილობს მოსპოს განსხვავება ამ ორს შორის, წარმოიშობა სერიოზული თეორიული და პრაქტიკული სახის პრობლემები. როდის წყვეტს ადამიანი ნამდვილ მოქალაქედ ყოფნას და იქცევა უბრალო, რიგით სუბიექტად, შეიძლება მონადაც კი? ადამიანი სახელმწიფოს ემორჩილება თუ საკუთარი სინდისის კარნახს?

ისტორიის განმავლობაში სხვადასხვა ზნეობრივი მრწამსის ადამიანები იჩემებდნენ საზოგადოების კარგ მოქალაქეობას. მოქალაქის ზნეობრივ სახეს და მმართველობის სხვადასხვა ფორმას შორის არსებული ურთიერთკავშირი ხაზს უსვამს (აძლიერებს) არისტოტელეს მოსაზრებას, რომ პოლიტიკური სისტემის ჭეშმარიტი საზომი ის მოქალაქეა, რომელსაც იგი აყალიბებს. ამ შეხედულების თანახმად, კარგი სახელმწიფო ისაა, რომლის სანიმუშო მოქალაქე კარგი პიროვნებაცაა; ცუდია სახელმწიფო, რომლის სანიმუშო მოქალაქე ისე ემორჩილება ბრძანებას, რომ თავს არ ინუხებს კეთილისა და ბოროტის შესახებ კითხვებზე პასუხით. რაოდენ მარტივიც არ უნდა იყოს ამგვარი ფორმულირება, იგი მნიშვნელოვან მოსაზრებას გვთავაზობს მმართველობასა და მოქალაქეს შორის ურთიერთობაზე და მაგალითად, იმაზეც მიუთითებს, რომ სამოქალაქო სათნოება (საზოგადოებრივი ზნეობა) განუყოფელია ინდივიდუალური კეთილსინდისიერებისაგან (პირადი მორალური პრინციპებისაგან).

საპიტიისპიტიტ განმაცტტმტი

გასაკვირი არაა, რომ სხვადასხვა პოლიტიკურ სისტემაში მოქალაქეობის განსხვავებული დეფინიციაა მიღებული. ბევრ ავტორიტარულ სახელმწიფოში ადამიანების მოქალაქეებად კვალიფიცირება მხოლოდ ამ სიტყვის ძალიან ვიწრო გაგებით შეიძლება, ანუ ისინი ცხოვრობენ რომელიღაც კონკრეტული სახელმწიფოს ტერიტორიაზე და მის კანონებს ემორჩილებიან. ასეთი სახელმწიფოს და მოქალაქის ურთიერთობა ცალმხრივი მოძრაობის ქუჩას ჰგავს: როგორც რიგითი მოქალაქეები, ისინი არ მონაწილეობენ იმის გადაწყვეტაში, ვინ და როგორ მართავს (მაშინაც კი, როდესაც ისინი არჩევენებში მონაწილეობენ). ზოგადად, თუკი ისინი სისტემის მიმართ დამთმობნი არიან, მთავრობა მათ არ ანუხებს.

განსხვავებით ამისაგან, ტოტალიტარულ სახელმწიფოებში, რომლებშიც ხელისუფლება ცდილობს შეცვალოს საზოგადოება და ახალი ტიპის მოქალაქე ჩამოაყალიბოს, ადამიანები იძულებული არიან ჩაერთონ პოლიტიკურ სისტემაში. თუმცა, მოქალაქის პოზიციიდან მსგავს მონაწილეობას აზრი არა აქვს, რადგან ეს არ არის ნებაყოფლობითი და გულისხმობს ვალდებულებებს შესაბამისი უფლებების გარეშე. კარგი მოქალაქეობის განმსაზღვრელია ერთგულება და ფანატიზმი, რამაც შეიძლება აიძულოს ისინი მათთვის მორალურად მიუღებელი ბრძანებებიც კი შეასრულონ.

დემოკრატიულ საზოგადოებებში, ადამიანები მოქალაქეობას სულ სხვაგვარად განმარტავენ. დანყებით სკოლაში კარგ მოქალაქედ ითვლება ის მოწაფე, რომელიც კარგ მაგალითს იძლევა, პატივს სცემს სხვებს, წესიერად იქცევა და დავალებებს დროზე ასრულებს. მოზრდილები კარგ მოქალაქეებად ითვლებიან, თუკი სერიოზულად ეკიდებიან მოქალაქეობრივ ვალდებულებებს, იცავენ კანონებს, იხდიან გადასახადებს და რეგულარულად მონაწილეობენ არჩევენებში. დემოკრატიულ სახელმწიფოში კარგი მოქალაქეობის დეფინიცია კანონებშია მოცემული, კანონებს კი კანონმდებლები წერენ, რომელთაც ხალხი ირჩევს – სხვა სიტყვებით, ჭეშმარიტი რესპუბლიკა შლის, სპობს (ან ამცირებს მაინც) დაძაბულობას მოქალაქეობასა და სინდისს შორის.

ბევრი ადამიანი, ლიბერტარიანელების ჩათვლით, ამტკიცებს, რომ მოქალაქეობის არსი ინდივიდუალურ უფლებებსა და პირად თავისუფლებაშია. ამერიკის შეერთებულ შტატებში მოქალაქეობისადმი ფორმალური მოთხოვნები მინიმ-

ალურია, მოქალაქეობის უპარატესობები კი ისეთი, რომ მსოფლიოში ნებისმიერ ადამიანს შეეშურდება (ამიტომაც, აშშ-ში იმიგრანტების უწყვეტი ნაკადია აშშ-დან სხვა ქვეყნებში მოქალაქეთა მცირე გადინების ფონზე). მეთოთხმეტე შესწორების თანახმად, „ყველა პირი, რომელიც დაბადებული ან ნატურალიზებულია ამერიკის შეერთებულ შტატებში და მის იურისდიქციაში იმყოფება, არის მოქალაქე ამერიკის შეერთებული შტატებისა და იმ შტატისა, რომელშიც ცხოვრობს“. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვეყანაში მოქალაქეობა განსაზღვრულია/განმარტებულია კონსტიტუციით.

ასევე აღსანიშნავია, რომ ამერიკის შეერთებული შტატების მოქალაქეები მოქალაქეობის არმქონეთაგან იმის მიხედვით კი არ არიან გამორჩეული, რას აკეთებენ ან ადრე რა აქვთ გაკეთებული, არამედ, უბრალოდ, დაბადების ადგილის მიხედვით. ამის საფუძველი კი ისაა, რომ თუ ერთხელ გახდი მოქალაქე, სულ იქნები მოქალაქე, თუკი რაიმე განსაკუთრებული დანაშაული არ ჩაიდინე (როგორიცაა ლალატი) ან ნებაყოფლობით არ თქვი უარი მოქალაქეობაზე. მშვიდობის დროს ამერიკის შეერთებული შტატების მოქალაქეობის მიღებაზე არსებული მოთხოვნები, როგორც წესი, საკმაოდ სუსტია.

ჯალსიუტი ხელვა

შესაძლოა მოქალაქეობის მინიმალისტური ხედვა საკმარისია იმისათვის, რომ ერთმანეთისგან განვასხვავოთ „მინაურები და „უცხოები“, მაგრამ ის არ ითვალისწინებს ერთი კონცეფციის ჭეშმარიტ არსს, რომელსაც დასავლურ ცივილიზაციაში დიდი ხნის განმავლობაში განსაკუთრებულ პატივს სცემდნენ. ძველი ბერძნებისთვის მოქალაქეობა მხოლოდ ნაწილობრივ იყო დაკავშირებული დაბადების ფაქტსა და პოლიტიკურ გეოგრაფიასთან; მოქალაქეობის უმნიშვნელოვანეს კრიტერიუმს წარმოადგენდა საზოგადოების საჯარო საქმეებში სერიოზული და უანგარო მონაწილეობა. არისტოტელეს მიაჩნდა, რომ „მოქალაქის ცნებას ყველაზე უკეთ განსაზღვრავს სასამართლოსა და სახელმწიფოს მართვაში მონაწილეობის უფლება“.² არისტოტელესდროინდელი ათენი პატარა პოლიტიკური საზოგადოება, ქალაქი-სახელმწიფო იყო, რომელშიც მოქალაქეთა პროპორციულად დიდ ნაწილს მინიჭებული ჰქონდა გადანყვეტილების მიღებაში მონაწილეობის უფლება. მოქალაქეობა იყო პატივი, რომლის საშუალებითაც სათანადო მონდომებისა და განათლების მქონე თავისუფალი ადამიანები მართავდნენ სხვა თავისუფალ ადამიანებს, თვითონ კი იმართებოდნენ მათ მიერ და ამით ემსახურებოდნენ წინსვლას, საზოგადოებრივ წესრიგსა და კეთილდღეობას.

მეთვრამეტე საუკუნის ევროპაში ბერძნული იდეალი მოდერნიზებული ფორმით ხელახლა გაცოცხლდა. მოქალაქე იქცა ტერმინად, რომლითაც ახასიათებდნენ იმათ, ვინც იბრძოდა უფლებისათვის, თხოვნით მიემართა ან ეჩივლა მთავრობისათვის. მოქალაქეებს განასხვავებდნენ მონებისაგან, რომელთაც ქონებად თვლიდნენ და მოთხოვნები და უფლებები არ შეიძლება ჰქონოდათ. მოქალაქეები განსხვავდებოდნენ ასევე ქვეშევრდომებისაგან (ვასალი), რომელთა პირველი და ყველაზე მნიშვნელოვანი ვალდებულება ხელმწიფის ერთგულება და მორჩილება იყო. გერმანელი ფილოსოფოსის იმანუელ კანტის (1724-1804წწ.) მიხედვით, მოქალაქეებს, მონებისა და ქვეშევრდომებისაგან განსხვავებით, ჰქონდათ კონსტიტუციური თავისუფლება ანუ უფლება, დამორჩილებოდნენ მხოლოდ კანონებს, რომლებზეც მათ საკუთარი

თანხმობა ჰქონდათ მიცემული. კანტი ასევე ამტკიცებდა, რომ მოქალაქეებს ჰქონდათ სამოქალაქო თანასწორობა და პოლიტიკური დამოუკიდებლობა. პირველი ათავისუფლებდა მათ იმ კანონისა თუ წესისგან, რომელიც ავალდებულებდა თავის შორის უფროსი ელიარებინათ, მეორე კი იმის აღმნიშვნელი იყო, რომ პიროვნების პოლიტიკური სტატუსი ფუნდამენტური უფლებებიდან გამომდინარეობდა და არა ვინმეს ნებიდან.³

მოქალაქეობის ცნების აშკარად განუყოფელი ნაწილი ყოველთვის იყო პიროვნული ღირსების იდეა. მოქალაქეს უნდა მოქცეოდნენ როგორც თავისუფალ და თანასწორ პიროვნებას, რომელსაც უნარი შესწევს განსაზღვროს, რა შედის მის ინტერესებში. მოქალაქეები სხვებს არ უნდა ემართათ თვითნებურად (დესპოტურად); როგორც გონიერი არსებები, ისინი იმსახურებენ პატივისცემით მოპყრობას. მოქალაქეობის ამ იდეალთან ყველაზე ახლოს რესპუბლიკური მმართველობა მივიდა. საბოლოოდ, როგორც კანტი და მეთვრამეტე საუკუნის სხვა მოაზროვნეები აღიარებდნენ, მოქალაქეობისაგან განუყოფელი თავისუფლება და ღირსება მხოლოდ რესპუბლიკური მმართველობისას განმტკიცდებოდა და ასეთი მმართველობა კი ფუნქციონირებას შეძლებდა მხოლოდ მაშინ, თუკი მისი რიგითი წევრები გაიაზრებდნენ და გასაქანს მისცემდნენ მოქალაქეობის ვალდებულებებს.

ამჟამად უკვე გაცილებით მეტი ადამიანი კანონიერად იწონებს თავს „მოქალაქეობით“ არა მარტო მსოფლიო მასშტაბით, არამედ ცალკეულ ქვეყნებშიც. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, რასობრივ უმცირესობებს, ქალებს და ქონების არმქონე პირებს მრავალი წლის განმავლობაში უხდებოდათ ბრძოლა არჩევნებში მონაწილეობის უფლებისა და საკუთარი სამოქალაქო უფლებების კანონის ფარგლებში დასაცავად. ეს პროცესი არ მიმდინარეობდა შეცდომებისა და ჩავარდნების გარეშე. გაიზარდა რა მოქალაქეთა (და საერთოდ ადამიანების) რაოდენობა, უფრო რთული გახდა ეფექტური პოლიტიკური მონაწილეობაც: გაძლიერდა ზემოქმედება მთავრობაზეც, რათა მან უზრუნველყოს სამოქალაქო განათლება და სოციალური გარემო, რაც იმისათვისაა აუცილებელი, რომ ყველა მოქალაქემ შეძლოს თავისი უფლებების სათანადოდ დაცვა. ძველ ათენში, ქალაქის შედარებით მცირე ზომისა და მოქალაქეთა მცირე რაოდენობის გამო (მონები და ქალები მოქალაქეებად არ ითვლებოდნენ), ნებისმიერ მოქალაქეს შეეძლო დაეკავებინა სახელმწიფო თანამდებობა და აქტიური მონაწილეობა მიეღო კანონებისა და პოლიტიკის ჩამოყალიბებაში. მზარდ ერებში, მილიონობით მოქალაქით, სადაც თითქმის ყველა სრულწლოვანს მოქალაქის სტატუსი აქვს, შინაარსიანი და ეფექტიანი მონაწილეობა ხშირად მიუწვდომელ იდეალად რჩება.

პოლიტიკური სოციალიზაცია

მიუხედავად იმისა, რომ მოქალაქეობის ზუსტ განმარტებაზე შეიძლება ვიკამათოთ, ზოგადად ყველა აღიარებს: კარგ მოქალაქედ კი არ იზადებიან, არამედ ყალიბდებიან. ბავშვები ხდებიან პასუხისმგებლობით აღჭურვილი მოქალაქეები სხვადასხვა გავლენისა და ინსტიტუტის ურთიერთქმედების შედეგად; ესაა ოჯახი, რელიგია, სკოლა, თანატოლები, მასმედია და კანონი, რომლებიც უყალიბებენ მოქალაქის ვალდებულებისა და საკუთარი თავის რწმენის შეგრძნებას. სოციალიზაცია ეწოდება პრო-

ცესს, რომლითაც ადამიანი იძულებული ხდება იფიქროს და იმოქმედოს საზოგადოებრივად მისაღები ფორმით.

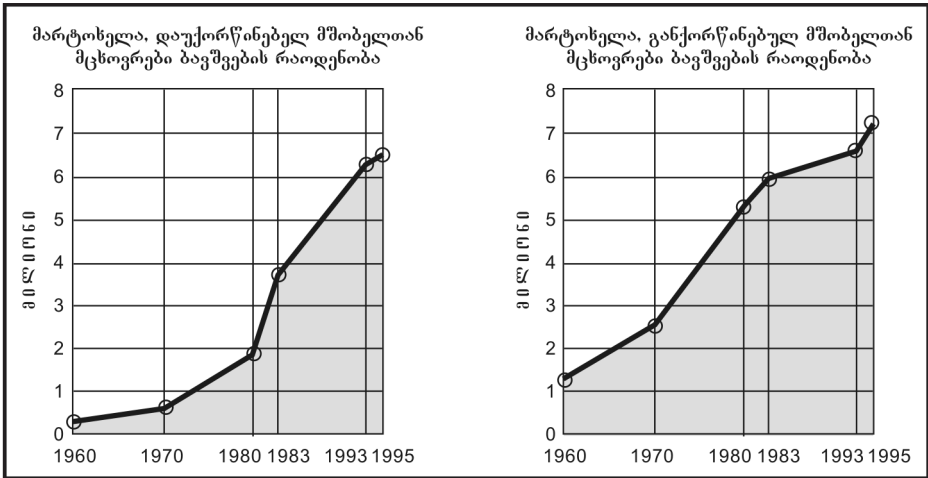
პოლიტიკური სოციალიზაცია არის პროცესი, რომელშიც მოქალაქეს უყალიბდება ღირებულებები, შეხედულებები და აზრები, რომელთა საშუალებითაც მათ შეუძლიათ პოლიტიკურ სისტემას დაეხმარონ.⁴ ყოველი თვითკმარი საზოგადოება მოქალაქეებს ჩაუნერგავს გარკვეულ ძირითად ღირებულებებს. ეჭვგარეშეა, ნებისმიერი სახელმწიფოსათვის აუცილებელი საშენი მასალა (აგური) საერთო შეხედულებებია. ისეთი შეუდრეკელი ინდივიდუალისტიკ კი, როგორც ინგლისელი ფილოსოფოსი ჯონ სტიუარტ მილი იყო (1806-1873წწ.), აცნობიერებდა, რომ ლოიალობის და ერთგულების მოქალაქეობრივი გრძნობა „შეიძლება სხვადასხვა ობიექტს შეეხებოდეს და მმართველობის რომელიმე ერთ ფორმაზე არ იყოს მიჯაჭვული; მაგრამ დემოკრატისა თუ მონარქიაში მისი არსი ყოველთვის ისაა, რომ სახელმწიფოს კონსტიტუციაში არის რაღაც განსაზღვრული, სამუდამო, რაც ეჭვს არ იწვევს, რასაც საყოველთაო შეთანხმების საფუძველზე, აქვს უფლება იყოს იქ, სადაც არის და რაც არ უნდა შეიცვალოს, იყოს დაცული და ხელუხლებელი“.⁵

აქედან გამომდინარე, ვერც ერთი ხელისუფლება, რა ლეგიტიმურიც არ უნდა იყოს იგი, ვერ მისცემს თავს უფლებას უგულებელყოს მოქალაქეთა მიერ პოლიტიკური შეხედულებების ჩამოყალიბების გზა. ეს პროცესი ოჯახში იწყება.

ოჯახი

ოჯახი ახდენს პირველად და ყველაზე მნიშვნელოვან გავლენას პიროვნული (ინდივიდუალური) ღირებულებების ფორმირებაზე. სხვადასხვა პოლიტიკური რეჟიმი სხვადასხვაგვარად განიხილავს ოჯახს. ზოგიერთი მთავრობა მხარში უდგას და მფარველობს ოჯახს; სხვა რეჟიმები გულგრილი არიან მის მიმართ; ზოგიერთი ცდილობს მას ნიადაგი გამოაცალოს, რადგანაც ოჯახური კავშირებიდან გამომდინარე სიყვარულსა და ერთგულებას სახელმწიფოსათვის ძირგამომთხრელად მიიჩნევს. მიუხედავად ამ განსხვავებული დამოკიდებულებებისა, ყველა მთავრობა აღიარებს ოჯახის მნიშვნელობას სოციალიზაციის პროცესში.

იმ ერებმაც კი, რომლებიც ღიად აღიარებენ ტრადიციულ ოჯახურ ღირებულებებს, შეიძლება ვერ მოახერხონ საზოგადოებაში მისი წარმატების უზრუნველყოფა. მაგალითად, ამერიკის შეერთებულ შტატებში 1960-იანი წლების შემდეგ მარტოხელა მშობლებთან მცხოვრები ბავშვების რიცხვი, განქორწინებებისა და მარტოხელა ქალებს შორის შობადობის ზრდის შედეგად, საგრძნობლად გაიზარდა (იხ. სქემა 9-1). თუ 1970 წელს ახალშობილთა დაახლოებით 12 პროცენტი მოდიოდა მარტოხელა ქალებზე, 1996 წლისათვის იგი 33%-ს მიუახლოვდა. ზოგიერთ შემთხვევაში ბავშვის მამისაგან მიტოვებული დედა იძულებულია მარტო იტვირთოს ბავშვის მოვლისა და ოჯახის პატრონობის მძიმე ტვირთი. ორსულობა თინეიჯერებში (მოზარდებში), სიღარიბე და განათლების დაბალი დონე პირდაპირ კავშირშია ამგვარ დანაწევრებულ ოჯახებთან. პრობლემის გამო იზრდება სოციალური უზრუნველყოფის ხარჯები, მაგალითად „გაჭირვებული ოჯახების დროებითი დახმარების“ და საკვებზე ტალონების პროგრამების მეშვეობით.

სქემა 9-1. მარტოხელა ოჯახებში მცხოვრები ამერიკელი ბავშვები, 1960-95წწ წყარო: "Keeping Track", New York Times, 20 ივლისი, 1994, A7.

მომავალში მოსალოდნელია პრობლემით გამოწვეული ეკონომიკური და სოციალური ხარჯების საგრძნობი ზრდა. როგორც კვლევები ადასტურებს, მარტოხელა მშობლის მიერ გაზრდილ ბავშვებს სკოლიდან გარიცხვის, კრიმინალთა და ნარკოტიკების მომხმარებელთა წრეში მოხვედრის, არა თავისი სპეციალობით მუშაობის და სიღარიბეში დარჩენის, მოზრდილობაში კი უიღბლო პირადი კავშირების და უიღბლო ოჯახების შექმნის უფრო რეალური რისკი ემუქრებათ, ვიდრე ორივე მშობელთან აღზრდილ ბავშვებს.⁶ რა თქმა უნდა, ხშირად ერთმშობლიანი ოჯახებიც წარმატებული არიან ხოლმე და მათი აღზრდილი ბავშვებიც მშვენივრად უღებენ ალღოს ცხოვრებას. იმ შემთხვევაში, თუკი ერთ-ერთი მშობელი ბავშვზე ნეგატიურ ფიზიკურ ან ემოციურ გავლენას ახდენს, ბავშვისთვის შეიძლება უკეთესიც იყოს ცალკე იმ მშობელთან ცხოვრება, რომელიც ასეთ ზემოქმედებას არ მიმართავს.

ბავშვი თავდაპირველ სოციალიზაციას საკუთარ სახლში, ოჯახში გადის და იღებს რა თავისი ყოველდღიური ქცევისთვის ჯილდოს ან სასჯელს, სწავლობს, რა არის დაშვებული და რა არა. ამგვარად, ბავშვი ერკვევა, რა ვალდებულებები აქვს ოჯახის და სხვების მიმართ. ნელ-ნელა ის ხდება ოჯახის მოქალაქე (წევრი), როგორც წესი, მკაფიოდ განსაზღვრული მოვალეობებით, ნაწილობრივ, უფლებებითა და პრივილეგიებით. განსაკუთრებულად ესმევა ხაზი მნიშვნელოვან მორალურ წესებს მაშინაც კი, თუ ბავშვს არ განუმარტავენ ამ წესების მიზეზებს („გითხარი და გააკეთე“). ნდობა, თანამშრომლობა, თავისი თავის პატივისცემა, სხვების პატივისცემა და თანაგრძნობა ფესვგადგმულია ოჯახურ ურთიერთობებში, მათ ეფუძნება პიროვნების ქცევითი და ზნეობრივი განვითარება.⁷

ოჯახი ასევე გვეხმარება გავარკვიოთ, სად მიგვიყვანს საბოლოოდ ბავშვების პოლიტიკური სოციალიზაცია და რამდენად წარმატებული იქნება იგი. პარტიული ორიენტაცია და კუთვნილებაც კი ხშირად ოჯახიდან მოდის, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ორივე მშობელი ერთი პარტიის წევრია. ამას გარდა, ოჯახი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს რწმენაზე (რელიგიურ შეხედულებებზე), რაც მჭიდროდაა დაკავშირებული როგორც პარტიულ კუთვნილებასთან, ასევე კონკრეტულ პოლიტიკურ

შეხედულებებთან (ფუნდამენტალისტი პროტესტანტი, როგორც ნესი, აბორტის წინააღმდეგი არიან; ებრაელები ისრაელს უჭერენ მხარს და ა. შ.).⁸ შეერთებულ შტატებში, იმ ბავშვების დაახლოებით 70 პროცენტი, რომელთა ორივე მშობელიც ერთ პარტიას უჭერს მხარს, თვითონაც იმავე პარტიას ანიჭებს უპირატესობას.⁹ თუმცა, როგორც კვლევებმა აჩვენა, როდესაც საქმე მიდის უფრო აბსტრაქტულ პოლიტიკურ საკითხებამდე, მშობლების გავლენა საკმაოდ შეზღუდული ხდება.¹⁰ დაბოლოს, იმ ფაქტს, რომ უკვე ზრდასრულები, ხშირად არ ვეთანხმებით ჩვენი მშობლების შეხედულებებს პოლიტიკაზე (სხვა რაღაცებთან ერთად), მიანერენ ხოლმე „თაობათა შორის“ განსხვავებას.

სოციალური კლასი და უმცირესობის სტატუსი. რამდენიმე კვლევამ აჩვენა, რომ პოლიტიკური სოციალიზაციის სტრუქტურა (მოდელი) მშობელთა სხვადასხვა სოციალურ კლასში უმნიშვნელოდ განსხვავდება.¹¹ საშუალო და მაღალი ფენის ბავშვების პოლიტიკაში აქტიური ჩაბმის ალბათობა უფრო მაღალია, რადგან ითვლება, რომ პოლიტიკით ოჯახის დაინტერესება სოციალურ სტატუსთან ერთად იზრდება. დაბალი ფენების ოჯახებიდან გამოსული ბავშვებს პოლიტიკაზე ნაკლები ინფორმაცია აქვთ და უფრო იშვიათადაც მონაწილეობენ პოლიტიკურ ღონისძიებებში.¹²

ოჯახის ფარგლებში, უმცირესობის სტატუსმა შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს პოლიტიკური სოციალიზაციის პროცესში. მაგალითად, ზოგიერთმა მკვლევარმა დაადგინა, რომ ამერიკის შეერთებული შტატებში აფრო-ამერიკელი ბავშვები უფრო ნაკლებად ენდობიან მთავრობას, ვიდრე მათი თეთრკანიანი თანატოლები. ეს ბავშვები ასევე ნაკლებად არიან დარწმუნებული მთავრობაზე გავლენის მოხდენის საკუთარ შესაძლებლობებში.¹³ გასაკვირი არაა, რომ ამდაგვარივე დამოკიდებულება პოლიტიკურ შეხედულებათა მიმართაც; ამგვარად, შავკანიანი ამერიკელები (აღიარებენ რა კლასებს შორის არსებულ განსხვავებებს მუდმივ, უცვლელ მოცემულობად), ეკონომიკური და საგარეო პოლიტიკის უმრავლეს საკითხთან მიმართებაში (თუმცა, ეს განწყობა ყველა პოლიტიკურ საკითხზე როდი ვცვლდება, რისი მაგალითიცაა დანაშაულის მიმართ დამოკიდებულება) უფრო პოლიტიკურად ლიბერალურ განწყობებს ამჟღავნებენ, ვიდრე თეთრკანიანი ამერიკელები. ამის მსგავსად, აზიური წარმოშობის ამერიკელები, ხელისუფლების და ტრადიციული ოჯახის სტრუქტურისადმი მათთვის დამახასიათებელი პატივისცემიდან გამომდინარე, თეთრკანიან ეთნიკურ ჯგუფებთან უფრო ახლოს დგანან, ვიდრე შავკანიანთა ჯგუფებთან, განსაკუთრებით საყოფაცხოვრებო საკითხებში. ესპანურენოვან ამერიკელებს შეიძლება შავკანიან და თეთრკანიან ამერიკელებს შორის მივაკუთვნოთ ადგილი, თუმცა ოჯახური სოციალიზაციის და პოლიტიკური შეხედულებების გადაცემის ეფექტმა გავლენა იქონია კუბელ ამერიკელებზე, რომლებიც, როგორც ცალკე ჯგუფი, უფრო მტკიცე კონსერვატორებად ჩამოყალიბდნენ (განსაკუთრებით საგარეო პოლიტიკის საკითხებში), ვიდრე სხვა ესპანურენოვანი ამერიკელები, მექსიკელებისა და პუერტორიკოელების ჩათვლით. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისაა, რომ როდესაც რევოლუციის დროს კუბელების ნაწილი ამერიკის შეერთებულ შტატებში გაიქცა, კუბის ლიდერმა ფიდელ კასტრომ მათ ქონება ჩამოართვა და კუბაში დარჩენილ მათი ოჯახის წევრებს დევნა დაუწყო.

გენდერი და პოლიტიკა. ამერიკულ პოლიტიკაში მამაკაცებსა და ქალებს ხანდახან მმართველობის და პოლიტიკის განსხვავებული ხედვა აქვთ; კლასებსა და რასებს

შორის განსხვავების მსგავსად, სქესთა შორის არსებული განსხვავებაც შეიძლება პოლიტიკური ქცევის და შეხედულებების მნიშვნელოვანი დამოუკიდებელი კორელატები იყოს. როგორც ჩანს, ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ზოგიერთ პოლიტიკურ საკითხთან მიმართებაში შეგვიძლია ვისაუბროთ ერთგვარ **გენდერულ განსვლაზე**, ანუ იმ განსხვავებებზე, რასაც ფიქრობენ და მხარს უჭერენ მთლიანობაში მამაკაცები და ქალები. მაგალითად, 1996 წლის საყოველთაო არჩევნებში ქალების 54 პროცენტმა ხმა მისცა დემოკრატ ბილ კლინტონს, ხოლო 37 პროცენტმა – კონსერვატორ ბობ დოულს; სრულიად განსხვავებული მაჩვენებლები ჰქონდათ მამაკაცებს, რომელთა ხმები თითქმის თანაბრად გაიყო კლინტონსა და დოულს შორის (თითოეულმა 44 პროცენტი მიიღო). იმავე არჩევნებში, ქვეყნის მასშტაბით, წარმომადგენელთა პალატის არჩევნებში ქალების 55 პროცენტმა ხმა დემოკრატებს მისცა, ხოლო მამაკაცების 54 პროცენტმა – რესპუბლიკელებს.

როგორ შეიძლება აიხსნას ეს ფენომენი? ზოგიერთი მკვლევარი სქესთა შორის არსებულ განსხვავებას ოჯახში განცდილ ადრინდელ გამოცდილებასა და მოლოდინებს უკავშირებს; სხვები ამტკიცებენ, რომ არსებობს თანდაყოლილი განსხვავებები კაცებისა და ქალების ზნეობრივი და პოლიტიკური შეგნების ჩამოყალიბების პროცესის მიმდინარეობაში. ერთი თეორიის მიხედვით, სოციალიზაციის და ბიოლოგიის გარკვეული კომბინაციის შედეგად, ქალს, როგორც დედას და ბავშვის ძირითად მომვლელს, უვითარდება მორალური და პოლიტიკური ხედვა, რომელშიც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება თანაგრძნობასა და ადამიანის სიცოცხლის დაცვას.¹⁴ სხვა, ალტერნატიული თეორიის თანახმად, გენდერზე დაფუძნებული პოლიტიკური განსხვავებები საფუძველს იღებს ზოგიერთი ქალის გვიანდელ ცხოვრებისეულ გამოცდილებებში. ხმის მიცემის კანონზომიერებათა ერთმა ამასწინდელმა კვლევამ აჩვენა, რომ „გათხოვილი ქალები, განსაკუთრებით ისინი, რომელთაც არასოდეს ჰყოლიათ ბავშვი, მამაკაცების მსგავს არჩევანს აკეთებენ, მარტოხელა და გაშორებული ქალები კი ლამის მემარცხენე ფრთის პროლეტარიატს წარმოადგენენ“.¹⁵

როგორც უნდა იყოს განსხვავებების წყარო, ისინი არ წარმოიქმნება მხოლოდ სქესთან დაკავშირებული საკითხებიდან – მაგალითად, საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვებმა ვერ გამოავლინა ვერავითარი განსხვავება სამოქალაქო თავისუფლებების ან თანასწორუფლებიანობის სხვა საკითხების შესახებ მამაკაცებისა და ქალების დამოკიდებულებაში. როგორც ჩანს, სქესთა შორის ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური განსხვავება უკავშირდება მთავრობის მიერ ძალის გამოყენების საკითხს. ზოგადად, ქალები ნაკლებად არიან განწყობილი ომის მხარდასაჭერად, უფრო ეწინააღმდეგებიან სიკვდილით დასჯას და იხრებიან ირალზე კონტროლის გამკაცრებისაკენ. ასევე, ქალები უფრო მეტად ემხრობიან ოჯახების, ღარიბთა და ხელმოკლეთა დასახმარებლად გამიზნული სოციალური უზრუნველყოფის პროგრამებს. ამ განსხვავებათა მეშვეობით, შესაძლებელი ხდება ავსხნათ, რატომ დაეხმარა სქესთა შორის არსებული სხვადასხვაობა უკანასკნელ წლებში დემოკრატებს აშშ-ში.

რელიგია. ეკლესიაც და სახელმწიფოც შეიძლება საკუთარ თავს მორალური ავტორიტეტის ჭეშმარიტ წყაროდ წარმოადგენდეს, რის გამოც რელიგიას სოციალიზაციის პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ისევე როგორც რელიგიას შეუძლია მოახდინოს გავლენა ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ახალგაზრდის

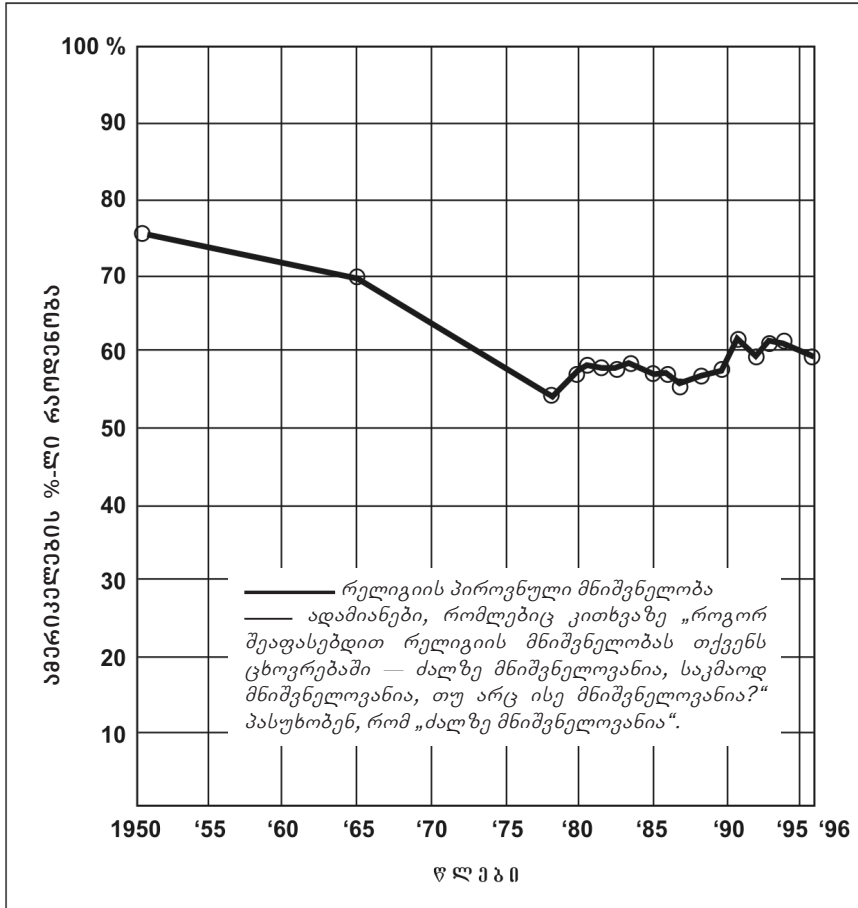
პოლიტიკურ შეხედულებებზე, ასევე პოლიტიკას შეუძლია გადამწყვეტი როლი შეასრულოს ოჯახში რელიგიის ფაქტორის დამკვიდრებაში და განსაზღვროს ის ადგილი, რომელსაც რელიგია საბოლოოდ პოლიტიკურ ნებსრებში დაიკავებს.

ხანდახან რელიგია არსებულ ჩვეულებებს ლეგიტიმურობას ანიჭებს და გარდამავალ პერიოდში მყოფ საზოგადოებას სტაბილურობას სძენს. მაგალითად, ინდუიზმში ინდოეთში ცვალებადი პოლიტიკური ინსტიტუტებისათვის მისაღები აღმოჩნდა. ინდუიზმში, რომელიც ერთმა ექსპერტმა დაახასიათა, როგორც „მრავალი შრის მქონე რთული წარმონაქმნი, რომელიც აღიარებს მრავალი ღმერთის, მრავალი ინკარნაციის, ჭეშმარიტების მრავალი შრის არსებობას“,¹⁶ ისტორიულად, არსებული მდგომარეობის შენარჩუნებას უწყობდა ხოლმე ხელს. მაშინაც კი, როდესაც არსებული მდგომარეობა (*status quo*) უფრო დაბალ საფეხურზე მდგომის („ხელშეუხებელთა“ კასტის) სისტემატურ დისკრიმინაციას გულისხმობდა, ინდუიზმი ქადაგებდა მოთმინებასა და გამძლეობას მომავალი ცხოვრების მოლოდინში. სამყაროს სხვა მხარეებში, სხვადასხვა რელიგიურმა დოქტრინამ აგრესიულ პოლიტიკას მიმართა. მაგალითად ლიბიასა და ირანში, ისლამური ფუნდამენტალიზმის დახმარებით გაჩაღდა აგრესიული საგარეო და ომის მხარდაჭერის პოლიტიკა.

რელიგია და პოლიტიკა ხანდახან ერთმანეთს უპირისპირდება. მაგალითად, ნაციონალური მთავრობა გერმანიაში ებრაელებს და კათოლიკურ ეკლესიებს. ყოფილ საბჭოთა კავშირში, რეჟიმი ფუნქციონირების საშუალებას აძლევდა ისტორიულად დამკვიდრებულ რუსულ მართლმადიდებლურ ეკლესიას, მაგრამ ზღუდავდა და თვალყურს ადევნებდა მის საქმიანობას, ხშირად დევნიდა მორწმუნეებს.¹⁷

ამერიკის შეერთებულ შტატებში, რელიგია და პოლიტიკა ერთმანეთს რამდენიმე დონეზე აძლიერებს. მიუხედავად იმისა, რომ უმალღესი სასამართლოს განმარტებით კონსტიტუცია კრძალავს ხელისუფლების მიერ რელიგიის პირდაპირ მხარდაჭერას, კონსტიტუციის პირველი დამატება ასევე კრძალავს ხელისუფლების მიერ პიროვნების რელიგიური რწმენის თავისუფლად განხორციელებაში ხელის შეშლას. ამერიკის შეერთებულ შტატებში რელიგიის აბსოლუტური თავისუფლებაა. „ამერიკელთა 90 პროცენტზე მეტი თავს მიაკუთვნებს რომელიმე რელიგიურ მიმდინარეობას და 40 პროცენტზე მეტი კვირაობით დადის ეკლესიაში“. უფრო მეტიც, „თითქმის ყველა მაჩვენებლით ამერიკის შეერთებული შტატები შეიძლება ნებისმიერ ევროპულ სახელმწიფოზე უფრო რელიგიურ ქვეყნად ჩაითვალოს, ირლანდიისა და პოლონეთის გამოკლებით.“¹⁸ მიუხედავად იმისა, რომ დღეს რელიგია ბევრი ამერიკელის ცხოვრებაში უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვანია, ვიდრე წინათ იყო, ის მაინც რჩება მნიშვნელოვან ძალად ამერიკულ საზოგადოებაში, კულტურასა და პოლიტიკაში (იხ. სქემა 9-2).

ამერიკის შეერთებულ შტატებში კვლავაც დომინირებს იუდეურ-ქრისტიანული ტრადიცია, რომელშიც მნიშვნელოვანი მრავალფეროვნება შეინიშნება. მოსახლეობის დაახლოებით 30 პროცენტი პროტესტანტია; 20 პროცენტი – კათოლიკე; 20 პროცენტი თეთრი ევანგელისტურ-პროტესტანტული ეკლესიების მიმდევარია; 8 პროცენტი კი შავი პროტესტანტული ეკლესიისა; 3 პროცენტი იუდეველია. 2001 წლის 11 სექტემბრის ტერორისტული თავდასხმის შემდეგ საზოგადოებამ და მასმედიაშიც ყურადღება გაამახვილეს იმ ფაქტზე, რომ ამერიკის შეერთებულ შტატებში მნიშვნელოვანი მუსლიმური უმცირესობაც არის.

სქემა 9-2. ამერიკელებისათვის რელიგიის მნიშვნელობა, 1952-96წწ.

წყარო: "Influence, Relevance of Religion in Today's Society" (28-30 მარტი, 1994; Survey GO 422041), Gallup Poll Monthly, 2-4 აპრილი, 1994 და "Importance of Religion", Gallup Poll (21-24 ნოემბერი, 1996).

ზოგიერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური განსხვავება კავშირშია რელიგიურ განსხვავებებთან და შეიძლება რელიგიური დოქტრინებიდანაც კი გამომდინარეობდეს. მაგალითად, კვაკერები და მენონიტები პაციფისტები არიან, ფუნდამენტალისტის პროტესტანტები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, აბორტის წინააღმდეგ გამოდიან, ხოლო იუდეველები ისრაელის დამცველები არიან. ასევე, პროტესტანტული ეკლესიის შავკანიანი მიმდევრები პოლიტიკურად უფრო ლიბერალურად განწყობილნი არიან, ვიდრე ძირითადი მიმდინარეობის პროტესტანტულ ეკლესიათა წევრები, ეს უკანასკნელნი კი უფრო ლიბერალურად განწყობილნი, ვიდრე ევანგელისტურ-პროტესტანტული ეკლესიის მიმდევრები. უფრო ზოგადად, პოლიტიკური კონსერვატიზმის და ლიბერ-

ალიზმის შკალაზე, პროტესტანტები კათოლიკეებზე ცოტა უფრო კონსერვატორებად და იუდეველებზე გაცილებით კონსერვატორებად წარმოგვიდგებიან. იუდეველები და კათოლიკეები ისტორიულად დემოკრატიულ პარტიასთან უფრო აიგივებდნენ თავს, მაშინ როდესაც პროტესტანტები რესპუბლიკური პარტიისკენ იხრებოდნენ. თუმცა, რელიგიასა და პარტიულ კუთვნილებას შორის არსებული კორელა-ცია სულ უფრო კლებულობს.

შესაძლებელია ამერიკის შეერთებულ შტატებში რელიგიას უტილიტარული პოლიტიკური ღირებულება აქვს. ამ თვალსაზრისით, რელიგიას სარგებლობა მოაქვს საზოგადოებრივი ცხოვრებისთვის, ვინაიდან, ჯორჯ ვაშინგტონის სიტყვებით „აუცილებელი მხარდაჭერის“ აღმომჩენია წარმომადგენლობითი ხელისუფლებისათვის. ქადაგებს რა ღმერთის წინაშე ყველას თანასწორობას, რელიგია ნერგავს პიროვნულ/კერძო ზნეობრიობას, რომელიც აკეთილშობილებს საზოგადოებრივ ცხოვრებას.

ხანდახან პოლიტიკური ღირებულებები მიმართავენ რელიგიურ იდეებს (სახეებს) რათა გააერთიანონ მოქალაქეები თანამედროვეობის საერთო აღქმაში ან შთააგონონ მათ მომავლის უფრო ღირსეული ხედვა.¹⁹ მაგალითად, ცნობილმა ამერიკელმა სასულიერო პირმა და სამოქალაქო უფლებათა დამცველმა მარტინ ლუთერ კინგმა საკუთარი ოცნებით ერს იმ დღის დადგომა შთაუწერა, „როდესაც ყველა ღვთის შვილი, თეთრი და შავკანიანი, ებრაელი და ურწმუნო, პროტესტანტი და კათოლიკე, ხელიხელჩაკიდებული ერთად იმღერებდა შავკანიანთა ძველ საეკლესიო სიმღერას *Free at last! Free at last! Thank God Almighty, we are free at last!*“. კინგის ტრაგიკულმა სიკვდილმა (მკვლელობამ), ისევე როგორც ერთი საუკუნით ადრე აბრაამ ლინკოლნის მკვლელობამ, ამერიკელი ხალხი რასობრივი უთანასწორობის წინააღმდეგ საბრძოლველად დარაზმა.

ოსამა ბინ ლადენმა და ალ-ქაიდას ტერორისტულმა ქსელმა წარმოგვიდგინა რელიგიის და პოლიტიკის შერწყმის ბნელი მხარის თანამედროვე მაგალითი, როდესაც ისინი 2001 წლის შემოდგომაზე შეეცადნენ მსოფლიოს 1.3 მილიარდი მუსლიმი გაერთიანებინათ „ჯვაროსნების“ (ქრისტიანებისა და ებრაელების) წინააღმდეგ ჯიჰადში (საღვთო ომში). ეს განზრახვა ჩაიშალა, მაგრამ ის ფაქტი, რომ ბინ ლადენი შეეცადა რელიგია პოლიტიკურ იდეოლოგიად და თავისი მოძრაობის დასავლეთის (ძირითადად აშშ-ს) წინააღმდეგ მიმართული საპროპაგანდო კამპანიის საფუძვლად გამოეყენებინა, ჭკუის სასწავლებელია. ეს კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს, რომ რელიგია შეიძლება ყველაზე კეთილშობილი ან ყველაზე ბოროტი მიზნების სამსახურში აღმოჩნდეს.

სკოლა. სკოლა *სამოქალაქო განათლებაში*, ანუ ახალგაზრდებში საზოგადოების ფუნდამენტურ ღირებულებათა და შეხედულებათა ჩანერგვაში უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს. საჯარო განათლების მეშვეობით სახელმწიფო ცდილობს გავლენა მოახდინოს ახალგაზრდებზე მანამ, სანამ მათი ზნეობრივი სახე საბოლოოდ ჩამოყალიბდება.

ყველა ქვეყანა სკოლას პოლიტიკური სოციალიზაციის საშუალებად იყენებს. ზოგიერთი მთავრობა უბრალოდ სამოქალაქო განათლების ან ისტორიის ერთ-ორ კურსს აწესებს სავალდებულოდ, მოითხოვს, რომ მოსწავლეები დროშას მიესალმონ და სკოლის კედლებზე ეროვნული გმირების სურათები ეკიდოს. ზოგიერთი მთავრობა მთელ სასკოლო პროგრამას კარნახობს, ბავშვებს თავში ლოზუნგებს უჭედავს,

მკაცრ ცენზურას აწესებს სახელმძღვანელოებსა და საბიბლიოთეკო შესყიდვებზე და მასწავლებლებს ერთგულების ნიშნით არჩევს.

ყველა სახელმწიფო ცდილობს სამუდამოდ „უკვდავოს“ ზოგიერთი ძირითადი ღირებულება, მაგრამ ამ ღირებულებათა არსი, ისევე როგორც მათი დამკვიდრების მეთოდები, შეიძლება ძალიან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდეს. განსხვავებული რეჟიმები განსხვავებულ ღირებულებებს ამკვიდრებს. ზოგიერთი რეჟიმის დროს (მაგალითად, 1930-იან წლების საბჭოთა კავშირში) ხელისუფლების ბრმა მორჩილება ნორმა იყო. სხვაგან ხდება პატრიოტიზმის წახალისება, მაგრამ ამავე დროს ხელს უწყობენ კრიტიკული და დამოუკიდებელი აზროვნების უნარსაც.

სოციალიზაციის კვლევებმა კარგად გვიჩვენა, როგორ სწავლობენ ბავშვები პოლიტიკურ საკითხებთან დაკავშირებულ ღირებულებებს ამერიკულ საჯარო სკოლებში.²⁰ დაწყებით სკოლაში ამერიკელ ბავშვებს დადებითი ემოციური განწყობა უყალიბდებათ ისეთი ძირითადი პოლიტიკური ცნებების მიმართ, როგორიცაა თავისუფლება, დემოკრატია და ერთმანეთის პატივისცემა. გარდა ამისა, ბავშვები, როგორც წესი, ხელისუფლებას აღიქვამენ ავტორიტეტის მქონე პირის – პოლიციელის, პრეზიდენტის და ა.შ. სახით.

ასაკთან ერთად, ბავშვები ნაკლებემოციურად და უფრო შემეცნებით რეაგირებენ, იგებენ ისეთი აბსტრაქტული ცნების დეტალებს, როგორიცაა დემოკრატია. ყმანვილობასა და ადრეულ მონიფულობაში, მათი დამოკიდებულება ხელისუფლებისადმი ხშირად რადიკალურად იცვლება. მშობლების ზედამხედველობის შესუსტებასა და დამოუკიდებლობის მატებასთან ერთად, ბავშვები აღარ ემორჩილებიან ავტორიტეტს უსიტყვოდ (შეკითხვების, ეჭვის გარეშე). ისინი სულ უფრო მეტად ცდილობენ დამოუკიდებლად მიიღონ გადაწყვეტილებები. ეს დამოკიდებულება პოლიტიკის სფეროშიც ადვილად გადადის.

მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი მკვლევარი საშუალო სკოლის სამოქალაქო განათლების ტიპურ გაკვეთილს კარგი მოქალაქეობისათვის აუცილებელი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფორმალური ტრენინგის (წვრთნის) ასპარეზად განიხილავს, რამდენიმე კვლევამ აჩვენა, რომ სამოქალაქო განათლების გაკვეთილები ნაკლებმნიშვნელოვანია, ვიდრე სწავლის გამოცდილების საერთო კონტექსტი.²¹ გავლენის მქონე ფაქტორებში შედის მასწავლებლების დამოკიდებულება დემოკრატიისადმი; სახელმძღვანელოში ერის ისტორიის, კულტურის, ეკონომიკური სისტემისა და ა.შ. დადებითი და უარყოფითი მხარეების წარმოდგენის ხასიათი; მთლიანად სასწავლო პროგრამა; ფორმალური რიტუალები, როგორიცაა დროშასთან ფიცის დადება და პატრიოტული სიმღერების შესრულება; კლასგარეშე ღონისძიებები, მუსიკა და სპორტი, ნათლად გვიჩვენებს კეთილსინდისიერი მონაწილეობისა და საერთო მიზნისათვის მუშაობის მნიშვნელობას. სასკოლო გაზეთზე მუშაობა ნათელყოფს მედიის როლს საზოგადოებრივ საქმეებში. დებატების კლუბებში მოსწავლეები ეცნობიან პოლიტიკურ, სოციალურ და ეკონომიკურ საკითხებს და სწავლობენ, რომ ყოველ საკითხთან მიმართებაში სულ ცოტა ორი აზრი შეიძლება არსებობდეს. დაბოლოს, მოსწავლეთა თვითმმართველობაში მონაწილეობა მათ პოლიტიკური პროცესის ფუნდამენტურ წესებს აცნობს.

ზოგადად, რაც უფრო მაღალია განათლების დონე, მოსწავლეს პოლიტიკაზე ინფორმაციის მიღებისა და მასში მონაწილეობის მით მეტი ინტერესი აქვს. უფრო ზუსტად, არსებობს პოზიტიური კავშირი (ურთიერთდამოკიდებულება) განათლების დონესა (მოსწავლის ცოდნა იმის შესახებ, თუ რა გავლენა აქვს ხელისუფლებას ინ-

დივიდზე, ინტერესი ახალი ამბების მიმართ, პოლიტიკის შესახებ საერთო განათლება, შეხედულებათა ჰორიზონტი) და პოლიტიკაზე მსჯელობის, განსაკუთრებით კი ბევრ განსხვავებულ ადამიანთან მსჯელობის სურვილს შორის. დაბოლოს, განათლების მაღალი დონე დაკავშირებულია იმის შეგნებასთან, რომ ადამიანს შეუძლია გავლენა მოახდინოს ხელისუფლებაზე, ასევე საკუთარი შესაძლებლობების რწმენასა და სხვების ნდობასთან.²²

უმაღლესი განათლების გავლენა. ძნელია განსაზღვრო, რამდენად დიდია უმაღლესი განათლების გავლენა პოლიტიკურ სოციალიზაციაზე. ამერიკის შეერთებულ შტატებში კოლეჯის სასწავლო პროგრამა ხშირად პროფესიულ-ტექნიკური წვრთნის (ტრენინგის) და ლიბერალური განათლების ნაზავია; ეს უკანასკნელი მოიცავს ლიტერატურას, ფილოსოფიას, ზუსტ მეცნიერებას, ისტორიას და ლინგვისტიკას და განსაკუთრებულ ყურადღებას ამახვილებს კრიტიკული აზროვნების განვითარებაზე.²³ **ლიბერალური განათლების** მომხრეები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევენ იმას, რომ სტუდენტები იძულებული არიან იაზროვნონ ნათლად, ზუსტად წერონ და სწორად იმეტყვიდნენ. მათ უსვამენ ხელოვნებისა და მეცნიერების მარადიულ შეკითხვებს და აცნობენ დიად იდეებს, თანაც აგულიანებენ გადახედონ (კრიტიკული თვალთ შეხედონ) იმ ზნეობრივ და მატერიალურ ღირებულებებს, რომლებიც მოცემულ ეპოქაში აღიარებულ ჭეშმარიტებას წარმოადგენენ. ამ თვალთახედვის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ ლიბერალური განათლების მქონე სტუდენტები შეიძენენ იმ ინტელექტუალურ საშუალებებს, რომელიც დასჭირდებათ იმისათვის, რომ იტვირთონ დემოკრატიული მოქალაქეობის ვალდებულებები.

ამერიკული უმაღლესი განათლების ზოგიერთი კონსერვატორი კრიტიკოსი ადანაშაულებს აკადემიურ წრეებს იმაში, რომ ისინი მეტწილად მემარცხენე (მემარცხენეობასთან ახლომყოფ) პოლიტიკურ შეხედულებებს ანიჭებენ უპირატესობას, რაც გავლენას ახდენს სწავლებისა და სწავლის შინაარსზე. მართლაც, არსებობს გარკვეული მტკიცებულება, რომ სტუდენტთა პოლიტიკურ შეხედულებებზე გავლენას ახდენს კოლეჯის მაღალ ინტელექტზე გათვლილი წიგნები, იდეები და მასწავლებლები; თუმცა, ნათელი არაა, პირდაპირ მიყვავართ თუ არა კოლეჯის გამოცდილებას უფრო ლიბერალურ აზროვნებასთან. ის შესაძლებლობის ფარგლებში ახერხებს იმას, რომ ზრდის ადამიანებს, რომელთაც შეუძლიათ კრიტიკული აზროვნება. ანუ, ამერიკული კოლეჯის კურსდამთავრებულები უფრო აქტიურად დაუჭერენ მხარს სამოქალაქო თავისუფლებებს და სახელმწიფო სოციალურ პროგრამებს.²⁴

ლიბერალური განათლების იდეალი ადვილად ჯდება კონსტიტუციური დემოკრატიის სქემაში, სადაც დაცულია ხელისუფლებაზე ეჭვის მიტანის უფლება. ამავე დროს, განათლების მაღალი დონე უზიდავს მოქალაქეებს შინაარსიანად ჩაებან პოლიტიკაში.²⁵ იმ ქვეყნებში, სადაც ხელისუფლებას უსიტყვოდ ემორჩილებიან, მოქალაქეებს არ გამოუშუშავდებათ პოლიტიკური მონაწილეობის უნარ-ჩვევები. ლიბერალური განათლების მიზანია მოამზადოს მსგავსი უნარების, განსაკუთრებით კი კრიტიკულ აზროვნებაზე დაფუძნებული უნარების მქონე მოქალაქეები. დემოკრატიულ საზოგადოებაში კარგი მოქალაქე ხოტბას ასხამს მთავრობას, როცა მთავრობა ამის ღირსია და აკრიტიკებს, თუკი ის კრიტიკას იმსახურებს. ამიტომ, მხოლოდ დემოკრატიულ საზოგადოებაში არ ითვლება დამოუკიდებელი აზროვნება და განსხვავებული აზრი მავნებლობად. გაიხსენეთ, ბერძენი ფილოსოფოსი სოკრატე მავნებლად ჩათვალეს და სიკვდილი მიუსაჯეს (სანამლაგის მიღებით) არა იმიტომ,

რომ თავის მოწაფეებს ასწავლიდა რა ეფიქრათ, არამედ იმიტომ, რომ ასწავლიდა როგორ ეაზროვნათ.

თანაცდლოები

ადამიანთა უმრავლესობას გაცნობიერებული აქვს, რომ თანატოლები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ ჩვენს პოლიტიკურ ქმედებებსა და შეხედულებებზე, მაგრამ ორი საკითხში მაინც საჭიროა გარკვეული სიტყვადის შეტანა. ჯერ ერთი, ამ ტერმინს თანდაყოლილი ორაზროვნება ახლავს. **თანატოლთა ჯგუფი** შეიძლება ენოდოს მეგობრების ჯგუფს ან ერთი ასაკისა და დამახასიათებელი ნიშნების მქონე ადამიანთა ჯგუფს. ორივე შემთხვევაში, ცნება ყურადღებას ამახვილებს „პიროვნებათა მიდრეკილებაზე, თავი გააიგივონ თავის მსგავსს ადამიანთა ჯგუფებთან“.²⁶

მეორე, და უფრო სერიოზული საკითხი – სირთულეს ის ქმნის, რომ ამ სფეროში ძალზე ცოტა კვლევაა ჩატარებული. მაგალითად, 1930-იან წლებში ჩატარებულმა კვლევამ, რომელიც ბენინგტონის კოლეჯის სტუდენტ გოგონათა პოლიტიკურ შეხედულებებზე თანატოლთა ჯგუფის გავლენას შეისწავლიდა, აჩვენა რომ ჯგუფის გავლენით მის წევრთა შეხედულებები უფრო ლიბერალური გახდა. 1965 წლის კვლევისას სხვადასხვა პოლიტიკურ საკითხებთან დაკავშირებით სტუდენტებზე თანატოლთა ჯგუფებისა და მშობლების გავლენა შეადარეს და დაადგინეს, რომ ზოგიერთ პოლიტიკურ საკითხთან მიმართებაში მშობელთა გავლენა უფრო მნიშვნელოვანი იყო – მაგალითად, პარტიული იდენტიფიკაციის ან საპრეზიდენტო არჩევნებზე ხმის მიცემის გადაწყვეტილების მიღებისას. ეს კვლევები ბევრ კითხვას პასუხობს, მაგრამ ამდენივე კითხვა უპასუხოდ რჩება.²⁷

გენდერი (სქესი) თანატოლთა ჯგუფებთან დაკავშირებული კიდევ ერთი გამოცანაა. ჩვენ ვიცით, რომ ბიჭები მიდრეკილნი არიან შექმნან ჯგუფები სხვა ბიჭებთან ერთად და გოგონები კი გოგონებთან ერთიანდებიან, და ვვარაუდობთ, რომ ასეთი ჯგუფების პოლიტიკური შეხედულებები განსხვავებულია. მაგალითად, მივიჩნევთ, რომ შესამედან მერვე კლასამდე ბიჭებს თანატოლ გოგონებზე უფრო ჩამოყალიბებული და ნაკლებად იდეალისტური წარმოდგენა აქვთ პრეზიდენტობაზე, თუმცა ამის დამადასტურებელი (ან უარყოფი) კვლევის შედეგები ხელთ არა გვაქვს.²⁸

განსაკუთრებით საინტერესოა მამრობითი სქესის კანონდამრღვევ მოზარდთა ანტისოციალური შეხედულებების განვითარებასა და თანამოაზრეთა ჯგუფებში (და ბანდებში) მათ წევრობას შორის არსებული კავშირი. იგი მიუთითებს სიძნელეზე, რაც თან ახლავს იმ გავლენის განსაზღვრას, რასაც თანატოლთა ჯგუფები ახდენენ პიროვნების შეხედულებებზე. ამ სფეროშიც შედარებით ნაკლები კვლევაა ჩატარებული.²⁹ მიუხედავად იმისა, რომ თანატოლთა ჯგუფებისა და ბანდების ცნების გაგება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თინეიჯერთა დანაშაულის გასაგებად, მაინც ბოლომდე ცხადი არაა „კარგი“ ბიჭები (და გოგონები) ხდებიან „ცუდი წრის“ უარყოფითი გავლენის და თანატოლთა ანტისოციალური შეხედულებების მსხვერპლი თუ ახალგაზრდების დაჯგუფებები იზიდავენ კრიმინალური მიდრეკილებების, ანტისოციალური განწყობების მქონე პირებს. ახლო ურთიერთობა მსგავს დაჯგუფებასთან, განსაკუთრებით ბანდის წევრობა ზრდის საშუალო სტატისტიკური თინეიჯერის მიერ დანაშაულის ჩადენის სიხშირეს. თანატოლები და ბანდები „გავლენას ახდენენ პიროვნების მიერ დანაშაულის ჩადენისათვის მინიჭებული

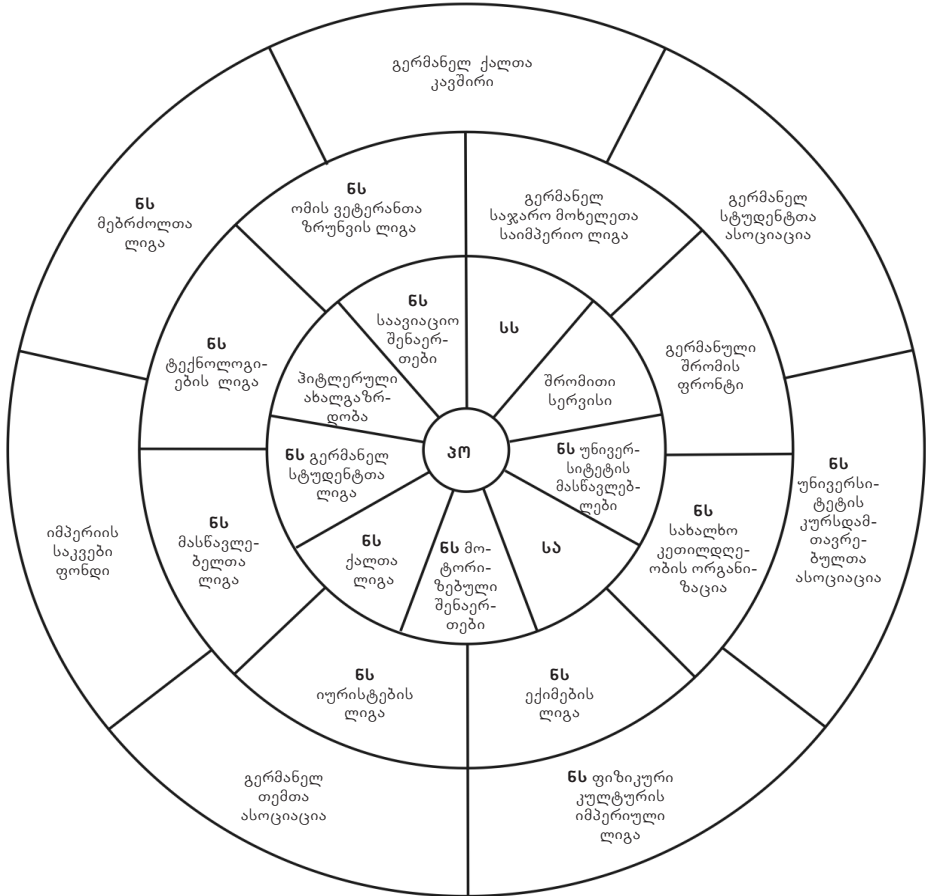
ჯილდოს ღირებულებაზე“ (ამას ემატება ნადავლის ღირებულების ან ქმედების პირდაპირი ჯილდოს გამო კოლეგების მიერ გამოთქმული მოწონება).³⁰

ფსიქოლოგიურად, თანატოლთა ჯგუფები ადასტურებენ მათი წევრების სურვილის განხორციელების აუცილებლობას, რაც გავლენას ახდენს პოლიტიკური შეხედულების და რწმენის ჩამოყალიბებაზე. ზოგადად, თანატოლთა ჯგუფები იქმნება ნებაყოფლობით და არაფორმალურად. თუკი თანატოლთა ჯგუფების ცნებას ისე გავაფართოვებთ, რომ მან მოიცვას ისეთი ორგანიზაციები, როგორცაა გოგონა სკაუტები, ახალგაზრდა დემოკრატები, სტუდენტთა ჟურნალისტური კლუბი და სხვა პოლიტიკურ კონტექსტში მოქმედი მსგავსი ორგანიზაციები – საინტერესო აღმოჩენას გავაკეთებთ. ტოტალიტარულ სახელმწიფოებში, სადაც ხელისუფლება ცდილობს შეცვალოს პოლიტიკური წესრიგი შეხედულებებისა და რწმენის რადიკალური ცვლილების გზით, მსგავსი ჯგუფები შეიძლება სახელმწიფო შექმნას როგორც ახალგაზრდებისათვის, ასევე ზრდასრულებისათვის. ეს არანებაყოფლობითი გაერთიანებები რეჟიმის გზავნილის გასავრცელებლად და მოქალაქეებისთვის განათლების ან ხელახალი განათლების მისაცემად არის შექმნილი. ეს ფონემენი აღწერილია სქემაზე 9-3, სადაც ჩანს, როგორ ახერხებდა ნაცისტური პარტიის იერარქია (აღნიშნულია პო-თი — პარტიული ორგანიზაცია) ფართომასშტაბიანი სახალხო მოძრაობის მართვას, რომლის საბოლოო მიზანი გერმანული საზოგადოების სახეცვლილება იყო. ნაციონალ-სოციალისტური (აღნიშნულია ნს-თი) პარტიის მმართველობისას გერმანიის ცხოვრების ორგანიზება ხდებოდა ერთი ცენტრის მიერ მართული თანასწორთა ჯგუფების კარგად გათვლილი ქსელის საშუალებით, რასაც უნდა უზრუნველყოფოდა განმავლობაში ყველა გერმანელის მიერ „სწორი“ პოლიტიკური შეხედულებების შეთვისება და ახალ ნაცისტურ სახელმწიფოში სათანადოდ სოციალიზება. ამის მსგავსად, საბჭოთა კავშირის კომუნისტურმა პარტიამ შექმნა ყოვლისმომცველი ერთი ცენტრის მიერ მართული საზოგადოებრივი ორგანიზაციები (კლუბების და სამოქალაქო გაერთიანებების საფარველის ქვეშ).

მასშვიცა

მასშვიცა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს პოლიტიკურ სოციალიზაციასა და მოქალაქეთა შემდგომ აღზრდაში. არადემოკრატიულ სახელმწიფოებში, **მასშვიცა** (ტელევიზია, რადიო, გაზეთები და დიდტირაჟიანი ჟურნალები) თითქმის ყოველთვის სახელმწიფოს მფლობელობაშია ან მის მიერ კონტროლდება. ზოგიერთი დემოკრატიული ხელისუფლებაც ახდენს რადიო და ტელემაუწყებლობის მონოპოლიზებას (როგორც ეს დანიაშია) ან ფლობს და ამუშავებს სატელევიზიო ქსელს (როგორც ეს დიდ ბრიტანეთშია). ასეთ შემთხვევებში, ძირითადი განსხვავება დემოკრატიულ და არადემოკრატიულ სახელმწიფოებს შორის ისაა, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოები იღებენ კანონებს ან შეიმუშავენ პროცედურებს, რომლებიც უზრუნველყოფენ მასშვიცის სამართლიანობასა და ობიექტურობას. აშშ-ში, სადაც თითქმის ყველა სატელევიზიო და რადიოქსელი და ინდივიდუალური სადგური კერძო საკუთრებაშია, კომუნიკაციების ფედერალური კომისია, მარეგულირებელი სააგენტო, რომელიც უფლებამოსილია განსაზღვროს რადიო და სატელევიზიო სადგურების ეროვნული ლიცენზირების პოლიტიკა, დროდადრო აქვეყნებს დადგენილებებს, რომლებიც უზრუნველყოფენ პოლიტიკურ მარეგულირებაში მხარეთა

თანასწორობას. დადგენილია წესებიც, რომლებიც არასასურველი და საშიში ქცევის თავიდან აცილებას ემსახურება. სწორედ ამ მიზეზებით, აშშ-ში სატელევიზიო სადგურებს ეკრძალებათ სიგარეტის რეკლამის ეთერში გაშვება.

სქემა 9-3. ნაციონალური მოძრაობის ორგანიზაციები

წყარო: Mark N. Hagopian, *Regimes, Movements, and Ideologies, მე-2 გამოცემა (White Plains, N.Y.: Longman, 1984)*. საავტორო უფლება © 1984 Longman Inc. ყველა უფლება დაცულია.

მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სწრაფად ვითარდებოდა ე.წ. ელექტრონული მედია (რადიო და ტელევიზია). აშშ-ში ბევრს კამათობენ ტელევიზიის მზარდ გავლენაზე. ზოგი ამერიკელი, კონგრესის ზოგიერთი წევრის ჩათვლით, ნუხს ტელევიზიით ძალადობის დიდი ოდენობით ჩვენებისა და იმ გავლენის გამო, რასაც იგი მოქალაქეთა ქცევაზე ახდენს. სხვები მიუთითებენ, რომ ტელევიზია უაზრო, ვულგარული და ზედმეტად თამამია.

შემოთხების საბაზს იძლევა ასევე მასმედიის პოლიტიკურ პროცესში გამოყენე-

ბის საკითხიც. მაგალითად, სატელევიზიო პოლიტიკური რეკლამა სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება, ვინაიდან ამერიკელები გაზეთებს სულ უფრო ნაკლებად კითხულობენ და პოლიტიკური პარტიების შეკრებებსაც უფრო იშვიათად ესწრებიან.³¹ აქ მნიშვნელოვანია მსგავსი რეკლამის მაღალი საფასური, მისგან იმედგაცრუებული კანდიდატების რაოდენობა, მისი ეფექტიანობა, ის თუ რამდენადაა მისი შინაარსი განსაზღვრული მედიაკონსულტანტების მიერ, რადგან ყველაფერი ეს შეიძლება შეეხოს (და ეს ასეც ხდება ხოლმე) არა მხოლოდ კამპანიის ხარისხს, არამედ კანდიდატსაც.

ასევე შემაშფოთებელია სარეკლამო რგოლების შინაარსიც. 1970-იანი წლებიდან, ამერიკის პოლიტიკურ კამპანიებში დომინირებდა მოკლე, ემოციური, იერიშის სტილის რეკლამა (განსხვავებით ადრე გავრცელებული დოკუმენტური ხასიათის განცხადებებისაგან), რომელიც თითქმის ყოველთვის მარტივი, სიმბოლური და პერსონიფიცირებულია. ხშირად ამგვარ რეკლამებში ჭარბობს მუქი ფერები, ავის-მომასწავლებელი მუსიკა, დაბალი ხმა და სიმბოლოები, რომელთაც ნეგატიური დატვირთვა აქვთ. მათი სამიზნეა პოლიტიკური კანდიდატების კეთილსინდისიერება, მოტივები ან მათი წარსული.

ძალზე საეჭვოა ისიც, როგორ გვანვდიან ახალ ამბებს, განსაკუთრებით ტელევიზიით. ზოგიერთი კონსერვატორი კრიტიკოსი ამტკიცებს, რომ სატელევიზიო ახალი ამბები (და ზოგადად მედია) ასახავს პოლიტიკურ დღის წესრიგს ან ყურნალისტთა და დიქტორთა შეხედულებებს, რაც, თავის მხრივ, ძირითადად ლიბერალური არის ხოლმე. გარდა ამისა, რადიო და ტელევიზია ხშირად ზედმეტად ზედაპირული და სენსაციებს გამოდევნებულია. ისინი ცუდ ამბებს უფრო ეძებენ, ვიდრე მნიშვნელოვან სიახლეებს. მაგალითად, საარჩევნო კამპანიების ტელეასახვა ყურადღებას ამახვილებს კანდიდატის ძალისხმევაზე, რომელიც მიმართულია სტარტეგიული უპირატესობის მოსაპოვებლად, იმის მაგივრად, რომ ხაზი გაუსვას იმ პოლიტიკასა და იდეებს, რომლებსაც ისინი ქადაგებენ და ხშირად დიდ დროს უთმობენ შეუთავსებლობებს და შეცდომებს – როგორ ნაიბორძიკა და ჩამოვარდა პრეზიდენტი ვერტმფრენის საფეხურიდან ან ცუდად გახდა იაპონიაში ყოფნისას ერთ-ერთ ოფიციალურ ვახშამზე. ამასობაში, ნებისმიერს შეუძლია ისარგებლოს ინტერნეტ-ტექნოლოგიებით, შექმნას ვებ-გვერდი, სადაც ასახული იქნება სახელმწიფო მოღვაწეთა პირადი ცხოვრება და ამგვარად გავცელდება ჭორები. გასაკვირი არაა, რომ მედიას ადანაშაულებენ უკანასკნელ ოთხ ათწლეულში საზოგადოებაში გავრცელებულ მწარე ცინიზმში. მართლაც, როგორც ერთი პოლიტოლოგი ამტკიცებს „აშშ-ში სალი კამპანია მანამ ვერ იარსებებს, სანამ ის ახალ ამბებზე იქნება აგებული“.³²

ვინაიდან ქსელური და საკაბელო სატელევიზიო ბიზნესის შემოსავლები დამოკიდებულია მაყურებელთა მაღალი რეიტინგების შენარჩუნებაზე, სატელევიზიო ახალი ამბები შინაარსის ნაცვლად გართობასა და ტრაგედიაზე აკეთებენ აქცენტს. მაგალითად, იშვიათი არაა საღამოს ახალ ამბებში იხილოთ ცხარე კამათი მოწმესა და სენატის რომელიმე კომიტეტის თავმჯდომარეს შორის მაშინ, როდესაც მიცემული ჩვენების შინაარსს არანაირი ყურადღება არ ექცევა. ეს შეგნებული კორპორაციული გადაწყვეტილებაა. ტელევიზიის ხელმძღვანელებმა იციან, რომ კონფლიქტი და დაპირისპირება ხალხს აართობს და, როგორც წესი, ცუდ ამბებს კარგი რეიტინგი მოაქვს ხოლმე. ამის გამოც, ტელევიზია თითქმის ყოველთვის წარმოაჩენს საპრეზიდენტო არჩევნებს როგორც „დოლს“, ხაზს უსვამს, ვინ არის წინ, ვინ მოიგო და ვინ წააგო რაიმე შეცდომის თუ სამხილის გამო. ტელეარხები ერთმანეთს ეჯიბრებიან, ვინ დაასწრებს რამდენიმე წუთით და გამოაცხადებს რაიმე სიახლეს არჩევნების

შესახებ. ამიტომ ბევრი მოქალაქისათვის, საპრეზიდენტო კამპანიასა და არჩევნებში სწორედ შეჯიბრია ყველაზე მნიშვნელოვანი და არა შედეგები.

უფრო მეტიც, ახალი ამბების სალამოს გამოშვებებში, ტელეარხები სულ უფრო ნაკლებ დროს უთმობენ ინფორმაციას ამერიკის პოლიტიკური ლიდერების შესახებ. ახალი ამბების გაშუქების კვლევამ აჩვენა, რომ 1968 და 1988 წლებში პრეზიდენტის გამონათქვამების ციტირების საშუალო ხანგრძლივობამ 45 წამიდან 9 წამამდე იკლო.³³ რეპორტიორის მოკლე შესავალი და პრეზიდენტის შედარებით ხანგრძლივი სიტყვა შეიცვალა რეპორტიორის შესავალით და კომენტარებით, რომლის ფონზე პრეზიდენტის კომენტარები უკვე მოკრძალებულად გამოიყურება. იმავე სქემით მოქმედებენ ტელეარხები ადგილობრივ დონეზე (რეგიონებში) – ისინიც მნიშვნელოვნად, შეიძლება ითქვას ზედმეტად არიან დამოკიდებული იმავე ფაქტორებზე რაზეც დიდი ტელეარხები. კანდიდატებმა და საარჩევნო კამპანიის მენეჯერებმაც კარგად გაითავისეს ახალი ამბების გაშუქების ეს თავისებურებანი, ამიტომ წინასწარ ამზადებენ ჭკვიანურ გამონათქვამებს, იმისათვის, რომ მოხვდნენ მედიის ზედაპირული და ხშირად მყვირალა ახალი ამბების სათაურებში. როგორც კრიტიკოსები ამბობენ, ღრმა ანალიზი დიდი ხანია იქცა მანიპულაციების ობიექტად მედიაკონსულტანტების, პიარსპეციალისტებისა და პოლიტიკის გურუების მხრიდან, რომლებიც ამისთვის დიდ გასამრჯელოს იღებენ.

კიდევ ერთი აშკარა ტენდენცია, რომელიც შემფოთების მიზეზს იძლევა, სატელევიზიო ახალ ამბებში ე.წ. ტაბლოიდური (ბულვარული, დაბალი დონის) ჟურნალისტიკის მიმართულებით გადახრაა. ჭორებსა და ინსინუაციებზე (არაპირდაპირ მინიშნებებზე) აქცენტი მედიის მიერ ხშირად გამოიყენება, როგორც ახალი ამბების დაფარული მხარეების განხილვის საშუალება; გახმაურებული სასამართლო პროცესების გაშუქებისას აქცენტი კეთდება ძირითადად ამბის უჩვეულო და გაუუღმართებულ მხარეზე. სატელევიზიო ჟურნალისტიკის ამგვარმა მიდრეკილებამ გააზუნდოვანა ან საერთოდ წაშალა განსხვავება სენსაციებს გამოკიდებულ ყოველკვარეულ გამოცემებსა და სერიოზულ ახალ ამბებს შორის. მაყურებლის ყველაზე ცხოველურ ინსტინქტებზე გათვლილმა ახალი ამბების გაშუქების სტილმა შეიძლება ეთერიდან განდევნოს უფრო სერიოზული და კომპლექსური ახალი ამბები.

უაბდეთიტი ტყლამა – პადიდსანი თუ უპადიდსნდ თამაში?

მასმედია სულ უფრო და უფრო მეტ უარყოფით პოლიტიკურ რეკლამას გვანვდის. ეს რეკლამები შესაძლოა სიმართლეს ან შეესაბამებოდეს ან არა, მაგრამ ხშირად ძალზე ეფექტიანია. ზოგჯერ ერთგვარ პოლიტიკურ „ჩასაფრებად“ წარმოდგენილი, ის პოლიტიკური ოპონენტების ზედმინეწნით შესწავლის შედეგია და კამპანიის პერიოდში სტრატეგიული მნიშვნელობის მომენტებში გადაიცემა მასმედიის საშუალებით.

განვიხილოთ სანდრა შულც ნიუმენის შემთხვევა, რომელიც 1993 წლის შემოდგომაზე პენსილვანიის მოსამართლეობაზე იყრიდა კენჭს. ნიუმენს, ფილადელფიის გარეუბნის ადვოკატს, არანაირი პოლიტიკური გამოცდილება არ ჰქონდა, მაგრამ მან პოლიტიკური კონსულტანტების გუნდი დაიქირავა. მის ოპონენტს ჯოზეფ მისტიკს უკეთ იცნობდნენ – პიტსბურგელი ადვოკატი მერიაში მუშაობდა და ადგილობრივი ზონებისა და დაგეგმარების საბჭოს წევრი იყო.

ნიუმენის კონსულტანტთა გუნდმა მისტიკის წარსულის დასადგენად მკვლევარები დაიქირავა. მათ პიტსბურგის ძველი გაზეთიდან ექვსი წლის წინანდელი ამბავი ამოქექეს. მასში ნათქვამი იყო, რომ პიტსბურგის ზონებად დაყოფის კომისიაში მუშაობისას მისტიკმა საკუთარი ბიზნეს-პარტნიორების სასარგებლოდ, არც მეტი არც ნაკლები, 40-ჯერ წარმართა საქმე. ნიუმენის გუნდმა ოცდაათწამიანი რეკლამა მოამზადა, რომელშიც მისტიკს პოლიტიკურ არაკორექტულობაში ადანაშაულებდნენ. რეკლამა კამპანიის დასრულებამდე რამდენიმე დღით ადრე გაუშვეს, რის გამოც მისტიკს თითქმის არ დარჩა დრო პასუხის გასაცემად. ნიუმენი გამარჯვებას ზეიმობდა მაშინ, როცა დამარცხებული მისტიკი ზონებად დაყოფის სექციაში მუშაობისას საკუთარ პატიოსნებას ამტკიცებდა.

წყარო: ადაპტირებულია James M. Perry-ის *“Young Guns: A Second Generation of Political Handlers Outduels Forebears”*, *Wall Street Journal*, იანვარი 10, 1994, 6. იბეჭდება *Wall Street Journal*-ის ნებართვით, საავტორო უფლება © 1994, *Dow Jones & Company, Inc.* ყველა უფლება დაცულია მსოფლიოს მასშტაბით.

მიუხედავად იმისა, რომ ასეთ კრიტიკულობას გარკვეული შედეგი მოაქვს, მაინც საჭიროა თავშეკავება. ტელევიზია არის შეჯიბრზე დამოკიდებული ინდუსტრია, რომელზეც გავლენას ახდენს მომხმარებლის გემოვნება და სურვილები. აქდან გამომდინარე, ახალი ამბები გასართობი ხასიათისაა, რადგან მაყურებელს უნდა, რომ ის ასეთი იყოს. მეტიც, ვინაიდან საშუალო მაყურებელი ყურადღების კონცენტრირებას მხოლოდ მცირე დროით ახდენს, ტელევიზიის ხელმძღვანელები უპირატესობას ანიჭებენ ექსტრავაგანტურ ვიდეოტექნოლოგიებს, მყვირალა კომპიუტერულ გრაფიკასა და ბლიც-ინტერვიუებს, სწრაფად ცვლიან ამბებს, ადგილებსა და კამერის დაყენების კუთხეს. ტელევიზიის ხელმძღვანელებს ესმით, რომ მაყურებელს ურჩევნია ახალი ამბები წინასწარ დამუშავებული ულუფებით მიიღოს. დამლელი სამუშაო დღის ბოლოს, მაყურებელთა დიდი ნაწილი სულაც არაა რთული პოლიტიკური დებატების ხასიათზე – პოლიტიკური საკითხები ხომ, როგორც წესი, რთულია.

მედიის ტენდენცია, ყურადღება გაამახვილოს ნეგატიურ ამბებზე, შეგვახსენებს, რომ სიტყვის თავისუფლება და ხელისუფლების კრიტიკა ლიბერალურ დემოკრატიებში დაცული უფლებებია. მართლაც, გაზეთების შინაარსი, რადიოთი და ტელევიზიით გადმოცემული ახალი ამბები ერთ-ერთი ინდიკატორია იმისა, როგორია თავისუფლების ხარისხი ამ ქვეყანაში. იქ, სადაც დაშვებულია მთავრობის კრიტიკა, როგორც წესი, თავისუფლება დაცულია. საბოლოოდ, დემოკრატიულ სახელმწიფოებში მასშტაბი პიროვნული თავისუფლების საზომიცაა და გარანტიც.

კანონი

ზოგიერთ საზოგადოებაში კანონში უკვე ასახულია მოქალაქეთა ღირებულებები და შეხედულებები, მაგრამ კანონი ასევე ეხმარება ამ ღირებულებებისა და შეხედულებების ფორმირებასაც. რა თქმა უნდა, ზოგიერთი კანონი უბრალოდ საზოგადოებრივი წესრიგის დაცვას ემსახურება (მაგალითად, ქუჩის მარჯვენა მხარეს

მოდრაობის უფლება). თუმცა სხვა კანონები კრძალავს ისეთ ქმედებებს, რომლებსაც საზოგადოება თავისი არსით ბოროტებად მიიჩნევს, როგორცაა, მაგალითად, მკვლელობასთან, პედოფილიასთან, ქურდობასა და რასობრივ დისკრიმინაციასთან დაკავშირებული კანონები. მსგავსი კანონების მიღება და ცხოვრებაში გატარება საზოგადოებისათვის განკუთვნილი გზავნილებია (განსაკუთრებით კი საზოგადოების ახალგაზრდა წევრებისათვის, რომელთა მორალური ღირებულებები მსგავსი კანონების საშუალებით ყალიბდება), რომელიც იუნყება, რომ მკვლელობა, ყალბი ჩვენების მიცემა, ქურდობა და რასობრივი დისკრიმინაცია კანონის თვალში დანაშაულია და მას სასჯელი მოჰყვება. მოქალაქეთა პოლიტიკურ სოციალიზაციაზე ამ გზავნილის გავლენა დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად ხდება მისი მიღება, გაგება და ცხოვრებაში განხორციელება.

ბიძითადი პატივითი ღირებულებები: ბაგაძე უიპაუდოთ მძღვს შუაღლი?

ერის პოლიტიკურ კულტურას საფუძვლად უდევს ის ფუნდამენტური ღირებულებები, რომლებიც ძვირფასია მისი ხალხისათვის. არაა აუცილებელი ეს ღირებულებები მთლიანად თანმიმდევრული იყოს, ისინი შეიძლება ხანდახან კონფლიქტურიც აღმოჩნდეს. ამას გარდა, არაა აუცილებელი, რომ პიროვნებათა ყოველდღიური პოლიტიკური შეხედულებები და ქმედებები ყოველთვის სტანდარტს ემთხვეოდეს (ხშირად ასეც ხდება).³⁴ თუმცა, პოლიტიკური კულტურის ლოგიკა გულისხმობს პოლიტიკური ღირებულებების არსებობას, მათ ფართო აღიარებას და მთავრობის პოლიტიკის შესაფასებლად ამ ღირებულებების გამოყენებას. ამ ერთობლივ ღირებულებათა უბრალო არსებობაც კი, მომავალ მოქალაქეთა სოციალიზაციის პროცესში სამოქალაქო ღირებულების შესახებ მოცემული საზოგადოების წარმოდგენის ჩამოყალიბების სულისჩამდგმელი ძალა ხდება. ეს პროცესი ასევე განსაზღვრავს იმ ტემპს, რომლითაც ერის ძირითადი პოლიტიკური ღირებულებები ვითარდება მიმდინარე ცვლილებათა ფონზე (მათ შორის სამეცნიერო-ტექნოლოგიური ცვლილებების). ყველაზე მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ფართოდ აღიარებული ღირებულებები საუკეთესო დაცვაა იმ პრობლემებისგან, რომელიც საზოგადოებას შეიძლება შეექმნას ქრონიკული (ან თუნდაც ეპიზოდური) არასტაბილურობის გამო.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში, პირადი ღირებულებები ახლო კავშირშია ძირითად საზოგადოებრივ (ან სამოქალაქო) ღირებულებებთან.³⁵ ამერიკელებს ძვალსა და რბილში აქვთ გამჯდარი ისეთი ფუნდამენტური ღირებულებების მყარი რწმენა, როგორცაა პიროვნული თავისუფლება, პოლიტიკური თანასწორობა, კერძო საკუთრება და რელიგიური შეწყნარებლობა. ეს არა მარტო ასახულია ერის ძირითად დოკუმენტებში, დამოუკიდებლობის დეკლარაციის, კონსტიტუციის და „ფედერალისტის“ ჩათვლით, ისინი ამერიკელ ახალგაზრდებში ინერგება სოციალიზაციის სხვადასხვა სტრატეგიის დახმარებით.

სხვა დემოკრატიულ საზოგადოებებში, სოციალიზაციის პროცესი ამის მსგავსად მიმდინარეობს და იმავე მიზნებს ემსახურება რასაც აშშ-ში, მაგრამ ისეთი ძირითადი ღირებულებების გამოხატვაროგორცაა თავისუფლება, თანასწორობა, უსაფრთხოება, კეთილდღეობა და სამართლიანობა (იხ. თავი XIII), ისევე როგორც მათი ზუსტი

შინაარსი და მათ შორის ბალანსი სხვადასხვა ქვეყანაში საგრძნობლად განსხვავებულია. მაგალითად, სკანდინავიის ქვეყნებში (და ზოგადად ევროპაში), თანასწორობას გააჩნია როგორც სოციალური (კლასობრივი), ასევე პოლიტიკური განზომილება (სამოქალაქო უფლებები). შესაბამისად, სახელმწიფო აწარმოებს გაცილებით მეტ სოციალურ მომსახურებას (მაგალითად, ყველასათვის გარანტირებული ჯანდაცვა), ვიდრე ამერიკის შეერთებული შტატები. ასევე, ბევრ ევროპულ სახელმწიფოში თავისუფლება არ უშლის ხელს პოლიციას კრიმინალური გამოძიების დროს ისე, როგორც ეს აშშ-ში ხდება ხოლმე და ასევე არ ზღუდავს სახელმწიფოს მკაცრი ანტიტერორისტული ღონისძიებების გატარებაში (როგორცაა, მაგალითად, ძირითად საერთაშორისო აეროპორტებში მძიმედ შეირაღებული სამხედრო პირადი შემადგენლობისა და სპეციალური აპარატურის გამოყენება).

პოლიტიკური სოციალიზაციის მარცხი

როდესაც მრავალეთნიკური ერი ვერ ახერხებს მოახდინოს დიდი რაოდენობის მოქალაქეთა ერთი თემის (ერთობის) წევრებად (ახალ ერად) სოციალიზაცია (პოლიტიკური თვალსაზრისით), ამას შეიძლება შორს მიმავალი შედეგები მოჰყვეს. თუკი არსებობს მრავალი თემი (ერთობა), იარსებებს მრავალი პროცესი და მრავალი პოლიტიკური კულტურა დამკვიდრდება. არ მოხდება სხვადასხვა ეროვნული თემის წევრების პოლიტიკურ სისტემაში წარმატებული ინტეგრირება; მათ არ ექნებათ საერთო ნორმები, წესები და კანონები.

მსგავსი წარუმატებლობა შეიძლება დაემუქროს ერი-სახელმწიფოდ ჩამოყალიბების მსურველ, მრავალეთნიკურ ან რაიმე სხვა მიზეზით შინაგანად გახლეჩილი საზოგადოების არსებობასაც. უკანასკნელ ათწლეულებში მსოფლიო მასშტაბით გახშირებული სტუდენტური გამოსვლები გვაფიქრებინებს, რომ ბევრ საზოგადოებაში ახალგაზრდების პოლიტიკური სოციალიზაცია აღარაა ისეთი ეფექტიანი, როგორც ოდესღაც იყო. მაგალითად, 1987 წლის შემდეგ სამხრეთ კორეაში სტუდენტებმა მონაწყვეს რამდენიმე მასობრივი გამოსვლა, რაც ხშირად პოლიციასთან ფიზიკურ დაპირისპირებაში გადაიზარდა. ამ სტუდენტთაგან ბევრმა დაუფარავად გამოუცხადა უნდობლობა მთლიანად სისტემას, და არა მხოლოდ რომელიმე კონკრეტულ პოლიტიკას. აშშ-ში რასობრივი ამბოხებები ლოს-ანჯელესში 1992 წელს, ისევე როგორც უფრო გვიანდელი მსოფლიო ბანკის სანინააღმდეგო დემონსტრაციები (მაგალითად, 2000 წელს სიეტლში) იყო აშშ-ის ხელისუფლების მიმართ გაუცხოებისა და უნდობლობის გამომხატველი გზავნილი.

ზოგიერთი მოქალაქის სრული პოლიტიკური სოციალიზაცია შეიძლება არც არასოდეს მოხდეს. პოლიტიკური რეჟიმის უუნარობა, მოახდინოს მოქალაქეთა სოციალიზაცია შეიძლება მოქალაქეთა მიმართ ხელისუფლების არაერთგვაროვანი ან უსამართლო მოპყრობით იყოს გამოწვეული. ასეთმა დამოკიდებულებამ შეიძლება გამოიწვიოს მოქალაქეთა გაბრაზება, ცინიზმი, გამწარება ან მათი დანაშაულში ჩართვა და რევოლუციაც კი. უკიდურესი უსამართლობის, ტირანული მმართველობის შემთხვევაში შესაძლოა მოქალაქეთა „დანაშაულებანი“ გავამართლოთ კიდევ. ამგვარად, თუკი პოლიტიკური სოციალიზაციის წარუმატებლობა ხელისუფლებაში მყოფი ძალებისათვის ყოველთვის ზიანის მომტანია, მსგავსი წარუმატებლობის ზნეობრივი და პოლიტიკური შედეგები ყოველთვის ადვილად შესაფასებელი სულაც არაა.

დასკვნა

მოქალაქეობის კონცეფციას სხვადასხვა ხელისუფლება სხვადასხვაგვარად უდგება. რა თქმა უნდა, ყველა სახელმწიფო მოითხოვს წესების (კანონების) დაცვას და უმრავლესობა დაბადებას ან ნატურალიზაციას პოლიტიკურ სისტემაში მოქალაქეობის *sine qua non* (აუცილებელ პირობად) მიიჩნევს. დემოკრატიულ სახელმწიფოებში მოქალაქეობის კონცეფცია ასევე დაკავშირებულია თანასწორობისა და თავისუფლების იდეებთან, ისევე როგორც პოლიტიკაში მონაწილეობის იდეასთან (მაგალითად, პერიოდული არჩევნები). დემოკრატიული მოქალაქეობის ეს იდეალი დასაბამს იღებს ძველი ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფოებიდან, რომლის მოქალაქეები იმდენად მცირერიცხოვანნი იყვნენ, რომ პირდაპირი დემოკრატიის საშუალებას იძლეოდნენ (ხმის უფლების მქონე მოქალაქეები პირადად ესწრებოდნენ საჯარო შეკრებებსა და პლებისციტებს).

როგორ ყალიბდება მოქალაქე? პოლიტიკური სოციალიზაცია არის პროცესი, რომელშიც მოქალაქეს უყალიბდება ღირებულებები, შეხედულებები, რწმენა და აზრები, რომელთა საშუალებით იგი კავშირს ამყარებს და მოქმედებს პოლიტიკურ სისტემაში. განვითარების პროცესში მყოფ მოქალაქეზე განსაკუთრებული გავლენა აქვს ოჯახს, რელიგიას, საჯარო განათლებას, მასმედიას, კანონს, თანატოლებსა და ძირითად პოლიტიკურ ღირებულებებს. პოლიტიკური სოციალიზაცია უდიდესი მნიშვნელობისაა; თუ ერი ვერ ახერხებს მოქალაქეთა დიდი ნაწილის სოციალიზაციას, ამ ერის პოლიტიკური სტაბილურობა საფრთხეში აღმოჩნდება.

საკვანძო სიტყვები

მოქალაქეობა	ლიბერალური განათლება
პოლიტიკური სოციალიზაცია	თანატოლთა ჯგუფები
გენდერული გასვლა	მასმედია
სამოქალაქო განათლება	

კითხვები გამომწვევისათვის

1. რატომ იყო მოქალაქეობის ცნება არისტოტელესა და სხვა პოლიტიკური მოაზროვნეებისათვის ცენტრალური მნიშვნელობის?
2. როგორია სხვადასხვა პოლიტიკურ სისტემაში მოქალაქეობის განმარტება? რომელი მათგანი აღწერს საუკეთესოდ მოქალაქეობის თქვენეულ გაგებას? დასაბუთეთ საკუთარი მოსაზრება.
3. ხანდახან ამტკიცებენ, რომ ჭეშმარიტ მოქალაქეებს მხოლოდ დემოკრატიულ სახელმწიფოში შეხვდებით. რას გულისხმობენ ამით?

4. რომელი ფაქტორები ახდენს გავლენას მოქალაქეთა პოლიტიკურ სოციალიზაციაზე?

შენიშვნები

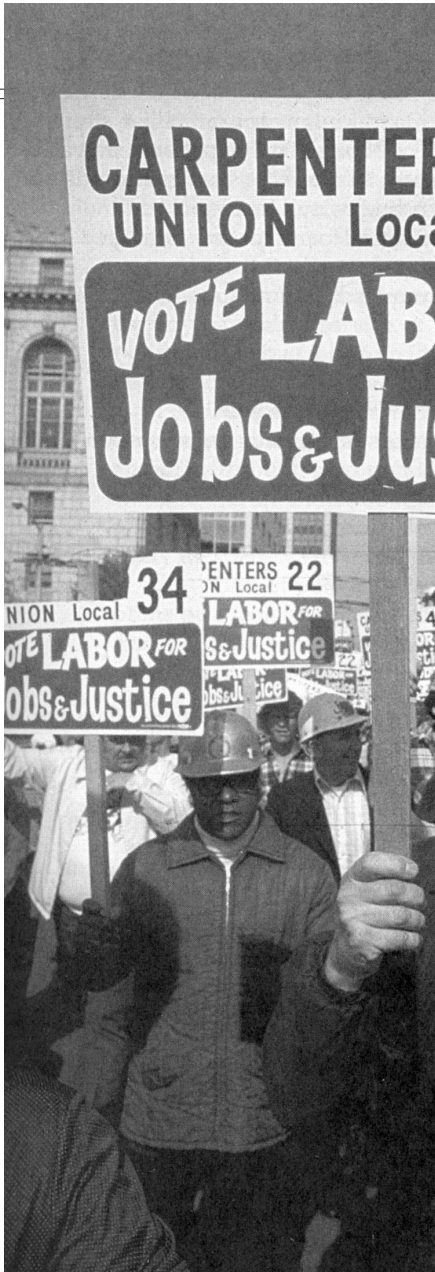
---

1. Aristotle, *The Politics*, თარგმ. და რედ. Ernest Barker (New York: Oxford University Press, 1962), 1276b, 101-102.
2. იქვე, 1274b, 93.
3. Immanuel Kant, *The Science of Right*, tomi 42 (Chicago: Encyclopedia Britannica, 1952), 436.
4. პოლიტიკური სოციალიზაციის თანამედროვე შესწავლა მჭიდროდ არის დაკავშირებული ხასიათის ჩამოყალიბების ბერძნულ მიდგომასთან. მათ შორის ერთ-ერთი ძირითადი განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ ქცევითი პოლიტიკური მეცნიერება ძირითადად იმ პროცესზეა კონცენტრირებული, რომლის შედეგად პოლიტიკური შეხედულებები ყალიბდება, ხოლო ბერძნული, ყველა კარგი მოქალაქისათვის აუცილებელი ხასიათის თავისებურებებს უსვამს ხაზს.
5. John Stuart Mill, *A System of Logic, Ratiocinative and Deductive*, ტომი 2 (London: Longmans, Green, 1879), 518.
6. დამაჯერებელი სამხილი მოაქვს Barbara Defoe Whitehead-ს ნაშრომში “Dan Quayle Was Right”, *Atlantic* (აპრილი 1993), 41. თუმცა, ოჯახი მარტოხელა მშობლით არშემდგარი ოჯახის მხოლოდ ერთი მიზეზია. აღსანიშნავია, James Q. Wilson-ის აზრი: ერთ-ერთი მიზეზი „ოჯახის დასუსტებისა, იმაშია, რომ სულ უფრო მეტი ბავშვი იზრდება მარტოხელა მშობლის ოჯახში და ხშირად ეს მარტოხელა მშობელი თინეიჯერი დედაა. მეორე მიზეზი იმ დროის სიმცირეა, რომელსაც მარტოხელა ან სრულფასოვანი ოჯახები იმეტებენ საკუთარი შვილებისათვის და აქედან გამომდინარე, არასახარბიელო აღზრდა”. ორმშობლიანი ოჯახების შესახებ აკადემიური მსჯელობისათვის იხ. James Q. Wilson-ის “The Family-Values Debate”, *Commentary* (აპრილი 1993), 24-31. ციტატა მოტანილია 24-ე გვერდიდან.
7. იხ. James Q. Wilson-ის *The Moral Sense* (New York: Free Press, 1995), 141-163.
8. Harry Holloway და John George, *Public Opinion*, მე-2 გამოცემა (New York: St. Martin’s Press, 1985), 73-77.
9. Herbert Winter და Thomas Bellows, *People and Politics* (New York: Wiley, 1977), 120.
10. Dean Jaros, *Socialization to Politics* (New York: Praeger, 1973), 87-88.
11. იქვე, 83.
12. იხ. M. Margaret Conway და Frank Fergert, *Political Analysis: An Introduction* (Boston: Allyn & Bacon, 1972), 106.
13. Holloway და George, *Public Opinion*, 79.
14. იხ. M. Kent Jennings-ის “Preface”; Henry Kenst-ის “The Gender Factor in a Changing Electorate”; და Arthur Miller-ის “Gender and the Vote”, ნიგნში *The Politics of the Gender Gap: The Social Construction of Political Influence*, რედ. Carol Mueller (Newbury Park, Calif.: Sage, 1987). პოლიტიკურ ლიტერატურაში მხარს უჭერენ იმ

- მოსაზრებას, რომ სქესთა შორის ბუნებრივი განსხვავება განვითარების ფსიქოლოგიაში გარკვეულ ცოდნას მოიცავს; იხ. Carol Gilligan-ის *In a Different Voice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982); და M. Belenky-ის, B. Clinchy-ის, W. Goldberger-ისა და J. Tarule-ის *Women's Ways of Knowing: The Development of Self, Voice, and Mind* (New York: Basic Books, 1986).
15. Michael Barone და Grant Ujifusa, *The Almanac of American Politics*, 1994 (Washington, D.C.: National Journal, 1994), xxvii.
  16. Ralph Buuljens, "India: Religion, Political Legitimacy, and the Secular State", *Annals of Political and Social Sciences* 483 (იანვარი 1986): 107.
  17. James Billington, "The Case for Orthodoxy", *New Republic*, 30 მაისი 1994, 26.
  18. A. James Reichley, *Religion in American Public Life* (Washington, D.C.: Brookings Institution, 1985), 2.
  19. ამით იმას არ უარყოფთ, რომ რელიგია უპრინციპო ლიდერების მიერ სამარცხვინო მიზნებით შეიძლება იქნეს გამოყენებული.
  20. მსჯელობა აგებულია William Flanigan-ისა და Nancy Zingale-ის, *Political Behavior of the American Electorate* (Boston: Allyn & Bacon, 1979), 184-187.
  21. Kenneth Langton და M. Kent Jennings, "Political Socialization and the High School Civics Curriculum", *American Political Science Review* (სექტემბერი 1968): 851.
  22. Conway და Fergert, *Political Analysis*, 110. იხ. ასევე, Judith Torney-Purta, "From Attitudes and Knowledge to Schemata: Expanding the outcomes at political Socialization Research", წიგნში *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*, რედ. Orit Ichilov (New York: Teachers College Press, 1990), 99.
  23. ან ასე ჩანს. მნიშვნელოვანია განვსაზღვროთ არა მარტო ის, თუ რას ვსწავლობთ, არამედ ისიც, თუ როგორ ვსწავლობთ. იხ. Albert Speer-ის კომენტარები გერმანული განათლების შესახებ წიგნში *Inside the Third Reich*, R. Winston-ისა და C. Winston-ის Targm. (New York: Avon, 1971), 35.
  24. Robert Erikson, Norman Luttbeg და Kent Tedin, *American Public Opinion* (New York: Macmillan, 1991), 113.
  25. იქვე, 7.
  26. ეს საყოველთაოდ აღიარებულია. იხ. James MacGregor Burns, J. W. Peltason, Thomas E. Cronin, და David B. Magleby, *Government by the People*, მე-17 გამოც. (Upper Saddle River, N. J.: Prentice Hall, 1998), 293.
  27. იქვე, 49-50.
  28. Richard Dawson და sxvebi, *Political Socialization*, მე-2 გამოც. (Boston: Little, Brown, 1977), 62-63.
  29. James Q. Wilson და Richard Hernstein, *Crime and Human Nature* (New York: Simon & Schuster, 1985), 293.
  30. იქვე, 311.
  31. ეს ნაწილი აგებულია Montague Kent-ისეულ ანალიზზე წიგნში *Thirty-Second Politics: Political Advertising in the Eighties* (New York: Praeger, 1989).
  32. Thomas E. Patterson, *Out of Order* (New York: Vintage, 1994), 25.
  33. Daniel Hallin-ის კვლევა ციტირებულია როგორც უფრო ვრცელი დისკუსია ამ საკითხზე Samuel Popkin-ის წიგნში *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 228-229.

34. ამიტომ დაასკვნა ქცევის შემსწავლელი ერთ-ერთი ცნობილი კვლევის ავტორმა „თავისუფლებისა და დემოკრატიის პრინციპებს ნაკლები ენთუზიაზმით უჭერენ მხარს, როცა ისინი მათეულ სპეციფიკურ ან პრაქტიკულ ფორმებს ეწინააღმდეგებიან“. იხ. Herbert McCloskey-ის “Consensus and Ideology in American Democracy”, *American Political Science Review* 58 (ივნისი 1964): 361-384.
35. Donald Devine, *The Political Culture of the United States* (Boston: Little, Brown 1972), 187-230. ამერიკული კრედოს შემადგენელი ფასეულობების შესახებ ფართო მსჯელობისათვის იხ. ასევე Seymour Martin Lipset-ის *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword* (New York: Norton, 1996)

თავი X

პოლიტიკური მონაწილეობა

გაუქმების საფრთხე

მონაწილეობის ფორმები

- სამართლებრივი ფორმები
- არასამართლებრივი ფორმები

მოქალაქეთა მონაწილეობის განსაზღვრება

- საზოგადოებრივი აზრი
- გამოკითხვები
- არჩევნები
- საარჩევნო სისტემები
- პირდაპირი დემოკრატია

მონაწილეობის შეფასება: რატომ მივცეთ ხმა?

- ხმის მიცემა ამერიკისშეერთებულ შტატებში
- მონაწილეობის ტენდენციები
- ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი მონაწილეობა
- პოლიტიკური აპათია: ამერიკული დაავადება?

მონაწილეობის შეფასება: რა იციან ამომრჩევლებმა?

მონაწილეობის შეფასება: მბრუნავი კარი

- ელიტისტური თეორიები: რკინის კანონები და დემოკრატიის ირონია

- პლურალისტები და ელიტისტები

პოლიტიკური მონაწილეობა

ავტორიტარულ სახელმწიფოში

პოლიტიკური პარტიები

- ისტორიული წინამძღვრები
- ძირითადი მიზნები
- ერთპარტიული სისტემა
- ორპარტიული სისტემა
- მრავალპარტიული სისტემა
- პარტიული სისტემების განმსაზღვრელები
- პერს-

პექტივები: პოლიტიკური პარტიების დაკნინება?

ინტერესთა ჯგუფები

- ინტერესთა ჯგუფების ტიპები
- ზეგავლენის წყაროები და მეთოდები
- ინტერესთა ჯგუფების ბუმი
- ინტერესთა ჯგუფები დემოკრატიებში
- იკლებს თუ არა საზოგადოების ინტერესი?
- ინტერესთა ჯგუფები ავტორიტარულ ქვეყნებში

XI თავში ვნახეთ, რომ პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი მონაწილეობა კარგი მოქალაქეობის შემადგენელი ატრიბუტია. იმისათვის, რომ იყოს მნიშვნელოვანი, მონაწილეობა *მინიმუმ* ნებაყოფლობითი და თანმიმდევრული უნდა იყოს. მიუხედავად იმისა, რომ პოლიტიკური მონაწილეობა შეიძლება ძალიან მარტივ და წესიერ საქმედ გვეჩვენოს, უფრო ახლოს გაცნობისას მის არასასურველ მხარეებსაც დავინახავთ. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ ტოტალიტარულ საზოგადოებებში მონაწილეობა თითქოს უზრუნველყოფილია, მას არანაირი აზრი არ გააჩნია, ვინაიდან სახელმწიფო ყველას აიძულებს ცრუ არჩევნებში მონაწილეობას და მმართველი პარტიის შერჩეული კადიდატებისათვის ხმის მიცემას. ამის სანინაალმდეგოდ, დემოკრატიულ ქვეყნებში პოლიტიკური მონაწილეობა ნებაყოფლობითია; მოქალაქეებს აქ მინიჭებული აქვთ სრული თავისუფლება, მათ შორის არმონაწილეობის.

ბევრ ამერიკელს გარკვეული დაუსაბუთებელი ვარაუდი აქვს დემოკრატისა და პოლიტიკურ მონაწილეობაზე:

- რაც უფრო მეტი მოქალაქე მონაწილეობს, მით უფრო ჯანსაღია დემოკრატია;
- მონაწილეობა *ბუნებრივია*, ანუ მოქალაქეებს უნდათ მონაწილეობა;
- საშუალო ამომრჩეველი კარგად ინფორმირებულია, ანუ მონაწილეობა იცინად და ესმით ის პოლიტიკური არჩევანი, რომელსაც აკეთებენ;
- საზოგადოებრივი აზრი მნიშვნელოვანია.

ამ შეხედულებებს უფრო ახლოს გავეცნობით პოლიტიკურ პროცესში მოქალაქეთა მონაწილეობის სხვადასხვა ფორმის განხილვის შემდეგ.

მონაწილეობის ფორმები

მოქალაქეებს, რომლებსაც სურთ პოლიტიკაში მონაწილეობა, ორი ალტერნატივა აქვთ – ისინი შეიძლება ჩაერთონ სამართლებრივ ან არასამართლებრივ საქმიანობებში. მოქალაქეთა უმეტესობა სამართლებრივ მონაწილეობას ირჩევს ან საერთოდ არ მონაწილეობს.

სამაბტოლუმი დამბი

პოლიტიკური მონაწილეობის ყველაზე გავრცელებული ტიპები არსებული ინსტიტუტების ფარგლებში კონვენციური სამართლებრივ საქმიანობებს მოიცავს. მოქალაქეთა უმეტესობა პოლიტიკაში მეტწილად სიმბოლურად, პასიურად ან რიტუალურად მონაწილეობს – მაგალითად, ესწრება პოლიტიკურ მიტინგებს, მონაწილეობს პოლიტიკურ გამოკითხვებში, წერილს წერს ადგილობრივი გაზეთის რედაქტორს ან საკუთარ მანქანაზე აფიშას აკრავს.

ხმის მიცემა *ტრადიციული მონაწილეობის* ყველაზე თვალსაჩინო ფორმაა. თუმცა, ხმის მიცემის ეფექტიანობა, როგორც აქტიური მოქალაქის მონაწილეობის საზომი, დამოკიდებულია რამდენიმე ფაქტორზე: რამდენად პატიოსნად არის დათვლილი ხმები, ელექტორატის სიდიდესა (რაც უფრო მეტია ამომრჩეველი, მით უფრო ნაკლები გავლენა აქვს თითოეულ ხმას) და რეალური არჩევანის არსებობაზე. ხმის მიცემას მნიშვნელოვანი გზავნილის გადმოცემა შეუძლია; ის შეიძლება

ძლიერი ან კომიკური ელფერის მშვიდობიანი პროტესტის ფორმა იყოს. მაგალითად, 1959 წელს სან-პაულოს (ბრაზილიის) უკმაყოფილო მოსახლეობამ ქალაქის საბჭოში აირჩია მარტორქა ადგილობრივი ზოოპარკიდან!¹ ანალოგიურად, გასული სამი ათწლეულის განმავლობაში, შეერთებულ შტატებში შედეგზე ორიენტირებული ინიციატივებისა და რეფერენდუმების რაოდენობის ზრდის მოწმენი ვიყავით; ამ პერიოდის მანძილზე სახელმწიფო ამომრჩეველი განსჯიდა ისეთი განსხვავებული საკითხების აკვარგიალობას, როგორცაა საკუთრების გადასახადის შემცირება ან გაყინვა, ჰომოსექსუალი მამაკაცებისა და ქალებისათვის სამართლებრივი დაცვის დონის განსაზღვრა და უსაფრთხოების ღვედებისა და მოტოციკლისტის ჩაფხუტის გამოყენების მოთხოვნა.

შეერთებული შტატების მოქალაქეთა მეოთხედი თუ იქნება მეტ-ნაკლებად აქტიურად ჩართული პოლიტიკაში.² პოლიტიკურ აქტივისტთა დიდი ნაწილი პოლიტიკური პარტიებისათვის ხარჯავს დროსა და ფულს, მიეკუთვნება საზოგადოებრივ ინტერესთა ჯგუფს და ნებაყოფლობით იღებს მონაწილეობას თავისი ფავორიტი კანდიდატის კამპანიაში. ბევრი მოქალაქე მუშაობს სამთავრობო ორგანოებში, განსაკუთრებით სახელმწიფო და ადგილობრივ დონეზე როგორც აქტივისტი. ხშირად ეს მოქალაქეები ანაზღაურებას არ იღებენ. რეალურად შეერთებულ შტატებში ბევრ ადგილობრივ მთავრობაში საერთოდ არაფერ იღებს ხელფასს. ადგილობრივ დონეზე საჯარო სამსახური მომავალი პროფესიონალი პოლიტიკოსისათვის გარკვეულ სკოლას წარმოადგენს, რომელიც პროცედურების, ნორმებისა და მართვის პრაქტიკის სფეროში ღირებულ პირველად გამოცდილებას უზრუნველყოფს.

შეერთებულ შტატებში პოლიტიკური აქტივისტები საკმაოდ იშვიათად გვხვდებიან, მაგრამ მცირეა იმ ადამიანთა რიცხვი, ვინც პოლიტიკურ კარიერას უმიზნებს. კიდევ უფრო. ეს იმ ხალხის ჯგუფია, რომლებიც წარმოადგენენ ხელისუფლებას ანაზღაურებად პოლიტიკურ ან არჩევით თანამდებობაზე (პარტიული თანამდებობები, ლობისტები, დანიშნებითი თანამდებობები, საშტატო მოსამსახურეები, კანონმდებლები და სხვა). რა თქმა უნდა, ყველა თანამდებობის პირი არ იწყებს საქმიანობას პროფესიონალ პოლიტიკოსად. მართლაც, დემოკრატიულ საზოგადოებებში შედარებით გამოუცდელი კანდიდატს იშვიათად ირჩევენ მაღალ თანამდებობაზე.

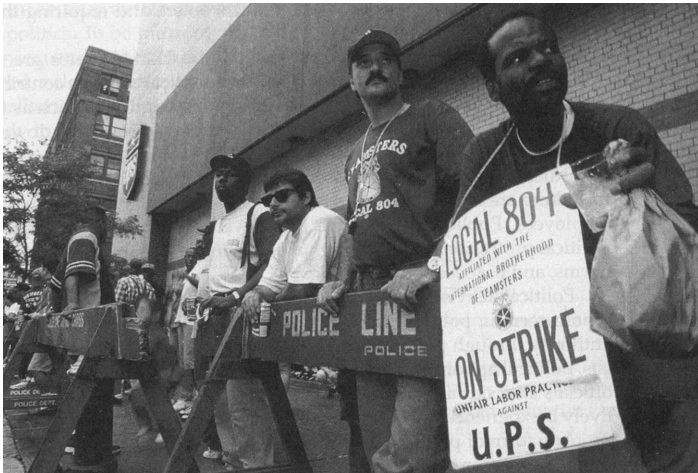
პოლიტიკური საქმიანობის სამართლებრივი, თუმცა მოქალაქეთა უმრავლესობისათვის მიუღებელი ფორმა, **არაკონვენციური მონაწილეობაა**. ბუნებრივია, მისაღები პოლიტიკური ქცევა გავრცელებულ პოლიტიკურ კულტურაზეა დამოკიდებული და მნიშვნელოვნად განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით. შეერთებულ შტატებში, სადაც მოქალაქეთა უმეტესობისთვის კანონი და წესრიგი დიდი ღირებულებაა, უმეტესობა ტრადიციულად არ იწონებდა პროტესტებს და დემონსტრაციებს. ეს პრინციპი გარკვეულწილად შეიცვალა ბობოქარ 1960-იან წლებში და 70-იანის დასაწყისში, რომელიც რასობრივი თანასწორუფლებიანობისათვის ბრძოლისა და ვიეტნამის ომის საწინააღმდეგო საყოველთაო სტუდენტური გამოსვლების აღმასვლით გამოიჩინა. თუმცა, უოტერგეიტის სკანდალის შემდეგაც კი, რამაც პრეზიდენტი რიჩარდ ნიქსონი 1974 წელს აიძულა გადაამდგარიყო, საზოგადოების მხოლოდ 8 პროცენტი უჭერდა მხარს რაიმე სახის დემონსტრაციებს, მაგალითად მჯდომარე აქციას, მასობრივ გამოსვლას, მიტინგს ან სამთავრობო საქმიანობის ობსტრუქციას.³

იმავე წლის გამოკვლევებმა აჩვენა, რომ შეერთებული შტატების მოსახლეობის უმეტესობა არაკონვენციური პოლიტიკური ქმედების ათი ფორმიდან მხოლოდ სამს

აფასებდა დადებითად: პეტიციების ხელმოწერას, კანონიერ დემონსტრაციებში მონაწილეობას და ბოიკოტს (როგორც არის სალათის ფურცლის ყიდვისგან თავის შეკავება დაბალანაზღაურებადი მიგრანტი მუშებისადმი სოლიდარობის ნიშნად)⁴ გამოკითხულთა მხოლოდ 2 პროცენტი ამართლებდა პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად ძალადობის გამოყენებას. არაკონვენციური მონაწილეობის რბილი ფორმების მხარდაჭერა უფრო მაღალია იმ შემთხვევაში, თუ ამგვარი ქმედება არ გადაცდება სამართლებრივ ზღვარს.

ატასამატოლუმბიუი თატბმუმი

პოლიტიკური რეჟიმები მნიშვნელოვნად განსხვავდება ერთმანეთისგან იმით, რას ანიჭებენ ისინი *არასამართლებრივი მონაწილეობის* კლასიფიკაციას და რამდენად მკაცრად სჯიან ასეთ ქცევას. როგორც წესი, ავტორიტარული მთავრობები პოლიტიკურ საქმიანობის უფრო მეტ ფორმას აცხადებენ უკანონოდ, ვიდრე დემოკრატიული მთავრობები. მაგალითად, დემოკრატიული მმართველობის პირობებში სულ რამდენიმე (ან საერთოდ არც ერთი) პოლიტიკური პარტია ცხადდება არალეგალურად და მოქალაქეებს, როგორც წესი, შეუძლიათ შევიდნენ ნებისმიერ პარტიაში საკუთარი ნება-სურვილით, ტოტალიტარული მმართველობის შემთხვევაში კი, ერთის გარდა ყველა პარტია არალეგალურია. მეტიც, ავტორიტარული მთავრობები „პოლიტიკურ დანაშაულს“ მეტად განაზოგადებენ და უფრო მკაცრად სჯიან „პოლიტიკურ დამნაშავეებს“, ვიდრე მათი დემოკრატიული ანალოგები.

ამერიკელთა უმრავლესობისათვის მისაღებია კანონიერი დემონსტრაციები, როგორც პოლიტიკური პროტესტის ფორმა. ფოტოზე 1997 წელს United Parcel Service-ის წინააღმდეგ მონაწილეობის გაფიცვაა ასახული.

ზოგიერთი უკანონო ქმედება – განსაკუთრებით *სამოქალაქო დაუმორჩილებლობად* წოდებული – მიზნად ისახავს ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებას (ამიტომაც ზოგიერთ ქვეყანაში ისინი უფრო ეფექტიანია, ვიდრე სხვაგან). სამოქალაქო

დაუმორჩილებლობა ნიშნავს კონკრეტული კანონების დარღვევას მათი უსამართლობის დემონსტრირების მიზნით. მაკათმა განდიმ (1869-1948წწ.) სამოქალაქო დაუმორჩილებლობა გამოიყენა დიდი ბრიტანეთისგან ინდოეთის გათავისუფლებისათვის ბრძოლისას. მარტინ ლუთერ კინგმაც (1929-1968წწ.) შეერთებულ შტატებში რასობრივი თანასწორობის მიღწევის მიზნით არაძალისმიერი პროტესტის მძლავრი ტალღა ააგორა.

სამოქალაქო დაუმორჩილებლობა უარს ამბობს ძალადობაზე და მოუწოდებს მონაწილეებს, სასჯელი ლეგიტიმურად აღიარონ. სპექტრის მეორე მხარეს კი დგას: პოლიტიკური **ტერორიზმი**, რომელიც ოპონენტთა დემორალიზების, დაშინებისა და დამორჩილებისათვის ძალადობას ან ძალადობის მუქარას მიმართავს; **საბოტაჟი**, მთავრობის დამხობის მცდელობა, რაც ხშირად გარეშე ძალების დახმარებით ხორციელდება; **აჯანყებისკენ წაქეზება**, ბუნტისა და ანტისამთავრობო ქმედებების პროვოცირება. ყოველი მათგანი რევოლუციური ქმედებაა. თუმცა, იმის მიხედვით, რა რეჟიმთან გვაქვს საქმე, საბოტაჟად და პროვოკაციად შეიძლება მიჩნეულ იქნეს არალეგალურ შეხვედრაში მონაწილეობა ან უკანონო პოლიტიკურ პარტიაში შესვლა, მთავრობის გამაკრიტიკებელი პროკლამაციების დაბეჭდვა ან ოფიციალური პოლიტიკისა და იდეოლოგიისაგან განსხვავებული აზრის ქონა. ბევრ ავტორიტარულ სახელმწიფოში მთავრობის ნებისმიერი სახის ოპონირება, თუნდაც ისეთი უწყინარი რამ, როგორცაა, ვთქვათ, მეგობრისათვის წერილის მიწერა, რომელიც შეიცავს სათავეში მყოფი ხელისუფლების ფარულ კრიტიკას, შეიძლება ჩაითვალოს მთავრობის ძირგამომთხრელ საქმიანობად.

მთავრობის საწინააღმდეგო, წინასწარ დაგეგმილი ტერორისტული აქტები ყოველთვის რევოლუციურია. ასეთი აქტები უკანონოა იმ ქვეყნებშიც კი, რომელთაც თვითმარქვია რევოლუციური რეჟიმები მართავს (იხ. თავი XV).

მოქალაქეთა მონაწილეობის განსაზღვრება

დემოკრატიულ ქვეყნებში მოქალაქეები მონაწილეობენ პოლიტიკაში აზრის გამოხატვისა და ხმის მიცემის გზით. გამოკითხვები ყურადღებას ამახვილებს საზოგადოებრივ აზრზე და გამოხატავს მას. პირველად **საზოგადოებრივ აზრს** განვიხილავთ.

საზოგადოებრივი აზრი

გამოკითხვებს, რომლებიც მკაფიოდ გამოკვეთილ საზოგადოებრივ აზრს ან მის არსებობას ცვლილებებს გვიჩვენებენ, შეუძლიათ სახელმწიფო თანამდებობის პირთა გადაწყვეტილებებზე, ქმედებებსა და პოლიტიკაზე იქონიონ გავლენა. დემოკრატიულ ქვეყნებში საზოგადოებრივი აზრი იმიტომაც არის ლეგიტიმური, რომ მთავრობა ანგარიშვალდებულია ამომრჩევლების წინაშე. საზოგადოებრივ აზრს იმიტომ შეუძლია გავლენის მოხდენა პოლიტიკაზე, რომ პოლიტიკოსებს სურვილი აქვთ იყვნენ არჩეულნი და რაც შეიძლება მეტ ხანს დარჩნენ თანამდებობაზე. მაგრამ როდესაც საზოგადოებრივი აზრი იყოფა, რაც იშვიათად არ ხდება, არჩეულ პირებს ხშირად შეუძლიათ მისი იგნორირება მოახდინონ.

საზოგადოებრივი აზრისა და მისი გავლენის შეფასება შეიძლება ბუნდოვანი იყოს. მისი გავლენა მაქსიმალურია, როდესაც: (1) მოქალაქეთა მნიშვნელოვან რაოდენობას ცალკეულ პრობლემაზე საკუთარი შეხედულება აქვს და სმი მიმართ უბრალოდ ინდიფერენტული არ არის; (2) ის სტაბილურია ხანგრძლივი დროის განმავლობაში; (3) ის გარკვეული მიმართულებით ცალსახადაა გადახრილი; (4) ის აშკარად საგრძნობია; და (5) საკითხი, რომელსაც იგი ეხება, ყველასათვის ცნობილია ანუ ამომრჩევლები მას პრიორიტეტად მიიჩნევენ.

რამდენად სერიოზულად უნდა ითვალისწინებდნენ ლიდერები მოქალაქეთა აზრს მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მიღების დროს? ამ საკითხის განხილვისას არ უნდა დავივიწყოთ, რომ საზოგადოებრივი აზრი ხშირად ნაკლებადაა რაციონალური გააზრების შედეგი და, როგორც წესი, ნართაული გამონათქვამების, ეჭვებისა და ვარაუდების ნაზავია, რაც თავის მხრივ ეფუძნება ცრურწმენებს, წინათგრძნობებს და იმ ადამიანების არასრულ ინფორმაციას, რომლებიც, ჩვეულებრივ, პოლიტიკას დიდ ყურადღებას არ აქცევენ.

გამოითხევი

ყველა მთავრობა ცდილობს საზოგადოებრივი აზრის შეფასებასა და გაანალიზებას. დემოკრატიულ სახელმწიფოში საზოგადოებრივი აზრი სხვადასხვა პრობლემაზე თავისუფლად ფასდება და განიხილება არა მხოლოდ საზოგადოებრივი დაწესებულებების, არამედ აგრეთვე პოლიტიკური პარტიებისა და კანდიდატების, მედიის, სხვადასხვა კერძო ორგანიზაციის, კვლევითი ინსტიტუტებისა და მკვლევარების მიერ. იმის განსასაზღვრად, რა დამოკიდებულება გააჩნია საზოგადოებას მოცემულ საკითხზე, ორგანიზაციები ეყრდნობიან **საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვას** (მოქალაქეთათვის მათი აზრის გამოკითხვა), რომელიც ყველაზე პოპულარული და საზოგადოებრივი აზრის ცვლილებების განსაზღვრისა და გრაფიკულად გამოსახვის ზუსტი საშუალება გახდა.

საზოგადოებრივი აზრის გაზომვის პირველი მცდელობა იყო „ჩალის გამოკითხვები“ (*straw polls*), რომელიც მეცხრამეტე საუკუნეში გაზეთებმა განავითარეს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს გამოკითხვები დაუმუშავებელი იყო, ხშირად სწორ პროგნოზს აკეთებდა გამარჯვებულის თაობაზე. ლოკალურ დონეზე გაზეთები, რადიო და ტელევიზია დღესაც იყენებენ ამ მეთოდს. ამგვარი გამოკითხვების მთავარი პრობლემა ისაა, რომ არ იძლევა იმის გარკვევის საშუალებას, რამდენად ასახავს ასეთი გამოკითხვა მთლიანი მოსახლეობის აზრს.

ჟურნალ *Literary Digest*-ის გამოკითხვა, რომელმაც იწინასწარმეტყველა, რომ ალფ ლენდონი დაამარცხებდა ფრანკლინ დ. რუზველტს 1936 წელს, არის ყველაზე ცნობილი მაგალითი იმისა, როგორ შეიძლება არამეცნიერული გამოკითხვა დამღუპველი აღმოჩნდეს – ამ შემთხვევაში იმ ჟურნალისთვის, რომელმაც ეს გამოკითხვა ჩაატარა. რა იყო ამ კონკრეტული გამოკითხვის შეცდომა? მოქალაქეთა შერჩევისას გამოიყენეს სატელეფონო ცნობარი და მანქანების რეგისტრაციის სიები – ორი ძალიან არარეპრეზენტანტული რეესტრი, ვინაიდან 1930-იან წლებში (დიდი დეპრესიის პერიოდი) მხოლოდ მდიდრებს შეეძლოთ ტელეფონისა და ავტომობილის შეძენა. თუმცა, შერჩევის იმავე მეთოდით *Literary Digest*-მა ზუსტად იწინასწარმეტყველა წინა სამი საპრეზიდენტო არჩევნების შედეგები. მიუხედავად ამისა, 1936 წელს

გამოკითხვა „შეცდა“ – რუზველტმა დიდი უპირატესობით მოიგო. სხვათა შორის, ამით დასრულდა *Literary Digest*-ის გამოკითხვები და, ფაქტობრივად თავად ჟურნალის არსებობაც. 1938 წლიდან მან არსებობა შეწყვიტა.

უკანასკნელი ორი ათწლეულის განმავლობაში საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვების ტექნოლოგიებმა უფრო სერიოზული სახე მიიღო. გამოკითხვათა უმეტესობა ადამიანებს ეკითხება ეთანხმებიან თუ არა ისინი ამა თუ იმ დებულებას ან პოლიტიკას. ზოგიერთი გამოკითხვა მოქალაქეებს სთხოვს სხვადასხვა პოლიტიკურ ალტერნატივას შორის აირჩიონ ერთ-ერთი (თუმცა ბევრი თვლის, რომ ეს მეთოდი ხელოვნურად ზრდის პოლიტიკური შეხედულების მქონე ადამიანთა რაოდენობას). ასეთი გამოკითხვის მეთოდებით მკვლევარები შედარებით მცირე რაოდენობის რესპონდენტთა პასუხების საფუძველზე მოსახლეობის დიდი ნაწილის პოზიციის პროგნოზს აკეთებენ. ყველაზე ხშირად მიმართავენ **შემთხვევით შერჩევის** მეთოდს, როდესაც ხდება მთელი მოსახლეობიდან („გენერალური ერთობლიობა“) შემთხვევით შერჩეულ მოქალაქეთა გამოკითხვა (სტატისტიკოსებმა დაადგინეს, რომ 1500 რესპოდენტის შერჩევა იდეალურია ისეთი გამოკითხვებისათვის, რომლებმაც ხალხის დიდი რაოდენობა უნდა მოიცვას). ამგვარი შერჩევისას ასაკობრივი, რასობრივი, რელიგიური, პოლიტიკური, განათლების ნიშნით შერჩეული და სხვა ჯგუფები მეტ-ნაკლებად უნდა შეესაბამებოდეს მთელ მოსახლეობას.

გამდითხეუმის პდლიციუტი დ ჰმბდცად გჰმდყნქმჰ

ტრადიციულად, გამოკითხვები აფასებდა საზოგადოებრივ აზრს *მას შემდეგ*, რაც პოლიტიკური ლიდერები იკავებდნენ თანამდებობას ან ამტკიცებდნენ კანონს. თუმცა, საარჩევნო კამპანიაში გამოკითხვა უფრო და უფრო მეტად გახდა მომავლის ორიენტირი – იგი გამოიყენება იმის განსასაზღვრად, რა პოზიცია უნდა დაიკავონ კანდიდატებმა, როგორ გავიდნენ მონინავე პოზიციაზე, ან როგორი პოლიტიკური განცხადებები შეუქმნის მათ პოზიტიურ იმიჯს. ამას ხანდახან **სტრატეგიული გამოკითხვა (strategic polling)** ეწოდება.

იმისათვის, რომ განისაზღვროს, რომელი პოლიტიკური განცხადება ან პოზიცია იქნება პოპულარული, გამოიყენება **ფოკუს-ჯგუფები (focus groups)** – ხალხის მცირე რაოდენობა კომუნიკაციების პროფესიონალი ექსპერტის ხელმძღვანელობით განიხილავს პოლიტიკური გზავნილის კონკრეტულ საკითხებს. უფრო გვიან განვითარდა ელექტრონული გამოკითხვა, რომელმაც მოიცვა სატელეფონო ჯგუფებიც (**dial groups**), რომელიც საშუალებას აძლევს მოქალაქეებს დარეკვით დაარეგისტრირონ დადებითი ან უარყოფითი პასუხი.

სტრატეგიული გამოკითხვა ჯიმი კარტერის პრეზიდენტობის შემდეგ გახდა პოლიტიკური ცხოვრების წესი, მათ შორის თანამდებობის პირთათვისაც კი. პრეზიდენტი ბილ კლინტონი მნიშვნელოვნად ეყრდნობოდა გამოკითხვებს იმის განსასაზღვრად, რომელი საკითხებისათვის მიექცია განსაკუთრებული ყურადღება და როგორ წარედგინა ისინი.

იმის გამო, რომ ყოველთვის არ არის შესაძლებელი ასობით ცალკეული ინტერვიუს ჩატარება, მკვლევარები ხანდახან წინასწარ ირჩევენ რესპონდენტთა მცირერიცხოვან ჯგუფებს, ისეთი საკვანძო მახასიათებლების გათვალისწინებით, როგორცაა ასაკი, რელიგია, შემოსავალი და პარტიის წევრობა. გამოკითხვის ამ მეთოდს **სტრატეფიცირებულ შერჩევას** (*stratified sampling*) უწოდებენ. ეგზიტპოლები, რომლებიც ტელევიზიებს საშუალებას აძლევს საარჩევნო უბნების დახურვის შემდეგ იწინასწარმეტყველონ პოლიტიკური გამარჯვებულები, წარმოადგენს სტრატეფიცირებული შერჩევის ორ დონეს. პირველ რიგში მკვლევარები ადგენენ საარჩევნო უბანს, რომელიც სტატისტიკურად უახლოვდება უფრო დიდ პოლიტიკურ ერთეულს (საარჩევნო ოლქს, შტატს ან ქვეყანას). შემდეგ ისინი, ვინც ატარებენ ეგზიტპოლის ინტერვიუს, ცდილობენ ისე მოახდინონ ადამიანთა შერჩევა, რომ ის ყველაზე კარგად ასახავდეს საარჩევნო უბნის საერთო მახასიათებლებს.

განმეორებად გამოკითხვაში, ანუ ადამიანთა ერთი და იმავე ჯგუფის მრავალჯერად გამოკითხვებში (*tracking polls*), რასაც ხშირად კანდიდატები სახელწიფო ორგანიზაციებისათვის, კამპანიის მიმდინარეობისას ატარებენ, ერთი და იგივე ამომრჩევლები მონაწილეობენ განმეორებით. ასეთი გამოკითხვებით ცდილობენ დაადგინონ ცვლილებები ამომრჩევლის დამოკიდებულებაში და დააკავშირონ ის მედიის სტრატეგიასთან, საკითხების ცვლილებებთან, კანდიდატების შეცდომებთან და ა.შ. ამგვარი გამოკითხვების მიზანია კანდიდატს მიანდოს ინფორმაცია იმის შესახებ, რომელი სტრატეგია მუშაობს (და რომელი არა) მოცემული კამპანიის დროს. ამგვარი სტრატეგიული გამოკითხვები ხშირად გამოიყენება ფოკუს-ჯგუფებთან და კამპანიის სხვა საშუალებებთან ერთად.

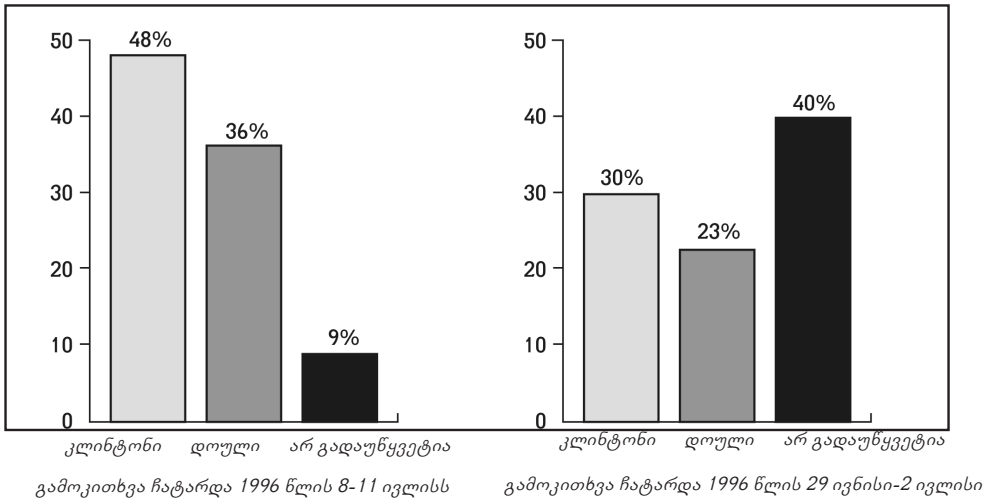
გამოკითხვები, ჩვეულებრივ, საკმაოდ ზუსტია, მაგრამ იშვიათად – უშეცდომო; თვით უმაღლეს დონეზე ორგანიზებულ გამოკითხვებშიც კი შეიძლება იყოს ცდომილებები. როგორც წესი, 0.05 სარწმუნოობის ხარისხის შემთხვევაში მათ აქვთ 3 პროცენტისანი ცდომილების ზღვარი, რაც იმას ნიშნავს, რომ 100-დან 95 შემთხვევაში ნებისმიერი მიმართულებით ცდომილება არაუმეტეს 3 პროცენტია. გამოკითხვის ამა თუ იმ მეთოდში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კითხვის ზუსტი და ცხადი ფორმულირება, განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში როცა ხალხს არ გააჩნია კარგად ჩამოყალიბებული მოსაზრება; ორი ალტერნატიული პოლიტიკის არჩევანის შემთხვევაში (მაგალითად, „ფედერალურმა მთავრობამ უნდა აიღოს საკუთარ თავზე მოსახლეობის საცხოვრებელი უზრუნველყოფა, თუ ადამიანებმა თვითონ უნდა იზრუნონ საკუთარ სახლებზე?“) ზოგიერთი რესპონდენტი შეიძლება იმდენად მოექცეს ალტერნატივათა თანმიმდევრობის გავლენის ქვეშ, რომ ამან ორ არჩევანს შორის 30 პროცენტისანი განსხვავება გამოიწვიოს. ეს დამოკიდებულია მხოლოდ იმაზე, პირველად რომელი ალტერნატივაა მოცემული.⁵ უფრო მეტიც, იმავე კითხვის იმგვარად დასმა, რომ საკითხის მხოლოდ ერთი ალტერნატივა იყოს ნახსენები (მაგალითად, „ფედერალურმა მთავრობამ უნდა აიღოს თუ არა საკუთარ თავზე მოსახლეობის ადექვატური საცხოვრებელი უზრუნველყოფა?“) სავარაუდოდ, გამოიწვევს უფრო მეტ დადებით პასუხს, ვიდრე იმ შემთხვევაში, თუ ამ კითხვის ფორმულირებაში შევიდოდა მოცემული საკითხის ერთზე მეტი ალტერნატივა.

ცალკეული გამოკითხვის შედეგებიდან დასკვნების გამოტანის არასაიმედოება ნათლად ჩანს 10-1 სქემიდან („ორი ერთი და იგივე გამოკითხვა, განსხვავებული შედეგები“). ეს მაგალითი აგრეთვე გვიჩვენებს, როგორ შეუძლია გამოკითხვებს არა მარტო გაზომის საზოგადოებრივი აზრი, არამედ გაელენაც იქონიოს მასზე.

მაგალითად, თუ რესპონდენტებს უსვამენ კითხვას თამბაქოს მოწევის შესახებ ინდივიდუალური არჩევანის უფლების კუთხით, უფრო მეტი იქნება თანახმა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, თუ იგივე კითხვაში მოხსენიებული იქნება საფრთხე, რომელსაც მოწევა უქმნის სხვების ჯანმრთელობას. კანდიდატები, კორპორაციები და სხვა ორგანიზებული ინტერესთა ჯგუფები, ვისაც სურს აჩვენოს ამა თუ იმ პოზიციის ან პროდუქტის პოპულარობა, მათთვის სასურველ შედეგებს ხშირად იღებენ კითხვის შესაბამისი ფორმულირების გზით. სამწუხაროდ, ასეთი მიდგომა აპრობირებული მეთოდია როგორც სახელმწიფო, ისე კერძო სექტორში.

„ნომბერში საპრეზიდენტო არჩევნებთან დაკავშირებით ... პრეზიდენტის არჩევნები დღეს რომ ჩატარებულიყო და კანდიდატები ბილ კლინტონი და ბობ დოული ყოფილიყვნენ.. ვის მისცემდით ხმას?“

„დამდეგ საპრეზიდენტო არჩევნებში ვისთვის აპირებთ ხმის მიცემას, თუ ჯერ არ გადაწყვეტიათ? დანამდვილებით იცით, რომ ხმას (სახელი) აძლევთ, თუ ჯერ არ გადაგინწყვეტიათ?“

სქემა 10-1. ორი ერთი და იგივე გამოკითხვა: განსხვავებული შედეგები

ეს ორი გამოკითხვა თითქმის ერთდროულად ჩატარდა, მაგრამ შედეგები რადიკალურად განსხვავებულია. ეს ფაქტი ნაწილობრივ მაინც გამოწვეულია კითხვების ფორმულირებით.

წყარო: The Polling Company National Survey, reprinted from John H. Fund, „The Perils of Polling,“ Wall Street Journal, August 13, 1996, A12. იბეჭდება Wall Street Journal-ის ნებართვით. Copyright © 1996 Dow Jones & Company, Inc. ყველა უფლება დაცულია მსოფლიო მასშტაბით.

სამწუხაროდ თუ საბედნიეროდ, გამოკითხვებმა საპრეზიდენტო არჩევნების კამპანიებში დიდ როლი შეასრულა. 1996 წლის არჩევნების განმავლობაში მარტო CNN-მა დაახლოებით 200 გამოკითხვა ჩაატარა. შეადარეთ ეს 1992 წლის პრეზიდენტის საარჩევნო კამპანიას, როდესაც ყველა მედიასაშუალებამ ერთად ჩაატარა 125-150 გამოკითხვა.⁶ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში გამოკითხვების პოპულარობამ მნიშვნელოვნად იმატა. ერთმა მკვლევარმა აღნიშნა, რომ 1968 წელს შრომის დღესა და არჩევნების დღეს შორის (მაისიდან ნოემბრამდე – მთარგმ. შენ.) მხოლოდ 10 საერთო ეროვნულმა გამოკითხვამ მიმართა ამომრჩევლებს კითხვით: „ვის მისცემდით ხმას, არჩევნები დღეს რომ ტარდებოდა?“ 1996 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს კი 300 საერთო ეროვნულმა გამოკითხვამ დასვა იგივე კითხვა.⁷

ცხრილი 10.1

1996 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების საბოლოო გამოკითხვის პროგნოზი

გამოკითხვის ორგანიზატორი	კლინტონი	დოული	პერო	გამარჯვე- ბულის ზღვარი
<i>CBS/New York Times</i>	53%	35%	9%	18
<i>Pew Research</i>	49%	36%	8%	13
<i>ABC News</i>	51%	39%	7%	12
<i>Harris</i>	51%	39%	7%	12
<i>NBC/Wall Street Journal</i>	49%	37%	9%	12
<i>USA Today/CNN/Gallup</i>	52%	41%	7%	11
<i>HOTLINE/Battleground</i>	45%	36%	8%	9
<i>Reuters/Zogby</i>	49%	41%	8%	8
რეალური შედეგები	49%	41%	8%	8

წყარო: From Everett C. Ladd's „The Pollster's Waterloo“ in the Wall Street Journal (November 19, 1995), p. A-22. მონაცემები მოგვანოდა კონექტიკუტის უნივერსიტეტის საზოგადოებრივი კვლევის Roper Center-მა. იბეჭდება ავტორის ნებართვით.

ბოლო წლებში საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვა უფრო საიმედო გახდა. მაგალითად, ჯორჯ ბუშსა და ელ გორს შორის 2000 წლის საპრეზიდენტო მარათონის დროს *CNN/USA Today/Gallup*-სა და *CNN/Time*-ის გამოკითხვები საპრეზიდენტო არჩევნების წინა დღეს ორივე კანდიდატისთვის ერთნაირ შედეგს წინასწარმეტყველებდა. საბოლოოდ ბუშმა გამარჯვებისათვის საკმარისი ამომრჩეველთა კოლეგიის ხმები დააგროვა ფლორიდის საკმაოდ საეჭვო არჩევნების შემდეგ. შედეგები მოგვიანებით უზენაესმა სასამართლომაც დაადასტურა, რეალურად კი გორმა უფრო მეტი ხმა მიიღო, ვიდრე ბუშმა. გამოკითხვის შედეგებმა გაამართლა.

გამოკითხვები მაინც არ არის ყოველთვის ზუსტი ან შედარებით ზუსტი, როგორც ეს ნაჩვენებია 10-1 ცხრილში. ყველა პოლიტიკური გამოკითხვა გარკვეულ რისკს შეიცავს. გამოკითხვა, პირველ რიგში, დროის მცირე მონაკვეთში არსებული საზოგადოებრივი აზრის გამოვლენის საშუალებაა, ხოლო საზოგადოებრივი აზრი ძალიან ხშირად იცვლება. მეორეც, გამოკითხვები ფართოდ გავრცელდა და მომაბეზრებელი გახდა, რის გამოც მოქალაქეები ნაკლები ენთუზიაზმით იღებენ მათში მონაწილეობას. მესამეც, სხვადასხვა გამოკითხვას შორის მნიშვნელოვანი მეთოდოლოგიური განსხვავებები არსებობს. არჩევნებს შორის ჩატარებული გამოკითხვები თავისი მნიშვნელობით შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს საარჩევნო კამპანიების დროს ჩატარებულ გამოკითხვებს. მაგალითად, პრეზიდენტის პოპულარობა, რომელსაც ზომავს საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვა, ხელს უწყობს იმის განსაზღვრას, რა გავლენა აქვს პრეზიდენტს ამა თუ იმ პოლიტიკურ საკითხზე. იმავეს თქმა შეიძლება პრეზიდენტისა და კონგრესის ურთიერთობებზე, განსა-

კუთრებით მაშინ, როდესაც მონინალმდევე პარტიას უმრავლესობა ჰყავს ერთ-ერთ ან ორივე პალატაში.

აბრეშქვა

მნიშვნელოვანი არჩევნები გამოკითხვებს ყველაზე საჭირო პოლიტიკურ გამარტლებასა და გამოყენებას უძებნის. არჩევნების გარეშე გამოკითხვების პოლიტიკური გამოყენება მნიშვნელოვნად შეზღუდული იქნებოდა.

არჩევნების ფუნქციები. რაოდენ საოცარიც არ უნდა იყოს, განსხვავებულ პოლიტიკურ სისტემებში არჩევნებს განსხვავებული ფუნქციები აქვს. სამხედრო დიქტატურების შემთხვევაში, როგორც წესი, რეგულარული არჩევნები, უბრალოდ, არ ტარდება – რაც ასეთ რეჟიმებში სამოქალაქო მონაწილეობის მინიმალურ ან სრულ არარსებობაზე მიანიშნებს. თუ არჩევნები ტოტალიტარულ სახელმწიფოში მაინც ტარდება, მათ უბრალო პოლიტიკური რიტუალის სახე აქვს, რაც მმართველებს მათი ხელისუფლების ლეგიტიმაციის საშუალებას აძლევს. მათგან განსხვავებით, კონსტიტუციური დემოკრატიების პირობებში არჩევნები პრინციპული საშუალებაა მოქალაქეთა მიერ მმართველის განსასაზღვრად. არჩევნები ირიბად იმასაც განსაზღვრავს, რა სახის პოლიტიკა იქნება გატარებული მომავალში.

თავისუფალი არჩევნები თავისთავად გულისხმობს წარმომადგენლობის კონცეფციას. წარმომადგენლები, რომლებიც მოქმედებენ ამომრჩეველთა სახელით, იღებენ საკანონმდებლო და აღმასრულებელ გადაწყვეტილებებს, რომლებსაც მოქალაქეები, მათი დიდი რაოდენობის გათვალისწინებით, ერთობლივად ვერ მიიღებდნენ. თანამედროვე კონსტიტუციური მმართველობის ძირითადი იდეა უკვე გულისხმობს, რომ არჩევნები უმნიშვნელოვანესია ქვეყნის წარმომადგენლობითი სისტემის ფუნქციონირებისათვის.

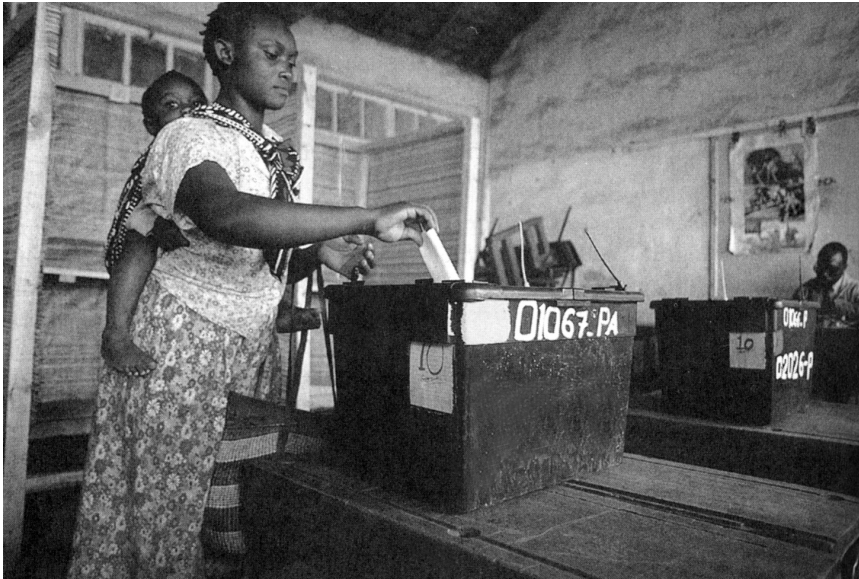
არჩევნების შეზღუდვები. იდეალურ შემთხვევაში არჩევნებმა დემოკრატიულ საზოგადოებას თავისი მოქალაქეების სურვილების კანონებსა და პოლიტიკაში ასახვის საშუალება უნდა მისცეს. თუმცა, რეალურად არჩევნებს ყოველთვის არ მოსდევს იდეალური შედეგები. არჩევნებს, როგორც საზოგადოებრივი არჩევანის საშუალებას, შემდეგი თანმდევი შეზღუდვები გააჩნია:

1. თუ უმნიშვნელოვანეს მოვლენაზე საზოგადოებრივი აზრი არასწორად განსაზღვრული ან დაქსაქსულია, ახლადარჩეული თანამდებობის პირები ამომრჩეველთაგან ვერ მიიღებენ მკაფიოდ განსაზღვრულ მანდატს. თუ ასეთი მანდატი მაინც იქნება მიცემული, თანამდებობის პირებმა შეიძლება კონკრეტულ საკითხზე საზოგადოებრივი აზრი ან არასწორად გაიგონ, ან უგულვებლყო, ან შეცვალონ.
2. სახელმწიფო თანამდებობის დასაკავებლად საჭირო საარჩევნო კამპანიას ძალიან დიდი დრო და უამრავი ფული სჭირდება, რის გამოც ბევრი კვალიფიციური კანდიდატი ვერ იღებს არჩევნებში მონაწილეობას, ან ზოგ შემთხვევაში უპირატესობა უსამართლოდ ენიჭება ამა თუ იმ კანდიდატს.
3. რაც შეიძლება მეტი ამომრჩევლისა და ინტერესთა ჯგუფის მოზიდვის მიზნით საჯარო მოხელეობის კანდიდატმა შეიძლება ამა თუ იმ საკითხზე არამყარი

პოზიცია დაიკავოს. ამ წინასწარ განზრახულმა გაურკვევლობამ შეიძლება პატიოსან ამომრჩეველს გონივრული არჩევანის გაკეთება გაუართულოს.

4. კანდიდატები ხშირად იძლევიან დაპირებებს, რომელთა შესრულებაც მათ არ შეუძლიათ, ვინაიდან სათანადოდ ვერ აფასებენ მოსალოდნელ სირთულეებს. შეერთებულ შტატებში რთულია პოლიტიკური ცვლილებების გატარება, რადგან ხშირად პრეზიდენტის და კონგრესის პოლიტიკა განსხვავდება. წინააღმდეგობას ქმნის ისიც, რომ წარმოუდგენლად ჩახლართული საბიუჯეტო პროცესი მთელ ყურადღებას იქცევს და ხშირად კონგრესის პარალიზებასაც კი იწვევს.
5. თანამდებობაზე არჩევის შემდეგ კანდიდატმა შეიძლება უბრალოდ შეიცვალოს შეხედულება კონკრეტული პოლიტიკის სასურველობასა და ვარგისიანობაზე. სპეციფიკური ინტერესების ძლიერმა ზეგავლენამ, უფრო მეტი და უკეთესი ინფორმაციის ხელმისაწვდომობამ ან განსხვავებული საშინაო და საგარეო პოლიტიკის ჩახლართული ურთიერთდამოკიდებულების გაცნობიერებამ კონგრესის ახალარჩეულ წევრზე შეიძლება არსებითი გავლენა იქონიოს.

თანამედროვე კონსტიტუციური ხელისუფლების იდეა გულისხმობს პოლიტიკურ წარმომადგენლობას, ხოლო ქვეშარტად წარმომადგენლობითი სისტემის ფუნქციონირებისათვის არჩევნები არსებითია. ფოტოზე კენიელი ამომრჩეველი ბიულეტენს ავდებს.

მიუხედავად შეზღუდვებისა, სხვა მეთოდებთან შედარებით, არჩევნები საუკეთესო საშუალებაა მოქალაქეთა აზრების სახელმწიფო პოლიტიკად რეალიზაციისათვის, განსაკუთრებით კი დიდ და მრავალფეროვან საზოგადოებაში. რეალურად არსებობს კარგი საფუძველი ვიფიქროთ, რომ პოლიტიკური დაპირებები უფრო ხშირად სრულდება, ვიდრე ირღვევა.⁸ ხანდახან თანამდებობის პირები იმედებს გვიცრუებენ, თუმცა სიურპრიზებსაც იშვიათად გვიწყობენ. ამომრჩეველს საკმაოდ

კარგად აქვს წარმოდგენილი, რას უნდა ელოდოს კონკრეტული კანდიდატისგან, რომელსაც იგი ირჩევს. დაბოლოს, ხანდახან კანდიდატებს დარღვეული პირობა ძვირად უჯდებათ.

სააბრეწო სისტემები

საარჩევნო სისტემები შეიძლება სტრუქტურულად სხვადასხვაგვარი იყოს მაჟორიტარული, როცა მოგებული იღებს ყველა მანდატს (გამარჯვებულს ყველაფერი მიაქვს) და პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემები არჩევითი წარმომადგენლობის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული მეთოდებია.

მაჟორიტარული სისტემა – გამარჯვებულს ყველაფერი მიაქვს (*Winner-take-all*). შეერთებულ შტატებში კონგრესის წევრს ირჩევენ ერთმანდატიანი საარჩევნო უბნიდან ხმათა მარტივი უმრავლესობით; ანუ ამ სისტემაში მხოლოდ ერთი წარმომადგენელი აირჩევა თითოეული საარჩევნო უბნიდან და ის კანდიდატი, ვინც ყველაზე მეტ ხმას დააგროვებს, იკავებს თანამდებობას. ვინაიდან შტატის ორი სენატორი ირჩევა სხვადასხვა წლებში, მთლიანი შტატი წარმომადგენს ერთმანდატიან საარჩევნო უბანს. დაბოლოს, საპრეზიდენტო არჩევნების დროსაც, ორმოცდაათივე შტატი ერთმანდატიანი საარჩევნო უბანია, ვინაიდან ყველა საარჩევნო ხმა ენიჭება პრეზიდენტობის იმ კანდიდატს, რომელიც იღებს ხმათა უმრავლესობას ამ თუ იმ კონკრეტულ შტატში.

ასეთი სისტემის პრაქტიკული პოლიტიკური შედეგები მრავალფეროვანია. ერთმანდატიან საარჩევნო უბანში ნებისმიერი არჩევნების დროს, როდესაც მხოლოდ ორი კანდიდატია, ერთ-ერთი მათგანი აუცილებლად მიიღებს **მარტივ უმრავლესობას**, რომელიც ამომრჩეველთა ყველაზე დიდ გაერთიანებად განისაზღვრება. თუ სამი ან მეტი კანდიდატი იბრძვის გამარჯვებისათვის, არჩეულად ითვლება ის, ვინც მიიღებს ყველაზე მეტ ხმას: ხუთი კანდიდატის შემთხვევაში შესაძლოა გამარჯვდეს იმან, ვინც მიიღებს ხმათა 25 პროცენტს (ან ნაკლებს). როგორც ვნახავთ, ეს მეთოდი ხელს უწყობს ორპარტიული სისტემის ჩამოყალიბებას.

მაჟორიტარული სისტემის – ასევე ცნობილი, როგორც **first past the post** საარჩევნო სისტემის შედეგები, აშშ კონგრესის არჩევნების ჰიპოთეტურ ცხრილში 10-2 არის გრაფიკულად ასახული. გაითვალისწინეთ, რომ ამ სისტემას აქვს მინიმუმ ერთი უპირატესობა მაინც: იგი განსაზღვრავს სუფთა გამარჯვებულებს. უბრალო უმრავლესობა ნყვეტს, ვინ იქნება საარჩევნო უბნის წარმომადგენელი. ცხრილში მოყვანილ მაგალითში ლიბერალი ჯონი არის სუფთა გამარჯვებული. მაგრამ ამ ხელსაყრელი შედეგისათვის საფასური უნდა იქნეს გადახდილი – უმრავლესობამ (ამომრჩეველთა 57 პროცენტმა) არ მისცა ხმა ლიბერალს. უბრალოდ, მათ შეეძლოთ დარჩენილიყვნენ სახლში. არც კონსერვატორი ჯეინისა და უპარტიო აიმას პოლიტიკა და არც უმრავლესობის მიერ მინიჭებული უპირატესობები ამ საარჩევნო უბნიდან წარმოდგენილი არ იქნება.

მაჟორიტარულ საარჩევნო სისტემას შეუძლია ქვეყანაში არსებული პოლიტიკური ნაკლოვანებები წარმოაჩინოს. ჩვენს ჰიპოთეტურ არჩევნებში ლიბერალმა გამარჯვა საარჩევნო უბნის ხმათა მხოლოდ 43 პროცენტით, მაგრამ იგი გახდა 100 პროცენტიანი წარმომადგენელი. რა თქმა უნდა, მისი კანდიდატურა დაფინანსებუ-

ლი იყო ძლიერი ორგანიზაციის ორი წამყვანი ამერიკული პოლიტიკური პარტიიდან ერთ-ერთის მიერ. ამას გარდა, ეს ორი პარტია ინერციის წყალობითაც იგებს – ხმას აძლევენ ჩვეულების და არა რწმენის გამო.

ცხრილი 10.2

პიპოთეტური პოლიტიკური მართონი

პარტია	კანდიდატი	მიღებული ხმები	ხმების პროცენტული რაოდენობა
დემოკრატიული	ლიბერალი ჯონი	25,800	43
რესპუბლიკური	კონსერვატორი ჯეი-	24,600	41
დამოუკიდებელი	ნი	9,600	16
	უპარტიო აიმა		

ასეთი სისტემის დროს ორი მთავარი პარტიიდან ერთ-ერთი ყოველი არჩევნების შედეგად მუდმივად იღებს წარმომადგენლობის უფლებას, რაც არჩევნებში მონაწილე მეორე პარტიისა და მეორეხარისხოვანი პარტიების ხარჯზე მიღებული საარჩევნო ხმების პროპორციული არ არის. ამგვარად, მთავარმა პარტიამ, რომელიც ამომრჩევლის 40-დან 45 პროცენტამდე ხმას იღებს, შეიძლება მანდატების უმრავლესობა მიიღოს, როგორც ეს ძირითადად ხდება ბრიტანულ არჩევნებში. არჩევნების სურათის ასეთი დამახინჯება იმდენად გავრცელებულია დიდ ბრიტანეთში, რომ მთავარ პარტიას, რომელიც იღებს ხმების ნახევარზე ნაკლებს, შეუძლია დამაჯერებლად გაიმარჯვოს (ხმათა შედარებითი უმრავლესობის მიღების შედეგად იღებს საპარლამენტო უმრავლესობას).

ამგვარად, მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა ხელს უწყობს ორი მთავარი პოლიტიკური პარტიის ჩამოყალიბებას და ართულებს მცირე პოლიტიკური პარტიების ზრდას. მრავალპარტიულ სისტემასთან შედარებითი უპირატესობა გამოიხატება უფრო მეტ პოლიტიკურ სტაბილურობაში. თუმცა, ზოგიერთი კრიტიკოსის აზრით, ამგვარი სტაბილურობა მიიღწევა წარმომადგენლობითი დემოკრატიისთვის მისი დედააზრის მოსპობით – ანუ აქცენტის გაკეთებით მთავრობაზე, რომელიც უმრავლესობის სურვილს (და პრეფერენციებს) გამოხატავს. იმის გამო, რომ ეს სისტემა არ წარმოაჩენს ამომრჩევლის მთელი სპექტრის აზრებსა და ინტერესებს, იგი ისწრაფვის გაზარდოს მმართველი პარტიის (ან პარტიების) საკანონმდებლო ძალაუფლება და დაბრკოლებები შეუქმნას უმცირესობის პარტიათა მცდელობას, შეიქმნან საკანონმდებლო ნიადაგი.

პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემები. მაჟორიტარული სისტემების ალტერნატივას წარმოადგენს პროპორციულ წარმომადგენლობაზე დაფუძნებული საარჩევნო სისტემა, რომლის მიზანია უზრუნველყოს საკანონმდებლო ხელისუფლებაში პარტიებისათვის ელექტორატის მხარდაჭერის თითქმის შესაბამისი წარმომადგენლობა. როგორც წესი, ასეთი სისტემის შემთხვევაში ქვეყანა დაყოფილია საარჩევნო უბნებად, საიდანაც ირჩევენ რამდენიმე დეპუტატს. მათ შორის თანამ-

დებობები ნაწილდება პარტიების მიერ თითოეულ უბანში მიღებული ხმების რაოდენობის შესაბამისად.

იმ მრავალ ქვეყანას შორის, რომლებმაც დანერგეს ეს სისტემა, არის ისრაელი, იტალია, ბელგია, ნორვეგია და ირლანდია. გერმანიაც იყენებს პროპორციული წარმომადგენლობის სისტემას ბუნდესტაგის (პარლამენტის ქვედა პალატის) წევრთა ნახევრის ასარჩევად. როგორც წესი, კანდიდატი უბანზე იგებს არჩევნებს, თუ იგი მიიღებს ხმათა გარკვეულ რაოდენობას. ხმათა მინიმალური რაოდენობა განისაზღვრება გამოყოფილ მანდატებზე ხმათა რაოდენობის გაყოფით. მაგალითად, წარმოვიდგინოთ, რომ 10-2 ცხრილის შემთხვევაში პროპორციულ წარმომადგენლობასთან გვაქვს საქმე. საარჩევნო უბანზე გამოყოფილია სამი მანდატი და ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობა 60 000-ია. ასეთი ვითარებაში კანდიდატი არჩეული იქნება პარტიის მიერ მიღებული ყოველი 20 000 ხმის შემთხვევაში. ამ ფორმულის მიხედვით ორივე კანდიდატი, ლიბერალიც და კონსერვატორიც არჩეულად ჩაითვლება, ვინაიდან თითოეულმა 20 000-ზე მეტი ხმა მიიღო. საარჩევნო უბნის მესამე წარმომადგენელი განისაზღვრება რეგიონული გადანაწილების პრინციპით, რომელიც შემდეგნაირად მოქმედებს: დემოკრატების 5 800, რესპუბლიკელების 4 600 და დამოუკიდებელი კანდიდატების 9 600 ხმა გადაეცემა რეგიონს, სადაც იგი სხვა საარჩევნო უბნების ხმებთან ერთად დაითვლება და ხელახლა გადანაწილდება. იმ შემთხვევაში, თუ რეგიონული გადანაწილებით კანდიდატი ვერ აირჩევა, შეიძლება საჭირო გახდეს *ქვეყნის მასშტაბით* გადანაწილება. ამგვარად, პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემა უზრუნველყოფს, რომ არც ერთი საარჩევნო ხმა არ იკარგება.

თუმცა, ზოგიერთმა ქვეყანამ პატარა, უმნიშვნელო პარტიების მომრავლების თავიდან აცილების მიზნით პროპორციული წარმომადგენლობის სისტემის მოდიფიცირება მოახდინა. ასეთ ქვეყნებში უმცირესობის პარტიებმა უნდა მიიღონ განსაზღვრული მინიმალური ხმების რაოდენობა (საარჩევნო ბარიერი – მთარგმ. შენ.), რათა საარჩევნო უბნიდან ჰყავდეთ თავიანთი წარმომადგენელი. გერმანიასა და რუსეთში ეს მინიმუმი 5 პროცენტია, სხვა ქვეყნებში შეიძლება 15 პროცენტი და მეტიც კი იყოს.

საარჩევნო სიები პროპორციული წარმომადგენლობის გამოყენების ყველაზე გავრცელებული მეთოდია. ამგვარი სისტემის დროს პარტიას შეუძლია საარჩევნო უბანზე რამდენიც სურს, იმდენი კანდიდატი წარადგინოს. ამ შემთხვევაში პარტიამ საარჩევნო ბიულეტენში უნდა მოახდინოს მათი რანჟირება – თუ პარტია მიიღებს ხმათა რაოდენობას, რომელიც საკმარისია მხოლოდ ერთი მანდატის მოსაპოვებლად, მანდატს მიიღებს საარჩევნო სიაში მითითებული პირველი კანდიდატი; თუ პარტია დააგროვებს ორი მანდატის მოსაპოვებლად საკმარის ხმათა რაოდენობას, მაშინ სიაში მითითებული მეორე კანდიდატიც მიიღებს მანდატს და ა.შ. საარჩევნო სიების სისტემა მნიშვნელოვნად აძლიერებს პარტიებს, ვინაიდან მოქალაქეები ხმას აძლევენ პარტიას (და არა კანდიდატს) და პარტია აკონტროლებს კანდიდატთა თანმიმდევრობას საარჩევნო ბიულეტენებში.

არსებობს საარჩევნო სიების ალტერნატიული სისტემები. ერთ-ერთი მათგანი ემყარება ცალკეულ, გარდამავალ ხმის მიცემას და უფრო მეტად აქცენტს აკეთებს ინდივიდუალურ კანდიდატებსა და პერსონებზე, ვიდრე პარტიებზე. კანდიდატები თავისუფლად ეცილებიან ერთმანეთს დასაკავებელ თანამდებობებს. კვოტა წინასწარ არის განსაზღვრული და ყველა კანდიდატი, ვინც დააგროვებს ხმათა საჭირო

რაოდენობას, ითვლება არჩეულად. მაგრამ ეს სისტემა უცნაურ ხრიკს შეიცავს: ყველა ამომრჩეველი მიუთითებს პირველ და მეორე არჩევანს. იმ შემთხვევაში, თუ პირველადი არჩევანის ხმების დათვლის შემდეგ კიდევ რჩება აუთვისებელი მანდატები, ზედმეტი ხმები, ამომრჩევლის მეორე არჩევანის გათვალისწინებით, გადადის დარჩენილ კანდიდატებზე.

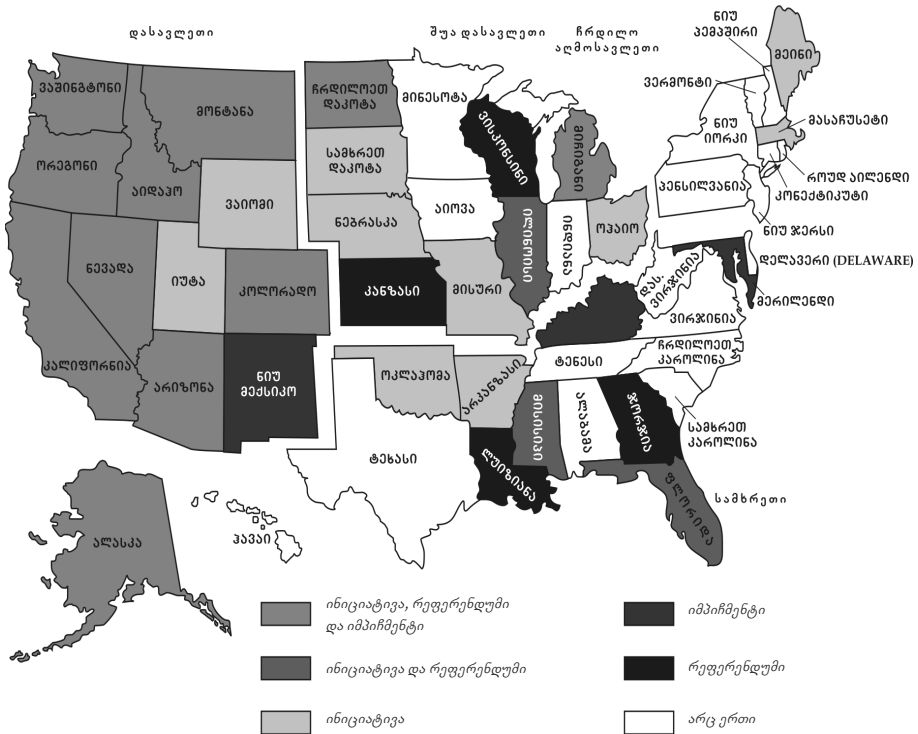
საარჩევნო სისტემათა შედარება. პროპორციულ წარმომადგენლობით სისტემას მაჟორიტარულ წარმომადგენლობით სისტემასთან შედარებით გარკვეული უპირატესობები გააჩნია. უფრო ნაკლები ხმა იკარგება, შეხედულებათა უფრო ფართო სპექტრია წარმოდგენილი და საკანონმდებლო ორგანოში უფრო მეტ პარტიას შეუძლია ჰყავდეს წარმომადგენელი. ეს სისტემა მანდატები უფრო სამართლიანი და მიუკერძოებელია, ვინაიდან თანამდებობები პარტიებს შორის ნაწილდება მათ მიერ მიღებული ხმების რაოდენობის შესაბამისად.

თუმცა, პროპორციულ წარმომადგენლობას, განსაკუთრებით საარჩევნო სიების შემთხვევაში, რამდენიმე არასასურველი მოვლენა ახასიათებს, მათ შორის პარტიის ცენტრალიზაციის აშკარა ტენდენცია, ერთ საკითხზე კონცენტრირებული პარტიების აღმოცენება, უფრო ინტენსიური საპარლამენტო ფრაქციონალიზმი, ქვეყნის მასშტაბით კონსენსუსის მიღწევის გართულება, პოლიტიკური პარტიების, როგორც პოლიტიკური არჩევანის ძირითადი საშუალებების სასარგებლოდ ინდივიდუალური კანდიდატების უგულვებლყოფა. ზოგიერთი ამ მოვლენათაგანი შეიძლება სასურველიც კი იყოს. მიუხედავად მაჟორიტარული სისტემის ხარვეზებისა, ამერიკელთა უმეტესობა არ ემხრობა ახალი, უცნობი სისტემით მის ჩანაცვლებას. სიახლისადმი შიში ამერიკული პოლიტიკის მთავარი მამოძრავებელი ძალაა.

პიბდაპირი დემოკრატია

პირდაპირი დემოკრატია ნიშნავს, რომ პოლიტიკურ საკითხებს ამომრჩეველი თვითონ წყვეტს. ალბათ ამის საყოველთაოდ ცნობილი მოდელია ქალაქ ნიუ-ინგლენდის მუნიციპალიტეტის შეხვედრა. კონსტიტუცია, არჩეული წარმომადგენლების უზრუნველყოფით, წარმომადგენლობითი დემოკრატის სასარგებლოდ უარყოფს პირდაპირი დემოკრატის იდეას.

დღეს ბევრგან პირდაპირი დემოკრატია თანაარსებობს წარმომადგენლობით დემოკრატისთან. ზოგიერთ დემოკრატიულ ქვეყანაში, როგორცაა შვეიცარია და ავსტრალია, აგრეთვე ამერიკის რამდენიმე შტატი, მოქალაქეებს შეუძლიათ გვერდი აუარონ კანონს ან ჩანაცვლონ იგი საჯარო პოლიტიკის სპეციფიკურ საკითხებზე პირდაპირი კენჭისყრით. როგორც წესი, ასეთ კენჭისყრას **პლემისციტი** ეწოდება. შეერთებულ შტატებში არსებობს პირდაპირი დემოკრატიული მონაწილეობას სამი ფორმა. **რეფერენდუმი** ტარდება მაშინ, როდესაც კანონმდებლობა ან კონსტიტუცია საკითხს ან საჯარო პოლიტიკას განსახილველად წარუდგენს ამომრჩეველებს. ზოგიერთ შემთხვევაში ხმის მიცემას უფრო სარეკომენდაციო ხასიათი აქვს (ელექტორატის პრეფერენციების მაჩვენებელია); სხვა შემთხვევებში კი იმისათვის, რომ კენჭისყრაზე დაყენებული საკითხი ძალაში შევიდეს, ამომრჩევლის თანხმობაა საჭირო. საკანონმდებლო **ინიციატივის** შემთხვევაში საკითხი ამომრჩეველს თვითონ გააქვს განსახილველად ხელმონერათა წინასწარ დადგენილი რაოდენობის

სქემა 10-2. მოქალაქეთა მიერ საფუძველჩაყრილი ინიციატივა, რეფერენდუმი და იმპიჩმენტი ტატების დონეზე
 წყარო: იბეჭდება Thomas E. Cronin-ის წიგნის *Direct Democracy: The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*-ის გამოცემელთა ნებართვით (Cambridge, Mass.: Harvard University Press). საავტორო უფლება 1989, Twentieth Century Fund, Inc. განახლებულია Thomas Magstadt-ის მიერ, 20026.

შეგროვების შემდეგ. განვევა არის პოლიტიკური მექანიზმი არჩეული თანამდებობის პირის გადასაყენებლად. იგი ინიციატივის მსგავსია და განსახილველად გადის მოქალაქეთა ხელმონერების წინასწარ განსაზღვრული რაოდენობის შეგროვების შემდეგ. [საქართველოს რეფერენდუმს ხელისუფლებისათვის სავალდებულო ხასიათი აქვს, ხოლო პლებისციტს — სარეკომენდაციო — მთარგმნ. შენ.]

ინიციატივა და რეფერენდუმი

არსებობს ორი სახის ინიციატივა — პირდაპირი და ირიბი; რეფერენდუმიც ორი სახის არსებობს — სახალხო და საკანონმდებლო. ოცდასამმა შტატმა შტატის მასშტაბით დააკანონა ინიციატივა ან სახალხო რეფერენდუმი 1898-1959 წლებში; ოთხმა შტატმა კი — 1958 წლის შემდეგ.

- ოცდაშვიდ შტატს აქვს გარკვეული სახის ინიციატივა ან სახალხო რეფერენდუმი.
- ოცდაოთხ შტატს აქვს ინიციატივის რალაც ფორმა.
- ოცდაოთხ შტატს აქვს სახალხო რეფერენდუმი.
- ორმოცდაცხრა შტატს გააჩნია საკანონმდებლო რეფერენდუმი.
- პირველი შტატი, რომელმაც 1778 წელს ჩაატარა საკანონმდებლო რეფერენდუმი კონსტიტუციის მიღების მიზნით, იყო მასაჩუსეტსი.
- პირველი შტატი, რომელმაც 1898 წელს დააკანონა ინიციატივა და სახალხო რეფერენდუმი, იყო სამხრეთ დაკოტა.
- პირველი შტატი, სადაც 1904 წელს ინიციატივას ეყარა კენჭი, იყო ორეგონი.
- პირველი შტატი, რომელმაც 1897 წელს ქალაქებს მისცა ინიციატივისა და სახალხო რეფერენდუმის ჩატარების უფლება, იყო ნებრასკა.
- პირველი შტატი, რომელმაც 1907 წელს საკუთარ კონსტიტუციაში გაითვალისწინა ინიციატივა და სახალხო რეფერენდუმი, იყო ოკლაჰომა.
- უკანასკნელი შტატი, რომელმაც 1992 წელს დააკანონა ინიციატივა, იყო მისისიპი.

წყარო: ადაპტირებულია Initiative and Referendum Institute, <http://www.iandrinstitute.org/factsheets/quickfacts.htm>, accessed May 15, 2002.

მრავალი დემოკრატია პოლიტიკურ საკითხთა პირდაპირი ხმის მიცემით გადანყვეტის ცნობილ მაგალითებს გვიჩვენებს. 1962 წელს საფრანგეთის პრეზიდენტმა, შარლ დე გოლმა პრეზიდენტის პირდაპირი არჩევნების ჩასატარებლად რეფერენდუმის გზით შესწორება შეიტანა კონსტიტუციაში. 1973 წელს დიდმა ბრიტანეთმა, პირველად მის ისტორიაში, ჩაატარა რეფერენდუმი იმის განსასაზღვრად, განევრიანებულყო თუ არა საერთო ბაზარში (ევროპის ეკონომიკური თანამეგობრობის არაოფიციალური სახელწოდება). (ხმათა მცირე უპირატესობით საზოგადოებამ მხარი განევრიანებას დაუჭირა). შეერთებულ შტატებში პირდაპირი დემოკრატის თანამედროვე პერიოდი სათავეს იღებს 1978 წლის კალიფორნიის ცნობილი *Proposition 13*-დან (საკანონმდებლო ცვლილება), რომელმაც არა მარტო მინიმუმ გაანახევრა გადასახადი კერძო საკუთრებაზე, არამედ საფუძველი ჩაუყარა სხვადასხვა ინიციატივისა და რეფერენდუმის საქვეყნო ჩატარებას.

პირდაპირი დემოკრატის მრავალი ღონისძიება საკამათოა. მაგალითად, 1996 წელს მიღებულმა კალიფორნიის სამოქალაქო უფლებათა ინიციატივამ კალიფორნიის კონსტიტუციის შეცვლის გზით შეზღუდა პოზიტიური დისკრიმინაციის პროგრამები და აკრძალა უპირატესი დამოკიდებულება „საჯარო სამსახურში, საზოგადოებრივ განათლებაში ან სახელმწიფო კონტრაქტების დადებისას რასობრივი, სქესობრივი, კანის ფერის, ეთნიკური კუთვნილების ან ეროვნული წარმომავლობის საფუძველზე. ინიციატივის დამცველებისა და მოწინააღმდეგეების ბრძოლა გაგრძელდა მისი მიღების შემდეგაც, როდესაც მოწინააღმდეგეებმა სასამართლოებში ინიციატივის არაკონსტიტუციურობის დამტკიცების გზით მისი განხორციელების გადადებას მიაღწიეს. სასამართლოს ჩარევა ამ შემთხვევაში ასახავს საერთო ტენდენციას: სასამართლოები კონსტიტუციურ პრობლემებს პოულობენ

პირდაპირი დემოკრატიის გზით გატარებულ ბევრ ღონისძიებაში და აფერხებენ პირდაპირი დემოკრატიის რეალიზაციას.

საკითხის ამგვარი განხილვა მნიშვნელოვანია, რადგან პირდაპირი დემოკრატიის ფარგლებში განხორციელებული სხვადასხვა ქმედება მუდამ დემოკრატიის გამაძლიერებელ საშუალებად აღიქმებოდა. ამგვარ ღონისძიებებში იგულისხმებოდა მთავრობის მგრძობიარობისა და პასუხისმგებლობის გაზრდა, ამომრჩევლის მონაწილეობის გააქტიურება და არჩეულ კორუმპირებულ, შეუსაბამო ან უპასუხისმგებლო წარმომადგენლებზე ადექვატური რეაგირება.⁹ პირდაპირი დემოკრატიის ოპონენტები ამტკიცებენ, რომ ფულმა და სხვაგვარმა დაინტერესებამ შეიძლება შეუსაბამოდ დიდი როლი ითამაშოს ამგვარ სპეციალურ კენჭისყრაში, ვიდრე ჩვეულებრივ საკანონმდებლო პროცესში. ისინი იმასაც ამბობენ, რომ ინიციატივები და რეფერენდუმები ხშირად ტექნიკურად იმდენად რთულია, რომ საშუალო ამომრჩეველი ვერც ერკვევა განსახილველი საკითხების არსში. თუმცა, ამ აზრს არ იზიარებს ამ პროცესის ერთ-ერთი ცნობილი მკვლევარი, რომელიც ამტკიცებს: „შტატების გამოცდილება აჩვენებს, რომ ამომრჩევლებს, როგორც წესი, კარგად ესმით იმ საკითხის არსი, რომელსაც ისინი ხმას აძლევენ და შესაბამისად კომპეტენტურად მოქმედებენ, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ეს საკითხი ფართოდ იყო გაშუქებული.“¹⁰

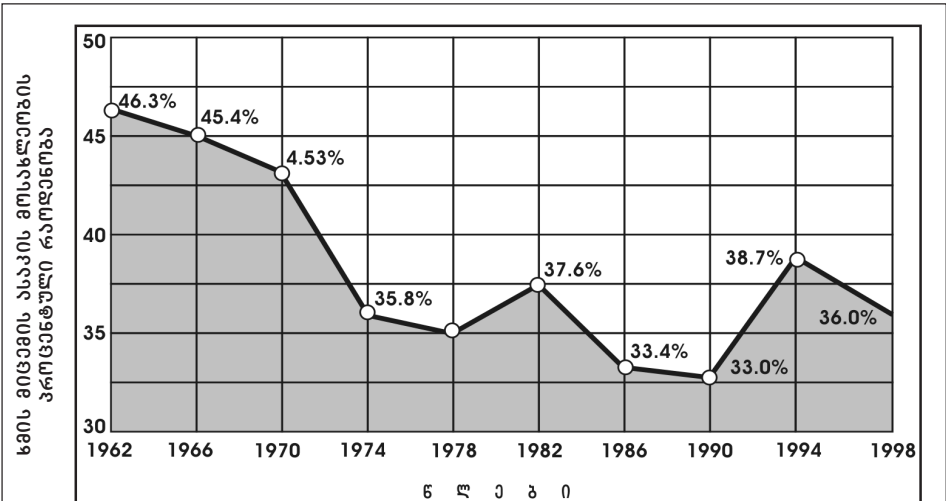
ამგვარად, პირდაპირი დემოკრატიის მიერ გატარებული ღონისძიებების ნეგატიური შეფასებები გადამეტებულია. რა თქმა უნდა, ოპონენტების მხრიდან იმის მტკიცება, რომ ფული სავარაუდოდ დაამახინჯებს პლებისციტის შედეგებს, საუკეთესო შემთხვევაში თვალთმაქცობაა – დღეს ფული არის ძირითადი (შესაძლებელია, უმნიშვნელოვანესიც) ფაქტორი ფაქტობრივად ყველა მნიშვნელობის ამერიკულ არჩევნებში. ნიშნავს ეს იმას, რომ ინიციატივებისა და რეფერენდუმების გავრცელება აბსოლუტური სიკეთეა? არა, ეს არ არის აუცილებელი. ძალიან გადაჭარბებულმა დემოკრატია შეიძლება პრობლემა შექმნას. პრობლემის გადაჭრა მოიცავს მის სწორად დაბალანსებას. ასეთი ზომები ლოკალურ დონეზე თვითმმართველობას აძლიერებს. მაგრამ თუ ეს ზომები მრავალრიცხოვანია და საკითხებიც რთულია, სპეციფიკური ინტერესები იზრდება და კომპეტენტური ამომრჩევლის არსებობის ალბათობა კლებულობს. დღეს ამ მიზეზთა გამო პირდაპირი დემოკრატია აღიქმება, როგორც წარმომადგენლობითი დემოკრატიის დამატება და არა მისი შემცველი.

მონაწილეობის შეფასება: რატომ მივცემთ ხმა?

პირდაპირი დემოკრატიის შესახებ მსჯელობისას ვარაუდი ეფუძნება იმას, რომ მოქალაქეთა მონაწილეობა ბუნებრივია – მათ უნდათ მონაწილეობა მიიღონ დემოკრატიულ მმართველობაში, მაგრამ ზოგჯერ ისინი პროცესში არ დაიშვებიან. ამგვარი შეხედულება საკმაოდ დამაჯერებელია. უბრალო მამაკაცები და ქალები მთელ მსოფლიოში იბრძოდნენ არჩევნებში მონაწილეობის უფლებისათვის, ვინაიდან ისინი დიდად აფასებენ თავისუფალ არჩევნებს და ხმის მიცემის უფლებას. ის უფლებები, რომელთა მოპოვებაც ადრეული თაობებისათვის ძალიან რთული იყო, ამჟამად თავისთავად, ცხად მოცემულობად ითვლება. ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს შეერთებული შტატების მაგალითზე. ჩნდება კითხვა: რატომ?

ხმის მიცემა აშშ-ის შუამდგომელ მფარველში

შეერთებულ შტატებში არჩევნებში მონაწილეობის გასაგებად ყველაზე მნიშვნელოვანი ფაქტია ის, რომ არჩევნებში მონაწილეთა პროცენტული მაჩვენებელი დაბალია და დროთა განმავლობაში სულ უფრო კლებულობს. 1960 წელს კენედი-ნიქსონის არჩევნებში ზრდასრული მოსახლეობის თითქმის 63 პროცენტმა მიიღო მონაწილეობა. 1996 წელს რაოდენობა შემცირდა 49 პროცენტამდე და ოდნავ მაღალი იყო 2000 წელს (50.4 პროცენტი). 2000 წლის არჩევნები რესპუბლიკელმა ჯორჯ ბუშმა ამომრჩეველთა კოლეგიაში (რომელიც ირჩევა შეერთებულ შტატებში პრეზიდენტისა და ვიცე-პრეზიდენტის ასარჩევად) ძალიან მცირე უპირატესობით მოიგო მას შემდეგ, რაც ქვეყნის მასშტაბით ფაქტობრივად დამარცხდა. ოდნავ მეტ ადამიანს რომ მიეღო მონაწილეობა არჩევნებში ფლორიდის (ზრდასრული მოსახლეობის მხოლოდ ნახევარზე ნაკლები მივიდა არჩევნებზე) ან რამდენიმე სხვა შტატში, არჩევნებს ნამდვილად დემოკრატი ალ გორი მოიგებდა.

შუალედურ არჩევნებზე ამომრჩეველთა მაჩვენებელი კვლავ დაბალია. ის მკვეთრად დაეცა მას შემდეგ, რაც 1971 წელს ხმის მიცემის ასაკმა 18 წლამდე დაინია და კვლავ დაღმავლობის ტენდენციით ხასიათდებოდა, თუ არ ჩავთვლით ოდნავ მატებას რეცესიის პერიოდში 1982 წელს და მნიშვნელოვან მატებას 1994 წელს.

მისისიპის შტატის ქალაქ ტენესისა და ლუიზიანაში (სადაც მხოლოდ ამომრჩეველთა ერთი ოლქი დაფიქსირდა ნოემბერში) ამომრჩეველთა მაჩვენებელმა 20%-საც კი ვერ მიაღწია. მხოლოდ ოთხ შტატში მიიღო მონაწილეობა ხმის მიცემის უფლების მქონე მოსახლეობის უმრავლესობამ წარმომადგენელთა პალატის არჩევნებში: მენი (55.6 პროცენტი), მინესოტა (54.8 პროცენტი), მონტანა (54.6 პროცენტი) და ალასკა (52.5 პროცენტი).

სქემა 10-3. შეერთებულ შტატებში შუალედურ არჩევნებში ამომრჩეველთა რაოდენობა, 1962-94წ. ეყრდნობა წარმომადგენელთა პალატის არჩევნების მონაცემებს (ხმის მიცემის ასაკის მოსახლეობის პროცენტული რაოდენობა)

წყარო: ადაპტირებულია Congressional Quarterly Weekly Report, 23 თებერვალი, 1991წ., 484.

არჩევნებში მონაწილეობის სხვა საზომი არის შუალედური არჩევნები (როდესაც

არ ტარდება საპრეზიდენტო არჩევნები). 1962 წელს შუალედურ არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო ამომრჩეველთა 46,3 პროცენტმა, 1994 წელს ეს რიცხვი 38.7-მდე შემცირდა (იხ. სქემა 10-3); 1998 წელს მხოლოდ 36 პროცენტი (მესამედზე ოდნავ მეტი) მივიდა გამოკითხვაზე. არჩევნებში მონაწილეთა რაოდენობას მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ 45 პროცენტისთვის არ გადაუჭარბებია. სხვა დემოკრატიებთან შედარებით (მაგალითად იტალიაში, ბელგიაში, შვედეთში, საბერძნეთში, ჰოლანდიაში, ავსტრალიაში, დანიასა და ნორვეგიაში საშუალოდ ელექტორატის 80 პროცენტი იღებს მონაწილეობას საპრეზიდენტო ან მის ეკვივალენტურ არჩევნებში), ამომრჩეველთა აქტიურობა შეერთებულ შტატებში სამარცხვინოდ დაბალია.¹¹

ამომრჩევლის დაბალი აქტიურობა არის გამოცანა (და სირცხვილი), ვინაიდან იგი იმ ცვლილებათა საფუძველზე წარმოიშვა, რომლებსაც სრულიად სხვა ეფექტი უნდა ჰქონდა. როგორც ორმა ექსპერტმა აღნიშნა, ამომრჩევლის აქტიურობის კლების პერიოდში მოხდა ბევრი ისეთი რამ, რასაც თეორიულად ამომრჩევლის მონაწილეობის მატება უნდა გამოეწვია. პირველ რიგში იყო გრძელვადიანი ცვლილებები კანონმდებლობაში: წესები, დადგენილებები, რომლებიც ართულებდა კენჭისყრაში ამომრჩევლის დაშვებას, როგორც იყო საარჩევნო გადასახადის დაწესება, განათლების ცენზისა და ქვეყანაში ხანგრძლივი ბინადრობის მოთხოვნები, თითქმის სრულად გაუქმდა. ხმის მიცემის მინიმალურმა ასაკმა 18 წლამდე დაინია. შედეგად ქვეყანამ შექმნა (სტრუქტურულად და იურიდიულად) ელექტორატის დიდი მასის არსებობის პოტენციალი, რომელშიც მცირე გამონაკლისის გარდა, ფაქტობრივად ყველა ზრდასრული ადამიანი შევიდოდა.¹²

უფრო მეტიც, 1993 წელს ე.წ. „მძლოლი-ამომრჩევლის კანონი“ მიღებით ახალ ამომრჩეველს შეუძლია დარეგისტრირდეს მართვის მოწმობის აღების ან განახლების დროს. დაბოლოს, დაბალი საარჩევნო მაჩვენებელი ასევე მოულოდნელია იქიდან გამომდინარე, რომ „ფართომასშტაბიანმა ცვლილებებმა მოსახლეობაში აამაღლა განათლების, შემოსავლისა და დასაქმების დონე, რაც დაკავშირებულია არჩევნებში აქტიურობის მაღალ მაჩვენებელთან“.¹³ სინამდვილეში, ალბათ, უპრიანია კითხვა არა „ვინ აძლევს ხმას?“ არამედ „ვინ არ აძლევს ხმას?“

მონაწილეობის მდგომარეობა

აქსიომაა, რომ პოლიტიკაში ამერიკის მოქალაქეთა მხოლოდ უმცირესობა იღებს აქტიურ მონაწილეობას. ერთ-ერთმა პირველმა კვლევამ, რომელიც ჩატარეს ჯულიან ვუდვორდმა და ელმო რუპერმა 1950 წელს, აჩვენა, რომ ზრდასრული მოსახლეობის დაახლოებით 70 პროცენტი პოლიტიკურად პასიური იყო.¹⁴ მოგვიანებით ჩატარებულმა კვლევებმა ცხადყო, რომ ამერიკის მოსახლეობის დაახლოებით 26 პროცენტი შეიძლება მივაკუთვნოთ აქტივისტებს. მოსახლეობის დანარჩენი ნაწილის მონაწილეობა შემოიფარგლება მხოლოდ ხმის მიცემით ან საერთოდ პოლიტიკისათვის თავის არიდებით.¹⁵ აქტიური მონაწილეების დადგენა იოლად არის შესაძლებელი: უფრო მეტად აქტიურები არიან შუახნის მოქალაქეები, ვიდრე ახალგაზრდები ან ხანში შესულები; უფრო მეტად ოფისში მომუშავენი, ვიდრე წარმოებაში დაკავებულნი; უფრო მეტად დაქორწინებულნი, ვიდრე მარტოხელები; უფრო მეტად თეთრკანიანები, ვიდრე შავკანიანები და უფრო მეტად შავკანიანები, ვიდრე ლათინოამერიკელები.

მათ, ვინც მონაწილეობას იღებს პოლიტიკაში (ხმის მიცემის გზით მაინც), რო-

გორც წესი, გავლენის მოხდენის უფრო დიდი რწმენა აქვთ. არ არის გასაკვირი, რომ **პოლიტიკური ქმედუნარიანობის** ამგვარი შეგრძნება ხშირად ასახავს ბუნებრივ შესაძლებლობათა, ინდივიდუალური მდგომარეობისა და სოციალურ გარემოებათა ნაზავს. თუმცა ძალაში რჩება კითხვა: რატომ არის, რომ ამდენი ამერიკელი ხმასაც კი არ აძლევს და მიუხედავად პერიოდული ზრდისა, უკანასკნელ სამ ათწლეულში მაჩვენებელი კლებულობს?

ზოგიერთი მკვლევარი ეყრდნობა 1971 წელს საარჩევნო ასაკის თვრამეტ წლამდე დაწევას და მიუთითებს, რომ თვრამეტიდან ოცდაერთ წლამდე მოქალაქეთა არჩევნებში მონაწილეობის მაჩვენებელი შედარებით დაბალია. მოქალაქეთა გაზრდილი მობილურობა, დამოკიდებულების ფაქტორები, განსაკუთრებით კი პარტიასთან იდენტიფიკაციის კლება და მზარდი შეგრძნება იმისა, რომ ინდივიდუალური ქმედებები არაეფექტიანია, პოლიტიკა კი მოსაწყენი ან ხელოვნური გახდა, სრული პასუხის მხოლოდ ნაწილებია. არსებობს ძალიან ბევრი მტკიცებულება მოსახლეობის გენერალურ ერთობლიობაში სამოქალაქო ვალდებულებების შემცირებისა. დაბოლოს, ხანგრძლივი პოლიტიკური კამპანიები (განსაკუთრებით საპრეზიდენტო არჩევნების დროს) და უგემოვნო სატელევიზიო რეკლამების არნახული შემოტევა აღიზანებს ძალიან ბევრ ამომრჩეველს.

ინდივიდუალიზმი და საზოგადოებრივი მანაწილეობა

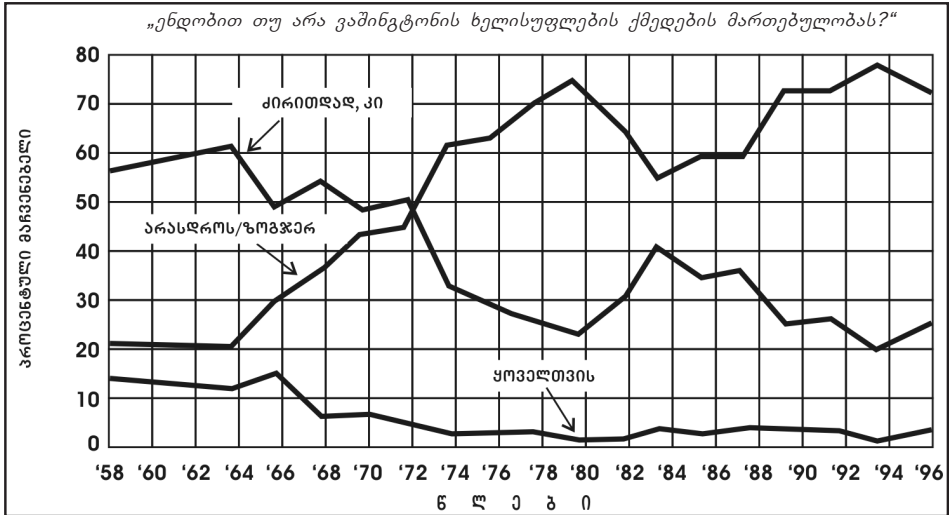
ამ ფაქტორებმა შეიძლება ნათელი მოფინოს ამომრჩევლის მონაწილეობის საერთო კლებას. მაგრამ რას შეიძლება მივანეროთ ამომრჩევლის აქტიურობის მუდმივად დაბალი დონე? ზოგიერთი სოციოლოგი თვლის, რომ შეერთებულ შტატებში პოლიტიკური მონაწილეობის შედარებით დაბალი დონე ფართოდ გავრცელებული **გაუცხოების** დამამტკიცებელია, რაშიც ამერიკელების მხრიდან მთავრობის უნდობლობას გულისხმობენ. მაგრამ ამერიკელების უმეტესობა საკუთარ თავს არ თვლის გაუცხოებულად ან უკმაყოფილოდ მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელი ორმოცი წლის განმავლობაში ისინი გაცილებით უფრო ცინიკურები გახდნენ (იხ. სქემა 10-4). მთავრობისადმი უნდობლობა მხოლოდ ნაწილობრივ ხსნის ამომრჩევლის მონაწილეობის კლებას. უფრო სრულყოფილი ახსნა სხვაგან უნდა ვეძიოთ.

დიდი ხნის წინ ფრანგმა მწერალმა ალექსის დე ტოკვილმა (1805-1859) დაკვირვების შედეგად დაადგინა, რომ თუ თანასწორობის რწმენა ფართოდაა გავრცელებული, ინდივიდები საკუთარ თავში მორალურად დარწმუნებულნი ხდებიან. ასეთ შემთხვევებში სოციალურ ორიენტირთა სხვა წყაროებს – რელიგიას, ოჯახს, მონარქიას, ტრადიციასა თუ მთავრობას – ისეთი წონა არა აქვს, როგორც ბევრ ტრადიციულ საზოგადოებაში.

ტოკვილი ამ სოციალურ თავისებურებას, რომელსაც **ინდივიდუალიზმს** უწოდებდა, განიხილავდა, როგორც ეგოიზმის მორალურ ეკვივალენტს. ის წერდა, რომ

ინდივიდუალიზმი მომნიშვნეულობისა და სიმშვიდის განცდაა, რომელიც თემის თითოეულ წევრს ახლობელი ადამიანებისაგან გასამიჯნად განაწყობს; ჩამოაშორებს ოჯახს და მეგობრებს იმისათვის, რომ საკუთარი პატარა წრის ფორმირების შემდეგ მან ხალხით დატოვოს საზოგადოება, რომელსაც თავდაპირველად მიეკუთვნებოდა.¹⁶

ტოკვილის აზრით, ამერიკელები იმდენად ეგოცენტრისტები (და ზოგადად ეგოისტები) არიან, რომ საჯარო სიკეთეზე ზრუნვა გაქრობის საფრთხის წინაშე დადგა. ამ საზოგადოებაში, წარმატება განისაზღვრება, როგორც „მეზობლებს შორის მატერიალურ კეთილდღეობაში შეჯიბრი, რაც ამერიკელებს პირად ამბიციებზე გამოდევნებისაკენ უბიძგებს“. აქედან გამომდინარე ის ასკვნიდა, რომ „ამერიკაში ფიზიკური კეთილდღეობისადმი სწრაფვა... ყველაფერში იგრძნობა“ და რომ „ქარგი ნივთების შეძენის სურვილი ამერიკელი ხალხის უმთავრესი ვნებაა“.¹⁷

სქემა 10-4. ამერიკული ცინიზმის ზრდა

წყარო: Thomas D. Gallagher-ის Wall Street Weighs the Election. © 1Lehman Brothers. იბეჭდება Americans Talk Issues Foundation-ის ნებართვით.

ტოკვილის აზრით, ინდივიდუალიზმის დამლუპველ ეფექტს გარკვეულწილად ეწინააღმდეგებოდა ის, რომ ამერიკელები განეწინაურებული იყვნენ ძალიან მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან სამოქალაქო ასოციაციებში. ეს ასოციაციები აფართოებდნენ საშუალო ამერიკელის თვალსაწიერს და ამავდროულად საზოგადოებრივი თანამშრომლობის ნახალისებით, სხვათა აზრის პატივისცემის სწავლებით და კანონმდებლობით გათვალისწინებული პროცედურებისა და უმრავლესობის ძალაუფლებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭებით, აძლიერებდნენ დემოკრატიის საფუძველს.

დღეს ზოგიერთ ექსპერტს სწამს, რომ ყველა სახის ჯგუფში მონაწილეობა და ჯგუფური აქტივობა შეერთებულ შტატებში კლებულობს. 1980-დან 1993 წლამდე ბოულინგის მოთამაშეთა რიცხვი 10 პროცენტით გაიზარდა მაშინ, როდესაც ამავე პერიოდში ბოულინგის ლიგის წევრთა 40 პროცენტით შემცირდა. ეს დასკვნა მოცემულია რობერტ პატნემის ცნობილ ნაშრომში, რომლის მიხედვითაც ბოულინგი ამერიკული ცხოვრებაში ცვლილებების სიმბოლოდ იქცა.¹⁸ ამომრჩევლის შემცირებული აქტივობა ამ ფენომენის პოლიტიკური ანალოგიაა. პატნემმა აგრეთვე მიუთითა, რომ რელიგიურ რიტუალებში და ჯგუფებში, პროფკავშირებში, მასწავლებლებისა და მშობლების ასოციაციაში, ტრადიციულ ქალთა ჯგუფებში, როგორც

არის ამომრჩეველ ქალთა ლიგა და საზოგადოებრივ კლუბებში, ვთქვათ, მასონებში, უკანასკნელი ოცდაათი წლის განმავლობაში მონაწილეობა შემცირდა. ასევეა მოხალისეთა სერვის-ორგანიზაციებში, მაგალითად, ბოი სკაუტებში.

დღეს ამერიკელები მეზობლებთანაც ნაკლებ დროს ატარებენ, ვიდრე ოცდაათი წლის წინ. შედეგები შემაშფოთებელია: თემის შეგრძნების შესუსტება და სხვებზე ზრუნვის შემცირება – რაც სამოქალაქო საზოგადოების ორი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია.

პოლიტიკური აპათია: ამბიტიული დაავადება?

როგორც ვნახეთ, შეერთებული შტატები პოლიტიკური უკმაყოფილებისგან თავისუფალი არ არის. პოლიტიკოსების მისამართით ამერიკელები სულ უფრო მზარდ უკმაყოფილებას გამოთქვამენ. მაგრამ ამომრჩევლის აპათია ძირითადად გამომდინარეობს არა რწმენიდან, რომ არჩეულ თანამდებობის პირთა უმეტესი ნაწილი კორუმპირებულია ან პოლიტიკური სისტემა დაინგრა და აღდგენას აღარ ექვემდებარება; პოლიტიკის მიმართ ამერიკელების გულგრილობის მიზეზი უფრო მეტად არის ის, რომ მათ არ ემუქრებათ საფრთხე, ზენოლა, არ იხდიან უზარმაზარ გადასახადებს, არ განიცდიან სხვაგვარ შევიწროებას მთავრობის მხრიდან (როდესაც ასე ხდება, ამომრჩევლის აქტიურობა მატულობს). თუ ამ კუთხით შევხედავთ, **პოლიტიკური აპათია** ერთგვარი ფუფუნებაა. მხოლოდ მდიდარ და კმაყოფილ საზოგადოებაში თვლის ხალხი ხმის მიცემის უფლებას ბუნებრივად, ან ეპყრობა მას, როგორც ტრივიალურ ნივთს.

მეტიც, ზოგადი დაკვირვება, რომ ფართოდ გავრცელებული პოლიტიკური აპათია პოლიტიკის გადაგვარების ნიშანია, შეიძლება მცდარიც იყოს. პირიქით, ამერიკული დემოკრატია ფუნქციონირებდა, როგორც სტაბილური პოლიტიკური სისტემა და ჰარმონიულად თანაარსებობდა მუდმივად მზარდ ეკონომიკასთან, მიუხედავად პოლიტიკური მონაწილეობის ძალიან დაბალი დონისა. როდესაც ჩვეულებრივ შემთხვევებში აპათიური ადამიანები უცაბედად პოლიტიკით განსაკუთრებით ინტერესდებიან, როგორც წესი, ეს იმის მაჩვენებელია, რომ ქვეყანაში ყველაფერი კარგად არ არის. მაგალითად, სამოქალაქო ომამდე ცოტა ხნით ადრე პოლიტიკური აპათია თითქმის გაქრა მონობასა და შტატების უფლებებზე დავის გამო, თუმცა ქვეყანა დაშლის პირას იყო. როდესაც აზრები ისე მკვეთრად არის გაყოფილი, რომ კომპრომისის მიღწევა შეუძლებელი ჩანს და საკითხი ისეთი მნიშვნელოვანია, რომ მოქალაქეთა დიდ წრეს ეხება, მონაწილეობა და არასტაბილურობა ერთდროულად იზრდება.

თუმცა, შეცდომა იქნებოდა დაგვესკვნა, რომ რადგან ამერიკულ დემოკრატიას შეუძლია ფუნქციონირება მიუხედავად აპათიისა, ხოლო არასტაბილურობა ხშირად ასოცირდება მზარდ მონაწილეობასთან, ამიტომ აპათია კარგია და მონაწილეობა ცუდი. ერთი მხრივ, აპათია, რომელიც აღმოცენდება გაუცხოების ღრმა გრძნობიდან, სერიოზული დაფიქრების საფუძველია; მეორე მხრივ, მონაწილეობის მაღალი ხარისხი, რომელიც საზოგადოებრივი სიკეთის ჭეშმარიტ ერთგულებას ეფუძნება, საუკეთესო საშუალებაა ზედმეტად მაღალი ხარისხის ინდივიდუალიზმის საწინააღმდეგოდ. დაბოლოს, უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად იმისა, რომ მონაწილეობის მაღალი ხარისხი დემოკრატიათვის არ არის სავალდებულო, წარმომადგენლობითი ხელისუფლების ეფექტიანი მუშაობისათვის ამომრჩეველთა მინიმალური დაინტერესება მაინც აუცილებელია.

მონაწილეობის შეფასება: რა იციან ამომრჩევლებმა?

მრავალმა ზრდასრულმა ამერიკელმა არ იცის მთავრობის ლიდერთა სახელები, არ იცნობს საარჩევნო საკითხებს და არ ესმის პოლიტიკა. სახელმწიფო სამსახურში უმაქნის კანდიდატებს ირჩევენ; დამნაშავეები, რომლებიც გართობის მიზნით კენჭს იყრიან ამა თუ იმ სახელმწიფო თანამდებობაზე, იღებენ ათასობით ხმას. პოლიტიკურმა კონსულტანტებმა მიუთითეს, რომ ბევრ საარჩევნო მარათონში (განსაკუთრებით ქალაქებსა და სოფლებში, სადაც გრძელი საარჩევნო ბიულეტენია), ასობით ან ათასობით ხმა შეიძლება მიიღოს იმან, ვინც საარჩევნო სიაში უბრალოდ პირველია.

უკანასკნელმა კვლევებმა ცხადყო, რომ ათიდან ოთხმა ამერიკელმა ვერ შეძლო სწორად დაესახელებინა ვიცე-პრეზიდენტი, ხოლო ორმა მესამედმა ვერ შეძლო დაესახელებინა პიროვნება, ვინც წარმოადგენს მათ საარჩევნო უბანს წარმომადგენელთა პალატაში. ამერიკელებმა ამაზე უკეთ ვერც მათი მთავრობის ფუნქციონირების ელემენტარული ფაქტების განსაზღვრა შეძლეს. თითქმის ნახევარმა არ იცოდა, რომ კანონის კონსტიტუციურობის დასადგენად საბოლოო ინსტანცია უზენაესი სასამართლოა, ხოლო ოთხიდან სამმა არ იცოდა, რომ სენატორებს ირჩევენ ექვსი წლის ვადით.¹⁹ როდესაც ასეთ უცოდინრობასთან გვაქვს საქმე, როგორ შეიძლება ამერიკელებმა მიიღონ გააზრებული ან გონივრული გადაწყვეტილება? საქმის ამგვარი ვითარება პრობლემური იქნებოდა, ჯანსაღი დემოკრატია მხოლოდ ინფორმირებული და ჭკვიანი მოქალაქეების არსებობაც რომ მოითხოვდეს.

მაგრამ მდგომარეობა არც ისე მძიმეა, როგორც ამას ზოგიერთი მკვლევარი წარმოაჩენს. პირველ რიგში იქ, სადაც ხმის მიცემის ასაკის მქონე მოსახლეობის უმცირესობა მონაწილეობს არჩევნებში, ეს უმცირესობა, როგორც წესი, უკეთ არის ინფორმირებული, ვიდრე ის, ვინც არ მონაწილეობს. მეორეც, ვინაიდან მოქალაქეები ძალიან ცუდად ინფორმირებული არიან, ამერიკელებმა პოლიტიკაზე იმდენივე იციან, რამდენიც 1940-იან წლებში (და ქვეყანამ ეს მონაკვეთი საკმაოდ კარგად გამოიარა).²⁰ მესამე _ ის, რომ ამერიკელებმა არ იციან ბევრი, შესაძლოა ბუნებრივად იყოს. ამერიკის მთავრობის გავლენიანი ექსპერტის, ჯეიმს ვილსონის აზრით პრობლემა არის არა ის, „რომ ამერიკელი ხალხი არის უვიცი, არასტაბილური ან მიმდობი, არამედ ის, რომ ამერიკელებს არ მიაჩნიათ საჭიროდ პოლიტიკაზე ფიქრში იმ დროის ხარჯვა, რომელსაც ისინი ატარებენ სამსახურში, ოჯახში და მეგობრებთან.“²¹

მეოთხეც, ბევრი ამერიკული არჩევნები რთულია და მოიცავს მრავალ გაურკვეველ სახელწიფო და ადგილობრივ კანდიდატს და საკითხს (და ამით განსხვავდება ევროპული ქვეყნების არჩევნებისაგან, სადაც მოქალაქეები მხოლოდ პარტიებს აძლევენ ხმას). მეხუთეც, ბევრ კანდიდატს არ გააჩნია ნათელი პოლიტიკური პოზიცია, ხოლო ვისაც გააჩნია, განზრახ აბუნდოვნებს მას.

დაბოლოს, თუმცა ეს გამოკითხვები და კვლევები ააშკარავენ ფართოდ გავრცელებულ პოლიტიკურ უმეცრებას, აგრეთვე გვიჩვენებს, რომ ამერიკელებმა რაღაც მაინც იციან მთავრობისა და პოლიტიკის შესახებ. მაგალითად, ამ ნაწილის შესავალში განხილული კვლევისას აღმოჩნდა, რომ რესპოდენტთა უმეტესობამ იცოდა პრეზიდენტის არჩევის ვადის შეზღუდულობის შესახებ და რომ უოტერგეიტის სკანდალის დროს პრეზიდენტი იყო რიჩარდ ნიქსონი. ათიდან თითქმის ცხრამ იცოდა, რომ პრეზიდენტი კლინტონი დემოკრატიული პარტიის წევრი იყო და ათიდან რვამ იცოდა, რომ კონგრესმა მიიღო კანონი, რომლის მიხედვით კერძო სტრუქტურებს დაევალებათ თანამშრომელთა შევებულებით უზრუნველყოფა ბავშვის გაჩენის ან

ოჯახური აუცილებლობის შემთხვევაში. რეალურად საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ამომრჩეველს შეუძლია კანდიდატებსა და საკითხებზე საღად მსჯელობა მაშინაც კი, თუ ისინი ნაკლებად ინფორმირებულნი არიან.²²

მუქლომა 33.000 ხმა მიიღო

ზოგიერთმა ამომრჩეველმა არ იცის ან არ ანაღვლებს, ვის აძლევს ხმას. მაგალითისთვის მოვიყვანოთ ლეონარდ რიჩარდსი, რომელმაც 1990 წელს მინესოტას წინასწარ არჩევნებზე 33 004 ხმა მიიღო და მესამე ადგილზე გავიდა. გამარჯვებულმა, მაიკლ მაკგრატმა მიიღო 148 617 ხმა. რიჩარდსს არ უნარმოებია საარჩევნო კამპანია, ვინაიდან ჰენზინის ციხეში იმყოფებოდა და მის მიერ ჩადენილ მკვლელობაზე საქმის განმეორებით განხილვას ელოდებოდა. 1987 წლიდან რიჩარდსი სასჯელს იხდიდა საგადასახადო აგენტის სასიკვდილოდ დაჭრისათვის. საქმის განმეორებით განხილვის უფლება მას მისცა მინესოტას უზენაესმა სასამართლომ, რადგან პირველ შემთხვევაში მას არ მიეცა უფლება პირადად ყოფილიყო საკუთარი თავის ადვოკატი. საქმის ხელმეორედ განხილვამ რიჩარდსს საშუალება მისცა წამოეყენებინა თავისი კანდიდატურა არჩევნებში და ამით ტექნიკურად შეეჩერებინა პროცესის წარმოება. კამპანიის დროს რიჩარდსის სურათები დაიბეჭდა გაზეთში. მის მისამართად მითითებული იყო ციხე, სადაც სასჯელს იხდიდა.

არჩევნების შედეგებზე რეაქცია სხვადასხვაგვარი იყო. „შეუძლებელია ამომრჩეველმა ძალიან ბევრი იცოდეს ყველა კანდიდატის შესახებ“, – შენიშნა სახელმწიფო მდივანმა ჯოან გრუემმა. „უნდა გახსოვდეთ, რომ წინასწარი არჩევნები არის მხოლოდ ერთი საფეხური. ამიტომაც გვაქვს ამდენი საფეხური და იმედია, ასეთი რამ აღარ განმეორდება. ეს არ არის სრულყოფილი სისტემა, მაგრამ იგი გასაგებია. ეს არის რეალური, ღია დემოკრატიის ბუნება“. წინასწარი არჩევნების გამარჯვებულმა, მაკგრატმა თქვა: „მე არ მაქვს არანაირი ახსნა იმისა, რატომ უნდა მიეცა მისთვის ვინმეს ხმა“ და დაამატა: „მე მასზე მხოლოდ კარგი ვთქვი.“ არჩევნების შემდეგ რიჩარდსი ისევ გაასამართლეს და საგადასახადო აგენტის მკვლელობის გამო სამუდამო პატიმრობა მიუსაჯეს. 1994 წლის მაისში მას საკუთარი ნახევარი დის მკვლელობის ბრალიც დაემატა.

წყარო: ადაპტირებულია Kevin Diaz, 'Blind Ballots? 33,004 Voted for Candidate Who's in Jail', *Star Tribune*, September 13, 1990, 1A, 17A; და Margaret Zack, 'Richards Convicted of Killing Half Sister: Case has been Long and Costly', *Star Tribune*, May 13, 1994, 1B, 4B.

პოლიტოლოგი სამუელ პოპკინსი კარგად ხსნის, თუ ინფორმაციის უქონლობის დროს როგორ ახერხებენ ამომრჩევლები ხმის მიცემას გააზრებულად. ის ამტკიცებს, რომ ამომრჩევლები იყენებენ **მწირი ინფორმაციის რაციონალობას**, აერთიანებენ რა „ცოდნასა და ინფორმაციას წარსული გამოცდილებიდან, ყოველდღიური ცხოვრებიდან, მედიიდან და პოლიტიკური კამპანიებიდან“.²³ ამომრჩეველმა შეიძლება არ იცოდეს, რომელი პარტია წარმოადგენს კონგრესში უმრავლეს-

სობას და ვინ არის მათი სენატორი, მაგრამ მათ იციან ეკონომიკის, მათი შვილების სკოლების, საპენსიო გეგმების, აბორტის თაობაზე შეხედულებებისა და ა.შ. შესახებ. მოქალაქეები პოლიტიკური მჯელობისას „შემოკლებებსა“ და „გამარტივებულ ვარაუდებს“ იყენებენ, მაგალითად კანდიდატებზე მსჯელობისას ან პარტიის იდენტიფიცირებისას.

პოპკინისიეული ნაკლები ინფორმაციის მქონე ამომრჩეველი არც იდეალური მოქალაქეა, ვინც სრული ინფორმაციის საფუძველზე ჭკვიანურად აძლევს ხმას და არც სრულიად სულელი. ალბათ სამართლიანია იმის თქმა, რომ ბევრი მოქალაქე ხმის მიცემას, უხეშად რომ ვთქვათ, იმდენივე დროს და ენერგიას ანდომებს, რამდენსაც მანქანის ყიდვას. აშკარად არაკეთილგონივრულმა არჩევანმა და მანქანის სულელურმა შეძენამ შეიძლება შედეგები გამოიღოს, მაგრამ ეს უფრო მეტად გამოწვევას, ვიდრე წესს. თუმცა გადამწყვეტი განსხვავება მანქანის მყიდველებსა და ამომრჩეველებს შორის არის ის, რომ ამომრჩეველებს, როდესაც მიდიან საარჩევნო უბანზე, გაცილებით მცირე არჩევანი აქვთ, ვიდრე მანქანის მყიდველებს – ეს არის პრობლემა და მისი მოგვარება მხოლოდ არჩეულ წარმომადგენლებს შეუძლიათ, რომლებიც, სამწუხაროდ, მისი არმოგვარების კანონიერი უფლება აქვთ.

დაბოლოს, უნდა ავხსნათ, რატომ ირჩევს ამომრჩეველი კონგრესში ხელახლა ძველ წარმომადგენელს მაშინ, როდესაც კონგრესს, როგორც ინსტიტუტს, არ ენდობა. ხშირად ეს შეიძლება იყოს ამომრჩეველის მცდელობა, განამტკიცოს საკუთარი ეკონომიკური და პოლიტიკური ინტერესი ამ ინტერესის დამცველი ყველაზე შესაფერისი წარმომადგენლის არჩევით, განსაკუთრებით სხვა შტატებიდან წამოსული კონკურენტის ფონზე. მიუხედავად იმისა, რომ თანამდებობის პირთა არჩევნისადმი ამგვარი მიდგომა მთლად კარგად გასაგები არ არის, ის რაციონალურია ადგილობრივ დონეზე. დემოკრატიისათვის დილემას კი ქმნის ის ფაქტი, რომ ამგვარი „კომფორტული ხმის მიცემა“ მთლიანობაში აუცილებლად რაციონალური არ არის სახელმწიფო დონეზე — უმნიშვნელოვანესი გადამწყვეტილებების, კანონებისა და პოლიტიკის დონეზე.

მონაწილეობის შეფასება: მზრუნავი კარი

ზოგიერთი გავლენიანი პოლიტიკური თეორეტიკოსი ამტკიცებს, რომ „მმართველი ელიტა“ პოლიტიკურ პროცესს თავიდან ბოლომდე აკონტროლებს. ამ თეორიის ყველაზე პოპულარული ვერსიის მიხედვით, რიგით მოქალაქეებს არჩევნებისა და საზოგადოებრივი აზრის კვლევების შედეგების მიუხედავად, დიდი გავლენის მოხდენა არასოდეს შეუძლიათ. პოლიტიკური სისტემით მანიპულირება ზემოდან უფრო ხდება, ვიდრე ქვემოდან. მანიპულატორი კი არის ძალაუფლების მქონე ელიტა, ინდივიდების მცირე ჯგუფი, რომელსაც აქვს რა ერის ბედზე ზემოქმედების უზარმაზარი ძალაუფლება, შედის და გადის „მზრუნავ კარში“ ინდუსტრიის მმართველებსა და ხელისუფლების დახვეწილ ემელონებს შორის. ამ მუდმივი პოლიტიკური კლასის სტატუსი, სიმდიდრე და ძალაუფლება უზრუნველყოფს, რომ მთავრობის ყველა დონეზე ხელმისაწვდომობა მხოლოდ რამდენიმე ინდივიდის მიერ იყოს მონოპოლიზებული. მმართველი ელიტა ხელისუფლებას იყენებს პირადი და არა საზოგადო ინტერესებისთვის.

უღიფისფრადი თეატრები: ბჟინის კანონები და ღუმჯტაფიის იბმნია

ამ თეორიების მიხედვით დემოკრატის ამომრჩეველები ან საზოგადოებრივი აზრი და სხვადასხვა კონკურენტული ინტერესები კი არ მართავს, არამედ მდიდარ ინდივიდთა მცირე ჯგუფი. ამ თეორიამ მნიშვნელობა და გავლენა 1950-იან წლებში მოიპოვა მას შემდეგ, რაც მისით სოციოლოგი რაიტ მილსი დაინტერესდა.²⁴ მილსმა შეისწავლა შეერთებული შტატების მმართველი ფენა, რომელიც სათუთად ინახავს პოლიტიკური თანასწორობის პრინციპს. „მმართველი ელიტისათვის“ საყოველთაო ყურადღების მიპყრობით სადავო გახადა „ხალხის მმართველობის“ იდეა და გაჩნდა სერიოზული კითხვა – არსებობს (ან ოდესმე არსებობდა) თუ არა იგი ამერიკაში.

რობერტ მიხელსმა ასევე შექმნა ელიტიზმის თეორია, მაგრამ მისი მოსაზრება ეხებოდა ყველა თანამედროვე ბიუროკრატულ ორგანიზაციას. მისი დასკვნები ეყრდნობოდა გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ანალიზს, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის გაჩაღებამდე ყველაზე დიდი სოციალისტური პარტია იყო მსოფლიოში. მიხელსი თვლიდა, რომ ვინაიდან პარტია მხარს უჭერდა სიმდიდრისა და სტატუსის თანასწორობას, ის დემოკრატიული პრინციპების ერთგული უნდა ყოფილიყო. ამის მაგივრად მან აღმოაჩინა, რომ პარტიას მართავდნენ ელიტური ჯგუფები, რომლებიც ძალაუფლებას და ხელისუფლებას იღებდნენ კარგად განვითარებული ორგანიზაციული უნარ-ჩვევებით.

შექმნილი იმუნოდეფიციტის სინდრომის კოალიციამ ნიუ-იორკის საფონდო ბირჟის წინ მოაწყო საპროტესტო აქცია, რომლის დროსაც სიმბოლურად განასახიერეს სიკვდილი. საბოლოოდ, მწარმოებელმა Burroughs Wellcome-მა შეამცირა წამლის ღირებულება და ხელმისაწვდომი გახადა ის იმუნოდეფიციტის ვირუსისა და შექმნილი იმუნოდეფიციტის სინდრომის მქონე ადამიანებისათვის.

ამ აღმოჩენამ მიხელსი მიიყვანა **ოლიგარქიის რკინის კანონის** ცნობილ პოსტულატამდე, რომლის მიხედვით ყველა მსხვილი ორგანიზაცია, მათ შორის მთავ-

რობა, იმართება ერთნაირად. მას სჯეროდა, რომ როდესაც დემოკრატიული ორგანიზაციები იწყებენ საქმიანობას, დროთა განმავლობაში ისინი აუცილებლად უფრო ოლიგარქიული, ბიუროკრატიული და ცენტრალიზებული ხდებიან, ვინაიდან სათავეში მყოფნი იღებენ მეტ ინფორმაციას, ცოდნას, კომუნიკაციებზე კონტროლის შესაძლებლობასა და დახვეწილ ორგანიზაციულ უნარ-ჩვევებს. ხოლო მასა (ან მოქალაქეები) რჩება აპოლიტიკური, მისი წევრები დაკავებული არიან პირადი საქმეებით და აბნევთ მრავალრიცხოვანი საკითხების სირთულე. ამ შეხედულების მიხედვით, ხალხი, ვის სასარგებლოდაც შეიქმნა დემოკრატიული ინსტიტუტები, გარდაუვლად გამოიღვენება პოლიტიკური და ორგანიზაციული პროცესებიდან, ისევე როგორც კორპორაციულ ორგანიზაციებში მოსამსახურეები და ბიუროკრატები მართავენ რიგითი აქციონერის ანუ ხალხის სახელით.

ელიტისტურ თეორიებში დემოკრატია აღქმულია, როგორც მისტიფიკაცია ან მითი: არა აქვს მნიშვნელობა, რას ფიქრობს, ამბობს ან აკეთებს ხალხი, ვინაიდან მას არ გააჩნია რეალური გავლენა საზოგადოებრივ პოლიტიკაზე. თუ ხალხის უმეტესობას სჯერა, რომ საზოგადოებრივი აზრი მნიშვნელოვანია, მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი გულუბრყვილოები არიან და ვერ ხვდებიან, როგორ მუშაობს „სისტემა“.

უმეტესობას სჯერა, რომ „დემოკრატია რამდენიმესთვის“ მმართველობის არსს ეწინააღმდეგება, მაგრამ მხოლოდ რამდენიმე თეორეტიკოსი ამტკიცებს, რომ ამერიკული პოლიტიკური სისტემა მართულია რამდენიმე პრივილეგირებულის მიერ და ყველანი მნიშვნელოვნად ვართ მათზე დამოკიდებული, ვინაიდან ხალხი, როგორც ერთი მთლიანი, ვერ მართავს საკუთარ თავს. ამ შეხედულების მიხედვით, „მასები არიან ავტორიტარულები, არატოლერანტულები, არაინტელექტუალურები, ატავისტები, გაუცხოებულები, ზიზლით აღსავსენი და მოძალადეები“.²⁵ ამ კუთხით „დემოკრატიის ირონია“ ნათელია: ხალხისათვის რეალური ძალაუფლების მიცემა – მართვის უფლება, გამოიწვევს მხოლოდ ანტიდემოკრატიული სურვილების და პოლიტიკის განხორციელებას.

პლურალისფრობა და ელიტისფრობა

ელიტისტური აზროვნების სკოლის მთავარი მოწინააღმდეგეები არიან **პლურალისტები**. პლურალისტებიც და ელიტისტებიც ეთანხმებიან მოსაზრებას, რომ ყველა საზოგადოებაში არსებობს ძალაუფლების გრადაცია და განსაზღვრული ჯგუფები ან ინდივიდები ამა თუ იმ პოლიტიკურ საკითხზე არაპროპორციულ გავლენას ახდენენ. ისინი ვერ თანხმდებიან პოლიტიკური სისტემის არსზე.

პლურალისტების აზრით, ამერიკული პოლიტიკური სისტემა რთული და დეცენტრალიზებულია. ისინი აღიარებენ, რომ ინტერესთა სხვადასხვა ორგანიზებული ჯგუფები მთელი თავისი ენერჯის, რესურსების და ყურადღების კონცენტრირებას ახდენენ ერთ საკითხზე (ან საკითხთა ერთ სფეროზე) და არაპროპორციულ გავლენას ახდენენ პოლიტიკის ამ სპეციფიკურ სფეროზე. ისინი აგრეთვე აღნიშნავენ, რომ დროდადრო უქონელი ან არაპოპულარული ჯგუფები შეიძლება არაადეკვატურად იყოს წარმოდგენილი. მაგრამ არც ერთ ინდივიდს ან ჯგუფს არ შეუძლია საზოგადოებრივი პოლიტიკის მთელ სპექტრზე მოახდინოს ტოტალური გავლენა. პოლიტიკური სისტემა ზედმეტად მრავალფეროვანი, თავისუფლად მოძრავი და ინსტიტუციურად დანაწევრებულია იმისათვის, რომ ძალის ასეთი აკუმულირება დაუშვას. ერთი ცნობილი პლურალისტის აზრით:

შეერთებულ შტატებში საზოგადოებრივი ცვლილების დამბარკოლებელი მნიშვნელოვანი გარემოებაა არა ძალაუფლების კონცენტრაცია, არამედ მისი გაბნევა... ძალაუფლება საკმარისად კონცენტრირებული რომ ყოფილიყო, ცვლილების მსურველს მხოლოდ ამ ძალაუფლების მქონესთან მოუწევდა მოლაპარაკება და საჭიროების შემთხვევაში მასზე ზეწოლასაც მოახდენდა. მაგრამ ძალაუფლება იმდენად გაბნეულია, რომ ბევრ ინსტანციაში არავინ არის, ვისთანაც შეიძლება მოლაპარაკება ან ვისზეც განხორციელდებოდა ზეწოლა.²⁶

რა თქმა უნდა, ის ფაქტი, რომ მილიონობით ამერიკელისთვის არსებობს სახელმწიფო დანესებულებათა მხოლოდ მცირე რაოდენობა, ნიშნავს იმას, რომ პირდაპირი პოლიტიკური მონაწილეობა შეზღუდულია. მაგრამ ვინაიდან ძალაუფლება ასე გაბნეულია და პოლიტიკური ზეწოლის განხორციელების მრავალი საშუალება არსებობს, პლურა-ლისტიების მტკიცებით, საზოგადოებრივი ინტერესი – რომელიც განიმარტება, როგორც კერძო ინტერესების ერთობლიობა – სხვა სისტემებთან შედარებით უკეთესად მუშაობს კონსტიტუციური დემოკრატიის პირობებში.

პლურალისტები არ უარყოფენ, რომ მათ, ვისაც მალატი თანამდებობები უკავიათ მთავრობასა და ბიზნესში, მსგავსი წარსული და თვისებები ახასიათებთ: ეჭვგარეშეა, რომ *Ivy League* (ამერიკის ჩრდილო-აღმოსავლეთში მდებარე 8 პრივილეგიური უნივერსიტეტის გაერთიანება) განათლებამიღებულთა უმეტესობა მდიდარი *WASP* (თეთრი ანგლო-საქსური პროტესტანტი) ოჯახის მამაკაცები არიან. მაგრამ პლურალისტთა აზრით, მხოლოდ ის ფაქტი, რომ სიმდიდრე, სტატუსი და განათლება ახლო კავშირშია პოლიტიკურ მონაწილეობასთან, არ ამტკიცებს სისტემის ჩაკეტილობას და საზოგადოებრივი პოლიტიკის წინასწარ განსაზღვრულობას; არც იმას, რომ დემოკრატიული მოქალაქეობა სიმულაციაა. ძნელია ელიტისტური თეორიების უარყოფა. თუმცა, საზოგადოებრივი პოლიტიკა დროდადრო საზოგადოებრივი აზრის გავლენის ქვეშ ნამდვილად იყო. მაგალითად, ვიეტნამის ომის წინააღმდეგ ფართოდ გავრცელებული და მუდმივად მზარდი საზოგადოებრივი განწყობა ეფექტიანი საშუალება იყო ამერიკის კონფლიქტიდან გამოსაყვანად. შეერთებულ შტატებში საზოგადოებრივი აზრი შეიძლება ხშირად დანაწევრებული იყოს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი არ არსებობს ან არარელევანტურია.

პოლიტიკური მონაწილეობა ავტორიტარულ სახელმწიფოში

დემოკრატიულისგან განსხვავებით, პოლიტიკაში მნიშვნელოვანი მონაწილეობა ავტორიტარულ ქვეყნებში იშვიათად გვხვდება. ავტორიტარულ სახელმწიფოებში მოქალაქეები თითქმის არასოდეს მონაწილეობენ თავიანთი ქვეყნის მმართველობაში. შედარებისთვის, ტოტალიტარულ ქვეყნებში მოქალაქეთა მონაწილეობა ხშირად ნახალისებული ან სავალდებულოა. მასობრივი მიტინგები და პოლიტიკურ ან პარტიულ შეხვედრებზე ხშირი დასწრება მონაწილეობის იმიტაციაა და დამკვირვებლები ტოტალიტარული სახელმწიფოების ყველაზე აქტიურ საფეხურს **მასობრივი მობილიზაციის რეჟიმად** მოიხსენიებენ. ასეთ სახელმწიფოებში მოქალაქეები ჩართული არიან პოლიტიკაში, მაგრამ მხოლოდ მათზე იდეოლოგიური ზემოქმედებისა და კონტროლის, და არა მათი შეხედულების გაგების მიზნით.

ავტორიტარულ ხელისუფლებას არა აქვს კერძო გამოკითხვების ჩატარების მიზეზი, აგრეთვე გამოკითხვების გამოყენების საჭიროება (თუმცა საბჭოთა კავშირის

არსებობის უკანასკნელ დღეებში მთავრობამ დააფინანსა საზოგადოებრივი გამოკითხვები). ზოგიერთ ავტორიტარულ სახელმწიფოში არჩევნები დაშვებულია და ზოგჯერ მოქალაქეებს მოეთხოვებათ კიდევ არჩევნებში მონაწილეობის მიღება, თუმცა შედეგები თითქმის ყოველთვის გაყალბებული და ამის გამო აზრს მოკლებულია.

ავტორიტარულ სახელმწიფოებში მოქალაქეთა მნიშვნელოვანი მონაწილეობის ფორმების უმეტესობა. ამის გამო, მოქალაქეთა მონაწილეობის ნახალისებას (და დემოკრატიის მხარდაჭერას) ხელისუფლება ძირითადად აფასებს, როგორც კანონდარღვევას და მკაცრად სჯის. ზოგჯერ მნიშვნელოვანი მონაწილეობა შეიძლება აიხსნას მთავრობის წინააღმდეგ მიმართულ პროტესტად და ბოიკოტის ფორმაც კი მიიღოს. ერთი მაგალითი შეიძლება იყოს არჩევნებში მონაწილეობისგან თავის შეკავება მაშინ, როდესაც მონაწილეობა სავალდებულოა, მაგრამ აზრს მოკლებულია. მოქალაქეთა მიერ მონაწილეობის პროტესტის უკიდურესი ფორმაა ემიგრაციაში წასვლა და საკუთარი ქვეყნიდან გაქცევა. ამგვარი რეჟიმების უდიდეს ირონიად შეიძლება ჩავთვალოთ, რომ მისი მოქალაქეების ყველაზე მნიშვნელოვანი პროტესტი – ქვეყნის დატოვებაა.

პოლიტიკური პარტიები

მრავალ თანამედროვე საზოგადოებაში ერთი ინდივიდუალური ხმა ძალიან სუსტია იმისთვის, რომ ის საზოგადოებამ გაიგოს. იმისათვის, რომ მოქალაქეთა ხმებს საზოგადოებამ ყურადღება მიაქციოს, მათი რაოდენობა ბევრად უნდა გაიზარდოს. ამის გამო, მოქალაქეთა მონაწილეობის ყველაზე ეფექტიანი ფორმა ინდივიდუალური ინტერესებისა და შეხედულებების გაერთიანებაა. პოლიტიკური პარტიები და ინტერესთა ჯგუფები არის ორი სტრუქტურული ტიპი, რომელიც გამოდგება გაერთიანების ფუნქციის შესასრულებლად. ამა თუ იმ საზოგადოებაში ასეთი სტრუქტურების ხელმისაწვდომობა ან ეფექტიანობა დიდადაა დამოკიდებული იმაზე, რა ზომით იცავს ხელისუფლება პოლიტიკურ და სამოქალაქო უფლებებს და რამდენად მგრძნობიარეა სახლის მოთხოვნების მიმართ.

ფართო სპექტრის პოლიტიკური პარტიები სხვადასხვა განსაკუთრებულ ინტერესს ერთი ქოლგის ქვეშ აერთიანებენ. უკანასკნელ წლებში ინტერესთა ჯგუფების გავლენა შეერთებულ შტატებშიცა და ევროპაშიც გაიზარდა; ამავე დროს პოლიტიკური პარტიების როლი შემცირდა. ახლა განვიხილავთ ამგვარი განვითარების მიზეზებსა და მის შედეგებს დემოკრატიებისათვის.

პოლიტიკური პარტიის მიზანია არჩევით თანამდებობაზე კანდიდატების შერჩევა, დასახლება და მხარდაჭერა. პოლიტიკური პარტიები ყველა ლიბერალური დემოკრატიის, მათ შორის შეერთებული შტატების უცვლელი ნაწილი გახდა. გასაკვირია, რომ პოლიტიკური პარტიები არ შედიოდა დამფუძნებელ მამათა თავდაპირველ გეგმაში. ორპარტიული სისტემის გაჩენა აშშ-ის ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი მოვლენა გახდა.

ისტორიული წინამძღვრები

აშშ-ისკონსტიტუციაში პოლიტიკური პარტიები არ არის ნახსენები; დამფუძნებელი მამების უმეტესობა პარტიებს ვერ იტანდა. ჯორჯ ვაშინგტონმა შექმნა კაბინეტი,